

२. १. १
धीगणेशायनमः कृतमुखाय मोर

पद्मपुराणस्थपष्ठोत्तरखण्डोत्तरार्द्धभागस्य विषयानुक्रमणिका

अध्याय संख्या

- १३२ पुष्करादिनातातीर्थमाहात्म्यवर्णनम्
" जम्बुद्वीपस्थतीर्थवर्णनम्
१३३ चैत्रवतीमाहात्म्यवर्णनम्
१३४ साक्षमतीमाहात्म्यवर्णनम्
" साक्षमत्यां सत्यतीर्थागमवर्णनम्
" तप्तप्राद्वकरणमदत्तवर्णनम्
" प्रत्यक्षस्यराशौचवर्णनम्
१३५ मन्दितीर्थमहिमवर्णनम्
१३६ विर्वातीर्थमाहात्म्यवर्णनम्
१३७ श्येतातीर्थमाहात्म्यवर्णनम्
१३८ गणतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्
" अग्निपालेदपरादितीर्थमहिमवर्णनम्
१३९ मेनकादोडपालावर्णनम्
१४० हिरण्यासङ्गमतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्
१४१ मधुरादितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्

पृष्ठाङ्कः

- ४८१
४८३
४८४
४८६
४८७
४८९
४९१
४९३
४९४
४९५
४९६
४९७

अध्याय संख्या	विषयः	पृष्ठाङ्कः
१४१	धर्ममाण्डव्यसम्वादवर्णनम्	५०३
१४२	कम्युकपीश्वरतीर्थयोर्माहात्म्यवर्णनम्	५०४
१४३	एकादिसप्तधारवर्णनम्	५०५
१४४	प्रह्ववल्त्यादितीर्थमहिमवर्णनम्	५०७
१४५	सोमेश्वरतीर्थमहिमवर्णनम्	५०६
१४६	रुद्रमहातीर्थवर्णनम्	५१०
१४७	खड्गतीर्थमहिमवर्णनम्	५११
१४८	मालार्कतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्	५११
१४९	चन्द्रनेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्	५१२
१५०	जाम्बवन्ततीर्थमाहात्म्यवर्णनम्	५१३
१५१	धवलेश्वरमाहात्म्यपुरःसरं शिवपूजयानन्दिकिरातयोः शिवलोकगणतत्त्व- प्राप्तिवर्णनम्	५१४
"	नन्दीकृतधवलेश्वरार्चनवर्णनम्	५१५
"	चण्डेन श्रुरिकया स्वमांसतर्पणम्	५१७
"	धवलेश्वरपूजनमाहात्म्यवर्णनम्	५१८
१५२	सबालावतीवृत्तंबालापेन्द्रतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्	५२०
"	बालावत्यै सूर्यवरवर्णनम्	५२१
१५३	दुर्धर्षेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्	५१३
१५४	सकिरातवृत्तं खड्गधारेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्	५२५
"	चण्डकिरातस्य शिवलोकप्राप्तिवर्णनम्	५२७
१५५	सदर्षाविवृत्तं दुर्धर्षेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्	५२६
"	मुबर्चायाः स्वपतिलोकप्राप्तिवर्णनम्	५३१
१५६	चन्द्रेश्वरचन्द्रमागामाहात्म्यवर्णनम्	५३२

अध्याय संख्या	विषयः	पृष्ठाङ्कः
१५७	पिप्पलादतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्	५३३
१५८	निम्बार्कदेवतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्	५३४
१५९	कोटरातीर्थमाहात्म्यवर्णनम्	५३५
१६०	धामनतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्	५३६
१६१	सोमनीर्थमाहात्म्यवर्णनम्	५३७
१६२	सरुपोनतीर्थमाहात्म्यंकापोततीर्थमाहात्म्यवर्णनम्	५३८
१६३	गोतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्	५३९
१६४	काश्यपहृदमाहात्म्यवर्णनम्	५४०
१६५	सभूनेश्वरतीर्थवैद्यनाथमाहात्म्यवर्णनम्	५४१
१६६	पाण्डुरायतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्	५४२
१६७	सखण्डेशतीर्थ गणनीयमाहात्म्यवर्णनम्	५४२
१६८	भीष्मयुधिष्ठिरसम्पादेभूनेश्वरहृदपाशकृतिवृषपरामवर्णनम्	५४३
"	धृत्रयधृताग्रहल्योदारोपाधवर्णनम्	५४५
१६९	घारादतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्	५४८
१७०	सङ्गमतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्	५४९
१७१	भादिगुनीर्थमाहात्म्यवर्णनम्	५५०
१७२	नीलकण्ठतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्	५५०
१७३	साधनतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्	५५१
१७४	उमामहादेवसम्पादे नृसिंहदत्तादयसङ्गेन नृसिंहद्वन्द्वीप्रवरणनम्	५५१
"	हारीतलीलापत्योम्नशोषणनम्	५५३
"	नृसिंहचंनविधानवर्णनम्	५५५
१७५	सतीश्वरसम्पादे गीताग्रपनाश्यायमाहात्म्यवर्णनम्	
"	सुरमानाममाहात्म्यवृत्तवर्णनम्	

अध्याय संख्या	विषयः	पृष्ठाङ्कः
१८४	ब्रह्महंसस्य काष्ण्यपतनवर्णनम्	५८६
"	गीतादशमाध्यायद्वारोद्धारोपनम्	५८७
१८५	विभक्त्याभिधेकादशाध्यायमाहात्म्यवर्णनम्	५८८
"	दिव्यतीर्थयात्रावर्णनम्	५८९
"	विभक्त्याध्यायाद्दशउद्धारवर्णनम्	५९०
१८६	"	५९१
"	"	६०१
१८७	"	६०२
"	दुराचाराया दुर्गतिवर्णनम्	६०५
१८८	शौचविग्रहमेतादृशो ब्रह्मपुरस्सरं गीताद्यनुद्देशाध्यायमाहात्म्यवर्णनम्	६०६
"	शमशुनीवृत्तान्तवर्णनम्	६०७
१८९	गौडपिपित्तवर्णनम् गीतापञ्चदशाध्यायमाहात्म्यवर्णनम्	६०८
१९०	सौम्यविकारः सङ्गपादोपि प्रमुखाङ्गोद्देशोऽध्यायोपदेशो नोद्धारपुत्रं	६११
"	गीतापञ्चदशाध्यायमाहात्म्यवर्णनम्	६१२
"	राज्योद्देशाध्यायान्मुक्तिवर्णनम्	६१३
१९१	मानवभूषितपुत्रभूषणममलग्नयोरपि पुत्रगर्भादिः सप्तदशाध्यायवर्णनम्	६१४
"	मानवभूषणममलग्नयोरपि पुत्रगर्भादिः सप्तदशाध्यायवर्णनम्	६१५
१९२	गीतादशमाध्यायमाहात्म्यवर्णनम्	६१६
१९३	सप्तदशाध्यायमाहात्म्यवर्णनम्	६१७
"	सप्तदशाध्यायमाहात्म्यवर्णनम्	६१८

Figure 1

पृष्ठाङ्कः

உதாரணம்:

423

नारदद्वारा-

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

424

॥ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

६२५

॥ अथ चतुर्थः सर्गः ॥

६३७

॥ इति श्रीमद्भगवद्गीतायां अष्टादशोऽध्यायः ॥

॥ इति श्रीभगवद्गीतायां अष्टादशोऽध्यायः ॥

428

अथैतद्वर्णनम्

६३३

॥ इन्द्राक्षरं नमः ॥

403

गौर्णवृत्तान्तपुःसरमात्मदेवस्यधुन्धुकारिपुत्र-

इति तत्त्वनेन नंगत्वाऽऽत्मदेवस्य मुक्तिप्राप्तिवर्णनम् ६३४

1634

स्वस्वतृत्तयर्णनम्

434

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

১৩৭

नैऋत्यानिवर्णनम्

444

वेद्याभिर्घनलोभेनबधकरणं पिशाचत्वप्राप्तिश्च

~~सूर्याशया-~~

~~विष्णुसहस्रनामसंग्रहः~~

अध्याय संख्या	विषयः	पृष्ठाङ्कः
१६८	ध्यासाय भागवतरचनायै प्रेरणावर्णनम्	६५३
१६९	कालिन्दीमाहात्म्यइन्द्रयागविधिवर्णनम्	६५४
"	इन्द्रप्रस्थविषये गुरुविमर्शवर्णनम्	६५५
"	इन्द्रयागविधिवर्णनम्	६५७
२००	इन्द्रप्रस्थे भगवत्प्रेरणयातानार्तीयंस्थापनंशिवशर्मपुत्रस्यविष्णुशर्मणकथा शिवशर्मणास्यपित्रेपूर्वजन्मवृत्तकथनं कालिन्दीकृतस्मृततीर्थंऽभिनिमित्त- सिंहयोयैकुण्डप्राप्तिवर्णनञ्च	६५८
"	उयोतिर्विद्विर्भविव्यकथनवर्णनम्	६५९
"	विष्णुशर्मद्वारा तीर्थानामवर्णनम्	६६१
"	मित्तसिंहयोयैकुण्डप्राप्तिवर्णनम्	६६३
२०१	इन्द्रप्रस्थमाहात्म्यपूर्वकंशिवशर्मणःपूर्वजन्मनियोग्यकुलेवृत्तवर्णनम्	६६४
२०२	दिनीपवृत्तान्तवर्णनम्	६७०
"	वशिष्टद्वारा सन्ततिस्तम्भवर्णनम्	६७३
२०३	देवलार्चयसम्यादेराभादिनीपेनस्यमहिम्नासह वशिष्टपेनोनन्दिन्याभार- त्तादिनिपाकरणे नन्दिनीहृत्पराक्षणे मायासिंहस्य दिनीपेन सम्प्राप्ते नन्दिन्यापरदानञ्च	
"	दिनीपमायासिंहसम्यादवर्णनम्	
"	दिनीपापनन्दिन्यापप्रदानम्	
२०४	शतभयैकगङ्गास्यविषादेवलद्वयनापुत्रभोगवर्तनृत्तावरणं प्रमत्तदा सर्वलोकावधौ त्वादेवद्वन्द्वधर्मापेक्षतश्चरणापुत्रप्रतिबन्धनं	६७४
"	त्वाणो राक्षसराजसम्यादवर्णनम्	६७४
"	शिवशर्मद्विदुषावदानम्	६८१
"	वैदिराक्षससम्यादवर्णनम्	

अध्याय संख्या

विषयः

पृष्ठाङ्कः

१६३	भक्तितारुदसम्वादवर्णनम्	६२३
१६४	ज्ञानचैराग्यसहितांक्षीणांभक्तिप्रतिप्रयोधनवाक्यमुग्धेन नारदद्वारा- सनकादिदत्तवरेण भक्तिस्वस्थापनवर्णनम्	६२४
"	भक्तिप्रचाराय नारदप्रतिज्ञावर्णनम्	६२५
"	नारदेन सनकादीनांसम्वादवर्णनम्	६२७
१६५	कुमाराणामुपदेशमुग्धेन नारदस्यभृग्वादिभिःकामदापुरेगमनं, भागवत- सप्ताहकरणं, कुमारैर्मन्त्रैःस्थानदानवर्णनम्	६२६
"	सर्वेभ्यो भागवतगौरववर्णनम्	६३१
"	सनकादिद्विता भक्तिप्रशंसावर्णनम्	६३३
१६६	श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये गोकर्णवृत्तान्तपुरःसरमात्मदेवस्यधुन्धुकारिपुत्र- द्वारापीडनं गोकर्णसान्त्वनेनवनंगत्याऽऽत्मदेवस्यमुक्तिप्राप्तिवर्णनम्	६३४
"	वनपत्यस्याऽऽत्मदेवस्यवृत्तवर्णनम्	६३५
"	धुन्धुकारिजन्मवृत्तवर्णनम्	६३७
"	आत्मदेवस्य चैकुण्ठप्राप्तिवर्णनम्	६३८
१६७	धुन्धुकारिवृत्तान्ते तस्य घृष्ट्याभिर्षनलोभेनपथकरणं पिशाचत्वप्राप्तिश्च	
"	धुन्धुकारिदिशावेदनिप्रम्यगोकर्णम्यप्राप्त्यनानांपुरोनापनं शूर्याशया- भागवतसप्ताहकरणेनम्यपिशाचत्वनिरासोगोदोक्तप्राप्तिश्च	
"	गोकर्णस्य धुन्धुकारिनेनसम्पादवर्णनम्	
"	द्विजह्नासूर्यस्तुतिवर्णनम्	
"	विप्राणां भागवतेन चैकुण्ठप्राप्तिवर्णनम्	
१६८	सनत्कुमारायुक्तश्रीमद्भागवतसप्ताहप्रथमविधिवर्णनम्	
"	भागवतस्यमोक्षदृष्टवर्णनम्	
"	भागवताविर्भावकान्दवर्णनम्	

अध्याय संख्या	विषयः	पृष्ठाङ्कः
२११	तीर्थयात्रिमिः स्वयष्टिकाग्रद्वारेण सार्धमारणं तीर्थमेरणात्पापस्याऽस्य- स्वर्गतिवर्णनम्	७१२
"	हव्यामिषोगेवण्डनापितयन्धनवर्णनम्	७१३
"	ब्राह्मणपित्रोः स्वर्गतिप्रामिषवर्णनम्	७१५
२१२	इन्द्रप्रस्थास्थकोशलाभाहाम्यवर्णनम्	७१६
"	ब्राह्मणस्याऽयोध्याविषये विष्णुनासम्याद्वर्णनम्	७१७
"	भगवता कोशलाभाहाम्यवर्णनम्	७१८
२१३	शुक्रान्द्राह्वणपद्मीदुताचारवृत्तान्तपुर सप्तं मधुवनतीर्थमाहात्म्यं तत्र च गोधापोनिमापत्रापास्तस्याः स्वपुत्रेण समुद्धारवर्णनम्	७२०
"	मृतर्दिभ्राह्मणपत्न्ये सप्तमीनासात्तपनम्	७२१
"	मुनिपुत्रेण स्थमानुच्छादनविधयः	७२३
२१४	पुत्रस्य पिनृषा क्वान्मधुवने मातुश्चायथाज्ञकारणम्	७२५
"	मुनिपुत्रेण पित्रादीनामुद्धारवर्णनम्	७२७
"	तस्या पूर्ववृत्तमेषिषये गुरदिमरौवर्णनम्	७२८
२१५	मुनिपुत्रस्य पुच्छन्ये पूर्वजन्मकृतकारणवर्णनं तन्मन्त्रे बुधहस्तगवस्तनुद- वर्णनम्	७३१
"	मुनिपुत्राद्यबुधहने पुच्छनिकथनम्	७३३
२१६	बदितिकाग्रमहाहम्यसङ्गे देवरातराजः स्वपुत्रेण सह शम्बादत्तं ग्राह्यपुरं समर्थं राजमहिष्या सह मुनिवृत्तावरणाय गन्तं शम्भेनाग्रे गिरिजाया तीर्थं वंदिष्यन्तिरादनम्	७३५
"	महिषायाऽम्बुभारतीपूर्वजन्ममृतिवर्णनम्	
"	महिषायाऽसिन्धुमृतिवर्णनम्	

अध्याय संख्या

विषयः

पृष्ठाङ्कः

२२४	वसिष्ठदिनीपसंस्थादेप्रसङ्गात्पार्यनीप्रसने शङ्करादारा विष्णुमक्तिविधि- प्रकाशनम्	७६६
"	विष्णुमन्त्राणां स्वरूपविधानवर्णनम्	७६७
"	ध्यानाङ्गनादिमाहात्म्यतत्त्ववर्णनम्	७६८
२२५	ऊर्ध्वपुण्ड्रधारणविधिर्यकमूर्ध्वपुण्ड्रमाहात्म्यवर्णनम्	७६९
२२६	उमामहेश्वरसंस्थादे उ० नमो नारायणायेति मन्त्रार्थोपदेशवर्णनम्	७७०
"	नारायणशब्दनिर्घटनम्	७७१
२२७	उमामहेश्वरसंस्थादे भगवतो नारायणस्य त्रिपाटिमूर्तिवर्णनम्	७७२
"	भगवतो प्रसादोत्पत्तिवर्णनम्	७७३
२२८	त्रिपाटिमूर्तिस्थल्लोकानामवर्णनम्	७७४
"	सप्तशतिसहस्रधर्मावर्णनम्	७७५
"	महामायावृत्ताविष्णुस्तुतिवर्णनम्	७७६
२२९	उमामहेश्वरसंस्थादे त्रिपाटिमूर्ती विष्णुगुरुभेदवर्णनम्	७७७
"	सविस्तरं विष्णुगुरुवर्णनम्	७७८
"	विष्णुगुरुं द्वितीयगुरुवर्णनम्	७७९
"	विष्णुगुरुं तृतीयगुरुवर्णनम्	७८०
"	विष्णुगुरुं चतुर्थगुरुवर्णनम्	७८१
२३०	विष्णुविभूतिपुरस्कारं भगवत्पदवर्णनम्	७८२
२३१	कृमांश्चतस्रवर्णनं दुर्गादेवतावर्णनम्	७८३
"	दुर्गादेवतेष्वेतद् भगवत्पदवर्णनम्	७८४
२३२	कृमांश्चतस्रवर्णनं देवतादेवतावर्णनं भगवत्पदवर्णनम्	७८५
"	भगवत्पदवर्णनं देवतादेवतावर्णनम्	७८६

अध्याय संख्या	विषयः	पृष्ठाङ्कः
२४१	परशुरामचरित्रप्रसङ्गेजमदग्निहोत्राधिपत्योः कामधेनुप्राप्त्यैविवादोयुद्धञ्ज जमदग्निहननं परशुरामकृतानिःक्षत्राष्टविधवर्णनम्	८३४
"	जमदग्निपत्न्ययापरशुरामजन्मकथनम्	८३५
"	परशुरामस्यकार्तवीर्यनगरेगमनम्	८३७
२४२	श्रीरामावतारवर्णने स्वापम्भुवमनोस्तपःकरणं त्रेतायां दशरथस्य राक्षो गृहे रामावतारःश्रीरामवनवासोद्वयवृत्तान्तवर्णनम्	८३६
"	रामजन्मकथावर्णनम्	८४१
"	रामावतारे षशिष्ठेननामकरणवर्णनम्	८४३
"	विश्वामित्रयज्ञे रामद्वारारक्षोहननम्	८४५
"	परशुरामस्यरामेणविवादवर्णनम्	८४७
"	रामस्यवनेश्वरवर्णनम्	८४९
"	रामस्य सूर्येणलया सम्वाद्यवर्णनम्	८५१
"	रामप्रति गङ्गाहने ऋषीणांसम्यादध	८५३
"	रामरावणयोर्युद्धवर्णनम्	८५५
"	रामस्याऽयोध्याप्रवेशवर्णनम्	८५७
२४३	रामाभिषेचनपूर्वकं रामदर्शितार्थं समद्वेवरंसुराणाप्रागमभं विश्वरूपदर्शनं शिपवृतासीता-रामस्तुतिस्तत्फलवर्णनञ्च	८५६
"	विश्वरूपदर्शनेरामेणस्तोत्रवर्णनम्	८६१
२४४	उत्तर रामचरिते गर्भवत्या-सीताया जनापवादभीत्या-वाल्मीकेराधने- विसर्जनं कालेन समयो लक्ष्मणद्वारा-द्वाररक्षणं दुर्वाससप्रागमनमेकान्ते दुर्वास समागम-सुवना लक्ष्मणस्यदिव्यदेहधारणं रामस्य जनैःसहदिव्य धामपदार्पणम्	८६
"	सीतायादिव्यप्रयाजवर्णनम्	८६

अध्याय सप्तमः

विषयः

२४४ रामेण विभीषणस्य भक्त्यम्

२४५ रामेण स्वधामनामनम्

२४६ श्रीकृष्णापसारकथाप्रसङ्गे कंसस्य गन्धादिग्राहणानामनुत्पत्तयम्

२४७ पृथिव्याप्रसक्तसमीपे गमनं देयैः तादृशदत्तलो विष्णुमभीषे प्रागेनं मुपोम

२४८ हरणाय विष्णुनाऽऽभ्यासनं कारायास्तन्धयमुद्देश्यते कृष्णजम् गूढ

२४९ कृष्णनयनं कंसद्वारा त्याज्यावर्जनं पूजनादिभाषणं कृष्णेन मानादि

२५० लीलाप्रदर्शनं कंसस्य धवर्णनम्

२५१ प्रहसणोऽविष्णुपार्श्वे गमनम्

२५२ कंससमीपे कन्यानयनम्

२५३ यमलार्जुनोद्धारः

२५४ कृष्णकोमारवर्णनम्

२५५ महारासवर्णनम्

२५६ इन्द्रहृताकृष्णस्तुतिः

२५७ अक्रूरैः कृष्णप्रशंसावर्णनम्

२५८ रामकृष्णयोर्मधुरागमनम्

२५९ अक्रूरकृतस्तववर्णनम्

२६० रामकृष्णयोः कंससम्यैः सह युद्धम्

२६१ श्रीकृष्णचरितेरामकृष्णयोरुपनयनं सांन्दीपनेनैर्गृहेतयोर्विद्याध्ययनं जरा-

-मर्त्यादिः सन्धेयुद्धं तस्मै जीपनदानं कालययेन युद्धं लीलो कुर्यत कृष्णस्य गुहायां-

-गिर्यादिप्रवेशः कालययनं दृष्ट्वा मुमुक्षुन्दस्य जागरणं कालययनमृत्युर्मुमुक्षुन्दस्य-

-मौक्षणम्

२६२ सजरास्तन्धपराजयं द्वारकां गत्वा नानाराजकन्याभिः कृष्णस्य विवाहो-

-रुक्मिणीस्य यम्बरे रुक्मिणिविरोधेन विदमसेनाविध्वंसनम्

अध्याय संख्या	विषयः	पृष्ठाङ्कः
२४८	धीहृण्यवस्तिरविमर्षाविधाहर्षणं नम्	८६६
२४९	सत्यमामाविधाहर्षणं कस्यमन्तकमण्युपायानं सत्राजितपुत्रस्यवनेसिह- द्वारामृत्यु स्यमन्तकमणिहरणञ्च जाम्बवतासिहवधो मणिप्रापणञ्चमणि- हरणावहृण्यरूपपरि जनपपादस्तमपाकस्तमण्यनुसन्धिस्तोः हृण्यम्य- जाम्बवता युद्धं जाम्बवतयराजयः पूर्वजन्मनिगमकृतांप्रतिप्राप्तांमार्गमार्- जाम्बवताहृण्यप्रायेनं जाम्बवतीपरिणयःमद्राजपुत्रीणां हृण्येन विधाहो- नरकापुरवधःसत्यमामायाशचीरुतापमानवर्णमं तत्प्रतिशोधयितुंमरुदो- परिहृण्यद्वाराकन्यकृशानयनमिन्द्रद्वाराहृण्यप्रायेनंशचीरुनंसय्याममानम्	८६७
२५०	वाप्यातुमंमामत्रसङ्गे वाप्येनाऽतिरुद्धोपनंतावद्वयनयाहृण्येनाऽऽवमर्षं नत्रपेणप्रमाहोभयस्त्रैयुद्धं अरोत्पति हृण्यद्वाराप्रमाहोभयमुत्तनंवाप्येना- प्रायेनवाप्युद्धाहरणं शीरुहताहृण्यस्तुति	८७३
"	हृण्येन युद्धे शिवमुत्तमवर्णनम्	८७५
"	शिवहताहृण्यस्तुति	८७७
२५१	धीहृण्यवस्तिरे काशिराजगीण्डूवपासुदेपतपुत्रद्वयानिहृताविष्यस्त- वर्णनम्	८७८
२५२	धीहृण्यवस्तिरे जरासगपथपूर्यकं हृण्यद्वारासुदासः शर्मण्यश्च शार्ङ्गं सम्प्राप्तकर्मैधनपतिव्यदानंमहाप्राप्तापयानञ्च	८८१
"	गृध्र द्वाहृण्यमिगुत्रीयतापाऽमुंनमिमा	८८३
"	धीहृण्यवदमपादगमनम्	८८५
"	अपतःगमहृण्यवर्णनम्	८८७
२५३	उमासोऽमासकादे सविन्दुव्राविधानं वैष्णवाचारकथनम्	८८८
"	विष्णोर्विनायकावधनम्	---

अध्याय संख्या

विषयः

पृष्ठाङ्कः

२५३	श्रीसहितंसाङ्गंविष्णुपूजनम्	१२१
"	विष्णुसमर्पणार्थं सर्वकर्मकरणम्	१२३
"	विष्णुपूजामाहात्म्यवर्णनम्	१२५
२५४	पार्वत्यैवामदेवर्षिणा श्रीविष्णोर्दिव्यसहस्रनाम्नामुपदेशः श्रीरामशब्दनिर्वचने महादेवद्वारासहस्रनामनुल्यताप्रतिपादनं श्रीरामचन्द्राष्टोत्तराक्षतनामकथनञ्च	१२७
२५५	पशिष्टदिलीपसभ्यादे भृगुणा महर्षिणामनुरोधेन ब्रह्मविष्णुमहेशानां सात्त्विकत्वेपरीक्षाकरणं श्रीविष्णोश्च श्रेष्ठत्वप्रतिपादनं पद्मपुराणश्रवणफलञ्च	१३२
"	भृगुणाशिवपरीक्षणार्थंगमनवर्णनम्	१३३
"	भृगुरत्नंविष्णुस्तथनम्	१३५
"	पशिष्टद्वारादिलीपायमन्त्रकथनम्	१३६

समाप्तेऽपि पद्मपुराणस्योत्तरखण्डस्योत्तरार्द्धभागस्य विषयानुक्रमणिका

॥ शुभमस्तु ॥

• श्रीगणेशायनमः •

पद्मपुराणस्थसप्तमक्रियायोगसारखण्डस्य विषयानुक्रमणिका

—०—

अध्याय संख्या	विषयः	पृष्ठाङ्कः
१	जैमिनिव्याससम्यादपूर्वकं क्रियायोगसारपीठिकावर्णनम्	६४१
"	क्रियायोगसारवर्णनम्	६४३
२	जैमिन्याससम्यादे विष्णुप्रवृत्तिवर्णनपुरःसरं पञ्चमहाभूतात्पत्तिपूर्वकं मृष्ट्यादौ योगनिद्रागतेन विष्णुना प्रह्लादप्रार्थनया प्रबुध्य मधुकैटभवधवर्णनं प्रह्लादताविष्णुस्तुतिप्रसन्नैर्विष्णुना प्रह्लादेरुद्विक्करणाद्यवदानं धैर्यव- त्प्रक्षणकथनं विष्णोरन्नर्धानवर्णनं प्रह्लादादुद्विक्करणाध्यायपठनफलश्रुतिश्च	६४५
"	भगवद्भक्तप्रशंसा	६४५
"	प्रह्लादो विष्णुस्तोत्रम्	६४७
"	धैर्यवप्रशंसावर्णनम्	६४६
३	सगङ्गासाहाय्यं गृध्रद्वारा मनोमदराजपुत्रयोः पूर्वजन्मकथावर्णनं शुद्ध- दम्पत्योर्मुक्तिश्च	६५०
"	मनोमदपुत्रवर्णनम्	६५१
"	शुद्धदम्पत्योर्पूर्वजन्मवर्णनम्	६५३
"	गङ्गासाहाय्यफलश्रुतिः	६५५
४	व्यासत्रैमिनिमम्यादेप्रयागनादाय्येप्रणिधिषेदकथावर्णनम्	६५६
"	षेदकवृत्तान्तेदयराकधनुर्ध्वजवर्णनम्	६५७
"	पद्मायस्याविष्णोस्तुतिवर्णनम्	६५७

गङ्गासागरीकान्तिकेयदर्शनम्	१११
विश्वम्पुत्रमाधवायै गङ्गासागरीमाहात्म्यवर्णनम्	११२
माधवस्य गृहस्थायायाज्ञानवर्णनम्	११३
रामुद्धारो राज. पुत्रीपतनीतिवर्णनम्	११४
माधवेन राजकन्यापारदर्पोत्सवाद्भेषजम्	११५
माधवसुलोचनयो. सम्पादः	११६
प्रनेष्टव्यसुलोचनयासंश्रद्धादकथनम्	११७
धीररुद्रप्रदेष्टुं पितृराजपुत्र्या श्रीमताद्रक्षोहननं परिणतं तस्य रूपं मध्येमार्गं दिव्यरथारुहं सुन्दरं पुरुषं दृष्ट्वा तत्सकाशतस्तस्य पूर्वजन्मवृत्तान्तश्रवणं सुलो- चनार्यै पुरुषेयायै राज्ञा गङ्गापुत्र्याः समर्पणं स्यनगरगमनं प्रनेष्टव्यपाशनिगडनं राजपुत्र्यामाधवेन सम्मेलनं तयोर्विवाहः	
सचेष्टस्य कारनिबन्धनम्	
विद्याधराय जनसान्त्वयनम्	
धीररुद्रप्रदेष्टुं सुलोचनयामाधवसम्बा-	
माधवकृता विष्णुपूजावर्णनम्	
माधवस्य विष्णुपदप्राप्तिः ११८-११९	
गङ्गासागरीमाहात्म्यम्	
यमदूतैर्विष्णुदूतानां युद्धम्	
विष्णुदूतैर्गङ्गाप्रशंसनम्	
धर्मस्वकृतं गङ्गास्तोत्रम्	
गङ्गासागरीमाहात्म्यवर्णनम्	
इन्द्राणीपद्मगन्धासम्पादवर्णनं	

व्याप संख्या

विषय

पृष्ठाङ्कः

६	गङ्गामाहात्म्यवर्णनम्	६६६
७	गङ्गास्नानविधिवर्णनम्	६६६
८	सत्यधर्मराजमहिषीविजययोः कथावर्णनम्	१००१
९	हिंसाहिंसयोर्वर्णनम्	१००२
१०	गङ्गामाहात्म्यवर्णनम्	१००३
११	चम्पकपुष्पमाहमा	१००४
१२	हरिपूजाविधिवर्णनम्	१०१०
१३	विष्णुसेवाप्रशंसनम्	१०११
१४	विष्णुपूजनेदिवन्धनम्	१०१२
१५	विष्णुपूजाविधिवर्णनम्	१०१५
१६	हरिपूजाफलवर्णनम्	१०१७
१७	धीमद्भगवतोविष्णोरर्चनप्रकारपुरःसरं अश्वत्थपूजने विष्णुपूजनाभेदत्व- प्रतिपादनं तत्र धनञ्जयप्राह्मणाख्यानम्	१०१८
१८	मासेषुविष्णुप्रीत्यर्घनानाफलवर्णनम्	१०१९
१९	अश्वत्थकत्तनेप्रकटितेविष्णोर्दर्शनम्	१०२१
२०	प्राह्मणद्वाराविष्णोः समक्षमाप्रार्थनम्	१०२३
२१	विविधमासेषुनानापुष्पादिद्रव्यैर्हरिपूजाविधानपुरस्सरं प्रजानाम्प्राह्मणस्य पूर्वजन्मशरकुलोत्पत्तिवृत्तपूर्वकं हरिभक्तिप्रसादेन मुक्तिर्लामोहरिपूजाफल- वर्णनञ्च	
२२	असंस्कृतगृहेविष्णुपूजननिषेधः	
२३	प्रजानामकप्राह्मणोदन्तवर्णनम्	

अध्याय संख्या	विषयः	पृष्ठाङ्कः
२३	धर्मात्मनां पापात्मनाञ्च गतिनिरूपणम्	१०६३
"	मुप्राज्ञयापत्युः स्वस्याधःपूर्वजन्मवृत्तध्यायणम्	१०६५
"	पापात्मनां गतिवर्णनम्	१०६७
"	पापपुरुषाणां नरकगतिभोगः	१०६८
"	नारकी गतिकथनमेकादशीव्रतप्रशंसनञ्च	११०१
२४	तुलसीमाहात्म्यवर्णनम्	११०२
"	तुलसीमाहात्म्यवर्णनम्	११०५
२५	अतिथिपूजनप्रसङ्गे लोमशब्राह्मणकथावर्णनम्	११०६
"	अतिथिपूजनविधिः	११०७
"	तुलसीभगवद्भक्तप्रभावान्मूर्धकस्य मुक्तिः	११०८
२६	युगधर्मनिरूपणपूर्वकं पुराणमाहात्म्यवर्णनम्	१११०
"	सद्ययुगादियर्णनं कालवर्णनम्	११११

समाप्तेर्पात्रियायोगसारीयाविषयानुक्रमणिका

कलिकातामसार्वा मुहमण्डलप्रत्यमाताप्रकाशिकायां मोक्षोपदेशोपस्थायाः
 अष्टादशकार्येतिपात्रिया विद्वत्पण्यञ्जरीकाः लक्ष्मणदुर्गावारस्य-
 ह्यद्वयविधेदि-नयनगङ्गा (त्रयपुर) वास्तव्य मिश्रपेतामक
 कर्तोऽन्ताल-दाजीचोपराह रामनाथशान्तिनः

• धीगणेशायनमः •

विनम्र निवेदन

देशा वास्यमिदं सर्वं यत्किञ्च जगत्यां जगत् ।

तेन त्यक्तेन भुञ्जीथाः मा गृधः कस्यस्विद्धनम् ॥

ईश्वर का आदेश है कि सृष्टि के सारे प्राणी मेरी ही आत्मा हैं। ज्ञान द्वारा प्राणीमात्र की पूर्णरूपेण रक्षा का ध्यान रखते हुए अपना भोग जोकि प्रकृत द्वारा निर्दिष्ट किया हुआ है—भोगो। (किसी की भी हिंसा मत करो। सारे प्राणी सृष्टि की परिचर्या में पूर्णरूपेण सहायक हैं)। किसी भी प्राणी की शक्ति (दूध) हरण करने की मन में भावना भी न आने दो। यही कल्याण का मार्ग है।

वेदम्ब्वैवाग्भ्यसेन्नित्यं शुचौ देशे समाहितः ।

धर्मशास्त्रं तथा पाठ्यं ब्राह्मणैः शुद्धमानसैः ॥

स्मृतिहीनाय विप्राय धृतिहीने नृपे च ।

दानं भोजनमन्येष दत्तं कुलघिनारक्षकम् ॥

तस्मात् सर्वप्रयत्नेन धर्मशास्त्रं पठेदु द्विजः ।

धुनिस्मृती च विप्राणां यदुर्ग्रा देवनिर्मिते ॥

(लघुहारीत स्मृति)

समाहित मन से शुद्ध देश में वेद का अभ्यास करे। उद्योग भाषों से धर्मशास्त्रों का पठन-पाठन करे। स्मृति एवं धृतिहीन जो अनुप्य हैं उनका भोजन नित्यकर्म व्यवहार अपने तथा कुल के लिये हानिकारक है। अतः यत्नपूर्वक धर्मशास्त्र को पढ़े। महर्षियों द्वारा रचित वेद, स्मृति एवं पुराणादि धर्मशास्त्र मात्र के नेत्र [प्रकार] हैं।

मानवमात्र से मेरी करबद्ध प्रार्थना है कि संस्मृत माना पड़े। महर्षि प्राचीन धुनि स्मृति आदि का उद्योग भाषा रखते हुए प्रार्थारहित की भावना से मनन सच्चे ज्ञान की प्राप्ति करें। इसी में अपना कल्याण है।

“यामन्ते दुष्कृतानां प्राणिनामानिनागतम्”

५, इन्द्र रो,

पञ्चसूक्त-१,

माधवा मेवकः—

मनगुपुराय भोग

कामुकं वज्रमं प्रोक्तमुत्तमं गन्धमादने । गच्छेत्तं मानसं गीतं देवानां स्वमेव न
 गगनं त्रिशक्यं तु तारे नयते शुभे । अष्टमं गौतमाख्यं न मन्त्रे निर्मितं पुनः ॥ ११ ॥
 मद्भोक्तुं तु गगनं द्वायं स्वर्गत्रयम् । एकादशं वाग्यकुक्षं यत्र तिलनि वामनः ॥ १२ ॥
 द्वादशं मन्त्रं चैव कुब्जाग्रकमग्नयम् । विश्वेश्वरं गिरिकर्णं त्रैलोक्यं गतिदायकम्
 यथा हिममतः पृथ्वीगोपर्णं गोपकं तथा । स्थानेभ्यः हिमाद्रौ च स्थित्यके विष्णुत्रिक
 धांसीति माधवं तीर्थं भद्रं भद्रेश्वरे तथा । यागहे विजयं प्रोक्तं वैष्णवं हीनयो गितं

गौर्ध्रं तु श्वफोटे तु वैष्णवं फालगुने गिरौ ।

कपिले कापिलं तीर्थं मुकुटे कर्कोटकं तथा ॥ १३ ॥

शालग्रामोद्भवं तीर्थं गहिकायां सुरेश्वरि ! ।

तर्मदायो शिवाख्यं तु मायायां विष्णुरूपकम् ॥ १४ ॥

उत्पलाशसदस्त्रार्थं जातं चैव रेषते गिरौ । गङ्गायां पितृतीर्थं च विष्णुपादोद्भवं तथा
 विषाशायां विषापा च पाटले पुण्ड्रपर्यन्तम् ।

नारायणं सुपाश्वे तु त्रिकूटे विष्णुमन्दिरम् ॥ १५ ॥

विपुले विपुलं नाम कल्याणं मलयाचले । कौखं कोटितीर्थं च सुगन्धं गन्धमादने ॥
 कुब्जाग्रके त्रिसन्ध्यं तु गङ्गाद्वारे हरिप्रियम् ।

शैलं विन्ध्यप्रदेशे तु यद्यां सारस्वतं स्मृतम् ॥ १६ ॥

कालिन्दां कालरूपं च सहेयै सायकं स्मृतम् ।

चान्द्रं चन्द्रप्रदेशे तु रमणं तीर्थनायकम् ॥ १७ ॥

यमुनायां युगाख्यं तु कर्षीरे कुरुक्षेत्रम् । चिनायके मर्चते च ह्युमाख्यं तीर्थमेव च ॥

आरोख्यं भास्करे देशे महाकाले महेश्वरम् । तीर्थममयदं नामावृताख्यं विन्ध्यकन्धरे

मण्डवे विश्वरूपं च स्वाहाख्यं ज्येष्ठे पुरे । वैगलेयं प्रचण्डायां व्याण्डिकं मरकण्डके

सोमेश्वरं तथा तीर्थं प्रभासे पुष्करं तथा । देवमात्रं सरस्वत्यां पारायणतटे स्थितम्

महालयं महापद्मे एषोण्यां पिङ्गलेश्वरम् । सिद्धिकायां तथा तीर्थं सौर्ये रथिसंज्ञकम्

कृत्तिकाक्षेत्रे शाङ्करं शङ्करे गिरौ । उत्पलाख्यं ततो दिव्यं सुमदासिन्धुसंगमे

याणपथं नतन्वीय पथेन विष्णुसंज्ञके । जालघरे तत्रः प्रोक्तं तीर्थं विष्णुमुखं च यम्
नारेयं तारकं प्रोक्तं पथेन विष्णुसंज्ञके । देवदाग्यते पौण्ड्रं पौण्ड्रं काशमीरमण्डले-
मौमे हिमे हिमाद्रौ च सुष्टिकं पौष्टिकं पुनः । कपालमोचनं तीर्थं ज्ञानं मायापुरे तथा
महोदधौ नतन्वीयं देवेयं शङ्खपायकम् । पिण्डे ये पिण्डनं नाम विष्टे येरातर्ग्यं भवेन्
भक्तोद् विष्णुकामं तु धर्मकामार्थमोददम् । भीषण्योलेते कृते कुशाडीये कुशोदकम्
मग्न्यं हेमकृते तु कुमुदे सन्धपादनम् ।

चन्द्रलयासायकं तीर्थं विष्णवे ये मालुकं स्मृतम् ॥ ३१ ॥
विष्णे प्रह्लादयं तीर्थं तीर्थानां पावनं स्मृतम् । पंजरी सर्वतीर्थानामुत्तमं शृणु सुन्दरि
विष्णोर्नामसमं तीर्थं न भूतं न मरिचयति । इत्यदा हेमवर्गी या चालहा गोप्ता एव वा
मुच्यते नाममात्रेण प्रसादात्प्रेमसायं तु । कर्तो ह्यारुणी इत्या धन्यो देवो उत्तरार्धः
ये पश्यन्ति तत्रादयं मुनिजनेनां सुविख्यातम् । एवं धन्यतमं देवं विष्णुं सर्वत्रापि प्रभुम्
मिच्छन्ति महादिवि पिण्डारण्यो ज्ञतार्धनम् । अदीप्तं तु तीर्थानां ज्ञानेनपुत्राहृतम्
यो जपेत्पुत्रप्राप्तादि सर्वसाधैः प्रमुच्यते । एष तीर्थेषु यः क्षाप्तावापदेष्टावापलं हर्षम्
सर्वपापविनिर्मुक्तो याति विष्णोः पदं परम् ।

जगन्नाथं महादेवं लोकांशो पावनं स्मृतम् ॥ ३८ ॥
ये सत्पुत्रि सत्पुत्रायेऽपि कार्त्तिकवने स्मृतम् । अदीप्तमग्नं पुनर्वा पापदेष्टिकुबर्मापि
इत्योडे शुभं भुक्त्वा याति विष्णोः पदं परम् । अदीप्तं पापदेष्टं वा सत्पुत्रादि वा पुनः ॥
हेमायंतीवर्गी विष्टायां प्रह्लादपिण्डादि ॥ ४० ॥

हविः पापदेष्टं ह्यनुगाये वसुधैवकुतूहलात् । सत्पुत्रादी इत्योः सत्पुत्रं जम्बूद्वीपं
नतन्वीयं जम्बूद्वीपविष्टायां कालोऽदात्तः ॥ ४१ ॥

त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः

वेत्रवतीमाहात्म्यवर्णनम्

महादेव उवाच ।

वेत्रवत्यास्तु माहात्म्यं वक्ष्यामि शृणु मुन्दरि ! ।

यत्र स्नात्वा विमुच्यन्ते यावदाभूतसंश्रयम् ॥ १ ॥

युत्रेण च कृतः कृपो महागम्भीरसंज्ञकः । कृपात्सा निःकृतादेवी महापार्षाघनाशि
यथा गङ्गा तथेयं च सरिच्छ्रेष्ठा सुरोत्तमे । अस्या दर्शनमात्रेणपार्षाघानाति चक्ष्य

शृणु देवि ! वक्ष्यामि इतिहासं पुरातनम् ।

यच्छ्रुत्वा पापिनो दोषैर्विमुक्ताः कर्मबन्धनात् ॥ ४ ॥

चम्पके नगरे चैव राजा राज्यं करोति सः । सदा दुष्टो दुष्टरूपो जनानां स प्रपीडकः
अध्रमोऽधर्मरुषश्च विष्णुनिन्दापरायणः । देवद्विजनिहन्ता च आश्रमाणां विदूषकः

घेदनिन्दापरः धर्मान्मूर्खो वा निर्घृणः शठः । असच्छास्त्रेषु निरतः परदारामिर्शकः
विदारणेति नामा च संजातो मूर्ख एव च । कदाचिदैययोगेन आगतस्तां नदीं प्रति
आनेष्टकसमायुक्तः स्वयं कुर्वा सुरेश्वरि ! महापापादयं जातो ग्राह्यणानां च निन्दितः

वृथावादी दुरात्मा च शठो वै निर्घृणः पशुः ।

घेदनिन्दागतो निर्यं गोशात्पाजां प्रदूषकः ॥ १० ॥

एवं विप्रो वने भ्राम्यंश्चरन्तः स सुदृढदृष्टः । अभ्यादुर्चार्यं राजासौ जलं पीत्वा गृहं गतः
तेनैषोदकपातेन गतं कुप्यं न संशयः । बुद्धिस्तु निर्मला जाता तस्य राशो विशेषतः ॥

विष्णो भक्तिः समुत्पन्ना तदात्मन्य सुरेश्वरि । ततः प्रभृति कालेन स्नानं वै कृतवान्सदा
निर्मलो बहुरूपादयो जातस्तत्र सुरेश्वरि । इह लोके सुखं भुज्या कृत्वा यज्ञाननेकराजः

विप्रस्यो दक्षिणां दत्त्वा स ततो वैष्णवं पदम् ।

इति श्रुत्वा तु मां देवि ! वेत्रवतीं विशेषतः ॥ १५ ॥

— इति वे विज्ञाने मुक्तमगतमिति । राज्ञोवाप्य वैष्णोवाग्रांवा सुररत्नमे

येऽत्र स्नानं प्रकुर्यन्ति ते मुक्ताः पापशुद्धयान् ।

कार्तिके वाय माघे वा याहो वा वेदनिन्दकः ॥ १७ ॥

मरितां संगमे स्नात्वा मुच्यते देवि किलियाम् ।

साक्षमन्याः समं यत्र नम्याः सङ्गाः प्रदृश्यते ॥ १८ ॥

तत्र स्नात्वा विद्वेषेण मुच्यते ब्रह्महा सदा । खेटकं नगरं द्रित्यं स्वर्गम् तु याऽनघे
प्रायणा तत्र ये देवि योगाश्च यदपः कृताः । तत्र स्नात्वा न भुक्त्वा च पुनर्जन्मविद्यते
मा द्वितीया स्मृता गङ्गा कर्मा देवि ! विद्वेषतः ।

ये नगाः सुगमिच्छन्ति धनमिच्छन्ति ये नराः ॥ २१ ॥

स्वर्गमिच्छन्ति ये लोकान्ते ये स्नात्वा पुनःपुनः ।

इह लोके सुखं भुक्त्वा यान्ति विष्णोः परं पदम् ॥ २२ ॥

मूर्खेयंदे च ये जाताः स्तोमयेदे नरैव न । धागता चैत्रवत्यां तु स्नात्वा निर्युन्मिषागताः
दशोनादरते दुःखं स्पर्शान्मानसं हयम् । स्नात्वा भुक्त्वा तथा देवि मुक्तिमार्गानमंगारः
स्नानाज्जवाक्षया होमादनन्तं पश्यमश्नुते ।

गत्या घातापमर्त्ताये भनया चान्द्रायणं शरेम् ॥ २५ ॥

तत्र गत्या महेत्पुण्यं कल्पुण्यं सुखमक्षयम् । चैत्रवत्यां विद्वेषेण पञ्चम्यं यदि लच्छति
न ये मनुभुञ्जो भुक्त्वा यानि विष्णोः परमम् ।

पृथिव्यां यानि तीर्थानि ये देवाः विनामया ॥ २७ ॥

ने नर्ये च यमर्त्ताश्च चैत्रवत्यां सुतेऽपरि । विमन्वद्वह्नौ लोके न भुगोभूयो यानने ॥
चैत्रवत्याः समं तीर्थे पृथिव्यो न मरतामनि । महं विष्णुस्मया श्रुता देवाश्च यमर्त्तः
निष्ठन्ति देवताः सार्यं चैत्रवत्यां महेत्परि । लब्धवान् द्विबालं वा त्रिबालं न विद्वेषतः ।

स्नानं कुर्यन्ति ये तत्र ते ये मुक्ता न मयाः ॥ ३१ ॥

इति धागते महापुराणे पञ्चरत्नसंहितायां संहितायां उत्तरे खण्डे चैत्रवतीः-

अथाहवे अथर्वश्रद्धाधिकृततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥

चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः

गोभ्रमर्तामाहात्म्यवर्णनम्

श्रीमहादेव उवाच ।

साध्वमन्यास्तु माहात्म्यं यश्चे देवि ! पठ्यात्तथम् ।

कश्यपो वै मुनिध्रेष्ठान्तो वै ततयात्महन ॥ १ ॥

अनेकवर्षपर्यन्तं तेन ततं मदत्तपः । अर्धुदे पर्यन्ते रम्ये नानाद्रुमममाकुले ॥ २ ॥

तत्र गत्वा तपस्तप्तमृषिणा कश्यपेन वै । सरस्यती यत्र रम्या पवित्रा पापनाशिनी ॥

एकस्मिन्निवसे देवि गतोऽसौ नैमिषं प्रति । तदा तप्तपथः सर्वे कथां चक्रुर्नेरुशः ॥

तदा तैस्तु द्विजैः सम्यवपृष्टोऽसौ कश्यपोमुनिः । अहो कश्यपनः प्रीत्यै गङ्गे हानीयतां प्रमो

भवन्नाम्ना तु सा गङ्गा भविष्यति सखिरा ।

तेषां वाक्चमुपाकर्ण्य नमस्कृत्य द्विजांश्च तान् ॥ ६ ॥

आगतो ह्यर्धुदारण्ये सरस्वत्याश्च सन्निधौ । तत्र ततं तदा तेन तपः परमदुःकरम् ॥

आराधितो ह्यहं तेन कश्यपेन द्विजेन वै । प्रत्यक्षोऽहं तदा जातस्तस्य द्विजवरस्य न

घरं वरय भद्रं ते यत्ते मनसि धर्नते ॥ ८ ॥

कश्यप उवाच ।

घरं दातुं समर्थोऽसि देवदेव जगत्पते । शिरःखिता या गङ्गेयं पवित्रा पापहारिणी ॥

मम देया विशेवेण महादेव नमोऽस्तुते । तदा देवि मयोक्तं च गृहीष्व त्वं द्विजोत्तम

जटामेकां परित्यज्य दत्ता गङ्गा तदा मया । तां गृहीत्वा द्विजध्रेष्ठः स्वम्भानं हर्षतोययौ

वेशास्त्रं नाम तीर्थं दासो वै कश्यपस्य च । गतस्तत्र तु देवेशि मुनिभिः परिवारितः

कश्यपेन समानीता काश्यपी सा सखिरा । यस्या दर्शनमात्रेण ब्रह्महा मुच्यते किल

पार्वात्युवाच ।

— क्लेशेण किं पुण्यं तत्र तीर्थं यदस्व मे । विश्वनाथकृपालुस्त्वं दयां कुत ममोपरि

दर्शने किं भवेत्पुण्यं स्नाने किं वद देवराट् । महिमा कीदृशी ब्रह्मन्तर्गतं वक्तुमर्हसि
महादेव उवाच ।

मया श्रुतान्यनेकानि तीर्थान्यायतनानि च ।

ध्रीविष्णोश्च प्रसादाच्च नयः सागरगाः प्रभोः ॥ १७ ॥

गङ्गा च यमुनारेवा तापीचैव महानदी । गोदावरी तुङ्गभद्रा कौशिकी गह्विका तथा ॥
कावेरी वैदिका भद्रा सरयूः पापहारिणी । अन्याश्च विविधानद्यः सर्वपापहरा भुवि
प्रयागस्तीर्थराजश्च काशीपुष्करएव च । नैमिषारण्यसंज्ञं तु तीर्थं चामरकण्टकम् ॥
उत्तमं द्वारकाक्षेत्रमयुंदारण्यमुत्तमम् । पद्मविधानि दिव्यानि क्षेत्राणि विविधानि च
श्रुतानि तत्र देवेशि मया विष्णोः प्रसादतः । पूर्वं भगीरथेनैव याचितोऽहं तु पार्वति
तद्वादत्ता इयं गङ्गा विष्णोर्लोकमभीप्सुता । कश्यपाय पुनर्दत्ता ऋषीणां वचनाममया
इयं धी काश्यपी गङ्गा रोगक्षोषहरा सदा । इयं या कथ्यते लोके गुणे धी तामपूर्वकम्
तदहं कथयिष्यामि शृणु सुन्दरि तत्त्वतः । कृते कृतवती नाम जेतायां गिरिकर्णिका
द्वापरे मन्दना नाम कलौ साम्रमती स्मृता ।

दिने दिने पिशेरेण क्षान्तिं तस्यां नराश्च ये ॥ २६ ॥

सर्वपापविनिर्मुक्ता यान्ति विष्णोः परं पदम् । प्लक्षायतरणे तीर्थे सरस्वत्यां तथेभरि
वेदारे च कुरुक्षेत्रे यत्फलं स्नानतो भवेन् । तत्फलं तु कृष्णं नूनं साम्रमत्यादिनेदिने
भयतीति न संदेहो व्यासस्य वचनं यथा । नभस्येऽपरपञ्चे तु ग्रन्थहं वा सुरेश्वरि ॥

अमावास्यादिने सम्यवच्छाददाने च यत्फलम् ।

नरस्तत्प्लक्षमाप्नोति साम्रमत्यवगाहनान् ॥ ३० ॥

कार्तिस्त्र्यां कृत्तिकायोगे धीम्बलेमाधवाग्रतः । तत्फलं न्यमने मय्येऽसाम्रमत्यवगाहनान्
एषा धेष्टतमा देवि सर्वलोकेषु पावनी । एषं धन्यतमा देवि पवित्रा ह्यधनाशिनी ॥
यस्यो धी साम्रमत्यां च एते तिष्ठन्ति नित्यशः । पूर्वसम्पन्निभो ये च उत्तरैर्येनयापुनः
पाद्यात्या दाक्षिणात्याश्च सर्वे यान्ति च नित्यशः ।

तीर्थयात्रामिषेणैव स्वेष्टके ब्रह्मसन्निधौ ॥ ३४ ॥

आयान्ति सर्वदा देयि कार्त्तिक्यां च न संशयः ।

तत्र श्राद्धं प्रकुर्वन्ति तथा ये विप्रमोजनम् ॥ ३५ ॥

जानाधर्मान्प्रकुर्वन्ति नानाधर्माश्च नित्यशः । विधिधानि च दानानि प्रकुर्वन्ति उक्तं
चतुर्गुणेषु सर्वेषु नात्र कार्या विचारणा । ययक्रीतोऽथ रैभ्यश्च कर्त्तव्यं चतुर्गुण्यम्

मृग्यद्विरास्तथा कण्वो मेघायां च पुनर्वसुः ।

इन्दी च गुणसम्पन्नः प्राच्यां दिशि उपधिताः ॥ ३६ ॥

उदीच्यां ये महानागा मधुमत्प्रमुखास्तथा । सुदयुध महाभागो दन्तवैद्यवांश्चैव
शिखिदीर्घमाक्षचैव गौतमः कश्यपस्तथा । श्वेतकेतुः कदाङ्गश्च पुलहो देवस्तथा
विश्वामित्रमरुताञ्जो उमदक्षिण्य चार्थवान् । कर्वाकपुत्रो गर्गश्च कृत्स्नदत्तवन्तथा
देवर्माऽथ घौग्दश्च आर्म्तकः कश्यपस्तथा । स्तेनरो नानिकेतुश्च स्तेनार्थवन्तथा
मृषिकप्रधवाश्चैव भार्गवश्च वन्तथा । वात्यकिन्वाद्यो दे च सर्वे रक्षन्ति तत्र
एतन्नाता निराहारः सदा विष्णुरयवन्त । शङ्खचक्रधरस्तर्जुनो हस्तौ हस्ति निच
विन्ति महाबल सर्वार्थद्वरं शुभम् । ययक्रीतो देवदेवो कश्यपे रश्मिना

श्वेता बल्ललिनी पुण्या ततः श्वेता हिरण्मयी ।

हस्तिमान्यथवार्त्तघ्नी नदी सागरगामिनी ॥ ५६ ॥

पितॄणां बह्वभा ह्येताः धादकोटिफलप्रदाः । तत्र धादजानि देयानि पुत्रैः पितृहिनाय
पाटलं चाडवाक्यं च नगरं तत्र सुन्दरि । साध्रमत्यां सदा एताः प्रामन्यो विशेषतः ॥

तत्र ज्ञानं च दानं च ये कुर्वन्ति नरा भुवि ।

इहलोके सुखं भुक्त्वा यान्ति विष्णोः परं पदम् ॥ ५७ ॥

जम्बूद्वीपे महापुण्यं यत्र पुण्यं विवर्धते । तत्रार्याण्यं महापुण्यं सर्वकामफलप्रदम् ॥
नीलकण्ठमिति श्रूयान् तीर्थं नन्दहृदस्तथा । तथा रुद्रहृदस्तीर्थं पुण्यं रुद्रमहालयम् ॥

मन्दाकिनी महापुण्या तथाऽच्छोदा महानदी ।

साध्रमत्यां बहन्त्येताः स्वात्मना दर्शनं गताः ॥ ६२ ॥

धूम्रमित्रपदं तद्वैजनाथं द्व्यष्टम् । क्षिप्रा नदी महाकालं तथा कालञ्जरो गिरिः ॥
गङ्गोद्भूतं हरोद्भेदं नर्मदोद्भूतमेव च । गङ्गापिण्डप्रदानेन समान्याहुर्मनीषिणः ॥

एतानि ब्रह्मतीर्थानि साध्रमत्युत्तरे तटे । शुभीकृतानि देवेशि देवैर्ब्रह्मपुरोगमैः ॥ ६५ ॥

स्मरणादपि लोकानां पापघ्नानि महेश्वरि । किं पुनः धाददानृणां मानवानां सुखेश्वरि
उक्कारं पितृतीर्थं च कावेरी कपिलोदकम् । संभेदधण्डवेगायान्तर्ध्वामरकण्टकम्

कुरञ्जेशाच्छतगुणमस्मिन्ननादादिर्भवेत् । धार्ताग्रीसंगमे देवि गणैः स्वरपुटस्रगैः ॥

साध्रमत्यां पुरा नीतं गणैर्नार्थकदम्बकम् । एष तद्देशतः प्रोक्तस्तार्थानां संगमो मया
पार्गाशोऽपि न शक्नोति तीर्थानां तत्त्वविस्तरम् ।

सन्धं तीर्थं द्यातीर्थं तीर्थमिन्द्रियनिग्रहः ॥ ७० ॥

तस्मैर्नार्थं श्रयत्नेन स्नानं कुर्यान्नमेशयः । प्रातःकालो मुहूर्तोऽर्धन्तस्तृह्यस्नावदेव तु
तदा स्नानादिकं तीर्थं देवानां प्रीतिदायकम् ।

मध्याह्नविमुहूर्तः म्यादपराहस्ततः परम् ॥ ७२ ॥

पितॄणां प्रीतिजननं स्नानपिण्डादितरणम् । सायाह्नविमुहूर्तः म्याच्छाजंतत्रनरागयेन्
राक्षसी नाम सा वेल्ल गहिता सर्वकर्मसु । श्रद्धां मुहूर्तादिष्व्याता दृष्टावन् न शक्नोति

तत्राष्टमो मुहूर्तो यः सकालः कुतुपः स्मृतः । मध्याह्ने सर्वादा यस्मान्मन्दो भवति मास्कृतः ।
तस्मादनन्तफलदः पितृणां पिण्डदानतः । मध्याह्नः खड्गपात्रं च तथा नेपालकम्बलः ।

रूप्यं दर्भास्तथागायो दौहित्रं कुतुपास्तिलाः ।

पापं कुत्सितमित्याहुस्तस्य संतापकारकाः ॥ ७७ ॥

अष्टावेते यतस्तस्मान्कुतुपा इति विधृताः । ऊर्ध्वं मुहूर्तात् कुतुपाद्यन्मुहूर्तचतुष्टयम् ॥ ७८ ॥
मुहूर्तपञ्चकं चैतच्छ्राद्धकाले समिष्यते ।

विष्णोर्देहात्समुद्भूताः कुशाः कृष्णतिलाः स्मृताः ॥ ७९ ॥

श्राद्धस्य रक्षणार्थाय एवमाहुर्दिव्यौकसः । तिलोदकाञ्जलिर्देवो जलस्यैस्तीर्थवासिभिः ।
सदर्भहस्तैरेकेन श्राद्धमदं न हि स्यते । साध्रमत्यां नामधेयैरितिर्नार्थप्रवेशनम् ॥ ८० ॥

कारयित्वा भया देवि दत्ता वैकश्याय च । मम भक्तः कश्यपोऽसौ बहुभोममसर्वादा
दत्ता तस्मादियं गङ्गा पवित्रा पापनाशिनी । साध्रमत्यां महाभागे तीर्थदो ब्रह्मचारिकैः ।

आत्मानं च प्रतिष्ठाप्य तत्रास्त्रा शङ्करो हाहम् ।

स्थितो लोकहितार्थाय ब्रह्मचारीशस्त्रधरः ॥ ८१ ॥

साध्रमत्या उपकण्ठे ब्रह्मचारीशस्त्रधरे । पत्नी भक्तो विशेषेण पूजनं कुरुते यदा ॥
इह लोके सुखं भुक्त्वा यानि शेषां पदं महत् । महद्विध्वंषिभिश्चैव पीडितो यद्दिगन्धति ।

यस्याऽऽशुनश्यति ध्याधिर्दर्शनाद्यमहेदपरि । गत्वाप्येतस्य संस्थान उपवासी जितेन्द्रियः ।
पूजनं कुरुते भक्त्या रात्रौ तिष्ठन्सुनिश्चलः । तदाऽहं योगिरूपेण दर्शनं तस्य यामि हि ।

ददामि चाञ्छितान्कामान्सन्त्यं सत्यं परानने ।

मम स्थाने विशेषेण समायाति च ये जनाः ॥ ८२ ॥

तेषां ध्याधिप्रशमनं करोमि सुखिरादहम् । चतुर्दशीतिमं ज्येष्ठो ध्याधिः त्रिकथितो भया ।
सप्तदशधिविनश्येत् दर्शनादेव सुन्दरि । न लिङ्गं वर्तते तत्र मामकं नगदग्निदि ॥ ८३ ॥

स्थानमात्रं तु तत्रैव मामकं नात्र संशयः । एकस्मिन्नेव काले तु भस्माग्निमौमदात्पाः ।
रात्रौ वै सूर्योदीशो ब्रह्मदत्तान्नु र्वायं वान् । तेन रात्रौ तपन्नं वष्टुकालं सुरेश्वरि ॥

पञ्चदशार्धं तेन कृतं च वष्टुधा ततः । मासोपवासवादीनि तद्व्रतताम्यनेकशः ॥

चतुर्विंशदधिकशततमोऽध्यायः] * ब्रह्मदत्तस्वरामोवृत्तवर्णनम् *

४६१

एवं बहुतरं कालं राजा तप्तं तपो महत् । प्रत्यक्षोऽहं तदा जातो वरार्थं वरवर्णिनि
ब्रह्मदत्तं शृणुष्व त्वं महद्वाक्यं नरेश्वर । यं यं चाञ्छस्यसे नित्यं तं ददामि न संशयः
तेनोक्तं मम देवेश चाञ्छितं यदि दीयते । एकएव वरो देव दीयतां मम सर्वदा ॥
मम नाम्ना हि देवेश ईश्वरो भुवि जायताम् । तेन वाक्येन संतुष्टो वरो दत्तो मयाऽनघे
तदाऽहं तेन वै सार्धं निवसामि सुरेश्वरि । अत्र स्थित्वा निराहारो भक्तिं कुर्यादशेषतः

ददामि चाञ्छितान्कामान्यावदिन्द्राश्चतुर्दश ।

अत्राऽऽगत्य तु ये विप्रा रत्नजाप्यादिकं च यत् ॥ १०० ॥

प्रकुर्वन्ति विशेषेण तेषां दानि शृणुष्व तत् ।

क्षीर्त्तव्यं पुत्रर्त्तव्यं च लक्ष्मीवृद्धिकरं पुनः ॥ १०१ ॥

यशःशैश्वर्यमेवाऽपि तथा रोगादिनाशनम् । तत्सर्वं प्राप्यते क्षिप्रं चाञ्छितं वै कर्त्तव्यम्
अस्मिन्काले युगे घोरे मङ्गला भुवि पार्वति ! ।

अत्राऽऽगत्य प्रकुर्वन्ति स्नानशानादिकाः क्रियाः ॥ १०२ ॥

ददामि चाञ्छितानर्थान्सत्यं सत्यं सुरेश्वरि । ब्रह्मदत्तं तु तत्राज्ञाद्विर्तीयं ब्रह्मचारिणम्
गङ्गाधरं प्रतिष्ठाप्य उपित्वा दिनपञ्चकम् । स राजा गतवांस्तत्र स्वके राज्ये ततः पुनः
ब्रह्मदत्तस्तु विख्यातो लोके धी परमो महान् । राज्यं चकार धर्मज्ञो ह्ययं धर्मसंग्रहकम्
ततः कतिपये काले राज्यं भुजया स वै नृपः । गतवाञ्छितलोकोक्तं ब्रह्माण्यं पदमुत्तमम्
देवो ह्ये तत्र पतन्ते मम नामाभिधायकौ ।

एको वै ब्रह्मचारीशो ह्यन्यो गङ्गाधरः स्मृतः ॥ १०८ ॥

मम स्थाने विशेषेण पूजां कुर्वन्ति ये जनाः । तेषां भवे ददामीह चाञ्छितं नाऽत्र संशयः
स्थानमेव सदा लिङ्गं गन्तव्यं च नृभिः सदा । तत्र पुष्पं च धूपं च नैवेद्यं विविधं तथा
यः करोति नरः प्राज्ञः स सर्वं लभते ध्रुवम् ।

पितृपुत्रैश्च पुष्पैश्च तथा वा चन्दनादिभिः ॥ १११ ॥

पूजां कुर्वन्ति मन्थाने तेषां सर्वं ददाम्यहम् । यश्च शृणुयादित्यं ब्रह्मचारिकथानरम्
इह लोके सुखं प्राप्य यजते शिवसन्निधौ । यत्र गङ्गाधरो देवो नित्यं तिष्ठति ॥

ब्रह्मनार्तिप्राप्तं ब्रह्म तु द्वितीयो वर्त्तते मदा ।

नाभ्यां ध्यानसमायोगाच्चिद्व्यवसमन्तुते ध्रुवम् ॥ ११४ ॥

कृद्दर्शनाधश्यते रोगः पूजनाद्यायुगपन्नुपाय । श्रानासत्र तु देवेशि मुक्तिमार्गं न संज
शृणु सुन्दरि वक्ष्यामि तीर्थं परममनुत्तमम् । राजखड्गइति ध्यानं साम्प्रमन्यां किंज
सूर्यशशसमुत्पन्नो राजा धीं वर्त्तनस्तथा ।

दुराचारी तु पापात्मा ब्राह्मणानां च निन्दकः ॥ ११७ ॥

गुरुद्रोही सदा रुष्टो निन्दकः सर्वकर्मणाम् । परदारग्नौ नित्यं नित्यं विष्णुप्रदूक
प्रजापीडनकं नित्यं करोति बहुधा ततः । एदां विधः स दुष्टात्मा पृथिव्यां वर्त्तते स
कियत्येवं गते काले शृणु सुन्दरि तत्त्वतः । पापेन दैवयोगाच्च कुष्ठित्वं समजायत ।

निरीक्ष्य स्वां शरीरं तु विचार्य च पुनःपुनः ।

किंकर्त्तव्यमिति ध्यायन्निति चिन्तापरोऽभवत् ॥ १२१ ॥

फटाचिह्नयोगाच्च कीडाद्यं गतवान्वने । तत्र साम्प्रमनीतीरं समासाद्य स निष्ठुनि
तत्र स्नानं कृतं तेन पीतं पानीयमुत्तमम् । तत्र स्नानेन सपदि शरीरं दिव्यसंज्ञकम्
यथा स्वर्णमयी मूर्तिर्द्रश्यते नगनन्दिनि । तद्वदेव तु संजातः स राजा नाऽत्र संश
दिव्यरूपमनुप्राप्य कियत्कालंततो नृपः । राज्यं भुक्त्वा तु देवेशि गतो वै परमपद
नदार्तीर्थमिदं जानं राजखड्गेति संज्ञकम् । अत्र स्नानं प्रकुर्वते दानं यो वै ददानि

इह लोके सुखं भुक्त्वा याति विष्णोः परं पदम् ।

न रोगो वर्त्तते तेषां न शोकश्च कदाचन ॥ १२७ ॥

प्रत्यहं कुरुते स्नानं खड्गेऽस्मिन् राजसंज्ञके ।

यो नरः प्राप्नुयात्स्वर्गं ब्रह्मायैः स च पूज्यते ॥ १२८ ॥

कृतं सन्त्येष्टवतो नाम ज्ञेयायां भुवनेश्वरः । राजेश्वरस्तमाख्यातो ङागरे नगनन्दिनि
अस्मिन्कलियुगे घोरे गुर्वाभूतोऽयं विश्वगद् ।

अतो वै तीर्थं तन्मूर्तं राजखड्गेति संज्ञकम् ॥ १३० ॥

पितृणां तर्पणं चाऽत्र धनदाये प्रकुर्वते । ते नराः पुण्यकर्माणाः पृथिव्यां पत्निकीर्तिन

प्राप्ता याल्लहन्तारः स्नानं येऽत्र प्रकुर्वन्ते । पैर्दोपैरहितास्ते च गच्छन्ति शिवसन्निधी
लोत्सर्गां करिष्यन्ति साम्प्रमत्यां नराश्च ये । तेषां वै पितरस्तृप्ता यावदाभूतसंग्रहम्
इदमाख्यातकं दिव्यं राजखड्गेतिसंनकम् ।

ये शृण्वन्ति नरा देवि न तेषां विद्यते भयम् ॥ १३४ ॥

रोगा दोषा विनश्यन्ति श्रवणात्पठनात्ततः ॥ १३५ ॥

इति श्रीपात्रे महापुराणेष्वपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे उमामहेश्वर-
सम्भादे साम्प्रमर्तीमाहात्म्यं नाम चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥

पञ्चत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः

नन्दितीर्थमहिमवर्णनम्

पार्वत्युवाच ।

साम्प्रमत्यपि यान्देशाग्रन्दिकुण्डादिनिःसृता

गच्छन्ती पावयामास कान्कान्देशान्वद्रम्य मे ॥

चकार कानि तीर्थानि विलङ्घ्यार्धुदपर्यन्तम् ॥ १ ॥

सूत उवाच ।

इति तत्रोद्दिने देव्या महादेवः स विश्वराट् ।

उवाच धननं तां र्वं पार्वती विश्वमोहिनीम् ॥ २ ॥

महादेव उवाच ।

नन्दिकुण्डालप्रथमनस्तीर्थत्पप्मपावनात् । कपालमोचनं तीर्थं मुनिभिःसम्प्रसारितम्
सर्वन्तेजोऽधिकं तीर्थं पावनात्पावनं परम् । अत्र मया परित्यक्तं कपालं प्रत्यसम्भक्तम्
कपालमोचनं तीर्थमतो जानं हि पार्वति । पावनं सर्वभूतानां प्रकटं लोकविश्रुतम् ॥
कपालकुण्डमावरातं तनीर्थं तीर्थराजकम् । यत्र देवास्तथानागागन्धर्वाः किन्नरादयः

निगमन्ति महात्मानस्तर्हि नै निर्मलेभ्यो । त्रेलोक्ये विभुन मीलं ज्ञानं मुनिनायकम्
तत्र श्रान्ता मुनिर्मुखा कथामेवं प्रवृत्तयेत् । उपोष्य स्तनीमेकोऽप्युवा प्राज्ञतमोजनम्
तत्रानि वारदानं भद्रिहोत्रकृतं सजेत् । तस्मिन्मार्गे तु यः कश्चिदग्नयमाग्निः
संश्रय देहमात्मानं शिखरोत्तं प्रवेदुभ्युपम ।

भस्मिन्मार्गे पुन श्रान्तात्मादासो ब्रह्महत्याया ॥ १० ॥

मोगितो पितृन् ज्ञानं प्राप्तवान्यै सुरेश्वरि । भर्माग्न्यान्त्यये ज्ञानः मुदामान्यो महायन्त्री
तस्य पुत्रोऽमित्रगतः सौदामेति च विभूतः ।
यमिष्टरायणः प्रातः सौदासो राक्षसीं तनुम् ॥ ११ ॥

यन्मन्त्रे निम्नतः शापजादयान् । अत्र गन्ता च यमुनागोदावरीसरम्यनी
कन्यादानं विशेषेण कर्तव्यं भाग्यः ॥ १२ ॥

यद्य ये सकलान्येव पतितानीह भूतले । वारिणा स्पर्शमात्रेण शुद्धत्वं यान्ति तान्वाप
अत्र धादं प्रदुर्वाणो नरो ही भक्तिव्यसः । पितरस्तस्य सन्तुष्टा गच्छन्ति परमं पदम्
पतदास्यानकं दिव्यं ये शृण्वन्ति नराः सदा ।

सर्वापापविनिर्मुक्ता विष्णोः सायुज्यमाप्नुयुः ॥ १८ ॥

कर्मणा मनसा वाचा ये स्तुवन्ति महेश्वरम् । न तेषां विद्यते दुःखं यावदाभूतसंश्रयम्
इति श्रीपात्रे महापुराणेपञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे उमामहेश्वर-
सम्यादे नन्दितीर्थमहिमा नाम पञ्चत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥

पट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः

विकीर्णतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्

महादेव उवाच ।

अथ नन्दिप्रदेशात्तु यथा साध्रमती नदी । समायाता विकीर्णं च वनं विप्रर्षिसेवितम्

यदुधा जलवेगेन पर्वणानां न रोयसः । सतिधा प्रविभक्ता च दक्षिणोदधिमामिनी
भावा सान्नमनी पुण्या द्वितीया सेटिका तथा ।

तृतीया घट्टिकी पुण्या चतुर्थी च हिरण्ययी ॥ ३ ॥

सर्वपापहरा प्रोक्ता हस्तिमन्वथ पञ्चमी । धेनवती सा च पट्टी धृष्टेण निर्मिता पुरा
इयं सा परमा देवी धृष्टकृपाहिनिःसृता । धेनवती ततो जाता महापापप्रणाशिनी
भद्रामुर्गा शुभप्राया सप्तमी लोकपावनी । एतैस्तु सप्तभिर्देवि ताम्स्तावनपदंस्तथा
ववित्रीशृष्ट्य र्वेकेन सप्तम्रोताः प्रतिष्ठिता । विर्कीर्णतीर्थे यः धाडं पितृनुद्दिश्य दाम्य
गायापिण्डप्रदानस्य फलं यस्तद्विप्सति । भवकीर्णांश्च्युता ये च नृमपिण्डोदकक्रि
ते विर्कीर्णे प्रमुच्यन्ते दक्षपिण्डोदकक्रियाः ।

तत्र धाडं तु यः कुर्याद्वाणपत्यं भवेद्बुधवम् ॥ ४ ॥

तस्मात्सर्वाधिधानेन धडया धाडमाचरेत् । धर्मिस्त्वीर्थे विरोधेन मननगुदये द्वि
म्नानं कुरुते विप्रेन्द्रा वृष्टिलोकप्रसीपस्यः । इत्युक्तकथ्यपेनाऽथ द्विजान्प्रति विरोध
यदि चेन्निकरते स्नानं सर्वदुःखापहं सदा । तीर्थानां त्रयं तीर्थं क्षेत्राणामुत्तमोक्त
तीर्थमेतद्विर्कीर्णे च शुभं गंगदोषहृत् । कुर्यान्न्यत्र विरोधेन ये स्नानं सर्वदा बलं
ते नरा पुण्यभाजो हि जायन्ते नाऽत्र संशयः । गयतीर्थं सप्तं तीर्थं विर्कीर्णं पावनं च
नितृणां पुण्यं नित्यं लोकानां दुःखनाशनम् ॥ १४ ॥

इति धाताग्रं महापुराणे पञ्चरश्मिरत्नादकृतां संहितायां उक्ते खण्डे षष्ठ्याहो
सप्त्याहं विर्कीर्णतीर्थमहिमा नाम षट्षिंशदधिकद्वातनमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥

सप्तत्रिंशदधिकद्वातनमोऽध्यायः

श्वेतातीर्थमाहात्म्यवर्णनम्

तीर्थोदस्यत्परं तीर्थं श्वेतातीर्थमनुत्तमम् । यत्र श्वेता नदी जाता मन्वृष्टोदकस्य
विधृता त्रिषु त्र्येकेषु सर्वपापप्रणाशिनी । हाहूयस्मरंयोगाज्ञाया देवंस्तु मान्नि

तस्यो स्नातः शुनिर्द्वाग्नत्विरात्रमुत्तिः पुमान् । महाकालेभ्यं दृष्ट्वा रद्रलोके म

पिष्टं विनृण्यो यो दद्यात्तस्याग्नीरे बुधोन्निलैः ।

७ सुगृताः पितरस्तस्य भयन्तीनि न संशयः ॥ ४ ॥

श्वेतगङ्गा महापुण्या दुःपदादिप्रमोहनी । यत्र स्नानेन भो देवि परं सुखमवाप्नु

तस्या धौ संगमे पुण्ये नित्यं तिष्ठामि पार्वति ! ।

येऽत्र स्नानं प्रकुर्वन्ति स्नानं च तत्र सुन्दरि ! ॥ ६ ॥

तदनन्तरत्वं तस्य भवेष्टे नाऽत्र संशयः । तत्र भूतेभ्यो देवः संगमे पसने ध्रुवम् ।

तत्र धूपं च दीपं च पुष्पमारार्तिकं तथा । ये कुर्वन्ति नरश्रेष्ठास्ते नराः पुण्यरु

चित्यदत्तं समादाय यो ददाति शिवोपरि । वाञ्छितं लभते नित्यं श्वेतायां शिवसंनि

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे उमा-

महेश्वरसम्वादे श्वेतातीर्थं नाम सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१३७॥

अष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः

गणतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्

महादेव उवाच ।

गणतीर्थं ततो गच्छेत्तीर्थयात्रापरायणः । त्रिविष्टपमिति प्रोक्तं गणैस्तु चन्दनातटे

त्रिविष्टपे नरः स्नात्वा पौर्णमास्यां समाहितः ।

संशयो नाऽत्र कर्त्तव्यो मुच्यते ब्रह्महत्याया ॥ २ ॥

चतुरो वर्षिकान्मासान्पितो यस्तु त्रिविष्टपे । सोऽपि पुण्यो महाभागे रद्रलोकेमहीयते

गणतीर्थे नरः स्नात्वा कृष्णाष्टम्यामुपोषितः । बकुलासंगमे स्नात्वा स्वर्गं गच्छति मानवः

तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा बकुलेशं विलोक्य च । गणेश्वरसंसादेन गाणपत्यमपाप्नुयात्

एकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ अग्निपालेभ्यरादितीर्थवर्णनम् ॥ ४१७

इदं पवित्रं परमं पुण्यायुष्यं विवर्धनम् । धृत्वा तु लभते पुण्यं गङ्गास्नानसमं नरः ॥

अत्र स्थित्वा निराहारो जिनेन्द्रियः समाहितः । जपत्येवं परं देवं गणेश्वरं मनोरमम् ॥

सम्प्राप्नोत्यखिलाभोगान्सत्यं सत्यं वरानने ।

अत्र राजा सोमचंश्यो विश्वदत्तः स वीर्यवान् ॥ ८ ॥

तेन तपो महत्तमं बहुकालं सुरेश्वरि ! । गाणपत्यं तदा प्राणं श्रीगणेशप्रसादनः ॥ ९ ॥

वसिष्ठो धामदेयश्च कहोडः कौशीतको मुनिः ।

भगद्वाजोऽङ्गिराश्चैव विश्वामित्रोऽथ घामनः ॥ १० ॥

एते वै मुनयः सर्वे पुण्यरूपा महेश्वरि ! । नित्यं सेवां प्रकुर्वन्ति श्रीगणेशप्रसादतः ॥

अपुत्रो लभते पुत्राविर्धनो लभते धनम् । अविद्यो लभते विद्यां मोक्षार्थो मोक्षमाप्नुयान्

किमन्यद्बहुनोक्तेन भूयो भूयो वरानने । योऽत्र स्नानं प्रकुर्वीत पूजनं वा करोति च

सर्वपापविनिर्मुक्तो याति विष्णोः परं पदम् । शिवाय विष्णुरुपायविष्णवेशिवरूपिणे

नाऽन्तरं देवि ! पर्यामि श्रीविष्णोश्च प्रसादतः ॥ १५ ॥

इति श्रीपाद्ये महापुराणे पञ्चवक्त्राशतसाहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे उमामहेश्वर-

सम्वादे गणतीयं नामाऽष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

एकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः

अग्निपालेभ्यरादितीर्थमहिमवर्णनम्

महादेव उवाच ।

साम्नमन्युत्तरे कृत्ते त्वद्गतिर्तार्थमिति ध्रुतम् । तस्याधोत्तरपूर्वेण नानिदूरे हृताम्पदम्

तीर्थं पालेश्वरं नाम वण्डी यत्र प्रतिष्ठिता । पीठं तद्योगमातृणां सर्वसिद्धिविधायकम्

यत्र ताः सर्वदेवानो कार्पायं मातरः स्थिताः । परमं यदग्राम्याय लोकानुग्रहकारणम्

त्रिरात्रमुगितां भूम्या तस्मिन्सीर्येदृशप्रकः । अमिगच्छेत्तर्ममानं देवेयंचिन्तयेन्न
 साध्रमस्यां कृत्स्नानो मान्दार्थ्येष्वध्विधी । समाचिविचित्रायुक्तोगच्छेदमाप्नुनश्च
 गोमदप्रदानस्य कर्त्तुं प्राप्नोति मानयः । सन्निर्ये नष्ट स्नात्वा चामुण्डाशने ह्ये
 न अर्थं प्रापते तस्य श्रोतृनपिशाचजम् । गोमुखं च नदी यत्र सान्नमत्यां तुमंग
 मत्र सीर्यगह्वराणि निच्छतीति सुरेश्वरि । धादं तत्र प्रकृत्यं किञ्चिदपि पावति ।
 पिण्डादस्याष्टिताम्योऽय अक्षयं पदमाप्नुयात् । यत्र कुक्कुर्दमोरजा पापिष्ठोऽुर्ध्वरक्त
 मदाऽऽद्वाग्ययुक्तो षष्ठानो वर्गनिन्दकः । गोमोऽपि धालहा चय पापिष्ठोऽुर्ध्वरक्त
 राज्ञं न कृत्स्नमाय पुत्रे पिण्डाग्न्यं प्रके । तदा मृनिः समापन्ना घर्मे योगे सुरेश्वरि
 मृगोऽर्था मत्र राजाः प्रेतरूपो महेश्वरि । पीताम्बः शुक्लतुण्डश्च पीनरोमाऽथकक
 उर्ध्वरक्तो यद्गोमा ध्रुविवासाद्विषीडितः । धायुमशं प्रकुर्वाणः प्रगच्छति शतस्तन
 यद्गुप्तैः रामायुक्तो हाहेनिकरणे यदन् । किकर्तव्यमिति प्राहुः प्रेतास्ते च समीपगाः

मिदं वि मया गोश्रमाणाः ध्रुविवासाद्विषीडिताः ।

अर्थे प्रेता पुराणमात्रो राज्ञः संगतिमाययुः ॥ १५ ॥

राजा राज्ञे न गच्छति लोकान्पिजनकान्वाहन् ।

गोश्रमाणाया गार्धं न मार्गे दृश्यते यदा ॥ १६ ॥

मि प्रेतापुष्टकाया विवर्तन्ति महीतले । भक्षयित्वा शयमांसानि विषन्ति रुधिरं सदा ॥

तत्तं कुक्कुर्दमो राजा सदा तैः परिदारितः । कदागिदेषपयोगेन सुरोराध्रममन्यमान् ॥

पूर्वजगद्गर्भं पुण्यं मेत योनिं संगतः ॥ १७ ॥

यार्धंयुवाय ।

किं कृतं मेत ये पुण्यं यत्र निर्गम्यतामो । अर्थं यार्धं पुराणमात्रं मातायातायदुःखः

गार्धंमनि कर्त्तुं जाता तयो पुराणतो यत्र ॥ १८ ॥

महादेव उवाच ।

तमेत गार्धंमेत पूर्वजगमनि यन्ममम् । तन्मार्धं कथयिष्यामि शृणु त्वं भगवन्निनि ॥

पूर्वजगमयत्तं देवि कथ्यते देवतादयः । तान्पुण्यं न मत्तमेतं कथा नानिनिपुतनम् ॥

तत्रं कुरुते नित्यमसौ पाडवस्ततमः । तेन पुण्यप्रभायेण पुरे पिण्डारस्तप्सवे ॥२३॥
 ता ये तत्र संजातकुर्दमो इति श्रुतः । कर्मणा मनसा चैव न कृतं पुण्यमेव च ॥
 देवाभियोगेन मृतो ये प्रेतपाडभूत् । पूर्वंजन्मकृतं पुण्यं न नश्यति सुरैस्त्विति ॥२४॥
 । पुण्याभियोगेन संगतो गुरुणाऽऽश्रमे । कहोडो धर्तते तत्र तेन दृष्टोऽथ प्रेतपाद्
 काम्यः शुष्करूपश्च पीतवर्णः करालकः । गम्भीराक्षो महापापी दुष्टैः प्रेतैश्च संयुक्तः
 चरति मा जटायुक्तः कालरूपो भयङ्करः । एवं दृष्ट्वा तदा देवि विह्वलो पाडवोऽभवत्

कहोड उवाच ।

स्मिन्मनोरमे आऽहं स्थाने ये परमादुते । अग्निपालेश्वरे तार्थं नित्यं तिष्ठामिभूमिप
 त्तमानस्यमस्माकं कथं जानोऽसि प्रेतराट् । दुरात्मा दुष्टरूपश्च कालरूपो भयङ्करः ॥
 केन कर्मविपाकेन जानो ये भूतले शुभे ॥ २१ ॥

प्रेत उवाच ।

एष पाडव ! मे पापं पूर्वंजन्मनि दन्दतम् । अहं कुर्दमो राजा पुरे पिण्डार्त्तमंशके ॥
 ब्रह्मेण मया देयं कृतं तच्छृणुष्व हि । ब्राह्मणो हिमनं चैव पुराऽमन्वादिमाययाम्
 जानो पीडनं चैव जीयानो हिमनं मया । यथा वै दुःखकर्ताऽहं ब्राह्मणमन्योपन ॥
 भद्रातः सर्वदा विप्र ! सद्यजानो विदूषकः ।

विष्णुनिदायरो नित्यं घैष्णवानो न निन्दकः ॥ २५ ॥

तस्यासौ दुरात्मा न कृदतीर्त्तयुक्तः मया । तत्र तत्र प्रमुञ्चानो नाऽहं शौर्यवरायणः ॥
 तत्र कामाभियोगेन मृतो ये प्रिजगदतनः । प्रेतरोत्रि प्रथमोऽस्मि दुर्गाजानोऽनन्वपा
 तस्य माता पिता मातुल दस्य स्वज तदाययाः । तस्य दन्तयुग्मं मातापितरि गुरुवैष्य
 इति ज्ञाप्या मु भो ब्रह्मदुर्जि दानुं स्वयमेति ॥ २६ ॥

कहोड उवाच ।

मृत्तु स्वं कृदतिष्ठेत् कतिपे वचनं मया । मुक्तिं याचयति ये मयो मयांस्त्रिहृतमंशकाः
 एवापरा दुर्गायाश्च प्रेतापे तत्र संगताः । ते चापि मुक्तिमाप्स्यन्ति गुरुर्धेऽस्मिन्विरोधेन
 मया ये तेन विप्रैः तार्थं तस्या गुरोरेति । सर्वेऽथ ब्रह्मपाप्माश्च निरनिन्दोऽवशिष्टाः

न मासो न निगिर्यी तीर्थं गत्वा पुन पुनः । कर्त्तव्यं धादणमादि प्रयत्नोक्तं पुनः
 एते कर्मणि देयेति मुक्तास्ते तीर्थं गच्छते । विमानवामादङ्गाने गता मामकी पुनः
 संगता गोपुत्रा यत्र साधुमत्या सुरेश्वरि । तत्र स्नानं च दानं च कोटिपञ्चकं लभे
 यत्राऽग्निर्नाथं वर्तेन कपालेऽयस्मत्तकम् । तत्र मुक्तिस्तुर्गम्यतां मय्यं मय्यं मय्यं द्रुपद

इति श्रीपात्रे महापुराणे पञ्चरथायत्नसाहस्र्यां संहितायां उत्तरे

गण्डे उमामहेश्वरसम्वादेऽग्निपालेऽयस्महिमा नाम

तत्पुनश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः

हिरण्यासंगमतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्

महादेव उवाच ।

भो देव्यन्यत्प्रचक्ष्यामि हिरण्यासङ्गं महत् ।

यदा साधुमती गङ्गा सप्तस्रोताः पुराऽभवत् ॥ १ ॥

तदा सा ब्रह्मवती सप्तस्रोताः प्रकीर्तिता । सप्तमं तद्विरण्याख्यं श्रोतव्यमिधीयते ॥

तस्मिन्तीर्थे नरः स्नात्वा पापी सद्गतिमाप्नुयात् ।

१. ऋक्षुमञ्जुमयोर्मध्ये सत्यवाक्यमप्यतः ॥ ३ ॥

तस्य प्राक्क्षुमहतीर्थं हिरण्यासङ्गं शुभम् ।

तत्र स्नात्वा च पीत्वा च शुभां गतिमवाप्नुयात् ॥ ४ ॥

यत्स्थलं ततो गच्छेद्दृष्ट्वा नारायणं हरिम् । तीर्थमप्सरसां पुण्यं हिरण्यासङ्गमेश्वरम्

यत्रोर्वशी पुरा जाता समस्ताप्सरसां शुभा । नरनारायणी तत्र तपस्तेषु तुरन्तमम् ॥ ५ ॥

हिरण्यासङ्गमे रम्ये महापापहरे शुभे । यत्र वै ऋषयः सर्वे मज्जन्ति धीतकर्मणाः ॥ ६ ॥

वसिष्ठाद्याश्च ये विप्रा वाटंशिल्यादयश्च ये । यत्र मज्जन्ति देवेशिं हिरण्या सह सङ्गमे

एकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः] * मधुरादितीर्थमाहात्म्यवर्णनम् * ५०१

यत्र हिरण्यं रूपं खानाहं भरति ध्रुवम् । कपिलागोसहस्रस्य दानेनैव तु यत्फलम्
तत्फलं समवाप्नोति हिरण्यासङ्गमे सदा । दशाश्वमेधे यत्पुण्यं ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ॥
तद्वन्नगुणं प्रोक्तं हिरण्यासंगमे पुनः । तुल्यापुरुषदाने च यत्फलं समवाप्नुयात् ॥
तत्फलं लभते धर्त्यो हिरण्यासंगमे सदा । हिरण्याक्षो महादेत्यर्चनं ततं महत्तपः ॥
हिरण्यसदृशं तत्र शरीरमभवत्पुरा । जतमेजये तथा रात्रि यत्र स्नानं प्रकुर्वेति ॥१३॥

ब्रह्महत्या गता देवि ! हिरण्यासंगमे सदा ।

विश्वामित्रोऽथ राजर्षिः स्नानार्थं वै समागतः ॥ १४ ॥

स्नानं कृत्वा विशेषेण गतोऽसौ मामकां पुरीम् ॥ १५ ॥

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चाऽथ सुरेश्वरि !

स्नानं येऽत्र प्रकुर्वन्ति ते गच्छन्ति शिवालयम् ॥ १६ ॥

इति श्रीपात्रे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां मंहितायां उत्तरे खण्डे उमामहेश्वर-
मन्वादे हिरण्यासंगमतीर्थं नाम चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१४०॥

एकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः

मधुरादितीर्थमाहात्म्यवर्णनम्

महादेव उवाच ।

नतो देवि ! प्रवक्ष्यामि हिरण्यासंगमादनु । धर्मापत्तां नदीं यत्र संगता सह गङ्गाया
तत्र स्नात्वा नरो धन्यस्त्रिदिवं याव्यसंशयम् ।

यत्र धर्महर्त्रं मीर्यं यः पश्यति स पुण्यमाप् ॥ २ ॥

आहं तत्रैव ये कुर्वन्मुच्यन्ते विभूजाह्वनाः । तत्रैव मधुरातीर्थं सर्वपापप्रणाशनम् ॥
स्नानार्थं मधुरातीर्थे द्रष्टव्यो मधुहाहृदि । यत्र विभ्रान्तगान्कृष्णो जलसन्धमयाकुण्डः

कंसासुरवधे बृत्ते गन्तुकामः कुरास्थलीम् । उपित्वा सतरात्रं तु स देवध्वन्दनात
भोजवृष्णपन्धकवृतो धीरैर्यादयपुङ्गवैः । मधुरातीर्थमासाद्य स्नानं कृत्वा विधा
मधुरादित्यनामानं यत्र स्थापितवान्हरिः । अष्टादशसहस्राणि विप्राणां यत्रशालिनः

स्थापयित्वा यया दत्त्वा दानानि विविधानि च ।

तत्र तीर्थसहस्राणि तिष्ठन्ति च सुरेश्वरि ! ॥ ८ ॥

आर्द्धं तत्र प्रकर्तव्यं पितृणां हितकाम्यया । न मेतव्यं जरासन्धानमतीर्थं वसतां स
इत्युक्त्वा तान्निजान्कृष्णः प्रययौ द्वारकां प्रति ।

तस्मिंस्तीर्थं नरः स्नात्वा मधुराकं प्रपूजयेत् ॥ १० ॥

माधस्य शुक्लसप्तम्यां कपिलागोप्रदानतः । चिरसौम्यानि भुक्त्वेह पद्मादित्यमाप्रजे
अणु सुन्दरि ! वक्ष्यामि इतिहासं पुरातनम् ।

यं श्रुत्वा मुच्यते लोको ब्रह्महत्यादिपातकात् ॥ १२ ॥

एकस्मिन्समये देवि ! माण्डव्यः प्रयित्सतमः । गङ्गाद्वारे महापुण्यं तप्तवांस्तुमहत्तपः ।
पत्राशी च पद्माशी च वायुभक्षकरः सदा । अहोरात्रं सदादेवि विष्णुध्यानपरायणः ॥
योगाभ्यासरतो नित्यं नित्यं धर्मपरायणः । तस्मिन्देरोनुयैदेविराजा यै विभवमोहतः
गजाभ्यर्चयपत्नीनां सम्पदो बहुला भुवि । सोमचन्द्रेति विख्यातः पुत्रस्तम्य सुलक्षणाः
एकदा तु तदा देवि ! गतो ह्यालटके यने । तत्र गत्वा तदा तेन कृत्वा हास्येदकक्रिया
स्यात्मानं स्मयामास स्वालोकैः परिचारितः । कीदृशं तदा राजा राजिर्जाता सुरेश्वरि
तस्यां रात्रौ तदा राजा ह्यालालटके यने । तस्यां रात्र्यां व्यतीतायां मुहूर्ते प्रतापनके

इतोऽप्योऽयं विशेषेण बौरेणाऽत्र कुराग्रता ।

तदा द्वादशे शब्दोऽभ्युदयः सतः क गतो हरिः ॥ २० ॥

तदा राजां भयात्तम्यै गन्तुकामाः समुत्सुकाः ।

बौरेणाऽपदतयाऽत्र इत्यर्थं सम्यग्नि हि ॥ २१ ॥

निरीक्षमाणस्तने सर्वे हृदिद्वारं समागताः । इति तत्र तु माण्डव्यगणपतयानि निगमशः
ध्यानेन च समायुक्तो दृष्टोऽसी तिर्यगेतदा । अयं बौरः सदागर्भी एतान् इत्या प्रतिष्ठे

वादयं तु समायातो ज्ञात्वा राजभट्टैस्तदा । एवं विचार्यते सर्वे गृहीत्वा तं महामुनिम्
निवेदयामासुस्तं चौरं मुनिसत्तमम् । अश्वापहारी ह्यानीतधीरोऽयं कृप सर्वदा
दत्ता तदा तेन शूलिकारोपणे पुनः । तदा तैस्तुभट्टैः सर्वैर्मिलित्वा बन्धनं कृतम्
शूलिकाप्रोतस्तत्क्षणसु कृतस्तदा । न ज्ञातं तेन तत्कर्म शूलिकायाः प्रतोदनम्
योगसमारूढो विष्णुध्यानपरायणः । शूलिकाप्रोतनं ज्ञातं कतिचित्कालयोगतः ॥

माण्डव्योऽहमृषिप्रेष्ठकेन कर्म त्विदं कृतम् ।

त्रिकालज्ञानी सर्वज्ञो भगवांस्तद्व्यचिन्तयन् ॥ २६ ॥

धर्मस्य च इदं कर्म न चान्यस्य कदाचन ।

योगारूढः स धर्मात्मा गतोऽसौ धर्मसन्निधौ ॥ ३० ॥

तत्र गत्वा ह्यवाचेदं शृणु त्वं धर्म ! साम्प्रतम् ।

त्वं च धर्म इति स्थातो लोके वेदे च सर्वदा ॥ ३१ ॥

एकाप्रोतनं कर्म कथं चैव त्वया कृतम् । तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि त्वत्तो देव न संशयः
धर्म उवाच ।

पुण्यं त्वं द्विजप्रेष्ठ पूर्वजन्मनि पातकम् । तदहं कथयिष्यामि कृपां कुरु ममोपरि ॥

एवमेव तु इदं कर्म पूर्वजन्मजपातकम् । सच्छृणुष्व महाप्राज्ञ भवेऽस्मिन्पातकं कृतम्

स्मिन्समये विप्र त्वं गतो विजने घने । तत्र गत्वा त्वया विप्र जीवः शत्रुभसम्प्राक

रोपित स चैव शूल्यां कर्मणा तेन दुःखितः । राज्ञा शूलेऽर्पितस्त्वं चैव कर्मणानेन सुग्रत

वैश्वैव प्रभोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभम् । अल्पमात्रमिदं कर्म त्वया भुक्तं न संशयः ॥

सुखं भवतु विप्रेन्द्र ! गच्छ त्वं हि यथेच्छया ।

एतच्छ्राव्यं तत्र धृत्या माण्डव्यो द्विजसत्तमः ॥ ३८ ॥

उवाच बबनं तत्र स कोपादरुणेश्वरः ॥ ३९ ॥

माण्डव्य उवाच ।

पापिष्ठ ! दुराचार ! किं कृतं बहुपातकम् । येन कृत्वा इदं कर्म शूलिकायाः प्रतोदनम्

स धाक्यप्रकोपेण शूद्रस्थं भव सर्वथा । कियता कालयोगेन वंशे वै चन्द्रसञ्चके ॥

त्रेतायुगे मङ्किनीर्षं कृतं मङ्किमहर्षिणा । द्वारे पाण्डुपुत्रेभ्यु समभारं प्रयत्नितम् ॥ ३१ ॥
समभारकतां प्राप्तं तीर्षं हरजटाश्रुतम् । सतरूपाणि गङ्गाया यानि लोकेषु सतसु ॥

यद्वन्ति तानि पुण्यानि तीर्थेऽस्मिन्ममभारके ।

सतभारं कृतं धार्ढ्यं पित्राणां तृनिशायकम् ॥ ३२ ॥

शृणु देवि प्रयक्ष्यामि इतिहासं पुरातनम् । यच्छ्रुत्वा देवदेवेशि ब्रह्मलोकं प्रजेदुधुवम्
कौपीतकाम्य पुत्रो वै मङ्किनामाऽतिविभूतः । विष्णुध्यानगतो नित्यं विष्णुलोकप्रपूजकः
वेदाध्ययनकर्त्ता च अग्निहोत्रपरायणः । सुरुपाविभ्ररूपेति स्त्रियां द्वेष्टन्तु तद्गृहे ॥
ताभ्यां पुत्रविहीनोभ्यां दृष्ट्वा देवि विशद्वितः । किरणव्यमिति श्यायन्ननिचिन्तापरोऽभवत् ।

विरो घंशस्तु पुत्रेण हन्यथा नरकं प्रजेत् ।

एवं चिन्तां प्रकुर्वाणो न सुखं लभते क्वचिन् ॥ १४ ॥

तदा स्वगृहमुत्सृज्य गतो वै गुरुसन्निधौ । नमो वै गुरवे तुभ्यं देवानामुपकारिणे ॥
त्वं नाथः सर्वलोकानां ब्राह्मणानां च रक्षकः । यद्गानां त्वंप्रकर्त्ता च द्विजराजनमोऽस्तुऽते
अपुत्रोऽहं तु विप्रर्षं किं कर्त्तव्यं मया प्रभो । यद् त्वं तु यथा सर्वपुत्रो भवति निश्चितम्
अपुत्रस्य गतिर्नास्ति स्वर्गो नैव च नैव च । येन केनाऽप्युपायेन पुत्रस्य जननं चरेत्
इति वाक्यं तु संस्मृत्य हागतस्तवसन्निधौ ॥ १५ ॥

गुरुव्याच ।

गच्छ त्वं मुनिशार्दूल यत्र साध्रमती नदी । तत्र गत्वामुनिश्रेष्ठ पुत्रान्वैप्राप्स्यसे ध्रुवम्
तद्वाक्यं तु समाकर्ण्य नमस्कृत्य तु दण्डवत् ।

स गतो विप्रराजस्तु नदीं साध्रमतीं प्रति ॥ २१ ॥

मङ्किनामा तु विप्रर्षिस्तत्र गत्वा तपो महत् । अतप्यत तदा देवि यावद्वयं चतुष्टयम् ॥
तत्र तार्क्ष्यं कृतं तेन मङ्किना ब्रह्मवादिना । त्रेतायुगे तदा देवि तदा तीर्थं महादुतम् ॥
जातं तत्र न सन्देहः पुण्ड्रं सार्वकामिकम् । अद्याऽपि मङ्किनीर्षाभं न भूतं न भविष्यति
स वै द्विजवरो मङ्किः पुत्रान्प्राप्य यथासुखम् ।

चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः] ॥ ब्रह्मवल्ग्यादितीर्थमहिमवर्णनम् ॥ ५०७

एतदाख्यानकं दिव्यं पवित्रं परमं महत् । पुण्यसौख्यादिकं सर्वं लभते श्रवणादतः ॥
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे उमामहेश्वर-
सम्वादे सप्तधरतीर्थमहिमा नाम त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१४३॥

चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः

ब्रह्मवल्ग्यादिनानातीर्थमहिमवर्णनम्

महादेव उवाच ।

ब्रह्मवल्ग्वीमहतीर्थां ततो गच्छेत्सुरेश्वरि ! । तस्य तीर्थस्य स्वरूपं साक्षाच्छृणुसुरोत्तम
यत्र साध्वनतीर्थां ब्रह्मवल्ग्यम्भसा सह । युज्यते ब्रह्मतीर्थां तत्प्रयागेन समं स्मृतम् ॥
तत्र पिण्डप्रदानेन तृतिर्द्वादशवार्षिकी । पितॄणां जायते नूनं ब्रह्मणो वचनं यथा ॥
गयाध्यादसमं पुण्यं ब्रह्मवल्ग्यां विशेषतः । यत्र स्नात्वा प्रकुर्वन्ति पितरस्तृप्तिमाप्नुयुः
गोदानं भूमिदानं च अन्नदानं तथैव च । एतद्दानसमं पुण्यं ब्रह्मवल्ग्यां विशेषतः ॥
अर्घ्यं सनकाद्यास्तु स्नात्वा च विधिपूर्वकम् । परं ब्रह्मगच्छानाद्विष्णुलोकमवाप्नुयुः
पुष्करे चैव गङ्गायां शेषे चाऽमरकण्टके । तत्र गत्वा तु देवेशि यत्फलं लभते नराः ॥
तत्फलं समवाप्नोति ब्रह्मवल्ग्यां विशेषतः । चन्द्रमूर्धोपरान्ते च दानं ये ददन्ते नराः ॥
तत्फलं समवाप्नोति ब्रह्मवल्ग्यां सुरेश्वरि । भूताः प्रेताः पिशाचाश्चैवेवेचिदुदुष्योन्मय-
दिव्यरूपधरास्ते च शङ्खचक्रगदाधराः । तेऽपि सर्वे हि गच्छन्ति स्नानं कृत्वा सुरेश्वरि

धृत्या तुलसिज्ञो मालो नाटावपमनुस्मरन् ।

वीकुण्ठं दिव्यमानन्दं याति धौ पद्मव्ययम् ॥ ११ ॥

इति ब्रह्मवल्ग्वीतीर्थमाहात्म्यम् ।

धृतीर्थां ततो गच्छेत्सण्डतीर्थेन विधुतम् ।

तत्र स्नात्वा दिवं गायो गोलोकं च पुण्यधिताः ॥ १२ ॥

खण्डरूपेण धर्मेण या गायो लोकनातरः । शापालव्याचितास्तेन खण्डतीर्थमयोच्यते

गार्ग्यपुराणम् ।

शापो हि लोकमातृणां गवां वस्यपुराऽनघम् । कर्त्तव्योक्तान्प्रश्नान् कर्त्तव्यमन्त्रगतिनाः
महादेव उवाच ।

पुरा वृषेण गोलोके प्रीडिता सह मातृभिः । मुक्तं तथा शत्रुभृतां पतिम् इहमर्थम् ॥
नतस्नासी ददौ शापं तेन दौषेण धौ हरः । नष्टसञ्ज्ञाः स्यन्त्योक्ताश्च गावो याम्यगमैर्दिनीम्
शापः शना भगवता संप्रसाद्य पुनर्हरम् । प्राप्स्यामहे पुनर्लोकमिति देवं ययानिरे ॥
इह उवाच ।

यदा साध्वमर्त्तातीर्थे प्रह्वयर्त्तासर्मापतः ।

खण्डसंश्लेदे स्नात्वा स्वर्गं धौ प्राप्स्यथ ध्रुवम् ॥ १८ ॥

नतस्नस्मिन्श्लेदे स्नात्वा गावो गोपतिना सह । स्वर्गं गताः शुद्धतमामहादेवसर्मापतः
गोहदे तु नरः स्नात्वा कृत्वा धौ पितृनर्षणम् । गवां लोकमवाप्नोति दाहप्रलयवर्जितम्
नञ् स्पृत्वा निराहारो गोपिण्डं च ददाति धौ । स नरः सुखमेधेन यावदिन्द्राध्वतुर्दश
गवां कोटिप्रदानेन यत्फलं प्राप्यते ध्रुवम् । तत्फलं समवाप्नोति खण्डतीर्थे न संशयः
गृहीत्वा वृषभृत्तं च तीर्थं यः पियते नरः । तन्क्षणादेव शुद्धिः स्यात्खण्डतीर्थे न संशयः
खण्डतीर्थात्परं तीर्थं न भूतं न भविष्यति । ये गच्छन्ति सुरध्वेष्टे ते नराः पुण्यभागिनः
तत्र गत्वा सुरध्वेष्टे गवां पूजनमाचरेत् । वृषभं च ततः पूज्य स्नानं कृत्वा समाहितः
पूजनाढौ न संदेहो गोलोके तु वसेच्चिरम् । तत्र गत्वा विशेषेण स्वर्णं गां वितरन्ति ये
ते नरा भुञ्जते सौख्यं यावदिन्द्राध्वतुर्दश । दशधेनुं ततः कृत्वा यो ददाति द्विजातये ॥
खण्डतीर्थे सुरध्वेष्टे नदनन्तफलं स्मृतम् । तत्र गत्वा तु कर्त्तव्यं पिप्पलारोपणं वृधैः
तत्कृते सति देवेशि पितृलोकं स गच्छति । पञ्चवामलकीर्दिष्या ये कुर्यन्ति प्ररोपणम्

इह लोके सुखं भुक्त्वा हरिलोकं व्रजन्ति ते ॥ १९ ॥

इति धर्मापने महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे उगमपर्व-
सम्वादे खण्डतीर्थं नाम चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥

पञ्चचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः

सोमेश्वरतीर्थमहिमवर्णनम्

धामहाइय उवाच ।

ततो गच्छेममहर्षीथं सद्गुमेऽग्रमुत्तमम् । यत्र दृष्टिमती पुण्या साक्षरमया हि स्वर्गता

शापं कौटिल्यमुनिनः प्राप्य शुष्काऽभयधरा ।

बहिर्धर्येति नास्त्रा ये लोके ख्यातिमुपागता ॥ २ ॥

तत्तीर्थं संप्रपश्यामि पुण्यं त्रैलोक्यविभूतम् ।

सर्वपापहरं पुण्यं त्रैलोक्ये स्यादपि विभूतम् ॥ ३ ॥

यत्र तीर्थं नमः स्यात्त्वा दृष्ट्वा देवं महेऽग्रम् । मुख्यते सर्वपापेभ्यो ऋतुलोकं प्रगच्छति

ऋणु देवि प्रपश्यामि एतच्छापस्य कारणम् । यथैह शुष्ककषादि जातशान्दकारणम्

यत्र साक्षरमती पुण्या गङ्गा नाम महानदी । तत्र दृष्टिमती नाम गङ्गया सह संगता

तत्राऽऽनर्थं न मुनिना तपो ये परमं मत् । तथैव सद्गुमेऽग्रं कालवर्षिणापमामता ॥

आराधितो हर्षहेतोः नारायणनिरञ्जित । तस्मात्तदे तु श्रेयसि यथापि न दृश्यते ॥

गतानि न विपरीण मुनेभ्यस्तु पार्यति । कदापि हृदयोऽपि यथाकालं समागत ॥

नदी तत्र तु समूपां कालयोगेन युजते । तत्रोपि दन्देन विष्णोः स्नानं कृतं तदा निजि

रात्रौ पुनः महत्प्रातः द्वादशेति कारणं तद्वत् । विजयत्यस्येति पञ्चमधर्माऽस्मादतोऽभवत्

आधमोहि महोत्सवविषये न समायुत । न ततो वात्पि योगेन दृष्टिमती मुनेभ्योऽ

पश्यति नैव मुनिन पुनश्चापि दृश्यते । तानि तस्याः कालयोगे द्वादशेति न मुने

न कालिन्द्यनन्तिष्ठेत् कालं नो नदी विन ।

उदयेन हिता सर्वं न नदिदपि करोति पुनः ॥ १४ ॥

नैव न दृष्टा ये नान्दृष्टिमान् नोऽपि । नोऽपि न दृष्टिमान् नोऽपि न दृष्टिमान् नोऽपि

अथाऽपि वर्तते तीर्थं तद्रूपेण्यगम्यम् । यद्रूपं मुच्यते पार्श्वे प्राप्रक्ष्यामिगतात् ।
 इति श्रीपाद्रे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे
 खण्डे उमामहेश्वरसम्वादे सोमेश्वरतीर्थमहिमा नाम
 पञ्चम्याष्टिदधिकशततमोऽध्यायः ॥१४॥

पद्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः

रुद्रमहातीर्थमहेश्वरर्णनम्

महादेव उवाच ।

ततो गच्छेत् देवेशि ! तीर्थं रुद्रमहालयम् । केदारानुपमं साक्षाद्रुद्रेण परिनिर्मितम् ॥
 ध्यात्वा तत्रैव कर्तव्यं पितृणां वृत्तिकारणम् । तत्र ध्यात्वाप्रदानेन पितरः सपितामहाः ॥
 तृप्ताः सममिगच्छन्ति रुद्रस्य परमं पदम् । कृणुत्वृजते यस्तु तत्र रुद्रमहालये ॥३॥
 कार्तिक्यामथ वैशाख्यां रुद्रेण सह मोदते । केदारदृक् पीत्वा पुनर्जन्म न विद्यते ॥४॥

अत्र तु स्नानमात्रेण मुक्तिमार्गो न संशयः ।

एकस्मिन्समये देवि ! त्यक्त्वा कैलासमागतः ॥ ५ ॥

सान्निभतां महागङ्गां ज्ञात्वा लोकहिताय वै ।

तत्र स्नात्वा च पीत्वा च कृत्वा तीर्थमनुत्तमम् ॥ ६ ॥

ततोऽहं च स्वकं स्थानं कैलासं प्रति भामिनि । तदन्तरं महापुण्यं तीर्थं जातं महालयम्
 रुद्रमहालयमिति लोकेष्वर्थातिगमिष्यति । कार्तिक्यामथ वैशाख्यां योगच्छन्तिसुलोत्तमे
 न तीर्थां विद्यते दुःखं सर्वसंसारजं पुनः ॥ ८ ॥

इति श्रीपाद्रे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे उमामहेश्वर-
 सम्वादे रुद्रमहातीर्थं नाम पद्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः

सङ्गतीर्थमहत्त्ववर्णनम्

महादेव उवाच ।

देवि ये ध्रुवतां तीर्थं देवानामपि दुर्लभम् । सङ्गतीर्थमिति श्रुत्वा सर्वपापप्रणाशनम्
 सङ्गतीर्थेनतः स्नात्वा दृष्ट्वा सङ्गोदयं शिवम् । नमरोद्गतिं गच्छेन्मर्गलोकं प्रगच्छति
 सङ्गधारेण्यं देवं यः पश्यति सुखेनमेव । कस्मिन्मया तु विशेयेन पूजनं तत्र कारयेन्
 भयं विश्वेश्वरो देवः सर्वदा भुवि पतमे । सर्वं ददाति सर्वेशो पाप्मिनामप्रदायकः
 वीशान्ने राज्यकामाथो यः पश्यति तमाज्यवम् । तमर्थं जमनेक्षितं विश्वनाथप्रसादनम् ॥
 पुण्येषुपैथ नैवेद्यैर्विषयां नगनन्दिनि ! । पश्यन्मनसिर्विद्यां विश्वेशं पूजयेत्ततः ॥ १ ॥
 धनधान्यप्रदं वाऽऽशु पुण्योवादिमन्त्रदः । प्राप्यन्नेनामसंदेहः धीविश्वेश्वरपूजनात्
 इति धीमान्ने महापुण्ये पञ्चपञ्चाशत्साहस्रं संहितायां उक्ते नष्टे उमासद्विजय-
 मयादे सङ्गतीर्थं नाम सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥

अष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः

मातावतीर्थमहत्त्ववर्णनम्

महादेव उवाच ।

सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः । विष्णुपूजनं नाममात्रं शोचिष्ठं शुभम्
 कपवारपूजनं नैवेद्यार्घ्योत्सोभिन्म । कृतमिच्छादुर्लभं वाग्यमप्यद्विदुर्लभं
 ममादप्यर्चयेत्तु सर्वोत्तमम् निविशन्म । पश्य सर्वज्ञाने पुण्यं तस्य मातावतीवतीम्
 वा तु सर्वोत्तमं विष्णुं कर्तुं नमोऽभिनिविशति ।

पूजयेच्च यथाशक्त्या यत्र गत्वा न शोचति । यत्र कैवर्तको राजा पूजांश्रुत्वाह्वनेकशः
स गतः शिवलोकं तं यत्र गत्वा न शोचति । मज्जन्ति ऋषयो यत्र यत्र देव सनातनः

साक्षाद्विष्णुः परमात्मा नित्यं तिष्ठति भूतिदः ।

इयं साम्प्रती धन्या धन्यो विश्वेश्वरः प्रभुः ॥ ६ ॥

यत्र तीर्थान्यनेकानि जातानि भुवि पार्वति ! अत्र चामर्दकीपुण्यैः फलैर्नाताविधैः शुभैः

कर्त्तव्यमर्घदानं च विधिना तत्र सुन्दरि ! ॥ ११ ॥

इति श्रीपात्रे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे उमामहेश्वर-
सम्वादे चन्दनेश्वरमाहात्म्यं नामैकोनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१४६॥

पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः

जाम्बवन्ततीर्थमाहात्म्यवर्णनम्

महादेव उवाच ।

जम्बूतीर्थं ततो गच्छेत्स्नानार्थं पापनाशनम् ।

कलिकाले च यत्पुंसां स्वर्गसोपानवन्स्थितम् ॥ १ ॥

यत्र जाम्बवता पूर्वं दशाङ्गे पर्वतोत्तमे । स्थापितं चर्क्षराजेन लिङ्गं सुरगणार्चितम् ॥
रामेण हि यदा पूर्वं हतो वी रावणोऽसुरः । तदा जाम्बवता दिक्षु भेरीघोषैः प्रघोषितम्
जितं वी रामचन्द्रेण रावणो निहतो रणे । लब्ध्वा स्नानेति संपुण्य स्नानं तं पर्यवशुभं
स्थापितं तत्र लिङ्गं तु म्वनाम्ना तु सुरेश्वरि !

तत्र स्नात्वा नरः सद्यः स्मृत्या रामं सहानुजम् ॥ ५ ॥

जाम्बवन्तेश्वरं स्नात्वा रत्नलोके महीयते । यत्र यत्र हि भो देवि, धीरामम्मरणं हृतम्
भवन्मभिर्मोक्षो हि दृश्यते सचराचरे । अहं रामस्तु विज्ञेयो रामो वी रक्षण्य च ॥

मृतवत्साऽथवा चन्ध्या पुत्रं प्राप्नोति साऽचिरात् ॥ ४ ॥

सन्ध्यास्नानं जपो होमः स्वाध्यायो देवतार्चनम् । -

कृतं भास्करभक्तेन मालार्कं हाक्ष्यं भवेत् ॥ ५ ॥

अत्र गत्वा तु देवेशि ! श्रीरत्वेर्धतमाचरेत् । इह लोके सुखं भुक्त्वा रथेलोकं हि याति यै
मृतवत्सो हि राजर्षिस्तत्र गत्वाऽकरोत्तपः । सराज्ञाप्राप्तवान्पुत्रं श्रीमालार्कप्रसादतः
अत्र गत्वा विशेषेण उपयासी जितेन्द्रियः । मालार्कं पूजयेद्योयं मुक्तिभागी भवेद्भुवम्
यसिष्ठप्रमुखा विप्रा देवा इन्द्रादयः सदा । निवसन्ति सुरधोष्ठे मालार्कं रविसन्निधौ
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे उभामहेश्वर-
सम्वादे मालार्कतीर्था नामाष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

एकोनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः

चन्दनेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्

महादेव उवाच ।

तर्थाङ्गमात्मवर्त्तनीं मालार्कांस्तरतःस्थितम् । चन्दनेश्वरमागच्छेदामोदस्थानमुत्तमम्
दुःशासनस्यरुधिरं पीत्वा भूमौ महाबलः । प्रतिष्ठाप्यमानसार्थापूरयित्वा सुदारणाम्

कराभ्यां रुधिराभ्याम्योर्ध्वगताः केशवचनम् ।

कृत्वा दध्या जिह्वातिम्यर्त्तनीयात्रां ततोऽगमत् ॥ ३ ॥

साध्वमश्वत्थान्ते रज्ये गतो यं भ्रातृभिः सह ।

भार्तृभिः साध्वमभ्यां यः स्वर्गाद्यन्तरादयः ॥ ४ ॥

स तु दिगुक्तया ज्ञातः पुण्यवर्त्तनप्रभावतः ।

तत्र ज्ञात्वा यः पीत्वा यः कृत्वा यः सिद्धिर्जनम् ॥ ५ ॥

अत्रो विष्णुं गच्छेद्दुःखलोकमवाप्नुयान् । चन्दनेशं ततो दृष्ट्वा विनयेन लोकशङ्करम्

एकपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः] * नन्दीकृतधवलेश्वरार्चनवर्णनम् * ५१५

अथेन्द्रस्तु नमोवाणीनिर्देशान्नमुचि तदा । जघान फेनमादाय ब्रह्महत्या तदाऽभवत् ॥
पप्रच्छ च गुह्यं शक्रः पापनिर्वाणकारणम् । बृहस्पतेरप्याऽऽदेशस्तस्मात्प्रमत्तुत्तरे तटे ॥
अस्मिन्स्थाने समागत्य स्थानचक्रेसुरेश्वरः । तस्येह ज्ञानमात्रेण गतपापस्यतत्क्षणात्
पूर्णेन्दुधवलः कान्तिः शरोरे समजायत । धवलेश्वरमोशानं स्थापयामास वृत्रहा ॥
इन्द्रनादा च तल्लिङ्गं विधुतं पृथिवीतले । पूर्णिमायां तथा दर्शे संक्रान्ती प्रहणे तथा
धादे हृते पितॄणां तु वृत्तिर्द्वादशवार्षिकी । धवलेश्वरमासाद्य यः कुर्याद्विप्रभोजनम्
एकस्मिन्भोजिते विप्रे सहस्रं भोजितं भवेत् ।

हिरण्यभूमिवासांसि दातव्यानि म्वशक्तिनः ॥ १० ॥

शुक्ला गौर्ब्राह्मणे देया सवत्सा च पयस्विनी ।

अत्राऽऽगत्य तु यो विप्रो रुद्रजाप्यादिकं चरेत् ॥ ११ ॥

सन्कृतं कोटिगुणितं धीमहेशप्रसादतः । अत्र तीर्थे नरो यस्तु उपवासादिकं चरेत् ॥
स एव सर्वकामादयो भवत्येव न संशयः । विल्यपत्रे समानीय यः पूजयति तं प्रभुम्
धर्ममयीं च कामं च लभते मानवो भुवि । सोमवारे विशेषेण ये गच्छन्ति नरोत्तमाः
तेषां रोगं तथा दोषं शमयेद्धवलेश्वरः । रवौ वाऽथ विशेषेण हर्चनं कुरुते यदा ॥ १५ ॥

तेषां महिमा तु भो देवि ! न ज्ञातः कर्हिचिन्मया ।

दूर्या चार्कपुष्पैर्वा कङ्करीः कमलेर्दलैः ॥ १६ ॥

पूजनं कुर्वन्ते येऽत्र ते नराः पुण्यभागिनः । श्वेतार्कपुष्पमातीय धवलेशं प्रपूज्यन्तु ॥
याञ्छितं लभते नित्यं धवलेशप्रसादतः । हृते ये नीलकण्ठस्तु सर्वेषां शङ्करः सदा ॥
त्रेतायुगे स विष्णो हरो ये भगवान्प्रभुः । द्वापरे शर्वसंज्ञस्तु कर्ला ये धवलेश्वरः ॥
अत्राऽर्थे यत्पुरावृत्त तच्छृणुष्व सुरेश्वरि ! नन्दिनामा पुरा यैश्च इन्द्रग्रामे समावसन्

शिवस्थानपरो भूत्वा शिवपूजां चकार सः ।

नित्यं तपोवनम्यं हि लिङ्गं धवलसम्प्रभम् ॥ २१ ॥

उपम्युपसि चोत्थाय ग्रन्थहं शिवबल्लभः । नन्दी लिङ्गार्चनरतो यमूयाऽतिशयेन हि ॥

अथारात्रेण विधिना पुष्पाचनपरोऽभवत् । एकदा मृगयाद्रुष्यः किरातो भूतर्हिसकः

त्वं मान्या मुने देवि ! न भेदो वर्णने कश्चिन् । कामरागेति रामेति मतमाये जगन्नि य
नेनो मयागंसिदिव्य मरिच्यति मुने मुने । अहं हि सर्वदा देवि योगमममर्ण चरे ॥

यं धृत्या तु पुनर्देवि ! न मयो जायते कश्चिन् ।

कात्यां हि निरसप्रियं श्रीगामं कमन्देक्षणम् ॥ १० ॥

ममगामि रक्षणं देवि ! मतया च विधिपूर्वकम् ।

जाम्ययन्ता तदा पूर्वं स्मृत्या रामं सुशोभनम् ॥ ११ ॥

जाम्ययन्तमिति तपात् प्रख्याप्य जगतां गुह्यम् । तत्र स्नात्वा च मुक्त्वा च स्मृत्वा देवस्य पूजनम्
शिवलोकात्प्रयाप्नोति यापयित्वा भवतु दुःखं । अत्र हि ध्यानमात्रेण यथा जाम्ययन्तो यन्मू
तथा यै यन्मयाप्नोति श्रीविश्वेश्वरसादनः । अत्र गत्वा तु मूढानं पुमान्यञ्च करोति वै
फलं सहस्रगुणितं जाम्ययन्तेशदर्शनात् ॥ १४ ॥

इति श्रीपादो महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे उग्रामहेश्वर-
सम्वादे जाम्ययन्ततीर्थमाहात्म्यं नाम पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५ ॥

एकपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः

धवलेश्वरमाहात्म्यपुरःसरं शिवपूजयानन्दिकिरातयोः शिवलोके गणप्राप्तिवर्णनम्

महादेव उवाच ।

अस्मात्तीर्थात्परं तीर्थमिन्द्रप्राममिति स्मृतम् ।

यत्र स्नात्वा पुनः शक्नो विमुक्तो घोरकिल्बिषात् ॥ १ ॥

पार्वत्युवाच ।

हेनेह कर्मणा शक्नोः प्राप्तवान् घोरकिल्बिषम् । विशप्ता च कदासोऽभूदिति विस्तरतो वद

महादेव उवाच ।

तन्द्रः सुरेश्वरः पूर्वं नमुचिञ्चाऽसुरेश्वरः । अशत्रुवधमन्योऽयं समर्थः सौ प्रचकतुः ॥ ३ ॥

क्षणाद्यं दुष्टस्य तस्य दण्डं करोम्यहम् । एतच्छ्रुत्वा तु घबर्नं नन्दी तस्य पुरोधसः
यतः स्वगृहे नक्तं दूयमानं वेतसा । तस्यो राश्यां ध्यतीतायामाह्वय च पुरोधसम्
शिवालयं नन्दी समं तेन महान्मता । प्रक्षाल्य पूजनं कृत्वा नातारक्षपरिच्छदम्
पचारसंयुक्तं कृत्वा यै ग्राहणीः सह । एवं यामद्वयं जातं स्तुयानस्य तु नन्दिनः
आपातोऽसौ महापालस्तथा रूपो महाबलः ।

बालरूपो महान्द्रो धनुस्याणिः प्रतापवान् ॥ ४७ ॥

तु भयम्ब्रस्तो नन्दी तत्र स्थलीयत । पुरोधाश्चैव सहसा भयभीतस्तदाऽभवन्
तेन कृतं तत्र यथापूर्वमपि स्वकृतम् । तां पूजां स पदाह्वयं विन्यस्य समार्षयन्
तेन एतेनैव किरातः शिष्यमार्षयन् । दण्डयन्पतितो भूमायुत्थाय स्वगृहं गतः ॥
तु महदाभयं विन्त्यमामास ये चिरम् । पुरोधसा तदा नन्दी सह व्याकुलचेतसा
नाम्नश्च विप्रा बहवो वेदवादिनः । निवेदिनं च तत्सर्गं किमनेन च यत्कृतम् ॥

किंकार्यमप्य मो विप्राः ! कथ्यतां च यथातथम् ।

संप्रधाये ततः सर्वे मिलित्वा धर्मशास्त्रतः ॥ ४८ ॥

सर्गे तदा विप्रा नन्दिनं आनराद्भुजम् । ईशविघ्नं समुत्पन्नं दुर्जिघात्सं सुरैरपि ॥

तस्मादातय त्रिभुं लो स्वगृहे दीप्यमानम् ! ।

तथेति सत्याऽसौ नन्दी शिष्योन्वादनं महत् ॥ ४९ ॥

स्वगृहमानीय प्रविष्टाप्य यथाविधि । सुषर्षोर्धदिको हृष्या नयस्मात्सुगोमितम्
रौनेकैश्च पूजयामास ये तदा । भयार्सेपुनयानः किरातः शिष्यमन्दिम् ॥ ५० ॥
त्रिलोक्यामास त्रिभुमं च हृष्टवान् । मीनं विहाय सहसा सर्वगोमितमर्चयन्
हे शम्भो ! क शतोऽसि त्वं दग्धाऽन्मात्रमप्य ये ।

यदि नो दगंनं देवं त्वत्प्राप्तये नरेवम् ॥ ५१ ॥

शम्भो हे अग्राथ ! त्रिपुण्ड्रश्च शङ्ख ! । हे शू हे महादेव ! दग्धाऽन्मात्रमात्मना
एवं मातोमपुत्रांबन्धैः शिञ्छता महाशिवम् ।

निरातोऽसौ धुरिकया र्पातो वै अग्रे स्वकम् ॥ ५२ ॥

पार्श्वं पापगमायाः। अगमाधर्मनीतिः । अनेकदशाशर्कीर्णं हन्यमानो मृगाश्रयैः ॥२४॥
 एवं विगममानोऽग्नौ किरातो भुगर्हितकः । यदृच्छया गतस्तत्र यत्र लिङ्गं सुपूजितम्
 -थयनेदया पिपासितमनेकाभयमण्डितम् । दृष्टं सुपूजितं लिङ्गं नानापुण्यैः फलेस्तथा ॥
 एवं लिङ्गं समाद्विङ्गय गतः सारामर्मनीतिः । तत्र रीत्या ययः सोऽथ मुग्धं गण्डुपपूजितम्
 शृङ्गा चैकेन हस्तेन गृहमार्गं समुग्रहन् । करेणैकेन पूजार्थं विव्यपत्राणि यं दधन् ॥

शीघ्रमागत्य लिङ्गान्ते तदा पूजां समाहरन् ।

पुष्पाणि तानि सर्वाणि विधृतानि इतम्भनः ॥ २६ ॥

स्नापनं तस्य लिङ्गस्य हृतं गण्डुपशरिणा ।

करेणैकेन पूजार्थं विव्यपत्राणि सोऽर्पयन् ॥ २७ ॥

द्वितीयेन करेणैव मृगमांसं समर्पयन् । दण्डप्रणामसंयुक्तः संकल्पं मनसाऽकरोत् ॥
 अद्यप्रभृति पूजां यै फरिष्यामि प्रयत्नतः । त्वं मे स्वामी च भक्तोऽहमद्यप्रभृति शङ्कर
 एवं नियमवान्भूत्वा किरातो गृहमागमन् । तथा प्रभातसमये देवायतनमागतः ॥३३॥
 नन्दी ददर्शतत्सर्वं किरातेन च यत्कृतम् । अव्यवस्थं च तद्गृह्णा अमेध्यं शिवसन्निधौ
 विधृतानि च सर्वाणि हिंसकेन दुरात्मना ।

चिन्तायुक्तोऽभवन्नन्दी जातं किं विशमद्य मे ॥ ३५ ॥

कथितानि च विघ्नानि शिवपूजार्तरूप्य हि । उपस्थितानि तान्वेद्य मम भाग्यविपर्ययात्
 एवं विमृश्य सुचिरं प्रक्षाल्य शिवमन्दिष्म् । यथागतैर्न मार्गेण नन्दी स्वगृहमागमन्
 ततो नन्दिनमालक्ष्य पुरोधोगतमानसम् । अग्रवीह्वनं तं तु कस्मात्स्वं गतमानसः ॥
 पुरोहितं प्रति तदा नन्दी वचनमब्रवीत् । अद्य दृष्टं मया विप्र ! अमेध्यं शिवसन्निधौ
 केनेद् कारितं तत्र न जानामीह किञ्चन । ततः पुरोधा वचनं नन्दिनं चाग्रवीक्षया ॥

येन विस्मलितं तत्र पुष्पादीनां प्रपूजनम् ।

सोऽपि मृदो न संदेहः कार्वाकार्येषु मन्दर्षाः ॥ ४१ ॥

तस्माच्चिन्ता न कर्तव्या त्वया पुनरपि प्रभो ! ।

प्रमाने च मया साधं गम्यतां तच्छिवालयम् ॥ ४२ ॥

किरात उवाच ।

त्वद्वक्तोऽसौ तदा देव तव पूजार्तो ह्यसौ । प्रत्यहं रत्नमाणिस्फुरन्पैश्वोद्यावचेन्द्रिह ॥

जीवितेन धनेनाऽपि पूजितोऽसि न मयायः ।

सम्माज्जानीहि मो स्वामिभ्रन्दिनं भक्तवन्सल ॥ ८१ ॥

महादेव उवाच ।

जानाम्यहं महामाग ! नन्दिनं धैर्यधर्तनम् । त्वं मे भक्तः सखाचेति महाकालमहामने
उपाधिरहिता येन ये निष्कपटमानसाः । ते त्रिषास्त्रे च मे भक्तास्त्रे विशिष्टानरोत्तमाः

साधुर्मा स्वीरुतो तेन पार्यदत्येन शम्भुना ॥ ८२ ॥

ततो विमानानि बहूनि तत्र समागतान्येष महाप्रमाणि ।

किरातर्येण स धैर्यवर्य उद्धारितस्त्रेण महाप्रभेण ॥ ८३ ॥

धैत्यासन्नोऽस्मादभी विमानैर्वैगयत्तैः । भारुच्यमेव स्वप्नार्थाभ्यस्य महात्मनः ॥
नाराजितो गिरिजया पुत्रवत्सो गजानुभो । उवाचैवं ततो देवो ग्रहस्य गजगामिनी ॥

यथा त्वं हि महादेव ! तथा शैतो न मयायः ।

साहस्येण च गत्या च ह्यस्त्रमाये, सुपूजितैः ॥ ८४ ॥

देव्यास्तडुवन धृत्या किरातो वैश्य एवय । सप्तपराङ्मुखो मृष्याशङ्करश्च पत्न्यतः
उत्पनुम्वरया युक्तो गणो रङ्गस्य पश्यतः । उमापत्यनुकम्प्यो च भवतादित्त्रिलोक्यन
तत्र द्वारि स्थितो नित्यं भवापस्त्रे नमो नमः ।

तयोर्माथं स भगवान्निदित्या प्रहरन्मयः ॥ ८५ ॥

उवाच परया भक्त्या भवतोऽस्तु धाम्निजनम् । ततः प्रभृति द्वावेनो द्वापान्तीवभूरनु
सिरद्वारि स्थितो देविमध्याङ्गैरिवर्जितो । एको नन्दी महाकालोऽङ्गवैर्नीसिददन्तो
ये पाप्मिनोऽप्यपर्मिता मन्था मूढाश्च पदूवः ।

बुद्धीना दुरात्मनाः स्वदवादा हि मानसाः ॥ ८६ ॥

बाह्वास्तदृताध्याय आरुष्य पदनेत्यत्रम् ।

मन्थनेऽपि पन्थिपन्थि नाऽत्र बापां विद्याया ॥ ८७ ॥

विमिथाऽऽशु संतो बाहुमासाद्योच्चैरुगऽप्रवीत् ।

हे शम्भो ! दर्शयात्मानं कुतो मां त्यज्य यास्यसि ॥६२॥

इति क्षिप्त्या ततोऽन्त्राणि मांसमुद्धृत्य सर्वतः ।

तस्मिन्नार्ते करेणैव किरातः सहसाऽक्षिपत् ॥६३॥

स्वच्छं च हृदयं कृत्वा साध्वनत्वां निमज्जतु । तथैव जलमानीय विल्वपत्रं त्वरान्वितः
पूजयित्वा यथान्यायं दण्डवत्पतितो भुवि । यदा ध्यानस्थितस्तत्र किरातः शिवसन्निधौ
प्रादुर्भूतस्तदा रुद्रः प्रमथैः परिवारितः । कर्पूरगौरौ युतिमान्कपर्दी चन्द्रशेखरः ॥६६॥
तं गृहीत्वा करे रुद्र उवाच परिसान्त्वयन् । भो भो धीरमहाप्राज्ञ मद्भक्तोऽसि महामते !
वरं धृणीष्व भो भक्त ! यत्ते मनसि वर्तते । एवमुक्तः स रुद्रेण महाकालो मुदान्वितः
पपात दण्डवद्भूमौ भक्त्या परमया युतः । ततो रुद्रमुवाचेदं न वरं प्रार्थयाम्यहम् ॥

अहं दासोऽस्मि ते रुद्र ! त्वं मे स्वामी न संशयः ।

एतच्छ्लाघ्यतमं लोके देहि जन्मनि जन्मनि ॥ ७० ॥

त्वं माता पिता च त्वं च त्वं वन्धुश्च सखा च मे ।

त्वं गुरुस्त्वं महामन्त्रो मर्गोर्द्धोऽसि सर्वदा ॥ ७१ ॥

निष्कामं वाक्यमाकर्ण्य किरातरूप तदा भयः । ददौ पार्थदुर्मुलपत्न्यं क्षारणात्मकमेव न
तदा उमरजादेन नादिनं भुषतत्रयम् । भेरौ भङ्गारशब्देन शङ्खानां निगदेन च ॥ ७२ ॥
तदा दुर्न्दुमयो नन्दुः पटहाञ्च सहस्रशः । नन्दी तं नास्माकण्यं विष्मयास्परितो वर्यो
तपोयनं यत्र शिवः स्थितः प्रमथाम्भृतः । किरातो हि तथा दृष्टो नन्दिनाय तदाभूशम्

उवाच प्रभूतो वाक्यं स नन्दी विष्मयान्वितः ।

किरातं श्रोतुकामोऽर्जो परमेण गमाधिता ॥ ७६ ॥

इहार्जुनान्यथा शम्भुस्य भक्तोऽसि परन्तप ! त्वद्भक्तोऽहमिह प्रातो मां निवेश्यशङ्खे
तत्पुत्र्या पयनं तस्य किरातान्यस्यान्यितः । नन्दिनं न करे गृह्य शङ्खं रागुपागतम् ॥

प्रसूय भगवाण् रुद्रः किरातं वाक्यमप्रवीत् ।

ब्रुहि कोऽर्जो त्वया मीनो गणानामिह सन्निधौ ॥ ७१ ॥

तं दृष्ट्वोपगतपसा घटिष्ठं ब्रह्मवित्तमम् । घानप्रस्थविधानेन पूजयामास तं द्विजम् ।
 याच रविमक्ता सा कड्याणी तं तपोधनम् । भगवन्मुनिशार्दूल किमाज्ञापयसिप्रभं
 सर्वं तुभ्यं यथाशक्ति दास्यामि मृतनुं पिता ।

सूर्यभक्ताऽस्मि ते पाणि दास्यामि न कथञ्चन ॥ १० ॥

तैश्च नियमैश्चापि तपोमिध तपोधन ! । सूर्यस्तोषवित्तयो मे देवस्त्रिभुवनेश्वरः ।
 इत्युक्तवत्यां तस्यां तु स्मयध्रिय निरीक्ष्य ताम् ।

उवाच नियमस्थां तां सान्त्वयध्रिय भाम्करः ॥ १२ ॥

प्रं धरसि कल्याणि ! तपः परमदुष्करम् । यद्यं च समारम्भस्तत्र घाले' तपैव तप
 पसा लभ्यते सर्वं सर्वं तपसि तिष्ठति । देवस्यं प्राप्यते भद्रे तपसा मोक्षण्य च ।
 मानि पञ्च सुभगे यदराणि प्रतीच्छ मे । दत्त्वा स यदराण्यस्यै पञ्चेत्युक्तारापिपर्यं
 गृष्ट्वा तां तु कल्याणीं ब्रह्मरूपी विहायताम् । स्थिनोऽर्त्तानिदूरेण इन्द्रग्रामे महापरा
 स्थित्वा जिज्ञासया मायं तन्वाद्य ब्राह्मणो रविः ।

यदराणामुपवनं कारयामास भाम्करः ॥ १७ ॥

तः सा प्रयता घाला प्राञ्जलिर्दिगन्तधमा । पाकाय यदराणां सा पाषाणमग्निधरा
 पचत्यरमा देवि यदराणि महाप्रभा । तन्वाः पचन्त्याः सुमहान्वालोऽग्राद्यगुरेश्वरि
 मम्मपुत्रो महाब्रानो दिनं च क्षयमन्यताम् । हुतारानेन दग्धस्तु महस्यै काटमञ्जय
 रादौ प्रक्षाल्य सा पञ्चाभ्यापके सान्दर्भने । ददाह यदरायं च ब्राह्मणप्रियकाम्यदा ॥
 दग्धा दग्धा पुनः पादापुपवांपापनेऽनपे । भयाऽभ्या कर्मजदृष्ट्वा र्त्तानोदेषोदिराकर
 तन संदर्शयामास कन्वायं कथमात्मनः । उवाच परमर्षीतन्वां कन्वां सुदृढमताम् ॥
 गृह्ये उवाच ।

र्त्तानोऽस्मि बाने अत्रशते मयसा मयधरंवा । पन्माद्रिमिन्नकामो बानेयद्वदुक्तानत्र
 अस्मिन्नर्त्तार्थे मगोपुत्रा मद्गोदे स्वं निवर्त्तयामि । इदं च मर्त्तंमदं मयताज्ञास्य मक्षिन्म
 बान्मद्वदि विन्वातं सान्त्वयताम्नटे स्थिन्म ।

विन्वातं विषु स्तोत्रेण स्तुतिभिस्तुनं पुनः ॥ २६ ॥

अत्र श्वानं च दानं च साक्षिण्यं शंकरस्य च । साक्षिमन्यो कृतश्राना चयनेष्वलूतकाः
 ने श्वनोक्तं मस्यान्ति माऽवकायां विचारणा । अत्र श्वानं यदानं यथेकुर्यन्ति नमो नमः
 धर्माधिकांममोनी भुक्त्वा गान्ति हरालयम् । अत्र श्वानं यदानं यथेकुर्यन्ति नमो नमः
 यत्र श्वानं यदानं यथेकुर्यन्ति नमो नमः । श्वानं यदानं यथेकुर्यन्ति नमो नमः
 भाग्यं तं शिवं देवं समस्तार्थं यथा तथा । सा गन्तुनि सुश्रेष्ठेभ्यः प्रणितमंग्यः
 मेन दृष्टाभिषेगेन लिङ्गं सद्यपलीकृतम् । ध्येयैव नमः ततः सत्रानं भुवि संपदा
 जन्तोऽत्र सदा देवि धियन्ते कालनोदिताः । ते ते शिवयदं यान्ति यावच्चन्द्रदियाकरी
 इति धीपाद्ये महापुराणे पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

द्विपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः

सवालाघतीवृत्तं बालापेन्द्रतोर्यमाहात्म्यवर्णनम्

महादेव उवाच ।

तीर्थाणां प्रवरं तीर्थं सान्द्रमस्यास्तटे स्थितम् । बालापेन्द्रतोर्यमाहात्म्यवर्णनम्
 तपस्विचारितं तीर्थं विबुधानां समाध्रपम् । तत्र कथा तपस्तेवे परमं सुहृदप्रता ॥२॥
 कथा कथमुनेः साध्वीरूपेणाऽप्रतिमा भुवि । बालाबालाघतीनामकुमारीप्रज्ञावारिणी
 प्रतं चचार सावित्र्या नियमैर्बहुमिदुता ।

मर्ता मे भास्वरो भूयादिति निश्चित्य मामग्नि ! ॥ ४ ॥

समास्तस्याः समाकान्तादशसान्द्रमतीतते । चञ्चल्यानियमः स्तांस्तान्मत्तयापमदुश्चरान्
 तस्यास्तु तेन यत्नेन तपसा प्रतवर्त्यया । भवया च मगवान्नीतः परया भक्तिसम्पदा
 आजगामाऽऽश्मपदं देवदेवो दियाकरः । भास्वाय रुतं विप्रैः प्रविष्टन्तु महामनाः

सायं इने आने यत्फलं लभते नरः । तत्फलं लभते देवि अत्र तीर्थं न संशयः ॥
 इति श्रीपाप्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्रं संहितायां उत्तरे खण्डे बालापेन्द्र-
 तीर्थं नाम द्विपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥

त्रिपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः

दुर्धर्पेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्

महादेव उवाच ।

यस्तीर्थं प्रवक्ष्यामि दुर्धर्पेश्वरमुत्तमम् । यस्य स्मरणमात्रेण पापोऽपि पुण्यवान् भवेत्
 ते देवासुरे युद्धे दैत्ये च निघ्नं गते । दुर्धर्पं च व्रतं कृत्वा यत्र भार्गवमन्दनं ॥२॥
 साराध्य महादेवं दुर्धर्पं लोककारणम् । मृतसर्ज्ज्वनीमाप यत्र विद्यां हि श्राम्भकात्
 यार्थमुशनस्तीर्थं विख्यातं जगतीतले । काव्यतीर्थं कृतस्नानः पूज्य देवं महेश्वरम् ।
 र्धर्पेश्वरस्यैवै सत्यपापैः प्रमुच्यते । अत्र वृत्तं तु श्रोतव्यं त्वया च नगनन्दिनि ॥४॥
 यदा भवेद्युद्धं वृत्रवासवयोरिह । तदाऽसुरैर्जिता देवा मघवान्वै सुरेश्वरः ।
 किं कर्त्तव्यमिति ध्यात्वा गतोऽसौ तं गुरुं प्रति ॥ ६ ॥

इन्द्र उवाच ।

अस्माकं त्वं गुरुः साक्षाद्देवानां पालकः सदा ।
 ऋगीणां त्वं धरः श्रीमान्दृषां कुरु दयानिधे ! ॥ ७ ॥
 वृत्रेण निर्जितोऽहं च कं गच्छामि च सुमत ! ॥ ८ ॥

बृहस्पतिरुवाच ।

शृणु देवेन्द्र ! वक्ष्यामि येन त्वं हि सदा सुखी ।
 मम पाक्यं कुरुष्वैव यदीच्छस्य आत्मनः शुभम् ॥ ९ ॥

यात्तर्जनीं नरः स्नात्वा त्रिराश्रमुनिशुक्तिः । रक्तादित्यमुषं दृष्ट्वा सूर्यस्योदयनं प्रति
सूर्यनोकमवाप्नोति साऽत्र कार्पा विचारणा । सूर्यपारिऽय संक्रान्तौ मनस्यो नु विरोधः
विपुष्ययने साऽपि गच्छसूर्यप्रदेऽपि च ।

स्नात्वा संक्रान्तिदेवान्पितृन्तथ पितामहान् ॥ २१ ॥

शुद्धधेनुं नरो दद्याद्भ्रातृजनेभ्यो शुद्धीदनम् । कार्यारैर्जपापुणै रक्तादित्यप्रभूतनम् ॥
ये कुर्वन्ति नरास्ते ये सूर्यलोके वसन्ति ये । रत्ना धेनुं नरो दद्यादेकं नैव शुभ्रव्याम्
सपञ्चान्यमाप्नोति न नरो नित्यममजेत् । व्यापितोमुच्यते रोगाद्वदोमुच्येतवन्धनात्
तीर्थेऽस्मिन्पिण्डदानेन वृत्तिं यान्ति पितामहाः ॥ २२ ॥

महादेव उवाच ।

स्थान्यदपि माहात्म्यं तीर्थस्याऽस्य तपोधने । श्रूयतां यत्पुराधृतं व्यासेन कथितं महत्
पुराऽत्र महिषो घृद्धो जया जर्जरितः । अशक्तो भारमुद्धोढुं सायंवाहस्तम्यजन् ॥
स निदाधे जलं पातुं जगाम च महानदीम् । दैवात्पङ्के निमग्नोऽसौततोमृन्युचरांगत
प्रायितास्थिर्जले पुण्ये तीर्थस्याऽस्य प्रभावतः ।

कान्यकुब्जेश्वरसुतो राजा जातिस्मरोऽभवत् ॥ २३ ॥

संस्मृत्य च स्ववृत्तान्तं प्रभाषं तीर्थं जं महत् । आगत्य तज्जले स्नात्वा ददौ दानान्यनेकशः
स तत्र स्थापयामास देवदेवं महेश्वरम् ।

अत्र तीर्थं नरः स्नात्वा सम्पूज्यमहिषेश्वरम् ॥ २४ ॥

रक्तादित्यमुखं दृष्ट्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते । साध्रमत्युदकं यत्र पूर्वतः पश्चिमं वजेत् ॥ २५ ॥
प्रयागादपि तत्पुण्यं सर्वकामप्रदं महत् ॥ ४० ॥

दत्तं द्विजेत्रेषु हुतं यदग्री धादं कृतं जाप्यमिहाऽक्षयं स्यात् ।

गोभूतिलाः काञ्चनवस्त्रधान्यं शय्यासनं वाहनछत्रदानम् ॥ ४१ ॥

यं यं वाञ्छयते कामं तं तं प्राप्नोति मानवः । श्रीमदेशप्रसादाद्यतीर्थस्याऽस्य प्रभावतः
बालापेन्द्रमिदं तीर्थं पुण्यं पापहरे सदा । यं दृष्ट्वा मुनयः सर्वे धीतरागाः सदैव तु ॥
यत्र माहिषनामेति श्वेताख्यं पुण्यदं महत् । यत्र स्नात्वा तु देवेशि पुनर्जन्म न विद्यते

त्रिपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः] * दुर्धर्षेश्वरमाहात्म्यवर्णनम् *

५२३

गोदावर्यां हने आने यत्फलं लभते नरः । तत्फलं लभते देवि अत्र तीर्थे न संशयः ॥

इति श्रीपाप्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे बालापेन्द्र-

तीर्थं नाम द्विपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥

त्रिपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः

दुर्धर्षेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्

महादेव उवाच ।

अन्यतीर्थं प्रपश्यामि दुर्धर्षेश्वरमुत्तमम् । यस्य स्मरणमात्रेण पाप्मोऽपि पुण्यवान्भवेत् ॥
पूजे दैवासुरे सुखे दैत्ये च तिथनं गते । दुर्धर्षं च मन एवमेष अत्र भार्गवतमन्दनः ॥२॥
समाश्रित्य महादेयं दुर्धर्षं लोककारणम् । मृतमर्त्तापनीमाप यत्र विद्यो हि त्र्यम्बकान् ॥
दैत्यार्थमुरानर्त्तापं विख्यातं जगतीतदे । कावर्त्तापं हतघ्नानः पूज्य देयं महेश्वरम् ॥
दुर्धर्षेश्वरस्तत्रैव सर्वपापैः प्रमुच्यते । अत्र गृह तु धोतव्यं त्वया च जगन्निजिह्व ॥
पुरा यदा भवेत्तुल्यं पृथ्वास्तपयोरिह । तदाऽनुर्जिता देवा मयवान्ये सुरेश्वर ॥

किञ्चत्तप्यमिति ध्यात्वा गतोऽसौ नं गुरुं प्रति ॥ ६ ॥

इन्द्र उवाच ।

अस्माकं त्वं गुरुः साक्षाद्देवानो पात्रकः स्वरा ।

सर्वाणां त्वं वरः धीमान्गृहीतुं कुरु हयानिधे ! ॥ ७ ॥

पूत्रेण निजितोऽहं च क सप्यामि च मुञ्चतु ! ॥ ८ ॥

पृथग्निपत्याम् ।

गुरु देवेन्द्र ! वदामि तेन त्वं हि सदा मुनी ।

मम वाक्यं कुरुष्वैव वदीष्यस्याप्यनं मुनिम् ॥ ९ ॥

धीवृक्षप्राणि गृह्णति तत्र संछेदयामास स्यादन्वितोऽपि ।

धीवृक्षप्राणे पविर्जमानं जिह्वं न तस्योपरि सा निरंतुः ॥ १४ ॥

धीवृक्षप्राणि न दैवयोगात्तानं न गर्वं सितवृत्तनं तत्र ॥ १५ ॥

गण्डवृक्षाग्निना मेन स्नायनं न महत्कृतम् । भगवानिना न मेनैव पुष्कमेत दुरात्मना
मायमानोऽनिनेपक्षे नानुर्दक्षो विप्रद्वयं । पुष्कलो हि दुरात्मानो निपातो गन्धर्वमात्रः
तस्य भार्या प्रचण्डा न भागता तस्य सन्निधौ ।

निराशा न निराहारा यथाऽर्त्ता पुष्कसः स्थितः ॥ १८ ॥

न प्रातः शूकरस्नेहं मृगोऽपि महिषोऽपि वा । भयानक्येन तस्मैव अग्रमादायमामिनी
नेन दृष्टा प्रचण्डा सा भायान्ती क्रूरलोचना । सा तस्य मार्यान्घ्रायै जलमप्येपानह
सापक्षयोक्तधण्डात्मा यदि शीघ्रप्रभक्षय । समानीतं त्वद्वयं मन्मथमांसं मयाऽधुना
एतं किं मूढ पूर्वेद्युमांसं पार्श्वे न दृश्यते । नाऽशितं च त्वया मूढ कुटुम्बं लङ्घने तव
यत्नकुत्सा तु घवनं चण्डायाधण्डरूपवान् । शिवराश्रुपवामेन राशौ जागरणेन च
शुद्धान्तःकरणो जातः स्नातुं नद्यां शुचिप्रतः ।

यावत्स्नाति स दुष्टात्मा तावच्छ्वा तत्र व्यागतः ॥ २४ ॥

शुना तदा भक्षितं च सर्वमांसं सुरेश्वरि ! । चण्डा प्रकुपितास्तं च श्वानंहन्तुमुपस्थिता
निवारिताहि चण्डेन चण्डाप्रकुपितातदा । न हन्तव्यस्त्वयाचैव किमेनेनाऽशुभं एत
तथोक्तं भक्षितं चाभ्रमनेनैव दुरात्मना । किं त्वं भक्षयिता मूढ भविताऽयं बुभुक्षि

पुष्कस उवाच ।

यच्चदुता भक्षितं चाभ्रं तेनाऽहं परितोषित । किममेन शरीरेण नश्यरेण गतायुषा
ये पुण्यन्ति शरीरं वै सर्वभावेन भामिनि ॥ मूढास्ते पापिनो श्रियालोकद्वयबहिष्कृता
तस्मान्मानं परित्यज्यकामं चाविदुरात्मताम् । स्वस्थाभावविमर्शेन तत्त्वबुद्ध्यास्थिराम
अहमेतच्छरीरं वै खड्गधारयतेन च । त्यज्याभ्यघ्न परारोहे ! किं चिरजीवनेन मे ।
महादेव उवाच ।

इत्युक्त्वा खड्गमाह्वय यावद्विनसि कं स्यकम् ।

चतुष्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः] * चण्डकिरातस्यशिवलोकप्राप्तिवर्णनम् * ५२७

आगताश्च गणास्तावदुबहवः शिवनोदिताः ॥ ३२ ॥

विमानानि यहन्यत्र आगतानि तदन्तिके । इष्टा स चैव तान्येवं विमानानि गणांस्तथा
उवाच परया भक्त्या पुष्कसोऽपि च तान्प्रति ॥ ३३ ॥

पुष्कस उवाच ।

कम्मात्समागता यूयं सर्वे रुद्राक्षधारिणः । सर्वे स्कटिकसङ्काशाः सर्वे चन्द्रार्धशेखराः

कपर्दिनश्चर्मपरीतवाससो भुजङ्गभोगैः कृतहारभूषणाः ।

ध्रियान्विता रुद्रसमानवीर्या यथातथं मो ! वदतोचितं मम ॥ ३४ ॥

पुष्कसेन तदा पृष्टा ऊचुस्ते रुद्रपार्षदाः ॥ ३६ ॥

गणाऊचुः ।

प्रेषिताः स्मो घयं चण्ड ! शिवेन परमेष्ठिना ।

आगच्छ त्वरितो भूत्वा सर्त्ताको यानमारुह ॥ ३७ ॥

लिङ्गार्चनं कृतं यच्च त्वया रात्री शिवस्य च । तेन कर्मविपाकेन प्राप्नोऽसि परमां गतिम्

सथोक्तो धीरभद्रेण उवाच प्रहसन्निव । किं मया सुकृतं चीर्णं पापिनापुष्कसेन हि ॥

मृगयारसिकेनैव मूढेन च दुरात्मना । पापाचारो ह्यहं नित्यं कथं सर्गं घसाम्यहम् ॥

कथं लिङ्गार्चनं चाऽद्य कृतमस्ति तदुच्यताम् । परं कौतुकमापन्नः पृच्छामि वृषया वद

धीरभद्र उवाच ।

देवदेवो महादेवो यो गङ्गाधरसम्प्रजः । परितुष्टोऽद्य ते चण्ड ! समायस्य उमापतिः ॥

प्रासङ्गिकं त्वया चाऽद्य कृतमर्चनमेव च । कोलं निर्वाधमाणेन विज्यपत्राणि चैव हि

ऐदितानि न्वया चण्डपतितानि तदैव हि । लिङ्गम्यमन्त्रके तानि तेन त्वं सुकृती प्रभो !

तथैवं जागरो जातो महावृक्षोपरि ध्रुवम् । तेनैव जागरेणैव तुतोऽजगदीश्वरः ॥ ४१ ॥

उत्तेनैव महाभाग ! कोलसन्दर्शनेन हि । शिवरात्रिदिनं व्याधप्रसङ्गेनाऽप्युपोषितम् ॥

तेनोपवासेन च जागरेण तुष्टो ह्यर्सा देवघरो महात्मा ।

नव प्रसादाय महानुभाषो ददाति सर्वान्वरदो परांश्च ॥ ४२ ॥

एषमुत्तमज्ञा तेन धीरभद्रेण धीमता । पुष्कसोऽपि विमानाभ्यमारुरोह च पश्यताम् ॥

गणानां देवतानां च सर्वेषां प्राणिनामपि । तदा दुग्धुभयो नेदुर्मरीनूर्याण्यनेकशः ॥
 घाणाघेषुमृदङ्गानि लास्यनाट्ययुतानि च । जगुर्गन्धर्वपतयो नवृतुश्चाप्सरो गणाः ॥
 चामरैर्वीज्यमानो हि च्छत्रैश्च विविधैरपि । महोत्सवेन महता ह्यानीतः शिवसन्निधौ
 पुष्कसोऽपि तदा प्रातस्तीर्थस्नानशिवार्चनाम् ।

किं पुनः भद्रया भक्तया शिवाय परमात्मने ॥ ५२ ॥

पुष्पादिकं फलं गन्धं ताम्बूलाक्षतमेव च ।

ये प्रयच्छन्ति लोकेऽस्मिन्स्ते रुद्रा नाऽप्रसंशयः ॥ ५३ ॥

महादेव उवाच ।

तदाप्रभृति तर्त्तायं खड्गधारेति विभ्रतम् । एतर्त्तायं कलौ गुप्तं भविष्यति सुरेश्वरि !

माघमासेऽथ यैशाखे कार्तिक्यां च विशेषतः ।

स्नानं ये च प्रकुर्वन्ति मुक्तास्ते नगनन्दिनि ॥ ५४ ॥

वसिष्ठो घामदेवश्च मरुद्गजोऽथ गौतमः ।

स्नातायै ये समायान्ति देवं द्रष्टुं पिनाकिनम् ॥ ५५ ॥

त्रियुगे वर्त्तते लिङ्गं कलौ नैव तु पार्यति ! विश्वामित्रेण ऋषिणा दत्तशापो हाहं तदा
 पार्यत्युपायः ।

कथं शापस्तु ऋषिणा दत्तश्चैव सुरेश्वर ! तद्दं श्रोतुमिच्छामि स्वस्तो देव ! न संशयः
 महादेव उवाच ।

एकस्मिन्समये देवि ! विश्वामित्रो महात्माः ।

भागतः खड्गधारेऽस्मिन्तर्त्तायै परमादुते ॥ ५६ ॥

साधुमत्स्यो कृतस्नानो दर्शनं कृत्यागमम् । तत्र तिष्ठति नित्यं यै पूजां कुर्वन्ननेकधा ॥
 तत्रकोऽपि महादुष्टः कौण्डिकः पापमकूटम् । मांसं दत्तं तदा तेन शिष्यस्योपति भागिनी
 दृष्ट्वा तदपि मांसं च विश्वामित्रोऽथ ये पुनः । भद्रयीद्य तदा तत्र कुप्यतं पापिना कृतम्
 न दत्तस्नान्य दण्डो हि शर्येण परमात्मना । तस्मादहं दिनिष्ठित्यशायं दाम्भ्येन संशयः
 निवार्येवं तदा तेन शनोऽहं देवि यै तदा । अस्मिन्कालियुगे पांशुं गुप्तमर्थं मयः ।

पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः] * दुग्धेश्वरमाहात्म्यवर्णनम् *

इति दत्त्वाऽथ वै शापं गतवान्मुनिसत्तमः । तदप्रभृति भो देवि शुभोऽहम्
मम स्थाने विशेषेण पूजनं कुरुते यदि । तेषां हि दुरितं यच्च नश्यते तत्क्ष
मृग्ययीं मामकीं मूर्तिं हृत्वा ये पूजयन्ति वै ।

अथ स्थाने विशेषेण मामके तु धसन्ति हि ॥ ६७ ॥

खड्गधारेश्वर इति नाम्ना ख्यातः कलीयुगे । कृते वै मन्दिरं नाम श्रेतायां गौ
द्वापरे विश्वविख्यातः कली खड्गेश्वरः स्मृतः ।

दक्षिणं भागमाश्रित्य मम स्थानं सुरेश्वरि ! ॥ ६८ ॥

इति ज्ञात्वा तु तत्रैव हृत्वा मूर्तिं सदा युधः । पूजनं कुरुते नित्यं वाञ्छितं फल
धर्मार्थकाममोक्षाञ्च लभते मानवो मुनिः । धूपं दीपं च नैवेद्यं तथा घै चन्द
येऽर्पयन्ति हि देवेशि लोकनाथे महेश्वरि ! न दुःखं तु भवेत्तेषां सत्यं सत्यं

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५ ॥
खड्गधारेश्वरमाहात्म्यं नाम चतुष्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५ ॥

पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः

मदधीचिह्नं दुग्धेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्

धीमहादेव उवाच ।

खड्गधारादक्षिणतन्नाथं परमपावनम् । दुग्धेश्वरमिति श्रुतं सर्वपापघ्न
यस्मिन्तीर्थं नमः स्नान्या दृष्ट्वा दुग्धेश्वरं हरम् ।

पुमान्सधो विमुच्येत दुःखात्पापसमुद्रपात् ॥ २ ॥

दधीचिना तपस्तनं सान्नमन्यान्लटे शुभे । चन्द्रभागा महापुण्या यद्व्या स
तत्र स्नानं च दानं च जपः पूजा तपस्तथा । सर्वमक्षयनां पाति दुग्धतीर्थं

तान् भूतान् ।

इत्येतावन्मन्त्रान् भूतैर्बुधिसिद्धादिभिः कृतम् । अदितापुष्पनिर्गन्धं कथयन्तं मन्त्रो
मन्त्रोऽयम् ।

पुनः संवत्सरे पुनः संवत्सरे वा वारिजः । वाराजकम् मूला वारिजकममागताः
मुक्ता मन्त्रानुपपन्नेन मन्त्रेण विज्ञेयम् । वाराजकोक्तं पुनः वारिजो वैष्णवः
वाराजकानि इत्यादि ज्ञेयाऽस्यापि मार्गः ।

कान्ते मे पुनः सर्वं मन्त्रावसानानुगुणम् ॥ ८ ॥

गुरुता महिमाः सर्वे परमावसानानि । मन्त्रैः महामांसाः क्रीडन्ते मे परमावसानम् ॥
एवमिदं धर्मकानि शास्त्राणि तत्तत्तमे । परमो विदुषः सर्वं विदुषं वदन् वदन्
वदन्तं मुनिवामासतोपरि संस्थितम् । यत्र साक्षमां पुण्या मिह्निता मन्त्रमागता
धर्मता परमेष्ठिं ध्यातुमात्रं यथा वदन् । विमलपुष्पिनीयं च सुवर्चो भार्यया सह ॥
यथा ध्यात्वा हि सावित्र्या तथाऽर्च्यो मुनिरात्मनः । दृष्टः सुरपदैः सर्वैः प्रणिपातपुरःसरम्
ऊचिरे मे मदा देवा बृहस्पतिपुरोगमाः । त्वं दाता त्रिषु लोकेषु विदितः पूर्वमेव ॥
याच्यमाणं च वयं सर्वे तपस्सकाशं समागताः ।

भयभीता वयं सर्वेऽस्यापि नो दातुमर्हसि ॥ १५ ॥

इत्युक्तो मुनिवर्षोऽसी देवानाह महामतिः । पीतानि तानि भो देवा जलेनाप्यय मन्त्रतः
ततो देवाऽमुपनिब्रं दैत्यानां निघनाय च ।

देहाम्पीनि त्यज विप्र! दत्तानीति द्विजोऽयदन् ॥ १७ ॥

इत्युक्त्वा तान्स्वपदो स प्रेषयामास चाऽऽधमम् ।

ततोऽयं द्विजो दृष्टो देवान्स्मित्वा महामतिः ॥ १८ ॥

पीतानि तानि भो देवा गृह्णाध्वं च यथातथम् ।

इत्युक्त्वा च द्विजो देवि योगमास्थाय योगवित् ॥ १९ ॥

ततोऽमुवन्तुरा विप्रं स्मयन्तं छलयागिरा । त्वयि जीवति भो ब्रह्मन्कुतोऽस्थि निलमामहे
प्रहस्योऽयं विप्रपिस्तिष्ठध्वं क्षणमेकतः । स्वयमेव च भो देवास्त्वय्याम्यय कलेषम्

इत्युनवा स द्विजो देवि ! योगमान्याय योगविन् ।

ब्रह्मलोकं गतः सद्यो यतो नाऽऽपत्तंने पुनः ॥ २९ ॥

ननः सर्वे सुरास्तत्र दृष्ट्वा तं विलस्यं गतम् । चिन्तयन्तः सुरगणाः कथं न विशसामहे
सुरभि वाहयामास तामुवाच शर्वापतिः । कलेवरं द्विजेन्द्रम्य लीढं त्वं पयसा मम
तथेति च पयो मत्पा सत्क्षणादेव निहा तन् ।

निर्माणं च कृतं सद्यस्तथा धेत्वा कलेवरम् ॥ २० ॥

जगद्भुम्भानि चाऽर्भ्यानि चक्रुः शास्त्राणि वै सुराः ।

तस्य पंशोद्वयं त्वम्बमासीद्ब्रह्मदशिरम्भथा ॥ २१ ॥

शास्त्राण्यम्भ्राणि कृत्वा मे महाबलपरायमाः । ययुर्देवाभ्यगगयुना वृत्रघातनत्पराः

ननः सुषचांस्तु दर्पीयवर्गो मंग्रिणावासुरकार्यमिदमे ।

पितृकषायमास समेत्य तत्र कृतं पति देहमयोपि शतम् ॥ २२ ॥

ब्रह्मन्तु सत्सर्वमथो सुराणां कृत्यं तदानीं च शुक्रोप साध्या ।

ददौ तदा शापमनीच गृष्टा तदा सुषचां मृगियंयवती ॥ २३ ॥

भटो सुरा दृष्टतगाध सर्वे हनेभ्यमाध तथैव तुष्टाः ।

सम्मानुवर्षे हयव्रा मयन्तु संन्द्राः सुराऽऽपन्नभूर्नास्तुवाण ॥ २४ ॥

एवं शापं ददौ तेषां सुराणां सा मृगियवती । उपपि दाऽऽपन्नमृते सावृमपावनेमिहना
सगमो सा सर्वा साध्या स्वोदं विददात ह । निर्गतोऽत्र दग्धमो दर्पीयस्य महात्मनः
सातादुद्रापतारोऽर्गो विष्णवर्गो महाप्रभुः कृत्यं कृतं गमंमुदाच वचनं मरन् ॥
सुषचांस्तं विष्णवर्गं विदं निष्ठास्य सधिधी । ब्रह्मन्तु महाभाग सर्वेषां सुनतो मय
मथैव भागमाप्ता सा सुषचांस्तनयं प्रणि । पति ब्रह्मात्मन्साध्या परमेष्ठ समधिना
एवं दर्पीयवती सा दक्षिता स्वर्गमागिहता ।

मे देवाः कृत्वाऽऽशाया देवान्प्रतिममुसुकाः ॥ २५ ॥

आत्रमुषेद्भुम्भान्माहात्माऽऽपन्नमृते । ब्रह्मन्तु कृत्यं कृतं गमंमुदाच वचनं मरन्
मुनेः प्रसादो दुर्यं सिद्धुर्न त्वज्जगत् । दुर्येभ्यानिति शकारं देवि सावृमपावने ॥

तदा प्रार्थितं तदा हि सत्त्वज्ञानं प्रविष्टं भूयते । तदा तु तदा सत्त्वज्ञानं सत्त्वज्ञानं सत्त्वज्ञानं
 ये सत्त्वज्ञानं तदा सत्त्वज्ञानं सत्त्वज्ञानं सत्त्वज्ञानं । तदा तु तदा सत्त्वज्ञानं सत्त्वज्ञानं सत्त्वज्ञानं
 इति ध्यायते सत्त्वज्ञानं सत्त्वज्ञानं सत्त्वज्ञानं । तदा तु तदा सत्त्वज्ञानं सत्त्वज्ञानं सत्त्वज्ञानं
 साहचर्यं नाम सत्त्वज्ञानं सत्त्वज्ञानं सत्त्वज्ञानं ॥ १० ॥

पद्मभागादधिकशानतमोऽध्यायः

चन्द्रं चन्द्रभागाभादात्म्यमनन्द

महादेव उवाच ।

कुञ्जेश्वरस्य पूर्वं तु मातुं परमपावनम् । चन्द्रनागेति ये तच्छा नदी तत्र तु मंगला ॥

तत्र चन्द्रेश्वरो देवो नित्यं तिष्ठति पुण्डरीकम् ।

यो ह्यः सयंदा व्यापी लोकानां सुखदो महान् ॥ २ ॥

मय शानं प्रकुर्वन्ति ध्यानं कुर्वन्ति नित्यम् ।

तच्छ्रुत्वा प्राप्नुयुस्ते वी सान्नमत्यां प्रितार्चनम् ॥ ३ ॥

सामिनाऽपि तपस्वनं फालं यदुत्तरं किञ्च । तस्माच्चन्द्रेश्वरो नाम स्थापितो धर्मेश्वरः

शुभ्रेणाऽपि तपस्वनं चन्द्रभागासमीपतः । अतस्तीर्थार्थधिकं तीर्थं पावनं सर्वदा मुनि

कलां शुभं तु प्रविणा कारितं वी सुरेश्वरिः । यत्र हेममयं लिङ्गं दृश्यते नाऽत्र संशयः

अत्र स्नात्वा च पीत्वा च हत्वा वी शिवपूजनम् ।

ये नराः सङ्गमिष्यन्ति धर्मार्थाहमन्ति ते ॥ ७ ॥

धृष्टोत्सर्गादिकं कर्म ये कुर्वन्ति विशेषतः । भुक्त्वा स्वर्गपदं ते वी पश्चाद्यान्ति हरालयम्

प्रत्यहं देवि ! चन्द्रभागासमीपतः ।

ये लोकान्ते जेयाः पुण्यभागिनः ॥ ६ ॥

सप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः] * पिप्पलादितीर्थमाहात्म्यवर्णनम् ५३३

गत्वा परतटे येनै हार्वयन्ति च तं शिवम् । चन्द्रेश्वरेति नामानं धीहरं पापहन्तनम्
धत्र गत्वा विशेषेण रुद्रजाप्यादिकं तथा । ये कुर्वन्ति नरथेष्टास्ते भ्रूयाः शिवरूपिणः
सर्वादा तु सुरध्रेष्टे येऽत्र स्नानं प्रकुर्वन्ते । ते नरा विष्णुरूपा हि विज्ञेया नाऽत्र संशयः
येऽत्र ध्वाङ्प्रकुर्वन्ति तिलपिण्डेन वा पुनः । तेऽपि विष्णुपदं यान्ति पिण्डदानप्रभायकः
अत्र दानं प्रकर्त्तव्यं स्नानं नै विधिपूर्वकम् ।

यत्र स्नात्वा तु मुच्यन्ते ब्रह्महत्यादिकित्त्रिपान् ॥ १४ ॥

मटेऽस्मिन्ने विशेषेण घटं चारोपयन्ति ते । श्रुताः शिवपदं यान्ति यावच्चन्द्रदिवाकरी
इति धीपात्रे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे चन्द्रेश्वर-
चन्द्रभागामहिमा नाम पदपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥

सप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः

पिप्पलादतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्

महादेव उवाच ।

दुग्धेश्वरसर्मापे तु ताये चार्नावपायनम् । रम्यं तन्विष्णुनादस्य नासा नै प्रथितं भुवि
यत्र कृत्वा तपः पूर्णं मातुर्धनतो मुनिः । उत्पाद्यामास कृत्या धदवानलमस्मिताम्
पितुरानृष्यमन्विच्छन्दर्धाचस्य महात्मनः ।

तत्र स्नात्वा च पीत्वा च ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ ३ ॥

साध्वन्त्याम्नटे शुभं पिप्पलादं सुरेश्वरम् ।

तत्र स्नात्वा तु मो देवि ! मुक्तिमार्गा मयेष्टराः ॥ ४ ॥

भारोपणे पिप्पलानां कर्त्तव्यं विधिपूर्वकम् । कृते सति महादेवि मुच्यन्ते कर्मबन्धनात्
पार्श्वमुवाच ।

किमयं सा तु कृत्वा नै चोत्पन्ना तां निशोपय ।

तथा वी वृषया पूर्णं किं कृतं पद मे प्रभो ! ॥ ६ ॥

येन पुत्रेण साऽऽनीता मित्रावृष्यकारणात् ॥ ७ ॥

महादेव उवाच ।

दर्शानमपि ययोऽर्शो प्राणात्मनाः कारणात् । अत्र तेन महत्तममृगिणा परमात्मना
तत्र कोलासुरो नाम पित्राद्यं वै समागतः । तेन विष्णं बहुतरं कृतं वै नाऽत्रमंशय
तदुद्वृष्टं तु सुपुत्रेण कहोडेन न धीमता । कृत्या हृत्पादिता तत्र हननायं सुरेज्यपि
तथा वी निहतो दैत्यः कोलो नाम महासुरः ।

तस्मार्त्तायं महज्जातं कर्त्तुं गुप्तं तु पार्यति ! ॥ ११ ॥

इति श्रीपादो महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्रं संहितायां उत्तरे खण्डे पिप्पलादनी
नाम सप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥

अष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः

निम्बार्कदेवतोर्यमाहोन्म्यवर्णनम्

महादेव उवाच ।

पिप्पलादात्ततस्तीर्थात्पिचुमन्दार्कमुत्तमम् । तीर्थसाधनमतीतरेष्वधिर्दोर्गन्धनाशनम्
पुरा कोलाहले युद्धे दानवीर्निर्मिताः सुराः । वृक्षेषु विविशुस्तत्रसूक्ष्माः प्राणपरीप्सया
तत्र बिल्वे स्थितः शम्भुष्वद्ये हरिश्चयः । शिरीषेऽभूत्सहस्राक्षोन्म्येवैषः प्रभाकरः
एवमादि यथायोग्यं वृक्षेषु विबुधास्तथा । यावत्कोलाहलोदैत्यो पिप्पुनाप्रभापिप्पुना
हतो महाहवे तावत्स्थितास्ते वृक्षमाश्रिताः । येन येन द्वि यो वृक्षो पिपुषेन समाश्रितः

स तु तन्मयतां यातस्तस्मात्तं न विनाशयेत् ।

इति सूर्यस्य विधामात्पिचुमन्दार्कमुत्तमम् ॥ ६ ॥

तीर्थं रोगहरं स्नानात्साधनमत्यास्तदेऽभवत् । अत्र गन्वा विशेषेण तं रक्षिष्यपूजयेत्

पूजयित्वा सुखेन्द्रे ! लभते चाञ्छितफलम् । अत्र द्वादशनामानि गत्वा येनैषदन्तिच
ते नराः पुण्यकर्माणो यावज्जीवनसंशयः । आदित्यं भास्करं मानुं रविं विष्वक्काशकम्
तीक्ष्णांशं चैव मार्तण्डं सूर्यं चैव प्रभाकरम् । विभावसुं सहस्राक्षं तथापूरणमेव च ॥
एवं द्वादशनामानि यः पठेत्प्रयतः सुधीः । धनं वै पुत्रपौत्राञ्च लभते नगनन्दिनि ! ॥
एकैकं नामप्राथित्य योऽर्चयेत् नरो भुवि । सप्तजन्म भवेद्विप्रो धनाढ्यो वेदपारगः ॥

क्षत्रियो लभते राज्यं वैश्यो धनमवाप्नुयात् ।

शूद्रो वै लभते भक्तिं तस्मात्सूक्तं परं जपेत् ॥ १३ ॥

निम्बार्कतः परं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ।

अत्र छात्या च पीत्वा च मुक्तिमाप्नोति भवेद्बुधम् ॥ १४ ॥

इति श्रीपादो महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे

निम्बार्कदेवतीर्थं नामाष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥

एकोनपष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः

कोटरातीर्थमाहात्म्यवर्णनम्

महादेव उवाच ।

तस्माद्दूरतरे देवि ! सिद्धक्षेत्रमनुत्तमम् । अनिरुद्धो धृतः पूर्यमुगार्धं चित्रलेखया ॥ १ ॥

नातो बाणासुरपुरं तिष्ठति स्म गृहे पुत्र । पाशोबाणैश्च संबद्धः कोटरार्क्षामयाऽस्मरन्

साक्षादा घैष्णवां शक्तिः सदा रक्षणतत्परा । मेघं देवी नदीतीरे कृष्णेनाश्रं प्रतिष्ठिता

जित्वा बाणासुरं सहस्ये द्वात्को प्रति गच्छता ।

अनिरुद्धस्य स्तोत्रेण साक्षात्साधिष्यमागता ॥ ४ ॥

तत्र तीर्थं नरकात्पा वरमेकं प्रयत्नात् । कोटरार्क्षामुखं दृष्ट्वा तस्मात्प्राप्नोति पुष्पव्रतम्

सिद्धतीर्थं नरः स्नात्वा दृष्ट्वा कोटरवासिनाम् । सिंहयुगेन यानेन गच्छन्के महीपतेन

यस्यां वै स्मरणादेव मुक्तः सोऽपि वगवने ! ।

अतो येऽत्र प्रगच्छन्ति ते भरा मुक्तिप्राप्तिनः ॥ ७ ॥

तत्र गत्वा विशेषेण स्नानं कृत्वा तु पार्यति । कोटराद्यास्ततः स्तोत्रं पठेद्देवद्विपूर्वम् ।
कोटराक्षी विश्वरूपा महामाया बलाधिका । त्रिपुरा त्रिपुराणी च शिवायैशिवरूपिणी ।
कन्या सारस्वती प्रोक्ता दुर्गा दुर्गतिहारिणी । भैरवी भैरवाक्षी च लक्ष्मीर्दीर्घाजनप्रिया ।
एतानि बहुधोक्तानि नामानि च सुरेश्वरि ! ये पठन्ति नरत्रेष्ठास्तेष्वान्ति शिवसन्निधौ ।
अनिच्छद्भुतं स्तोत्रं ये जपन्ति मनीषिणः । मुच्यन्ते कष्टवन्धात्ते सत्यं सत्यं धरातः ।
तीर्थानां परमं तीर्थं कोटरानिर्मितं भुवि । दर्शनादेव नश्यन्ति पापानां राशयस्तथा ।

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे कोटरानीयं

नामैकोनपञ्च्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥

पञ्च्यधिकशततमोऽध्यायः

वामनतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्

महादेव उवाच ।

अस्मान्तीर्थात्परं तीर्थं तीर्थराजेतिविश्रुतम् । सप्ततयो वहन्त्यत्र चन्द्रगोदकमिधियाः ॥

अन्यतीर्थाच्छतगुणं स्नानं याऽत्र विशिष्यते ।

देवानां प्रवरो देवो यत्राऽऽस्ते वामनः स्वयम् ॥ २ ॥

द्वादश्यां मातृमासस्य दद्यात्तिलजलेनुकामम् । विमुक्तः सत्यपादेभ्यः कुलानां तारयेच्छतम् ।

पानीयमप्यत्र तिलैर्विमिश्रं दद्यात्पितृभ्यः प्रयत्नो मनुष्यः ।

धातुं कृतं तेन समाः गृह्यन्ते बहुस्यमेतन्निजरो वदन्ति ॥ ४ ॥

तीर्थेऽग्निमग्नौ जपेद्यो वै ब्राह्मणाः सुदुर्वायवः । एकस्मिन्मग्नौ जितेपि ते गृह्यन्ते मग्नौ जितं मये ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे वामनतीर्थं

नामैकोनपञ्च्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥

एकपञ्च्यधिकशततमोऽध्यायः

सोमतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्

महादेव उवाच ।

सोमतीर्थं ततो गच्छेद्गुप्तं साध्वमतीतटे । पातालस्तत्र निर्गत्य कालाग्निग्भवद्भवः ।
सोमतीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा सोमेश्वरं शिवम् । सोमपानफलं साक्षाद्भवतीति न संशयः ।
रूपयान्मुभयो भोगी सर्वशास्त्रविशारदः । तयो भवति लोकेऽस्मिन्पुनश्च शिवं व्रजे ।
अत्रेतिहासं पश्यामि शृणु सुन्दरितत्त्वतः ।

यं ध्रुत्वा मुच्यते चाऽत्र ब्रह्महत्यादिपातकात् ॥ ४ ॥

कीर्तीतकेन ऋषिणा सपुस्तकं विशेषतः । निराहारः स च जातः पर्णाशनस्त. परम् ।
घायुमशस्तपः कुर्वन्नात्मध्यानपरायणः । एवं बह्वयुगं तत्र तप्तं तेन महत्तपः ॥ ६ ॥
कदाचिद्विवशेन सुप्रसन्नो महेश्वरः । यद्यत्प्राप्यसे विप्र ! तत्सर्वं प्रदशम्यहम् ॥ ५ ॥

कीर्तीतक उवाच ।

तत्र प्रसादद्वेषेण भद्रं लिङ्गं प्रजायताम् । भद्रं सोमेश्वर इति ख्यातो देवो भवेद्भद्रः ।
यत्र स्नात्वा च भुक्त्वा च वाञ्छितं फलमाप्नुयान् ।

अत्र स्थाने विशेषेण यद्रज्जाप्यादिकं यदि ॥ ६ ॥

कुर्वन्ति ये मरुच्छेष्टा धर्मानर्थादिभन्ति ते । अपुत्रो लभते पुत्रं निर्धनो लभते धनम् ।
राज्यकर्मा तु तद्राज्यं लभते नाऽत्र संशयः । यद्विचर्यं प्रसन्नोऽसितन्सर्वदेहिमे प्र

महादेव उवाच ।

तदा चैव सुरेशेन सर्वं दत्तं द्विजगते । तदा प्रभृति तर्त्तीयं सोमलिङ्गेति विधूतम् ।
चान्दनेषां विष्णुपत्रैर्विध्वंस्यन्ति सदा शिवम् । लभन्ते मानुषे देहे सौग्यं पुत्रादिभ्यः ।
सोमपारे तथा प्राप्ते यो गच्छति हृत्कल्पम् । वाञ्छितं लभते तन्त्र्यं सोमलिङ्गप्रसादः ।

अत्र गन्वा तु यो देवि ! यद्वदति फलादिभ्यम् ।

त्र जीवा वसन्तीह पक्षिणो बहवस्तथा । कपोतेन गृहं तत्र कारितं तु सुरेश्वरि ! ॥
 त्र तिष्ठति पक्षीशो नित्यं विष्णुपरायणः । कुटुम्बेन समायुक्तो शाखायां वसति ध्रुवम्
 एकस्मिन्वासरे देवि ! द्वादश्यां विष्णुवासरे ।
 श्येनस्तत्र समायातो हातिधित्वेन भामिनि ! ॥ ११ ॥
 कपोत ! भो देहिमांसं तव शरीरकं मम । नो वेच्छापं प्रदास्यामि इत्युक्तं नगनन्दिनि !
 अद्य वै वासरे विष्णोः क्षुधार्तोऽहं समागतः ।
 तस्मादेयं हि मांसं मे क्षुधार्ताय त्वया प्रभो ! ॥ १३ ॥
 येनोक्तं तत्तु वै श्रुत्वा कपोतो वैष्णवो महान् । तेन दत्तं तदा देवि शरीरं नाऽत्र संशयः
 तेन दानप्रभावेण तीर्थं ज्ञातं सुरोत्तमे । कपोतकं महर्त्तयं पावनानां च पावनम् ॥
 अत्र तीर्थं नरः छात्वा कृत्वा वै शिवपूजनम् । ददाति चातिथिम्यश्च मिष्टमन्नं सुरोत्तमे
 इह लोके सुखं भुक्त्वा याति विष्णोः परं पदम् ।
 दत्त्वा वै स्पृशरीरं तु कपोतोऽथ महात्मने ॥ १७ ॥
 स गतो वैष्णवं तत्र यावद्यन्द्रदियाकरो । अतो गत्वा तु भो देवि अतिथिं पूजयेत्सदा
 पूजिते चातिथौ तत्र सर्वं च लभते ध्रुवम् ॥ १८ ॥
 इति श्रीपाप्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे कपोतर्तयं
 नाम द्विपट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥

त्रिपट्यधिकशततमोऽध्यायः

गोतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्

महादेव उवाच ।

तीर्थानां प्रवर्तयै महापातकनाशनम् । गोतीर्थमिति ध्यातं काश्यपस्त्वर्त्तयः ॥ १ ॥

यानि कानि यथापानि ब्रह्महत्यासमानि च ।

पट्पण्ड्यधिकशततमोऽध्यायः

पाण्डुरार्यातीर्थमाहात्म्यवर्णनम्

महादेव उवाच ।

यैद्यनाथात्परं तीर्थं सर्वसिद्धिप्रदायकम् । तीर्थानामुत्तमं तीर्थं देवतीर्थमनुश्रुतम् ॥ १ ॥

विभीषणाद्राक्षसेन्द्रादगृहीत्वा करमोजसा । प्रारब्धो धर्मपुत्रेण राजसूयो महाकनुः
दिग्जये दक्षिणे जाते नकुलेन हि पाण्डुना । सान्द्रमत्यामस्तटे देवि पाण्डुरार्येति विभ्रुता

स्थापिता परया भनया भुक्तिमुक्तिप्रदायिनी ।

स्नातः सान्द्रमतीतोये पाण्डुरार्यां नमस्य च ॥ ४ ॥

अणिमाद्याः सिद्धयोऽष्टौ तथा मेधां महीयसीम् ।

नरः प्राप्नोति वै नूनं नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ५ ॥

पाण्डुरार्यां नमस्कृत्य शुद्धभावेन मानवः । संवत्सररत्ना पूजा ज्ञातव्या तत्त्वबुद्धिभिः

तत्र तीर्थं तनुं त्यक्त्वा पाण्डुरार्यांसमीपतः । कैलासशिखरं प्राप्य वण्डेऽवराणो मयेत्
पुरा हनूमता तत्र तपस्तनं सुदुष्कम् । समुद्राग्नये शक्तिर्जाता तीर्थप्रभावतः ॥ ८ ॥

इति श्रीपात्रे महापुत्रेण पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां मंहितायां उत्तरे वण्डे

पाण्डुरार्यांतीर्थं नाम पट्पण्ड्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

सतपण्ड्यधिकशततमोऽध्यायः

मचण्डेशतीर्थगणतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्

अत्र तीर्थात्परं तीर्थं वण्डेश इति विभ्रुतम् । यत्र वण्डेश्वरो देवो निर्यस्य निष्ठति भुक्तिः
यं दृष्ट्वा मुच्यते पापादब्रानादधवा इत्याम् । सर्वानिर्देवताभिध मित्रित्वा नगरं कृताम्

अण्डेश इति विख्यातं मास्त्रा घैय महेश्वरि! ॥ २ ॥

इति खण्डेश्वरीयम् ।

अत्र तीर्थान्तरं तीर्थं गाणपत्यं ततो भुवि ।

सान्नामत्यां समीपे तु विख्यातं देवि निर्मितम् ॥ ३ ॥

मम ज्ञान्या नरो देवि मुच्यते नाऽत्र संशयः । मन्ये साध्वनमतीतारैर्जनानां हितकाम्यया

पृथिव्यां यानि तीर्थानि सागगन्तानि यानि च ।

तानि सर्वाणि सन्त्यज्य मूर्ध्नि ये परमाहुने ॥ ५ ॥

धादं करोति पन्तत्र इदमन्तरा जितेन्द्रियः । पत्नं प्राप्नोति शुदात्मा सधन्यस्तमुद्रपम्

वितनुदिश्य यन्विन्निद्रुणताधे प्रदीयते । सम्भर्गं जायते शिप्रं गणनाथप्रसादतः ॥३॥

तस्मिन्मार्गे नरः ज्ञात्वा धृष्टं पित्राय क्षापयेत् ।

सद्यल्लोकात्तत्तुम्य स गच्छेत्पामां गतिम् ॥ ८ ॥

इति धीपात्रे महापुराणे पञ्चमब्राह्मणम् ॥ १ ॥

नाम सप्तश्लोकाधिकृतानामोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

अष्टपञ्चयधिकदानतमोऽध्यायः

भीष्मपुत्रिष्टिमम्वादिभूतं सरहृषपाद्यकृतं दृष्ट्वा तस्मात्तस्मात्तस्मात्

महार्क्षेय उपायः ।

ममो गच्छेन्महादेवि ! बाधं कृत्वा निर्विघ्नमदा ।

अथर्ववेदस्य ऋषिः शतपथः अथर्ववेदस्य ऋषिः शतपथः ॥ १ ॥

महर्षयः प्रवृत्तिं वा विदध्यामहे । ह्यहोमभ्युपगतां यन्महर्षयः प्रवृत्तिं

नमः सः बुद्धे धाम्नि विन्द्यात्वे निरुद्धेऽयम् । इत्यपि पदयोः संज्ञानामन्यतरावयव

समाप्तः विविधाभ्यासाः संसरे सप्तकाद्वत् । ३ विष्णोर्भक्तितेजः सत्त्वमयैर्भक्तिर्भक्तैः

गान्धर्वगीतम् ।

न विधायां गमाद्यो मत्तायाः पुनरुदः । अर्चोऽर्चामि मोक्षमेवाप्नुयामि
गान्धर्वी न मदी । केन निहन्तेन निगमने । पुनरुदः देवं प्रह्मणो विनारिणम्
सम्भाषयति योऽजगत्तम तन्मर्गात् नर ॥ १ ॥

महादेव उवाच ।

अग्निमर्त्येव तु भूतोके प्रह्मोऽयं गममृणुग ।

शुधिष्ठिरिति विख्यातो राजा ये धार्मिको महान् ॥ ७ ॥

पृथ्वात्स तु भोऽप्याय धर्मिणे ज्ञातरूपिणे । मनोऽयं यन्मन्देवि ! प्रवक्ष्यामि तवाऽऽप्त
दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च । वृत्रयामययोर्मुदमभयलोमहरणम् ॥ १ ॥
ततः पराजितः शम्भः पृथ्वा वृत्रेण सन्निधम् । भद्रोदे स र्णस्यन्त्या जगाम्भारणं मम
यार्थं न्यासं गमे पुण्यं तोषयामास शङ्करम् । अथान्तर्गतेऽहं देवि दर्शनं दत्तवांस्तदा
मम गात्रात्त यद्वस्त्र पतितं काश्यपीतटे । भस्मगात्रेति तत्पुण्यं लिङ्गं देवि निर्मितम्
भूतेश्वरं भस्मगात्रं ग्रहणा सम्प्रतिष्ठितम् । तस्य ये दर्शनादेव ब्रह्महत्यालयं व्रजेन् ॥
यो मुच्यते सर्वपापेभ्यः धावद् पृथ्वा युगादिषु । तदहं सुप्रसन्नोऽभूदिन्द्राय सुमहात्मने
यद्यत्त्वं पाञ्चसे देव तत्सर्वं हि ददामि ते । अनेन वज्रयोगेन शीघ्रं वृत्रं हनिष्यसि ॥

शक्र उवाच ।

भगवंस्त्वत्प्रसादेन दितिजं च दुरासदम् । धञ्जेन निहनिष्यामि पश्यतस्ते सुरोत्तम !

महादेव उवाच ।

पद्ममुत्था तदा हृद्रो गतवांश्चासुरं प्रति । तदा दुन्दुभयो नेदुर्देवसंगे विरोधतः ॥ १७ ॥
मृदङ्गडिण्डिमाश्चैव भेरीनूर्याण्यनेकशः । असुराणां च सर्वेण वृत्तिलोभो महानभूत्
बलवान्मघवा चैव क्षणेन समजायत । समाविष्टं ततो हात्वा ऋषयः पद्मगास्तथा ॥
स्तुवन्ति शशर्मिष्ठानंस्तुत्याजयजेति च । गच्छतस्तस्य शक्रस्य युद्धकामस्य तन्निधी-
मृषिभिः स्तूपमानस्य रूपमासीत्सुदुर्भरम् ।

वृत्रस्य सहसा देवि ! तदा सङ्ग्र

॥ १८ ॥

अष्टपञ्चदशिकातमोऽध्यायः] ७ वृत्रघ्नकृताग्रहहृत्योद्धारोपायवर्णनम् ७ ५४

अभवन्वानि लिङ्गानि शरीरे तानि मे शृणु । ज्वलदास्योऽभवद्वोरोदैवैर्ण्यमभवत्परा
गात्रकम्पश्च सुमहाग्न्यासः सोऽप्या व्यजायत ।

रोमहर्षश्च तीव्रोऽभूच्छ्वासश्चैव महानभूत् ॥ २३ ॥

निष्पपान महाघोरा उलकाः पार्श्वं प्रवेदिरे । शृङ्गा घटाश्चेतकङ्कावाचोऽमुञ्चन्सुदारुणा
वृत्ररूपोपरि ते सर्वे चक्रवत्परिपन्नमुः । ततः स गजमात्स्य इन्द्रस्तत्र समागतः ॥ २४ ॥
घनोद्योतकरस्त्रय शक्रस्तं दैत्यमासदत् । अमनुषमयो नादं स मुमोच सुरेज्यः
वृत्रासुरस्य यततः शक्रो घञ्जमपातयत् । सवस्रः सुमहातेजाः कालाग्निः सद्रुशो महा
समुद्रस्य तटे वृत्रं शक्रो दैत्यमपातयत् ॥ २७ ॥

ततो नादः समभवत्पुनरेव समन्ततः ॥ २८ ॥

वृत्रं विनिहतं दृष्ट्वा सर्वदेवमपहृष्टम् । पुष्पवृष्टिस्तु महती इन्द्रमूर्ध्नि पपात ह ॥ २९ ॥
वृत्रं हत्वा स मघवान्दानवेशं भयदुरम् । स्तूयमानोऽमरैः सार्द्धं देवदानीं तन्नाविश
धय वृत्रशरीरात् निर्गतं तेज उल्लसत् । अग्रहन्त्या महाघोरा रोद्रा लोकमपहृष्टे ॥ ३० ॥
करालवदन्ता सा च विहता कृष्णपिङ्गवा । कालनालिनी चैव मुह्यता नगनन्दिति
रधिराक्तान् पापिष्ठा मीतगन्धाऽतिमीरणा । सा निष्कस्यमहादेवि सादृक्पात्राभयाय
इन्द्रमश्वेययामास तदा ये सुरसत्तमे ! । निर्घायिनी ततः सा तु दृष्ट्वा शक्रं महीजस
कण्ठे जग्राह देवेन्द्रं सुलभा साऽभवत्तदा । स च तस्मिन्समुद्रस्रान्तोऽग्रहत्याहनेम
निर्धाय विस्रमथ्योऽसीं स्थितो धर्मगणान्वाहन् ।

तवा गृहीतो भो देवि ! निश्चेष्टः समपद्यत ॥ ३१ ॥

तस्या व्यपोहने शक्रः प्रयत्नं च चकार ह । न शक्रोऽभून्महादेवि अग्रहत्यां व्यपोहितु
तया गृहीतमात्रस्तु देवेन्द्रो मेवकवधूत् । पितामहमुपागम्य शिरसा प्रण्ययूजयत् ॥ ३२ ॥
कान्वा गृहीतं शक्रं तु द्विजवन्ग्रहणया । यथा सञ्चिन्तयामास तदा ये सुरसत्तमे
सा विन्ययमाना प्रक्षालनमुपगम्याऽप्रर्षाद्वचः ।

माताऽस्मि भगवन्देश ! त्वत्सकारं हि मातर् ! ॥ ३३ ॥

यत्कर्तव्यं मया देव तदुपात्तवन्मति । तामुपाद्य महानागे अग्रहत्यां पितामहः

श्रीगणेशाय नमोऽस्तु । गुरुगणम् । गुरुगणो देवगणोऽयं मन्त्रिर्न कुरु मामिति ।
 इति किं ते कर्मण्यस्य कामं त्वं किमिच्छसि ॥ ४२ ॥
 हृष्योपाय ।

शत्रुहृष्यमिच्छामि वयनाग्रे गुरुगणम् ! । देवदेव ममस्तेऽस्तु निशामं न ददम मे ।
 त्वया हृतेयं मयांशु लोकांश्चाणागता ॥ ४३ ॥
 महादेव उवाच ।

तथेति तौ प्रतिप्राप हृष्यो न्याऽपि पितामहः । उपायमग्न शक्रस्य ब्रह्महत्यापनोदने ।
 ततोपहि समाह्वय प्राप्ता वयनमप्रार्त्ता । शक्रहत्यावतुषां जातवेदो गृहाण मोः ।
 अग्निस्त्वाच ।

मम मोक्षस्य को हेतुर्ब्रह्महत्याहने प्रभो ! । एतदिच्छामि विनातुं तत्त्वतो लोकपूजितं ।
 ब्रह्मोवाच ।

यस्त्वां ज्वलन्मासाद्य न होष्यति नरः कश्चित् ।
 योजीपधितिलानग्रे फलमूलसमित्कुशान् ॥ ४७ ॥

तदैव त्यक्ष्यति त्वाञ्च तर्गय च निवत्स्यति । ब्रह्महत्याहव्यवाह व्येतु ते मनसो ज्वरः
 ततः स परिजग्राह तद्वचो हव्यकश्यपुक् । पितामहश्च भगवांस्तथा तदलमस्त्रियम् ॥ ४८ ॥
 ततो वृक्षोपधितुणान्याह्वय स पितामहः । इममर्थं महाभागे घक्तुं समुपचक्रमे ॥ ४९ ॥
 ततो वृक्षोपधितृणैस्तर्गयैवोक्तं यथातथम् । व्यधितान्प्रविष्टे वि ब्रह्माणं वासमभुवन
 अस्माकं ब्रह्महत्यायाः कथयाऽन्तं पितामह ! । स्वभावनिहिता तस्मान्नपुनर्हन्तुमर्हसि
 धयमग्निं तथा शीतं वयं च पवनेरितम् । सहामः सततं देव ! तथा च्छेदनभेदनम् ॥ ५३ ॥
 ब्रह्मोवाच ।

अकारणं नरो यस्तु युष्मच्छेदनभेदनम् । करिष्यति महामोहात्तमेयाऽनुश्रयास्यति ॥
 महादेव उवाच ।

ततो महीपधितुणैरोमित्युक्तं महात्मभिः । ब्रह्माणमपि संपूज्य जग्मुश्चाऽप्यवधातम्
 निजामहः । पाचा मधुरया प्राह सान्त्वययिष्य सत्तमे

अष्टम्यधिकशततमोऽध्यायः ।] * इन्द्रस्याब्रह्मनाद्ब्रह्महृत्योद्धारवर्णनम् * ५४७

इयं वृत्रादनुप्राप्ता ब्रह्महृत्या पराङ्मनाः । अनुर्थमस्या भागं च मयोक्तं संप्रतीच्छथ ॥
अप्सरस ऊचुः ।

ग्रहणे वृत्रबुद्धीनां देवेश ! तव शासनात् । सम्मोक्षसमयोऽस्माकं चिन्तनीयः पितामह !
पितामह उवाच ।

गजम्बलासु नारीषु यो वै मधुनमाचरेत् । तस्मै वा यस्यति क्षिप्रं व्येतु बोधनसो ज्वरः
महादेव उवाच ।

नथेति दृष्टमनसः प्रत्युक्ता ह्यप्सरोगणाः । ज्ञानि व्यानानि संप्राप्य रेमिरे शैलजे तदा
ततश्च लोकरुदेव पुनरेव पितामहः । अप मञ्जिनयामास ततस्तांश्च समागमन् ॥

ताश्च सर्वाः समागम्य ब्रह्माणमभिर्नोजसम् ।

इदमृचुर्वचो देवि प्रणिपत्य पितामहम् ॥ ६२ ॥

इमाः स्म देव सग्राप्ता स्त्वन्सकाशमस्मिन्म । शामनान्तव देवेश समाज्ञापय तन्ममो !
ब्रह्मोवाच ।

इयं वृत्रादनुप्राप्ता पुरातनं भवानका । ब्रह्महृत्याचतुर्थांशं मृयमभ्याः प्रतिच्छथ ॥ ६४ ॥
भापऊचुः ।

एवं भवतु लोकेश यत्त्वं यदसि नः प्रभो ! । मोक्षस्य समर्थं नन्द्यं मञ्जिनयितुमर्हसि
त्वं हि देवेन्द्र सर्वस्य जगतः परमा गतिः ।

कोऽन्येभ्यो हि प्रसादोऽपि यः कृच्छ्राग्रः समुद्धरेत् ॥ ६६ ॥

ब्रह्मोवाच ।

अत्पामेवमतिवृत्त्या यो नरो बुद्धिमोहित । श्लेष्ममूत्रपुरीषाणि युष्मासु प्रतिमोक्षति
तमेव याम्यति क्षिप्रं तमेव च निषाम्यति । तत्रो वै भवति मोक्ष इति तस्यं प्रवीमि वः
महादेव उवाच ।

तत्रो विमुक्ष्य देवेन्द्रं ब्रह्महृत्या सुरेभ्यरि ! । गताऽतिहृष्टो देवेशो ह्यनवदेवगासवान्
एवं शत्रेण सग्राप्ता ब्रह्महृत्या पुरा मुने ।

अस्मिन्प्राप्यै कश्चन वा शुद्धान्मा प्रिदियं ययौ ॥ ७० ॥

अश्वमेधं ततः कृत्या विशात्मा समपद्यत । इति साध्वनतीर्तीयं वार्त्रप्रोपं
 इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमोऽध्यायः साहस्रपां संहितायां उत्तरे
 वार्त्रप्रोमाहात्म्यं नामाऽष्टमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

एकोनसत्स्यधिकशततमोऽध्यायः

वाराहतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्

महेश उवाच ।

ततः परं देवतदीवार्त्रप्रो सङ्गमात्किल । प्रविष्टा भद्रया साध्वं सागरं वरुणात्
 समुद्रोऽपि तथा तावदागम्य प्रियकाव्यया । साध्वमत्यानुरागेण कृतप्राप्तिम्

भद्रा याऽपि सुभद्रा या वयस्या सा नदी पुरा ।

सहायमकरोन्मार्गे साक्षाच्छ्री रूपधारिणी ॥ ३ ॥

तपोस्तु सङ्गमः पुण्यः सागररूपोत्तरेतटे । तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा मृष्टं वासि

नमस्कृत्य पराहाय पादार्पणं कथानमाप्नुवान् ।

प्रविश्य भगवान्विष्णुस्तेन मार्गेण सागरम् ॥ ५ ॥

जित्वा ये दानपातसर्वनिदेयानां परिपन्थिनः । देवो यत्पराहृद्य संक्षोभ्य मक

वीक्षित्वा मुनिं फालं कर्दमात्तेन निर्वप्य ॥ ६ ॥

पार्थस्युवाच ।

देवयत्पराहृद्य साध्वमप्यो प्रवेशनम् । निर्गमं कर्दमात्तेन ब्रूहि त्वं मम चित्त

महादेव उवाच ।

कालभुञ्जितमिदं वराहम् हरेः पुरा । तत्सर्वं कथयिष्यामि शृणु त्वं नमस्त

योऽयं ये भगवाभ्यामाहु धृतशर्मोक्तं यतु ।

देवानां कार्यानिदृश्यां कर्मा भूत्वा सुखिनः ॥ ८ ॥

पृथ्वायै पृथिवीं देवीं निर्गतः कर्द्दमालयम् । तत्र तीर्थं महज्जातं वराहात्म्यं तु सुन्दरि !
 तत्र स्नानं नरो यस्तु मुक्तिमाप्स्य न संशयः । अत्र ध्वाङ्गं प्रकुर्वीत पितृणां मुक्तिहेतवे
 विमुक्तस्तेः समं लोकं प्रयाति सुखदं महत् ॥ ११ ॥
 इति श्रीपाप्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे
 चाराहतीर्थं नामैकोनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

सतत्यधिकशततमोऽध्यायः

सङ्गमतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्

महादेव उवाच ।

अत्र तीर्थान्तरं तीर्थं सङ्गमात्पमिति श्रुतम् । यत्र साध्वमती गङ्गामिच्छितासागरेण तु
 तत्र स्नानं च दानं च कर्त्तव्यं विधिपूर्वकम् ।
 यत्र स्नात्वा तु मुच्यन्ते महापातकिनोऽपि ये ॥ २ ॥
 तत्र ध्वाङ्गं प्रकुर्वीत न्यानाद्यहितमिच्छता । यत्र चैतुङ्गने ध्वाङ्गे पितृलोके परमं सुखम्
 यत्र चैसागरो देवो निवस्य मित्ति गङ्गया । यत्र हा तत्र मुच्येत किमन्यैगिरेऽप्येः ॥ ३ ॥
 यत्र तीर्थं न जानन्ति लोका ये मन्दबुद्धयः । तत्रापि मम नास्ति च कर्त्तव्यं तीर्थमुत्तमम्
 इति श्रीपाप्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे
 सङ्गमतीर्थं नाम सतत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥

पञ्चसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः

आदित्यतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्

महादेव उवाच ।

सद्गमस्य सर्वाणि तु सर्वाणि लोकविभूतम् ।

आश्रित्याप्तं यं तस्मात् भूतं न भविष्यति ॥ १ ॥

यस्य ये दर्शनं कार्यं स्नानं ये पुष्करेण तु । पूजनं चार्कपुष्पेण कर्त्तव्यमेव तु ।
तत्र धातं च दानं च कुर्यात् मानवाः सदा । इन्द्रादित्यकं तीर्थं पवित्रं पापनाशनम्

दर्शनात्पुण्यं तीर्थं महापातकिनामपि ॥ ४ ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे आदित्य-

तीर्थमाहात्म्यं नामैकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥

द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः

नीलकण्ठतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्

महादेव उवाच ।

तस्मात्तीर्थात्परं तीर्थं नीलकण्ठेति विभूतम् ।

तस्य ये दर्शनं कार्यं मुक्तिं चैवेच्छता सदा ॥ १ ॥

विल्वपत्रैस्तथा धूपैर्दोषैर्वाऽथ सुरेश्वरि ॥ वाञ्छितं लभते मर्त्यो नीलकण्ठस्य दर्शनम्
उपवासपरो देवि निर्जनेऽसौ स्थितः सदा । पद्मद्वारि स्थिते ये लोकास्तेषां तत्तद्दानि च

कर्त्तव्याः सा तु महादेवि विख्याता काश्यपीति ये ॥ ४ ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे नीलकण्ठ-

त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः

माभ्रमतीमाहात्म्यवर्णनम्

महादेश उपाय ।

दुर्गाया संगता यत्र देवि साक्षमती नदी । संगमः सागरेणाऽथ ध्रानं तत्र समागते
सीतदोश भविष्यन्ति कदा ये नाऽत्रावेहाय । यत्र धातं प्रहर्षं दुर्गायासंगमे तथा
तत्र मत्वा विनोयेन साधनाती य मोक्षतम् ।

दानं गोमहिषीणां य कर्त्तव्यं विधिर्यकम् ॥ ३ ॥

इयं धर्म्या धर्ममा यत्रिषा पातनातिनी । या हृदा यापि भोदेवि मुच्यते पातनं
यथा मद्रा तथा येन केवा साक्षमती नदी । कदा देवि विनोयेन यदुक्तयस्त्वया ॥
यदि येऽप्यतो जिह्वा मुने ये ममके सन्ति । सागामयित्वा शोमिमुत्तायन्तु हराय
इति धोवासे मत्पुत्राये यश्च श्रद्धाभावात्पुत्री संतिताया उच्यते नष्टे उमादेव
सदादे साक्षमतीमनायवं नाम विमलशक्तिशततमोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः

उमासादेवसादेर्विन्द सादयन् ह्ये नृसिंहजन्तोऽनृजानं च

महादेश उपाय ।

अनु देवि ! उमासादेर्विन्द सादयन् ह्ये नृसिंहजन्तोऽनृजानं च ।

अनु देवि ! उमासादेर्विन्द सादयन् ह्ये नृसिंहजन्तोऽनृजानं च ॥ १ ॥

अनु देवि ! उमासादेर्विन्द सादयन् ह्ये नृसिंहजन्तोऽनृजानं च ।

यस्य नाम वृक्षदेवि मुक्तिमाप्नोति गच्छतीम् । सप्त ११ मात्मा च कारणानामिहात्मन
विश्वमा विभक्तं च नान्यं भवत्युक्तम् । आत्मा कां भूता येन नृसिंहेन महात्मना
न एव प्रकटीकृतो भवतीति श्रमणीयम् ॥ ५ ॥

गार्ग्यगुराव ।

भवतारामगुरुताः कथिताः सुस्मृतम् । नृसिंहाक्षरं परं नाम नृ विवेकात्मनो
येन विज्ञानमात्रेण गुणलोपमपानुपात ॥ ६ ॥

महादेव उवाच ।

द्विष्टपक्षिणुं हृष्या देवदेवं जगद्गुहम् । गुणार्मीनं तदुत्सङ्गे स्थितो वचनमश्रीत् ।
प्रह्लादो ब्रान्तिनां श्रेष्ठो हनूदन्तारमुत्तमम् ॥ ७ ॥

प्रह्लाद उवाच ।

नमस्ते भगवन्निष्णो नृसिंहादुत्तमपि मे । दृग्द्वकोऽहं सुत्थेष्ठ त्वां वृच्छामि चतस्रः
स्यामिस्त्वयि ममाऽभिधामकिर्जाताहनेकधा । कथं तेऽहंप्रियोजानकारणं वदमेवमो

नृसिंह उवाच ।

कथयामि महाप्राह गृगुप्रेकाप्रमानसः । भक्तेर्यत्कारणं वत्स प्रियत्वस्य च यत्पुन
पुरा कस्य द्विजस्याऽपि जातस्त्वं नाऽप्यधीतवान् ।

नाम्ना तु वसुदेवो हि वेश्यायामनिलम्पटः ॥ ११ ॥

तस्मिन्नन्मति नैवञ्च चकार सुकृतं किपत् । भुक्त्वा मधुपुत्रं चैव वेश्यासंगमलालसः
मदुव्रतस्य प्रभावेण भक्तिर्जाता तयाऽनघ ! ॥ १२ ॥

प्रह्लाद उवाच ।

विस्तराद्दृष्ट्वेश कस्य पुत्रस्य किं व्रतम् । वेश्यायां वर्तमानेन कपञ्चिद्धि कृतं मया
ममोपदि कृपां कृत्वा सवे कथय साध्वतम् ॥ १४ ॥

नृसिंह उवाच ।

मृष्ट्यर्थं तु पुरा प्रह्ला वक्त्रे होतदनुत्तमम् । मदुव्रतस्य प्रभावेण निर्मितं सचराचरम्
दृष्ट्वेतेन व्रतं वीर्णं वचार्थं त्रिपुरस्य च । व्रतस्याऽस्य प्रभावेण त्रिपुरस्तु निषान्तः

चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः] * हारीतलीलावत्योस्तपोवर्णनम् *

५५३

अन्यैश्च बहुभिर्देवैर्ऋषिभिश्च पुरातनैः । राजभिश्च महाप्राज्ञैर्विहितं व्रतमुत्तमम् ॥१७॥
व्रतस्याऽस्य प्रभावेण सर्वे सिद्धिमवाप्नुयुः । मम ते वै प्रियाजाता दिविभोगाननेकशः
भुवत्या मयि विलीनास्तु प्रह्लाद ! त्वं विशस्य माम् ।

कार्यार्थमवतारस्ते मच्छरीरात्पृथगन्तः ॥ १६ ॥

न तेषां पुनरावृत्तिर्महाकल्पशनैरपि । दृष्टिो लभते लक्ष्मो धनदस्य च यादृशी ॥२०॥
ततः कामीलभेत्कामं राज्यार्थोराज्यमुत्तमम् । आयुष्कामोलभेदायुषां दृशं च शिष्यम्यहि
अथैधव्यकरं स्त्रीणां पुत्रद भाग्यदं तथा । धनधान्यकरं चैव तथा शोकविनाशनम् ॥

त्रियो वा पुरुषा वाऽपि कुर्वन्ति व्रतमुत्तमम् ।

तेभ्यो ददाम्यहं सौख्यं भुक्तिमुक्तिफलं तथा ॥ २३ ॥

बहुनोक्तेन किं वन्तः व्रतस्याऽस्य फलम्यहि । मद्ब्रतस्य फलं वक्तुं नाऽहं शक्नोति शङ्करः
प्रह्लाद उवाच ।

भगवंस्त्वत्प्रसादेन श्रुतं व्रतमनुत्तमम् । व्रतस्याऽस्य फलं श्रोतुं त्वयि मे भक्तिकारणम्
अधुना श्रोतुमिच्छामि व्रतस्याऽस्य विधिं परम् ।

कस्मिन्मासे भवेदेव कस्मिन्निहासरे व्रतो ! ॥ २६ ॥

एतद्विलगतो देव ! वक्तुमर्हसि साव्रतम् । विधिना येन वै स्वामिन्समप्रकलभाग्मवेन्
दृष्टिह उवाच ।

प्रह्लाद वन्त मद्ब्रते शृणुष्वैकमना व्रतम् । वैशाखेऽसिनश्चे तु चतुर्दश्यां समाचरेत्
ममाविर्भावसंयुक्तं मम सन्तुष्टिकारणम् । शृणु पुत्र भगोत्वत्ति मकानां भुवहेतवे ॥

पश्चिमाया दिशायां च सञ्जातं कारणान्तरात् ।

मौलिस्तानमिदं क्षेत्रं पवित्रं पापनाशनम् ॥ ३० ॥

तस्मिन्क्षेत्रे तु विष्णोः प्राज्ञो वेदपात्रगः । हारीत इति नाम्ना च ज्ञानध्यानपरायणः
सस्य स्त्री तु महापुण्या सतीरूपासदाप्रभो ! । लीलावती तु नाम्ना च भर्तुर्वंशपरा मदा
ताभ्यां तपो महत्तमं कालं बहुतरं सुत ! । एकविंशयुगांश्चैव यान्तास्त्र न र्भङ्ग्यः ॥

तस्मिन्क्षेत्रे तु वै ताम्यां प्रत्यक्षो वाऽभ्यस्तदा ॥ ३३ ॥

वृत्तिह उवाच ।

‘वाञ्छयसे ब्रह्मं स्तं ददामि न संशयः । ताम्ब्यामुक्तं तदा तस्मै दीयते वेङ्करोम
दृशो मम पुत्रस्तु ह्यनुनैव भवत्विति । मयोक्तं तु तदा घटस्य पुत्रोऽहं ते न संशय
वकर्मा ह्यहं साक्षात्परमात्मा परात्परः । उदरेऽहं न घटस्यामिपनोऽहं वै सनातन
तेन तदा चोक्तं भवत्येवं न संशयः । तदाप्रभृति वै क्षेत्रे स्थितोऽहं भक्तकारणा
ऽऽगत्य प्रकुर्वीत दर्शनं भक्तसत्तमः । तस्याहं सकलां वाधानाशयामि निरन्तर
स्मात्कारणाच्चैव व्रतं वै विधिपूर्वकम् । ये कुर्वन्ति नरश्रेष्ठा ननेषां विद्यते भयम
लरूपमयं ध्यात्वा ताम्ब्यां सह विशेषतः । पूजनं कुरुते राज्ञी स वै नारायणो भवेत्
तुभुजं महावद्रं कालरूपं दुरासदम् । सूर्यकोटिप्रतीकाशं यमकोटिदुरासदम् ॥३१॥
ह्रस्वश्च मुखं यस्य नरवञ्चाऽङ्गसंयुतम् । श्रीवृत्तिहं दिव्यसिंहं कालरूपं भजेत्तदा ॥
वं ज्ञात्वा विशेषेण यः स्थानं मामकं व्रजेत् । व्रतं पवित्रं परमं श्रीकृष्णप्रदं महत्
न्ते मुक्तिप्रदं चैव भक्तानां न संशयः । येन वै क्रियमाणेन सहस्रद्वादर्शीफलम् ॥
तीनक्षत्रसंयोगे शनिवारे तु मद्भक्तम् । सिद्धियोगस्य संयोगे वणिजे करणे तथा
गैः सर्वैश्च संयोगं हन्याकोटिघिनाशनम् । एतदग्न्यतरे योगे मद्भिनं पापनाशनम् ॥
प्राय मद्भिनं यस्तु लङ्घयेत्स तु पापहृत् । भक्तो नत्वं याति वायश्चन्द्रदिवाकरौ
मे मम दिने घटस्य दन्तवाचनपूर्वकम् । समाऽमे व्रतसंकलनं मद्भक्तो विजितेन्द्रियः ॥
याऽहं ते विद्यायामि व्रतं निर्विघ्नतां नय । व्रतस्थेन न कर्त्तव्यं दुष्टसम्प्रापणादिकर्
तो भव्याकृतमये नद्यादी विमते जजे । गृहे वा देवळाते वा तदग्रे वाऽप्य शोभने ॥
दिक्तेन तु मन्त्रेण ज्ञानं कुर्याद्विवक्षणः । मुक्तिकानोमयेनैव तथा धार्मीकतेन च ॥
तेलैश्च विधियन्त्यावाप्त्यर्थं वापौघशान्तये । परिचाय शुभे घटस्थे नित्यकर्म समागमेत्
स्यो गृहं विलिप्याऽप्य कुर्यादष्टदलं शुभम् । कल्प्यां तत्र रत्नाप्य ताग्रं रत्नागमनितम्
तन्मयोपरि न्यसेत्प्राणं तपकुलैः परिपूरितम् ।

ह्रीं वा तत्र प्रमूर्तिं स्थाप्य लक्ष्म्या नमस्विताम् ॥ ५४ ॥

निर्माय शनयाम्बलेन स्थाप्य पञ्चाशूर्नमस्त । ततोप्राप्त्यनमादय भक्तान्तेन कुरुते

शास्त्रहमप्रतः कृत्वा ततो देवं समर्चयेत् । मण्डपं कारयेत्तत्र पुष्पस्तदकशोभितम् ॥
 ऋतुकालोद्भवैः पुष्पैः पूज्योऽहं च यथाविधि । उपचारैः षोडशभिर्मन्मन्त्रैर्नियोज्य य-
 ततः पौराणिकैर्मन्त्रैः पूजनीयो विशेषतः । चन्दनं च सकर्पूरं घनकुङ्कुममिधितम् ॥
 कालोद्भवानि पुष्पाणि तथा तुलसीदलानि च ।

श्रीनृसिंहाय यो दद्यात्स मुक्तो नाऽत्र संशयः ॥ ५६ ॥

कृष्णागुरुमयं धूरं सर्वदा हरिवल्लभम् । हरये गुरवे दद्यात्सर्वकामार्थसिद्धये ॥ ६० ॥
 महादीपः प्रकृत्यो ह्यज्ञानध्वान्तनाशनः । महानाराजनं कुर्यात्षण्डानादपुरुःसरम् ॥
 नैवेद्यं शर्करां चाऽपि भक्ष्यमोक्ष्यसमन्वितम् । ददामि ते रमाकान्त सर्वपापक्षयं कुरु
 इति नैवेद्यमन्त्रः ।

नृसिंहाभ्युत ! देवेश तव जन्मदिने शुभे । उपवासं करिष्यामि सर्वभोगविवर्जितम् ॥
 तेन प्रोतो भव स्वामिन्यापं जन्मनिराकुल । रात्रौ जागरणं कार्यं गीतवादित्रनि मन्त्रै-
 पुराणश्रुतं निःशं श्रीनृसिंहकथाश्रयम् । ततः प्रसातसमये स्नानं कृत्वा ह्यनन्तम् ॥
 पूर्वोक्तेन विधानेन पूजयेन्मो प्रतर्पयन् । चैष्णवं कारयेच्छ्राद्धं मद्मे स्वस्थमानसम् ॥
 ततो दानानि दैवानि वक्ष्यमाणानि यान्युत ।

पात्रेभ्यः सद्विज्ञेभ्यो हि लोकद्वयजिर्गापया ॥ ६७ ॥

सहस्रवर्णमयो देवो मम सन्तोषकारकः । गोभूतिलहिरण्यादि प्रददानि द्विजातये ॥
 शय्यास्तनूतिका देवा समधान्यसमन्विता । अग्न्यानि च यथाशक्ता दैवानि निजशक्तिः
 वित्तशार्द्रं न कुर्यात् यथोक्तमलकाङ्क्षया ।

ब्राह्मणान्मोजयेत्पश्चात्तेभ्यो दद्यात्सुदक्षिणाम् ॥ ७० ॥

निर्धनैरपि कर्त्तव्यं देयं शनयनुसारतः । सर्वेषामेव वर्णानामधिकारोऽस्ति मनुजने ॥
 मङ्गलैस्तु विशेषेण कर्त्तव्यं मत्परायणैः ॥ ७१ ॥

ततः प्रार्थनामन्त्रः ।

महंशे ये नरा जाता ये भविष्यन्ति मातवाः । तानुद्धरस्व देवेश दुःखदाइवसागरान्
 पातकार्णवमग्रम्य व्याधिमिधाम्बुवारिभिः । जीवैस्तु परिभूतस्य महादुःखगतस्य मे

परायत्यश्च न देहि मेवशापित्रयगन्धे ! । प्रेताऽनेन देवेश मुक्तिमुक्तिदो भव ॥३३॥
 एवं प्रादुर्बलतो देवं विगृह्य न यथाविधि । उदाहादिकं सर्वमाचार्यानिदेवैव
 वक्षिणामिभ सन्तोष्य प्राप्तनाभ विगर्तयेत् ।

मम ध्यानममागुतो भुव्वात् गत वन्मुनि ॥ ३६ ॥

भक्तिभनेन नियतमुपोषा न वतुर्दशी । मनत्रममृतप्राप्त्यमुच्यते नाऽप्रमंशय ॥
 यत्नं श्रुतुवाद्भनया मन्त्रं पापप्रणाशनम् । नम्य ध्यानमागेण प्रसङ्गतं व्यरोहति ॥
 पवित्रं परमं गुणं कीर्तयेद्यस्तु मानयः । सर्वकामानरात्रोति प्रत्ययाऽस्य कलं सदा
 यत्नं कुर्वते शनया काले मध्याह्नसङ्गते । लीलावत्या सह प्रपि धीवृत्तिं तयैव न
 पूजयेत्पराया भनया मुक्तिः प्राप्नोति शाश्वतीम् ।

तस्मिन्नेगे तु यो गत्या धीवृत्तिं प्रपूजयेत् ॥ ८१ ॥

घाञ्छितं लभते नित्यं धीवृत्तिप्रसादतः । धीवृत्तिहमहद्वृत्तकालकोटिदुरासद् ! ॥८२॥
 भैरवेशहर्तिप्र चालरूप ! नमोऽस्तु ते । धीवृत्तिहाय रूपाय चालाय चालरूपिणे ॥
 व्यापकाय सुनन्दाय स्वात्मप्रकटरूपिणे । सर्वजीवात्मकायैव विश्वेशाय स्वरात्मने ।
 मार्तण्डमण्डलरूपाय द्यामिन्धो ! नमोऽस्तु ते ।

चतुर्विंशत्यरूपाय कालरद्राक्षिरूपिणे ॥ ८५ ॥

जगदेकस्वरूपाय वृत्तिहाय नमोऽस्तु ते । भाले दधार यो देवो वृत्तिहो चोत्तमद्रजि
 द्वादशादित्यविम्बानि सुतनानि प्रमाणतः । नत्र सिन्धुर्महापुण्या नदी रम्या विशेषतः
 तस्या समीपे नगरं वर्त्ततेऽद्यापिसुन्दरि ! । मौलिस्तानेतित्विष्यतं सर्वदादेवनिर्मितम्
 वसतिर्वर्त्तते तत्र हारीतम्य महात्मनः । लीलावती तु तत्रैव तिष्ठते नाऽत्र संशयः ॥
 प्रतिशब्दो भवेत्तत्र सिन्धुतथाः समीपतः । कलौयुगे तु सम्प्राप्ते श्लेच्छायैपापचारिणः
 निवसन्ति तु तत्रैव बहवो नाऽत्रसंशयः । वृत्तिहजन्मनि यथा शब्दोऽभूद्वृतः परः ॥
 वृत्तिहेति नृत्तिहेति य उच्चैर्नन्दते नरः । तादृश प्रतिशब्दो वै जायते नगनन्दिनि ! ॥
 ब्रह्मा हेमहार्ग वा सुरापो गुरुरन्यथा । सिन्धो गत्या विशेषेण स्नानं कुर्यात्तपोजनः
 गायत्रिप्रमाणेन मानवा ये यमन्ति हि ॥

ते ज्ञेयाः पुण्यकर्माणो नाऽस्त्यर्थं मामकं वचः । निवसन्तिकलौतत्र घणयिद्विजपूर्वकाः
 म्नेच्छन्तेऽपि विज्ञेया वेद्वाद्याः सुपोत्तमे । मांसं खादन्ति ते तत्र मद्यपानं पशुस्रा-
 वतो ह्यवर्मरूपास्ते पाविष्ठा नाऽत्र संशयः । सन्ध्याहीना यथाविप्रा वेदवाद्यास्तथैव च
 निवसन्ति पुरे तस्मिन्वध्विमायां सुरेश्वरि । एकमेव परं तार्थं नृसिंहाख्यं सुविम्बरम्
 यच्छ्रुत्वा मुच्यते पापाश्रयः सद्यो न संशयः ॥ ६८ ॥

इति श्रीराष्ट्रे महापुराणे पञ्चपञ्चांगतत्वाद्भूषां संहितायां उत्तरेखण्डे नृसिंहोत्पत्तिर्नाम
 चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥

पञ्चसतत्यधिकशततमोऽध्यायः

सतोच्चरमग्रादेर्गीतामूषनिरन्त्याद्याध्यायमाहात्म्यवर्णनम्

पार्वत्युवाच ।

भगवन्सर्वत्रयत्नं श्रोविष्णोस्त्यत्र सादतः । श्रुता नानाविधाधर्मा लोकनिस्तारहेतवः
 अबुता श्रोतुमिच्छामि गीतामाहात्म्यमप्यहम् । श्रुतेन येन देशेन हरीमक्तिर्विवर्धने ॥
 तद्वदस्वाऽधुना देव ! यद्यहं तव बलभा ॥ २ ॥

शंभर उवाच ।

अनर्साङ्गसद्गुणो ज्ञेयश्चासन्नमच्युतम् । शयानं शेषशय्यायां महाविष्णुमुपास्महे ॥
 कदाचिदासने रभ्ये सुप्तासीनं मुरक्षिणम् ।
 भ्रान्त्यित्री लोकानां लक्ष्मीः पश्यन् सादरात् ॥ ४ ॥

धीमता उवाच ।

शयालुरसि दुग्धार्थी भगवन्नेन हेतुना । उदासीनरवैभवं जगन्नि व्यापयन्निव ॥ ५ ॥

शंभर उवाच ।

इति देव्या वचः श्रुत्वा मुरभिज्ञानगर्भितम् ।

उवाच ऋक्षजाया वागा विष्मयममंगलौघनः ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

नाऽहं सुगुणि निद्रालुर्निर्भं माहेश्वरं वपुः । दृग्गतत्त्वानुवर्तिन्या पश्याम्यन्तर्निम
कृशामयाधियादेवि यद्वर्णगिर्गिर्गो हृदि । पश्यन्ति यद्यपेक्षतां सांमीमांसने मृ
नदेयमक्षं उपोनिगम्यमनमनामवम् । भगवन्तानन्दमंदोदनिम्यन्दि तैत्तित्रिम् ।
यदाधया जगद्वृत्तिर्बन्धया नाऽनुभूयते । न येन गहितं किञ्चिन्नगसत्त्वं यगवग
निर्मल्य बहुधाऽलोक्य येदशात्माभ्युधि सुधीः ।

हृत्पावनो यदासाद्य गीताशास्त्रं निमृष्टवान् ॥ ११ ॥

यदाऽस्यायमहानन्दमानन्दीरुतमानसः । निद्रालुग्वि देवेशि दुग्धार्घ्या प्रतिमामि
इति तस्य मुरारानेर्भितमानन्दवडयः । साहस्योन्मुक्तुल्लासीलक्ष्मीः ध्रुवाविसिम्
श्रीत्याच ।

भवानेव हृदीकेषधेयोऽस्ति यमिनां सदा । तस्मात्तत्तत् पर्यत्तच्छ्रोतुं कीर्तुहलं हि
चराचराणां लोकानां फत्तां हत्तां स्वयं प्रभुः ।

यथास्थितस्तनोऽन्यस्यं यदि मा बोधयाऽच्युत ॥ १५ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

मायामयमिदं देवि वपुर्मे न तु तारिखकम् । सृष्टिष्वित्युपसहारकिवाज्जालोपधुं हित
अतोऽन्यदात्मनो रूपं हंताहैतविवर्त्तितम् । भावाभायविनिमुक्तमायन्तरहितं प्रिये !
शुद्धसंवित्प्रमालाभं परानन्दैकसुन्दरम् । रूपमैश्वरमान्मेकवगम्यं गीतासु कीर्तितम् ।
इत्याकर्ण्य वचो देवि देवम्याऽमितनेत्रसः । शङ्कमानाऽऽह वाऽयेषु परम्परविरोधि
स्वयं चैत्परमानन्दमवाङ्मनसगोचरम् । कथं गीताबोधयति इति मेच्छिन्धि सशयम
ईश्वर उवाच ।

ध्रियः श्रुत्या वचो युक्तमितिहासपुटसरम् ।

आत्मानुगामिनीं दृष्टिं गीतां बोधितवान्प्रभुः ॥ २१ ॥

— तत्त्वानि परापरविभेदतः । द्विधा ततः परः साक्षी निर्गुणो निष्कलः शिवः

अपः पञ्चवक्त्रोऽहं द्विधा तस्याऽपि संस्थितिः ।

शब्दार्थभेदतो घातयो यथाऽऽत्माऽहं महेश्वरः ॥ २३ ॥

गीतानां वाक्पदरूपेण यन्निवृत्तिव्यते दृढः । मदीयपाशवन्धोऽयं संसारविषयात्मकः ॥

यदाभ्यासपराधीनी पञ्चवक्त्रमहेश्वरी । इति तस्य घवः ध्रुत्वा गीतासारमहोदधेः ॥

इदं परविभेदेन बुध्यते भवमोदभिः । तमपृच्छदिदं लक्ष्मणरङ्गप्रत्यङ्गसंस्थितम् ॥

माहात्म्यं सेतिहासं च सर्वं तस्यै न्यवेदयत् ॥ २६ ॥

धीमगवानुवाच ।

शृणु सुश्रोणि ! यक्ष्यामि गीतासु स्थितिमात्मनः ।

वक्त्राणि पञ्च जानीहि पञ्चाध्यायाननुक्रमात् ॥ २७ ॥

दशाध्याया भुजाश्वेक उदरं ह्री पदाम्बुजे । एवमष्टादशाध्याया वाट्मर्या मूर्तिरेश्वरी

विहेया घनमात्रेण महापातकनाशिनी । अतोऽध्यायं तदर्धं वा श्लोकमर्द्धं तदर्धकम्

अभ्यस्यति सुमेधा यः सुशर्मैव समुच्यते ॥ २८ ॥

धीरुवाच ।

सुशर्मानामको देव ! किञ्चातीत्यः किमात्मकः । कुत्रत्यस्तस्य वै मुक्तिर्केनाऽजायनहेतुना

धीमगवानुवाच ।

सुशर्मा नाम दुर्मधाः सीमा पापात्मनामभूत् ।

जातोऽजात्मविदाम्भंदो विप्राणां क्रूरकर्मणाम् ॥ ३१ ॥

न ध्यानं न जपो होमो न चैवाऽतिथिपूजनम् । केवलं विषयेष्वेव यत्ताडयेनाऽमिव तन्ते

कृपिकर्मरतो नित्यं पर्णज्जावी सुरामिथः । मांसोपहारां सुचिरं कालमेव निनाय सः

भानेतुकामः पर्णानि पर्यटप्रविवाटिकाम् । ततः स तत्र दष्टोऽभूत्कालसर्पेण मूढधीः

कालधमे समासाय गन्धा च निरवान्यहूत् । पुनरागत्य मर्त्येषु धर्मीयदंत्वमीयिवान्

यद्भुजा केन विकीतः स म्वर्जीवनहेतये । नयनपृष्ठेन शब्दः सताऽष्टौ कष्टतोऽनन् ॥

कदाचित्पद्भुजा सोऽपि चित्तमावर्तिनो जघान् ।

एषात तरसा भूमौ मूर्च्छां च प्रतिपेदिवान् ॥ ३७ ॥

विक्रयार्हो विवृतात् । केनममनिमुद्रितम् । मर्जीरजितं मृदुं वा प्रतिग्रे नम्रं
 श्रीगुकारहृष्टोकेऽस्मिन्मिम्बज्जनममामने । धेयरेण्यगुर्ग्री कधिपुण्यं विनीतं
 कर्माणि ज्ञातवन्मुष्म्यद्गुरुमेव केन । गणिका काऽपि तत्रस्था लोकायास्तुवति
 भजाननिजपुण्या मा किमिदं मृष्टयम् । दोषनगरायादीं न नीतः कान्तिद्विग्रे
 गणिकाश्चापुण्येन पुण्यपानिनिमोगितः । पुनरागत्य मूलोक्तं कुर्यान्नित्यं गृहे ॥

द्विजगतामर्षो जप्ते जातिं स्यामनुसम्मन् ।

काले महति जिमासुः श्रेयः स्याज्जननोदनम् ॥ ५३ ॥

उपेत्य गणिकां क्षणं स्यापयित्वा न वृष्टयान् ।

भावष्ट मां शुको नित्यं पञ्जरस्थः पश्यन्मां ॥ ५४ ॥

तेन पूतान्तराम्माहं त्वपुण्यं पर्यकल्पयम् । ताम्बां शुक्लमुक्योऽसौ ध्याप्यातुमुपवत्
 आप्यायिकां पुरावृत्तां स्मृत्वा जातिं निजामपि ॥ ५५ ॥

शुक उवाच ।

पुन विद्वानहं भूत्वा चेदुष्यस्मयमोहितः । गगणेष्वेव विद्वत्सु गुणवत्स्यपि मत्सरे

कालेनाऽहं ततः प्रेत्य प्राप्य लोकाञ्जुगुप्सितान् ।

सांऽहं करिकुलेऽभूवं सदगुरावतिनिन्दकः ॥ ५६ ॥

काले धर्मेणि दुष्कर्मा पितृभ्यां च धियोजितः ।

निदाघेऽध्वनि सन्तप्ते ह्यार्नीतो मुनिपुङ्गवैः ॥ ५७ ॥

पालितः पञ्जरस्थोऽहमाश्रमे महदाश्रये । आवर्तयद्भूयो गीतानामाद्यमध्यायमादरात् ॥

भुत्वा ऋषिकुमारेभ्यः पाठं चाकरवं मुहुः । एतस्मिन्नन्तरे कधिदागुरिर्ध्वोरकर्महत

मामाहृत्य तदाऽस्त्रीणादिति वृत्तमुदाहृतम् ॥ ५८ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

अध्यायोऽयं पुराऽज्ञातो येन पापमनोदयम् ।

पूतान्तरात्मा येनाऽसौ मोचितश्च द्विजोत्तमः ॥ ५९ ॥

एवमन्योन्यमाभाष्यं तन्माहात्म्यं प्रशस्य च । ते जपन्तोऽनिरा धीरामुक्तिर्गोहे प्रपेक्षिते

तस्माद्द्विप्रायमायं यः पठते शृणुते स्मरेत् । अम्यसेतस्य न भवेद्द्वयाम्भोधिर्दुस्तत् ॥
इति श्रीराजे महापुराणे पञ्चरक्षाशतसाहस्रं संहितायां उत्तरे खण्डे सतीश्वरसम्वादे-
गीतामाहात्म्ये पञ्चसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१७५॥

पट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः

मतोऽक्षरसम्पादं देवशर्मोपाख्यानमुखेनगोताद्वितीयाध्यायमाहात्म्यम्

श्रीभगवानुवाच ।

भादिममेवमाख्यानमुदोरितमनुत्तमम् । शृणु माहात्म्यमम्येषामध्यायानामपीन्द्रे !
इक्षिगृहो दिशि श्रोमानासीदाम्नायवादिनाम् । पुरे पुरन्दराह्वाते देवशर्मणि विधुत ॥
ध्वजितातिथिरास्तातो वेदशास्त्रविशारदः । आहर्ता कनुसङ्गानां तापसानां प्रियः सदा
देवाभ्यन्तरीयमास हृष्यैर्दुर्तवर्हं चिरम् । न चोपदेवे धर्मात्मा शान्तिमेकान्तिकीं ततः
निःश्रेयसं स जिज्ञासुस्तापसाननुयासरम् । सिषेवे सत्यसङ्कल्पाननल्पैरेव कल्पकैः ॥
एवमाचरतस्तस्य काले मदति गच्छति । मुक्तकर्मा ततः कश्चित्प्रादुरासीत्पुरा भुवि ॥
अनुभूतनिराकाङ्क्षो नासाप्रन्यस्तलोचनः । शान्तचेता परं ब्रह्म ध्यायन्नानन्दनिर्भरः
पादौ तस्योपसंगृह्य प्रणतेनाऽन्तरात्मना । चकार विधिवत्तस्मै विडात्रतिधिसत्क्रियाम्
तं च शुद्धेन भावेन परितुष्टं तपस्विनम् । प्रणतः परिप्रच्छ निराणम्यतिमात्मनः ॥
स तस्मै कथयामास पुरेऽसौ पुनरामनि । मिश्रवन्तमज्ञापालमुपदेष्टुमागमविम् ॥१०॥
स चाऽभिप्रेत्य तत्पादाद्येत्य सीपुरवर्जितम् । तस्योत्तरदिशो भागे ददर्श विपुलं वनम्
माह्वान्दोलितानेकशुभुसुमामोदसुन्दरम् । उन्मत्तममरोद्वीतनादापूरितदिङ्मुखम् ॥१२॥
तस्मिन्वने सरित्तारे निरादन्तं शिलातले । मिश्रवन्तं ददर्शाऽप्य सातन्दस्तिमितेक्षणम्
अपिभ्यामाचिर्बहिरंहित्वाऽन्वोन्मं विसृष्टिभिः । सरगैराश्रुतमुद्यानेमन्दस्पर्शन्दनमाभ्यनि
शान्तेषु मृगयूथेषु दृष्टानन्दमतोजया । हृषानुविद्ययामूर्ध्नि निषिञ्चन्तमिवामृतम् ॥१५॥

उपेय्य पितृदेनामुन्मत्ताः प्रीतमानसः । किञ्चिद्वानप्रशिरसा तेनाऽपि स तु सगृहः ॥
 उपनम्ये तत्रो विद्वान्मित्रपत्न्यमनन्वयोः । समाप्तध्यानकालं स पर्यगृह्य समाहितः ॥
 देयशर्मोपाय ।

आन्मानं घेत्तुमिच्छामि तद्गुम्भिन्मनोरथे । लब्धसिद्धिमुपायं मामुपदेष्टुं स्वमर्हसि
 श्रीमगयानुयाच ।

पराशर्य क्षणं सोऽपि मित्रयानिदमप्रवीत् ॥ १६ ॥

मित्रयानुयाच ।

विद्वन्विद्वि पुरावृत्तमुच्यमानमिदं मया । अस्ति गोदावरीतीरे द्रविष्टानामिदं पुरम् ॥
 तत्र दुर्दमनामाऽऽसीदन्त्ये च मनीषिणाम् ॥ २० ॥

तत्राऽस्ति विक्रमो नाम सेव्यमानो महोपतिः । दानानि प्रत्यहंगृह्णन्वर्त्तते उदग्मरि
 कालेन कालपाशेन बद्धानीतो यमालयम् । निरयेषु समप्रेषु यातनाअनुभूय च ॥ २२ ॥
 कस्मिंश्चित्स कुले जातो दुर्वृत्तानां द्विजन्मनाम् ।

भवान्तरानुवर्तिन्या विचया स पुरस्कृतः ॥ २३ ॥

उपयेमे दुराधरां कन्यकामधमे कुले । कालेन सा वयो हित्वा शैशवं यौवनं ययी ॥
 पीनस्तनी च सुश्रोणी मदविह्वललोचना । पतिं न सेहे दुर्वृत्तं चकमे स्वपतीन्परा
 वृत्तिमाहर्तुकामेऽस्मिन्निर्गता सा पुरादुदधिः ।

संगता कामुकेनाऽसौ चिरं चाण्डालजन्मना ॥ २६ ॥

द्वे गर्भमसौ तस्मात्सा च कन्योपपद्यते । सैव भार्याऽपि तस्यासीत्पूर्वपापप्रसङ्गतः
 सैववृद्धा ततः काले डाकिनी समजायत । कुसङ्गात्कुमतिर्जाता दुष्टनारीप्रसङ्गतः ॥
 असाद व्याधिर्न व्याधमसृगास्यादलालसा । भ्रमन्ती विपिनेघोरे जनैर्दृष्टा यद्विप्लवा
 परेतलोकमासाद्य व्याधीव्याधोऽन्यवर्त्तत । नरकान्दारुणान्भुक्त्वा जीवहिंसाप्रमाद्यत
 सापि कालेन दुष्टात्मा मृत्युवेगमुपागता । निरयानेत्य दुर्धर्मानजाऽजायतमदुग्दे ॥

तामन्या अप्यहं विद्वन्पालयन्काननान्तरे ।

अपश्यन्दीपिनं घोरं जिघांसन्तमिवाऽखिलम् ॥ ३२ ॥

असमर्थधिकशततमोऽध्यायः] * अजापालाख्यानवर्णनम् *

५६३

तमालोक्य तमायन्तं भयेन प्रपलायितम् । अजायूथं परित्यज्य मया भरणमीरणां
उपद्रुताय स ढोपी पूर्ववैरमनुस्मरन् । अजा तु तत्समीपेऽगात्सत्वरं सीरदन्तिके ॥
तत्र सा भयमुत्सृज्य हित्वा वैरमनगंला । अवतस्थे स च ढोपी नूष्णीमासीदमत्सरः
तं तथाविधमालोक्य सा यत्कुमुपचक्रमे ।

ढोपिन्नमीप्सितं मुद्ध्य मां समुद्रधृत्य सादयः ॥ ३६ ॥

नेयं भवति ते बुद्धिः कथं वैरमर्ति त्यज ।

इत्याकर्ण्य तद्वा वाक्यं प्राह ढोपी चिमत्सरः ॥ ३७ ॥

स्थानेऽस्मिन्ने गतो द्वेयः क्षुत्पिपासा च निर्ययी ।

न प्रार्थयामि तेन त्वां समीपे समुपस्थिताम् ॥ ३८ ॥

नेवमुक्ता पुन प्राह जानाऽहं निर्मयाकथम् । किमत्र कारणं चेत्सि यदि मे वक्तुमर्हसि
रवमुक्तः पुनर्ढोपी तामाहाऽजां न चेदुभयहम् । पुरोगतमिमं प्रष्टुं महान्तमिति निर्गतौ
नाभ्यामुभाभ्यामागत्य पृष्ठोऽहं बहुविस्मयः । अहं च सहितम्नाभ्यामपृच्छंवानरेश्वरम्
मयापृष्टः स विप्रेन्द्रमब्रवीत्सादरं कपिः । शृणु वक्ष्याम्यजापालवृत्तमत्र पुरातनम् ॥
इदमायतनं पश्य पुरो घनगर्तं महन् । अत्र श्यम्यकलिङ्गं हि द्रुहिणेन प्रतिष्ठितम् ॥ ४१ ॥
सुकर्मानाम मेघाद्याः पयंपान्ते तपधरन् । घनपुष्पाण्यपाहृत्यसुरपूज्यं पुरोभवम् ॥ ४२ ॥
संस्त्राप्य सखिदम्भोमि, केवलं कर्मणा वसन् ।

काले महति तस्यागादतिथि कश्चिदन्तिकम् ॥ ४५ ॥

उपाहृत्य फलाहारं स तस्मै परिकल्पयन् । तेनाऽऽतिथ्येन सम्प्रातः सुकर्माणमभायत
किमिदं कर्मणो मूलं फलं भुक्त्या तु तिष्ठसि । गतानुगतया वृत्त्या किं वा केवलमीहसे
सप्यमुक्तः प्रायेण प्रीतेनाऽऽरमयिषा तदा । प्रत्युदाय वचः स्पष्टमात्मनो हितमुत्तमम्
विद्वन्न वेप्सि तस्येन फलमेतस्य कर्मणः । बुभुक्षया परः शम्भुः सेष्यते केवलं यया ॥
फलमेतस्य सेवायाः परिपाकं कपर्दिनः । यमां समनुयुङ्गासि संस्पृश्यात्मनोर्यम्
तस्यैवं मूलं वाक्यं धृत्वा प्रीतस्तपोधतः ।

द्वितीयमालिङ्गेनाऽसौ गीताध्यायं श्रित्वात्ले ॥ ५१ ॥

आदिदेवाऽऽमुनिविदं वदन्तावगताय न । कल्पितव्यमनः कवेः कल्पिते मने

इत्युक्तवाऽऽनन्दो योमात्पुस्तकतस्तथाप्यतः ।

विश्वमनस्तथा माऽऽदेवात्सोऽग्रनिर्वाणम् ॥ १३ ॥

तत्र कालेन महता आविष्टाया प्रवृत्तयोः । यत्र यत्र मनसाऽग्रीशान्नं तत्र तत्रान्नं
न तन्वप्याय मेव धुनिवाया न न वा भवम् । तत्रा तत्र ज्ञानोद्दिष्टिनायाऽप्यवृत्ति

मित्रदानुपाय ।

एषमुक्ताभ मेताऽऽनन्दवापिप्यपारकयाम् । अनुशक्तमनस्रेण प्यार्ताप्यप्रमुनोऽन्न
गत्या शिवातयेऽप्यमस्यायं निविर्नवदेन । तद्वैवायसंनान्नं तदस्य पारमुत्तम
तेन ह्यमपि कल्याणनित्यमाहर्नमदंनि । भव्यायं नेन मे मुक्तिदूरया मन्विष्यति
देवतायां समादिष्टमेन मित्रयता स्वयम् । भव्यवने प्रगतो मूया पुण्ड्रपुरं यदा ।
तत्राऽऽत्मविदमासाय देवतायतने कथिन् । वृत्तमेतन्निवेद्यादायप्यमप्यतन ॥ १४ ॥
शिक्षितस्तेन पूतात्मा पटप्रध्यायमादगात् । द्वितीयमाससादोन्वैर्निर्वच्यं परं वदन् ।

द्वितीयस्येदमाप्यानं कथितं शृणु साम्प्रतम् ।

तुर्नायस्याऽथ धृष्यामि माहात्म्यमपि चेन्द्रे ! ॥ १५ ॥

इति श्रीपद्मे महापुराणे पञ्चवक्त्राशस्ताद्वयसंहितायां उत्तरेखण्डे र्गताद्विनायाध्याय
माहात्म्ये सतीश्वरसम्प्रादे पद्मसम्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः

जडमाद्वणकथामुखेनगीतावृत्तोपाध्यायमाहात्म्यवर्णनम्

श्रीमगवानुवाच ।

जनस्थाने जडो नाम द्विजम्मा कीशिकान्वयी ।

— नमो ह्ये ॥ १ ॥

यसती परदारेषु दीव्यप्रशैः पियन्मधु । मृगयानिरतो नित्यं कालमेवं निनाय सः ॥
 शीणे विसे ततो रात्रौ सौर्यमाख्यवांस्ततः । प्रतिपेदे धनं तेन यज्यतां यष्टुमर्थिनाम्
 पदूरमगमन्तेनवाणिज्यायोसतांदिशम् । कम्पूरिमगुरुं हृष्टं वामतांश्चन्द्रिकोऽज्यलान्
 पूर्हीन्या वृष्य चानिग्ये पञ्चशब्दध्ययोजनान् । भयाऽपरस्मिप्रहति प्रियादर्शनदोहनिः
 दूग्मध्यानमुत्तिष्ठ्य स्वायम्भुमिने सति । ध्याने प्रसर्गति स्यैरं दिशो दश तरोम्भले ॥
 गतो यशं स दम्पूनां निजधने नैश्च सत्यम् । धर्मलोपादसौ जने धोग्योप्रतनो महः
 विपासिनो युभुक्षतां नेलिहानश्च गृहिणी । ऊर्ध्वकेशोऽतिजह्नुः पृष्ठशोदोमहत्
 भन्निमाप्रशरीरोऽभुदुपुंसनयनो भृशम् । भयाऽन्तरे सुनम्भ्य धर्मात्मायैश्कोविदः
 पर्यपालयद्वयपे दिदृभुम्भं तदाऽगमत् । नित्यमन्वयेयन्वासां पान्येभ्योतपोपदध्यात्
 ननः कदाचिदायाने सहायिनि च मानवे । तम्माडिदितवृत्तान्तः शुरोव पितरं यदु ॥

ननो विमृश्य मेधायां निर्वाणः पारलीकिजम् ।

पाराणती सगंभातः स गन्तुमुपयज्ये ॥ १२ ॥

मार्गे तिवागान्सताऽष्टौ नीत्या तस्य तरोम्भले ।

सन्ध्या प्रयज्ये कतु यत्राऽप्य निहतः पितः ॥ १३ ॥

मत्राऽप्यायं सगीतानां मृगोवं संजज्ञा ह । ननो पोरम्भ्यन्तश्च सरोममलोपमगृह्य
 दृशं धोग्याऽशात्यन्तं पितरं ननः । विस्मयेन भवेताऽपि रिक्तीरुत्तेननः ॥

नेजता भूयसा स्थानमानुलोके पुरोऽम्भरे ।

बिद्विर्लोकोदितंर्वाणं नेजताऽपानदिदमुगम् ॥ १६ ॥

विवातममनोऽशरदिदमत्यप्रवेकः । मत्राऽप्यशममाहं दिव्यानि र्वादितावृत्तम्
 मन्त्रमानं मुनिभिः पितरं पतिशामयत् । प्रयज्यं सतालोचनं युयुजे नेजताऽप्यित्य
 ननोऽप्यदिदं वृत्तमय तामैरवेदयत् । दुग्मत्राऽकर्मणो दम्य वपुगोपुन्दवारणान्
 मोविताऽपि तदा देवादत्तार्थं अदयन्निहः ।

नन्निवर्त्य अत्र सत्प्रभं स्थानुर्गच्छत् ॥ २० ॥

वाराणसी ददपे दलदुर्दिग्मानन ॥ २१ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

एवमुक्तः स च प्राह पितरं दीनतेजसम् ॥ २२ ॥

सूत उवाच ।

हितं ममाऽनुशाधि त्वं कार्यमन्यन्मया नु किम् ॥ २३ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

ततः प्राह पिता पुत्रं कार्यमेतत्त्वयाऽनघ ! ॥ २४ ॥

यन्नयाऽऽचरितं कर्म भ्रात्रा मम तु तच्छतम् । स यातो नरकघोरं तं मोचयितुम्
अन्ये मद्व्यये ये वै निरयं प्रतिपेदिरे । ते च मोचयितव्यास्ते इति मेऽस्ति मतं
इत्येवमुक्तः पुत्रस्तं पुनः प्राह कृताञ्जलिः । कर्मणाकेन तान्सर्वान्मोचयामि तदाऽऽ-

एवं निवेदितो वाक्यं पितासुतमुवाच ह ॥ २७ ॥

पितोवाच ।

येनाऽहं मोचितो यत्स ! तदनुष्ठानुमहसि ॥ २८ ॥

अनुष्ठाय नदुत्पन्नं तेभ्यः पुण्यं समुत्सृज । ततोऽहमिव ते सर्वे पूर्वं संव्रज्य यातव्यं
गमिष्यन्त्यचिरेणैव तद्विष्णोः परमवदम् । स संदिष्टोऽघदत्पुत्रो यद्येवं तातनारकं
सर्पानपि विमोक्षयामि यदि ते शोचते ययः । एवमस्तु शिष्यं भूयादुपपन्नं महत्पुण्यं
इत्यादिश्य पिता पुत्रं यथोविष्णोः परमवदम् । सोऽपि तस्मान्परादुत्पन्नमन्यतः प्राण
सुन्दरस्य पुत्रः शौरेश्चालये कालमभ्यगात् । स कुर्याणः समार्दीनि विप्राचयदुर्गति
उत्सर्जनं कृतं पुण्यं मोचयिष्यन्म नारकान् । भ्रातारो यदे विष्णोर्यातनापदमीदृ
नारकागमोचयिष्यन्तः हिदुरा यममभ्ययुः । तेन ते पूजिताः सर्वे सन्निवृत्ताग्निनेक
कुरादं पशून्पशून् सर्वान् सुलभयिरे । यमं सन्दृष्ट्वा मेधावी गिबुलोकमहेभ्यः ॥
हेतुमागमनेऽदृष्टान्ते न तस्मै व्ययेदयन् । विदि कृतारताता त्वं वीर्यपुङ्गवापिता
शौचिना प्रदत्तान्स्मात्समादेष्टुं त्यजितके । अस्मत्पुत्रेन देवस्याप्युत्सर्गपशून्पशून्

नारकाग्न्याजितः सर्वांस्त्रिमोक्षं न निषकषति ।

इत्याचार्यं समादिष्टं विष्णोरग्निनेत्रजः ॥ ३१ ॥

ननेनमूर्ध्नासम्भाव्यदध्यौकिञ्चनचेतसा । विमुक्ताभिरयात्सर्वास्तान्विलोक्ष्यमदोत्कटा
स तैरनुगतः सर्वैर्विष्णोरायतनं ततः । ययौ स धरयानेन यत्राऽऽस्ते दुग्धवारिधिः॥
तदन्तरुदितानेकसूर्यकोटिसमप्रभम् । इन्दीवरदलश्याममालुलोके जगद्गुहम् ॥ ४२ ॥
शय्याफणिफणारत्नमरीच्यामिश्रतेजसम् । विलोक्ष्यमानमानन्दनिर्भरं प्रीतमानसम् ॥

भाषानुगैर्द्वागलोकैः श्रिया प्रेक्षेक्षितं मुहुः ।

योगिमिः परितो जुष्टं ध्याननिष्पन्दतारकैः ॥ ४४ ॥

स्तूयमानं महेन्द्रेण पराजेतुं विरोधिनः । आघ्रायवचसामन्ते ब्रह्मणो नि स्तनैर्मुखात् ॥
मूर्तिमद्विर्वचोभिध्वं गीयमानं गुणोत्करम् । सम्प्रीतं चाप्युदासीनमपि सर्वासुयोनिषु
योगसञ्चितपुण्यानां योगपथेन जन्तुषु । विलोक्यमानमात्मानमखिलं सत्त्वरत्नरम् ॥
आमोदयन्तमालोकैरात्मानंदीप्तिपूरितैः । आश्रित्वाणं वपुर्ध्यापिगोनिनंभोगिनस्त्विषा
इन्दीवरदलश्यामं ज्योत्स्नयेव नमस्ततम् । विलोभय तं स तुष्टाव धियावदुलया नत-
यस उवाच ।

नमः सप्तस्तनिर्माणनिर्मलीभूतचेतसे । यदनोद्ग्रीर्णवेदाय विश्वरूपाय वेधसे ॥ ५० ॥
यलवेगतुदुर्बन्धानवेन्द्रमदद्गुहे । नमः स्त्रियोचसस्त्राय विश्वाधाराय विष्णवे ॥ ५१ ॥
नमः पातकसङ्घातजिष्णवेऽखिलदेहितान् । ईषदुर्मीलितशटेनेत्राग्निप्रभवाचिवे ॥ ५२ ॥
त्वं हि सर्वस्य लोकस्य गुरुगन्धामहेश्वरे । वितृष्ट्य वैरगवान्सर्वाननस्त्वमतुकम्पमे-
व्यापयप्रखिलं लोकं मायया परिवृंहितम् । न तया परिव्रूतोऽसि न च तत्प्रभवेर्गुणैः
अन्तरा यतमानोऽपि न ताभ्यामभिभूयसे । इशा विषयवर्तिन्या निष्ठूहानमना अपि ॥

तया फलाभिगामिन्या आत्मन्येवाऽभिनीयसे ।

न तयाऽस्मि महिस्त्रोऽन्तो यथानिरवधिः स्ययम् ॥ ५६ ॥

मीनमेवाऽत्र युक्तं मे विषयोऽस्मि कथं गिराम् ।

इति स्तुत्वा ततो पापवन्दिमाह हृताञ्जलिः ॥ ५७ ॥

विनिषोगादमीयुक्ता देहितो निर्गुणामया । समादिशयदन्वन्मे कार्यमग्नि जगद्गुरोः
इतिविभाषितस्तेन तस्माद् मयुर्मदनः । मेवगर्भारया वाचा सिञ्चन्निव सुधारम् ॥ ५८ ॥

पापादुद्धार्यने लोको मया समयवर्तिता । त्वयि विन्यस्तभारोऽहं नाऽनुरोचामि मे

तदाचर निजं कर्म प्रयाहि स्थं निवेदनम् ॥ ६१ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

इत्युक्त्याऽऽतर्द्धे देवः सोऽपि स्वप्नमाययी ।

सोऽपि स्वजातिजागृत्वाभिरयस्थाननेकशः ।

उद्धृत्य घटयानेन विष्णुलोकं ययौ स्वयम् ॥६३॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्सहस्रं संहितायां उत्तरे खण्डे गीतातृतीयाध्याये

माहात्म्ये सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥

अष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः

गीतानतुर्थाध्यायमाहात्म्यवर्णनम्

भूमिगतानुयाय ।

सत्तुपं व्याप्तिमादात्तमात्म्याप्याभ्युताभ्यु । वदन्त्यसामुदात्तयेन कान्ते दिव्ये

श्रीऋषयः ।

कथं कथये दिवं याने यद्गोत्रं विदुः स ते ।

मै वै. ग्याः॥५॥ पुरा देव ! अर्चं प्राप्ते तु मुमुक्षुताम् ॥ ५ ॥

ननु नृप्यामि शुभमस्ति । ननु नृप्यामि शुभमस्ति । ननु नृप्यामि शुभमस्ति ।

श्रीमदश्विनसुखाय ।

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।

[illegible][illegible]

पेशधाम तयोर्मूले यदर्थोर्न्यपत्कले । उपधाय तयोरेकामन्यामालम्ब्य चाऽऽधिणा
पस्विनि ततो याति यदर्थोश्च तयोर्द्वयम् । शुष्कं निष्पश्यात्वं च द्विपैः पञ्चरैरभूत्
हे क्वचन विप्राणां जज्ञाते कन्यके ततः । वर्धमानं तयोर्दुग्धं सप्तभिः पत्नित्सरैः ॥६॥
वेदस्य दूरदेशेभ्यो यतिमापान्ततैश्च । गृहीत्वा चरणौ तस्य च च सृष्टमग्रर्षान् ॥
चन्द्रसादादेव मुने मोचितं द्वन्द्वमावयोः । उन्मृज्य बदरीभावं मानुष्यं प्रतिपद्यते ॥

एवमुक्तो मुनिस्ताम्यां विस्मृतः प्रत्युयाच सः ।

कदा वन्ते युवां केन हेतुना मोचिते मया ॥१२॥

युवयोर्वदरीत्ये च हेतुं प्रूतं न वेदुम्यहम् । ऊचतु कन्यके तस्मै वार्धं हेतुमात्मनः ॥

आदौ विमोचने तस्माद्बुद्धस्त्वजादपि कारणम् ।

अस्ति गोदावरीतीरे तीर्थं पुण्यप्रदं नृणाम् ॥ १४ ॥

छिन्नपापमितिख्यातं परां कोटिमवापयत् । तत्र सत्यतपानाम तपस्तेषु सुदारुणम् ॥

ग्रीष्मे महति दीमानां मध्यगोजानवेदसाम् । वर्षासु जलवाराभिर्निन्यमामिक्तमूर्जजः

शिशिरं च यस्यसप्तसु विभ्रन्कण्टकितां तनुम् ।

विशुद्धं सततं काले तपस्तप्या स संयमी ॥ १७ ॥

आत्मन्येव मतिं चक्रे परां प्राप्य मुनिर्वृत्तिम् ।

सदा फलाणि विभ्रन्तु सान्द्रच्छायेषु शान्तिषु ॥ १८ ॥

निर्मत्सरेषु सत्त्वेषु घडा ग्रीति परामपि । ग्रीष्मादनुसंधाने यैदुष्ये नोपपादितम् ॥

प्रज्ञाऽप्येनं स्वयं पृच्छद्ब्रह्मण्ये तपस्यहम् । तेन संकोचहीनत्वादुग्रहण्यनुगतेऽन्यहम्

तदपानानुगतव्यकिर्ष्वृधे तस्य तत्ततः । विमुक्तकल्पं मन्थान् समृद्धादात्मनः पदान्

अन्तरायशतं चक्रे ततो भीतं पुरन्दरः । आहूयाप्सरसां मध्यादायां नृत्यं समाहितम्

कुरत् तत्ततो विप्रमनेनाऽऽचरितं युवाम् । यो मां पशद्वप्यन्य स्वराज्यं मौकुमिच्छति

इति सन्देशमापन्ने पुरस्ताद्य विर्दोजितः । गोदावरीमगच्छाय स मुनिर्वैत्र वर्धने ॥२७॥

भृशहर्मन्दगम्भीरैर्वेषुभिः कलवादिभिः । कलंगीनंसमापद्यं तन्वर्द्धानिः समन्वितम्

उद्धृत्य शैष्ठ्यधो नोपनयनवशोपरे । स्मरन्स्मरन्मुग्धात्मोऽहो किञ्चिद्विशुद्धितालके ॥२८॥

मतिकृद्ममपुत्रागो पुत्रहीनोऽप्यनेकान् । अनुमते सुपुत्रोऽप्यन्यो न स्त्रीः ।

आनतागो वनस्याऽग्रे स्यात्तांस्तनवानुगाम् ।

दशोऽप्यग्रे स्वतः कृत्स्नो गतिं भावानुगामिनीम् ॥ ३८ ॥

शुभ्रमममपुत्रं ममस्मिन् विवर्धनम् । गतंयामास विवर्धनं तनोःकल्पमनोः

तनोऽङ्गुहायेन पापुर्वातः सुर्मातः । ईदृशवसिने मेने दर्शयन्ती पयोः

उद्धर्षवर्त्ता कर्त्तुंमुन्या गतिगययोः । कोपमुत्पादयामास मुनेर्विद्वान्मनः

ततः शारं ददौ कोवास्तलमुत्पश्य तणिता । यद्रीत्यं प्रयेगो जाह्नवीगोघर्माणि

भावाभ्यां पातनयेज यदुद्भक्तिमाश्रितम् ।

तत्प्रमस्य चित्तान्या मुनिः गभात्प्रसादितः ॥ ३९ ॥

ततः शापविमोक्षं नो कनयामास पुण्यधोः । भग्नगमनान्नोऽरमिति सन्धनराशु

मर्त्येषु जन्मलाम्भश्च स्मृतिधर्तातज्जन्मनाम् । आवयोरग्निकं गन्ध्या यद्रीभूतयोः

स्मरता तुर्यमध्यायं भवता निष्कृतिः कृता । तत्तवित्त्रणमायस्त्वां शापादेव न केन

घोरादेव तु संसारात्त्वयैतेन विमोक्षिते ।

श्रीभगवानुवाच ।

एवमुक्तो मुनिस्ताभ्यामतिप्रीतमनास्ततः ॥ ३९ ॥

पूजितस्ते समामग्न्य यथागतमसौ ययौ । कथ्ये चतुर्यमध्यायं जपेतां नित्यमाह

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चवज्राशतसाहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे गीतानुर्याध्यायः

माहात्म्ये अष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

एकोनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः

पिङ्ग उद्विज कथामुखं नगीतापञ्चमाध्यापमाहात्म्यवर्णनम्

श्रीभगवानुवाच ।

एवमुक्त्वाऽध्यायः देवि माहात्म्यं लोके पूजितम् । कथयामि तमासेन सायधानाश्रितुम्

पिङ्गलो नाम भद्रेषु पुरुकुत्सपुरे द्विजः । अयदाते कुले ज्ञातो विधुते वेदवादिनाम् ॥

कुलोचितानि शास्त्राणि तथा वेदान्विसृज्य सः ।

तौर्यत्रिके मतिं चक्रे वादयन्मुरजादिकम् ॥ ३ ॥

वृत्तध्रमस्तस्तत्र गीते नृत्ये च वादने । परां प्रसिद्धिमासाद्य नृपसमं विवेश सः ॥ ४ ॥

समातस्थे स तेनाऽसौ पुण भूमिभुजा सह । परदारानुपाहृत्य बुभुजे ताननन्यधीः ॥

तत्र उद्विक्तगर्वोऽयं सूचमानो निरङ्कुशः । परच्छिद्राणिचाऽमुष्मै विधिकेतनिगन्तरम्

तन्वाऽसीदरुणानाम भार्याहीनकुलोद्भवा । समत्यन्वेधयन्ती सा कामुकेन विहारिणी

समन्तरायं मन्वाना निशीथिन्यां निजालये । निजघान शिरश्छित्त्वा निचखानमर्हीतले

वियोजितस्तनः प्राणैरुपेत्य यमसादनम् । दुर्जयाधरकान्भुक्त्वा गृध्रोऽभूद्विजने घने

भगन्दरेण रोगेण साऽपि हित्वा वरां तनुम् । उपेत्य नरकान्धोराङ्गजे तत्र घने शुकी

कणानादानुकामां तां सञ्चरन्तीमितस्तत्र । विददार नखैस्तीक्ष्णैर्गृध्रो वैरमनुस्मरन्

नृकपाले पयः पूर्णे निपतन्ती तत्र शुकीम् । अभिदुद्राद्य गृध्रोऽपि निजघ्नेसचजालिकैः

पक्षी वियोजिता प्राणैर्नृकपालं जले ततः । तत्रैव निमग्नञ्चाऽसावेत्य क्रूरतरः स्वयः ॥

पिनृलोकं प्रवेदाते नीतो तौ यमकिङ्करे । प्राक्कृतं दुष्टकृतं कर्म स्मरन्तौ भयभागिनौ

तनो यमः समालोक्य तयोः कर्म जुगुप्सितम् ।

अकस्मादेव तन्त्रानात्मरणे सुकृतं महत् ॥ १५ ॥

अनुजज्ञे ततो लोकप्रीप्सितं गन्तुमेतयोः । महापातकसङ्घातेरपि दुर्धर्पमानसौ ॥ १६ ॥

ततो विस्मयमापधौ स्मृत्या तौ दुष्टकृतं निजम् ।

उपेत्य प्रणतो भूत्वा वैवस्वतमपृच्छताम् ॥ १७ ॥

गृध्रशुक्लवृत्तः ।

सञ्चितं दुष्टकृतं पूर्वमावाभ्यामपिगर्हितम् । लोकानामीप्सितानां तु को हेतुस्तद्विध्वनौ

एवमुक्तस्तन्तन्ताभ्यामाह वैवस्वतो ययः ॥ १८ ॥

यम उवाच ।

आसीद्गङ्गातटे नाद्या यदुर्ध्वविदुस्तमः । एकाकी निर्ममः शान्तो घोरतरागो विमन्सरः

गीताको पञ्चमाध्यायमावर्तयति स्मरंदा । तेन पुनरेव पूज्यमा गुरुणा ब्रह्ममन्त्र
 गार्गीयानि यं धुम्या अनुमुग्धव्यासमी । निर्मलीकृतरेहण्य गीताभिर्मात्रिभ्यस्त
 मन्त्रपाठजन्यं प्राप्य गुणो यती परिब्रजाम् । तद्गुरुत्वेनगुणोक्तोक्तान्मनोमयविधि
 गीताको पञ्चमाध्यायमाहात्म्येन परिब्रजो ॥ २३ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

एवं तौ घोषिता तेन मुदिता समवर्तिता । द्योमयानं समारब्धं जगत्तुर्वैष्णवं प
 इति ध्यायते महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्माहात्म्यं स्मृतिगार्गा उक्ते मण्डे
 गीतापञ्चमाध्यायमाहात्म्यं एकोनार्शीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥

अशीत्यधिकशततमोऽध्यायः

गीतापष्ठोऽध्यायमाहात्म्यवर्णनम्

श्रीभगवानुवाच ।

पष्ठोऽध्यायस्य माहात्म्यं प्रवक्ष्यामि घनानने । यदाकर्णयतांनृणां मुक्तिःकरतलेस्थित
 अस्ति गोदावरीतीरे प्रतिष्ठानं पुरं महत् । पिप्पलेशामिधानोऽहं यत्राऽस्मिन्मेरुलोच
 यत्र गोदावरीवारिशीकरैरेव शीतलैः । हंसाः पक्षपुटैः कीर्णैर्हरन्ति यमिनां धम्म
 स्फुरत्पद्मावलीकोशपरागसुरभीकृतम् । स्थाप्यं गोदावरीतोयं येन ते निर्जरा नराः ।
 ध्रुवसुधाम्रीपधीशस्यविद्वत्क्षयविधायिनीम् । महाराष्ट्रवधूकानां मञ्जुनीनामुनीश्वरा
 स्पृशन्ति तत्र वक्त्राणि फुल्लपद्मजशङ्कया । यत्र खेलन्महाराष्ट्राः कण्ठकङ्कणसुन्दरा
 हरन्ति ध्वनयोऽर्लीनां मनांस्यपि तपस्विनाम् ।

अन्युद्यत्सौधशिवरविहारिविजितामुखम् ॥ ७ ॥

पश्यन्ननुविनं यत्र क्षीयते मृगलाऽऽतः । अन्युद्यत्सौधवलर्मोमहामणिमरीचिभिः ॥ ८ ॥

पुम्यन्ते मुनिगन्धर्वैर्दूर्वाचन्दनचञ्चलैः । यस्मिन्नाधूयमानानां पताकानां समारणैः ॥
तत्रमा खेर्यानि भवन्ति रथवाजिनः । राशोकृतैर्मलयजैरसङ्ख्यानैर्वणिगणैः ॥१०॥

यस्मिन्नुपलशेषोऽसौ लक्ष्यते मलवाचलः । पुञ्जाकृतानि दृश्यन्ते यत्र मुक्ताफलान्यपि
गरीदेयताहास्पस्तयका इव सर्वतः । तत्र ज्ञानभृतिर्नास्ति मेदिनीवल्लभोऽभवन् ॥११॥
यस्मिन्नुद्धरति क्षोणीं शेषोऽयं मणिसन्निभाम् ।

अपि प्रतापमार्तण्डमण्डलीनीयतेजसि ॥ १२ ॥

नित्यमध्वरधूमेन श्यामलाः कल्पशाखिनः । असाधारणदातृत्वं पश्यन्त इव लज्जया ॥
यदध्वरपुरोडाशवर्धणास्त्रादलभ्यताः । न तन्यन्तु सुपर्वाणः प्रतिष्ठानपुरं मनाक् ॥

यस्य दानाम्बुधाराभिः प्रतापज्योत्स्नयाऽतिशाम् ।

मलधूमैश्च सम्पुष्टा यद्वपुः समये घनाः ॥ १६ ॥

स्वल्पमात्रमपि काऽपि न पद प्रापुर्नितयः । नातयः प्रसरन्तिस्म यस्मिच्छासतिमेदिनीम्
धापिकृषतडागानां छत्रायाऽनुवासरम् । हृदयस्थानिमेदिन्या निधानानिष्यत्योकयन्
पाण्डुराभिः पताकाभिः प्रास्तादो यस्य राजते ।

वियद्गङ्गानरद्वीपैर्हिमाद्रिरिव सानुमान् ॥ १९ ॥

दानेन्तरोभिर्यशोश्च प्रजानां पालनेन च । तुष्टाः स्वर्गीकसन्तस्मै वरं दानं समागमन्
ततोऽन्तरिक्षमार्गेण ध्रुवानाः पक्षमंहतीः । मृणालधवलदेविदेवहंसा विनिर्गताः ॥
त्वरया गच्छतां तेषामन्योन्यं तत्र भाषिणाम् ।

भद्राब्जप्रमुखा डिग्वाः पुरस्ताभिर्ययुर्जवान् ॥ २० ॥

पाध्यायहंसा ऊचुस्तान्पुरस्ताद्गच्छतो जयान् ॥ २३ ॥

पाध्यायहंसाऊचुः ।

यद्यं योगेन निर्याता अयस्तः पुरतः स्थिता । सर्वैर्मिलित्वा गन्तव्यमस्मिन्नध्वनि दुर्गेमे
प्रकाशमानं पुरतस्तेजपुञ्जं न पश्य । ज्ञानभूतेर्महामनुः पुण्यमूर्तेरतिपुष्टम् ॥२४॥
धीशिव उवाच ।

निशम्येति यत्र सारवराद्यदयानांपुरस्थिताः । हंसाहसित्वासावन्नम्रचुर्वन्दनमुपकैः

पुरःस्थितहंसाऊचुः ।

न्यामिधस्य दुर्धर्यतेजसो ब्रह्मवादिनः । किं नु ज्ञानधुनेरस्य राजस्तीव्रतरं महः ॥

श्रीशिव उवाच ।

ते शुभ्राव हंसानां गिरो ज्ञानधुतिर्नृपः । अत्युच्चसौधभवन्माख्या च सुखं स्थितः ॥

ततः सारधिमाहूय भूपालो विस्मयान्वितः ।

संदिदेश महात्माऽसौ रैव्य आनीयतामिति ॥ २६ ॥

तोऽवधार्य भूपालवचः पीयूषगर्भितम् । निर्जगाम महोनाम्ना सारधिः प्रथयन्मुदम्

त्र वाराणसीनाम नगरी मुक्तिदायिनी । यत्र विश्वेश्वरोनाम ह्यपदेष्टा लगत्पतिः ॥

तो गयामिधे क्षेत्रे यत्र देवो गदाधरः । उद्धर्तुमखिलांलोकान्यसत्युत्पुल्लोचनः ॥

तो गौरीगुरोः पार्श्वे सर्वस्तीर्थरत्नेकधा । पर्यटन्नातवान्यत्र केदारः पापदारणः ॥

यमालोक्य सत्कृन्मर्त्या मुक्ताः स्युर्ताऽत्र संशयः ।

महापापविनिर्मुक्ता भुवत्वा भोगान्यथेप्सितान् ॥ ३४ ॥

तो गौडेपु निर्यातो यत्राऽऽस्ते पुरुषोत्तमः । यस्यापलोकनादेव नराः स्वर्लोफगामितः

तो हारायनोप्रागाग्रगतीं मुक्तिदायिनीम् । यत्राऽऽस्तेगोमतीतीरेरधिमणीवल्लभोहरिः

ध्यात्वा च गोमतीतीर्थे पञ्जरुष्णान्पिलोक्य च ।

मर्त्यो मुक्तिमवाप्नोति भुवत्वा भोगान्यथेप्सितान् ॥ ३७ ॥

ततः समुद्रमासाद्य सोमनाथं विलोक्य च । मुक्तिमुक्तिप्रदं देवं ततो निरगमश्शुभीः ॥

अदन्तिकापुरीमग्नानो मुक्तिमुक्तिप्रदायिनीम् । यत्रोमयासुखंकीडमहाकालोऽस्तिशङ्करः

अयोध्यां समासाद्य शर्मदं नर्मदातटे । मुक्तिमुक्तिप्रदातां त्वरया निर्गतस्त्वतः ॥ ४० ॥

अजमेधरं ताप्ता नगरं पर्यटन्ततः । यत्र शङ्खधरा साक्षादास्ते लक्ष्मीपतिः स्वयम्

ततो विष्णुगयां प्रातः कृष्णलोचानमभिततम् ।

यत्र ध्यात्वा च रीत्या च मुख्यने कल्याणप्रदः ॥ ४२ ॥

ततः बोधायनं नाम ततो रत्नगदां प्रति । भक्तने भगवतां यत्र लक्ष्मीर्नक्तिप्रदायिनी

ततः ध्यात्वा प्ररत्नलक्ष्मीविलोक्य च । मुक्त्याप्नोतान्यथावार्तामन्त्रिप्रतिपत्तये

ननोऽमलगिरिं ताम नगरं प्रतिपद्य च । नन्दिकेश्वरमारुह्य सोमनाथोऽस्ति यत्र तु ॥
 इष्टा चतुर्भुजं देवं यस्मान्नोद्यतं शिवम् । सोमनाथं नृणां मुक्तिर्भवत्येष न संशयः ॥
 तुह्यभद्रानदीनारे इष्टा हरिहरं ततः । युगे युगे भुजा यस्य पतन्त्यवनिमण्डले ॥ ४३॥
 यद्विलोचय नराः सर्वे स्वयं हरिहरस्यपुः । भुज्या मोक्षान्यथाकामं मुच्यन्ते कथताम्रराः
 स्वर्गे कल्पशतं स्थित्वा मुक्तसंसारपन्थनाः ।

ततः स्यामिनमालोचय लोकानां स्यामिनं विभुम् ॥ ४४ ॥

यमालोचय न पश्यन्ति निरपेक्षातु विभवाः । स्वर्गे कल्पशतं स्थित्वा मुक्तसंसारपन्थनाः
 मुक्तिं च प्रतिपद्यन्ते नाऽत्र कार्या विचारणा । ततः ध्यायेत्प्रासादयतिष्ठगन्धर्वमेवितम्
 गिरिजापदमो यत्र महिनाथोऽभिधानतः । उदनुमन्विलोकोक्तान्संसाराम्भुधिमध्यतः
 स्वर्गे कल्पशतं स्थित्वा मुक्तसंसारपन्थनाः ।

मुक्तिं च प्रतिपद्यन्ते नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ४५ ॥

ततः ध्यायेत्प्रासादयतिष्ठगन्धर्वमेवितम् । गिरिजापदमो यत्र महिनाथोऽभिधानतः
 उदनुमन्विलोकोक्तान्संसाराम्भुधिमध्यतः । काले काले एवं श्योतिषः सन्तशंयतेन्ययम्
 भवलोकादतो नृणां यमनुस्मरतामपि । दूरे तिष्ठन्ति सन्त्रय्या दूरं निषयाजनाः ॥ ४६ ॥
 स्वर्गे लोके मुक्तं भुजश मुक्तसंसारपन्थनाः । मुक्तिं च प्रतिपद्यन्ते मानवा नाऽत्र संशयः
 रामोऽस्ति सानुजः सार्धं जातवशादपि ततो गतः ।

तत्र श्लाघा य पीथ्या य मुच्यते नरबाहुभुजम् ॥ ४७ ॥

यत्तकोटिशतं भुज्या स्वर्गलोकासु संभवाः । मुक्तसंसारवर्मानो मुक्तिपान्तिवर्षातः
 ततो विभुस्य आगतः पश्यन्मोक्षपीठे । डिभुजं विदुः देवं मुक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥
 यत्र सोऽपरीक्षितमालाभं द्रव्यगिरिमेतान् । गौतमालयमागच्छ यत्राऽऽर्चयेत्प्रदत्तवन्दनम्
 भवलोकादप्योर्ध्वे यत्र सोऽपरीक्षितः । तत्र श्लाघा य पीथ्या य प्रदत्तवन्दनं यदपि
 भवदुर्लभं वाग्यं इष्टा द्रव्यगिरि गताः । मुक्तिमेव प्रपद्यन्ते मुक्ताः संसारदुःखिनः ॥
 गौतममुपलब्धपदं यो देवपुत्रीपुत्रः । ततो जगत् सृजन् सपुत्रीं वाग्यार्जितम् ॥
 यत्र वशादनुभवं देवं प्रपद्येत् शुभमावशा । सार्धं भगवत्पदपदं मां मुक्तिप्रदायकम् ॥

शुक्लान्वयश्चो हंसा वाश्चानि समन्वये ॥ ३६ ॥

कलाचिह्नं प्रदिश गच्छ बोद्धं विरिञ्चिता । माहात्म्यं विराजते हंसा वाणा समन्वये
इत्यन्तर्गतानि इत्यने कस्तवसंमुखादि च । माहात्म्यं विरिञ्चिता यस्मिन्माहात्म्येति
उक्तवार्ताविज्ञानां यत्र न भूयते इत्युक्तम् । मुहूर्तानि निशंसे वाणा यत्कालोक्तम्
यस्मिन्माहात्म्येन एतान् समन्वयेत्युक्तम् । भूति न भूतिर्न भूतिः कालिमात्रं न मुञ्चति

मन्त्रिणायाः शुभावाप्तु यत्राभ्यस्यमाहात्म्या ।

मात्रिणं एतन्ना भूयते मुहूर्तानि ॥ ३७ ॥

जगन्माहात्म्यशास्त्रे यद्विनि यद्वयः स्वयम् ।

यत्रोपाध्यायताम्रिष्यमात्रिण्य राजलाः कलाः ॥ ३८ ॥

यत्र माहात्म्यपत्राणां कद्रुण्यतिदुर्लभतिः । लुप्त्यनुदिनं भ्राम्यदुष्प्रमराणां च मन्त्रिण्य
यत्र माहात्म्यपत्राणां यत्पौलक्यकं मुहुः । स्पृशन्समीरणो मन्दं वाति शापमयादिव ॥
मानिष्येश्वरनामाऽऽसी यत्र शीतोशुशेधरः । यस्मत्पुनर्दिनं देवो यद्वदनाय देहिनाम्
अर्चितोभूयतीति यस्मिन्माहात्म्येति ॥ ३९ ॥

राजा काश्मीरदेवेशादिजपोत्सवकारिणा ।

असी मुपूजितो यस्मान्मानिष्येश्वरभूतिभिः ॥ ४० ॥

संसेवमानं तद्वारिच्छायां शकटिकोपरि । कण्डूयमानमङ्गानि यन्ता रैक्यमपश्यत् ॥
राज्ञाऽपि कथितैस्तेस्तैश्चिह्नैः परिचितं जवात् । प्रणतः सारथी रैक्यं प्रणम्यत्प्रभापत
सारथिरवाच ।

कस्मिन्प्रज्ञानिकिञ्चामाऽसि स्वच्छन्दोऽसि निरन्तरम् ।

किमर्थमेव पिधान्तः किञ्च कर्तुं चिकीर्षसि ॥ ८८ ॥

श्रीशिव उवाच ।

इत्याकर्ण्य च तद्वाक्यं परमानन्दनिर्भरम् । स्मृत्या सारथिमिल्लूचे धयं पूर्णमनोरथाः
परिकेनाऽपि बहुना परिचर्याविधायिना । भवितव्यं मनोगृप्तिं जानताऽस्माकमेव हि
हृदयस्थित्यन्नादाय रैक्यामिप्रायमादरात् । शनैर्निरगमयन्ता यत्राऽऽस्ते वसुधाधिपः
ततः प्रणम्य भूपालं यथावृत्तं न्यवेदयत् । तद्वाञ्छलिपुटोदष्टः सारथिः स्यामिदर्शनार्थम् ॥
ततो निशम्य तद्वाक्यं विस्मयस्मेरलोचनः । भ्रद्बालुभवदुभूषो रैक्यसम्भावनाविधौ
आदायाश्चतरोऽयुग्मयुक्तो शकटिकामगान् । मुक्ताहारदुकूलानि सहस्रं च गवां नृपः
गतोऽसौ तत्र यत्राऽऽस्ते योगी काश्मीरमण्डले ।

तन्निवेद्य पुरे राजा दण्डवत्प्रतितो भुवि ॥ ८९ ॥

आनम्य परया मनया रैक्यो राज्ञे चुकोप ह । रैश्वर्यमात्मकं वृत्तं न जानासि दुर्जिह्वर !
गृहाण शकटीमेतामुत्थाप्याऽश्चतरीयुताम् ।

यत्राणि मुक्ताहारांश्च यावद् दोग्ध्रीरपि स्वयम् ॥ ९० ॥

इत्थमाज्ञप्तवान्भूषो रैक्यस्य भयमादधे । ततः शापमयाद्राजा तत्पदाम्भोरहृदयम् ॥
गृह्णन्नया प्रसीदेति प्रहृष्टित्यूत्रियान्म्वयम् ॥ ९१ ॥

राज्ञोवाच ।

भगवंस्तत्प्रसादात्प्रमेतदन्यद्वृत्तं भुजः । प्रसर्पन्भूय भगवन्प्राप्याहि मम तत्पतः ॥ ९२ ॥
रैक्य उवाच ।

गीतानां पृथग्ध्यायं जपामि प्रत्यहं नृप ! । तेनैव तेजोऽपि मे सुगणामपि दुःसहः ॥
श्रीशिव उवाच ।

गीतानां पृथग्ध्यायं रैक्यादभ्यस्य यत्नतः । ज्ञानधुतिर्वर्द्धयतो मुक्तिमाप ततः सुधर्मः

अमाप्यन्मनोवृत्तं पुत्राणामप्रतः पिता । ततस्ते प्रातरुत्थाय परं विस्मयमोहिताः ॥
इतरंतरमाण्याय पश्यन्तस्ते निरङ्कुशाः । एकस्तत्र पितृस्तेहादुद्धर्तुमपि चाग्र्यति ॥
अन्यो द्रविणलोभेन तिहन्तुं सर्वमीहिते । इतरस्तु पितृस्तेहरसमोहितमानसः ॥ १५ ॥

किञ्चा अहिमयो न स्याच्छोचन्नोदिनि केवलम् ।

मध्यमस्तु ततः पुत्रो यञ्जयित्वा सहोदरी ॥ १५ ॥

केनाऽपि च्छन्ननोत्थाय जगाम निजमालयम् ।

ततः शनैः समाहूय शृङ्गिणीं गुणशालिनीम् ॥ १६ ॥

कुहालहस्तो निरगाद्यत्राऽऽस्ते पञ्चगः पिता । तेनाऽपिदितयित्तेन विह्वेर्निश्चित्यतस्थतः
स्थानमागत्य तंहन्तुं धर्मीकं लोभबुद्धितः । मार्ययोत्सार्यने मृत्युना स्वयं तेन च सन्त्यते
निरान्यमानादत्युग्रो धर्मीकादहिकल्पितः । ततो गरलगण्डूपैर्निर्गन्तैरतिदुःसहैः ॥ १६ ॥

गिरः स कथयाञ्चके कर्णा फुत्कारमाग्नैः ॥ २० ॥

भहिरचाच ।

कस्यं किमयेमायातः कथं वा सन्त्यते किम् ।

येन वा ग्रहितो मृद ! तदाख्याहि ममाऽग्रतः ॥ २१ ॥

पुत्र उवाच ।

पुत्रस्तेऽहं शिवोनाम हेमप्रदणर्कतुर्का । आगतो रात्रितल्पम्यस्यग्रस्य तु सुविस्मिनः

शिव उवाच ।

इत्थमाकर्ण्य पुत्रस्य गिरं श्लोकविगर्हिताम् । धत्तुमाग्रमन स्वप्नं हसन्मुखं कर्णा तदा

सर्वं उवाच ।

यत्पुत्रोऽसि मे नृपं मामुग्रोवय सन्ध्याम् । निभेशार्थाय संजातं पञ्चगं पूर्वजन्मतः

पुत्र उवाच ।

पितः ! कथं मे मुक्तिः स्यादित्यावश्यं ममाऽग्रतः ।

यत्किञ्चिदाऽपि तं श्लोकमागतोऽस्मि सदा तिष्ठि ॥ २५ ॥

गिनोयान् ।

न स्तीर्यानि न दानानि न तपांसि न चाऽध्ययः । मामुग्मोद्ययितुं
गीतानां सप्तमाध्यायमन्तरेण सुधामयम् । जन्तो
सप्तमाध्यायिनं विप्रं मदीये श्राद्धयासरे । मोजय धनया पुत्र ! तेन मुक्तिं मयं
अन्यान्पि विजान्यन्तं देवविद्याविशारदान् । सम्मोजय यथाशक्ति परमप्रदयान्नि
इत्याकर्ण्य पितुर्याक्यमुगन्तव्यमुपेयुषः । न सर्वे मृतवोऽकुर्वन्त्यपादिष्टं ततोऽस्मिन्
शङ्कुकर्णस्ततः श्रीमानुत्सृज्य तनुमौर्याम् । हृत्वा विमानं पुत्राणां दिव्यं देहमुपासी
विभज्य दत्तं पित्राय द्रव्यं तत्कोटिसङ्ख्यया । तेन ते सन्तः सर्वे मुमुदुः साधुवृत्त
घार्पाकूपसरोयज्ञदेवप्रासादहेतवे । अन्नशालां ततोऽकुर्वन्पुत्रास्ते धर्मबुद्धयः ॥ ३३ ॥
सप्तमाध्यायजपतो मुक्तिभाजोऽभवंस्ततः । यष्टमिष्टतमं ज्ञात्वा निर्वाणार्पितदृष्टयः ।
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां सहितायां उत्तरे खण्डे गीतासप्तमाध्याय
माहात्म्यं नामैकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥

द्वयशीत्यधिकशततमोऽध्यायः

विप्रभावशर्मणस्तालोवृक्षरूपिणोऽष्टमाध्यायपाठाद्द्वारवर्णन-

मष्टमाध्यायमाहात्म्यञ्च

शिव उवाच ।

अष्टमाध्यायमाहात्म्यं शृणु वक्ष्यामि पार्यति ! । यस्य श्रवणमात्रेण परं मुदमयाक्यसि
आमर्दकं पुरं नास्ति विधुतं दक्षिणापथि । द्विजन्मा भावशर्मैति तत्राऽऽसीद्गणिकापतिः
खादन्मांसं पिबन्मद्यं चोरयन्तापुसंवदः । रममाणः परत्नीभिराम्बेककुलहली ॥ ३४ ॥
— जगन्मोहनीयां मनोमयम् । सुहृदां विदगोष्ठ्यां च तालीपत्रमुधारस्तम्

नैरीय कण्टपयन्तमर्ज्जणेनाऽतिर्षादितः । मृतः कालेन पापात्मा जातम्लान्दीनश्मैहान्
तस्य च्छायामुपाश्रित्य निषिद्धमतिशीतलाम् ।

अभुतां दम्पती कौन्तिदृग्द्वाराक्षमतां गर्ता ॥ ६ ॥

देव्युपाय ।

कजार्तायो विमात्मानो विवृत्ताविहस्युदीरय । कर्मणा केन वा देव प्रमगाक्षमता तयोः
शिव उपाय ।

वेदपेदाङ्गतत्त्वज्ञः सर्वशास्त्रार्थकोविदः । सदाचारोऽभयश्चक्षिदृष्टिज्ञो नाम वृक्षापलः
जायाश्च तस्य कुम्भतिनामधेया दुराशया । स समाप्तो महादानान्वाद्दानोऽन्विशोभयान्
मद्विरी कालवुर्यं दयादीननुवासरम् । अग्रवच्छन्दिज्जानिभ्यो दानलब्धो वराट्टिकाम्
कालेन दम्पती मैत्रो प्रद्वाराक्षसकपिर्णो । पर्यटन्तो महामितां धुन्वावुन्दविमहो ॥ ११ ॥
विश्रममनुरागाय मूलं लालीतलोम्बनः । कथमेतन्महादुःखमापयोत्पगच्छति ॥ १२ ॥
कथं वा जायते मुनिर्ज्येष्ठराक्षसपोजितः । इति पृष्टो घृष्टिण्याऽर्तो प्राह्वयः समन्वय
प्रमविद्योपदेशेन विनाऽऽध्यामयिनारणात् ।

विना कर्मविधिमात्रकथं मुष्येन सह्यताम् ॥ १४ ॥

भार्योपाय ।

बिन्दुद्वय विमलपाय वि.कर्मपुत्रलोभम् । एतावदुभेः तस्यैव यदाधर्मभूषणम् ॥
अष्टमाऽपायशोकार्थं भवनात्तत्त्वमहा । विहाय लालीकथं लुब्धवृष डिजगलम् ॥
सर्वो ज्ञानविपुलात्मा विमुक्तः पादकऽपुत्रम् ।

तन्माहात्म्यादिति मुक्तो दम्पती तौ वधुपनु ॥ १७ ॥

एतावदेवमुक्तं न वेदाधिमोक्ष तन्मुखात् । ततोऽन्तरितरादानं वलम्बिद्विजितं शुम्भ
दिवि दिव्याङ्गनाथकवचमन्मन्त्रमन्त्रितम् । अजगत्सर्वतन्मोक्षज्ञानदृष्टमागमुन्म
मिदं ध्यामावदुपातिपदेशोऽन्विष्टावपुष्टिः । गङ्गातङ्गुलनोऽध्यामोऽध्यामोऽध्यामः ॥
शावद्व्याधवंशुनां लुप्तपुत्रवदुताम् । दिवं विमात्रमावहो दम्पती जगन्मुदिनम् ॥
अध्यामं वृत्तमिच्छेत्तद्विचयवताम् । ततो नित्येन मैत्रादी शोकार्थं निरादरात्

अस्ति माहिष्मतीनाम नगरी नर्मदातटे ।

तत्राऽऽसीन्माधवो नाम द्विजन्मा स शिवो द्विजः ॥ २ ॥

वेदवेदाङ्गुतत्त्वहः कालेकालेऽतिथिप्रियः । अर्जयित्वा बहुधनं विद्ययैव विशुद्धयैः ॥

महान्तमभ्यरंक्तुं समारंभे कदाचन । आलम्भनार्थमानां तच्छागः पूजितविग्रहः ॥ ४ ॥

घावमृचेह सश्रुच्चैर्जगद्विस्मयकारकः । किमेतैर्धुमियागैर्विधियद्विहितैरपि ॥ ५ ॥

विनाभयरपालैर्जन्मजरामरणहेतुभिः । एतावत्यपि मे विप्र ' दशेय दृश्यतामिति ॥ ६ ॥

छागस्यैवं घवोऽतोव कुतूहलपरं जनाः । निशम्य विस्मयं याताः कृतमण्डपवासिनः ॥

सतो यद्वाञ्छलिपुटो द्विजातिस्तिमितेक्षणः । प्रणम्य श्रद्धातस्तमपृच्छच्छागमादरात्

द्विज उवाच ।

किंजातीयः किमात्मा त्वं किंवृत्तमिति मे वद ।

केन वा कर्मणाऽवाप्तं छागत्वमिति कारणम् ॥ ६ ॥

छाग उवाच ।

भासम्पुरा द्विजार्तानामन्वये चाऽतिनिर्मले । आहतां क्रतुसङ्घानां घेदविद्याविशारद

एकदा मम गेहिन्या पुत्ररोगप्रशान्तये । छागः प्रथाचितो मसश्चण्डिकाभनिजघ्नया ॥

सतो निहन्यमानस्य चण्डिकामण्डपस्थले । छागस्य जननी मां तु शराप्य ग्रह्णयान्ति

अशार्त्तयाध्यना पापमन्तुर्न यज्जिघांससे । द्विजात्यधमनेन त्वमजायोनिमवाप्स्यसि

सतोऽहंप्रेत्यकालेन छागोऽभूयं द्विजोत्तम ! । निस्तर्प्य नानैरग्नियया योनिमन्तापयानताः

जातिस्मररयमप्यस्ति पशुयोनिमुपेयुः ॥ १४ ॥

विप्र उवाच ।

त्वदीयजन्मशुभ्रपाकुतूहलसोऽनुत्तम । मनःसर्वाङ्घ्रिजानेता नपि तत्कथयाऽसिन्धुम् ॥

छाग उवाच ।

कदाविमर्कतोऽभूयमाहितुण्डिकशिशया ॥ १६ ॥

काँडद्विर्घोषितो दिग्मेनृन्व्यनितृहाङ्गये । उदायनाग्नौ द्वागन्विलोकयन्तया नपि ॥

त्रिपापराह्मुषो ज्ञानस्यजननेनसम्भ्रमः । ततोर्वर्तुलदण्डैश्च दुःसहैराहितुण्डिकः ॥

मामुच्चैस्ताडपाञ्चके दया लोहितलोचनः । ततोऽहं मुच्यन्तोऽमूर्त्तं क्षान्धतत्रमनं
 भाजिप्रभ्रममुदकमगमं कालचर्मगतम् । ततोऽहमासीन्नुनकः परिस्राग्यनृते गृहे ॥ २७ ॥
 कुक्षिभ्रमरिहं मार्गे त्यक्तोच्छिष्टाप्रमक्षकः । कदाचिद्विशंखासप्राग्मवेगममहात्मम्
 पुमुक्षितो भक्षयितुं स्यात्सीस्यापितमोदनम् । जिप्रन्मृमितकं वश्यन्दिशो दशप्रानैर्मयत्
 शंकमानो जनरघात्पाशैश्च विलिहन्निव । ततः कदाचिदागत्य वीक्षितमनुजैर्निजं ।
 जायया च जलत्याऽहं ताडितो लघुडादिभिः । ततो ममकटिर्यातो बहुशोणितमुद्गह
 निर्जंगाम यद्दिर्घात्कयंचिन्मूर्च्छयाऽऽकुलः ।

अङ्गेषु पूतिगन्धेषु किमिगमेषु कालतः ॥ २९ ॥

ततः कदम्बतां प्रातः शौण्डिकस्य च वेश्मनि । अश्वोऽभवमहं विदन्मृतः कालश्चमदिह
 कदाचिच्चत्वरे तेन समानीतो जनाकुले । विकयाय जरालीढपतयालुरदावलिः ॥ २९ ॥
 जायया द्वारकायात्रां कर्तुमुद्यनया सह । मौल्येनाऽल्पीयसा केतुं तुरङ्गं चेष्टमानया
 जगृहेऽयं तथा क्षान्ना हल्येन घसुना जरत् ।

गन्तुं चारम्य तद्दृष्टिभैः पुत्रैराहूय मां समम् ॥ २६ ॥

शनैःशनैः सरस्तीरे मग्नोऽहं गाढकर्दमे । तत्राऽहं कुटिलश्रीवध्यापातं वदमानरो ॥ ३० ॥
 ताड्यमानो मुहुः पुत्रैर्लगुडोपलपाणिभिः । उत्थाप्यमानो बहुधा प्राणान्मोचितवानहम्
 ततो निश्चित्य मां तत्र मृतं मग्नोद्यमाः सुताः ।
 आकुश्य मानरं द्वीतां प्रावृत्य निर्ययुर्हम् ॥ ३२ ॥

ततः संप्रैत्य बहुना कालेन प्लुतागतां गतः । निस्तीर्णानेककडीनोद्ययोनिसन्तापयात्मन ॥
 द्विज उवाच ।

किमनेन महाछाग ! दुःखजातेन निव्यथाः । यथायदजसा मह्यं सुखमात्यन्तिकं भवेत्
 छाग उवाच ।

आश्चर्यं कथयिष्यामि पुनरन्यदपि द्विज ॥ भवस्यमापृच्छमानस्यतयाऽस्तिवदिकौतुकम्
 अस्ति नास्ति कुलत्वेन नगरं मोक्षदायकम् । मूर्धन्यंशोऽमयत्तव चन्द्ररामां महीपतिः ॥
 - - - - - । दातुं सफलपुरुषं दातुं समपचक्रमे ॥ ३१ ॥

समाह्वय द्विजन्मानं घेदयेदाङ्गपारगम् । स्नानं पुण्योदकैः पुण्यैर्ययी सादं पुरोधसा ॥

अथोच्चैः कालपुरुषो पावमूचे हसन्निव ॥ १८ ॥

कालपुरुष उवाच ।

अन्येनैव प्रगृह्णन्ति क्षेत्रे चाऽप्यपि किञ्चन । सूर्योपरागसमये कुरुक्षेत्राभिधे स्थले ।

दानं च कालपुरुषं जिघृक्षसि कथं द्विज ! । ज्ञात्वाऽपि निश्चितं सर्वमेतत्पातककारकम्

प्रवर्तमे कथं कर्तुं धनलोमान्धया धिया ॥ ५१ ॥

छाग उवाच ।

इत्थमाकर्ण्य तद्वाक्यं जगद्दिस्मयकारकम् । किमनेन महादानमयेनेत्ययदुद्विजः ॥ ५२ ॥

एवंविधमहादानपातकागाधवारिधिम् । जानामि तत्रितुं सम्यगुपायमहमेव हि ॥ ५३ ॥

नतः स्नात्वा महीपालः परिषाय च पातसी । शुचिः प्रसन्नहृदयः सितमात्र्यानुलेपन

अथलाभ्य कराम्भोजं पार्श्ववर्तिपुरोधस । समाकुर्यां मेथ्यमानः स तत्कालोचितैर्जनैः

समागत्य च भूपालः स प्रादात्कालपुरुषम् । यथोचितैर्नविधिना तस्मैभक्तप्राद्विजन्म

निर्मित्य कालपुरुषहृदयं निर्दयोदयः । पापात्मा निर्ययी कश्चिद्याण्डालो रत्नलोचन

किञ्च प्रापितकालस्य परनिन्दारसोत्सयं ।

निन्दा चाण्डालिका देहपादशमागाद्विजन्मतः ॥ ५८ ॥

एतद्याण्डालयुगलं निर्गत्यारुणलोचनम् । नतः सञ्चरितुं चक्रे प्रसत्याऽङ्गे द्विजन्मतः

गीतानां नवमाध्यायं जरभ्रेव हृदि स्थितः । कल्पमानं द्विजं किञ्चित्पुण्योपयनिभूषण

धननिद्राणमोचिन्दं कल्पमानमिवाऽऽवृष्टिम् ।

महाद्वन्द्वोर्नैर्घिहान्द्विजन्मा पापमन्धरम् ॥ ५९ ॥

नतो गीताप्ररोधभूतैर्वैष्णवैः परिपीडितम् । पलायमानं चाण्डालयुगलं निष्कलोद्यम

नं निधनम येनो द्विजने पार्श्ववर्ति यम् । शरीरे वर्तमानं च परनिन्दारमोन्मथ

इत्थं कलितवृत्तान्तः प्रत्यक्षं क्षितिपक्ष्मः । पर्यपृच्छद्विजन्मानं विस्मयस्मरन्लोचन

राज्ञोपाय ।

कथमापदियं घोरा निम्नीजां महतीन्धया । कं मन्त्रं जरताविद्व कस्या

कः पुमान्का न सा योऽस्ति कपयैतावु र्दिव्यो । कर्णवशात्किमापन्नान्पुनरितरेषां
जित उवाच ।

पापदालमुनिमायाय मुनेर्दिव्यामुत्तमम् । योनिमुनिमनीनिभ्यामप्येतावताम् ।
गीताया नयमाध्यायमभ्यस्यन्ता म सा स्मृता । तस्मादात्ममिदं सत्त्वं शमेरहि मर्त्यं
ज्ञाय उवाच ।

गीताया नयमाध्यायं जगामि प्रत्यहं नृप ! निर्वर्णाणां भगवन्नेन वृद्धनिग्रहमन्त्रा
अभ्यस्य नयमाध्यायं राजा तस्माद्भुजिज्मनः । तावुमायनिजेभानेपरीनिर्गुनिमुत्तमम्
इति श्रोवासे महापुराणे पञ्चरश्मिरसादकृत्यं संहिताया उत्तरे षष्ठे गीतातन्मा-
ध्यायमाहात्म्ये अर्शात्कथिक्त्रातन्मोऽध्यायः ॥ १८३ ॥

चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः

गोतादशमाध्यायमाहात्म्यवर्णनम्

देव्युवाच ।

सर्वज्ञं सर्वचैतन्य सर्वेश्वर गिरां गुरो ! धनराऽस्मि शिवमान्येनदृश्यमानेन यत्त्वया
निरूपितमिदं पुण्यं नयमाध्यायवैभवम् । अनेकविस्मयस्वादुकथानकमयं मधु ॥ २ ॥
शृण्वन्त्या मम देवेश न तृप्तिर्जातु जायते । अकुण्ठाश्रयणोत्कण्ठा वर्द्धते सुप्रभध्वजं ।
असीमामहिमाम्मोघेर्गोतानां श्रुतिजीवितम् ।
तत्राऽपि दशमाध्यायं प्रधानं मुनयो जगुः ॥
तमुद्दिश्य महाध्यायमभिधेहि कथानकम् ॥ ४ ॥
शिव उवाच ।

शृणु सुधोणि निधेर्णीस्वर्गदुर्गस्यदुर्लभाम् । सीमामियप्रभाषाणां पावनीं परमां कथाम् ।
आसीत्काशीपुरे विप्रः पुण्यकीर्त्तिपरायणः ॥ ६ ॥

प्रशान्तचेता निमुक्तहिंसाकार्कश्यसाहसः । निवृत्तिनिरतो नित्यं जितेन्द्रियतया तथा
धीर्धीरिति विख्यातो नन्दीव मयि भक्तिमान् ।

निस्तीर्णनिगमाभोधिः सर्वशास्त्रार्थकोविदः ॥ ८ ॥

तस्य ध्यानपरार्थनचेतसः प्रतिगच्छतः । अन्तरात्मनि निर्मग्नमनसस्तत्त्वचक्षुषः ॥ ९ ॥
करावलम्बनं तस्य ध्यायन्धीरया ददाम्यहम् । कदाचन चमत्कारकारकं विमता मुनिः
भावान्तःकिञ्चिन्नासाग्रं परमात्मन्दमेदुराम् । इशमासाद्य निद्राणकरणोऽयमिवाऽऽप्यितः
उपधाय विशालाक्षि विशालाङ्गारदेहलीम् । अशेतनिशि निशङ्कं तावदुभयेक्षणः क्षणम्
मामपृच्छदुभृङ्गिगितिः प्रणम्य पादपङ्कजम् । अनेन विधिना केन विहितं तव दर्शनम्
तपस्तप्तं हुतं जप्तं किमनेन महात्मना । इत्ते प्रतिपद् देवो यम्य हस्तावलम्बनम् ॥ १४ ॥

अयं न लग्ने गन्तुं कस्मादस्मात्पुरादुवहिः ।

यदृच्छया यदा कार्शीसीमामुत्तुङ्गस्य गच्छति ॥ १५ ॥

न पश्यति तदा सर्वान्पार्श्वस्थानपि देशिनः ।

अत्र हेतुमहं ज्ञातुमिच्छामि स्वामिभाषितम् ॥ १६ ॥

अनुग्राहोऽस्मि चेदन्तु युक्तं चेत्तदुदाहृतम् । इमं भृङ्गिरिदेः प्रशन्नं समाकर्ण्य हृष्टमृचिवाय
कदाचिदासं फेलासे पार्श्वे पुत्रागकानने । रणन्वेवरसुधोणिपूर्णमन्यककानने ॥
कलकण्ठकुन्डालापकण्ठोल्लिखितदिगलरे । गच्छन्मदादिदानयूहसमूहस्य संकुले ॥ १६ ॥
क्षमदाहृद्यो यन्प्रप्रेत स तु विदुस्तुरे । प्रयुक्तसारणिप्रान्तकूर्दीषन्दलालये ॥ २० ॥
कस्मृत्तुहरीणो येन किमस्वर्गमोहिते । रोमन्मन्यरावाङ्गैर्मृगैः काऽपि निवेष्टिते ॥ २१ ॥
हंसैः कीरेषु पाण्डित्यकुर्वाणैः संकुले शुकेः । निहांदिबणिर्नारत्नप्रसमीरणविलोडिते
माधयोपुष्पनिर्वासर्गाधुक्षोदमधुप्रने । उन्मूलितिकर्दीपुष्पगुच्छसौरभनिर्मरे ॥ २३ ॥
मोत्तुङ्गयकुन्डामोदमदमन्यरपदपदे । सोमादुद्भूतार्गमृषभान्निक्षिपि मण्डले ॥ २४ ॥
अध्याम्य वेदिकामैकामहं क्षणमवस्थितः । उद्दण्डशान्तिसङ्कुहन्कुटन्मन्यामुमीम्बनैः
प्रकम्पितायलच्छायो सर्वो वण्डसमीरणः । पश्चादभूमदाघोरो निषेधितदर्शनतः ॥
अद्यात्तरसनं कश्चित्पशी गगनगङ्गरात् । शारदार्तारदृग्छायाः

अप्यगामिष शङ्कान् वास्तवेति वयं न । अत्रत्य विनि वृत्तौ वशी मा प्रज्जनाम
भार्या वाम्भानामर्षा मन्त्राद्योर्गेषाम् ।

अथाऽसौ स्पष्टया वाग्या वशी स्तोत्रमुदीरयन् ॥ २१ ॥

वाङ्मयसंग्रह ।

अथ देव निदानन्तं शुभाभिष्यो जगत्पते ! मया मन्त्राग्न्याङ्कज्जोलाजन्तविग्रह !
भर्तृग्यामनामग्या मन्त्रप्रणयिर्जित । त्रिनेत्रिद्वयगर्वाजगमाभिप्रायविग्रह ॥ २१ ॥
निष्पाद्येर्विनिर्मुक्त निराकारनिरामय ! । निर्ग्याम निरङ्कार निराकरणनिर्गुण ! ॥ २२ ॥
शरणागतसन्त्राणप्रदो जगन्नाथयुत ! । मीममालमहाप्रान्तज्वालादग्धमनोमय !
शुद्धाभिप्रदेत्येन्द्रगण्डपितमहाविभो ! । त्रिपुरप्रमदागालमिन्दुरोदृभुलिमार्जन ॥ २३ ॥
पादपायनीकुचाभोजयस्कुङ्कुमनर्गिण ! । नमः प्रमाणदृश्य नमः प्रमत्तिरूपिणे ॥ २४ ॥
नमश्चैतन्यनाथाय नमश्चैलोक्यरूपिणे । वन्दे तय पदाभोजं योगिप्रवरचुम्बितम् ॥
अपारमयपाशोधिपारायतरणादुतम् । पादम्पतिरपि स्तोत्रे भवतो न प्रगल्भते ॥ २५ ॥
सहस्रवदनम्याऽपि कर्णान्द्रम्य न चातुरी । न्यहर्णने महादेव कोऽहमत्यमतिः स्वर्ग

श्रीशिव उवाच ।

स्तोत्रमेतन्समाकर्ण्य कृतं तेन पतञ्जिना । तमघोचमहं कोऽसि कुतम्भ्योऽसि विहङ्गम
हंसेन सदृशः कायो घर्णः कावेन सन्निभः ।

प्रयोजनं कमुद्दिश्य प्रातोऽसीह तदुच्यताम् ॥ ४० ॥

इति पशू मया पृष्टः प्रथयानतकन्धरः । जगाद् स्मृष्टया वाचा पशू वाक्यविदाम्यः
देवेश धूर्जटेविद्धि मां मरालं स्वयम्भुवः । कर्मणा येन मे काण्ड्यं जातमाधुनिकं विभो !
तदाकर्ण्य सर्वज्ञं पृष्टं यदि तदुच्यते । मानसात्सरसः पृथ्वीं यानः प्रातोऽस्मि सङ्कृतम्
सौराष्ट्रनगरादारात्सरसिस्फुटदम्बुजे । बालेन्दुःखण्डधवलान्मृणालकवलानहम् ॥ ४१ ॥
आदाय बलमाश्रित्य निरगां गगनं द्रुतम् । विहाय सस्ततस्तन्ममादकस्मादपतम्बुधि ॥
अथ मोहपरीतात्मा सर्वथा चिकलेन्द्रियः । घेपमानवपुर्भोहात्स्पृष्टः शीतैः समीरणैः ॥
प्रबुद्धः पत्रे हेतुमपश्यन्नात्मनस्तदा । अहो किमेतदापन्नमयः पातः कथं मम ॥ ४२ ॥

कालिमा येन कायेऽस्मिन्पक्वकूर्पूपाण्डुरैः ।

इत्थहं विस्मयाविष्टो यावत्कुर्वे विचारणम् ॥ ४८ ॥

तावदम्बुरहाद्वर्णीमश्रोपमहमीदृशीम् । उत्तिष्ठ हंस वक्ष्यामि कारणं पातकाष्ण्ययोः ॥
अथोत्थाय समागत्य मया मध्ये सरोवरे । दृष्ट्वा राजीविनी रम्या राजीवैः पञ्चभिर्भुता
कारणं प्रष्टुमारैभे काष्ण्यस्य पतनस्थस्य । अथ तत्र घनश्यामान्त्वर्णवर्णाभ्यराशृतान्
चतुर्मुञ्जान्गदाशङ्खचक्रपङ्केतहायुधान् । किरीटहारकेयूरकुण्डलयुतिचित्रितान् ॥ ५१ ॥
अद्राक्षमन्तरिक्षस्थान्पुरुषानयुतानि पट् । नत्वा प्रदक्षिणीकृत्य पञ्चपद्मां सरोजिनीम्
आत्मीयं पातमागम्य घृष्टं तद्विलं मया ।

पद्मिन्पुष्यच ।

कलहंस ! गतोऽसि त्वं मां विलङ्घ्य विहायसा ॥ ५४ ॥

तेन पातकयोगेन पतितोऽसि महीतले । तेनैव कालिमा काये पक्षिसत्तम ! लक्ष्यते ॥
भयन्त पतितं घाश्रम कृपापूर्णं चेतसा । मध्यमेनाऽमुनाऽञ्जेन वदता जातसौख्यम्
आधाय गृध्रदाः पणिसहस्राणि त्रिघं ययुः । एते ये भवता दृष्ट्वा नीलोत्पलसमन्वितः
सर्वे ते सप्तमेऽर्तने जन्मन्यासन्मुनेः सुताः । अग्नैवसरसस्तीरे तेषुस्ते परमं तपः ॥
कदाचित्कामिनी काचिद्यम्यकस्तयकस्तनी । चलायाङ्गुलान्ततरङ्गितरसान्निनी ॥

नासामुक्ताफलज्योत्स्नाद्युभितस्मितदर्धिति ।

घाणां विन्यस्य कुचयोर्वनेऽस्मिन्मधुरं जगौ ॥ ६० ॥

गायन्त्याः स्वरमाकर्ण्य घ्राहणा हरिणा इव । तौ समागत्य ते सर्वे सममेव व्यलोकयन्
मया दृष्ट्वा ममैवमिन्सूचस्ते परस्परम् । मुष्टामुष्टि तन्मनेषां शत्रुणाममवद्वजः ॥ ६२ ॥

अन्योन्यमुष्टिनिष्ठिप्टवक्षस्त्यनर्जयिताः ।

ते भुक्त्वा निन्यान्घोरान्धभूषा सात्सा मुचि ॥ ६३ ॥

सदा ते भ्वापदाब्रज्जुर्दग्धा वन्द्येन वद्विता । तत्रो मातङ्गतामेत्यपधियान्घातघातयन् ॥
वने विपोदकं पीत्वा ते ययुर्यममन्दिरम् । सरोद्वक्त्रपिमाज्जगन्मान्यासाद्यथ ॥ मान्
ततो मधुञ्जता जाता धनंजनेऽत्र सरोवरे । मय मे गन्धमाघ्राय प्राप्नुजे वर्यजयं वदन्

चतुर्षात्यधिकशततमोऽध्यायः] * गीतादशमाध्यायद्वारोद्धारोपायवर्णनम् * ५६१

गुरुशुश्रूषणं सम्यग्विदधानि च भक्तिः । शयानस्यगुरोःशय्यानिद्रितःसपदाऽस्पृशन्
तेन पापेन तिर्यक्त्वमयं स्वर्गोऽपि लब्धवान् । पश्यानिमिरालानांमध्ये जातस्ततो द्विजः
अस्मिञ्जन्मन्यमुप्येह पुराऽम्भल्लोकतावधि । गीतानां दशमाध्यायं न लिन्याकथितन्नतः
आकर्ण्य विहगो लेभे ब्रह्मज्ञानमनुत्तमम् । सोऽयं विप्रकुले जातो दशमाध्यायवैभवात्
जन्माभ्यासवशादस्य शिशोरपि मुखाभ्युजात् । गीतानां दशमाध्यायः समुत्तमस्तिसर्यदा
तदर्थपरिणामेन सर्वभूतेष्ववस्थितम् । शृङ्खलधरं देवमयं पश्यति सर्वदा ॥ ६१ ॥

यस्मिन् यस्मिन् यदेवाऽस्य दृष्टिः शिष्या शरीर्णिषी ।

स स मुक्तो भवेत्सर्वः सुरापो ब्रह्महाऽपि वा ॥ ६२ ॥

न द्विजय भया विप्रः परमात्मस्वरूपविणा । इदं नगरमार्नातो मुक्तिक्षेत्रं स्वभावनः ॥

अत्रत्यानां मनुष्याणां मुक्तिं करतले स्थिता ।

तेनाऽस्य दृष्टिपातेन विशेषोऽन्यो न जायते ॥ ६४ ॥

न ददामि बहिर्गन्तुमहमस्य पुरा हृतम् । दशमाध्यायमाहात्म्यान्त्यज्ञानं सुदुर्लभम् ॥

लब्धमेतेन मुनिना जीवन्मुक्तिरियन्तथा । तेनाऽस्य चन्द्रो हस्ते ददामि पथि गच्छतः

दशमाध्यायमहिमा भृङ्गिरिते महानयम् । इति भृङ्गिन्दिरमे कथितं यत्कथानकम् ॥

तदेदमत्र कथितं सर्वपापप्रणाशनम् ।

- नरो वाऽप्यथवा नारी योऽपि कोऽपि न चा पुनः ॥ ६८ ॥

अस्य श्रवणमात्रेण सर्वोत्थमरुलं लेभेत् ॥ ६६ ॥

इति श्रीपादो महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्रपां संहितायां उत्तरेखण्डे गीतादशमाध्याय-

माहात्म्ये चतुर्षात्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥

तामवेक्ष्य सुधाभानुमास्करद्युतिमण्डलाम् ।
 योगिगजहृद्भोजराजहंसनिधेयिताम् । अनाहतमहानादमयीमद्वयरूपिणीम् ॥ ३१ ॥
 महालक्ष्मीं भगवतीं चाश्रितार्थप्रदायिनीम् । आराध्य भक्तिभावेनचेतसासमुत्तम
 विवाहमण्डपं प्राप पुरं विप्रैः समन्वितः । पुरे तत्र प्रतिगृहं वासस्थानमयाचत ॥ ३२ ॥
 न लेभे वसतिं स्यातुं गेहे कस्मिन्नपि द्विजः । दर्शिनं ग्रामपालेनविशालंवासमन्दि
 प्रविश्य वसतिं चक्रे ब्राह्मणः सद्भिभिःसह । ततः प्रमातेयिमले मुनन्दोऽसौद्विजोत्तम
 धिरालोकयाश्चक्रे वासगेहाभिरजंयपुः । अध्वन्यान्खिलान्यत्र जातान्चाऽपि यदृच्छन्
 गम्यमानः समायान्तं ग्रामपालो ददर्श सः । तं वभाषे ग्रामपाल आयुष्मानसिसर्व
 भागधेयवतां पंसां पुण्यः पुण्यचतामसि ।

प्रभाषो विद्यते वत्स कोऽपि लोकोत्तरस्त्ययि ॥ ४२ ॥

क प्रयाताः सहायास्ते कथं तत्सदनाकृपहिः । तत्पश्य मुनिशार्दूल कथयामित्वाऽग्र
 किन्तु नाऽन्यं त्वया तुल्यं पश्यामीह तपस्विनम् ।
 किं जानासि महामन्त्रं कां पिद्यामवलम्ब्यसे ॥ ४३ ॥
 कस्य देयस्य कारण्याच्छक्तिर्लोकोत्तरा त्ययि ।

तत्कारण्ययशान्तिष्ठ ग्रामेऽस्मिन्ब्राह्मणोत्तम ! ॥ ४५ ॥

शुद्धयामखिलमेव भगवंस्ते करोम्यहम् । इति सम्यासयामास तस्मिन्ग्रामेमुनीश्वर

काऽऽप्ते न राक्षसः पुत्रो भाक्षस्तन कथं यद् ॥ ४६ ॥

ग्रामपाल उवाच ।

वर्तते नगरे घोः पुरुषादो निराश्वरः ॥ ५० ॥

न सादृतिं जानेत्य निर्यं नगरगोपराव । न रायैतांगरेथ प्रार्थितः पुरा ॥
 राक्षस नः सर्वान्मार्गं मे कथयामहे ॥ ५१ ॥

पथिका निशि निद्रन्ति ये च ताम्बुङ्क्ष्व राक्षस ! ।

एतस्मिन्सदने पान्थान्प्राप्तपादप्रवेशितान् ॥ ५२ ॥

आहारं कल्पयाञ्चक्रुरात्मीयप्राणगुप्तये । भवान्सुप्तो गृहेऽमुष्मिन् धन्यैः संयुतः परैः ।

ने प्रस्ताः किल चानेन त्वं मुक्तोऽसिद्विजोत्तम ! । प्रभायंभवतोयेत्तिमयानेवद्विजोत्तम

मर्द्रीयतनयस्याऽद्य मित्रमेकमुपागतम् । अजानता मया सोऽपि तनयस्य प्रियः सखा

अन्यैः पान्थजनैः साद्रे तस्मिन्गृहे प्रवेशितः ।

श्रुत्वा तत्र प्रविष्टं तं निशीथे तनयो मम ॥ ५३ ॥

वमानेतुं गतः सोऽपि भक्षितस्नेन रक्षसा । दुःखिनेन मया प्रोक्तः प्रातःसपिष्टिताशनः

ममाऽपि पुत्रो दुष्टात्मन्भवता निशि भक्षितः । भवज्जडरनिर्मग्नः सुप्तोऽसी येन जीवति

अस्ति चैवमुपायन्ते ब्रूहि मे त्वं निशाचर ! ॥ ५४ ॥

राक्षस उवाच ।

अन्तःप्रविष्टं त्वत्पुत्रमज्ञात्वाऽहमभक्षयम् । अजानन्भक्षितः पान्थैः सहितोऽसी सुतस्तव

यथाजीवति मे कुक्षी यथा भवति रक्षितः । तथा विहितमप्यस्ति दैवेन परमेष्ठिना ॥

अतैकादशाध्यायं यः पठत्यनिशं द्विजः । तन्प्रमादेण मे मुक्तिर्मृतातां पुनरद्वयः ॥

प्राप्तपाल उवाच ।

कथमेकादशाध्यायसामर्थ्यमिदमद्भुतम् । इति पृष्टो मया विप्र स वभाषे निशाचरः ॥

राक्षस उवाच ।

पुरापृथगेनकेनाऽपिनभोमार्गेणगच्छता । भविष्यन्त्स्वतुण्डाग्रात्पान्तिनंकाऽपिवारिणि

नं जलशयमागत्य सोऽपि शान्तींभरस्नदा । महानार्थमिति श्रान्त्या विदधे शिवतर्पणम्

तमूचिरे जनाः सर्वे तीर्थमेतत्कथं वद ॥ ६६ ॥

मुनिरवाच ।

अपत्येकादशाध्यायंविस्मयंविद्यतेन्द्रियः । एतर्मान्भुविप्रोऽर्मान्चार्थ्यापादितपथि

तस्याऽन्विषाकलं गृध्रवदनात्पत्तिं जले ॥ ६७ ॥

तेन तीर्थमिदं दिव्यं ज्ञानं पातकनाशनम् ॥ ६८ ॥

राक्षस उवाच ।

तन्ममं मानसाः सर्वं सानुस्मज्ज जनायां । निर्वज्रमगत्या मेवं प्राप्नुमं त्वमं
एकादशस्य सामर्थ्याद्भयायस्य भविष्यति । ममाऽग्निमुक्तिपान्थानां पुनस्त्याज्यं
यो मया कश्चिदुद्ग्राहो ब्राह्मणोऽत्रैरिति पृति । स न एवमुद्ग्राह्यार्थं जपति स्म निरान
स तेनाप्यायमन्त्रेण साधयामिमन्त्रितम् । विषम्य धारि विदेन्द्रः क्षिप्रंदिम्यो
ततो मे शापनिर्मुक्तिर्भविष्यति न संशयः ॥ ७३ ॥

प्राप्तपाल उवाच ।

इति तेनाऽग्नि सन्निष्टः समायातस्त्यदन्तिभ्यम् ॥ ७४ ॥

विप्र उवाच ।

राक्षसः केन पापेन जातोऽसौ यद् रक्षकः । यत्क्षपायां गृहेतस्मिन्नरात्सद्गतिनिद्रित
प्राप्तपाल उवाच ।

अस्मिन्नामे पुरा कश्चिदसीद्विप्रः कुर्यायतः । एकदा शालिकेदाररक्षणे व्याकुलोऽङ्गि
नातिदूरे महागृध्रः पान्थमेकमभक्षयत् । तं विमोचयितुं दूराद्गयाञ्चकेऽपि तापस
भुक्त्वा पान्थं खगस्तावन्निरगादभ्यराध्यना । ततः स तापसः कोपात्तम्यभाये कुर्यायत्

तापस उवाच ।

धिक्त्वां हालिकदुर्वृद्धे फठोरमतिनिर्घृणः । कुक्षिम्भरं परत्राणयिमुखं हतजीविभ्यम्
चोरेश्चदंष्ट्रिभिः सप्यैररिवह्विषिपाद्भुभिः । गृध्रराक्षसभूतैश्च वेतालादिभिराहनात्
जानुपेक्षते शक्तः स तद्वधफलं लभेत् । न मोचयति यो विप्रं प्रभुञ्चोरादिभिर्भृतम् ।
स याति नरकं घोरं स पुनर्जायते वृकः । निहन्यमानं विपिने गृध्रव्याघ्रेण पीडितम्
मुञ्चमुञ्चेति यो यत्किं स याति परमांगतिम् । गयामर्थे हताव्याघ्रैर्व्याघ्रैर्दुष्टैश्च राजभिः
तेऽपि यान्ति पदं विष्णोर्दुष्प्राप्यं योगिनामपि ।

-अध्वमेधसहस्राणि वाजवेयशतानि च ॥ ८५ ॥

शरणागतसन्त्राणकलां नार्हन्ति योऽशीम् । दीनस्योपेक्षणं कृत्वा भीतस्य च शरीरिणः
नृप्यवानपि कालेन कुम्भीपांके स पच्यते । पश्यन्नपि भयान्पान्थं दुष्टगृध्रेण भक्षितम्

निवारणसमर्थोऽपिनवमेः यन्निवारणम् । निष्कृतोऽसितस्तस्माद्विष्यसिनिशाचः
प्रामाण्य उवाच ।

इमं शायं मुनेः धृत्वा कम्पमानकलेवरः । प्रणम्य हालिकोपिमं यमाये करुणम्यचः ॥
हालिक उवाच ।

अत्राऽहं क्षेत्ररक्षायी चिरं क्षिणेन कथुषा । न चेन्मि निकटं गृध्रद्वन्द्वमानमिमं नमः ॥
नेन मेऽनुग्रहं कर्तुं ह्यपणम्य त्वमर्हसि ॥ ६० ॥

पित्र उवाच ।

यो वेश्येकादशाध्यायं जपत्यनुदिनं स यः । तेनामिमन्त्रितं घोरि यदागिरसि तापके
पतिष्यति तदा शापालय मुक्तिर्नविष्यति ॥ ६१ ॥

प्रामपात उवाच ।

इत्युक्त्या तापसो घातो हालिको वाससोऽभवत् ।

इति तद्वाक्यमवसो निशम्याऽऽमुं प्रधापयतः ॥ ६२ ॥

उभयं कार्यमेवाऽप्येवंतिष्ठं कुरु तावत् । तदागच्छ डिग्धेष्ट तेनाभ्यासेन मन्त्रय ॥
नार्थादिकं व्यस्येन तस्य मूर्धनि निक्षिप ॥ ६३ ॥

महादेव उवाच ।

इति तन्प्रापितं तस्य धृत्वा स करुणाप्लुतः । तपेति मह पात्रेन मूर्ध्नाक्षमणिकं तर्प्य
एकादशेन तेनाग्रे विष्णुपौष्पमन्त्रितम् । निक्षिप्तं तस्य क्षिरसि तेन विद्रेच योगिता
भोगाध्यायप्रभाषेण शापमोक्षमवाप तः । विहाय वाससं देहं कथुर्बाहुभक्तोऽभवत् ॥
निर्णीतां ये ज्ञास्येन वाग्धामासमतद्वयः । कथुर्मुखा कथुर्बुध्ने गङ्गकर्मदापरा ॥
ने विमात्राव्याघादुष्कृतवृत्ते स वाससम् ।

प्रामदान उवाच ।

मर्द्यापन्नवः कथं दर्शयामि तदायः । ॥ ६४ ॥

महादेव उवाच ।

इत्युक्ते प्रामदानेन दिव्यपीरस्य वाससः ॥ ६५ ॥

राज्ञा उवाच ।

एषं ननुर्भुजं विद्धि तमात्म्यामलपुत्रिम् ॥ १ ॥

माणिक्यगुह्यं दिव्यमणिगुण्डलमण्डितम् । हारहारिमहात्मक्यं मणिकेयुभूषितं
राजीवलोचनं त्रिष्यं हस्नेरुतसरोरुहम् । दिव्यं विमानमाकटं देवस्यप्रानमात्मजं
महादेव उवाच ।

इति तस्य वचः श्रुत्वा सुतं हृष्टा न तादृशम् । मग्नं नैतुमारोहे तं जहास सुतश्च
सुत उवाच ।

कति वाराणि जातोऽसि त्वं पुत्रो मम गृहक ! ।

पूर्यं पुत्रस्त्वदीयोऽस्मि हायुना दिवुषोऽस्म्यहम् ॥ १०५ ॥

यास्यामि वैष्णवं धाम ब्राह्मणम्यप्रसादनः । निशाचरोऽपि प्रामोऽयं पश्यदेहं चतुर्भुजं
एकादशस्य माहात्म्याद्यातिसर्गसमंजनैः । विप्रादस्मात्तमध्यायमधीष्यत्वं जपानिग्रम
भविष्यति न सन्देहस्तवाऽपि गतिरीदृशी । तात ! तस्मात्सतां सङ्गोदुर्लभः सर्वपावनैः
सोऽप्यद्य ते समुत्पन्नो ह्यात्मनः साधयेप्सितम् ।

किं धनैर्भोगदानैर्वा किं यज्ञैस्तपसा नु किम् ॥ १०६ ॥

किं पूर्तैर्वापरंशेयो विश्वरूपस्य पाठतः । तद्विष्णोः परमं रूपं तत्त्वं ध्यायस्व विश्रुतम्
यत्पूर्वानन्दसन्दोहरूपणब्रह्मास्यनिर्गतम् । कुरुक्षेत्रेऽजुने मित्रे तत्कैवल्यरसायनम् ॥
नृणां च भवभीतानामाधिव्याधिमयापहम् । अनेकजन्मदुःखभ्रान्तान्यत्पश्यामितस्मात्

शिव उवाच ।

इत्युक्त्वा सह तैः सर्वैर्ययौ विष्णोः परम्पदम् । तमध्यायंततो विप्रादुग्रामपालः पपाटसः
तावुभौ तस्य माहात्म्याज्जगमनुर्वैष्णवंपदम् । इत्येकादशमाहात्म्यकथानुस्यं निरूपिता
यस्याः श्रवणमात्रेण महापातकसंक्षयः ॥ ११५ ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे गीतेकादशा-
ध्यायमाहात्म्ये सतीश्वरसम्वादे पञ्चाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥

षडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः

राजपुत्रकथानकपुरस्मरं गीताद्वादशाध्यायमाहात्म्यवर्णनम्

महादेव उवाच ।

अस्ति कोल्हापुरं नाम नगरं दक्षिणापथे । सुखानांसदनं साध्विसाधूनांसिद्धिसम्भवम्
परशक्तेः परं पीठं सर्वदेवनिवेदितम् । पुगणेषु प्रसिद्धं यदुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ २ ॥
कोटिशस्तत्र तीर्थानि शिवलिङ्गानि कोटिशः । आस्तेरद्भगथायत्र विशालं लोकविश्रुतम्
तुङ्गाचलमहावप्रगोपुरोत्तासितोत्तमम् । प्रासादशिखरे यत्र तुङ्गं च कनकध्वजम् ॥ ४ ॥
सोमकान्तिमहासौधवल्लभो ऽह्निशोभितम् । जालज्योतिर्द्विद्विषूषधूमाऽऽमोदिनदिषतम्
चलत्पतारुविस्तीर्णच्छायां देवालयान्वितम् ।

चतुरैः सुन्दरैः स्त्रियैः धीमद्भिः शुचिमानसैः ॥ ६ ॥

अधिष्ठितं सदावारैः पुरुषैर्मूर्तिभूषणैः । कुण्डनयनाध्वन्द्रवदनाः कुटिलाङ्काः ॥ ७ ॥
उत्कुल्यम्बकच्छायाः पीनतुङ्गपशोधराः । वृत्रमध्यानिघ्ननाभिवलित्रयविराजिताः ॥
विशालजघनाध्वजजङ्घायुमा धराङ्गयः । पाचालमेखलादामनिकणमणिनूपुराः ॥
रणत्वरूपाहस्ताऽजम्बुकरत्करजराग्रयः । यसन्ति प्रमदा यत्र मादयत्यो मुनीनरि ॥
समस्तवस्तुसंयुक्तं सर्वभोगसमन्वितम् । मङ्गलैः सकलैर्वृणैः महालक्ष्मीसमन्वितम् ॥
तत्राऽगच्छत्पुमान्कधिगुपा गीतः सुलोचनः ।

कम्बुकण्ठः पृथुकन्धो महावक्त्रा महाभुजः ॥ १२ ॥

समस्तलक्षजोवेतो गोमरासमन्मानसः । प्रपिप्य नगरं पश्य शोभां स्त्रीषु सर्वतः ॥
उत्कण्ठितमना द्रष्टुं महालक्ष्मीं सुरेश्वरोम् । मणिगुण्डे वृत्रघ्नानः सम्पन्नितृणैश्च
महालक्ष्मीं महामायां नत्वा तुष्टाय भक्तिजः ॥ १४ ॥

राजपुत्र उवाच ।

अपत्यपारकल्याण शरण्या अगदम्बिका । कुर्वन्तो जगतो जन्म पात्रं हरणं दृष्ट्वा ॥

यया शक्त्या कृतादिष्टः परमेष्ठीसृजत्यसौ । अवष्टम्य च तांशक्तिं पालयत्यच्युनोऽङ्गः
 यया शक्त्या कृतादेशः संहृत्यखिलं हरः । तां भजे परमांशक्तिं सर्गस्थितिलयोऽजितम्
 योगिध्येयाद्भिकमलेकमलेकमलालये ॥ स्वभावानखिलाग्रमत्वं गृहासीन्द्रियगोचरात्
 त्वमेव कल्पनाजालं तत्कल्पं कुरुये मनः । इच्छाभानक्रियारूपा परसंचितस्वरूपिणी ।
 निष्कला निर्मला नित्या निराकारानिरञ्जना । निरन्तरा निरासङ्कानिरालम्ब्यानिरालया
 तत्रैवं महिमानं हि के वर्णयितुमीशने । वन्दे निर्मिद्वन्द्वचक्रद्वादशान्नविहारिणीम् ।
 अनाहतध्वनिमयीं विन्दुनादकलात्मिकाम् । मातस्त्वं पूर्णशीतांशुगलत्पीयूषधारिणी ।

पुष्पासि चत्सले बालान्सनकादीन्द्रिगम्भरान् ।

भनुस्यूता शिवा सम्विज्ञाप्रतस्यप्रसुप्तसिपु ॥ २३ ॥

तुरीयायां वर्तमाना दयासूततसन्निधु । ददासि प्राणिनां सर्वाः सततं ब्रह्मसम्पदः ।
 संहृत्य तत्त्वसंधानं तुरीयातीतया त्वया । योगिनां विषयतादात्म्यं दीयते निर्विकल्पया
 परं नमामि पश्यन्तीं मध्यमां धैर्यरीमपि । रूपाणि देवि! गृहासि जगत्सन्प्राणहेतवे
 त्वं ब्राह्मी धैर्यणी च त्वं माहेशी च त्वमग्निके ! ।

वाराहि ! त्वं महालक्ष्मीनारसिद्धी त्वमैन्द्रिका ॥ २७ ॥

त्वं कौमारी चण्डिका त्वं लक्ष्मीस्त्वं विष्णुपावनी ।

सावित्री त्वं जगन्माता शशिनो त्वं च रोहिणी ॥ २८ ॥

त्वं व्याहार्यम्वधार्यहित्यं गुधापरमेष्ठरी । चण्डमुण्डभुजादण्डव्यण्डदोर्दण्डमण्डिते
 शङ्खदीपगलद्रक्ताननपूजितलोचने ! । उगमलमहिषप्रायोन्मुल्लनमोददोषुमे ! ॥ ३० ॥
 शुम्भामुगमहावैत्यदारणायाजयिक्रमे ! । भक्तवचरिते सुखं नमस्कृत्योपयमानके ! ॥ ३१ ॥
 भक्तवत्पदने ममं प्रसीद परमेष्ठरि ! ॥ ३२ ॥

शिव उवाच ।

इति तेन स्तुता देवी महालक्ष्मीस्ततः स्वयम् । निजकृतं गमाणाव पुरतः प्रयुवाच तम्
 धीलक्ष्मीश्याम ।

यद्वितीत्यधिकशततमोऽध्यायः] * कोल्हापुरस्थसिद्धसमाधिवृत्तवर्णनम् * ६७३

नैऋत्ये १४-१५-१६ राजपुत्र उवाच ।
 पिता मे धरणीपालो वाजिमेधं ब्रह्माकनुम् । कुर्याणो दैवयोगेन गोगाकान्तोदिव्ययो
 । ३१ ॥ तद्वस्तुस्तनतैलेन शोषयित्वा मया ततः ॥ ३२ ॥
 स्थापितस्तत्र यागेऽसौ यथापूर्वमवर्तत ॥ ३३ ॥

अथ कान्तमहीचको यूषे यागतुरङ्गमः । निशीथे पन्धनं छित्त्वा नीतः केनाऽपि कुत्रचित्
 ब्रह्मा न द्रुतं कापि निवृत्तेषु जनेष्वहम् । आमग्य ऋत्विजः सर्वाश्छरणां त्यामुपागतः
 प्रसन्ना यदि देवि ! त्वं तन्मे यागतुरङ्गमः । दृष्टो भवतु यागोऽसौ सम्पूर्णोजायते यथा
 आनृप्यं मम तातस्य तेन राज्ञी भविष्यति । तथा कुरु जगद्धात्रि शरणागतवन्मने ॥
 शिव उवाच ।

मम द्वारे द्विजः सिद्धसमाधिरिति चिन्तितः । ममाऽऽज्ञयास्तत्सर्वं कायं निष्पादयिष्यति
 शिव उवाच ।

इत्युक्तः धीमहात्म्या ततो राजकुमारकः । आजगाम मुनिं सिद्धसमाधिर्यत्र तिष्ठति
 प्रणम्य तस्य पादाब्जं कृताञ्जलिरवस्थितः । तमुवाच ततो विप्रः प्रहितोऽसित्वमभ्यया
 स्वदीप्तिमिदं सर्वं साधयामि विलोक्य ॥ ४३ ॥

शिव उवाच ।
 इत्युक्त्वा त्रिदशान्सर्वा नाच कर्तुं समाश्रितः । पेक्षतश्चित्पात्म्यतनयोऽसौ तदा मुगन्
 एताञ्जलिपुटान् देवान्येषमानकलेधगन् । भय तानमरान्सर्पान्समग्रभागे द्विजोत्तम ॥
 सिद्धसमाधिं याच ।

अमुष्य राजपुत्रस्य धार्जीपज्ञाय कल्पितः । नीतोऽस्मि देवगजेन क्षयायामदहन्य मः
 गौर्याणां अश्वमेधाऽस्य समानवतमाविरम् । अथ तस्य मुनेर्वाषादेयैर्यन्तुरङ्गमः ॥
 समर्पितस्तनूनेन तैऽनुप्राप्ता दिवी कस । आहूतानमरान्दृष्ट्वा गतं तस्य तुरङ्गम्
 महीपतिस्तुतो कृत्वा तं मुनिं पाषयमप्रार्थन् ॥ ४६ ॥

राजपुत्र उवाच ।
 आश्चर्यमिदमेतत्ते सामर्थ्यं मृत्सिक्तम् ॥ हस्तेन त्वया विप्र ! त्रिदशाकर्षणं ॥

इत्यादिवाक्यं श्रुत्वा मे मर्त्यागोऽयं तुल्यः । न किञ्चिदस्य गणपदुक्तं कदापि ।

प्रमत्तिष्यति तत्कर्म भगवते न साऽप्यः ॥ ५१ ॥

शृणु विप्र! मर्त्यागः पितामीश्वरे बृहस्पतेः । प्राक्पश्यमेवोऽमी देवेन विप्रं गतः ।

भयाऽपि तस्य देहोऽस्मि तप्ततैलेन शोणितः । तस्य मर्त्यागं भूयः कर्तुमर्हसि सः ।

श्रीशिव उवाच ।

इत्यादिवाक्यं श्रुत्वा मे जगद्गमामुनिः । याममन्त्रयित्वा यत्र सायकोयोगमन्त्रः ।

अथाऽऽगत्य समं तेन तत्र मिदं समादिता । एषोऽमिममस्य विद्मे तस्यैवैव मूर्धं ।

ततः प्राप कृपाः संज्ञामुत्तम्ये धे ददर्श न । न तं पश्यच्छ विदेन्द्रं कोऽसि यमेति नृप ।

ततो राजसुतः सत्यं भूषालाय न्यवेदयत् । न नत्या ब्राह्मणं राजा तं पुनर्दत्तजीवि ।

यभावे केन पुण्येन त्वयि शक्तिरलौकिका । यथा मे जीविनं दममाहृष्टाद्य दिव्यैः ।

यागधोद्धरितो विप्र येन मे तन्निरूपय ॥ ५२ ॥

श्रीशिव उवाच ।

इत्युक्तस्तेन विप्रोऽसौ जगाद शृङ्गणया गिरा ॥ ५३ ॥

सिद्धसमाधिखाद्य ।

गीतानां द्वादशाध्यायं जपाम्यहमतन्द्रितः । तेन शक्तिरलौकिका ततोऽस्मिन् ।

श्रीशिव उवाच ।

एतदाकर्ण्य राजाऽसौ द्वादशाध्यायमुत्तमम् ।

पपाठ तस्माद्विप्रयैः सकाशाद्ब्राह्मणान्वितः ॥ ६१ ॥

तस्याऽध्यायस्य माहात्म्यात्ते सर्वे सद्गतिरयुः । अग्रे पश्चिमाजीवाश्च मुक्तिमापुरहोः ।

इति श्रीपादो महापुत्रो पञ्चवक्त्राशस्ताहस्योऽसंहितायां उत्तरे खण्डे गीताद्वादशाध्यायमाहात्म्ये पञ्चशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

सप्तशीत्यधिकशततमोऽध्यायः

महर्षिदीक्षितविप्रभाषांशुत्तं गीतात्रयोदशाध्यायमाहान्म्यवर्णनम्

देख्यवान् ।

दादशाध्यायमाहात्म्यं भवता कथितं मम । ब्रूहि त्रयोदशाध्यायमाहात्म्यमनिसुन्दरं
 धीमर उवाच ।

शृणु त्रयोदशाध्यायमहिमांभोनिधिं शिवे । यदाकर्णनमात्रेण परं मुक्तायप्यभि
मस्ति दक्षिणदिग्भागे तुङ्गमद्रा मदानदी । तप्तटे नगरंस्म्यं जाह्नवा दृग्दिहमुग्रम् ॥३॥
यत्राऽऽग्ने भगवान्देवि देवो दृग्दिहःस्ययम् । यस्य दर्शनमात्रेण परं कल्याणमाप्नो
तस्मिन्पुटेऽद्विज्जमाऽऽसीदृग्दीक्षितमश्नकः । तपस्याध्यायनित्यभोत्रिर्थायैदृशाम
द्वान्वातेति तस्यासीद्वाप्यां जाह्नवा न्य कर्मणा ।

न सुख्याप भूमं पत्न्या दुःखालया ज्वालयन ॥ ६ ॥

[illegible]

चञ्चकोरचञ्चप्रगलत्पीयूषसीकराम् । द्रवदिन्दुगिलानिर्धत्सुधानिकरं
विकासीकुसुमकोडसान्द्रोभूतकरोत्कयाम् । उद्भासितपयोराशिकुलोलालि
मतोभवमहासिहकुलटाकण्ठकर्तरीम् । घनान्धकारसन्दोहविदारणपटीयसी
श्वेतीकृतसतीकारपरार्थहिमगर्मिणीम् । मद्यानपङ्कजसङ्कोचाद्युनामानन्ददा
चक्रवाकवध्रुवचक्रकरुणाकोशसाक्षिणीम् । मुक्ताश्रेणीविशुद्धाशुप्रभासिता

अथ तस्यां प्रभूतायां पूरयन्त्यां दिशो दश ।

कामान्धाः कामिनो जाताः पथि सौधविहारिणीः ॥ २३ ॥

अपश्यन्ती विटान्त्रात्रौ निर्मिथ भवनार्गलम् । ययी सङ्केतभवनं निर्गत्य न
तत्र प्रियभ्रमं कञ्चित्काममोहितमातसा । अन्येपयन्ती नाऽद्राक्षीत्कुञ्जेकुञ्जे
आकर्णयन्ती कान्तस्य मन्दाळापान्पदेपदे । अमियाति ततःकोडन्यत्रसम्हारि
चक्रवाकरवाष्पुत्वा फलालापभ्रमादसी । सरोवराणिसर्वाणि पश्येदस्ती

कान्तम्रान्त्या तरुतले प्रसुप्तान्हृन्णिणोत्करान् ।

प्रयोधयन्ती सोच्छ्वासमागताऽस्मिन्ति भाषिणी ॥ २४ ॥

भालिदून्ती घनस्थार्णुं जीयतेभ्रमशङ्कया । मद्यानभ्रमादभ्रमश्चुम्बन्तीविक्र
तश्चतत्र कृत्यपर्यभ्रमाऽदृष्टमिया स्वयम् । यिल्लापयनेतस्मिन्मूच्छन्ती विविध

हा कान्त हा गुणाकान्त मच्चैतन्यनायक ॥ २० ॥

हेमतोहर्माभाष्यभाष्यालपय्यशेषये ! हा पूर्णमद्रवदन हा सरोजायनेक्षण
हाकान्त ! तत्त्वमाहित्यविध्रामार्गगुग्गुम । भहो कान्त नयाकीर्णकर्णकुण्डल
नयनानन्दनिप्यन्दी कुत्र ते मुण्यग्रमा । यदि कोपेन कुत्राऽपि गुणवियोऽत्र

प्रसादपामि स्या कान्त ! द्रव्या प्राणान्निव्रवानपि ।

रघुरूपैः सर्वतो विभु यिल्लग्न्या वियोगतः ॥ २४ ॥

मम्याः ध्रुवा घनः कोऽपि गुणो वयात्रः प्रवृत्तपात्र ।

कुर्वन्पुनःपुनःपुनः पथ्याप्रतिदिरां नया ॥ २५ ॥

आकाशालपयन्ती विविधभाषाभाषाहम् । गुरुनिर्भ्रमकाङ्क्षगुणं पुनमुत्पाद्य नाक

गतो व्याघ्रः समुत्पत्य यत्राऽऽस्ते साऽमिसारिका ।

अथ साऽपि तमायान्तमालोक्य पतिशब्दया ॥ ३७ ॥

जिगम पुरःस्थात् प्रेमनिर्भरमानसा । ततस्तन्य नखकीडाकूरतान्धीकृता सर्ता ॥

हो प्रियवपुःशङ्कां भ्रुत्वा गर्जितमुज्जितम् । व्याघ्रोऽपि पातयामास ततो नखशिर्तामुखैः

तमुवाचाऽथ क्रोशन्ती वीतसीद्वदया गिरा ।

तथाविधापि सा नारी भ्रान्तिमुन्मुख्य सत्वरम् ॥ ३८ ॥

पाद्यत्वं तु कुनोहेतोर्मां निहन्तुमिहागत । इदं सर्वं समाख्याहि यतस्त्वं हन्तुमिच्छसि

तितस्या वचः भ्रुत्वा शार्दूलध्वजविक्रमः । ध्वजं विहाय तदुप्रासमुवाच प्रहसन्निव ॥

उलापहा नदी नाम्ना देशे तिष्ठति दक्षिणे । नगरीमुनिपणैति तस्या रोधसि वर्तने ॥

तत्राऽऽस्ते भगवान्साक्षात्पञ्चलिङ्गो महेश्वरः ।

तस्यां पुर्यामहं विप्रपुत्रो भूत्वा स्थितस्ततः ॥ ४५ ॥

मया ज्यान्याजयन्नधश्चोदिते नदीतटे । वेदपाठफल शब्दद्विकीर्णन्धनकाङ्क्षया ॥

भेषुकागपराहोमात्तिरस्कुर्वन्दुरुक्तिभिः । अदेयद्रविणं गृह्यन्नदत्तमनिशं दिनम् ॥ ४६ ॥

उलयन्सकटाहोकाभक्षणप्रहणकौतुकात् । ततः कतिपये काले जडरत्नमुपागतः ॥ ४७ ॥

वर्लीपलितवानन्धः प्रपतन्प्रसन्नलङ्घति । पतद्दन्तोऽमवं भूयः प्रतिग्रहपरायणः ॥ ४८ ॥

इस्ते गृहोत्तमोऽहमगमं तीर्थसन्निधिम् । धनप्रहणलोभेन घ्नमन्पर्वसु पर्वसु ॥ ४९ ॥

ततोऽहं शिथिलाङ्गः सन्नकाञ्चिदुभूनिर्जरालयम् । गतवान्याचितंभोक्तुं दष्टो मध्ये पदे शुनः

अपतन्मुच्छित्तोभूत्वा ततः क्षितिन्येक्षणात् । ततोऽहं गलितप्राणो व्याघ्रयोनिमुपागतः

अत्र निष्ठाग्रिकान्तारे पूर्वपापमनुस्मरन् । न भक्षयामि धर्मिष्ठान्मुनीन्साधुजनान्सर्ताः

किन्तु पापान्दुराचारान्सर्तार्भक्षयाम्यहम् । अतोऽसत्तित्वं तत्त्वेन ममैव कथयतापसे ॥

इत्युक्त्वा स्वर्नखैर्ब्रूरेस्तां प्रिययाऽङ्गसङ्घशः । अधतांभक्षितांतेन पापदेहमुपाधिताम्

यमस्य किङ्करा निन्त्युसद्यः संयमनीं पुरीम् । यमादेशेन तत्रापि पातयामासुपशुताम्

विष्मन्त्ररक्तपूर्णेपु घोरेकुण्डेष्यनेकधा । कल्पकोटिषु जातासु तस्मादादाय तां मुहुः ॥

रौरवे स्थापयामासुर्मन्यन्तच्छतावधि । ततोऽप्यारुह्य तां दर्नारदतीं सर्वतोमुर्ध्वम्

नक्तेशां भग्नगात्रां चिक्षिपुर्दहनाननैः । एवं पापापरा घोरा मुक्ता नरकयात्राम् ।
ह जाता महापापात्पुनः श्वपचयोनिषु । ततः श्वपचगेहेऽपि यर्द्धमाना दिने दिने ।
यं जन्मवदोनैव तथैवाऽऽसीद्यथा पुरा । ततः कतिपये काले पुनः स्वयं भवन् ययौ ।

यत्राऽऽस्ते जन्मकादेयी शिवस्याऽन्तःपुरेऽवरी ।

तत्राऽपश्यद्वद्विजन्मानं वासुदेवामिधं शुचिम् ॥ ६१ ॥

गीतात्रयोदशाध्यायमुद्विजन्तमनारतम् । ततस्तच्छ्रवणादेव मुक्ता श्वपचविग्रहम् ।

दिव्यं देहं समासाद्य जगाम त्रिदशालयम् ॥ ६३ ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्रश्लोकं संहितायां उत्तरे खण्डे गीतात्रयोदशा-

ध्यायमाहात्म्ये सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥

अष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः

शौर्यवर्मविक्रमवेतालराजोः कथापूरस्मरं गीताचतुर्दशाध्यायमाहात्म्यवर्णनम्

इत्यर उपाच ।

अत्र परं प्रवक्ष्यामि भवानि भवमुक्तये । गीताचतुर्दशाध्यायमवधारय सुस्मिते ॥ १ ॥

मेदिन्यां यन्त्रिकलं स्पृष्टमस्ति कायमीरमण्डलम् ।

राजधानीं सरस्वत्या भास्ते शैव मनोहरा ॥ २ ॥

यामधिष्ठाय वादेयी प्रत्यक्षोऽयं प्रवच्छति । हंसैस्त्वमुत्तमानाऽपि सावित्रीयहर्तराणि ॥

मरुत्यनीपदान्नोत्तमेषामाधिरथकुङ्कुमैः । यत्र गौरवयन्त्यासा हंताः पशुपतोद्भवैः ॥

त्रिल्लरं तत्रा शैव शृणो संस्पृष्टमभिजायम् । शुदर्शानमयोमात्रा निमेषेणोत्तरपते ॥

प्राक्पाङ्गहाङ्गजोऽभून्नैवत्र कुङ्कुमार्गगुह्यैः । सर्वतोऽद्वजितच्छायां शशाङ्कविमण्डलम् ॥

तत्राऽऽसीत्तन्त्रमारागिशीघ्रं यमोत्तमैः । उद्युतज्वल्यार्षां घण्टिद्वजरातिगणैः ॥

अभूच्च सिंहलद्वीपे राजा सिंहपरामर्शः । नास्ति विक्रमवेतालः कलानामपि शेषधिः ॥
उभोपरस्परं मैत्रीं वर्द्धवाञ्छकतुः क्रमात् । तत्तद्देशसमुत्पन्नैरपूर्वैः प्रचुरोत्करैः ॥ ६ ॥
एकदा प्रहितं प्रेम्णा प्रभूतं शौर्यवर्मणा । राजा विक्रमवेतालो विलोक्य शुनकीदृश्यम्
मत्तमातङ्गतुल्यगमनिभूषणचामरम् । प्रेययामास मित्राय प्रभूतं शौर्यवर्मणे ॥ ११ ॥
एकदा शिविकारूढध्वजचामरपीजितः । सुवर्णशृङ्खलारूढं धाद्यडिण्डिमडम्बरम् ॥
शुनीयुगलमादाय मृगयाकौतुकोत्सुकः । राजा जगाम बाह्यालीं समं राजकुमारकैः ॥
पणवन्धविधानेन समुपेतं शशाभिषम् । तत्र राजकुमाराणां महान्कोलाहलोऽभवत् ॥
नतः समानवयसा केनचिद्राजसूनुना । बहुमूल्यं पणं हृत्वा राजा चिक्रीड कौतुकी ॥
ततोऽप्यतार्यं दोलाया विरदावल्लिगर्पिताम् ।

धावतः शशकस्योच्चैः पृष्ठे मुञ्चन्पुःशुनीम् ॥ १६ ॥

सुमोच राजपुत्रोऽपि प्रेमपात्रं महाभुजः । विरराम शुनोमुच्चैः सङ्क्रीडत्यं विरदावलीम्
अलक्ष्यमाणवेगेऽस्मिञ्शुनीयुगलकेभृशम् । धावत्युत्थितमेवासीत्पश्यतां सर्वभूभृताम्
गपात गर्जे महति शशकोऽतिप्रमादसौ । पतितोऽपि शुनीवश्यो नाऽमचच्छशपावकः
वतः शनैः समुत्थाय धावन्नाक्रम्य रोषतः । जगृहे राजशुन्याऽसौ शशकः पेनमुद्वमन्
ततः कथञ्चिदुत्प्लुत्य गच्छन्विस्खल्यञ्छशः ।

राजपुत्रशुनक्याऽसौ गृहीतः कन्धरातटे ॥ २१ ॥

जितमस्माभिरत्यर्थमिति सञ्जल्पतां नृणाम् ।

कोलाहले शङ्कितायाः शुन्या निर्गतवान्मुखात् ॥ २२ ॥

सतो दंष्ट्राग्रधेर्णाक्षरदुधिरधारकः । काऽपिमर्मभूमागे निलीय प्विनराञ्छरा ॥ २३ ॥
जिघ्रन्त्याराजशुन्याऽसौ भूभागधनरोषया । दृष्टमात्रं परित्यक्तो हन्तमात्रं ततोऽगमन्
यत्र कर्पूरकदलीबोडव्याघ्रदीतलः । घोलीकपोलकलकांश्चुम्बन्त्यानि समीरणः ॥
उद्भिन्नकेनक्रीकोशरजोमुकुलितैस्तनूः । विस्त्रय्याहरिणा यत्र च्छायां तां परितन्वतः ॥
नारिकेलकलैर्यत्र भ्ययं निपतितैरधः । अपिचूतकलैस्तृणाः पृष्टैः शाष्वाभृगाभ्रपि ॥
अपि केसरिणो यत्र खेलन्ति बल्लभैः समम् । कपिनः केकिर्दंष्ट्रु निर्बिशाद्दुःशिश्लिव

यथाश्रमान्तरे विप्रो धत्सनामाजितेन्द्रियः । शान्तश्चतुर्दशाध्यायं जपन्नास्तेनित्तम
तत्र तच्छिष्यपादाब्जप्रक्षालनजलैः कृते । कर्दमे न्यपतद्गत्या जीवरोपो मुहुःश्वम् ।
ततः कर्दमसंस्पर्शमात्रनिस्तीर्णसंभूतिः । दिव्यं विमानमारुह्य निर्ययी शशङ्को दिव
ततः शुन्यपि लिमाङ्गी स्त्रोकैः कर्दमविन्दुमिः । क्षुत्पिपासातिरहिनाशुनीरुविहाय
ततो दिव्याङ्गना रम्यं गन्धर्वरूपशोभितम् । दिव्यं विमानमारुह्य शुन्यपि त्रिदिव्यं
ततो जहास मेधावी शिष्यो नास्त्रा स्वकन्धरः ।

विचार्य विस्मितः पूर्वजन्मघैरस्य कारणम् ॥ ३४ ॥

राजाऽपि पर्यपृच्छत्तं विस्मयस्मेरलोचनः । प्रणम्य परया भक्त्या चित्तग्रैरुपयोनिरि
कथां कथय मे चिप्रहृन्तयोनिनिषेविनी । अहो यौ जग्मतुः स्वर्गे शुनीशशक्रावकां
शिष्य उपाच ।

यत्सनामाऽऽदिजन्माऽऽस्तेवनेमुष्मिज्जिनेन्द्रियः। चतुर्दशतुहाध्यायंगीतानांसर्दशजपन
शिष्योऽहं तस्य भूपाल! ब्रह्मविद्याविशारदः। गीताचतुर्दशाध्यायं जपामि प्रत्यहं त्वं
मर्दायचरणाभोजप्रक्षालनजले लुठन्। शशस्त्रिदिवमापन्नः शुनक्या सह भूपते' ॥१॥

राजोचाच ।

हेतुना केन कथय हसितं च द्विजोत्तम !। अतः किमपि साकृतं मन्यमानेन सादाम्
शिष्य उवाच ।

महाराष्ट्रे निगमं नाद्या प्रत्युदकं महत् । तत्रार्सादुप्राहाणो गाद्या वैश्यः कित्तामर्षीः
 विलोभना मयनस्य जाया स्वैरविहारिणी । तेन सा हन्यतेक्रोधाद्वैसञ्जित्यजन्मनः
 ततः स्त्रीविषयापेन शशको जायते छिन्नः । किञ्चिद्व्याकुलका साऽपि जाता यश्चनजन्मनः
 पूर्वेष्वजन्मनाऽऽभ्यस्नयैरेषिष्मन्तो नहि । भाग्येदियदुर्म्यापदुध्या योन्यन्तरमपि क्वचित्
 इत्याकलस्य सख्यं नृपायः धनयाऽन्यतः । गीतामन्यस्य सकलामवाप परमा गतिम्
 इति श्रीपादोमहर्षिगणेशशशाङ्कसाहस्यं संहिताया उत्तरे गण्डे गीतायतुर्दशा-
 ध्यायमाहात्म्ये महाराष्ट्रव्यधिकारान्तमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥

एकोनवत्यधिकशततमोऽध्यायः

गौडाधिपतिनरसिंहवृत्तपुरस्सरं गीतापञ्चदशाध्यायमाहात्म्यवर्णनम्

इधर उवाच ।

प्रवक्ष्यामि विशालाक्षि तुहिनाचलकन्यके !। गीतापञ्चदशाध्यायमाहात्म्यप्रवधारय ॥

कृपालुनरसिंहोऽभूद्राज्ञा गौडेषु भूपतिः ।

यस्याऽसिधारया सङ्ख्ये देवसङ्गाध धिवृत्ता ॥ २ ॥

यदीयमत्तमातङ्गदानधाराजलैरिला । निदाघेऽपि च सेहे ता रचिसन्तापनेदनाम् ॥ ३ ॥

संक्रन्दनपरिचस्ता यदीयशरणं गताः । रेजिरे करिणो मत्ताश्चन्द्रस्तं पर्यता इय ॥ ४ ॥

मत्तमातङ्गचीत्काप्रतिम्बनमिवादरात् । यस्य गोपायनं शैला व्याहरन्ति कृपायत ॥

यदीयवायत्तर्गधुरसङ्गातजर्जरम् । नाभूच्चित्रं कपट्टारं गनगण्डं धरातलम् ॥ ६ ॥

यस्मिन्वृत्रहणोमिश्रे समुद्धरतिमेदिनीम् । पुनरुज्ज्वलयाञ्जने महाभाष्यं कर्णध्वज

तस्याऽऽसीत्मेनिको घीमाभ्ररशालकलानिधिः ।

नास्त्रा सरभभेरण्डः प्रचण्डभुजमण्डलः ॥ ८ ॥

भाण्डारेण तुरङ्गैश्च भटेर्घोररसोद्भवे । समानययभूपालदुर्गेभ्यस्तदुर्गम् ॥ ९ ॥

स कदानित्स्यपरराज्यं कर्तुं पापे दूधे मनः । निहत्य यमुधापालं बलात्सार्कं बुभारबैः

कर्तुं व्यपस्य दिवसेः स्वल्पैरित्थं विर्कारंया । विभूविजयपादागु पगागु समजापन

कालेनाऽऽर्थायसा प्रेत्य पापात्मा तेन वर्मणा ।

नेत्रस्यी तुरगो जातः सिन्धुदेसो वृशोदरि ! ॥ १० ॥

मूलेन वदुना बाल्या हपतरश्विदा ततः । बहुदमरतार्नातः केनविडंभ्यगुनुना ॥ ११ ॥

राजापिषोन्नतप्रायेस्तस्यैव मरणात्पदम् । बालेन वृद्धतां प्राप्तम्यराशं चादिशालवन

सर्पैर्यगुनुम्नं चारुवंशजे दानुसमागतः । राज्ञो हारिमिश्रतम्यत्र प्रतीक्षन्तस्ममागमम्

राज्ञो हारिमिश्रतम्यत्र प्रतीक्षन्तस्ममागमम् । विम्रयं हृदि राज्ञेति पृष्ट

देव प्रित्तगतीत्यमिनिमत्या गुह्यम् । मायाऽनीयन् मूयेन कालोऽमी साजुलन ।

गनोऽनलोका वक्त्राणि मृगानः पादपर्विताम् ।

समादिदेश यणिजमन्योऽप्राऽऽनीयतामिति ॥ १८ ॥

गिराणि भुजपद्मनामगन्तव्येतिताम् । गुहाणामपि वेतामि मुहुस्मादयन्महर् ।

भगण्डमेतिनीयेगपुगद्वमणाजितम् । लालाकेनकलेनामोऽमन्नुभृतं यः ॥ १९ ॥

उच्ये.भ्रमन्तुली भेजे गुणगाभेन तस्यतः । विपुष्यभनिनेजम्पी लिङ्गननकन्यः ।

नामैविन्दुधरलेयोऽयमानो निगन्ताम् ।

मुग्धाग्नोनिधिलोलेस्तेऽन्यासैकच्येऽथवा इव ॥ २० ॥

मीलानपत्रमुगलं घनच्छायातुलधिया । विघ्नाणो घाग्दिहलीदहिमाद्रिजित्यध्रियम् ।

मेदिनीमण्डलम्पर्शसंक्रान्तमिष पायकम् । मुहुस्मादयन्धुन्वन्धुनुरं कन्धगतम् ।

दारयन्चैरिणः सर्वान्याहरेध्र जयध्रियम् । हेपारवेण गुरुणा दिभु प्रख्यापयन्त्याः ।

रास्वस्य राशिरत्युच्चैर्गर्ततामिवशेषधिः । रूपम्यनिलयं साक्षादक्षणां पयोनिधिः ।

भानीतो यणिजा घाजी राजाच समदृश्यत । यदुघा वर्णितोऽमात्यैर्यवलक्षणवेदिमिः ।

यवेद्धं यणिजोदीर्णं स्वर्णं द्रवा महीपति । जग्राह तुरगं वेगादसीमानन्दनिर्भरः ।

ततोऽञ्चपालमाह्वययत्तस्तं निरूप्य च । विसर्जितसमालोको गृहान्तरमगाश्रुपः ॥ २१ ॥

अनेकधा समाकृष्टो महीपालं रणाङ्गणे । शस्त्रव्रणकिणध्रेणीभूषणं सत्त्वसन्निभम् ।

एकदा मृगयां खेलन्कुतूहलरसात्मना । तमारुह्य महीपालो घनं प्रति विवेश ह ॥ २२ ॥

विमृज्य सैनिकान्पृष्टे घावतः परितोऽखिलान् ।

आकृष्यमाणो हरिणः पिपासाकुलितोऽभवत् ॥ २३ ॥

तनउनीर्य तुरगाञ्जलमन्वेपयधूपः । यदुध्याश्च तदृशाखायामारोह शिखं मृगः ॥ २४ ॥

गीतापञ्चदशाध्यायश्लोकार्धं लिखितं तत् । पातितं मरता तत्र यत्र खण्डे व्यलोकयन् ।

पत्रं घावयतो राहः ध्रुत्वा गीताक्षरावलीम् । ततो मुक्तिपदं लेभे तुरगस्त्वरयाऽपतन् ।

ततो ग्रन्थि समाच्छिद्य पत्याणमपतार्थच । उत्थाप्यमानस्तुरगो राजा नोत्थितवान्मृकः ।

॥ २५ ॥

नवत्यधिकज्ञानतमोऽध्यायः] * गीताषोडशाध्यायमाहात्म्यवर्णनम् *

६११

ततो गिरिं समाकृत् ददर्शाश्रममुत्तमम् । पुष्पागकदलीनूतनालिकेरसमन्वितम् ॥३८॥
द्राक्षेध्रुवादिकापूगनागकेसरचपकम् । खेलत्करमसारङ्गं नृत्यन्केकिकुलं वृषः ॥ ३९ ॥
प्रणिपत्य द्विजन्मानमुदजाभ्यन्तरस्थितम् । पप्रच्छ पद्मा भक्तया मुक्तसंसारपासनात्
तुगोनिगान्स्थायं हेतुना केन मे धृद । इत्याकर्ण्य पद्मो रागो द्विजन्मा पाचमुचिवात्
त्रिकालदर्शो मन्त्रज्ञो विष्णुर्गर्भो महत्तरः ॥ ४० ॥

द्विजन्मोवाच ।

आसीत्सेनापतिः पूर्वं भेरण्डस्तरभूषणे ! । त्वां निहत्य समं पुत्रैः फत्तुं राज्यं समुद्यतः
तावद्विभूचिकारोगान्कालधर्ममवाप्तवान् । कालेन बहुतां प्रेत्य तन्वान् पारगोऽभवत्
अथ पञ्चदशाध्यायमशोकाखं लिखितं क्वचित् ।

ततो वाचयतः धृत्वा निगान्तुगो दिवम् ॥ ४१ ॥

ततः समागतैस्तत्र पश्चिवात्जनैर्वृत । प्रणिपत्य द्विजन्मानं हृष्टगोमा विनिर्गतः ॥४२॥
पथं तदेव लिखितं गीतापञ्चदशाध्यायम् । वाचयन्त मदीवालो हर्षतमुत्तमोद्यतः ॥
अभिविच्य निजं पुत्रं मन्त्रविमन्त्रिभिः समम् । निहासते निहृषदं मुक्तिमाप विमुग्धीः
इति धीपात्रे महापुराणे पञ्चदशाध्यायमाह्वयो मदिताया उत्तरे गण्डे गीतापुराणोत्तम-
योगापरपञ्चदशाध्यायमाहात्म्ये ण्योनतबन्धविज्ञानतमोऽध्यायः ॥१८९॥

नवत्यधिकज्ञानतमोऽध्यायः

गीताद्विभागः गङ्गावाहोपिप्रमुखाद्योऽध्याययोपदेष्टेनोदात्तपुष्पम्
गीताषोडशाध्यायमाहात्म्यवर्णनम्

इति अध्यायः ।

अथ एवं प्रवक्ष्यामि षोडशाध्यायगौरवम् । भाकपेऽपुनरुक्तिः इति चण्डिकावर्णिनि !

अग्नि सौराष्ट्रिकं माप्ता पुं मुर्जन्मण्डले । तत्रासीत्पद्मबाहुः राजा नन्द एव
 यदीयपुत्रमुत्तमोत्तमात्मागुणितोद्गते । वामे निषी हृदिः स्वाभ्याश्रिते मरुतं
 यदीयकीर्तिकर्तृकृष्णजा भानि गमोद्भूते । कीर्णार्थेनिरुक्तप्रागमास्तेस्वाभ्याश्रिते

यस्याऽतिधारा तीर्थेण स्नाना नी निपुभुजः ।

ध्यावत्तलं दिपोऽद्यापि स्यर्गन्नीवाग्विमोहिताः ॥ ५ ॥

तस्याऽतिमर्दो गाम मरुहन्ती मरुदुचुरः । मरुदुचुरागलिने मुत्रदुष्टमममम
 कपोलपल्लकोत्तार्णमध्वाराजलायिलः । यमी यो निरुक्तोद्गमिन्नाद्रिगिर्विषयः

यस्याङ्गेषु व्यराजन्त चामराधन्द्रिकोऽव्यलाः ।

किरणाश्च शीतांशोः पतिताः काननोदरे ॥ ८ ॥

सिन्दूरपांसुपटलीराज्रकुम्भम्यलो यमी ।

यः सन्ध्याव्रादिध्यातं विरचयण्डमिव स्थिता ॥ ६ ॥

सक्रदाचिन्मोचयित्वाऽटुल्लाभ्रिगडानधि । भ इन्चालोहं दृढं स्तम्भं प्रहारसहानिधिमि
 आधोरणगणान्सर्वान्पार्ष्णिविस्फूर्जदङ्कुशान् । क्रोधादवगणय्यैव निजशालां वनत्र

क्षीक्ष्णाङ्कुशमुषैर्विष्वघ्नयमानोऽपि वैणचेः ।

दण्डैश्च वासयामासुः स्नादितो न मनागपि ॥ १२ ॥

ततो राजा समागत्य निशम्येदं कुतूहलम् । तत्र हस्तिकलामित्रीः समं राजकुमारं
 अदृश्यत समागत्य राजा दन्तायलो बली । मोहयदुद्धटाटोपो हताट्टालिकमालिक
 दृष्टुस्तं महामीमं पीरा दूरतरं स्थिताः । गोपायन्तः शिशुन्मीत्या निवृत्तान्यकुतूहल
 रुद्धेषु तत्र मार्गेषु पलायनपरैर्जनैः । वासितेषु मदीयोप्रदानधाराभ्युत्तीकरैः ॥ १६

स्नात्वा तेनाऽध्यना यतः सरसः कश्चन द्विजः ।

गीतानां पौडशाध्यायश्लोकान्कतिपयाजपन् ॥ १७ ॥

निपिद्धयमानो बहुधा पौरैराधोरणैरपि । अमन्यमानः फरिणो भीताभ्रलितयांस्ततः
 फुत्कारेण सत्रावृष्वजनादिवरिमिर्दयन् । सृष्टुशदानां मुर्जन्तस्य म्वन्तिमाभ्रिर्गतोद्विज
 — निरुक्तो जगन्मोघः । मानसे भूमिपालस्य पौराणामपि परप्रताप

हृद्य तनो राजा पुत्रराजीयलोचनः । तमपृच्छद्विजं याहादवतीर्य प्रणम्य च ॥
राजोवाच ।

अलौकिकमिदं विप्र ! स्वयाऽऽद्याऽचरितं महत् ।

पुनान्तरूपदेतस्मात्कथं निर्यातयान्नाजान् ॥ २२ ॥

यमचंयसि गीर्षाणं कं मयं जयसि प्रभो ! ।

या च सिद्धिस्तयाऽर्प्नोति द्विजमन्समुदीरय ॥ २३ ॥

द्विज उवाच ।

तायाः षोडशाध्यायश्लोकान्कल्पयानहम् । जयामि प्रत्यहं भूय ! तेनेताः सयन्निदयः
ते विहाय द्विजं क्रीण्दहन्त्यं नृपः । मातृगाम द्विजमानसादाय निजमन्दिरम् ॥
तं मुहूर्तमन्याय्य तोषयित्वा द्विजोत्तमम् । सुपर्णलक्ष्मणद्वयार्कगोतामन्त्रमुपाददे ॥
तायाः षोडशाध्यायश्लोकान्कल्पयानपि । तमभ्यस्य तनोराजान्स्कारेणमर्कानुक्तः
धैक्या चिनिर्गत्य याहालीं सह सन्निहैः । तमेवामोचयद्राजा मन्त्रमाधोष्पादूतम्
तमपृमितिवाक्यानि रात्र्यर्गोपममानयन् । नृणपञ्चाविर्न राज्ञागजम्वाग्नेऽपिगणतः
दायनण्डरत्नकं मददहनिनिन्दुराम् । भाग्यौमन्त्रिदिध्यासाधुप साहगिरिवाग्रणीः
होमिषमुपादिन्दुः कालाग्यादिव धार्मिकः । साधुश्रद्धम्य वदतामृशोनिगमद्रुजान्
भागस्य नगरं राजा स्वभिविष्ट्य पुनराकम् ।

संतायाः षोडशाध्यायादृषाः यमो गतिम् ॥ २४ ॥

वि धीपाद्ये महापुण्ये पञ्चरक्षमाभवाहन्ती संहितानां उक्तो नगरे संतामोदशा-
ध्यायमाहात्म्ये नयन्वाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥

गङ्गान्वत्यधिकशतनमोऽध्यायः
भालवभूपतिपुत्रमृत्यम्यमतगजमागणेनपुनर्गजप्राप्तिः
गणदशाध्यायजपप्रभावान्मुक्तिवर्णनम्

ईश्वर उवाच ।

गोडशाध्यायसामर्थ्यं कथितं शृणु साम्प्रतम् ।

स्पर्ष्टं सप्तदशाध्यायमहिमाम्मोनिधिं जिवे ! ॥ १ ॥

खड्गबाहोः सुतरस्यैवभृत्यो दुःशासनोऽभवत् । तंगजं घर्तुमागत्य गजान्प्रातो यमक्षम्
 सद्रासगानिवद्वात्मा गजयोनिमवाप्य च । गीतासतदशाध्यायं श्रुत्वा प्रातः परं पदम्
 देध्युवाच ।

दुःशासनो गजत्वं च प्राप्य मुक्तइति श्रुतम् । तदेव वद कल्याण विस्तरेण मन प्रभो ।
 ईश्वर उवाच ।

स्थितः कश्चन दुर्मेधा मण्डलीककुमारकैः । यदुमूल्यं पणं कृत्वा गजमारुढवांस्ततः ॥
 गत्वा कतिपयान्येव पदानि जनवारितः । तान्ना दुःशासनो मूढः प्रीडयाम्यमुदीरयन्
 ततो निशम्य तडाक्यं क्रोधान्धः सिन्धुरोऽभवत् ।
 न्यपतच्च स्वलत्पादः कम्पमानकुमारकैः ॥ ७ ॥

ततो निपतितं किञ्चिदुच्छ्वसन्तं गजोरया । ऊदुर्ध्वमुन्मूलयाञ्चक्रे कृतान्तकनिरङ्गुरा
 गतासोरपि रोपेण तस्यास्थिनां च गणं गजः ।
 विकीर्णवान्पृथक्कृत्वा मत्तो दन्तावलस्ततः ॥ ६ ॥

ततः कालेन समेत्य गजयोनिमवाप सः । महान्तं कालमनपत्तिहलक्षोपभूषितः ॥ १० ॥
 मैत्री गरीयसी सार्द्धं खड्गबाहुमहीभुजा । ततोऽयं जलमार्गेण प्रापितो वारुणोमत ॥
 जयदेवेन खड्गबाहोः प्रीत्या नीतो महीभुजा ।
 जातिं स्मरन्त्यकीयां स पश्यन्मनून्सहोदरान् ॥ १२ ॥

दुःखेन महतास्नोकान्द्विसानत्यवाहयत् । उवास खड्गबाहोश्च गृहे तूर्णामनिर्दिशन्
स कदाचित्सन्तुष्टः समस्यालोकपूरणे । कर्मद्वित्कवये प्रादात्तमुपायनहस्तिनम् ॥
तेन तेन कविना रोगोपद्रवमरुणा । मालवक्षोणिपालस्य विक्रीतश्चैत्यकुञ्जरः ॥१५॥
कियन्त्यपि गते काले पाल्यमानोऽपि यत्नतः । भुम्भुंरभयत्तत्र कुञ्जरो दुर्जरञ्जरः ॥१६॥
न जिघ्रति ययः शीतं नादत्ते कयलंगजः । स्ववित्यपि न सीख्येन मुञ्चत्यधूनि केवलम्
ततो हस्तिपकाख्यातं वृत्तान्तमचनीपतिः ।

आकर्ण्य स समायातो यत्राऽऽस्ते ज्वरितो गजः ॥ १८ ॥

स चाऽवलोकय भूपालं जगद्विस्मयकारिणीम् । धाव्यमचेगजः सभयविमृष्ट-अरब्धदन्तः
राज्यशेषशास्त्रज्ञः राजनीतिप्रयोगिने । निजितारानिमृद्वात् मुरास्त्विरणप्रिय ! ॥२०॥
क्षिप्रौघैरलं वैद्यैः किं ध्यानेः किं नु जायते । रगतासतदशाध्यायज्ञापकं द्विजमानय
तेनाऽयमात्मको रोगः शास्यत्यत्र न संशयः । यथादिष्टं गजेनाऽसौ तथावके नराधिप-
ततो गजन्त्रमुत्पृज्यमुक्तो दुःशासनोऽभवत् । तेन विप्रेणाऽभिमान्यजले क्षिते तद्रुत्तमे
अथ दिव्यं समारूढं विमानमचनीपतिः । तं दुःशासनमद्रार्क्षत्पाकशासननेत्रसम् ॥

राजोवाच ।

किञ्जातीयः किमात्मा त्वं किं वृत्तइति मे वद ।

केन वा कर्मणा जातो गजः कथमिहागतः ॥ २५ ॥

पृष्टो राजा विमुक्तोऽसौ विमानस्थः स्मिराक्षत्म् ।

वृत्तं यथा यद्राचरूपी निजं दुःशासनः कमान् ॥ २६ ॥

रगतासनदशाध्यायं जपन्मालवभूपतिः । नरत्वमाऽभवन्मुक्तः पालेनाऽल्पीयस्ता ततः
इति धीपात्रे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे रगतासनदशा-
ध्यायमाहात्म्ये एकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥

द्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः

गीताष्टादशाध्यायेऽलोकपञ्चकजापकस्येन्द्रपदप्राप्तिपुरःसरमष्टादशाध्याय-

माहात्म्यवर्णनम्

पार्वत्युवाच ।

उक्तसप्तादशाध्यायगौरवं भवता शिव ! स त्वमष्टादशाध्यायमहिमानमुदीरय ॥ १ ॥

ईश्वर उवाच ।

आकर्ण्यचिदानन्दनिष्पादि निगमोत्तरम् । पुण्यमष्टादशाध्यायमाहात्म्यं गिरिनिन्दिनि

ममस्तशास्त्रसर्वस्वं धोत्रप्राप्तं रसायनम् । संसारयातनाजालविदारणपरायणम् ॥ ३ ॥

परं रहस्यं सिद्धानामविद्योन्मूलनक्षमम् । चैतन्यं कैटभास्तेरग्रगण्यं परं पदम् ॥ ४ ॥

विवेकवह्वरीमूलं कामक्रोधमलापहम् । पुरन्दरादिगीर्वाणचित्तविध्रामकारकम् ॥ ५ ॥

सनकादिमहायोगिमनोरञ्जनकारणम् । पाटमात्रपराभूतकालकिङ्करगर्जितम् ॥ ६ ॥

अष्टोत्तशतत्रयाधिमूलोन्मूलनकारकम् । नातःपततं किञ्चिद्गुरुत्वं हसणमिति ! ॥ ७ ॥

उपतापप्रयहरं महापातकनाशनम् । यथाकालेष्वहं निन्यो यथा पशुषु कामधुक् ॥ ८ ॥

यथा व्यासो मुनीन्द्रेषु व्यासेषु ब्रह्मविभक्तः ।

यथा दिवीकसां शक्रो गुरुः शक्राद्यथा परः ॥ ९ ॥

यथारत्नातीर्षीयूग्मुत्तमं विभ्यषिभुक्तम् । यथागिरीणां कैलासो यथाचेन्द्रो दिवीकसाम्

तीर्थानां पुष्करं तीर्थं यथा पुष्पेषु पद्मवत् । पतिव्रतासु नागीषु यथा लोकेष्वरुणघ्नी

यथा मनीष्यायमेधो यथोगनेषु मन्दनम् । यथा वृद्धेषु गर्वेषु धीमतांश्च ममाऽनुगाः ॥

यथा दानेषु भूदानं यथामित्रेषु गोतमः । यथा लोके हरिश्चैवं प्रसातनं धर्मकर्मणु ॥

तथैषाष्टादशाध्यायमाहात्म्यं भुङ्क्तेऽननम् । तत्रास्त्वानमिदं पुण्यं भक्त्याकर्ण्यतावति

यदाकर्ण्यन्नात्रैव जन्तुः पापैः प्रमुच्यते । अस्मिन् संसारेः शृङ्गे पुरीं सखाऽमरावती ॥

पुण्यं मम वितोदायनिर्मिता विषयकर्मणा । निरन्तरं गुणयुता कोटिगीर्वाणसंविता ॥

पुञ्जवती साक्षादुग्रहविधेय विधुता । चिन्तामणिशिलावद्धाः प्रासादायत्रकामदाः
पन्ति मेरुशिखरे चतुर्मुखपुरावधि । यत्र कल्पद्रुमच्छाया सुखासीनापुलोमजा ॥
शृणोति श्यामलागीर्भिर्गीतं गन्धर्वयोपिताम् ।

यत्राऽऽस्ते सबलारातिर्देवैश्च दलितायुषाम् ॥ १६ ॥

यानां रक्तकल्लोलैः स्वर्धुनीशोणतां गता । पुरातनसुधास्वादु स्मारंस्मारं दिवीकसुः
पन्ति यत्र क्षुत्क्षामाः कलत्रत्यहमेन्दवीम् । तस्यां कैवल्यकल्पायामासीत्पूर्वशतक्रतुः
वीसमन्वित श्रीमान्सर्वगीर्वाणसेवितः । स कदाचित्सुखासीनो विष्णुदूतैरधिष्ठितम
हसनेत्रमायान्तमपश्यत्पुरुषं परम् । ततस्तदीयतेजोभिरभिभूतः पुरन्दरः ॥ २३ ॥
जिसिंहासनात्तूर्णं पन्नितः स्थानमण्डपे । सिंहासनान्प्रयातम्य ततस्तस्य हरेर्मटाः ॥
र्वाणगणसाग्राज्यपटुबन्धं विनेनिरे । अथ तस्याऽमिषिकस्य महेन्द्रस्य पुण्डोमजा ॥
षामाहुमारोहाऽऽशु दिव्यदुन्दुभिनि स्वने ।

अथ त्रिदिवसं गता र्वाणाः प्रमदान्विताः ॥ २६ ॥

पुरा नीराजयामासुर्दिव्यस्तने सुरग्निर्यः । ततो वै शृङ्गयो वेदेराशीर्वादांस्तदा ददु
म्भाया नवतुस्तस्य पुरस्तादप्सरोगणाः । गन्धर्वा ललिता लोपाञ्जलुर्भङ्गलकी तुक
र्यं नूतनमिन्द्रं तु त्रुष्टं घटुमिस्तस्यै । विना शतक्रतुं दृष्ट्वा शक्तो चिन्मयमाययी ।
तमया विहितामार्गे तडागानि चितिर्मिताः । न रोपितामहावृक्षापान्यविध्वान्तिकारका
न कदाचिद्दहो दृष्टो देवस्त्रिपुरभैरवः । निधियाने स्थिता देवी पूजिता न मद्रालम्बा ।
मेघद्वरस्थितः शार्ङ्गधरो नैव निराश्रितः । न कृतं विरजे ध्यानं नैव काशी पुरी गता ।
न देवघाटिकायासी दृष्टो नरहरिः स्वयम् । परण्डविंशुर्दैरम्यो न जातु परिगाल्ति
रेणुका नेशिता जातु मातापुरनिवासिनी । न भनरा पूजिता देवी दातापुरनिवासिनं
न भनरा त्रिपुरे दृष्टुर्दिल्लिङ्गस्यम्यकः स्वयम् ।

न शार्ङ्गलङ्कागण्यो र्धाश्रितः सोमनाथकः ॥ ३५ ॥

दैवापुरस्थितो देवो घुमृणेशो न र्धाश्रितः । नागदन्तपुरे स्थितो नागनाथो न र्धाश्रित
पण्णामस्थितो दृष्टो न महानृतेभ्यरः । न तुङ्गमद्वारास्थो दृष्टो हविष्टः स्वयम् ।

न गेहूयाद्विनिययः शान्तिनामः सुलभितः । कायेर्गार्कणिकार्तरे श्रीगङ्गो नैव वीरितः

शान्ताभ्यनायाः क्रोशः १८ कागगागाभ्र मोचिताः ।

भद्रदानेन श्रीभिन्ने प्राणिनो नैव पूजिताः ॥ ३६ ॥

राश्री राश्री कृता कापि निजं नैव नोदकप्रदा । न गीताया कृतं स्नानं न दृष्टो हरिर्लब्धः
कृष्णयेण्यां च न कृतं स्नानं कस्यागते गुरौ । दत्तं नो भृगुण्डमपि कवयो नैव पूजिताः

न तीर्थेषु कृतं सत्रं न ग्रामेषु कृता मयाः ॥ ४२ ॥

पुष्करिण्यो न विहिता मध्ये मार्गं यद्दृश्याः ।

न प्रासादाः कृताः षोऽपि ब्रह्मविष्णुपिनाकिनाम् ॥ ४३ ॥

न जातुचिद्व्याक्रान्ता रक्षिताः शरणागताः । कथमेकेन पुण्येन देवदत्तमिहाजितम् ॥
इति चिन्ताकुलो भूत्वा हरिं प्रदुः पुरन्दरः । ययौ सगभमं गिरः क्षीराकूपारगङ्गम् ॥
तत्र प्रविश्य गोविन्दं कृतनिद्रं न रेः स्तब्धैः । अकस्माभिजसाप्राज्यभ्रंशदुःखमुवाच ह
इन्द्र उवाच ।

रमाकान्त भवत्प्रीत्यै कृतं कतुशतं पुरा । तेन पुण्येन सम्प्राप्तं मया पौरन्दरं पदम् ॥
इदानीं नूतनः कोऽपि जातो दिवि पुरन्दरः । न तेन धर्मो विहितो न तेन कतः कृता-
मम सिंहासनं दिव्यं कथमाक्रान्तमच्युत ! ॥ ४६ ॥

महादेव उवाच ।

इत्येवं घटस्तस्य धृत्वा घाचं रमापतिः । उन्मीलितस्मिताक्षोऽसाधुवाच मधुरम्बवः
श्रीभगवानुवाच ।

किं दानैरल्पफलदैः किं तपोभिः किमध्यरैः । यत्तमानं क्षितितले स मामप्रीणितवान्पुरा
इन्द्र उवाच ।

भगवन्कर्मणा केन स त्यां प्रीणितवान्हिजः । यत्प्रीत्याभगवान्प्रादात्तस्मै पौरन्दरं पदम्
श्रीभगवानुवाच ।

जप्यष्टादशाध्याये गीतानां श्लोकपञ्चकम् । यत्पुण्येन च सम्प्राप्तं तव साप्राज्यमुत्तमम्
सर्वपुण्यशितोरक्षभूतेन त्वं स्थितो भव । इति विष्णोर्वचः धृत्वा ज्ञात्योपायं पुरन्दरः ॥

विप्रवेपथरो भूत्वा गतो गोदावरीतटम् । तत्रापश्यत्पुरं पुण्यं कालिकाग्राममुत्तमम्
यत्रैकालेश्वरो देवो वर्त्तते कालमर्दनः । तत्र गोदावरीतीरे स्थितं परमधार्मिकम् ॥
अपश्यत्करुणाघन्तं ब्राह्मणं वेदपारगम् । नित्यमष्टादशाध्यायं जपन्तं दान्तचेतसम् ॥
ततस्तच्चरणद्वन्द्वे लुटित्वा परया मुदा । सद्यमष्टादशाध्यायमवडत्तेन शिक्षितम् ॥५८॥

अथ पुण्येन तेनाऽर्त्ता विष्णोः सायुज्यमाप्स्यी ।

हित्वा पुरन्दरार्दीनां देवानां पदमल्पकम् ॥ ५९ ॥

ज्ञात्वाऽतीव मुदा युक्तो यैकुण्ठमगमत्पुरम् । अतएव परं तत्त्वं मुनीनामिदमुत्तमम् ॥
दिव्यमष्टादशाध्यायमाहात्म्यं कथितं मया । यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
इत्येवं गीतामाहात्म्यं कथितं वापनाशनम् । पुण्यं पवित्रमायुष्यं स्वार्थं स्वस्त्यर्थनमहन्
यः शृणोति महाभागे । श्रद्धया संयुतः पुमान् ।

सर्वयशफलं प्राप्य विष्णोः सायुज्यमाप्नुयात् ॥ ६३ ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे सतीश्वरसम्वादे
गीताष्टादशाध्यायमाहात्म्ये द्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥

त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः

सतीश्वरसम्वादे वृत्तशौनकसम्वादमुखेन श्रीमद्भागवतमाहात्म्यवर्णनम्

पार्श्वत्युपायः ।

देवदेवमहादेव सर्वत्र सकलार्थद । कृपां मयि पापं हृत्वा यन्मृच्छे तज्जन्म मे ॥१॥
धुतं च गीतामाहात्म्यं यद्वाच्यं कथायुतम् । तेन मे भक्तिरूपप्राप्तौ नृकृपणकथांपराम्
पुराणेषु तु सर्वेषु श्रीमद्भागवतमग्रम् । यत्र प्रतिदं कृष्णो गीयते यदुपरिभिः ॥३॥

तन्माहात्म्यं यदा तत्त्वं सेतिहासं यदाऽनुना ॥ ४ ॥

ईश्वर उवाच ।

नैमिषे मृतमार्गानमभिगाद्य महामतिम् । कथासृतरम्यत्पुत्रानः शौनकोऽर्चयत्
शौनक उवाच ।

भगवानध्यान्तविषयं हि कोटिजन्माऽयनाशनम् ।

श्रीमद्भागवताख्यानं मृताऽऽख्याहि स्मायनम् ॥ ६ ॥

भक्तिज्ञानविरागादयो विवेको यद्वर्तते कथम् । मायामोहनिगमध्वैः श्वैः क्रियते कथम्
इह धोरेफलोप्राप्तो जीयध्याऽसुखागतः । क्लेशाप्रान्तमप्य तस्याऽऽशोधने किरसायनम्
श्रेयसां यद्वैषेच्छेयः पावनानां च पावनम् । कृष्णप्रीतिकरं यच्च साधनं तद्व्याऽधुना
चिन्तामणिं लोकमुत्तुङ्गं सुरेन्द्रास्त्वदसम्पदम् । प्रयच्छन्ति गुह्यं प्रीतो वैकुण्ठं चानि दुर्लभम्
मृत उवाच ।

प्रीतोऽहं ते द्विजधेष्ठ कथयिष्ये यथाश्रुतम् । सारात्सारान्तरं यच्च संसारभवनाशनम् ॥
भक्तिप्रवर्द्धकं यच्च कृष्णसंतुष्टिहेतुकम् । तन्मे कथयतः साधो ! सावधानतया शृणु ॥
कालव्यालमुखात्कीदृजगसाणविधायकम् । श्रीमद्भागवतं शास्त्रं कर्त्तुं कृष्णेन भाषितम्
एतस्मादपरं किञ्चिन्मनःशुद्धिकरं न हि । जन्मान्तरकृतैः पुण्यैर्लभ्यते साधुभिस्तु तत्
राज्ञः परीक्षितो मोक्षं ज्ञात्वा कमलसम्भवः ।

तोलयामास शाखाणि पुराणानि महान्ति च ॥ १५ ॥

श्रीमद्भागवतं तत्र गरीयो भुवि संगतम् । श्रीमद्भागवती चार्ता सुराणामपि दुर्लभा ॥
इति सञ्चिन्त्य बहुशो मुनयः साधवोऽमलाः । मेनिरे भगवद्गुरुं श्रीमद्भागवतं शिती ॥
पठनाच्छ्रवणाद्यस्य नरो याति हरेः पदम् । वर्षेण ध्वषणं तस्य बहुसौख्यप्रदायकम् ॥
भासेन भक्तिरभास्यं लभते द्विजसत्तम ! सताहेन ध्रुवं च (वै) जलस्वर्षा मुक्तिदायकम्
किं बहुक्तेन वै साधो श्रीमद्भागवतामृतम् । नित्यं संक्षिप्तप्रवातव्यं कृष्णलीलाप्रकाशकम्
सप्तकायैः पुरा प्रोक्तं नारदाय दत्तापरेः । प्रह्वणः धृतपूर्वाय सताहध्वजे विधिः ॥
शौनक उवाच ।

पितुर्लब्धा धरं ज्ञानं श्रीमद्भागवताभिधम् । नागदो लोकतरयज्ञः सत्यं वा ह्यदत्ते महीम्

त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः] * सनकादिभिर्नारदस्यसम्वादवर्णनम् ॥ ६२१

कुत्र तैः संगमोजातो नारदस्य महात्मभिः । धृतो देवर्षिणा यत्र समाह्रवणे विधिः
सुत उवाच ।

अत्र ते वर्णयिष्यामि भक्तियुक्तं कथानकम् । यत्पुरा ब्रह्मरातेन मह्यं प्रोक्तं दयालुना
एकदा तु विशालायामुपविष्टमधोमुखम् । नारदं सनकाद्यास्ते ददृशुर्दीनमानसम् ॥
तं दृष्ट्वा चिन्तयानं तु देवर्षिभ्रातरंस्वकम् । पप्रच्छुर्विस्मयाविष्टा मुनयस्तत्त्वचिन्तकाः
कुमाराञ्जुः ।

किं त्वं चिन्तयसे ब्रह्मव्रतिदीनश्चाऽऽतुरः । पेत्यं मुक्तसङ्गस्य नोचिनं यद कारणम्
नारद उवाच ।

अहं पृच्छ्यां समायातो ज्ञात्वा सर्वोत्तमोत्तमाम् ।

तीर्थैर्नानाविधैर्युक्तां पुण्यदैः पुण्यरूपिणीम् ॥ २८ ॥

पुष्करे च प्रयागे च काश्या गोदावरीतटे । हरिक्षेत्रे कुदक्षेत्रे श्रीरङ्गे सेतुबन्धने ॥ २९ ॥
एनेष्वन्येषु तीर्थेषु सममाणा इतस्ततः । नापश्यं कुत्रचिच्छर्म मनःसन्तोषकारकम् ॥
कलिना धर्ममित्रेण धरेयं बाधिताऽधुना । सत्यं शौचं दया दानं नाग्निकुत्रापि भूयते
उदरस्मरयो लोका वराकाः कूटसाक्षिणः । मन्दाः सुमन्दमतयो महापावण्डमंथराः
त्सीप्रधाना गृहस्थाध्वर्णिनोव्रतयजिताः । वानप्रस्थाः पुरायासान्यासिनोभोगतत्पराः
कत्राविक्रयिणोलोभादहपिकर्मपरायणाः । स्रष्टाचारादग्निमध्यम्येच्छाचारनिदर्शिनः
आध्रमाय एनेह्नास्तीर्थाणि सन्ति हृदाः । देयतायतनान्यत्र दृष्टं दृष्टेदितानि च ॥

योगी सिद्धोऽथवा हानी सत्त्विकोऽथ न दृश्यते ।

कलिदावानलेनाऽऽथ साधनं भस्मना गतम् ॥ ३० ॥

भट्टशूला जनपदाः शिशुशूला द्विजातयः । कामिन्यः वेशशूलिग्रो दृश्यन्ते भुवि सर्वतः
एकदाऽहमनुग्रतो यमुनायास्तटे शुभम् । दृष्टं वृन्दायनं तत्र यत्र मीला हरिभूम् ॥
तत्र यद्याहुतं दृष्टं धूपतो तन्मुनीभ्यः । एका तु तरुणी तत्र निरपणा मित्रमानसा
ह्यौ वृद्धौ पतिवो पाण्ये निभ्यस्तन्नापचेतवौ । शुभ्रवन्ती प्रबोधनी रुदनी च तयो पुण्य
दशदिभु निर्गन्तु रक्षितारमिषात्मनः । योग्यमाना बहुर्मीभिर्बोध्यमाना मुहुर्मुहुः

दृष्ट्वा दृग्गद्गभाऽहं कौतुकेन मन्त्रिकम् । मां दृष्ट्वाग्वा मां बाला घनचन्दमन्त्रि
बालोवाच ।

गोः ग्राधोऽप्रभणं निष्ठु मम गिन्तामपातुम् । पुंसां न दर्शनं मद्रं सर्वाधीनितारम्
पुण्येन प्राप्तं नैव दर्शनं नय जायते । भवो मे मानसं दुःखं हेतुमर्हति मानद ॥ ४४ ॥

नारद उवाच ।

पयमुक्तमया चाऽहं हृदया ग्लिप्थमानसः । भवच्छं तां धरारोहां कौतुकेन समाकुल
का त्वमेवो च कौ मद्रे काश्चेमाः पद्मलोचनाः ।

भाष्याहि मत्पुत्रः सर्वं तव दुःखस्य कारणम् ॥ ४५ ॥

इति पृष्ट्वा मया सा तु बालादुःखितमानसा । शोवाच निग्लिदुःखमात्मनो दुःखकारणम्
बालोवाच ।

अहं भक्तिरिति प्याता एतौ मे तनयी धरो । ज्ञानवैराग्यनामानौ कालयोगेन जर्जरौ
गङ्गायाः सरितश्चेमा मम सेवार्थमागताः । एताभिः सेवितानित्यं सत्कारेणापितारद
न च श्रेयो लभेति किञ्चित्क्षीणाहं सर्वतो मुने । मम पूरं तु दृष्टान्तं शृणु ब्राह्मणसत्तम
येनाऽहं दुःखिता जाता न लभेशर्मकुत्रचित् । उत्पन्ना द्रविडे चाहं कणाटे वृद्धिमागता
स्थिता किञ्चिन्महाराष्ट्रे गुजरे जीर्णतांगता । तत्र घोरकलेर्योगात्पाखण्डैः खण्डिताङ्गका
दुर्वलाऽहं चिरं जाता पुत्राभ्यां सह सङ्गता । घृन्दावनमिदं प्राप्ता दैवयोगेन नागदः ॥
जाताऽहं तु पुनर्वाला नवीनेव सुरूपिणी । इमौ तु शयितावत्र सुनौ मे ह्रिष्टमानसौ
अतिवृद्धौ परित्यज्य गन्तुं नाऽहं क्षमाऽयुता ।

अहं बाला कथं जाता सुतौ मे जरटौ कुतः ॥ ४६ ॥

त्रयाणामेकभावानां वैपरीत्यं कुतोऽभवत् । घटने जरटा माता बालकौ तनयाविति
अतः शोचामि चाऽऽत्मानं विस्मयादिष्टमानसा । पदित्वं येन स्वधर्मज्ञ कृपालो दीनपालक
घद सर्वं यथातत्त्वं कारणं चाऽत्र यद्वयेत् । एवं पृष्टस्तथा चाऽहं क्षणं चैव विमृश्यतु
अयोचं भक्तिमाभाष्य द्विष्टां कालेन भूयसा । ज्ञानेनाऽहं प्रपश्यामि वृत्तं सर्वतयाऽनघे
माविषादं कुरुप्राप्ते हृदि शान्ते करिष्यति । सर्वसत्त्वहरो वारुणे युगोऽयं क्षारणः कलिः

सुतोऽनेन सदाचारो योगमार्गस्तपांसि च । जनाध्यायासुरायन्ते शब्ददुष्टकारिणः

सन्तो ह्यस्मिन्सुदुःखार्ता असन्तो हृष्टमानसाः ।

दृश्यते धीरचित्तस्तु पण्डितोऽपि न कोऽपि च ॥ ६२ ॥

अस्पृश्यान्बलोक्येवं दुष्टभाराकुला धरा । अन्यथं क्रमतो जानोमङ्गलं हीयतेऽन्वहम्

न त्वां नव सुती चेमी कोऽपि पश्यति भामिनि ! ।

यूयं तु रागबहुलैर्म्यका जर्जरतां गताः ॥ ६४ ॥

वृन्दावनस्य सर्गागादुवालात्ममभवः पुनः । धन्यं वृन्दावनं चेदं भक्तिर्यत्राऽभवत्तथा

अत्रेमी ग्राहकभावात्तदीनत्वं नचाऽऽगती । किञ्चिदात्मसुखेनेह प्रसुतायिति लक्ष्यते

भक्तिरुवाच ।

कथं परीक्षिता राजा स्थापिनोऽद्य शुचिः कलिः । दयारेण हरिणा ह्यधर्मः किमुपेक्षिता

एवं मे सशयं लिखि त्वद्वाचा सुविताऽस्म्यहम् ।

तस्या चच. समाकर्ण्य भूयोऽहमवदं द्विजाः ॥ ६८ ॥

यदि पृष्टं त्वया बाले प्रेमतः ध्रुवणं कुद । यदा मुकुन्दो भगवान्स्मांत्यवत्त्वाश्वपदंगतः

कलिस्मद्दिनमारभ्य प्रवृत्तः सत्यवाधक । दृष्टो दिग्विजये राजा दीनबल्लरणं गतः ॥

न हतोऽस्य गुणद्रष्टासर्वसाधारणं त्विदम् । यत्कलतवसा नैति न योगेन समाधिना

तत्फलं लभते धीमान्कली पेशवर्कान्नात् । एतादृशं कलिं दृष्ट्वा सारात्सारफलप्रदम्

विष्णुरातः स्थापितवान्कालिजानां हिताय च ।

कुकर्माचरणत्सारः सर्वतो निर्गतोऽधुना ॥ ७३ ॥

पदार्थाः संस्थिता भूमी यीजर्हान्मुपा यथा । विरैर्भागवती पातां मेहेमेहे जने जने

कागिताधनलोभेन कथासारस्मनो गतः । धन्युग्रभृत्किमांशो नास्तिकादामिकाजना

निष्ठन्ति सर्वतीर्थेषु तीर्थसारस्मनो गतः । कामक्रोधमदालोभनृष्णाश्याकुलचेतसः ॥

समास्मन्ते कमाणि कर्मेसारस्मनो गतः । मनसधाजयाहोमाह्मात्पातपदस्वश्रयात्

शास्त्रान्मयसनाच्चैव ध्यानयोगफलं गतम् । पण्डितास्ते बलधेषु स्मन्ते महिराख्य

पुत्रोत्पादनदशाश्च न दशा मुक्तिसाधने । न हि वैष्णवता कुत्र संशयप्लुतसरा ॥ ७६ ॥

देव विष्णु शक्ति सर्वोपासना । सर्वं सुखं प्राप्तयेति ॥

अनन्तं पुनरुक्तिः । अमुयाः शिष्टावसानम् ।

एतं श्रुत्वा तदा तदा विद्वान्मया ॥

उत्तम स्वयं भूतो मां प्रार्थय विजोत्तमाः ॥ ८१ ॥

अतिशयः ।

देवर्षेः त्वं सुधागोद्विजः सद्भागेन समागतः । साधुना दत्तं मोक्षं सर्वविजिज्जितम् ॥

सुखोदायो यथा मे व्यालपादिम सुनेन्दुता । नांनस्य तत्र प्रसन्नमात्मनिनि ।

भक्तवर्तिनमायां यस्या मायापणने वसन्त्यनमेकं केवलं वाऽऽवर्तते

भूषणमुपायातो मन्त्रवातो भूषो मे समदमन्जभूतं महापुत्रं गताऽस्मि।

इति भाषायां महापुरुषाणां पञ्चदशानाम्साहस्यं संहितायां उगरे नष्टे मागवासात्

प्रितपन्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः

ज्ञानवैराग्यमहितांक्षीणांभक्तिम्प्रतिप्रबोधनवाक्यमुखेननारदद्वारामनकादि-

दत्तवरेणभक्तिसंस्थापनवर्णनम्

सूत उवाच ।

एवं संप्रार्थितो विप्रास्तया भवयाऽतिदीनया । पुनश्चाकथयन्नद्वैतच्छृणुष्व दयालुः ।

नारद उवाच ।

मा खिरस्वं वृथा बाले! समाधाय मनो हृदि ।

श्रीकृष्णचरणाम्भोजं स्मरन् सौख्यं लभिष्यसे ॥ २ ॥

वृषदी य परित्राता येन कौर्यकश्मलात् ।

पालिता गोपसुन्दर्यः स कृष्णः काऽपि नो गतः ॥ ३ ॥

यन्तुभक्तिः प्रियातस्यसततप्राणतोऽधिका । त्वयाहृतस्तु भगवान्याति नीचगृहेष्वपि
उत्थादित्रियुगेयोधो विरागोमुक्तिसाधकौ । कलौतु केवलाभक्तिर्ब्रह्मसायुज्यकारिणी
[ति निश्चित्यविदूषी स्वकाङ्क्षायां ससर्जं ह । परमानन्दचिन्मूर्तिः स्वप्रियां प्रीतमानसः
वध्याऽञ्जलिं त्वया पृष्टः किंकरोमीति धै हृदि ।

त्वां तदाऽऽज्ञापयत्कृष्णो मद्भक्तान्पोषयेति च ॥ ७ ॥

भङ्गोऽहृतं त्वया तद्धै प्रसन्नोऽभूद्वरिस्तदा । मुक्तिं दासीं ददौ तुभ्य भानवैराग्यकौस्तुभौ
भक्तानां पोषणं नित्यं धैकुण्ठभ्या करोषि च ।

भूमौ च भक्तपोषायच्छाया रूपं समाधिता ॥ ६ ॥

विमुक्तिज्ञानवैराग्यैः सहचैवाऽऽगताऽब्रह्मि । कृतादिद्वेषरान्ते हि कायेमुनिर्मुदास्यिता
कलौ तु संशयं प्राप्ता पापण्डामयपीडिता । त्वदाब्रवी गता शीघ्रं धैकुण्ठे पुनरेव सा
स्मृतमात्रा त्वयाऽद्यापि मुक्तिरापाति सत्त्वम् ।

पुत्रीकृत्य त्वयेमौ च स्वपार्श्वे परिरक्षितौ ॥ १२ ॥

उपेक्षात कलौमन्दबृद्धौजातीकुतो तव । तथापि चिन्तांमुञ्च त्वमुपायं चिन्तयाम्यहम्
कलिना सदृशः कोऽपि युगो नास्ति धरतने ।

तस्मिंस्तथा कथापयिष्यामि मेहे मेहे जने जने ॥ १४ ॥

अन्यधर्मास्तिरस्मृत्य पुरस्मृत्य महोत्सवान् । यदि प्रयत्नये न त्वां तदादासो हरेर्नेहि
त्यदन्यिताश्च ये जीया भविष्यन्ति कलायिह ।

पापिनोऽपि गमिष्यन्ति निर्भया हृत्तिमिन्द्रम् ॥ १६ ॥

येषां चित्ते भयेद्वक्तिः सर्वदाश्रेमरुपिणी । न ते वज्रयन्ति बीनारां स्वप्नेऽप्यमलम्भयः
मन्त्रेण न पिशाचो वा राक्षसो वाऽऽतुरोऽपि च । भनि युनमनश्चानां स्पर्शने दर्शने प्रभुः
न तपोभिर्न वेदेभ्य न ज्ञानेनाऽपि कर्मणा । हरिर्हि साध्यते मनसा प्रमाद्यन्तत्र गोपिषा
कृपां जन्मसहस्रेण भक्तिः सुहृदिनां भवेत् ।

कलौ भक्तिः कलौ भक्तिर्भक्त्या कृष्णः पुरः स्थितः ॥ २० ॥

कथं भाग्यवान्नामसन्निविष्टोऽपि नैव । विनाशु मंगलं होतं भाग्योऽमोक्षार्थं
 सिद्धयो मादृश कर्तव्यः शान्ताभावश्च यथा । तस्मैव तत्कालात्पुनित्वात्तु नैव
 विद्या नानात्वा विद्या मादृशं प्रोक्तुमाह्वय ॥ १३ ॥

तुमागच्छतु ।

येदोषनिवृत्तिं सागच्छता भाग्यवती कथा । अयमुपमा ततो भाति पूषाम्भूतात्तु
 भाग्यवती मतोऽप्येव स्यात्तस्य यथा वत्से । पूषाम्भूतस्य पानेन यथा सिद्धये
 यथा पुनरे निधत्तं नृपिमेव स्यादृष्यत्वेन । पूषाम्भूतं तु तद्विष्यं देवानां प्रोक्तं
 श्रुत्वादिमप्यग्नं शर्करा व्याप्यतिष्ठति । पूषाम्भूता तु सा मिथ्या तथा भाग्यवती
 श्रीमद्भागवतं नाम पुराणं स्वमेव हि । भक्तिज्ञानविरागानां सर्वकार्येषु प्रसन्नं
 कृष्णेन ब्रह्मणे नाभिक्रम्याय हृदये हि । तद्यत्तु न सोऽक्रमगिर्यं ब्रह्मैव प्रतिमात्तु
 तुभ्यं च ब्रह्मणा प्रोक्तं सद्यस्त्रिनिर्दर्शनम् । स्वयांऽपि व्यासदेवाय प्रोक्तं तत्तापहानं
 यदीयस्मरणात्सद्यो निर्विण्णो यादरायणः । शकार महदात्मानुमात्माराममनोहरम्
 अत्र तं विस्मयः केन येन पृच्छेः पुनः पुनः । श्रीमद्भागवतं शास्त्रं क्षमं कृष्णानुदयम्

सूत उवाच ।

एतन्निशम्य पचनं समुदाहृतं तु योगीश्वरैः सनकमुख्यतमैर्भाषम् ।
 भक्त्या विभूत्य चरणं च प्रणम्य मूर्ध्ना हृष्टोजगादजगदाचिनिवर्त्तकांस्तान्

नारद उवाच ।

सन्दर्शनं च भवतां विनिहृत्यर्घ्यं ध्येयस्तनोति मन्त्रदुःखद्वार्दितानाम् ।
 निःशेषशेषमुखगीतकथैकपानात्प्रेमप्रकाशनकृते शरणं गतो घ ॥ ७४ ॥
 पुण्योदयेन बहुजन्मसमर्जितेन सत्संगमो यदि भवेत्कृतिनो जनस्य ।
 अज्ञानहेतुकृतमोहमहाधकारो नश्येत्तदा ह्युदयमेति महान्विवेकः ॥ ७५ ॥

इति श्रीपादो महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे श्रीमद्भागवत-
 माहात्म्ये चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥

पञ्चनवत्यधिकशततमोऽध्यायः

कुमागणामुपदेशमुखेननारदस्फभृग्वादिभिःकामदापुरंगमन,
भागवतमसाहकरण, कुमारैःभक्तेःस्थानदानवर्णनम्

मृत उवाच ।

अथ देवकृपिस्तत्र कुमाराननुमान्य च । उवाच प्रणतो वाक्यं ज्ञानयज्ञकृतादयः ॥१॥

नारद उवाच ।

ज्ञानयज्ञंकरिष्यामि शुक्शास्त्रकथोद्भव्यम् । भक्तिज्ञानविरागाणां स्थापनार्थं प्रयत्नतः
यत्र कार्यो मया यज्ञः स्थानं तत्कथ्यतांदिज्ञाः । चत्वारोयज्ञवाहाश्च यूयमेव वृत्ता मया
कियद्विद्विषमैः ध्यात्वा ध्यामद्भागवतीकथा । कोविधिस्तत्रकर्तव्यो ज्ञानयज्ञविशारदाः

कुमाराञ्जुः ।

शृणु नारद पश्यामस्तुभ्यंयत्रकथानृणाम् । शृण्वतांसापराधित्वा भवेत्पुण्यपियद्विनी
गङ्गाहारासमीपे तु कामदाग्न्यं पुरं महत् । स्पर्णपाद्योत्तरे पुण्ये तद्विमानन्दनामकम् ॥
नानाशक्तिगणैर्जुष्टं देवसिद्धिनिधेयम् । नानातन्त्रार्थाणां स्वच्छकोमलवानुकम् ॥
रश्मिकान्तदेशस्थं स्पर्णपट्टजशोभितम् । यत्समीपस्थजीवानां क्षेत्रम्पैव प्रभायनः ॥

मित्रा मंस्त्रिण्यवित्तानां धैरं चेतसि न स्थितम् ।

ज्ञानयज्ञस्यया तत्र कर्तव्यो हि प्रयत्नतः ॥ ६ ॥

अपूर्वसदाश्री च कथा तत्र भविष्यति । वृन्दायनप्रतोलिभ्यं जयजीर्णकटिपरात् ॥
सुन्दरं पुरास्तस्य भक्तिभक्त्याऽऽगमिष्यति । यत्र भागवतीयानां भक्तिभक्तसहस्रज
कृष्णकीर्तिमुषो धीन्वा तदुत्तमं भविष्यति ॥ १२ ॥

मृत उवाच ।

एषमुक्तया कुमारान्ने नारदेन समन्ततः । गङ्गाहारे समाजमुग्रानयन्नाथ सत्पराः ॥
यदा प्राप्तास्तर्हि ते तु गङ्गाया मार्गदर्शनम् ! । तदा चोत्तराहलयासीदृमूलोबादिकस्तनु

धीमद्भागवताम्नास्त्रयरात्मनास्तीक्ष्णः ।

धामं धामं समात्तमुः प्रार्थना नैऋताग्र मे ॥ ११ ॥

भृगुरंगिष्ठ इत्यत्र मम गीतमो मेवानिर्दिष्टदेवता ।

समस्तथा गाधितगात्रवी न मृकण्डपुत्रात्रिजिनिन्द्राः ॥ ११ ॥

योक्तव्यं व्यासरागाग्री न शुकादयो भागवत्प्रधानाः ।

शिखैर्मतेता वदुशास्त्रविदाः कृष्णामृगाम्नादरुनेकतानाः ।

सर्वेऽप्यमी मुनिगणास्तद्वपुत्रमित्रम्याग्नीमिगययुनिप्रणयेन युक्ताः ।

येदास्तानिन येदाभ्यमन्त्रास्त्राणिर्महिताः । दशसप्तपुराणानिपदद्यान्निष्प

गद्गायाः सगितास्तत्र पुष्करादिमर्गसि च । क्षेत्राणि च दिशः सर्वादण्डकादिवत्

हिमादयो नगास्त्रप्रदेयगन्धर्धकिप्रगाः । र्छापाः समुद्रा दिग्पाला पातालम्यास्तर्ध

दीक्षायां ताददेनाऽथ दत्तमासनमुत्तमम् । कुमारा वन्दिताः सर्वे निषेदुः कृष्ण

धैष्ण्याः सुविरक्ताश्च न्यासिनो ब्रह्मचारिणः ।

मुल्या ह्यग्रे स्थितास्तेषां पुरतो नारदः स्थितः ॥ २२ ॥

धामभागे मुनिगणा दक्षिणे च दिवीकसः । वेदोपनिषदोऽन्यत्र तीर्थानि च मृग

जयशब्दो नमःशब्दः शङ्खशब्दस्तथैव च । वभूवाऽऽकाशतस्पर्शा घोषयन्निर्दिश

विमानानि समारुह्य ब्रह्मणा नाकवासिनः । कल्पवृक्षप्रसूतैश्च तां सभां समर्वा

सूत उवाच ।

एवं तेषु निविष्टेषु भृग्यादिषु यथार्हतः । धीभागवतमाहात्म्यमुच्चिरे नारदाय

कुमाराञ्जलुः ।

शृणु नारद! वक्ष्यामि महिमानं महाद्भुतम् । धीमद्भागवताख्यस्य शास्त्रस्य विधिपूर्व

सदा नरैः सुकृतिभिः सेव्या भागवतीकथा । वस्याः ध्वनमात्रेण ह्युत्तमार्थत्वं प्रप्रा

प्रत्योऽष्टादशसाहस्रो द्वादशस्कन्धसंयुतः । परीक्षितदुक्तसम्वादः धीमद्भागवताभि

तावत्संसारवकेऽस्मिन्भ्रमत्यज्ञानमोहितः । यापस्कपर्णगतं तोस्याद्दुक्कशास्त्रं जनस

त्वेऽन्तर्हमिः शास्त्रैः पुराणैः संहितागमैः । यदि भागवतं पुष्मिर्न धृतं भक्तिमाय

भागवतस्याऽपि नित्यं भवति यदुष्टे । तदुष्टं तीर्यरूपं हि नृणां पापविनाशनम्
 अथसहस्राणि राजसूयशतानि च । भगवत्याः कथायाश्च कलानाहन्ति षोडशीम्
 तत्पापानि तिष्ठन्ति देहेऽस्मिन्मुनिपुङ्गव ! । यावन्न भूयते सम्यक्छ्रीमद्भागवतं नरैः
 गङ्गा न गया काशी प्रतिष्ठानं न पुष्करः । कथाया भागवत्याश्च समापुण्यफलेनच
 श्लोकार्धं श्लोकपार्श्वं वा नित्यं भागवतोद्भवम् ।

पठन् स्वप्नुनेनाऽपि यदीच्छसि भवक्षयम् ॥ ३६ ॥

अदिर्घेदमाता च पौरुषे सुकमेव च । श्रुतीभागवतं चैव द्वादशाष्टाक्षरं भनू ॥ ३७ ॥
 दशात्मा प्रयागधकालसम्बत्सरात्मकः । प्राज्ञनाद्याग्निहोत्रंचमुरभिर्द्वादशीतिभिः
 रसो च घसन्तर्तुः पुरुषोत्तम एव च । एतेषां घञ्जुतो नाम्नि पृथग्भाषो मुनीश्वर !
 अथ भागवतं शास्त्रं व्याकुर्वादन्यद्विज । जन्मकोटिकृतं पार्श्वं तस्य जग्यनि नारद
 तं च पठितं ध्यातं श्रीमद्भागवतं नृभिः । ददातिमुक्तिं भक्तिव्यानुलम्ब्यन्योऽथमेवतम्
 तत्काले तु सम्प्राप्ते भयं त्यक्त्वा सुदूरत । श्रीमद्भागवतं मन्त्रायामुपायः समुक्तिमाक्
 षोष्ठ्यां च राकायां हेमसिंहसमन्वितम् । अलङ्कृत्य द्विजाभ्यां श्रीमद्भागवतं ददेत्
 भक्तियुक्तो विमानश्च मिताशी च जितेन्द्रियः ।

धृत्वाऽऽदितः स हृष्णस्य सायुज्यं लोकमाप्नुयान् ॥ ४४ ॥

भाजन्ममाश्रमपि येन शटेन चित्तं सम्यङ्निवम्य भुवि हृष्णकथा न कीता
 चाण्डालवच पशुवदुचत ! तेन नीलं मिथ्या स्यज्जन्मजतनीभूयस्मर्दिता च ॥
 येन धृतं भागवतं पुराणमाराधितो नो पुरा पुराणः ।
 भुजे हुते नैव घराभराणां तेषां कृथा जन्मगतं नराणाम् ॥ ४६ ॥
 चित्तं न यस्य तु नरस्य हृटे कथायां समीक्षिते दुग्निदुष्टमसम्प्रहान् ।
 धिक्कृतं नरं पशुसमं भुविमारभूष्येयं यदस्ति मुनयः किल पूर्वसिद्धा ॥ ४७ ॥
 दुर्लभैव कथा शोके श्रीमद्भागवतोद्भवा । कोटिजन्मसमुप्येत पुण्येनैव तु लभ्यते ॥
 तेन योगनिधे साधो ! श्रोतव्या सास्वर्गकथा ।
 प्रप्यहं निवमो नाम्निं दिनानां वस्तुतो द्विज ! ॥ ४८ ॥

रागेन प्रसन्नयेन यतोऽस्य शरणं गतम् । ततः कलौ विरोधोद्विग्नचित्तसन्निवृत्तम्
मनसभाजपाशो गच्छति । शेषाऽऽयुः क्षणम् । कच्छेदोत्पन्नदुःखाय समाह्वयार्थं नम
मनसो निमग्ननीय नियमानरणं तथा । कतु सन्निधौ शरणं ततो नियमकृत्ता ।
भयया धयणे निव्यमाद्यन्तायधि यत्कृतम् । तत्फलं शुक्रदेवेन समाह्वयने कृतम् ।
यत्फलं नाग्नि तपसा न योगेन समाधिना । अनायामेन कृत्यं समाह्वयणाह्वये
यज्ञादुपताय तपसो ध्यानाज्ञानाद्यर्थतः । श्रीभागवतसमाह्वयनियमो ह्युक्तो मत् ।

यदा हृणो भुवं त्यक्त्वा स्वपदं गन्तुमुच्यतः ।

तदाऽऽभायोदयो धीमान्गोविन्दं पाशमप्रधीन् ॥ ५६ ॥

उदय उवाच ।

भगवन्भवता सर्वं देवकार्यं प्रसाधितम् । अधुना गन्तमिच्छुस्त्वं स्वं पदं नममप्य
भनञ्चिन्ता ममोत्पन्नात्यद्वियोगमिया विमो । तामपाकुरु देवेश त्वामहं शरणं गतम् ।

भागतोऽयं कलिर्धोस्त्वर्थेऽप्यथ जनाः खलाः ।

भविष्यन्ति ततो नाथ ! किं विधेयं तदाऽऽदिश ॥ ५६ ॥

इयं भारवती भूमिः शरणं कं प्रयास्यति । त्वदन्यो हृश्यते नाऽत्र पुतास्यायदुनन्दनं
अतोऽस्मासु दयां कृत्वा तिष्ठानैव दयानिधे ! । साधूनां रक्षणायैव त्वमाविष्ठावः प्रभो
निर्गुणोऽपि निराकारः सच्चिदानन्दविग्रहः । त्वद्वियोगेन ते भक्ताः कथंस्थासन्निभूतान्ते

निर्गुणोपासने कष्टमतोऽस्मद्वितमाचर ॥ ६२ ॥

सुत उवाच ।

इत्युद्धववचः श्रुत्वा चिन्तयित्वा क्षणं हरिः । ददौ भागवतं तस्मै हृषया परया युनः
निजं तेजः समाधाय श्रीमद्भागवते डिज ! । दत्त्वोद्धवाय भगवांस्वकीयं पद्मविशालं
तेनेयं वाङ्मयी मूर्तिर्यत्तने श्रीहरेरिह । सेवनात्सततंचाम्यापापं नश्येन्नृणां क्षणम् ॥
समाह्वयणं तेन कथितं सर्वतोऽधिकम् । श्रोतावका प्रच्छकथ यान्तिमन्मयतां द्विज !
दुःखदार्द्रिषदौर्मन्यवाप्यक्षलनाय च । कामक्रोधजयायं च कलौ भागवतं क्षमम् ॥
कथं नियतं पुंसां श्रीमद्भागवतं विना ॥

सूत उवाच ।

इत्येवमुक्त्वा माहात्म्यं श्रीमद्भागवतस्य ते । कथां भागवतीं दिव्यां प्रवक्तुमुपचक्रमुः ॥
येदोषनिपदांसारैः श्रीमद्भागवते द्विजैः । आरभ्यमाणे तत्रैव भक्तिराधिरभूत्क्षणम् ॥

प्रेमान्विता चास्तनुमुदन्वितां सुतो गृहीत्वा तरुणो स्वशोभ्याम् ।

श्रीकृष्ण गोविन्द हरे मुरारे नाथेति नामानि मुहुर्वदन्ती ॥ ७१ ॥

सामागतां भागवतार्थभूयां सुचारुवेयां बहुशुसद्मयाः ।

व्यनक्तं यथापि कथं कुतोऽसौ काम्तीनिसर्वेऽपि सुविस्मिताः ॥ ७२ ॥

ततः कुमारो जगद्गुह्यार्थां कथार्थतो निष्पन्निनाऽधुनेयम् ।

एवं गिरः सा समुता निशम्य जगत् नम्रास्तभुयः कुमारान् ॥ ७३ ॥

भक्तिरवाच ।

अथद्विरपेव कृताऽस्मि पुष्टा कर्तुं प्रनष्टाऽपि कथाम्भन ।

निष्ठामि कुत्राऽहमर्भीष्टमाभ्यां महात्म्यं भागमुपादिश्याम् ॥ ७४ ॥

सूत उवाच ।

नृजायमाकण्यं विधेः कुमारो विचार्य सम्यक्प्रणिधाय चित्ते ।

उत्पुष्टं भक्तिं भवरोगदधीं प्रेमैकदात्रीं हृदिनिमाज्जाम् ॥ ७५ ॥

कुमारोऽबुः ।

भक्तेषु गोविन्दपरायणेषु साधुष्यथो दीनदयालवेषु ।

मतो नियम्योत्पन्नसम्पृक्तं कृत्यैकतानं हृदिवाद्यमे ॥ ७६ ॥

ततो हि देवाः कलिजा इमे त्वां द्रष्टुं न शक्ताः प्रमथोऽति मोहे ।

कर्तो त्वमेकैव जगज्जिताय प्रविष्यसे मात् ! संजर्जता ॥ ७७ ॥

सकलभुरतमये निषंताऽऽतिप्रत्या निषमति हृदि देवां धीरोर्नकिरेका ।

हरिपि निजलोकां स्वयं स्वविहाय प्रविशति हृदि देवां प्रेमगृहातिनदाः ।

इति धीराणि महापुण्ये पञ्चस्वात्मसहस्रो संहितानी उक्ते शब्दे श्रीमद्भागवत-

माहात्म्ये पञ्चनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥

पण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः

श्रीमद्भागवतमाहात्म्येगोर्णपूतान्तर्गणनपुरःसरमान्मदेवम्यधुन्युक्तमिषु-
द्भागपीडनगोर्णमान्मयेनवनगन्वाऽऽत्मदेवम्यमुक्तिप्राप्तिवर्णनम्

एत उवाच ।

य वैष्णवचित्तेषु दृष्टा भक्तिमल्लोकिणीम् । निजलोकं परित्यज्य भुवमध्यगमद्भि-
रमाली घनश्यामः पीतवासाः फिरीटधृत् । फाञ्जीकलापपर्यन्तोत्सन्नकरकुण्ड-
भङ्गललितध्यायफोन्मुनेन विराजितः । कोटिमन्मथलावण्यो हृदिचन्दनवर्चितः ।
मानन्दचिन्मूर्तिर्मधुरो मुगलीधरः । भाविवेश स्वमतानां हृदयान्यमलानि च ॥३॥
वैकुण्ठवासिनो ये च वैष्णवाः शान्तमानसाः ।

गुदरूपाः समायाताः श्रोतुकामा हरेः कथाः ॥४॥

। जयजयेत्युच्चैः शब्दोऽभूत्कम्पुशब्दयुक् । येनाऽमङ्गलमत्युग्रं कलिजं प्रलयं गतम्
तत्रस्थानां जनानां च दृष्ट्वा रोहात्मविष्मृतिम् ।

नारदोऽध्यात्मतत्त्वज्ञः कुमारान्प्रत्युवाच ह ॥ ७ ॥

नारद उवाच ।

अलौकिकोऽयं महिमा मुनीश्वराः सप्ताहजन्योऽद्य विलोकितो मया ॥८॥

मूढाः शठा ये पशुपक्षिणोऽपि तेऽतिप्रधान्त्येव गतिं पराख्याम् ।

अतो नृलोके न तु शास्त्रमन्यचित्तस्य शुद्ध्यै विहितं पवित्रम् ॥ ९ ॥

अघौघविध्वंसि हनार्थतावहं कलौ युगे दोषनिधौ कुमारः ।

के के न शुभ्यन्ति यदन्तु मह्यं सप्ताहयज्ञेन कथामयेन ॥ १० ॥

हृपालुभिर्लोकहितो भवद्विः प्रकाशितः कोऽपि नवीनमार्गः ।

कुमाराञ्जुः ।

ये मानवाः पापहतः सुदृष्टाः सदा दुराचारताः समत्सराः ।

होधाग्निदग्धाः कुटिलाश्च कामिनः सप्ताहयज्ञेन हरिं व्रजन्ति ते ॥१२॥
 सन्ध्येन हीनाः पितृमातृदूषकान्मृत्पाकुलाश्चाध्रमवर्णयाहाः ।
 ये दाम्भिका जीवविहिंसकाश्च सप्ताहयज्ञेन हरिं व्रजन्ति ते ॥ १३ ॥
 पञ्चोपदापाञ्चुलकारिणश्च क्रूराः पिशाचा इव निर्दयाश्च ।
 प्रहस्यपुष्पा व्यभिचारिणश्च सप्ताहयज्ञेन हरिं व्रजन्ति ते ॥१४॥
 कायेन घाता मनसाऽपि पातकं नित्यं प्रकुर्यन्ति शठा हृदये ये ।
 नीचाः कृतप्रा मलिना दुराशायाः सप्ताहयज्ञेन हरिं व्रजन्ति ते ॥१५॥

सूत्र उवाच ।

अथैवं तुष्टचित्तेऽथ नारदे देवपूजिते । प्रसभ्राम्ने कुमारश्च पुनरुचुध नारदम् ॥१६॥
 कुमारोऽबुधः ।

अथ ते कीर्तयिष्याम इतिहासं पुरातनम् । यस्य ध्वणमात्रेण पापहानिं व्रजायने ॥
 तुङ्गभद्रानन्दे पूर्वं वसने कोहल्याभिधे । वर्णाध्रमाचार्युने धनधान्यसमाकुले ॥ १८ ॥
 आत्मदेवस्तिष्ठत्यतस्तत्राऽऽसीदृद्धिज्ञसत्तमः । वेदविद्याविधिप्राप्तो नित्यकर्मपरायणः
 मन्त्रिया पुत्रपुत्री नाम नित्यं स्वीयहिते रताः ।

स्वराज्यम्यापना चाऽपि शुन्दर्गः सुकुलोद्भवा ॥ २० ॥

पूर्वकर्मविपाकेन प्रायशो बहुव्रतिनी । शूरा व शूद्रहृदयेषु क्रूरा व वनहन्त्रिया ॥२१॥
 एषं निवसतोऽन्त्र दम्बव्योनिवचनयोः । स्थितिवाग्नं यथाशक्ति पञ्चारण्यमम्मिलम् ॥
 अथ तौ दुर्मितौ जातौ निरपर्वौ शूदे स्थितौ ।

सन्तानोन्मूलये ताभ्यां दत्तं चाऽपि धनादिभ्यम् ॥ २३ ॥

शोभतिरववासासि दत्तान्वपि वृत्ति यः । न पुत्रो जाति दुहिता जायते पूर्वकर्मणाः
 सर्वकदापि निर्विष्य आत्मदेवो तिष्ठोत्तमः । शूद्रवचसा ततोऽरण्यामात्रम्येतदुक्तिर-
 यत्र तत्र समस्तान्तोदुःखास्तु नित्यमात्मनः । धुत्तरामन्मूर्च्छागतश्च देवाभ्यातोऽन्याशापम्
 जन्तं पीत्वा लज्जन्मिमन्त्रहाणे स तिष्ठोत्तमः ।

कृष्णपदां समाधित्य निरन्तरम् आद ॥ २३ ॥

अथ तत्र तदेवागारकभिमिश्रो म्रमन्महीम् ।

जलं पीत्वा तदागे तु सोऽपि तत्रैव याऽऽगतः ॥ २८ ॥

मंदूषा म्यागिनं शालमात्मदेव उदारधीः । मन्दूषोन्मायतत्वादी जग्राहम्भगुतेगि
उपधिष्टातन्मर्तो ह्येवमर्तो परम्भम् । मुक्तिममानमो भूत्वा गुणशियाविश्रामे
अथ नंसयनिर्दूषा भवमर्तं दुःखितान्तरम् । पश्यच्छ करुणामिन्धुगन्मदेवं पुरःस्थिम्

सिद्ध उवाच ।

फा ने चिन्ता द्विजध्रेष्ठ! दुःखाय हृदि पतने । तां समाचक्ष्य धर्मज्ञं पतिपप्रदायिनिम्

तच्छ्रुत्वा पवनं तस्य सिद्धस्य सुमहात्मनः ।

आत्मदेव उवाचाऽथ स्वस्य दुःखस्य कारणम् ॥ ३३ ॥

आत्मदेव उवाच ।

किं प्रवीमि मुने दुःखं सञ्चितं पूर्वकर्मणाम् । मदीयाः पूर्वजास्तोयं कथोष्णमुपमुञ्चने
मदन्तनेय गृह्णन्ति पितरो देवतायलिम् । तेनदुःखेन निर्विण्णः प्राणांस्त्यक्तुमिहाऽऽगतः

धिग्जीवितं प्रजाहीनं गृहं चैव धनं कुलम् ।

पालयते या मया धेनुः सा वन्ध्यात्वमेति ह ॥ ३६ ॥

यो मया रोपितो वृक्षः सोऽपि वन्ध्यत्वमागतः ।

निर्भाग्यस्याऽनपत्यस्य किमतो जीवितेन मे ॥ ३७ ॥

कुमारा ऊचुः ।

इत्युक्त्वा स रुरोदोच्चैस्तत्पुरो दुःखपीडितः । यदा तदा यतेश्चित्तेकरुणाऽभूद्ररीयसी

ललाटाक्षरमालां च दृष्ट्वा हात्वा स योगवान् ।

आत्मदेवं द्विजं प्राज्ञः पुनरुच्ये सविस्तरम् ॥ ३८ ॥

सिद्ध उवाच ।

गृणु विप्र! मया तेऽद्य प्रारब्धमवलोकितम् । सतजन्मावधिप्राप्तिः पुत्रस्य न च दृश्यते
मुञ्चाऽऽग्रहं प्रजाहेतोर्वलिष्ठा कर्मणो गतिः । विवेकं तु समासाय सुखीभव महामने!
एवमुक्तं समाकर्ण्य सिद्धस्य द्विजसत्तमः । प्रजाशापदचित्तस्तु सिद्धं प्राहाऽतिदुःखिनः

विप्र उवाच ।

विवेकेन भवेत्किं मे पुत्रदेहि बलादपि । नोभ्येत्यजाम्यहं प्राणांस्त्वदग्रे शोकमूर्च्छितः
इति विप्राग्रहं दृष्ट्वा प्राप्रवीत्स तपोधनः । सन्तनैः सगरोदुःखमयापाङ्गः प्रजापति ॥
विप्रकेतुर्गतः काष्ठं विधितेन विमार्जनान् । भतस्त्वमपि धर्मज्ञ' यदि पुत्रं लभेरपि ॥
सुतेन न सुर्वीभूया दैव हि बलवत्तरम् । इत्युक्त्वा द्विजवर्याय स सिद्धः साधुसम्मतः
ददायैकं फलं तस्मै प्राग्रहेण मुनार्थिने । इदं फलं मया तुभ्यं दत्तं पुत्राप्तये द्विज' ॥
भार्यायै देहि पुत्रस्ते भविष्यति न संशयः । सत्यं शौचं दयादानमेकभक्तं तु भोजनम्
वर्णावधि श्रिया कायं तेन शुद्धो भवेत्सुत' । एवमुक्त्वा ययौ योगी विप्रश्चगृहमागतः
दत्त्वा पत्न्यै फलं तत्तु सिद्धो नम्यदद्य ह ।

अथ सा धुन्धुली बृरा स्वभावयथापतोन्मुका ॥ ५० ॥

स्वसप्त्यै प्राह तत्सत्यं पत्न्योक्तं सिद्धभाषितम् । यद्यहं मरणे चेदं फलं विद्धेन चार्पितम्
गमो' मम भवेत्सर्हि कथं चाऽहं सहाम्यहम् । स्यन्तं भक्ष्यमशक्तिश्च गमने गृहकर्मणि
निर्बन्धवेदागतो गमो' तदा मे मरणं भवेत् । प्रमूर्ता दारुणं दुःखं सुवृजारी कथं सदे
मन्दापो मयि सत्यं नानन्दा संहरेत्सदा ।

चिन्ता मे समनुप्राता किं करोमि शुचिस्मिने ! ॥ ५१ ॥

सा तद्वचनमाकर्ण्य स्नेहमङ्गमयादृष्टिज' । एवमेवेति तां प्राह प्रीत्या ग्रहसिन्धुना ॥
एवं वृत्तकर्मयोगेन तत्फलं नैव अक्षितम् । पत्न्या पृष्टे पत्नं भुक्तं भुक्तं वेति तथेति ॥
एवदा मयिनी तस्याः स्येच्छया तदुष्टं गता । तदग्रे कर्मसत्यं चिन्तेयं महती हि मे
दुर्बला तेन दुःखेन हनुजे कस्यापि किम् । साप्रसीममगमो'ऽग्निं तुभ्यं दाम्ये प्रग्नितः
तावत्कारं सगर्भेण मुनातिष्ठ गृहे सुखम् । तं बालं पोषयिष्यामि त्वदुष्टे नैव निन्दराः
फलं जेनोः प्रवृत्ताऽप्य परीक्षायै शुभाननं ।

इत्युक्त्वा सा ययौ गौमात्मनो हृदमातता ॥ ५२ ॥

धुन्धुनाऽपि यमोदितं तद्विन्दता गता हृत्पम् ।

अथ प्रहृ सा बालं धुन्धुनै बालं गृहदुग्म् ॥ ५३ ॥

सतनवत्यधिकशततमोऽध्यायः

धुन्धुकारिवृत्तान्तेतस्यवेदयाभिर्धनलोभेनवधकरणं पिशाचत्वप्राप्तिश्च
धुन्धुकारिदशाखेदखिन्नस्यगोकर्णस्यब्राह्मणानांपुरोज्ञापनंमूर्याज्ञयाभागवत-
मसाहकरणेतस्यपिशाचत्वनिरासोगोलोकप्राप्तिश्च

कुमाराऊचु ।

पितर्येवं धनं प्राप्तो पश्चादागत्य नारद ! जननीं तर्जयामास धुन्धुकारी महासलः !
कवित्तं तिष्ठतिब्रूहि मातरं प्रति नारद ! सर्वथा त्वां हनिष्यामि नचेदुग्रया निधानम्

सा तस्य वचनाक्षन्ना रात्रौ दुःखितमानसा ।

निपत्य कूपे तु मृता लोकैर्ज्ञातया बहिष्कृता ॥ ३ ॥

गोकर्णस्तांनु निहंत्यडिजैस्तज्जातियान्धधैः । तीर्थयात्राययौप्राज्ञः समदुःखमुत्तमुने
धुन्धुकारी गृहे तिष्ठन्त्यके पण्यवधूतः । भत्युप्रकर्माचारेण सत्योपणविमूर्धः ।
भूषणान्यभिलिप्सन्त्यस्तमूचुर्वार्योपितः । भोभोः प्रिय वयंसर्वास्त्यया नाथेनसंगतः

प्विता नैवाऽत्र कोऽप्यन्यो धनदोऽभ्येति मानद !

तस्मात्तद्गुह्यमाणि वस्त्राणि भूषणानि घुमन्ति च ॥ ७ ॥

देहि नो येनप्रतिप्यामस्त्यस्तकाशाग्ररान्तर्गम् ।

इति धृत्या वच्यन्तामां चिन्तयित्वा क्षणं स च ॥ ८ ॥

निर्गतः स्वगृहाद्वात्रौ कामान्धो मृग्युममगन् ।

मुगित्वा कस्यचिदुद्गोहाडप्राण्याभरणानि च ॥ ९ ॥

इदंताभ्योगुरायुक्तः प्रीत्यैतासां स नारद ! तातिदृष्ट्वा तद्गुह्यानि वस्त्राण्याभरणानि
ता त्विदं चिन्तयामासुर्धौर्धौर्जेतानि जामुता । आहतानीति निश्चित्यपरस्परगमनमत्र
सौम्यं करोम्यसौ निज्यमेनंरात्रा प्रसीदन्ति । विनोदित्वा पुनर्येवमारगित्यतिनिश्चित्य
प्रत्येकं कामानिहंत्यामुंशौर्धौर्काशिमम् । विनो न बभूव संश्रुता विनामयत्रतगमने

सप्तमवत्यधिकशततमोऽध्यायः] ॥ गोकर्णस्यधुन्धुकारीप्रेतेनसम्वादवर्णनम् ॥ ६४१

इतिताःकूरुहृदयाःसुभं कण्ठग्रहं तदा । पाशैः सुतीक्ष्णैर्यद्व्या च व्यापादयितुमुद्यताः
यदा च नमृतश्चाऽसीभृशं कण्ठग्रहेण वै । तद्गङ्गायाणि बहुशोमुखे चास्यविविक्षिपुः
अग्निज्वालातिदुःखेन व्याकुलोनिधनं गतः । तदेहंविक्षिपुर्गतं प्रायः साहसिकाःस्त्रियः
न ज्ञातं तच्चरित्रं तु केनापि मुनिसत्तम ! । लोकैः पृष्टा प्रवन्तिस्म दूरे यातः पतिर्हितः
आगमिष्यति दीर्घेणकालेन धनकपितः । अतःस्त्रीणांन विश्वासः कर्त्तव्यो विदुषांचरैः
विश्वस्तं सर्वथा प्रन्ति प्रार्थयन्त्यो नयं नयम् ।

सुधामयं वचो यासां कामिनां रसधर्दनम् ॥ १६ ॥

हृदयंशुरधाराभं प्रियःको नाम योपिताम् । अथ ता बहुलं वित्तं गृहीत्वा धारयोर्यितः
ग्रामान्तरं ययुः शीघ्रं भयाद्राज्ञोऽतिविह्वलाः । धुन्धुकारी बभूवाऽथमहाप्रेतःकुलमंरुन्
धात्वा रूपधरोनित्यं धावन्दुर्मृत्युतो दिशः । शीतानपपरिक्लिष्टो निराहारःपिपासितः
न च लेभे सुखं काऽपिहा हेति प्रवदन्मुहुः । कियत्कालान्तरे त्वेनं मृतं चैवावबुध्यच
गोकर्णस्तीर्थयात्रायां गयाध्यादमघाऽकरोत् ।

समाप्य तीर्थयात्रां तु स्वं पुरं समुपेयिवान् ॥ २४ ॥

समाजित सपरैरेस्तुप्रीत्या स्वजनयान्धवैः । उवासस्वगृहे चैवदिनानि कतिचिद्दिनजः
रात्रीप्रसुभं गोकर्णंज्ञात्वा चेश्माङ्गणे स तु । धुन्धुकारी महादुष्टो रौद्रं रूपं व्यदर्शयन्
क्षणं नागक्षणं चोष्टृक्षणं स महियोऽभवत् । क्षणमग्निः क्षणंसर्पः क्षणेन पुरयोऽभवत्
चैपरित्यग्निद्रं दृष्ट्वागोकर्णो धैर्यसंयुतः । चिन्तयामास मेधाया किमेतदिति विस्मितः
अयं दुर्गन्तिमापन्नः कोऽप्यस्ति पुरुषाद्यमः । इतिनिश्चित्य मनसा तमुवाच दयान्वितः
गोकर्णे उवाच ।

कस्त्यमुप्रतरो रार्थो भाषयन्मासुपागतः ।

प्रेतो घाऽथ पिशाचो वा कुतः प्रातो दशमिमाम् ॥ ३० ॥

तदुद्बुद्धित्वंमहाभाग! किं कार्यन्तेमयाऽधुना । घोररूपो यतो रार्थो मन्सर्मीपमुपागतः
इति धुन्धुचा वचो धातुधुन्धुकारी महाबलः । प्रेतभाषमनुप्राप्तो द्यौद् भूशमातुरा
पक्तं नैव क्षमो वाचःप्रेतत्वेन विमोहितः । सञ्जया निर्दिदेशाऽथ -

भयाऽग्री सुमहाभागो गोकर्णः साधुगम्यतः ।

ग्यकात्रजो जलं कृत्वा प्राक्षिपामगुदीपयन् ॥ ३४ ॥

तपितं तत्र तं सात्रा गोकर्णेन महात्मना । उपस्मिन्नं तृण्यं प्रेक्ष्यतु

भयोपागमनज्ञानः प्रपन्नोऽभ्युताऽमुना । पुण्यात्मनारमनोऽत्रात्रा गोकर्णे

प्रेन उवाच ।

भद्रंज्ञाया तप्रीणोऽस्मि धुन्धुकारितामनः । भात्मनः कर्मक्षेत्रेण प्रेक्ष्य

मम माता मृता दुःखादुदुषाणाग्नितामया । द्रष्टव्यतोऽस्तनः पश्चाद्धार्यापो

निषिद्धं कृतवान्कर्म चोर्षादिघनलोमतः । एषदा प्राक्षितस्तामिर्मूर्खान्यम

धनिकस्य गृहाद्रात्री मुषित्वा तान्युपानयम् । ततस्त्नाघनलोमेन पार्श्वंदा

मां तु व्यापादयामासुर्वह्निक्षेपेण मानद ! । गृहीत्या मदनं भूरि तासर्वा मृ

पलायिताऽपुरादस्मात्स्वार्थोन्मूलितसौहृदाः । अतःप्रेतत्त्वमापद्यो भ्रातरद्यत्

सिक्तः सञ्ज्ञामहंभातः पुण्येनाऽतिरुपालुना । पाताहारेण जीवामि देवादिप

अपश्यं त्वामहं सुमं भ्रातरं स्वगृहाङ्गणे । ततस्ते ह्यनमिज्ञस्य धर्पणाय कृतो

वमयं सहसा साधो ! क्षातध्वाऽहं त्वयाऽधुना ।

दीनबन्धो दयासिन्धो ! भ्रातर्मांमाशु मोचय ॥ ४५ ॥

प्रेतमायाश्चमुष्मारचं कृतार्थोऽसिनसंशयः । इतिश्रुत्वावचो भ्रातुर्गोकर्णोऽज्ञानव

भ्रातरं प्राह लिभ्रात्मा दुःखितं धुन्धुकारिणम् ॥ ४७ ॥

गोकर्ण उवाच ।

तुभ्यं दत्तो मया पिण्डो गयायां त्वामहं मृतम् ।

भ्रत्वा लोकमुखाद्भ्रातस्त्वं कथं प्रेततां गतः ॥ ४८ ॥

गयापिण्डप्रदानेन दुर्गतोऽपि शुभांगतिम् । प्राप्नोति नाऽप्यसंदेहस्त्वं कथं न दि

भ्रातुरित्यं वचः श्रुत्वा गोकर्णस्य महात्मनः ।

धुन्धुकारी दुःखितारमा प्रोवाच पुरतः स्थितः ॥ ५० ॥

गयाभ्रातृशतेनापि न मे मुक्तिर्भविष्यति । उपायोऽन्यश्चित्तनीपो ममोद्धाराययौ

इति तद्वाङ्ममाकर्ण्य गोकर्णो विस्मयंगतः । प्राह धादैनमुक्तिश्चेत्तर्ह्यसाध्यागतिस्तथ
इदानीं त्वं निजस्थानमातिष्ठ प्रेतः निर्मयः । विचार्याऽहं करिष्यामिमुक्त्युपायं परन्त्व
इतिवाक्यं समाकर्ण्य घुन्धुकारी तत्रो गतः । निजस्थानं श्मशानरच्यंकलिद्रुममतःपरम्
शीघ्रांरात्रिं स गोकर्णश्चिन्तयन्नेष्वनारदः । तस्यमुक्तिंस्थितस्तत्र तदुपायं न चाध्यगात्॥
प्रातस्ततःसगोकर्णः स्वज्ञातिकुलबान्धवान् । धर्मशास्त्रविदो विप्राग्रात्रिवृत्तन्यवेद्यत्
ते विचार्य च तद्वत्सं शास्त्रेषु बहुशो द्विजाः ।

यदा न ज्ञातवन्तस्तद्वत्सं सूर्यतदाऽस्तुवन् ॥ ५७ ॥

द्विजाञ्जुः ।

तमस्ते भास्करादित्य तमोहन्तर्गमस्तिमन् ! लोकसाक्षिजगद्धाम सुरासुरनमस्कृतः॥
द्वादशात्मन्हरिहय ! भास्वँल्लोकप्रबोधक ! त्वं गतिः सर्वलोकानांसतनधर्मशीलिनाम्
त्वं ब्रह्मा त्वं हरिः शूली सृष्टिभ्यतिचिनाशहृन् ! ।

त्वामृते नास्ति लोकेऽस्मिञ्छरणं प्राणिनां विभो ! ॥ ६० ॥

शर्वस्त्वं क्षितिरूपोऽसि भयोऽसिजलरूपधृन् । त्वमग्निरूपोरुद्रोऽसिवायुस्त्युग्ररूपधृत्
भीमोऽस्याकाशदेहस्त्वं यज्वा पशुपतिः स्वयम् । महादेवःसोममूर्तिरीशानसूर्यएवहि
सत्वाऽष्टौ मूर्तयो दिव्या इज्यन्तेवेदवादिभिः । सर्वकामसमृद्धयर्थंव्याप्तलोकत्रयस्य च
मत्स्यस्त्वं वेदधृक्चाऽसि कुर्मध्वाऽद्रिधरो धरः ।

धराधरो वराहोऽसि लोकधृत्त्वं त्रिविक्रमः ॥ ६४ ॥

ब्रह्मधुम्नो भार्गवस्त्वं लोकधुम्नोऽसि राघवः ।

भूमारुहन्ता रुक्मोऽसि बुद्धोऽस्यसुरमोहहृत् ॥ ६५ ॥

कल्पयसि श्लेच्छहन्तात्वंधर्मग्लानीयुगेयुगे । देवास्तुष्मनुध्याणांपशुपत्यम्बुवारिणाम्
नाताविधानां जीवानांत्वंक्षुद्राप्रह्वरूपधृन् । इन्द्रोऽसि धर्मराजोऽसिचक्रणस्त्वंघनेश्वरः
लोकपालस्वरूपेण घत्तसे गोगणेश्वर ! । त्रयीमूर्त्तिस्त्रिकालेज्यस्त्रियामात्रिगुणात्मकः
स्वमेव पूज्यसे लोकैस्त्रिधा मित्रो दिवाकरः । पद्मप्रबोधनकरस्त्वमेवाऽसि जगत्पते !
इत्युदीर्य द्विजध्रेष्ठायावत्तस्युर्मूर्तीम्बर ! । तावदाकाशगः प्राह स्फुटं तेषां

समनवत्यधिकशततमोऽध्यायः] * विप्राणां भागवतेन वैकुण्ठप्राप्तिवर्णनम् * ६४५

अतो दोषनिवृत्त्यर्थमेतदेव हि साधनम् । बुद्ध्युदा इव तोयेषु मशका इव जन्तुषु ॥६१॥
जायन्ते मरणापैव भगवच्छास्त्रवर्जिताः । मिथते हृदयग्रन्थिश्छिद्यन्ते सर्वसंशयाः ॥

क्षीयन्ते चाऽस्य कर्माणि श्रुते भागवते द्विजाः ।

एवं ध्रुवति वै तस्मिन्विमानवग्भागवतम् ॥ ६२ ॥

षडाक्षदधिष्ठायगतोऽसौ विष्णुर्मन्दिरम् । विष्णुलोकं गते तस्मिन् सर्वे विस्मिन्मानसाः

बभूवुश्चाऽपि पद्मच्छुर्गोकर्णं ते द्विजोत्तमाः ॥ ६४ ॥

द्विज उवाच ।

‘भागवतं सर्वैरस्माभिरिह संगतैः’ । किं कारणं महाभागत्वं दुस्त्रातैर्लोकगतो हरिम्

गोकर्ण उवाच ।

पताममिधास्यामि कारणं भ्रान्तसङ्गतौ । यच्छ्रुत्वा यूयमेवाऽपि गोलोकं च गमिष्यथ
तादृशायणं कार्यमुपवासपरायणैः । कृष्णैकतानमत्रभिर्गोलोकगतिदायकम् ॥ ६७ ॥

तः शृणुष्व सत्ताहं धीमद्भागवतं द्विजाः । एकाग्रचित्ताः सततं कृष्णप्रेमामृतप्रदम् ॥

इति श्रुत्वा घञस्तस्य गोकर्णस्य द्विजोत्तमाः ।

पुनः श्रोतुं भागवतं समाहं समुपावसन् ॥ ६६ ॥

कृष्णैकतानमत्रयो नियमेन च नारद ! । पुनस्ते शुश्रूषुः सर्वे धीमद्भागवतं द्विजाः ॥

‘प्रायसान्ते भगवान्कृष्ण कमलप्रेचनः । आविरासीन्मुनिप्रेष्टशङ्खचक्रगदाक्षधनुः ॥

केशीदकुण्डलधरो घनमालाविभूषितः । पीतशरः घनश्यामः षट्काङ्क्षदभूषितः ॥

‘दृष्ट्वा ते द्विजाः सर्वे विष्वक्सेनादिभिर्बुधैः । पार्यद्वयैर्हं प्राञ्जल्येभुर्मुविमंगताः ॥

‘अथ शङ्खध्वनिं चक्रे हृदि संहर्षयन् द्विजान् ।
‘ताऽनेके विमानास्तु वैकुण्ठात्ममुपागताः । द्विजानां पश्यतां तत्र पार्यद्वयैर्बुधैः ॥

‘गोकर्णे तु समालिङ्ग्य दर्शयामास प्रमत्तः । श्रोतुं न्याय्यं न श्यामात्पीतशरीरोपशमसः

‘किरीटिनः कुण्डलिनो हारिणो घनमालिनः । चकार तन्शृणुष्वेव महदाश्चर्यमप्यमूर्त्

तस्मिन्प्राप्ते स्थिता ये तु भावाण्डालजना मुने ! ।

समाप्य विमानांस्तान्ययुः कृष्णाग्रया दिवम् ॥ १०८ ॥

गोकर्णसहितः कृष्णो गोपगोपीजनप्रियः । गोलोकं समनुप्रातः ॥

यत्र वृन्दाचनं रम्यं शतशृङ्गसमावृतम् ॥ १०६ ॥

तदुवाहोपरितोवृत्तंविजयया ह्यत्यदुतं राजनेऽ-

रण्यंयत्रनुमण्डपानिसुबहून्यच्छोदयाप्यो हृदाः ।

गावः कामदुघाः सुरद्रुमततिच्छायाधिता गोपकैः-

क्रीडातत्परमानसैः परिवृतो नन्दात्मजः क्रीडति ॥

मध्ये त्वस्य सुकाननस्य रचितो वृन्दावनेशेच्छया-

रम्यं रत्नसमूहमर्मखचितं प्राकारमुद्गासयन् ।

न्यग्रोधः सुमहांस्ततः प्रतिदिशं गोपीजनाध्यासितं-

घत्सालङ्कृतमद्भुताकृतिमहच्छ्रीगोकुलं राजते ॥

तन्मध्ये भवनं हरेरधिरुतं प्रोद्गासते भास्वरं-

यस्मिन्नन्दगृहेभ्यरीसमुदिताम्ने राधया राधिताः ।

यद्वाग्यं महदप्युभापतिमुपैश्चिन्त्यं सदाभ्यन्तरै-

स्तत्सुतोर्मधुराहनेरधिचकास्त्यण्डौघभास्वांशुभिः ॥

घाताम्बुपर्णाशनदेहशोषणेस्तपोमिरुमैर्जपयश्चकर्मभिः ।

योगैश्च संयान्ति नरा न तां गतिं सतादगाथाध्रवणेन यान्ति याम् ।

इतिहासमिमं पुण्यं यः पठेच्छृणुवाद्यपि । सोऽपि गोलोकमध्येति किं धीभाग्य

इतिहासमिमं पुण्यं शान्तिऽप्योऽपि मुनीभ्यः । पठने विप्रकृष्टस्थोऽप्यनन्दप

भान्यानमेतत्पामं पवित्रं धृतं राट्ठे विदहेदधीपम् ।

धादे प्रयुक्तं निरुतिमापदेभित्थं सुपाडादपुनर्मपश्च ॥ ११६ ॥

इति श्रीवासे महापुराणे पञ्चमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

महात्म्ये सानन्त्यधिकशतशोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

अष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः

सनत्कुमाराद्युक्तश्रीमद्भागवतसप्ताहश्रवणविधिवर्णनम्

कुमाराऊचुः ।

यनेसम्प्रदक्ष्याम सप्ताहश्रवणेविधिम् । येनमागवतंमिदुश्र्येत्युंसांरुष्णाधिनात्मनाम्
वतं शास्त्रद्वयानं समाहृत्य धनांशुकैः । समभ्यर्च्य मुहूर्तं तु प्रावृच्छेद्विमाश्रयः ॥
। घदेयं मुहूर्तं तु तत्राऽऽरम्भः प्रशस्यते । नमो नमस्येधोज्ञांघसहशुचिसमन्विताः
मासाः श्रेष्ठाः कथारम्भे पूर्णा चापि तिथिः शुभा ।

भौमाकिंजकिता पारा मानि ध्रुवमृदुनि च ॥ ४ ॥

मेषोगे शुभेलाने प्रारम्भः शस्यते सदा । नित्यायां च कथायां तु पुगणानामुनीभ्यः
तदशीं घञ्येत्याजः सूत सूतस्मभ्ययात् । श्रीमद्भागवतस्याऽपि सप्ताहेनैत्येकऽपि च
निषेधोऽस्ति देयं प्रादुरेयं पुराविदः । धीमागवतसप्ताहो महायज्ञः स्मृतो सुधीः ॥
।तो निमग्नपं काये धैर्ययानां समन्ततः । सनांसमाजोमवितासनाहं धैर्ययोलमाः
।।गन्तव्यमतश्चाऽत्र धैर्ययः श्रवणार्थिभिः । समागतानां तेषांनुनिषासंपरिष्कारयेन्
मार्थं वाऽपि यने वाऽपि ग्रामे वाऽपि प्रयत्नतः ।

संशोभितायां भूम्यां तु मण्डपं परिबन्धयेत् ॥ १० ॥

इतीत्यस्तममंगुली अनुर्दिक्षुष्यजान्वितम् । उद्यमासतमप्युक्तं वस्तुमध्याग्रमो मुने
।।पाशयंद्रयमुक्तानि धोतूपामासनानिच । उद्दमुक्तो भवेद्वक्तसमाज्ञेऽस्मिन्विदांवरः
।।इशास्त्रार्थस्तत्त्वज्ञो धैर्ययोऽप्यज्ञोऽपि ॥ इदानीं पुनर्योर्ध्वमेवकाकायोऽतिनिःस्पृहः
।।यंसन्नेहहनांऽपिबायोऽप्यज्ञोऽपि ॥ इदानीं पुनर्योर्ध्वमेवकाकायोऽतिनिःस्पृहः
।।योऽपि भंशान्छेत्ता शोकयोऽपिपापकः । कथा सिद्धिपातादंगेगन्तेनामभ्यर्चयेन्
।।नमो दुर्गा हरं विष्णुं ब्रह्मणं मातङ्गरं विज्ज्वर ।

समूह्य विधिवद्ब्रह्मा तं देवेभ्यः विभू ॥ १६ ॥

गुण्यः भोगा ततः पञ्चाभूतयेऽपुष्पैर्हृदि । ततः प्रवृत्तिर्नीकृत्य द्रव्यव्यवस्थानि च

भूत्याऽश्ली पुष्पकस्थं हरिं सम्प्राप्येन्मुने ! ।

स्य भागवतलोकेऽस्मिन्मयं कृष्णो व्ययग्नितः ॥ १८ ॥

समाश्रितो मया नागः मुनयस्य भयसागरे । मनोरथो मदीयोऽयं सर्वथा सफलम्भव
निर्विघ्नेन प्रकर्तव्यो दासोऽहं तव केशव ! । इत्युच्चार्य मुने द्रव्यं पुस्तकाग्रे समर्प्य तु
पत्तारं प्राप्येष्टाऽपि गमन्कुर्यन्मृताञ्जलिः । शुकरूप द्विजप्रेष्ठ सर्वशास्त्रविशारदः ॥ १९ ॥
धीभागवतव्याख्यानादज्ञानं मे विनाशय । इति सम्प्राप्य पत्तारं धारयेत्पञ्चाङ्गवत्
छादशाश्वरमन्त्रस्य जपायं मुनिसत्तम ! । गीतवाद्यविधिब्राह्मणं समूच्यायांशुकादिभि
स्थापयेत्कीर्तनायं तु कथान्ते विधिवन्मुने । यस्तु जायाधनागारपुत्रचिन्तां व्युदस्यन्
शृणुयादेकचित्तस्तु स समग्रं फलं लभेत् । सूर्योदयं समाप्त्य सादं त्रिप्रहणान्न
पठित्वाऽर्थः प्रकर्त्तव्यो धाक्पमध्यायमेव वा । मध्याह्ने घटिकायुगलं विरमेदपि नार्थं
कथावसाने कर्त्तव्यं कीर्तनं केशवस्य च । उपवासः प्रकर्त्तव्यः श्रोतृमिस्तत्फलेऽप्युभि
तदशक्तो हविष्यान्नं सट्टस्वल्पं समाहरेत् । जलेनाऽपि फलेनाऽपि दुधेनचपुनेन वा
केवलेनैव कर्त्तव्यं निर्विघ्नं धारणं तनोः । सप्ताहमतिनां पुंसां नियमाञ्छृणु नाग !
विष्णुदीक्षाविहीनानां नाऽधिकारोऽत्र कीर्तितः ।

ब्रह्मचर्यमधः सुप्तिः पत्रायल्यां च भोजनम् ॥

समाचरेन्नित्यमेव सप्ताहे मुनिसत्तम ! ॥ २१ ॥

द्विदलं मधुतैलं च पराश्रं चेश्वरं रसम् । भावदुष्टं क्रियादुष्टं जहात्पयुं पिनं व्रती !
पलाण्डुं लशुनं द्विजं मूलकं गृजनं तथा । नालिकांचैव कूष्माण्डं नरोनायात्कथाव्रती
कामं क्रोधं मदं लोभं दम्भं मात्सर्यमेव च । मोहं द्वेषं तथा हिंसां नैव कुर्यात्कथाव्रती
वेदवैष्णवविप्राणां गुरुगोप्रतिनां तथा । स्त्रीराजमहतां चापि निन्दां जहात्कथाव्रती
सत्यं शौचं दयां मौनमार्जवं विनयं तथा । मनःप्रसन्नतां चाऽपि बुधः कुर्यात्कथाव्रती
धीकामस्तनयार्थं च जयकामश्च मोक्षधीः । शृणुयाद्देभागवतं निष्कामः धीहरिं लभेत्
जपमे दिवसे कुर्यात्तद्वृत्तं तत्समातिके । यत्तु च पूजा कर्त्तव्या गोभूषणांभ्यरादिभिः ॥

प्रसादतुलसीं मालां श्रोतुम्यः प्रतिदोषयेत् । उत्सवश्च तथा कार्यो गीतवाद्यविशारदैः
गीतायं शृणुयाच्चाऽऽपि पठेऽहनि विचक्षणः ।

प्रतिश्लोकं च जुहुयाद्वायश्या वा यथाविधि ॥ ४० ॥

पायमं मधुसर्पिश्च तिलांस्तण्डुलकान्यवान् । शर्करां च त्रिपालञ्च द्वादशांवातामगर्जुरो
भग्मोजानि च कर्पूरे चन्दनागुरुणी पुरम् । लवङ्गं यित्यपत्राणिसहस्रं च पृथक्पृथक्
विप्रम्य च विधातायं न्यूनाधिकवनिवृत्तये । आत्मनः पूजार्थं च पठेन्नामसहस्रकम्
द्वादशाष्टादशाद्याऽपि धृष्टयायाधिकांस्तथा । पायसेनाश्रायेद्विप्रात्मवर्णं धेनुध दक्षिणा
नसिद्धपर्यमप्यत्र प्रोष्ठपयामण्यापि वा । स्पर्णसिंहं विनिर्माय तस्य पृष्ठे निषाय च
मिमद्भागवतं यक्त्रे लेखयित्वा समर्पयेत् । एवं कृते विधाने तु सर्वपापनिवारणम् ॥
विष्णोतुः सुफलदं धामद्भागवतं धृतम् । धर्मकामार्थमोक्षाणां साधनं मन्त्रिदायकम्
। कथं विद्यते लोके यदनेन न सिध्यति । ततो भागवतं लोके पुराणेष्व्योऽधिकमन्तम्
तेनाष्टादशनिर्मुक्तो यावत्कः चत्किर्नितः । द्वात्रिंशदपराधैर्हि मुक्तः धोता मतो युधैः ॥

धामद्भागवतं माम पुराणं कामदं नृणाम् ।

मयापि ध्वणं म्नाऽस्य निष्कामस्यैव मन्त्रिदम् ॥ ५० ॥

धामद्भागवताभिधः सुगतस्ताराङ्कुरः सञ्जतिः-

स्कन्धैर्द्वादशभिस्ततः प्रचिन्तसद्बभूव्यान्वालोदयः ।

द्वात्रिंशत्तिरानं च यस्य विलम्बछाताः सहस्राण्यदन्त-

पचांन्यददशोदशोऽतिमुत्तमो धरेति सर्वोदयि ॥ ५१ ॥

इति ते कथितं सर्वं कृतंवाऽपि तद्विहितम् । वातवैराग्यमर्जीनां तारण्यलोचमोहादम्

शून्य उवाच ।

इत्युक्त्वा मे पुमागस्तु हृत्पाह्मपुष्पदाप्लुताः । विमुर्गन्तपुनरा दीप्तांशुपलम्बदा
महावचं तु समाकर्ण्य तारुणो भगवन्निवः । मेमगद्गदा वाचा तानुवाच हृतावृत्तिः

तारु उवाच ।

अस्योऽस्यचतुर्हृत्तमोऽस्मि अयद्विः चरत्पारयः । यद्भागवतमनादाधिकटे कर्मिणे इति

भवत् सर्वधर्मयोगो यः प्राप्ते गतोभवाः । नैकपुत्रस्यो यमः कृष्णः धर्मतायाम् कृष्णः

एव उवाच ।

एवं प्रुति नै तस्मिन्प्राप्ते नैऋतोभवे । सर्वदंष्ट्रं समागतमत्र गोतोभः पुत्रः ।

विष्णुर्गणेशश्चिन्मयुताभो व्याघ्रात्मजो ब्रह्मण्योऽपिन्द्रः ।

कणाक्षमाने निरन्तराभ्युषो हृदाऽनिर्गं भागवतं वदन् ॥ ५८ ॥

इदं गङ्गाध्यात्मयोगोऽज्ञेयं सद्यः समुत्थाय परामर्शं वदुः ।

समोपविष्टः सुनन्तामने यदा तदाविगर्भीयस्मिज्जलोत्तमः ॥ ५९ ॥

भयो भयाख्या कमलासनः सुतेऽन्तर्गताऽऽगतः कीर्तनदर्शनाय न ।

सुप्रेषामुष्यान्निदरा विमानकैः समागतास्तैश्चमयदन्तं नमः ॥ ६० ॥

प्रहादन्तालधारी सख्यगतिरया गृह्यः काम्यधारी-

पीणाधारी मुरारिः स्वल्पुःखलतया रागकर्ताऽऽर्जुनोऽभूत् ।

इन्द्रो मार्दङ्गिकोऽभूच्चयजयसुययः प्रावदंष्ट्रे कुमारः-

सद्भावम्य प्रयत्ना निरतिशयगुणो व्यासपुत्रो यभूव ॥ ६१ ॥

ननत्तं मध्ये त्रिकमेव तत्र ज्ञानादिकानां नयरूपयुक्तम् ।

अलौकिकं कीर्त्तनकं समीक्ष्य प्रसन्नचेता हरिरित्युवाच ॥ ६२ ॥

मत्तो यं भागवता वृणीध्वं प्रीतात्फलाकीर्त्तनतो भृशं यः ।

ध्रुत्वाऽथ तद्वाक्पमतिप्रसन्नाः प्रेमार्द्रचित्ता हरिर्मूर्चिरे ते ॥ ६३ ॥

कुमाराञ्जलुः ।

सत्ताहयज्ञेन कृतेन भक्त्या सद्यः प्रसन्नो भविता मुरारे ! ।

कलौ युगे घोस्तरं नराणां स्वल्पायुषां विप्रशताकुलानाम् ॥ ६४ ॥

एवं यं विभवविधानपालनप्रणाशहेतोर्मयतोऽखिलात्मनः ।

वृणीमहेऽप्यो न मनोरथो विभो! भवत्पदाग्भोजनिषेविणां हिनः ॥ ६५ ॥

एवमस्तिप्रतिबोधित्या तत्रैवाऽन्तर्द्वेषे हृदि । नारदः सुप्रसन्नात्मा कुमारानभ्ययादयत्

ततस्ते सनकाद्याश्च भृग्याद्याश्च शुकादयः ।

भक्तिः सुताभ्यां सहिता नारदेन प्रवर्तिता । भूमण्डले समस्तेऽस्मिस्तदाप्रभृति शौनक
शिव उवाच ।

आख्यानं महदाकर्ण्य प्रीतात्मा शौनकः प्रिये । पर्यपृच्छत्पुनः सूतं सर्वसन्देहभञ्जनम्
शौनक उवाच ।

शुकेनोक्तं कदा राक्षे गोकर्णेन कदा पुनः । सुरर्षये कदा ब्राह्मे रेतदाख्याहि मानद ! ॥
सूत उवाच ।

श्रीकृष्णनिर्गमात्तिशद्वर्षावधिगते कलौ । भाद्रशुक्लनवम्यां वै कथारम्भं शुकोऽकरोत्
परीक्षिच्छ्रवणान्ते तु गते वर्षशतद्वये । शुचिशुक्लनवम्यां तु गोकर्णोऽकथयत्कथाम् ॥
तस्मादपि कलौ याते त्रिशते सपडब्दे । ऊचुरुर्जे सिते पक्षे नवम्यां ब्रह्मणस्सुताः ॥
१ कलौ सहस्रमब्दानामनुता प्रगतं द्विज ! परीक्षितो जन्मकालात्समाप्तिर्नायतां मयः

१ '७४तमश्लोकादारभ्याध्यायसमाप्तिपर्यन्तं श्लोकाः पुण्यपत्तनपुस्तके न सन्ति ।
एतत्स्थाने अधोलिखिताः श्लोकास्सन्ति ।

(इत्येतस्ते समाख्यातं यत्पृष्टोऽहं त्वयानये । कलौ भागवती चार्ता भवरोगविनाशिनी
कृष्णत्रिंशत् सकलकल्मषनाशनं च भुवत्येकहेतुमिह भक्तिविलासकारि ।
सन्तः कथानकमिदं पितृनादरेण लोके हितार्थपरिशीलनसेवया किम् ॥ २॥
म्वपुरपमभिर्याक्ष्य पाशहन्तं वदन्ति यमः किल तन्म्य कर्णभूले ।
परिहर भगवत्कथासुमत्तान्मुरहमन्यनृणां न घैष्णवानाम् ॥ ३ ॥

असारेसंसारविययवियमंगाकुलधियः क्षणार्थमोक्षाप्येपियतशुकगाथातुलमुधाम्
किमयं व्यर्थं मोघं त्रुतकुपथे कुन्तिस्तप्येपरीक्षितसार्धावच्छ्रवणगन्तुमुक्तिकथने ॥
रसप्रवाहसंस्थेन धीशुकेनेरिता कथा । कण्ठे सम्यध्यते येन स वैकुण्ठप्रभुर्मवेत् ॥४॥
इति च परमगुह्यं सर्वसिद्धान्तसिद्धं सपदि निगदिनं ते शास्त्रपुञ्जविलोच्य
जगतिशुककथातोनिर्मलं नास्तिकिञ्चित्पिदपरसुखहेतोर्होदांशश्चक्यसारम् ॥
एतां यो नियततया शृणोति मन्त्रया यश्चैनां कथयति शुद्धवैष्णवाग्ने ।

१ सम्यविधकरणात्फलं लभेते दायाध्याग्रहि भुवने किमप्यसाध्यम् ॥)

इधर उवाच ।

इति श्रुत्वा ब्रह्मस्य शौनको मुनिसत्तमः । पूर्णं चकार तं यत्र सहस्रपाणिम्बर
रत्नं पाद्यं यैष्णवं च कौर्म्यं मातम्यं च धामनम् ।

बराहं ब्रह्मयैषत्तं नारदीयं मधिष्यकम् ॥ ७६ ॥

भान्नेयनर्द्धं वै स्नात्तुश्चुवुल्लोमहर्षणान् । एतानि तु पुराणानि द्वापरानि धृतानि हि
शौनकादेर्मुनिवरैर्यैरारम्भात्पुरैव हि । यदा तु मीर्ययात्रायां कलदेवः समागतः ॥ ७७ ॥
नैमिषं निष्ठिकं नाम समाहृतो मुनीश्वरैः । तत्र स्नत्तं समासीनं दृष्ट्वा त्वय्यामनं
युधुमे भगवाब्रानः पर्वणीव महोदधिः । आयादशुक्लद्रादश्यां पारणाहनि पर्वते ।
प्राश्नयामवेदायां भावित्वात्कृष्णमायया । मुग्धोदर्भकरो रामः प्राहृष्टोमहर्षण
क्तो मुनिगणाः सर्वे हाहाकारपरायणाः । यभूवुर्नगजेऽत्यर्थं ॥ ७८ ॥

उबुध रामं लोकेशं चिनयेन क्षमापराः ॥ ८२ ॥

अष्टमवत्पथिकराततमोऽध्यायः] * व्यासायमागयतरचनाप्रेरणावर्णनम् * ६५३

ततः स ब्रह्मलं हत्वा प्रसाद्य मुनिपुङ्गवान् । प्रणिपत्याभ्यनुज्ञातमूर्त्तोर्यथाशामुपागतः ॥
 तीर्थयात्रां गते रामे शनिकाया मुनीश्वराः । लीमहर्षणिमाहूय सत्कृत्य नगनन्दिनि ॥
 सत्पदे स्थापयामासुः शेषसंकीर्तनायै । भाग्येयोत्तरमाहात्म्यं धीमद्भागवतान्तकम्
 पुराणं समरु सादं शुश्रुबुद्धमानसाः । दशसत्पुराणानि कृत्वा सत्पवर्नास्तुतः ॥
 नास्तवान्ननसस्तोयंभास्तेनाऽपि भामिनि ! । श्रुत्वाऽस्य हृदयं विभ्रं नारदो देवदर्शनः
 समाजगाम भगवान् व्यासस्य आश्रममुत्तमम् । तं दृष्ट्वा वासवीतनुः सत्कृत्यासनपूर्वकम्
 नारदं पूजयामास विधिदृष्टेन कर्मणा । अथ तं नारदः प्राह किं भवान् कृत्विमानसः
 ध्यायते तत्समाचक्ष्य सत्रं सन्देहकारणम् । इति दृष्टः स मुनिना पराशरमुनोऽग्रवीन्
 ब्रह्मन्विकारणं येतो मोदे जाने न तत्सहम् । भवान्विज्ञानकुशलो ब्राह्म्या तन्प्रश्रवीतुमे
 एयं विज्ञापितस्तेन नारदोऽध्यात्मकोविदः । उवाच परमं तत्त्वं यदुक्तं विधिनात्मने ॥

नारद उवाच ।

शृणु पराशरे मत्तः कारणं येन ये तथ । भसम्पन्नं मनो भाति शास्त्रयोनेरपि प्रभोः ॥
 त्वयाऽवर्तार्यं लोकैऽस्मिन्वेदाभ्यस्ता विमागराः ।

कृतानि च पुराणानि संनिदासानि चानप ! ॥ १०३ ॥

यत्र सर्वत्रर्षाधर्मो वर्णाधमनिर्वासिताम् । निर्दिष्टो योऽध्यकास्तेन कृतमग्रायुषां कर्तव्यं
 यत्राधिकारः सर्वेषां दृश्यते धवणादिषु । त्वीदृशद्विजगन्धुनां साधुमूढमशान्तिता ॥
 धर्मादयो यथाशब्दजित्वास्तेषु ये त्वया । प्राप्यास्तेन तथा नैव वर्जितो ब्रह्मिन्ना हरेः
 सर्वधर्मविद्याद्वये कर्तव्यं शेषनिर्धो मुने । न गतिः पापकर्मणां विनाहृणकयामृन्म
 एव एव गुणोऽस्मिन्गोरे बन्धियुगे नराः । यत्कृण्वन्तीतिनेनैव मुच्यन्ते कर्मवन्धनात्
 यत्रो दानं तपः कर्म ज्ञानं ध्यानं कृतादिषु । सिद्धिर्दं च तथा ब्रह्मधर्मात्तत्तत्तत् कर्तव्यं
 भक्तो वै कलिज्जातनामुद्धारार्थं कृत्वा भवान् । धीमद्भागवतं नाम पुराणं वर्ज्यं दण्ड्यम्
 येन प्रवर्तितेनाहुः भवतो मानसं ध्रुवम् । तांमेव्यनि मोक्षाश्च प्राप्स्यन्ति कृतकृत्यान्
 ईश्वर उवाच ।

एवमादिषु स मुनिभ्यांस्तपामितेभ्यः । वर्णां दाहयित्वाः शत्रुद्वन्द्वमिगुणान्तिदे

(१५१ पत्रम्)

इति श्रुत्वा वनस्थान् श्रीनको मुनिगणम् । तूष्णं वक्ता तं ततः सम्प्रतिगताम् ।
प्राप्य तान् चैकैकं च कीदृशं प्राप्य च वामनम् ।

वामनं पश्यन् वने मारुतिं मरिचकम् ॥ ३९ ॥

आनेगमदं ये स्मृताः शुभ्रवर्णैर्महर्षिणाम् । त्वानि तु पुत्राणां प्राप्यन्ते धूम्रनिधि ।
शौनकायमुनिपुंगवाम् प्राप्युर्ग्रेव हि । यदा तु तीर्थयात्रायो वनदेवः समगच्छति ।
मंमिन् मित्रिकं माम् समाह्वयो मुनीश्वरः । तत्र शूनं समासीनं दृष्ट्वा स्वयमनेनैव ।
शुभ्रमे भगवात्तमः पंचर्षाण महोदधिः । भागाद्भुङ्क्ष्वद्भ्यां पारणादत्र पार्श्वे ! ।
पूर्वांशं मामवेनायो आपि श्वाश्रूणांमावया । मुष्योर्मरुतो रामः प्राहृष्टोर्महर्षन् ।
ततो मुनिगणाः सर्वे हाहाकारपरायणाः । यभूगुर्गतेऽप्यथं शोकदुःखापुञ्जानराः ।

उचुष्म रामं लोकेन पितृपेन क्षमापणाः ॥ ८२ ॥

अप्यउचुः ।

राम राम महाबाहो ! भयना श्लोककारिणा । अज्ञाननेयाचरितादिसाप्रह्वयधामिना ।
व्यासशिष्यो ह्ययं साक्षात्पुत्राण्यभिर्महातपाः । अस्मै ह्यव्यासतन्तुतमस्मानिष्यं ब्रह्मणि
अष्टादशपुत्राणानां याचकाय एतक्षणीः । यथायां जगदीशस्य दीर्घमायुश्च मानद ! ।
तद्वर्षाद्भोकरक्षायं धर्मसेतुप्रवर्तकः । आपिभूतो जगधायो निग्रहानुग्रहक्षमः ॥ ८६ ॥
इत्युक्त्वा मुनयस्ते तु वनदेवाग्रतः प्रिये ! । तूष्णीं बभूवुः सहसा स्मरन्तो नियतेत्यत्र
ततः प्रोवाच भगवात्प्रामः शत्रुनिवृद्धनः । विप्रान्सम्प्रीणयंस्तान्स्तु लोकवेदपद्यानुगः ।

श्रीराम उवाच ।

विप्राः शृणुत मद्रं यः कोपं त्यक्त्वा सुदूरतः । यदहं वेत्ति भवतामभीष्टं कार्यसिद्धिदम् ।
अस्य पुत्रो महाशानी भविष्यति वरान्मम । भवतामपि तिनं सर्वं शास्त्रमयै कथयिष्यति
यदर्थमहमाह तस्तच्च कार्यं समुच्यताम् ॥ ९० ॥

श्वर उवाचा ।

इति श्रुत्वा पचस्ते तु रामस्य सुमहात्मनः । पत्यकस्य यथायां प्रेरयामासुरीश्वरम् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

ब्रह्ममार्तण्डतनयातीर्त्तर्येषु यच्छुभम् । तीर्थं तद्वद धैकुण्डजन्मभूमि पुरात्परम् ॥३॥

सौभरिरुवाच ।

एकदा तु मुनिधेष्टौ दिवि नारदपर्यन्तौ । गच्छन्तौ धाण्डवधनं पश्यतः सुमनोहरम्
नन्वावतीर्णौ नमस उपविष्टौ तटे शुभे । कालिन्याः क्षणविधान्तौ क्षातुं विविशतुर्जले
शिविरौशीनरोराजा मृगयां तौ चरन्वने । दृष्ट्वा तन्निर्गमापेक्षी निपत्ताद् सस्तिटे ॥६॥

तौ मुनी विधिवत्क्ष्मात्वा परिधायाऽम्बराणि च ।

धन्दिनौ शिरसा राश्या तेनोपविशतां तटे ॥ ७ ॥

तत्राऽऽलोचय मुवर्णस्य शिविर्यूपान्सहस्रशः । नारदं गर्वसहितः पर्वतं च जगाद् सः

शिविरुवाच ।

कथ्यतां मुनिशार्दूलौ कस्येमा यागयष्टयः । केनाऽत्र विहितो यज्ञः सुरेणाऽथ नरेणवा
भुक्त्वा काश्यादितीर्थानि यज्ञैरीजेऽत्र कः पुमान् ।

को विशेषोऽत्र तीर्थेभ्यस्तेभ्यो विज्ञानसन्निधिः ॥ १० ॥

नारद उवाच ।

पुरा हिरण्यकशिपुर्जित्वा शक्रादिदेवताः । प्रैलोक्यराज्यमासाद्य सोऽन्वयं गर्वमाददे
ग्रहादस्तस्य तनयो नारायणपरायणः । तस्मै सोऽद्भुतताऽर्भाक्ष्णं पापात्मा नष्टमङ्गलः
सद्द्रोहाद्विष्णुना सद्यो नृसिंहतनुधारिणा ।

हत्वा दैत्यपतिं स्वर्गं राज्यं स्वःपतयेऽर्पितम् ॥ १३ ॥

स्यवर्द्धमाप्यदेवेशो बृहस्पतिमथाऽयदन् । भूर्ध्नाऽमिवन्ततत्पार्श्वेनारायणगुणान्स्मान्
इन्द्र उवाच ।

गुरो नृसिंहरूपेण हरिणा लोकधारिणा । दत्तं मे देयताराज्यं यष्टुमिच्छामि तं ममैः
म्यानेपविशं कथय ग्राह्यणांश्चैव मे गुरोः ॥ नविधेयो विलम्बोऽत्र त्वया नोहितकारिणा
बृहस्पतिरुवाच ।

अस्ति ते साण्डवपनं रज्यं परमपावनम् । केनकयशोकयहुल्यप्रपुमसमपुत्रम् ॥ १७ ॥

नारदे तु गते पश्चादध्यासः सर्वार्थदर्शनः । चकार संहितामेतां श्रीमद्भागवती पञ्च ।
 पैलात्रीध्वतुरो वेदानध्याप्य विधिपूर्वकम् । पुराणसंहिताः सर्वाः मृताय प्रत्यक्षतः ।
 श्रीमद्भागवतं नाम पुराणं ब्रह्मसम्मितम् । शुकमध्यापयामास विरतं लोकवेदम् ॥ ११॥
 सा संहिता भागवती लोमहर्षणमनुना । धृता कथयन्तो राजे औत्तरेयाय वै शुक्ता ।
 शौनकादिभिरपिभ्यस्तु तेन प्रोक्ता यथार्थतः । वरीवर्त्ति पुराणानामुपरीयं नृपालके ।
 अभ्यासंलक्षचित्तानां नृणामन्यत्र नो रतिः । जायते मानसे कृष्णो नन्दमनुष्यकामि ।
 यत्त पृष्टं त्वया भद्रे लोकनिस्तारहेतवे । श्रीभागवतमाहात्म्यं मह्यं संकीर्त्तयेति ॥
 नत्सर्वं च मया तुभ्यं निर्दिष्टं गणयाम्बिके ! । नानेतिहाससहितं भक्तिमुक्तिप्रदायकम् ॥

यः शृणोति नरो मनया माहात्म्यं पठतेऽपि च ।

अनुमोदनेन धासोऽपि लभते परमां गतिम् ॥ १२१ ॥

द्विजोऽर्धात्पाऽऽप्नुयाद्वेदान्क्षत्रियस्तु लभेज्जयम् ।

धनं धैर्यस्तथा शूद्रः धृत्वैव लभते गतिम् ॥ १२२ ॥

इति श्रीपादो महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे उमामहेष्वा-

सध्यादेर्श्रीमद्भागवतमाहात्म्येऽष्टमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

एकोनविंशततमोऽध्यायः

कालिन्दीमाहान्म्यान्द्रयागविधिवर्णनम्

अथ यजुः ।

— सप्तमः पदम ! सविस्तरम् ।

यदीक्षणक्षोभितया तथा जगत्समस्तमेतन्महदादि जायते ॥ ३६ ॥
 भवाद्दशो नास्ति कृपापरोऽपरो विपक्षपक्षे वितनोपि यत्सुखम् ।
 स्वलोकशोकापनये कृपालुता यदुच्यते ते नृहरे ! तदशता ॥ ३७ ॥
 नारद उवाच ।

इत्यभिष्टूय देवेशं केशव प्रणतोऽप्रत । तस्यै तद्वाक्यशुश्रूषादत्तचित्तो महीपते ॥ ३८ ॥
 एवमाकर्ण्य मुनयस्तुति तस्य स्मापते । कृताग्निन्द्रेण सदसि साधुसाध्विनि चाश्रु-
 शनमन्यो वर्षशतं ये कुर्वन्ति महत्तपः । न तेषामीदृशी भक्तिर्यादृशी तव माधवे ॥ ३९ ॥
 न योगः सुलभोऽष्टाङ्गः स्वातिर्येनाऽधिगम्यते ।

समत्वेन च तस्यागस्तद्धृतिः शरणं नृणाम् ॥ ४१ ॥

स्वधर्माङ्गितवित्तैर्यथधाविधि विधीयते । कर्म तस्याऽप्येवं विष्णो भक्तिरैवाशिवस्य
 न निवेदेयतामन्यां विष्णुबुद्धया च यो नमेत् ।
 न त्यजेद्वेद्यावयानि स भक्तोऽस्य हरेः प्रियः ॥ ४३ ॥
 ये शृण्वन्ति हरेर्गुणानहङ्गः कुर्वन्ति ये कर्तनं
 ये वाऽस्य स्मरणं पदोच्च भजनं येऽमुं यजन्तास्तथा ।
 महास्येन नमन्ति चैनममुना कुर्वन्ति ये मित्रतां-
 ये च स्वं च निवेदयन्ति न हि ते दास्यन्ति मुक्तादिकम् ॥ ४४ ॥
 इन्द्रमकृपा त्वमप्येतमारधय जगद्गुरुम् ।
 न कामय किमप्यस्मत्कृतहृत्यो मपिष्यसि ॥ ४५ ॥

नारद उवाच ।

इति मुनिभिर्दर्शितां तु वाचं त्रिभुवनपारपद्मदां निशम्य ।

हरिरतिलगुरुः कृतस्वमर्कः मधुरमुवाच वचो हरि समाजे ॥ ४६ ॥

इति धीपाने महापुण्ये पञ्चपञ्चाशत्साहस्रगुं संदितायां उत्तरे ऽष्टके कालिन्दीमाहात्म्ये

इन्द्रयागविधिर्नामैकोनविंशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

तत्राऽस्तिपमुनापुण्याधन्या त्रैलोक्यपावनी । ददाति स्मरणे स्वर्गं मरणे ब्रह्मजन्तु
तत्तीरे यज देवेश! केशव्यबहुमिर्मखीः । यदीच्छसि स्वकीयानां कल्याणं त्वं निरन्तरं
नारद उवाच ।

गुरोर्वचनमाकर्ण्य तूर्णमाह्वय घाहनम् । शिवप्रदमिमं शक्रः स्वकीयवतमागतम् ॥ २१ ॥
गुरुणा सह देवेश यज्ञोपकरणैस्तथा । अत्राऽऽगत्य चिलोकयैतद्धनं लेभे मुर्वं पण
गुरुणा नोदितः शक्रः सप्तर्षीन्ब्रह्मणः सुतान् ।

यसिष्ठादीन्विजान्वृत्वा यजतिस्म जगत्पतिम् ॥ २२ ॥

तस्य प्रसन्नो भगवान्ब्रह्मशाम्भ्यां सहागतः । क्रतो शतक्रतोर्वच महानभवदुत्सवः ।
देवत्रयीं सतां धीश्वर शक्रो घक्रमतिस्तदा । उत्थायासनतन्तूर्णमवन्दे मुनिभिः सह
घाहनेभ्योऽवह्वयाशुतदन्तेषूपविश्यते । आसनेषु सुहृदेषु बभुर्वेदीधिव्याघ्रयः ॥ २३ ॥
सितरक्ताङ्गयोः शम्भुप्रह्मणोर्हरिरायमी । नीलच्छविः पीतवासास्तडित्वानिव शूङ्गयो
शक्रः प्रशस्त्य तत्पादान्मूर्ध्ना तज्जलमादधे । अग्रवीथ मुदा युक्तो वचनं मधुराक्षरम्

इन्द्र उवाच ।

विहितोऽयं मया देव! यतोऽद्य सखलोऽभवत् ।

यदि मे दर्शनं प्राप्ता दुर्लभ्या अपि योगिभिः ॥ २४ ॥

एकेनैव स्ववाचिणो हृतमूर्तिस्त्वपीमयी । गुणेस्तथापिनातान्यं स्फटिकस्यैव तेनृपा
यथादाहपुण्ड्रोऽग्निर्घण्टेनविना विभो! । नायिमपति भूतानां इत्यु भवतया तथाभवात्
एकस्य त्वयि मन्त्रिः स्यात्सर्वभूतोपकारिणी । बभूवुः सुखितो देवाः प्रह्लादहृतपातया
ययं विचयिणो देव! त्वग्मायानृत्येतनः । न जानीमः स्वङ्गं ते यथावत्पादरोपकाः ॥
भोग्यस्यो महादेव सुवामनि जगद्गुरु । एतस्यैव गुण्येन यतोनामः पूजयुषाम् ॥
यन्किञ्चिदुच्यते वाचा मन्त्रा वा विविक्त्यते । भग्येयमाया तत्कार्यं तदुच्यतेनृपतिन-
प्रशङ्कान्नं यद्विदं विदोवयने न तत्त्वमित्येव विविक्त्यते मया । ।
मन्त्रानि विरक्तोऽग्रतं तरति ते यन्मृगुज्ज्वला हर ! घातये स्वया ॥ २५ ॥
विशेऽस्य भूवादनुब्रह्मणादयो रत्निर्मदीना वसन्तानगोर्गुणम् ।

वर्तीर्थमयेऽमुष्मिन्स्थाने स त्रिदशाधिपः । स्वर्णयूपैर्बहुमखैरीजे भूयो व्यापतिम् ॥
 त्रप्रस्थानिविप्रेभ्यः कृष्णस्य पुत्रो ददौ । नारायणः समस्तात्मा ममायमितिनुष्यतु
 त्रप्रस्थमिदं तीर्थं ततः प्रभृति कथ्यते । सर्वतीर्थमये यत्र मृतो भूयो न जायते ॥२६॥
 त्रदत्तानि ते लब्ध्वा स्वप्रस्थानि भूसुराः । तस्मैददुरविनयामाशिर्यं तत्र संसदि ॥
 न्दाय तव गोविन्दोदानेनाऽनेन तुष्यतु । तवर्का भक्तिरप्यस्मिन्भूयादव्यमिचारिणी
 त्रभूमाविह विभो! पुरा यज्ञशतं कृतम् । तेन पुण्येन लब्धं ते सकामेन सुराम्पदम् ॥
 अधुना पूजितो विष्णुर्निष्कामेन त्वया मन्त्रैः ।

स्यपद्मद्विच्युतो भूमौ भविष्यति द्विजाग्रणीः ॥ २३ ॥

त्राऽपिनिजधर्मेण विष्णुमाराधयन्भवान् । स्मरिष्यति निजकर्मकृतमत्र मन्वादिक्म्
 त्रमृतेर्गृहमुत्सृज्य भवांस्तीर्थानि पर्यटन् । जनकेन समं शक्रः तीर्थेऽस्मिन्मंत्रपत्नस्यते
 वतुर्थाश्रममादाय त्यक्ष्यत्यत्र कलेवरम् । ततो विमानमारुह्य गणानीतं रविप्रभम् ॥
 भवान्दिव्याङ्गवान्भूत्वा प्राप्न्यति धीहरेः पदम् ॥ २६ ॥

नारद उवाच ।

एवमाकर्ण्य विप्राणामाशिर्यं त्रिदशाधिपः । भविष्यद्विशुनां चोक्तिः शिवेमुदमगात्तराम्
 समाप्य विधियवज्ञानत्र सौवर्ण्ययष्टिकान् । माधवप्रमुखान्देवान्पूजितान्स व्यसज्ययन्
 ऋत्विजो ब्रह्मणःपुत्रानभ्यर्च्य च घनादिभिः । बृहस्पतिं पुरस्करन्वयस्योश्चस्त्रिविष्टपम्
 तत्र राज्यं विधायेन्द्रो हरिमन्त्रिपुनः शिवे ॥ भवानरद्भुवि रक्षणे पुण्यं हास्मिन्नपत्तने ॥
 शिवशर्मा द्विजः कश्चिद्देवेदाङ्गपारगः । तस्य भार्या गुणवतो नास्त्राऽन्वयं वनी भूशम्
 तस्यां जातः सुबेलायामिन्द्रः धीपतिसेवकः । ज्योतिर्विदः समाह्वान्यनन्दप्रायमाविरे
 ज्योतिर्विदःकुबुः ।

शिवशर्मश्रयं पालयन्व भार्या हरिप्रियः । उद्धरिष्यति ते वंशं ब्रूमः सत्यं न ये मृगा ॥
 त्रयोदशारब्देहो यः सार्धं वेदवतुष्टयम् । भर्षान्य ज्ञानसम्पन्नो विवाहं तु करिष्यति
 पुनरुत्पाद्य सत्पूत्रं धानप्रस्थो भविष्यति । तौर्षेषु पर्यटन्धाराः संन्यासं धारयिष्यति
 इन्द्रस्य साण्डववने एमुनाऽलि सखिरा । तनीटेऽग्निं हविष्यं मरणं तत्र यास्यति

विंशततमोऽध्यायः

इन्द्रप्रस्थेमगान्ग्रणयानानातीर्थम्यापनंशिवशर्मपुत्रस्याविष्णुशर्मणः

विष्णुशर्मणागपित्रैर्पूर्वजन्मवृत्तकृत्यनं कालिन्दीहूलम्बित-

तीर्थेऽस्मिन्मिहृमिहयौर्वदृष्टप्राप्तिवर्णनञ्च

ध्रामगयानुपाय ।

न तश्चित्रं सुरार्धाशं मुनयो ध्यानवसराः । मदीयां यदि वै भक्तिं गुर्वी कुर्वन्निम्नतः

एते धानोपदेशरग्निलोपजलयासिनाम् । प्रयत्नयन्त्यमी नष्टं वेदमार्गं यतः सदा

भक्तयामयानपि स्वर्गमोगास्ततोऽपिमां यतः । प्रयत्नोऽसि किमाश्चयं यत्तन्मवगुणं

यजस्य सुप्रसादूल ! मनीर्मा(मां) यद्दक्षिणः ।

निष्कामस्त्वं समीपस्यं तृणं प्राप्स्यसि मत्पदम् ॥ ४ ॥

प्रतियागं प्रयच्छ त्वं रत्नप्रस्थान्यनेकशः । आख्यया स्थानमेतत्ते इन्द्रप्रस्थं भविष्यति

विधे ! त्वमत्र रचय प्रयागं तीर्थपुङ्गवम् । सरस्वतीं समानीय गङ्गां च जनपाविर्तनं

काशीं च शिवकाञ्चीं च त्वमत्र स्थापयेश्वर ! । गोकर्णं च समं गीर्वा निवासं कुरुत्तव

भोभो ब्रह्मासुता यूयं धानविज्ञानकोविदाः । निजयोगबलेनाऽत्र कुरुष्वं तीर्थसम्पन्न

निगमोद्बोधकं तीर्थं त्वं गुरो ! प्रतिपादय ।

विनाऽध्ययनमप्यत्र स्नानाद्बोधोऽस्तु छन्दसाम् ॥ ६ ॥

स्मृतिश्च जायतां पूर्वजन्मतस्तु परात्मनः । अहमारोपयाम्यत्र द्वारकां सुमनोहराम्

समुद्रेण समं यत्र गोमत्या सङ्गमोऽभवत् । कोशलं च करोम्यत्रमध्येऽरण्यं च वासवं

ययोरुपतरिष्यामि वपुभ्यां रामकृष्णयोः । यदर्याधममप्यत्र नरनारायणास्पदम् ॥ १२ ॥

विदधामि सदा यत्र वसामि सुल्पायक ! । हृद्धारं पुष्करं च तीर्थं हृदयमनुत्तमम् ॥ १३ ॥

तदपि स्थापयाम्यत्र तथैव हितकाम्यया । नैमिषे यानि तीर्थानि यानि कालञ्जरेणैव

सरस्वतीतटे यानि स्थापयाम्यहमत्र वै ॥ १५ ॥

नारद उपाय ।

शिबं शिवतरं पाक्यं हरेः धृत्या कृतं च तम् । इष्टा तदुत्तमपि ते चतुर्ग्रन्थशिषादयः ॥

स्मादायामपिजातो नया मात तवाऽभ्यया । गच्छायधिल्लयन्तो धीहरैःपादसरोरुहम्
नारद उवाच ।

यालोच्य मुमुक्षु तौ निशीथे समसावृते । मुनं कुटुम्बमुत्सृज्य गृहाभिर्याय तम्भतुः
द्विव पर्वटगतौ तौ सुतीर्थे निष्टद्वहती । शिथेऽथ शिवदे तीर्थे शत्रुग्रन्थे समीपतुः ॥

अत्राऽऽगतः स्वविहितात्पूर्वजन्मनि गृपकान् ।

विष्णुशर्मा समालोचय सम्भार हस्तिह्रमम् ॥ ५७ ॥

त्वे च पितरं धीमास्तुःप्रभासमदं पुत्र । मयाऽथ विहिता यत्रा माधवप्राणनेच्छया
त्रैव मे प्रसन्नोऽभूत्केशवो भक्तपथसलः । सल्लोपिता मणिग्रन्थेऽङ्गिता सतर्पयथ मे
नेरेव पैष्णयी भक्तिर्दत्ता मोक्षो भवेऽथ न ।

विष्ण्वादिभिः समस्तेभ्यु तीर्थान्यत्र कृतानि ये ॥ ६० ॥

तर्पणार्थमयं तीर्थमिन्द्रप्रणमिदं कृतम् । अथैव मे श्रुतिधोता मेरेव मुनिपुङ्गवैः ॥ ६१ ॥
ततो हस्तिप्रान्तिरेतत्पर्यं स्मरामश्नहम् । इमे गङ्गावरस्वर्ग्यो तित्तलोकाडिरिजिता ॥
समानाते ततोर्वेगे प्रवाणोऽयं निगयने । एषा काशी मातपुरी प्रवाणान्पूर्वदेशके ॥
द्विप्रभागाऽनुमात्रे श्रुतो यस्याः स जायते । काश्या पश्चिमके भागे धनुषामेकविंशतिः
शिखकाशी शिथेनेषा व्यापिता श्रुतमुक्तिदा । गोवर्णाल्यमिदं क्षेत्रं शम्भोऽपमरुतम्
धनुर्देवप्रमाणे तु भूमिभागे दयवमिधत्तम् । इयं हारवती पुण्या तीर्थगजस्य पश्चिमे ॥
धनुषाः सप्तविंश श्रुतो भार्या धनुर्मुञ्ज । मनोऽर्वा पूर्वदिग्भागे कोगादा जनपदगता
अष्टादशधनुमात्रे इत्यने पुण्डरीका । एतन्मधुपनं नाम व्यापितं विष्णुना स्वयम् ॥
कोशान्त्य पश्चिमे भागे दशवत्स्रजमात्मनः । अथ हस्तगतः सत् जलतरावन्ताम्यदम् ॥ ६३ ॥
एतदेवाष्टाधनुर्मुमिदो न निष्ठति । एतन्तीर्थं हविद्याग्रमो हविष्यत मिदम् ॥ ६४ ॥
त्रिंशधनुर्महोदो इत्यने देवदुर्लभम् । एतन् पुण्डरं नाम तीर्थं तीर्थप्रियोऽस्ति ॥ ६५ ॥
हारवतीकाश्यामेधे धुमयो मोक्षार्हं निष्ठति । प्रवाणदिग्भागादुति सप्तवीर्यामिरात्मनाम्
पूर्वम्बो विहितं तीर्थमिदमनन्तंमनवम् । तीर्थमनवकञ्जलोऽनुगुम्भितं तीर्थमनेकजम्
परे परे देवु श्रुतो जायते न धनुर्मुञ्ज । प्रवाणादेवकादुत्तिमात्रे पश्चिमदूतने ॥ ६७ ॥

मातु उवाच ।

गणकोविताकथं शिवशर्मा शिवं वनः । शकार विष्णुशर्माणं
 तान्निष्ठाय च वित्तेन विन्यायमाय बुद्धिमान् ।
 भगवोऽहं यस्य मे पुत्रो विष्णुभक्तो भविष्यति ॥ ३८ ॥
 साधविष्यति पुत्रोऽयमाधर्माध्वगो मम ।
 भविष्यति च सतीर्थं मदग्नः कोऽस्मि मायवान् ॥ ३९ ॥

एवं विनित्य मनसा जातकर्माद्यकारयन् । शिवोऽर्द्धिजातिप्रवरैः शिवशर्मा शुभे
 अथ समन्यर्तनेषु पर्येषु द्विजसत्तमः । सुतोपनयनं चक्रे चैत्रमास्यष्टमिच्छके ॥ ४० ॥
 आढादशाब्दादध्याप्यपेदानन्वयनः सुतम् । शिवशर्मा शिवे राजन्पुत्रोऽहं सह भार्गवः
 विष्णुशर्मास्यभार्यायां पुत्रमुत्पाद्यबुद्धिमान् । चकार तीर्थयात्रायां मनोनिर्विषयं स्व
 अस्येत्य पितरं प्राह नत्वा तद्यरण्यद्वयम् । विष्णुशर्मा महाप्राज्ञो मुनिवाक्मनुजः
 विष्णुशर्मावाच ।

अनुजानीहि मां तात विष्णुमाराधयाम्यहम् । तृतीयाधममासाद्यसत्संगानिविधायम्
 दारागारधनापत्यसुहृदः क्षणभङ्गुराः । बुद्धुदा इव तोयेषु सुधीम्नेषु न सज्जेते ।
 स्वाध्यायेन च सन्तत्या मया तीर्णमृणद्वयम् ।

तीर्थेषु कामरहितो यष्टुमिच्छामि केशवम् ॥ ४१ ॥

संन्यस्तगुणरागोऽहंपश्चात्तीर्थोत्तमेकचित् । स्यानुमिच्छाम्यहं तावचावधारयामि
 इत्युक्तस्तेन पुत्रेण स पिता बुद्धिमत्तरः । स्मृत्या ज्योतिर्विदां वाक्यमाहसंसारनिर्मुहं
 शिवशर्मावाच ।

चतुर्थाधमकालोऽयं ममाऽपि निरहङ्गतेः । विषयान्विषयवश्यतयासेविष्ये केशवामृतम्
 गृहे मम मनः पुत्र ! रमते नाऽद्य घादके । आनीतरूप घनादुबद्ध्या गजस्येव कृपाया
 तयाऽनुजः सुरार्माऽऽयं कुटुम्बं धारयिष्यति ।

आवाभ्यामुष्कितं विधात्रीकुलाम्यो यथा नरम् ॥ ४२ ॥

प्रयत्नं तु मामेव तव माता पन्थिता । अनुयास्यति मार्गण्डं यथा कान्तिर्दिनात्यये

भारोहणं प्रकुर्वन्तं सिंहो जग्राह धेगवान् । पादयोऽथ भूपृष्ठे पातयित्वा हरोह तम्
 अधःस्थितकिरातोऽपि कुन्तनोदरमस्य धौ । ददार रुधिरौघाक्तनिसृजान्प्रकदम्बकम् ॥
 जातव्यथो विधायाऽय नादं परमदारुणम् । सिंह विवेक मिलस्य शिरःसद्यो ममारच
 तयो पञ्चत्वमापन्ने भूतसङ्घेऽत्र भूपते ! । विमानद्वयमुत्तीर्णं गणाभ्यां सह सन्पदात्
 नवीनघनवर्णाभ्यां रुद्रटिकोपलनिर्मितम् । चारुकुण्डलकर्णाभ्यां मणिप्रकरमण्डितम्
 शङ्खचक्रगदापद्म हस्ताभ्यां चारुचित्रभृत् । दधद्वयां पीतश्रवाणि हेमभित्तिविभूषितम्
 प्रकुलाम्बुजनेत्राभ्यां पद्मरागगवाक्षभृत् । धीरनिर्झरमञ्जारपदुभ्यां शणितफिट्टिणि ॥
 प्रकोष्ठे पलपद्मेणीं यिद्धदुभ्यां चाख्येदिकम् । मुक्ताहारैर्मनोहारिण्यशोभ्यां सवितानवन्
 कुटिलात्कवचत्राभ्यामुग्रतथ्यजराजितम् । सूयुगाक्षितपद्मेयु धनुभ्यामुद्यतोदणम् ॥
 नासालज्जितहीराभ्यां निर्युद्धगतशोभितम् । नवचिद्रुमसज्जयतन्त्राभ्यां दर्शनामन्यम्
 दिव्याङ्गी मिलपञ्चाभ्यां त्यक्त्वाऽङ्गं प्राहृतं स्थितौ ।

पुण्ये प्राणनिर्याणे तीर्थभ्याऽस्य प्रमापनः ॥ १८० ॥

तयोः समीपमानीय विमाने नौ हरेर्गङ्गा । ऊननुस्तीं ययोरुपमेगाहृतिधरौ ततः ॥
 भोः किरातनरधेष्ट भोयश्चास्वमृगाशिरः ! । भाषांजानीतमायानौवैकुण्ठाच्छ्रीहरेर्गङ्गा
 नेत्यामस्तस्यार्द्रं सत्रं युषां तत्र नवोमंयः । स्यं स्यंविमानमाच्छगम्यतामाशुमाविरम्
 इयं इयं विमानमाच्छौ तौ किरातमृगाशिरौ ।

ऊननुविस्मयाविष्टौ लक्ष्मीपतिगणौ प्रति ॥ १८१ ॥

भोभोनिद्रमाहृतौ धूपतां पाक्यमापयोः । युषयोर्दंशनाघातं ज्ञानं नौ पागमाशिशम्
 मत्र जन्मनि मायाभ्यां कृतं सुहृत्समन्वयम् । स्मृतिर्नौ जायते त्वयंभंजाभ्यां प्रसादनः
 मोसाहारी प्राणिहिमागतां ब्रूयन्तरेन्द्रियौ । पादाचारवृत्तेज्जानौ दर्शनेन मयप्रदी ॥
 भाषामेवाहौ लोके ह्यभूतामिति पारिवी । केन पुण्येन युषयोर्ज्ञानं दर्शनमापयोः ॥

साकल्पं च कुत पुण्यादापायः श्रीहरेरुदम् ॥ १८२ ॥

गणायुननु ।

तर्पेऽत्र मारणाञ्जनं सुराचारं हने पुनः । सुरगोर्दंशनं ज्ञानं नौ च साकल्पप्रदम् ॥

निगमोदयोधकं नाम तीर्थं शुभ्रं गुरा । तीर्थात्ताकनिगमोदयोधकं गुरा ।

इन्द्रप्रस्थमिदं क्षेत्रं ग्यागिरं वैगने. गुरा ।

पूर्वपश्चिमगोष्ठात् । एकगोष्ठनविम्बतम् ॥ ७१ ॥

कान्तिया द्वापिने गायत्रोत्तरातांगुदुग्म । इन्द्रप्रस्थमग्यात् कान्तिया महर्षिः ।

वैगत्रयो न गो ग्रात्र त्वत्तत्तद् भवत्यजः ॥ ७२ ॥

नारद उवाच ।

पुत्रस्यैतत्तमः धृष्टा शिवशर्मा शिवं, द्वित्रः । प्रत्याह मदिहानम्नंस्वपुत्रं सन्त्यजित् ।

शिवशर्मोवाच ।

कथमेतद्विज्ञानीयात्थं पुराऽऽसीः सुरेभ्यः । त्वमत्र रत्नवान्यत्रान्मणिभिस्तोषिताद्वि

त्चदुत्तमानान्युत्र यथाऽहं स्यां तथा कुह । इन्द्रप्रस्थस्य मर्यादा कुतश्च त्वमाहुः ।

यतः प्रभृति ते जाता मतिस्त्यं नाऽत्यजोऽहम् । मत्तप्य त्वयार्थीतंसाह्वैदचनुदम् ।

पूर्वजन्मरते हृत्ये प्रानमासीत्कुतस्तव ॥ ८२ ॥

विष्णुशर्मोवाच ।

अपिमिमे धरो दत्तः पूर्वजन्मस्मृतिप्रदः । तेभ्यप्याऽस्य तीर्थस्य धृताहोषास्मृतिर्न

निगमोदयोधके तीर्थे स्नानमत्र पितः! कुह । दुर्लभं प्राप्स्यसे ज्ञानं पूर्वजन्मस्मृतिप्रदम् ।

ममाऽपि पूर्वजनुयः प्रवृत्ति त्वं स्मरिष्यसि । एतत्तीर्थं जलस्पर्शात्तात ! सत्यं वदामिने

नारद उवाच ।

शिवशर्मणि विप्रेन्द्रे धुत्वैतत्स्नानमुद्यते । निगमोदयोधके तीर्थे स्नानये पूर्वजन्म ।

सिंहेनानुगतः कश्चिद्विलो धावन्समागतः । अतित्रासपरीताह्नो निःश्वसन्नुमविहन्

हिंसात्मको वत्सर्माती धणिजां लुण्ठतः (कः?) सदा ।

कृष्णाङ्गः पिङ्गकेशश्च खर्वो मार्जारलोचनः ॥ ८८ ॥

कुन्तहस्तो भीममूर्तिर्देही पाप्मेव भूपते ! ततः पश्चात्किञ्चिद्दूरे सिंहमालोक्यतापुमी

पितापुत्री समीपस्थं द्रुममारुह्यतस्थतुः । यदन्ताविति हाहृण्ण! मोक्षयाऽतोऽपमृत्युतः

स किरातस्तु यजेन्द्र! प्रहीतुं वेगवत्तप् । पीड्य सिंहं हुमं भीतः समारोहुं प्रचक्रमे ।

शुद्धसत्त्वमपि रूपमैश्वरं काऽभ्युज्जन्मजनिदेवदुर्लभम् ।

सामसी क मृगनाथमिलकी किंतु तीर्थमिदमदुतक्रियम् ॥ ५ ॥

तात भोः ! पतति वेधसः पदाङ्गन्तुरन्तमधिगम्य कर्मणाम् ।

अत्र देवगुरुनिर्मिते मूर्ति प्राप्य माधवपदाक्ष विष्णुति ॥ ६ ॥

नारद उवाच ।

एवं प्रत्यक्षमालोक्य माहात्म्यं स द्विजोत्तमः । तीर्थस्याऽऽस्यगुरोराजन्मानृतप्रचक्रमे

मुखदन्तपदानां स कृत्वा शुद्धिं च चेतसः । पञ्चकण्ठः शिखावधोऽप्रहीमाधव्यस्मरन्

अभ्यङ्गान्तेतिशोकस्य पाटेन तटमृत्तिकाम् । स्पृशंस्तथैव विदधत्तिलकं जलमाविशन्

नत्र प्रवाहामिमुखो निमज्जन्पुनरुत्थितः । पुनर्मग्नो हरिं स्मृत्वा गङ्गां च जनपावनीम्

अयोध्यायाः पुरीः सत पुनरुत्थाय संस्मरन् । पुनर्मग्नः सलिले गोविन्दार्पितमानसः

कृत्वा यथाविधिस्नानं धौतवस्त्रे च पर्यधान् । बहिरागत्य तिलकं चक्रे च द्विजसत्तम

करपादशिखासूत्रैर्दंभांश्च विदधदृशः । सन्ध्यां चकार विधिवत्तर्पणं त्रिविधं तथा ।

सूर्याय कुसुमैर्दत्त्वा सज्जलैर्यमादृतः । शिरोयक्षाञ्जलिपुटो नमश्चक्रे द्विजोत्तमाः ॥ १५ ॥

आधाह्नादिनैवशपर्यन्तमथ विप्रराट् । जगत्पूज्यपदाब्जस्य विष्णोः पूजामर्चाकरन् ।

कृतक्रियः सूपविष्णुस्नादृशं सुतमानमनः । जगाद संगमरूपवृत्तजन्मकर्माणि हृत्स्मरन् ।

शिवशर्मोवाच ।

विष्णुशर्मभ्रतेमिथ्यावाक्यं ताल यत् स्मृतिः । अत्र क्लानेन मे जानापूर्वेषां जन्मकर्मणाम्

आकर्ण्य महामान ! कथयामि तवाऽग्रतः । पुराहमन्ययेज्जातो विशां धनिकधर्मिणाम्

रिता मे शर्मो नास्ति कान्दकुञ्जेषु देवसन् । धाणिज्येनार्जयन्विनं भूतिधर्मघनाधिन

वर्णान्मनु महान्कालस्तस्य नाऽमयदात्मजः । जरागृहीतदेहस्य नश्चिन्तानुरन्ध्रतमः ।

अचिन्तयद्दहोरात्रमिति वैश्यपरम्पदा । विना मुनेन मे ध्ययं धनं भूर्यपि संविन्म् ।

अने सुतमृणी लोके पितृणां धनयातपि । सज्जलोऽपि विनावरं चातकानां यथाधनं

पुमाञ्जयनिसन्तत्वा विश्वं धर्मधुरीणया । शनयात्रिविधया राजा विप्रक्षमिव दुर्जयः

प्रीणानि सन्ततिः शुद्धा सुमनः पितृमानवान् ।

मन्त्राणि निरुपानिर्गन्तानि च श्री विष्णुः । तान्मात्रानि तर्तन्निष्कृष्टानि

जातं न दर्शनं यावन्मर्त्येऽप्युपस्थितः ।

यथा मन्त्राणि तन्त्राणि भास्करस्योदगादि ॥ ११३ ॥

यथा वापानि निगमोद्बोधकस्य निबोधनात् । इन्द्रप्रस्थमात्रमेव देवैः प्रोक्तम्

मेनाऽथ पूजितो विष्णुः ककुभिर्बहुभिर्भुजैः । सुधेनविष्णुनामस्यै यगोद्गोत्रिणः

भोः शक्रः शक्रके शोभे मर्त्येऽप्युपस्थितः । तन्त्रं त्वयान्नि ये ते वै मन्त्राणां हिम

भारद् उवाच ।

इत्युक्त्वा श्री गणधेर्गौ नीत्या तौ जग्मनुपदम् । हरेर्धर्मगतोभूयो विष्णोर्गौ नन्द

इति धीपाद्ये मदापुराणे पञ्चमशतसहस्र्यां गंहितायां उत्तरे मण्डे कानि

माहात्म्ये भित्तिसिद्धये कुण्डानोदणं नाम द्विशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥

एकाधिकद्विशततमोऽध्यायः

इन्द्रप्रस्थमाहात्म्यपूर्वकांशिवशर्मणः पूर्वजन्मनिर्वाणकुलेवृत्तवर्णनम्

भारद् उवाच ।

अथाऽयच्छ्री तौ वृक्षात्पितापुत्रौ सुविस्मिनी । इष्टा हरिपद्मास्तिमभूतां पापिनोर

शिवशर्माऽथ विप्रेन्द्रः ध्रुत्वातीर्थंस्तुतिं तदा । गणोकां विष्णुशर्माणमुवाच सुतमान

शिवशर्मोवाच ।

यत्पदं न सुलभं द्विजन्मनां साधितेन तपसाऽपि लीलया ।

प्राप्तुः शवरदंष्ट्रिणौ च तत्तीर्थं राजमहिमा विलोक्यताम् ॥ ३ ॥

जन्मनः प्रभृति-सावदामृतेः पापिनाथपि च यत्प्रभावतः ।

जग्मनुः सुतः हरिः सरूपतामस्य तीर्थं वृषभस्य का स्तुतिः ॥ ४ ॥

तस्मात्पुत्रात्पुत्रमङ्गानां विद्धि मे मुनिपुङ्गव ! विमेष्यहं पितृशृणोद्यतोऽधः पतनं नृणाम्
तमुपायं कुरु मुने ! येन स्यां सुतयानहम् । किञ्चित्कर्तुमशक्यं न भूतलेऽत्र भावदृशीः ॥

शिवशर्मो उवाच ।

इत्याकर्ण्यववस्तस्य वैश्यचर्यस्य देवलः । मनःक्षणं स्थिरं कृत्वा दध्यौ मीलितलोचनः
सन्ततेर्मत्पितुर्दृष्ट्वा प्रतिवन्द्यस्य कारणम् । देवलोऽस्तीन्द्रियज्ञानीयमापेकारयन्मृतिम्

देवल उवाच ।

एकदा तु पुरा वैश्य तवेयं धर्मचारिणी । यं चकार स्वचित्ते तं कथयामि मनोरथम्
गुर्विणी यद्यहं गौरि भवेयं शम्भुवल्लभे ! तदा त्वां तोषयिष्यामि पद्मसान्वितभोजनैः
धूपदीपकमालामिस्तामूलैर्नृत्यवाद्यकैः । तन्त्रीमुष्मोदूतैर्गौतैर्नानाविधविलेपनैः ॥५०॥

एवं प्रतिश्रुत्य पुरः सखीनां दयिता तव । प्रतापमणा तं कालं तस्यै नद्वक्संयुता
तस्मिन्नेवाऽभघट्टर्भो मासेऽस्या योषितस्तव ।

उचुरेतां ततः सख्यः सर्वाः सस्नेहचेतसाः ॥ ५२ ॥

यस्त्वया घाञ्छितो गर्भो गौर्या सम्प्रतिपादितः ।

अतः प्रतिश्रुतं देव्याः पूजनं सुभगे ! कुरु ॥ ५३ ॥

नो चेद्विकाराद्भवति विग्रन्तु तदनुष्ठितान् । तोषितारोषिताभ्याऽत्रदेव्यो हि वर्यापदाः
सखीभिरिति ते भार्या कथितेयं मुदाम्बिता । त्वामुवाच महाभागा वितयेन पतिप्रता
नाथ ! पूजयितुं गौरीं घाञ्छाम्यविलकामदाम् ।

यत्प्रसादादहं जाता घाञ्छितायेवनी प्रभो ! ॥५६॥

पैश्यपर्यंत्यमेवेतच्छ्रुत्वाऽस्या यचनं शुभम् । प्रमन्यत गर्भवर्तामेतां निजगृहेऽवतीम् ॥
मोदमानश्च नितरां तेन सद्यो भवानपि । भृत्यानाम्नापयामास पूजायस्त्पपादने ॥५८॥
तेरानाख्यसमस्तानि वस्तूनि भवता ततः । अस्पृष्टानि मध्यमद्राक्षामन्धादिकान्यपि
ततो निजसर्वाः सर्वा आहूयेयमिदं जगौ ।

सख्यः समस्तानामप्री समानीताऽम्बिकाचने ॥ ६० ॥

नीत्या पूजोपकरणं गृहं याताऽम्बिकालयम् । सन्तोषयन् तां देवीं पूजया विधिदृष्ट्या

मित्रप्रत्यर्थ्युदासीनासूयता पाण्ययेरिता ॥ २३ ॥

उदयस्थेन पुत्रेण वन्देते स्वयशः पितुः । निर्मलं द्विजराजेन नीरर्नानिधेनि ॥
तस्माद्यतेत्मुनोत्पत्त्यै शरीरेण धनेन वा । तमृते हि द्वयं ध्ययं ।
एयंचिन्तयतस्तस्य गृहे मुनिवरस्तदा । देवलोऽनिन्द्रियज्ञानो वरन्दानुं समापन्नः ॥

आगतं नं समालोक्य प्रत्युन्थायाऽऽसनात्पिता ।

दत्त्वाऽर्घमथ पात्रं च वन्दे शिरसा मुनिम् ॥ २४ ॥

उपवेश्याऽऽसने वन्दे स्वहस्तेन पिता मम । पप्रच्छ च मुनिध्रेष्ठं देवतं देवदर्शनम् ।
स्वागतंतु मुनिध्रेष्ठं शमस्ति भवतांकुले । तपःस्याध्यायनिषमा निष्पत्त्युहा प्रवर्ति
कालेचाऽतिथयः कश्चिदायान्ति भवदाधमे । कश्चिदाधमवृक्षावःफलान्ति मनसैस्त्रि
द्याग्रादयो न नकुर्वन्ति कश्चिद्वैरं मृगादिभिः । त्वदीयाधममम्येत्य भ्रातरो ब्राह्मिर्नि
तयाऽऽनं भुवि मुदे गृहिणामन्यथा कथम् । तेषां गृहाधिमग्नानां दर्शनं क मवाहम् ।
हरिपादरजोबुद्धेः कामं कामो न कुत्रचित् । मुने तव तथाप्याशु हेतुमागमे वदश्व

शिवशर्मोवाच ।

इत्युक्तस्तेन स मुनिर्देवलो देवपूजितः । अग्रवीत्तन्मनोभावं ब्राह्मकामो विशाम्पनिम् ।

देव उवाच ।

यैश्चैवर्षत्पया भूति धनं धर्मेण सञ्चितम् । करोति येन धर्मज्ञः नित्यनैमित्तिकीः क्रि
भादं रात्रसदमि धनेन लग्ने नरः । सुभटः शत्रुसंश्रमे विक्रमेण यथा जयम् ॥ २५ ॥
गृहस्थस्तु धनं प्राप्य पराम्पुष्टिं प्रजल्पत्यम् । शरत्परिणतं सग्यमतस्यानिय निरूपणे ।
धनितं न विमुञ्चति यन्धयोऽग्रे च ये जनाः । मयुमन्मनोयुक्तं वादं मयुपापम् ।
धनामाधेन गृहिणां वृजत्त्वमुपजायते । मयंतो मीनमगमने त्यजन्ता मातामिवा ।
तज्जनं वर्तते भूति गृहे तव पिशापने । कुतः कश्चिदमहानो गोप्यं चेन्न वदाऽऽमोऽहम् ।
वैष्णव उवाच ।

हितोपदेशा निरत्ना अमलः पितरो यथा । गोपनीयं भयदम्भं हि मादृशी, पुत्रतो गर्व
स्वप्नमादागमुनिध्रेष्ठं सर्वज्ञेनैव सिध्यति । यत्तु नैव हि गुणान्मनोयुक्तं नमोऽहम् मम

यैवस्तमनोवर्शे दिलीपो भूभुजांवरः । आसीत्प्राचीनयर्हिस्तु स्वायम्भुवमनोरिव ॥२॥
सतु धर्मभृतां श्रेष्ठो धर्मेण प्रतिपालयन् । मही महीपतिलोकान्गुणैराक्षरैरञ्जयन् ॥३॥
मगधाधिपतेः पुत्रीमहिषी तस्यभूपतेः । सुदक्षिणाख्ययाख्याता शचीयाऽऽसीदिवम्पतेः

गते महति काले तु महिष्यां नाऽभवत्सुतः ।

दध्यावितिनिजस्वान्ते स सन्नाड्कोशलाधिपः ॥ ५ ॥

रत्नाकरसुमेर्वादिनगरत्नैर्विराजितम् । धृतं भूचलयं ङोपोर्भूयायै नाऽप्रजस्य मे ॥ ६ ॥
वर्गश्रयी यथाकालंमेयिता न विरोधिता । तथापि मेऽनपत्यस्य न सौख्यं विद्यतेहृदि
यज्ञैराराधितो विष्णुरिन्द्राद्याश्चसुरोत्तमाः । दीर्घिकारामरूपाश्च कारिताःसर्वतोभुवि
शोभूदिरण्यवासोभिः पद्मसान्वितभोजनैः । विप्राअतिथयश्चैव भवयासन्तोषितामया
वृत्त्ययं पृथिवीपालानुदुधृत्य युधि धर्मतः । धनेन महता कोशो मया हि बहुन्दीकृत ॥
उन्मार्गगामिनो मत्तानिजधर्मविलङ्घिनः । विमुक्ताःपितृदेवैर्म्योदण्ड्यास्तेऽण्डितामया
पञ्चपर्वसु यैष्णव्यां रवौपिश्ये च कर्मणि । दशम्येकादशीतिथ्योर्न स्त्रीसेवा कृतामया
ऋतुकालावधौ स्नातां स्वस्त्रियं नाऽहमत्यजम् ।

अनृतावपि तद्योग्ये काले चेत्प्रार्थितमनया ॥ १३ ॥

नशतभ्यां सकामिन्यां सकामं रमिन्मया । एवं धर्मार्थकामामे यथाकालनिषेयिताः
महिष्यां केन दोषेण जायते मे न सन्ततिः । अनीतानागतज्ञानो वसिष्ठो गुरुरेव नः ॥
कथयिष्यति तं दोषं यन्मे पुत्रो न जायते ॥ १५ ॥

देवल उवाच ।

एत्यालोच्य स भूपालो गमिष्यन्नाधमं गुरोः ।

मन्त्रिप्यारोपयामास कोशलामृद्धिकोशलाम् ॥ १६ ॥

अधप्रजामृजं देवं पूजयित्वाऽऽधमं गुरोः । प्रनम्याने पुत्रकामो दम्पती तौ शुभेऽहनि
कतिचिदासौमार्गमुत्तमैकरथे स्थितौ । तौदम्पती गुरोः सायमाधमं प्रापतुःशुभम्
यैश्चदेवान्सम्प्राप्तातिथिसत्कारहन्मुनिम् । हुताशनहुतद्रव्यप्रसरदृष्टममालया ॥१७॥
पवित्रयन्मातमस्यान्मुनीनागन्तुकानपि । मृगैर्दूषाप्रितानौघप्रदूषणैरमन्दरम् ॥२०॥

देव्य उवाच ।

स शापो मन्त्रया यैश्य मर्गेण तप भार्गवा । श्रुतः शर्माभिषया मो प्रसादम तयाऽर्जुन
मयोऽमानतो यैश्य' गुणयोनाऽमगन्तुतः । भक्तानतोः प्रनिविधि परत्राऽप्रमुनयम् ।
तन्ने कथितं यैश्य' शक्तानामापकाणम् । मन्त्रिभेन यथापूर्वं दिलीपस्य मर्हान्ते ।

मन्त्रिभेन स यथा राजा मन्त्रिणी ममनोऽपयम् ।

सर्प्रीकाम्यं तथा यैश्य' शौरीं तोय कामदाम् ॥ ६६ ॥

सा यथाऽऽगधिता गने दिलीपाय ददा सुतम् ।

आराधय तथा शौरीं त्वं सा तुभ्यं न दास्यति ॥ १०० ॥

यैश्य उवाच ।

दिलीप इति भूपः कः काचसानन्दिनीमुने ! । यामागध्य सुतं लेभे स भूयोभूपसत्तमः
महेशादिसुरान्मुपत्वा त्रिवर्गफलदायिनः । आराधिता कुतः सैव सुतायं तेन भुमुत्रा
एतत्सर्वं समाख्याहि मुने' यत्पृष्टवानहम् । श्रुत्वा ततो गिरिसुतां सेविष्ये सहभाष्यम् ।

विद्यशर्मो उवाच ।

गदितमिति निशम्य विष्णुशर्मन्धिनययुतेन विशा मदीयपित्रा ।

मुनिरिति गदितं दिलीपवृत्तं जगति पवित्रतरं विचित्रमे सः ॥ १०४ ॥

इति श्रीपादो महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे कालिन्दी
माहात्म्य एकाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥

द्वयधिकद्विशततमोऽध्यायः

दिलीपवृत्तान्तवर्णनम्

देवल उवाच ।

— निम्नः । कथां दिव्यापिचित्रां चटुष्यतां पापनाशिनीम्

राजोवाच ।

ब्रह्मज्ञाऽहं तपः कर्तुमागतस्तावकाश्रमे । स्वर्गकामनया त्यक्त्वा राज्यमत्र तथाविधम्
ब्रह्मन्सत्यमिदं चोक्तं भवता यत्तपोवनम् । राज्यमारोप्य पुत्रेषु प्रात इक्ष्वाकुर्वंशजा ॥
न तैस्त्यक्तं महीराज्यमिदं स्वर्गगतैरपि । तन्मूर्तिरस्यां विमनास्तिष्ठति ह्येव सन्ततिः
यथावाढ्यं गतं तात ! योषनं च समागतम् ।

यास्यत्यदोऽपि च तथा जराऽप्येष्यति निश्चितम् ॥ ४१ ॥

जरसोऽनन्तरं मृत्युः पुरुषस्य न संशयः । मृत्युं गते मयि ब्रह्मन्विना तनयसम्भवम्
कस्येदं जगतीराज्यं भविष्यति गुरो वद । तस्मादपत्यहीनस्य राज्येऽति मम तिष्ठति
ममत्वं विद्यते नाऽत्र पुरस्तात्तदभावतः । वर्गत्रयस्य वै सम्यक्संवेत्ता त्वं गुरो ! मम
केन दोषेण मे पुत्रो जायते न तपोनिधे ! ध्यानेन दोषमालोक्य तं गुरोकथयाऽऽशुभं
तस्य प्रतिक्रियां कुर्या श्रुत्वा सन्तानलक्ष्ये ॥ ४५ ॥

देवल उवाच ।

इत्याकर्ण्य वसिष्ठस्तु वचस्तस्य महीपते । उवाचसन्ततिस्तम्भहेतुं धीक्ष्य समाधिना
वसिष्ठ उवाच ।

त्वंपुरा राजशार्दूलसंसेव्यसुरजायकम् । ज्ञातामिमां वधूं स्मृत्या चलितो निजमन्दिरम्
गच्छन्स्त्वरयातात सन्तानोत्कण्ठितस्यते । आसीत्सुरस्तरोर्मूले कामधेनुःस्थितापयि ॥
उत्पादितात्वया तस्याः पूज्याद्भिरजसोऽतिरुद्ध । प्रदक्षिणनमस्कारसदाचारमकुर्वता
साऽशपत्त्वामतिक्रोधात्पुत्रो नोत्पत्स्यते तव । ममसन्तानशुभ्र्यां यावत्स्वन्करिष्यसि
गच्छंस्त्यस्यतु दानाय त्वरयासुतकामुकः । उन्मनानाऽऽष्टणोः शापं न यन्ताधनिनादत्
तस्याः सुतासुतां धेनुं नग्दिनीं ससुतां मम ।

आराधयाऽनया बध्या साद्धे सा दस्यते सुतम् ॥ ५२ ॥

देवल ऊचुः ।

इत्युक्त्वति नक्तरीं वसिष्ठे सा तु नन्दिनी । तपोवनान्समायाता परमन्नेहभ्युत्तमस्त्री
सा दृष्टा दृष्टद्वयो वसिष्ठो मुनिपुङ्गवः । उवाच भूपति भूगो

अभ्यागच्छद्विष्मिन्नो मण्डनं स शर्मागणैः । वाराहशमिन्पशुपुत्रकोन्महत्तुल्य
 परम्परविनिर्मुक्तैरव्याघमृगादिभिः । जगत्यानारगीणां क्षमभ्रान्तप्रतिपत्तिभिः ॥ २२ ॥
 भन्यगणकान्दोष्यवीर्यामनगुमारकम् । तस्मिन्वमिष्टमद्राष्ट्रां दृष्ट्वा तौ हृष्टम्
 ग्रम्यां निवर्णमप्यप्रमत्तपशोपमेवितम् । स वयन्देगुरोःपार्श्वमहिर्गं सावर्तम्
 भागिनागुत्तरेणं युयोक्ताऽस्तपनीगनाम् । भतिगिनमयाऽभ्यर्च्य मनुष्यादिनिर्मुक्तं
 भर्तृणैर्गतां श्रेष्ठो वसिष्ठसि पृष्ठवान् ॥ २५ ॥

वसिष्ठ उवाच ।

मोमो' भूमिभृता श्रेष्ठ राज्ये कुशलमस्तिते । कुले च कश्चित्कोके च निजप्रमानुवर्ति
 धर्मेण पालिता कश्चित्स्वया धीरं वसुधरा । सम्यक्ष्यतिने कोशं धर्मधीविमालि
 तय जानपदा राजन्प्रागध स्थितिमात्मनः ।

सारवन्तो विमुञ्चन्ति कश्चिन्नाभ्युधयो यथा ॥ २८ ॥

स्नेहेन साहचर्येण सहवासतया प्रभो ! । लक्ष्मीनारायणायैने कश्चित्ते पुरदम्पती ।
 काम्यप्रतानि राजेन्द्र ! प्रजानां नगरे तव । पालन्ति वाञ्छितं कश्चिद्धरिचन्दनवदिवि ।

देवत उवाच ।

पृष्ट्वैवं स मुनिश्रेष्ठो वसिष्ठो मुनिपुङ्गवः । योगप्रभाधोपनतैर्नृपं भोज्यैर्मोजयन् ।
 अरुन्धती च तां राज्ञी बह्वादरसमन्विता । नानाव्यञ्जनपकाग्नैर्मोजयदुदारधीः ॥ ३१ ॥
 हृतभोजनमासीनंसखः स्वस्थं मुनिर्नृपम् । पुनःपप्रच्छ संगृह्य पाणिनापाणिमानम्
 वसिष्ठ उवाच ।

सत्तादृक्संयुतं राज्यं निजधर्मस्तप्रजम् । प्रीतवन्भुजनामान्यं शत्वास्त्रविधिवद्भटम् ॥
 वश्यमित्रं हतामित्रं कृष्णार्चापरमानसम् ।

यस्याऽस्ति नृपते राज्यं स्वर्गं राड्येन तस्य किम् ॥ ३५ ॥

इत्थाकुर्वशा राजानः पुत्रानुत्पाद्यधार्मिकाः । राज्यं च तेषु विन्यस्यप्रभारस्तपसिप्रभो ।
 त्वं युवाऽदृष्टपुत्रास्यो नाऽधिकारी तपोविधौ ।

किमर्थमागतो हात्र राज्यं त्यक्त्वा तथाविधम् ॥ ३७ ॥

स्थोमारेण गुरुणा गच्छन्ती मन्थरं घभी । महीपालमहाकार्यमाराजान्तेव नन्दिनी ॥
तां मुनेष्वधमाभ्यासे रात्री प्रत्युज्जगाम ह । चन्दनाक्षतनैवेद्यभूषार्दीनुपनीय च ॥ ७ ॥
तां पूजयित्वा विधिवत्प्रणम्य च पुनःपुनः । हृत्वा प्रदक्षिणं रात्री तर्फीप्राञ्जलिरप्रतः
सा गृहीत्वा च तां पूजां विहितां धृदया तया ।

राजा निश्चलप्राण्याय ययी ताम्पां सदाधमम् ॥ ६ ॥

धाराधयति तामेवं दिर्लीपे तु दृढमने । एकाधिकाश्रयतीयायदिनातां वैश्य विशतिः ॥
अथभूमिपतेस्तस्य भावजिज्ञासयानुसा । विवेकनिर्मययस्यान्ता सशष्पादिमयदृगुदाम्
पश्यता हिमपत्तानु शोभामथमर्हाभूता । भद्रक्षिणागमः सिंहो यत्ताञ्जग्राह नन्दिनीम्
सा चकन्द भृशं धेनुदुःगिनेव ह्याम्यता । चित्तेधनुर्भूतस्त्वाम्य जनयन्ती हयोदयम् ॥
अश्वान्निश्चिन्माकर्ण्य तस्याः स जगतीपतिः । हिमयत्सानुपलप्रां निजदृष्टिं न्यवसंयन्
उपर्युपरि तां धेनुं श्रयदधुमुखीं नृप ।

तीक्ष्णदंष्ट्रणं सिंहं दृष्ट्वा स व्यथितोऽभवत् ॥ १५ ॥

गृहातो तेन सिंहेन तामालङ्क्य धनुर्दण्डः । निजदृष्ट्वाणमुदन्तुं प्राहिणोदक्षिणं भुजम्
बाणमुद्व्य नृपंराभिहन्तुं मे मृगाधिपम् । गुणेनार्णवमापोऽथ वक्रं वन्तुप्राधिपः ॥
जडीभूतसमस्तान्पूज्यस्त्रिहातोऽकनेन सः ।

नाप्राकटुषाणमुपश्रुत्वा राजाऽसीद्विशिनमन्तः ॥ १८ ॥

मादुरां कृपमातःश्च जगाद स मृगाधिप । मत्स्याया भृशं भूयो पिबन्तं प्रायवन्निदम्
निद उवाच ।

दिर्लीपं त्वामहं राजपुत्रामिदं विदंशाम् । त्वं यज्जानां हिनांशमोगंलंकृमोदगानिधम्
देवशरत्वं यन्ने यन्ने दृष्टिगोचरे । पारंश्या पुत्रवर्डीर ! पान्तिः शिरपविजगाम् २१
पक्षराऽगुपयत्येन गजेरापरेना बटम् । उदरादि महाकाञ्च ! वक्रं गृह्णन् भुजम् ॥
एवं तादृशमाह्वय गृहातोऽकनान्विता । सामञ्च व्यापयामास निरुद्विष्टाऽप्य वरुणे
सामाद येतिता देवी कुम्भोदर ! निशम्यताम् ।

योऽत्र अन्तु समानम्येनं तादेव्यं वमन्ति ॥ २४ ॥

मुनिप्रभावाग्मां राजन्प्रहीतुं न क्षमोऽन्तकः ॥ ४२ ॥

मनसाऽपि कुतोऽन्येषां मदुपदेशकिरङ्गिनाम् । स्वशरीरस्य दानेन त्वं मां रक्षितुमुद्यतः
अतस्तेऽहं प्रसन्नाऽस्मि घृणाप्य धरमीप्सितम् ॥ ४३ ॥

राजोवाच ।

न शुभं देहिनामस्तर्पतिवृत्तं भवादृशम् । भनो जननि! जानासि घाञ्छितं ममदेहितम्
मगधेश सुतायामेवंशक्तार्त्तमात्मजम् । प्रयच्छफिञ्जित्वच्छातानां साध्यं हिमवाद्दृशम्
इत्युनवाऽञ्जलिमाधाय तत्पुरस्तस्थिवाधूप । तूर्णां तदुत्तरापेक्षी तत्पुरो बहन्नेचनः
देयल उवाच ।

निशाम्येति एवमन्त्य भूपतेरिदमर्थात् । नन्दिनीपितृदेवर्षितम्भूतार्थसाधिका ॥ ४७ ॥
नन्दिन्युवाच ।

पुत्र! पत्रपुटे दुग्धा पयो ममपिरेप्सितम् । आधमे शुरुणागतः पुनः पाभ्यसि दोषितम्
भविता पंशकर्ता ते सुतः शम्बाग्रतश्चपित् ॥ ४८ ॥

देयल उवाच ।

इत्युक्तः सौरभेय्या तामुपाय विनयेन स्वः ॥ ४९ ॥

दिलीप उवाच ।

मातस्त्वयैव पात्रयामि शीवं सर्वक्रियाविधेः । तृप्तोऽहं मातराम्नाय मिष्टनिवननामृतम्
मायद्विच्छामि सारङ्गः कादम्बिना यथा जयम् । तत्रमुधूतपान्मातरमप्यंशकृतोद्भवः
सामन्तजनपूजया विजाया इव मृदयोः । तत्र मातामर्हादन्तः शायोऽप्यार्वाङ्गो मम
तमृते पुत्रतामो मे कुतस्तव य इति नम् । वरापेय तपाध्वम्भ! समागच्छामपाङ्गाः ॥
नहि कश्चिद्विवाहादौ महादेवातिशयात् ॥ ५३ ॥

देयल उवाच ।

अन्येनिरुद्धः सा गीः प्रसन्नास्तपुसाध्विनि । आमाप्यद्विषद्वर्माप्यर्षितेन महाधनम्
पूर्वपुत्रि तत्राऽपि वृजिता राजमायंदा । प्रसन्नामावर्माधेनु वार्दमिद्विद्याङ्गवाक्
शुभं प्रसन्नमानस्य मृगाती सा शिर्षाप्रितुः । अशर्षाभिमित्रं कायं सिद्धं पश्यन्नुत्तरं

तत्र प्रभृति राजेन्द्र! तदामां पालयग्रहम् । पालितां त्रिदशैः सर्वैः कन्द्रेऽत्र वमानह
जडाभावे म्वदेहस्य त्वया फार्यो न विस्मयः । महती शाम्भरी मायावर्त्तनेऽत्र हिमावने
अन्यस्मिन्निव सिंहे त्वं प्रहृतुं न मयि श्रमः । यतो मत्पृष्ठमारुह्य वृषमाणो हनि प्रभु ।
निवर्त्तस्य निजं देहं रक्ष सर्वार्थसाधनम् । दैवेनासादिता वीर! गौरियं मक्षणा मे ।

देवल उवाच ।

इत्याकर्ण्य वचस्तस्य वीरसम्बोधनान्निमम् । प्रत्युवाच दिलीपस्तं स जडाभूतमिदं
राजोवाच ।

सर्गस्थितिविसर्गाणां कारणं जगत शिवम् । अम्बिकाजगदध्याचनमामिमृगाद्यत्र ही
त्वं च तत्सेवकत्वेन मान्यो मम मृगाधिव !। अर्चामि यदहं वाक्यं ध्रुत्वाशाधिकरोमिनि
वसिष्ठो ब्रह्मणः पुत्रो गुरुर्नो विदितस्तव । तस्येयं नन्दिनी नाम धेनु सर्वार्थसाधिका
सन्तानोत्पत्तये तेन दत्ताऽऽराधयितुं मम । येयमाराधिता सम्यग्दिनानि कतिचिन्मया
लघुतर्ककमातेषं धृता ते गिरिकन्द्रे । शम्भुभृत्या दुबलात्त्वत्तोऽप्राक्ता मोचयितुं मया
अहं तस्य मुनेरग्रे गच्छाम्येनामृते कथम् । कामधेनोस्तु दौहित्री जगत्सेव्या यशस्विनी
अनया सदृशी नाऽन्या गौर्यया तोषयामि तम् ।

तस्माद्विमुच्य गामेनाम्भया कुरु निजाशनम् ॥ ३६ ॥

ददामि देहमात्मीयमपकीर्तिमलीमसम् । एवं न धर्महानिः स्याद्दृष्टेस्तव तु मोक्षनम् ।
गवार्थं त्यजत प्राणान्ममाऽपि गतिरुत्तमा ॥ ३७ ॥

देवल उवाच ।

एवमाकर्ण्य सिंहेन हृते मौने विरोधने !। तदग्रेऽप्याश्मुर्यो राजा न्यपतद्भर्मकोविद ।
तस्य प्रतीक्षमाणस्य सिंहपार्श्वं सुदुःसहम् । पयानोपरि पुप्ताणां वृष्टिमुक्ता सुरेजः
पुत्रोत्तिष्ठेति वचनं श्रुत्वा राजा स उन्वितः । जननोमियताधिनुं ददर्श न मृगाधिप
- अलितप्रवायेनं नन्दिनी वृषमत्तमम् ॥ ४१ ॥

चतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः

शरभवैश्यद्वारास्त्रियादेवलवचनात्पुनर्भगवतीपूजाकरणंप्रसन्नयातयासपत्नी-
कायवैश्यायेन्द्रप्रस्यतीर्थेस्नानकरणात्पुत्रप्राप्तिः कथनं शरभकृतगृह-

न्यागो राक्षसशरभसम्वादवर्णनम्

शिवशर्मोवाच ।

विष्णुशर्मस्ततो वैश्यः शरभःसहभार्यया । नीत्या पूजोपकरणययौ श्रीचण्डिकालयम्
तत्रती विधिवत्सत्वात्था सुमनोभूषदीपकैः । आनर्चतुर्भक्तियुक्तौ चण्डिकां पुत्रकाम्यया
धृष्ट्यापूजिता ताम्भ्यां दिनैस्तमभिरम्बिका । उवाचवाचा प्रत्यक्षं भूत्याविशदमानसा
पार्वत्युवाच ।

भोभोवैश्य! प्रसन्नाऽस्मि मन्त्रया सुदृढया तव । ददामि पुत्रं ते साधोयदर्थं यत्तवानसि
गच्छ त्वं मा विलम्बस्व धनमैन्द्रं च छाण्डवम् ।

तत्र तीर्थं महापुण्यमिन्द्रप्रस्थाय्यमुत्तमम् ॥ ५ ॥

निगमोदुबोधकं तत्रतीर्थं निधिलकामदम् । बृहस्पतिरुत्तं तत्र छादित्यं सुतवाच्छया
भविष्यतिसुतस्तात तवज्ञानेन तत्रदि । तत्रप्राप्त्यामयाऽप्यङ्गं लब्धस्वकन्दः सुरारिहा

शिवशर्मोवाच ।

इत्याकर्ण्य ध्रुवो देव्याः पिता मम सह स्त्रिया ।

अत्राऽऽजगाम सतीर्थे सखी च सुतवाच्छया ॥ ८ ॥

उपस्करवतोर्ध्वेन्द्रिजेभ्यः प्रददौ शतम् । देवान्पितॄन् च सन्तर्प्य यथाविध्यत्र बुद्धिमान्
सप्तरात्रमुपित्वा तु दम्पती यत्तमानसौ । जग्मतुः स्वगृहानिष्टलाभोत्प्लुतमुन्नायुर्वी ॥
तस्मिन्नेवाऽभवद्भर्तुर्मासि मातुर्ममाऽन्यहम् । ध्यतीते नयमेमासि जातोऽहं दर्शमेतुमे
विष्णुशर्मन्यदुर्कं ते पुरावृत्तमिदं मया । दशाब्दद्वयमेवैतच्छ्रुत्वा सखी पितुर्ममा ॥ १२ ॥

मम तौ कर्तारौ चेत्वा निरिन्दित्रिद्विर्वाणम् । मया सह गुरोरेषे कृतकृत्यम् ब्रम्भुः ।
निरिन्दित्र तौ मुनिराः प्रगभ्युत्पन्नदूतौ । अर्वादिप्रब्रजनिनिः प्रोक्तौ नैव स्मरन् ।

वसिष्ठ उवाच ।

राजब्रजानि मर्त्येण प्रपन्ना वामनूचिभ्यः । भूतानां गुरोरेषु मुनिरानिर्दित्रस्तौ ।
गुरोभिः सुखसार्वात्मनिधुनीकामगुरिणौ । नान्यत्रममागन्तवित्तोऽर्थेभ्यस्विन्मुद्र

यो ददाति निमित्तं प्रलोभ्य कर्त्तव्यममनाऽपि दूरतः ।

भक्षया निकटतमं रोषिता किं पुनः सुखार्त्तनिर्वाणं मा ॥ ६१ ॥

प्रातगो विदितमनुनं मया त्यक्तं यद्वया परीक्षणम् ।

भूतैः! त्वमपि धर्ममात्मनो रक्षस्मिन् न यथा तथा न हन् ॥ ६२ ॥

त्वय्यर्गो मम मनोऽनुकूलता भावमात्मनि विबुध्यते तथा ।

तुभ्यस्मिन् फलदा यथा हरेः पार्यन्तीत्य निगिशम्य सज्जने ॥ ६३ ॥

राधिरथ सह भार्ययाऽनया धेनुपूजनपरेण नीयनाम् ।

भूप! भव्य भयता वसिष्ठ्यते ध्यः समानविधिना निजां पुरीम् ॥ ६४ ॥

दैवल उवाच ।

चैश्यैवं धेनुमाराध्य समार्यैः प्रातयाञ्जितः । प्रातर्मुक्तकृत्यप्राप्य गुरोरात्रामणादुत्तर
कन्तिचिद्वासरैस्तस्य दिलीपस्याऽभवद्रघुः । यस्य नास्मात्तेवंशः पृथिव्यां विभुतोऽन्वर्
यः पठिष्यति भूपस्य दिलीपस्य कथामिमाम् । धनं धानं सुतुर्चैश्य! त्वस्य ते स पुमानिदं

शम्भवरसुतातये स्वबुद्ध्या सममनया परितोऽन्याऽऽशु गौरीम् ।

त्वमपि कुलधरं शुणान्वितं सा सुतमनघं सल्लु दास्यते च तुभ्यम् ॥ ६५ ॥

शिवशर्मोवाच ।

मुनिरितिवरितं दिलीपराजो ललिततरं शरभाय पुण्यमुक्त्वा ।

अभिमतगतिमात्मनः प्रपेदे विधिमुपदिश्य च पूजनेऽम्बिकायाः ॥ ६६ ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे कालिन्दीमाहात्म्ये
दिलीपपुत्रव्रतार्तिनाम अधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥

तामिमां त्रिदिवध्रेणीं मुक्तेरपि विधायिनीम् ।

मुमुक्षुसेवितां तान् । मुक्त्वा माऽन्यत्र गम्यताम् ॥ ३१ ॥

भावजानीहिसामीप्ये गङ्गां त्रिदशमानिताम् । यदिच्छसि महाभाग'सेविनै'वाप्रदाम्यनि
निर्यञ्जोऽपिविता ज्ञानाञ्जलेचेत्स्युर्गतासव' । भवेयुस्तर्हि ते प्रहसा कथं त्यज्यतेन्यथा
शिवशर्मोवाच ।

निशम्यैतद्व्यस्तातस्ततो मम श्रुतप्रियः । उपास सद्गते सर्वविषयेभ्यः पराङ्मुखाः ॥
त्रिषु कालेषु गङ्गायाप्रत्यहं स्नानमाचरेत् । पुराणं स्याद्गृहे यत्र तत्र याति स निर्यग-
एकदाकर्णयन्धीरो यमुनार्तीर्थगौरवम् । तत्र शुधाच माहात्म्यमस्य तीर्थस्य पुत्र स ॥
अविमुक्तहरिद्वारप्रयागेभ्यश्चपुष्करम् । अयोध्याद्वारिकाकाञ्चीमधुराम्यस्तथाऽन्यतः
सर्वतीर्थमयस्याऽस्य पुण्यं शतगुणाधिकम् । कथितं तेन त्रिदशामुनेनाऽऽकर्ण्यमन्विता
त्यक्त्वा गृहमगाद्व्रतीर्थं सर्वैरुत्थितम् । भावामिह महाभागो गोविन्दपद्मेवकः ॥

अत्राऽऽगन्त्य महाभागो मन्विता मोक्षवाञ्छया ।

निगमोदुषोधके तीर्थे त्रिकालं स्नानमाचरेत् ॥ ४० ॥

उपासकतिगिन्मासान्तरं तीर्थोत्समेहिस' । कुर्यध्विजत्रिषोर्धामाश्रित्यृहोऽप्यत्रयेऽमनि
एकदा सहसा तस्य उपरोऽभूदतिदादयः । महस्या पीडया तस्य मुमोह मनचेतनः ॥
मुहने स पितामुपसन्नदपश्यो व्यतिष्ठत् । पश्चात्प्रमागतयाजो व्यगिन्नवदिदं तदा ॥
अहो मे कष्टमापन्नं दुःपुत्रः स धार्मिकः । यो मां उपरिभ्रज्याङ्गमाभ्यामवति कुडिमान्
अगत्यागमने पापं कृतं यन्मे सुदुःखजम् । प्रापध्विजं न तस्याऽपि कृतं कामेगनिर्बंधम्
भागमिष्यति पुत्रो मे तस्मै दास्यामि धन्यति ।

एवमवा गोविने गेहे न दृष्टं च मयाऽपि तत् ॥ ४१ ॥

शिवशर्मोवाच ।

इतिचिन्तयन्तस्य पाण्डो सर्वेषु पीडितः । शीतार्तः कमितपुत्रकृत्रं प्राविशतता ॥
गतं समिदमालोक्य भूपो गन्धावदन्तिके । मुनिरेव इतिगत्या परन्दे गिरिवाङ्मना
उच्ये च कश्मान्पुनोऽपि मुने ! तस्या ममागता ।

तदा क्षममालोक्य गृहकर्मणि माम्पिता । गृहसमर्पयामास सविश्वाङ्गैर्गन्धमायुज
मां चोवाच स धर्मात्मा गोविन्दासकृत्मानसः ।

पिनिन्दन्विषयासक्तिं विष्णुमक्तिं स्तुयन्मुहुः ॥ १४ ॥

पितोवाच ।

पते! घाटकं प्राप्तं पल्लिताञ्चिकुरा मम । गोविन्दचरणाम्मोजं सेविष्ये साधुमेविव
तन्सेवया मयेन्म्वच्छं मनो यस्य च सुस्थिरम् ।

सपुमानात्मसन्तुष्टो न किञ्चिदमिवाञ्छति ॥ १५ ॥

प्लामः सुखदुःखाम्यां भुञ्जन्मुक्तदुष्कृते । प्राकृते तत्समाप्तौ च त्यजन्देहं भवन्त्य
वदुद्रव्यगुणमुखं यावत्प्राप्तं न चिन्मुक्त्वम् । तत्प्राप्तौ तदुभेवेत्तुच्छं मुधायाइव तत्रम्
मायावलवती या मोहयति देहिनम् । हिताहितं न जानाति सयथा मदिगमत् ।

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च विद्यथाऽविद्यया च सः ।

करोति स्वेच्छया काले बाललीलो हि स प्रभुः ॥ २० ॥

देहितं यदा कर्म क्रियते फलमिच्छता । प्रवृत्तिः सा परा तात तेषामर्पणमभिधे ।

गनिर्द्विधवीजानि न प्ररोहन्ति यतनः । तथाकर्माणि विज्येदोनिष्कामेनार्पितानि तु

कर्मणां च लघो मोक्षः सुखदुःखप्रदायिनाम् ।

तदुत्पत्तिस्तु कथं स्यादित्यसौ शाल्यनिर्णयः ॥ २३ ॥

तोऽहं कर्म वेदोक्तं कुर्यान्नामिल्लवन्त्यम् । पर्यटिष्यामि तीर्थेषु हृदि भक्तिं दधद्ग्रे

त्प्रारब्धकर्माणि भुञ्जन्नन्यान्त्यनजयन् । हनिष्यामि जगद्रोगं पीत्वा सत्सङ्गमोक्षम्

शिवशर्मोवाच ।

माकण्यं घननं तस्याऽहं पितुरात्मनः । अथर्क्षं विष्णुशर्मस्त्यं तन्निशामय तन्मत्

हं जतो दुरारब्धः कथयिष्यति मीपशः । दुष्टः कुटुम्बादुद्विग्न निरुत्पगतात्ययम्

विष्णुपदी तात भुयन्त्रयपापनी । स्मृता हस्त्यपदुराश्वत्थमादेनापिमुञ्चति ॥

इहारी जनेन्मार्गं त्रिकलमगवेनुयः । सोऽप्यन्वितात्ताद्गङ्गायां स्वर्गान्तिपत्रमागुम्भ

तपस्विमहंश्यानि नगरहयमहात्मनः । कलिन्क्रोचनिर्द्विधा गता यन्मर्यादादुद्विग्न

पायवन्नहमलं तं तृपातं सोऽध्यगो ययौ । अथ ते सरसस्तीरउत्तीर्णामोक्तुमध्यनि
स्नात्वा भुनरा पुनस्तस्मात्स्थानाच्चेतुस्त्वरान्विताः ।

किपन्ती भूमिमुत्तङ्ग्य तृपातांस्ते कमण्डलोः ॥ ६७ ॥

जलं पीत्वातृपातं शरमं चाप्यवाययत् । अथ कधिन्महामीमो विकटोनामराक्षसः
विचरन्निर्जनेऽरण्ये गच्छतस्तानपैक्षत । तान्द्रष्टा स ध्रुवाग्रान्तो वैगवाभिवृत्तानन-
भभिदुदाव चरणपतिनाकमयन्महीम् । आगत्य तरसा पार्श्वे तान्वाहान्पथिकंचतम्
स केशपु ममादाय भ्रामयामास खेचरः । गतामून्नामणेनैव भूतये तानपोभयत् ॥
अग्राद् पिशितं तेषां पर्वो योगाद्यशोणितम् । कुत्रयास्यतिरोमार्तोत्तरोऽयं पुरतो मम
एवं तु भक्षयिष्यामिपथादधुनिषाम्यहम् । इतिवृत्त्यामतिरारितीयेत्यावयमण्डलो-
मुने विशेष स तदा रजनांचपुङ्गव । क्षितमात्रे जटे तस्य पूर्वजन्ममया स्मृति ॥
जाता स तु पञ्चासस्य शर्मस्य श्यवर्तन । पूर्वजन्मवृत्तं पाथं तद्विष्मृतिमागमत् ॥
येन राक्षसमावस्तु भूतोविमोद्भवादिपि । स्मृत्या पादमुपेत्याऽऽश्रुमर्मपेशरमस्य तु ॥

उवाच ज्ञानमापन्नो राक्षसः पितरं मम ॥ ६८ ॥

राक्षस उवाच ।

भोभोमनुष्यशार्दूलः कस्य केन जनाममी । भक्षिता ये मया योगरतेनाऽधमराक्षसा
कस्य तीर्थंयत्पेदं जलं यस्य प्रभायक । पापिनोऽपि स्मृतिर्जाता पूर्वजन्ममया मम

वैजय उवाच ।

वैजयोऽहं राक्षसप्रेतः कस्यकुत्से शूरे मम । तीर्थानि परंरथिन्द्रप्रयेऽहं समुदागतः ॥
तवाहमभयं दुरी अरेण विधिवेनक । ततो मे बुद्धिस्तथा गन्तुं शूरमयस्ययः ॥
तत्र कधिन्ममागतः पान्थोपर्येणरीडितः । प्रार्थितः स मयाऽऽत्रीपगिरिर्वाजाशूरेनय
स वाऽयं गिरिको पान्थः समुदागीय सययः ।

मानातोऽव स तो रीतधर्मिणो महृष्टं मति ॥ ६९ ॥

स पान्थमेवगिरिर्वापाहा मयतिमतिरताः । तत्राजन्मिदंममर्थायैवाऽपिदकपुत्र-
हृदस्य सापदवचने समुदाऽस्मि सरिद्धाः । तन्मतेऽस्मिन्महोत्सवंतीर्तंतीर्थेऽस्मिन्मम

रविस्नं प्रयागेन न शुभेः काल एव ते ॥ ४६ ॥

इत्युक्तमात्रं घनसि पयिजेन पिता मम । शर्मोऽथरातनाङ्गस्नमाह कर्मण्यहो ॥ ४७ ॥
शर्म उवाच ।

श्रूयतां घनं पान्थगृह्णामि पुरस्तथ । भृत्या मद्भाग्ययानेन त्वया साधोः विधीयताम्
येभ्योऽहंशर्मोनात्ता पान्थकुञ्जगृहमम । भयाऽऽगतोनिषिद्धोऽपिज्ञायामित्रमुनैरहम्
अथ तर्पण्य माहात्म्यं श्रुत्वा गूनुमुपेतिम् ।

मासास्तुफनिचितसाधो ! धृतीना मयि नाऽऽगते ॥ ४८ ॥

दिनत्रयमतिक्रान्तं उवगितस्य ममाऽधुना । प्राणामे विगता आसन्नश्च भूयःसमागता
कियानप्यायुक्तः शोकः साधोःमे खलु तिष्ठति । शमनस्य गृहं दृष्ट्वा यदहं पुनरागतः ॥
भाग्योदयेन येनापि ममाऽथत्वं समागतः । नय मां मद्गृहं मित्र इव्यं बहु ददामि ते
दास्याम्यपि गृहं गत्वा कृपां कुरु कृपानिधे ! ॥ इह भूभागउत्थायगृहतांमामकं घनम्
शिवशर्मोवाच ।

इत्याकर्ण्य स दुर्बुद्धिप्रांभ्यो विषयलम्पटः । उवाच धनलुब्धस्तं त्वदुक्तंसाधयाम्यहम्
इत्युक्त्वाधनमुत्थायतस्माद्भूभागतस्तदा । अग्रतःस्थापयामास शर्मस्याऽऽहवाध्यय
अध्यय उवाच ।

धनमेतद्विशो नाथ ! तव भूभागतोमया । निष्कासितं प्रयच्छाऽऽशु शिदिकानयनायमे
यामारोप्य उवरातं त्वां नयामि तव केतनम् ॥ ६१ ॥

शिवशर्मोवाच ।

इत्युक्तस्तेन स तदा बर्द्धो स्वर्णपलत्रयम् । सोऽपि नीत्वा पितुर्द्रव्यं ययौलवणपत्तनम्
उवित्वा रात्रिमेकां तु शिविकां सपरिच्छदाम् ।
सवाहामानयत्पुत्र ! दत्त्वा स्वर्णपलत्रयम् ॥ ६३ ॥
पलत्रयं गृहीतं तत्तेनैवाऽधर्मबुद्धिना । आरोप्य शिविकां तं तु शर्मं वैश्यसत्तमम् ॥
पान्थः स खलितो घाहांस्त्वय्यन्कान्यकुञ्जकम् ।

तथाऽऽहृतम्याप्यानन्दो यतः सोऽस्तिहृतसमः ॥ १०४ ॥

तमर्चयित्वा विधियद्विष्टरे चोपवेश्य सा । भोज्यं भोज्य जीवेश जयतादुषनत्रयम् ॥
इत्युक्तोऽहं तथासाध्यान्यगर्दन्तमहाशयम् । हानयन्त्रःप्रसन्नाम्यमुत्तिष्ठशमयश्रुधाम्
इत्युक्त्वा तस्य चरणां नोदितस्तनुमध्यया । प्रक्षालयं पुनस्तं तु निवेद्यासन उत्तमे
भद्रं पात्रमग्रेण पूर्णं तस्मै विवेकिने । जलं च तत्करे साध्यप्रेरितोऽहं तथा मुहुः
उपभुज्य स धर्मात्मा स्वीरं विगतचिक्रियः । हरेरामहरेरुष्णजपश्रिति जगाम ह ॥
हृतं पुण्यमिदं यैश्च नोदितेन मया त्रिधा । पूर्वजन्मनि येनेदं प्रापितं तीर्थधारि मे ॥

शिवशर्मोवाच ।

विष्णुशर्मप्रिदं वाक्यमुत्तरा निष्ठिते राक्षसे । पथिकसचनेवादात्माहु मे दिव्यदेहितः
पथिकवादाज्जुः ।

भोभोजिशोपने साधोप्राप्ताभ्यपपृच्छ्युताम् । स्वप्रसादादिदंवारिणीत्यादेयवमागताः
त्यस्त्रहो धनलोभेन विदूषते क्षत्रिया यत । विगता न धनाकाङ्क्षा मरणायसरेऽप्यतः
तीर्थगज्जन्तस्याऽस्य निष्ठितो जडरे दिन । मरणे हानुमायास्तु मैत्री प्राप्ता धनेगितु ॥
ममामस्त्यां वयं वामो धनेश्वरगतौ प्रभो ! विमानेस्त्वृणानीनानांनानिचिभूयिन् ।
प्रवाहि माविन्दम्य तीर्थे निगमबोधके । त्वमनेन वयं साधो तारयैतमपि दुतम् ॥

शिवशर्मोवाच ।

इत्युत्तराने गतास्तान् दिव्युर्दृष्ट्वांसमन्त्रत । विमानविदूषानादीनां दृष्ट्वांऽप्यनोदनी
अथ वेश्यो मम निता तन्नाह वज्रनीलवाम् ॥ ११८ ॥

शाम उवाच ।

उनिष्ठ मममायास्तु तीर्थे निगमबोधके । त्वमनेन मया पदद्वयं तत्र गन्तुं न शक्नोते
यो मो भवति तर्तीर्थं त्वदन्तो नास्ति बध्यत ॥ ११९ ॥

शिवशर्मोवाच ।

तमेने तमपाऽऽध्याय्य देवं न वज्रनीलम् । वज्रज्ज्वालोद देवेन तर्तीर्थं पदद्वयं
उच्युत्तानुभो तव विद्वान् न च शक्तः । कुर्वन्तो व्याकृत्यं न वदन्तोऽप्यनोदने

सुराचार्यस्य तत्राऽग्निं तीर्णं मर्यादमाधत्तम् ।

निगमोदुषोषकं जाया मृगिस्ते गच्छन्तारनाम् ॥ ८१ ॥

गगने रायमापानं यत्पृष्ठोऽहमिह स्वया । पूज्यामित्यामर्द्धं किञ्चित्तद्वदाऽऽमुक्त्वा च
पूर्यजन्मवृत्तं कर्म स्मरन्नि स्थमिहाऽधुना । यद् किं ते कृतं पापं येन ज्ञातोऽसि गतम्

राक्षस उवाच ।

पुराहममयं विप्रः पुण्यं वेदयित्री कुले । दुरागारो ह्यप्रमांन्मा शृणु सर्वं वदामि ते ।
पीडना दि मया नित्यं घनेन सह तद्धिदैः । हार्तिं द्विषिणं भूरि स्वकीयं पितुर्वे च
पित्रा निषेध भूपाय मामकं कर्म तज्जनैः । पुराग्निः सार्त्तो निःस्वोगतोऽहं ब्राम्हणिके
नत्रार्त्ताग्ने सखानाम देवको ब्राह्मणोत्तमः । तेनाहं श्रितो गेहे कुर्वता चिरमादर्य
घस्तुं नत्र सुवेनाऽहं तद्वायां रूपशालिनीम् । कामातुरोऽहमभजं बलान्मित्रे गनेऽन्वि

सा मृता तत्क्षणात्साध्वी भक्षयित्वा महाविषम् ।

तां दृष्ट्वा तमसायुक्ते निशीथेऽहं पलायितः ॥ ८३ ॥

पलायमानस्तस्मा धृतोऽहं राजकिङ्करीः । चोरोऽयमिति खड्गेन विच्छिदुस्तं शिरो मम
मृतं मां यातनादेहमावेश्य यमकिङ्कराः । रौरवे निगये घोरे विशिषुर्यमशासनात् ।
पृथिव्यसहस्राणि तत्राऽहं तीघ्रयातनाम् । भुक्त्वा तेनैव पापेन राक्षसत्वमुपागतः
शतवर्षाण्यतीतानि राक्षसत्वे विशासयते । वदामितमुपायमे येनास्मान्मुक्तिमाप्नुया
पुण्यं तदार्पिते साधो वदामि शृणु सादरम् । येन तीर्थवरस्येदं जलं मम मुने गन्तुं
नत्रैव जन्मनि मया कृत्वा हरिदिने घनम् । संसर्गान्निच्छया वैश्य! रात्रौ जागरणं कृत्वा
द्वादश्यामथ संख्यात्वा भोक्तुं मयि समुच्यते । मद्गृहे कश्चिदायातो वैष्णवो विष्णुरूपश्च
कुपितोऽहं तमालोक्य दुर्वचोऽघदमघतः । क गच्छसि दुराचार दाम्भिकस्त्रीजनान्तं

इत्युक्तः स मया धीरस्तुत्यो मानापमानयोः ।

तूर्णमेव निकेतान्मे निर्गत्य चलितो यदा ॥ १०२ ॥

तदामिमुष्मापान्ती पत्नी मम पतिव्रता । पतिव्या पादयोस्तस्य तं साधुं गृह्णानयत्
मयाऽपमानितस्याऽपि न क्रोधोऽभूत्महात्मनः ।

हरिं वा ब्रह्म वा शम्भुमन्यं वा ध्यायतामयम् ।

मयाऽयं सर्वथा वण्डयो मदयन्नाकरो ह्ययम् ॥ २५ ॥

शिवशर्मोवाच ।

एवंविचिन्त्य स मुनिः सुमतिं मामबोधयन् । शशाप च चिबुद्धं मामिति क्रोधारुणैः श्लेषैः
मामवहाय यश्चित्ते ध्यानकाले मनोरथः । कुतस्तेन भवे ह्यस्मिन् भविष्यति हि सर्वथा
इत्युक्त्वा स यदा तात ! चलितो मुनिरत्रिजः । तदा मया घण्टयोर्युद्धातो मयमीरुणा
इत्युक्तश्च मुनिश्चेष्ट ! क्षम्यतां रुद्धविमुच्यताम् ।

मादृशा न विजानन्ति सम्यक्कर्म भवादृशाम् ॥ २६ ॥

शापं त्वं दत्तवान्योरं साम्प्रतं मे निरैतत् । प्रसीद मम नम्रस्य शापान्ते कुर्वन्नुग्रहम्
इत्युक्तः कोपमुत्सृज्यदुर्पासाः शीतलोऽभवत् । किमंतप्रोचितं तात ! स यतश्चन्द्रशेखरः
उवाचेति समाधीमांस्तं भूत्वा ब्राह्मणोत्तमः । अत्रैव मरणं प्राप्य न भूयो जन्म लप्स्यसे
इति मामनुगृह्याऽथ स जगाम दिग्भ्यः । उपित्वा तद्दिनं तात ! मया सत्कारपूजितः
न मुनेर्भाषितं मिथ्या चिन्तयित्वाऽहमित्यपि । जगाम स्वगृहं चित्ते पश्चात्तापं बहुमिति
ब्रह्म मे ध्यायतो नित्यं सर्तायां धमिणस्तथा । दर्शनं दुर्लभं जातं धीपतेरिह जन्मनि
चातकस्येव मेघस्य शुचौ सन्तापकारिणि । कुतोऽयमागतो मह्यं वैकुण्ठगतिरोधकः ॥
जनस्य प्रस्थितस्येव जलदोऽकालव्यारिमुक् । नरोणोऽस्ति मुनेर्नूनं तस्यैवेच्छाहरेण लु
सुदर्शनं हि दत्त्वाऽपि मम जन्मान्तरं हन्तम् । मया संसारभोजनेन ग्राह्यं पादान्मुञ्चं हरेः
निदाघातपतनेन पथिवेनैव पादपः । किं घनापत्यपोषिद्भिरनित्यैश्चाऽन्यदन्धुभिः ॥
मोविन्दपरमानन्दरामेति मम जल्पनः । उदासीनवदासीनः कुटुम्बेषु हरिं भजन् ॥ ४० ॥
प्राग्भवेव मोक्ष्यामि कर्माण्यन्यान्यतर्जयन् । चिन्तयन्नित्यहं तात ! कियद्विद्यासंगृहम्
प्राप्तवान् स्वगृहं छात्वा हरिपादोदकान्तरे । पितुर्मरणमाख्यातं मात्रे वन्धुस्य एव च ॥

धृत्वा तेऽपि शुचं यच्चुर्वाविन्दशिममस्मिन् ।

सत्यलोकादिलोकेषु निःस्पृहोऽहं गृहे यस्तन् ॥ ४१ ॥

मरणं प्राप्तवान् कुले गङ्गाया मुनिमेविते । मुनेर्दुर्वाससः शापाज्जातोऽहं वीर्येणैव कुले ॥

गच्छन्निष्टम्यप्राप्ताप्रमत्तानं कुर्यान्नित्यशः ।

तमेव पुण्डरीकाक्षमहं दध्यायनन्यथाः ॥ ८ ॥

हे! तव पदाम्भोजमहं शरणमागतः । प्रसन्ने च महेशन्ने नैष्टये मम मानसम् ॥ ११ ॥
पार्थयश्चित्पहं तात ! तमेव पुण्योत्तमम् । उग्रितोऽत्र महार्थे कृत्वा निर्विषयं मनः ॥

विष्णुशर्मोवाच ।

वसतोऽत्र महार्थे मग्नं चेतयाऽभवत् । कथं जन्म पुनः प्राप्तं त्वयेति मम संशयः
मर्यादां यस्य तीर्थस्वत्यक्त्वाऽपि धनलोभतः । राक्षसान्मरणं प्राप्ताः पथिकस्तेन वाहवा
यस्य तीर्थवरम्याऽस्य जलपानादिवंगताः । तथैव राक्षसोऽप्यस्मिन्नपमृत्युमयाऽप्यम
नकतः स्वेच्छया स्वर्गं जगाम तव पश्यत । न नूनं तत्र मरणं जातं यज्जन्म दृष्टान्ते
नारद उवाच ।

शिवे! निशम्य पुत्रस्य शिवशर्माशुभं वचः । उवाच पूर्ववृत्तान्तं कारणं निजजन्मतः ॥
शिवशर्मोवाच ।

विष्णुशर्मञ्छृणुष्वेदं कारणं मम जन्मतः । कथयामि तवाग्रेऽहं श्रुत्वा निःसंशयो भव
एकदा विष्णुपूजायां मयि ध्यानं समाहिते ।

दुर्वासाः प्रकृतिक्रोधी ममाऽऽश्रममुपागतः ॥ १७ ॥

तमागतमविज्ञाय विष्णुध्यानपरायणः । तस्मिन्वांस्तदवस्थोऽहं चिरं तन्नाम संस्मरन्
तमुह्यं मुनिः स्थित्वा ममाग्रे क्रोधमूर्च्छितः । आत्मनस्मानमाहेदमुच्चैरारक्तलोचन
दुर्वासा उवाच ।

अहो! अत्रेहं पुत्रोऽनमूयागर्मसम्भवः । शिवांशो मानुषेणाऽलमवज्ञातोऽमुनाऽभवम् ॥
त्रिलोकी रास्यतः शक्रो मया येन प्रपातितः । तं मामपि मनुष्योऽयमवजानानि दुर्मतिः
यो विमेति कः सोऽस्ति मत्तः कालानलादिव । मुक्त्वा देयत्रयीं लोके यतसाऽहं तमामम
यामसौ ध्यायते मूढो देवतां ध्यानमास्थितः ।

न कथं बोधयत्येनं सेति मूर्ध्नि स्थितो मम ॥ २३ ॥

नूनं नारायणं देवं ध्यायन्त्येव जगद्गुरुम् । यद्दपानाष्टनृमो हि न यातामानयानयम्

अन्यस्याऽपि समावश्य माहात्म्यं यदि विद्यते ॥ ३ ॥

नारद उवाच ।

इन्द्रप्रस्थान्तरायतिन्येषा या द्वारकानृपः॥ अस्यां पुरा हि यदुवृत्तं तत्ते वच्मिः॥ शुण्ण्यमे
कामिपत्येऽथ द्विजः कश्चित्पुण्येपुमूर्तिमानिव ।

सर्वासा योपितां वित्तहारी हास्यादिविस्मयैः ॥ ५ ॥

सङ्गातविद्याकुशलः कोकिलामधुरध्वनिः । एकदा स करे धीणां धारयन्वादयन्मुहुः॥
कण्ठेन कोकिलालापमधुरेण नराधिप ! । गायन्वध्राम नगरे प्रतिरथ्यं महामतिः॥ ७॥
तस्यगीतध्वनिश्रुत्वा मूर्च्छनातानसंयुतम् । स्थनवास्थगृहकार्याणि तमीयुर्पौरयोपितः
मोहितास्तस्य रूपेण कामधेगंनसेहिरे । जातास्तस्मिन्निवर्तयाम्ना गीतं श्रुत्वा समभूतः
ब्रह्मणो मानसं येन लोभितंभारतीम्प्रति । जिवस्याऽर्द्धशरीरं च पार्श्वे येन द्वापितम्
ताभ्यामन्यो जनो लोके यशी वा मानवानपि ।

यः स्मरन्तं क्षमो जेतुं ग्रियः प्रवृत्तिवञ्जलाः ॥ ११ ॥

सा स्मरवेशमासोदुनसाध्योऽपिचिरेहिरे । वक्तव्यमिति किञ्चजंलोकैकामोहिदुर्जयः
अथ तास्तत्र तत्रैयुर्यत्र यत्र प्रजल्पसौ । प्रगायन्कण्ठवीणाभ्यां प्रगायन्स्वमोहितः ॥
तासां पतिमुनस्मातृपितयेऽथ नराधिप ! ।

आगत्य भर्त्सयित्वा ता निगुः स्यान्स्यान्गृहान्प्रति ॥ १४ ॥

तमन्विष्य पुत्रान्ताम्नु जामुः सर्वास्तदन्तिके । यदा तदा पौरजना वृत्तं तन्प्राहुरीधरे
राजाऽपि तं समाह्वयपश्यन् रक्षसिद्विजम् । केन मन्त्रेण भो विप्र मोहिताम्नापुत्रस्त्रियः
तममाऽऽचक्ष्य विदेन्द्र ! दास्यामि यदु ते धनम् ।

नो वच्मिष्कासयामि रथा निजपञ्चाश भंशय ॥ १७ ॥

नारद उवाच ।

धुम्येति नृपनेर्थाव्यं नृपति स द्विजोत्तमः । उवाच सःपं तस्याऽमे वचोरुपगुणार्णवः
द्विज उवाच ।

न भग्नो नौपथं राजन्निपतेमपि भित्तुके । किन्तुने नगरे सर्वा योपिकोराजितेन्द्रियाः

मरणं चाऽत्र सत्पीयै लब्ध्या प्राप्स्ये हरेः पदम् ॥ ४८ ॥

मार्ग उवाच ।

एवं सुगनार्पयिनिर्मिते तदा तीर्थमहामागपुराणानि तौ ।

विज्ञोत्तमौ प्रोच्यमित्रः सुतस्यतुर्विचिन्तयन्तौ हरिपादपङ्कजम् ॥ ४९ ॥

विचिन्तयन्तौ हरिमञ्जलोन्ननं चतुर्भुजं नीरदनीलविप्रदम् ।

निजामुघालङ्कृणावमासितं स्मृत्वाऽत्र सारूप्यमवापनुर्हरेः ॥ ५० ॥

यस्य ध्येयमिदं पुण्यमिन्द्रप्रस्थस्थमुत्तमम् ।

तस्योपापान्नमाख्यातं फलमस्य शिवे ! शृणु ॥ ५१ ॥

गङ्गास्नानेन यत्पुण्यं कन्यादानोद्भवं च यत् । धवणादस्य तत्पुण्यं धृष्ट्या लभ्यते नर-

पुत्रे जाते तु गोदानास्त्रिहो च बृहस्पती । गोदावरीजले स्नानाद्यत्फलं भुवि ज्ञाप्ये

तत्फलं धवणादस्य जायतेनाऽबलशयः । अतस्तीर्थोत्तमादन्यत्तीर्थनास्त्यभिलष्यन्

यस्मिन्मरणतो नूनं तिर्यञ्चोऽपि चतुर्भुजाः ॥ ५२ ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्रश्रुं संहितायां उत्तरे खण्डे कालिन्दी-

माहात्म्ये निगमबोधोपाध्यायं नाम पञ्चाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥

पञ्चाधिकद्विशततमोऽध्यायः

काम्पित्यनगरस्थब्राह्मणेननगरवधूनांसमुद्धारः

सीमरिरुवाच ।

चर्मराजशिविः श्रीमानाफण्यं तद्वचो मुनेः । नारदस्याऽप्रवीक्ष्यीत्तमनाहति समुत्तमम्

शिविरुवाच ।

मुनेर्नार्यवरस्याऽरूप निगमोद्बोधकस्यते । माहात्म्यं वर्णितं सभ्यकष्टं तं पापहर्षणम्

इन्द्रप्रस्थेऽत्र शय्याः सन्ति सौधाणि वै मुने ! ।

आराधयन् नाथान्मन्यतो लोकद्वयं ध्रुवम् । आराधितेषु पतिषुविष्णुः सर्वमुत्तमः
प्रसन्नो भवति त्वत्र प्रसन्ने किमुदुर्लभम् । यात्रीस्यपतिमुत्सृज्य सैवनेऽग्र्यं सुखेच्छया
सापवादमवाप्नोति यानि घोरां च दुर्गतिम् । उपित्वा तत्रकन्यान्तेयावत्सापनिवञ्चना
पुनस्तस्माद्विनिर्गत्य स्थावात्वं प्रवचने । तस्मादपि पशुत्वं सा लभते बहुजगत्सु ॥

ततो मुक्ता मनुष्यस्य व्यूहा भवति तत्र सा ।

एवं पापमर्तिं ज्ञात्वा निवर्तधमनो जनान् ॥ ३६ ॥

नो वा याम्यथ देहान्ते नरकं भृशदराणम् । यदिच्छन्ति मयन्त्योर्मैशुर्वन्तग्रेहं लप्स्यथ
पापमेव हि युष्माकं यतोऽधःपतनं नृणाम् ॥ ४० ॥

नारद उवाच ।

भृत्यैव पचनं तस्य दृष्ट्वा भर्तृमुत्तानि च । लज्जया नम्रमुत्थान्ता लता पातहता इव ॥
तारां तु पुरनारीणां स्मरान्निर्भृशदराणः । शशाम तस्य शीनेन यद्येवचनवारिणा ॥
उत्थाय चेतुः सर्वांस्तान् विनिन्दन्त्य इतिस्मरम् । प्रशक्तादिदेवानामपिमोहकं नृप !

मित्रजुः ।

विगिम् पापकर्माणं शीलद्वारद्वारकम् । कामं यामदृशां प्रीत्यै चन्दोर्वेन हतः स्मरः
किं यदेव जगत्पूज्यां कश्चिमतो जहरे यथा ।

भूतः प्रयुक्तताप्राप्तो बाहुः श्रीशीलगन्द्रमुक् ॥ ४१ ॥

स दिवाधम आराति यदि नो दृष्टिगोचरम् । भूयो ध्यानरतेजानहमर्गं मे रितामरे ॥
येनाऽग्र्यं जनितापो ह्याम्भारामेव विष्णुना । कृत्वा नोदशसाहस्रवीप्रियका दिनकया
नयं विनिन्द मे कामं मुपुपुम्ने प्रिजोत्तमम् । शीतं स्मर्यचनगतां च स्तिनं देन मूर्तेन
धन्या सा भुप्य जननी यथाऽयं प्राह्वयौतमः । स्मरजिधिर्मितोरोवेराधर्मस्यरुदकः
पिगन्तु नो नाज्ज्योर्कोरतिताः स्मरनिर्जिता ।

यामिर्वाक्पमनोन्वां च जनिनं पारमुन्दनम् ॥ ४२ ॥

नारद उवाच ।

एवंविधिनन्दनसत्तापेकमप्युत्तान्निवः । जन्तु र्वंस्वंगुहं सार्वादिश्याकदेनकोधिनाः

स्वयं मम समानोऽयं धृष्ट्या गीतवर्जितः । स्मर्यते न मरणे न राज्ञस्तत्र पुनरिति
 किं करोमि मयागत्त' कोऽपराधोऽस्मिन्नेति । पुनरुक्तमिदं नुपुनरासत्तत्त्ववर्जितं
 नारद उवाच ।

उत्तमसिद्धिं, राज्ञेयं कथयति शिष्यः । सर्वे योगः समेष्ट्याऽथ प्रायश्चित्ति भूषितः ।
 योगऽङ्गः ।

राजधनेन विप्रेण मोहिताः योग्योऽपि । गृहेषु नहि तिष्ठन्ति ह्यस्माभिर्नृपारिभिः ।
 यद्यपि मोहनः स्त्रीणां नगरे घटयति प्रभो ! । तदा देशान्तगम्येव धाम्नामोच्यते च
 गतोऽस्माकं वृषो देवो हृष्यकश्यपिर्यात्मकः ॥ २५ ॥

समनुप्रस्थितारथे प्राद्वीर्यं पापितामिर । विना न शरणं यातं त्यक्तप्रीतिर्नरेभ्यः ।
 अथैतमनुयास्यन्ति घासिताभिर्वृषं यथा । शृङ्गालये कथं लक्ष्मीपङ्क्तोऽप्यतिष्ठति
 धर्मोऽर्थाश्च गृहं चैतत्त्रयं स्त्रीवशं यतः । फाल्नाधर्मघनार्थिना तयोर्नाशेन निवृत्तिः ।
 नारद उवाच ।

एवं वदत्सु पौरेषु त्रिविधेषां समागताः । राजान्तिकः उवाचिष्टाश्च्युत्ताः पाम्पय
 पौरस्त्रियऽङ्गः ।

कामं पामाकृति विप्रमेने प्राप्य मनांसि नः । उहसन्ति दिवाधीशंकमलानीव वारिष
 सकुचन्ति विना तेन कुमुदानि यथेन्दुता । भागच्छन्त मिलित्वैनंधारयामो नृपान्
 अवध्योऽयं वयं चाऽस्य किं करिष्यति भूपतिः ॥ ३० ॥

नारद उवाच ।
 इत्युक्त्वा तास्वरावत्यो जगृहुस्त्रिजोत्तमम् । पश्यतां निजमर्तुणां राज्ञश्चैव पुरस्तात्
 अक्षुश्चैनं मनोनाथ ! गृहानागच्छ हृच्छयम् ।

शमयाऽऽशु विनाऽथ त्वां स्यातुं नैव च शक्नुमः ॥ ३२ ॥
 इत्याकर्ण्य वचस्तासां स विप्रः प्रत्युवाच ह ॥ ३३ ॥

विप्र उवाच ।
 भवतीनामहं पुत्रो भवत्यो मातरो मम । गृहान्तिकमर्थमुत्पुज्य भवत्यः पर्यटन्ति हि ॥

सप्ताधिकद्विशततमोऽध्यायः

सौभरियुधिष्ठिरसम्बादे नारदशिविवार्चाप्रसङ्गे न विमलब्राह्मणकथानकवर्णनम्
सौभरिख्याच ।

धर्मात्मजनिशम्भैतद्वचस्तस्यमहात्मनः । नारदस्यशिवीराजप्रोवाचैदंविनीतवन् ॥१॥
शिविरख्याच ।

निष्ठृत्योमङ्गमार्गे ता राक्षस्यो मुनिपुङ्गव ॥ एतस्याद्धारिकायास्तु लेभिरे सलिलकुतः
नारद उवाच ।

शृणु गजकथां दिव्यां पूतां पापप्रणाशिनीम् ।

विमलाम्बुस्य विप्रस्य हिमवद्गुह्योनिवासिनः ॥ ३ ॥

एकस्तु हिमवद्गुह्योण्यां विमलो नाम भूसुरः । देवर्षिपितृषङ्कीनां पूजकोऽतिधिपूजकः ॥
हरिपादान्नरतो वेदवेदाङ्गधर्मविन् । वासुदेवगुणप्राप्तपुराणभूतिमानसः ॥ ५ ॥
षाड्दंके तस्य पुत्रोऽभूत्प्रसादाद्यवपाणिनः । चकार हरिदत्तेति नास्ति तं जनकस्तदा ॥
विप्रिचद्विदधेचाऽप्य शौरकमादिकंचतन् । गुरोः सकाशाज्जग्राह च्छन्दंसिहरिदत्तकः
अधीत्य विप्रिचद्वेदान्दत्त्वा च गुरुदक्षिणाम् । प्रवप्राज विरक्तः सन्समूलं चाधमद्वयम्
आत्वा तत्कर्म तन्माता ध्यलपन्पुत्रवत्सला । स्थापयन्ती कुचद्वन्द्वं पुत्रविश्लेषजाभुभिः
मातोपाच ।

मामनायां परित्यज्य तान् यतोऽसि कुत्र ये । पितरं च जराग्रस्तं यदपदोऽन्यज्जापिय
षाड्दंके त्वं मया प्रातः धीपतेः पादमेयया । मां विहायाऽमजस्रंयै चरणंतस्य मुक्तये
भहं मूढा ध्रुवं नातः! ध्रुवमाराध्य यदस्मिन् । अधुवं वाञ्छितवनी मधन्तं सुमल्लभ्यसे ॥
त्वंसुधीर्यस्स! सर्वायं यद्विष्णुंभजसेस्वयम् । अध्रुवं जगदेतदैनत्याऽऽसीन्ममविभूयम्
किञ्चरोमिच्छगच्छामि प्रायाज्ञानंलिनसिमे । मुरुतोत्पादकं शस्त्रीगम्भामूलमिषोत्थना
धन्यो दशरथो राजा यो मृतो रामशोकतः ।

अथ राजाऽपि काम्पित्यस्तं द्विजं वस्त्रभूषणैः । सम्पूज्य प्रेषयामास स दुग्धे संयतेन्द्रियम् ॥
 अथागच्छति काले तु कारुपाधिपतिर्यत्नी । काम्पित्याधिपतिं सैन्यैर्नगरं वरुणे तदा
 तयोर्युद्धमभूद्धोरं तेन युद्धे स घातितः । नगरं लुण्ठितं सर्वं हताः शूराश्च सर्वशः ॥ १३ ॥
 ताः स्त्रियः कालकूटं तु ख्यादित्वा मरणंगताः । प्रायश्चित्तं तु न कृतं तामिषापन्यतम्यतु
 येन पापेन ताः सर्वा भीषणा ह्यस्य रक्षसः । राक्षस्यो नगरे जाता महाकाया मयानवा
 तत्र ता निहिताः सर्वाः पुरतार्यो हनूमता । यज्ञाश्चरिष्यतो जिष्णोस्तिष्ठता स्थेते तदे
 पुनस्ता एव राक्षस्यो बभूवुर्मोरवेऽध्वनि । श्रुधार्ताश्च तृपार्ताश्च दर्शनेन भयप्रदाः ॥
 एष्यं तेन तु पापेन बाह्वनो विहितेन तु । तामिर्जन्मद्वयं प्राप्तं राक्षसीयोनिमिश्रितम् ॥
 पापेन नाशितं तासां सन्तृपं नगरद्वयम् । अतएव न कर्त्तव्यं परकान्तनिषेधणम् ॥ १४ ॥

नारीभिः पापभीताभिर्बाह्वनोभ्यामपि प्रभो ! ।

रोगी जडो दरिद्रो वा मित्राम्यां वर्जितोऽपि वा ॥

न त्याज्यः स्वपतिः स्त्रीभिरिच्छन्तीभिस्तु सद्गतिम् ॥ ६१ ॥

कथितमिदं मया मनोवचोभ्यां जनितमघं च यदन्यकान्तभक्तया ।

फलमपि च यदेव लब्धमाभिस्तदपि शिष्ये ! वस्तुविरतरेण तुभ्यम् ॥ ६२ ॥

इन्द्रप्रस्थगता हि चियमनघा या द्वारका दृश्यते-

तास्तस्या जलधिन्दुदेहपतनात्पौरस्त्रियो रैमिरे ॥

स्यर्गे चित्तयचोऽन्यकान्तभजनाज्ञातं विमुच्योत्थणं-

कथ्यादत्तमपाप्य देवपतिताभायं सुराज्ञादयम् ॥ ६३ ॥

इति श्रीपादो महापुराणं पञ्चपञ्चाशत्साहस्रं संहितायां उत्तरे पण्डे कात्यायनी-
 ब्राह्मण्ये द्वारकावर्णनं नाम पञ्चविंशतिस्कन्धमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥

मार्योवाच ।

सयं जानाम्यहं कान्तं यस्त्वया साधुमापितम् । कुलधुर्यनपश्यामियतस्तप्यामिवैभृशम्
पुत्रे सति महत्तीर्थं किं वा केशवसेवया । गृहपत्याऽऽचयोर्मृत्युञ्ज्वेतस्याह्लोकद्वयं तदा॥
सन्पुत्रोत्पादने यतः कर्त्तव्यः खलु मानवैः । तारयन्ति पितृन्पुत्रा यतः संसारचारिणेः
स्वष्टारं सर्वजन्तूनां धातारं पुत्रकाम्यया । भज धाञ्छसि वेत्पुत्रं कुलधुर्यं महामने ! ॥

नारद उवाच ।

इत्याकर्ण्य वचस्तप्याः प्रत्याह विमलो द्विजः । ब्रह्मक्षेत्रं प्रयागं हि याम्यहं पुत्रकाम्यया
इत्युक्त्वा चलितः सोऽथ हृष्टिारमगाद्द्विजः ।

स्नात्वा तत्राऽपि विधिवदिन्द्रप्रस्थमद्याऽगमन् ॥ ३३ ॥

कतिमिवासरेर्षीर सायंकालेऽखिलार्थदे । स्नात्वाभुक्त्वा निशायां स सुप्तापयमुनातटे
निशीथे स्वपनस्तस्य विमलम्याऽन्तिके विधिः । हंसमारुह्य देवेशस्तीर्थैः सर्वैरनुदुतः ॥
आगत्योत्थापयामास विमलं पुत्रवाञ्छकम् । उवाच च मुरध्रेष्ठो वचनं मधुराक्षरम् ॥

ब्रह्मोवाच ।

जाने समीहितं विप्र त्वदीये मनसि स्थितम् । न तत्पूरयितुं काव्यो यतस्तत्कारणं शृणु
एकदा मेरुशिखरे मिलिताः सर्वदेवताः । तुष्टुष्टुर्मुद्वचमुवा माधवं कार्यमिदमे ॥३८॥

स्तुतोऽस्मदादिविबुधैः रूपया भगवान्हरिः ।

प्रसन्नोऽभूत्तदा विष्णुर्युष्मध्वमिति चाऽब्रवीत् ॥ ३९ ॥

इत्युक्तास्तेन ते देवा यथाभिलषितं पश्य ।

धीपतेः प्राप्य ते जग्मुः सर्वे स्व्यं स्व्यं निरेतनम् ॥ ४० ॥

मयोक्तमिति देवेश देहि मे वरमुत्तमम् । प्रयागं नाम मे क्षेत्रं भवत्यखिलकामदम् ॥
ततः शतगुणं भूयादुद्वितीयं क्षेत्रकं मम । इन्द्रप्रस्थगतं मम्यवृत्तं त्वत्तो मयाऽजगत् ॥
इत्याकर्ण्य वसो मह्यं भगवानाह मां तदा । तथाऽस्मिच्चित् पुनर्वाचमुवाच धूयतां वचः

भगवानुवाच ।

इन्द्रस्य स्वाण्डवारण्य इन्द्रप्रस्थाभिर्धं शुभम् । क्षेत्रं कल्पिर्दजान्तोरे मत्तुल्यास्तत्र यंमृताः

विह्वला पुत्रस्य विस्मिताश्चाप्यन्ती स्मर्त्तृगणम् ॥ १५ ॥

भागवत् दर्शनं देहि मात ! मां पतिताम् । कष्टं घोरं क्रीं कानीं त्रिगुणे गुणान्वितं
मात उवाच ।

एवं पित्र्य लम्बाया राज्ञ्या पतिता भुवि । दन्नाद्रादुदलानां मेमा चान्द्रमनीः
भग्याऽऽज्ञगाम विप्रविर्गिमन्तो नृपसन्तप्रः ।

दृष्ट्वा तां पतितां भूमौ किं किमित्यभ्यस्यत ॥ १८ ॥

काम्यादियं कीर्णपेशा व्यस्तप्रविभूषणा । पतिता भुवि कल्याणं हृदि नम्य वि
तस्या वयम्यास्ताः सर्वाः प्रोचुस्ते विमलं नृप ! ॥ १९ ॥

वयम्याऊतुः ।

अर्धाक्ष्य येदांस्ते पुत्रो इत्या च गुरुदक्षिणाम् । नारायणपरो भूत्वा प्रविज्जहृदि च
तस्य विश्लेषशोभेन पतिनेयं घरातले ॥ २१ ॥

नारद उवाच ।

इत्याकर्ण्य वचस्तासां विमलो बुद्धिमत्तरः । प्राथोचयन्निजां भार्यामिति वागमृतेन ।

विमल उवाच ।

उत्तिष्ठ जाये ! शृणु वाक्यमीरितं मया किमर्थं पतिता विप्रदक्षि ।

धन्यः सुतस्ते य इमं विनश्वरं विश्वाय भेजे हरिपादपङ्कजम् ॥ २३ ॥

धन्या त्वमप्यस्य जनिप्रदायिनी यस्याः सुतस्ते हरिपादभागभूत् ।

सन्तारयिष्यत्यपि मामसंशयं कुलं कुलोत्थानपि पूरुषान्जुमे ! ॥ २४ ॥

ॐ विश्वमेतच्च पतच्च चञ्चलं ॐ सेवर्न-शाश्वतलोकदं हरेः ।

मत्तेति भेजुर्भरतादयो नृपा यथा हरिं साध्वि ! तथैव ते सुतः ॥ २५ ॥

दत्ताधनगारुशरीरवान्धया एते भवन्ति प्रतिजन्मदुःखदाः ।

ताद्यज्ञं यापद्हरिपादपङ्कजं भजेत धीरोऽखिलकामवर्जितः ॥ २६ ॥

नारद उवाच ।

नन्तं ततोयिता-तेन धीरेण धरणीनलान् । उत्थाय निजमर्तात्मप्रयीद्दीनया गिरा ॥ २७ ॥

तस्मै स्ववृत्तमाख्यातं ब्रह्मसम्वादात्मकम् ।

यदुभूतं द्वारकातीर्थं श्रुत्वा सोऽपि विसिन्धये ॥ ६२ ॥

उवाच सच धर्मात्मा सखे! मम बचः शृणु । यावन्ति भारतेक्षेत्रे तीर्थानि विहितानि मे
सायन्ति कर्तुमिच्छामित्यदुक्तं तीर्थमुत्तमम् । नीत्वामां दर्शयसखे! तर्त्तीर्थं सर्वकामदम्
सखायस्ते वरा भूमायुपकुर्वन्ति ये सखीन् । न तैर्ननुसमो लोके पिता माताऽथवा सुतः
निर्जनं पुरुषं लोके सर्वमुञ्चन्ति बान्धवाः । नमुञ्चन्ति सखायस्तु तस्य दुःखेन दुःखिताः
संसारार्णवनिर्मग्नान्सखीनुदरते सखा । उपदिश्य हरेर्मतिमागं जन्मेन्धनानतम् ॥ ६७
अतन्त्य मे सखा श्रेष्ठ ! उपकारं विधेहि मे । दर्शयैतद्वरश्रेष्ठं तीर्थाख्यं द्वारका द्विज ॥
इति श्रीपात्रे महापुरुषेण पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे कालिन्दीमाहात्म्ये
द्वारकावर्णनं नाम सप्ताधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०७ ॥

अष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः

विमलब्राह्मणस्य मित्रब्राह्मणेन सह इन्द्रप्रस्थस्थद्वारकातीर्थयात्राकरणं विमलमित्र-
ब्राह्मणेन प्रतिनिवृत्त्यराक्षसयोनिमापन्नानां नगरवधूनां द्वारकास्थजलेन-

स्वकमण्डलरक्षितेन ममुद्धारकरणम्

नारद उवाच ।

विमलस्तं छिजं नीत्वा द्वारकायामिहाऽऽगतः । पुनस्तीक्ष्णतुर्धोरा धीपनेर्मतिकाम्यया
भूयः से मेघगम्भीरा घागासीदिति भूपते ! ॥ १ ॥

आकाशयागुवाच ।

शृणु नं द्विजशार्दूल ! हरेर्स्तीर्थमिदं शुभम् । एतर्त्तीर्थं प्रसादात्तं विष्णुमभिर्मविष्यति ।
यया जहानि लोकोऽयमविद्यामोहमुन्धणम् ॥ २ ॥

विरिञ्चे' रचितातत्र स्वकीयाद्वारकापुरी । मया शतगुणाम्मोघिनीरस्थायाः पुतागुनैः
तामुल्लङ्घ्य नरो यस्तु तीर्थमन्यन्निपेयते । न तीर्थफलमाप्नोति स पुमाश्च मृगोऽपि
सर्वतीर्थोद्दिनं पुण्यं शक्रतीर्थं लमेन्नरः । द्वारका च पुरी माया तीर्थमन्यते स्मृतिः ।

यो निमज्ज्याऽन्यतीर्थेषु कृत्वा च विविधां क्रियाम् ।

अत्रैष्यति फलं तेभ्यः फलं प्राप्स्यति स ध्रुवम् ॥ ४८ ॥

इत्युत्तथाऽन्तर्दधे विष्णुरहमप्यगमंस्वकम् । लोकं द्विजेन्द्रवैकुण्ठादधो भागोऽवस्थितम्

प्रयागान्मामकात्क्षेत्रात्काशी शतगुणा स्मृता ।

काश्याः शतगुणेऽ(णं) तीर्थं निगमोद्बोधकं तथा ॥ ५० ॥

तीर्थसप्तकमेतत्तु त्रयं तुल्यफलं स्मृतम् । एतन्नयमनुल्लङ्घ्य यो गच्छति सितासितम् ।

तस्याऽहं चाञ्छितं विप्र! ददामि खलुनान्यथा । केचिदाहुः सप्तपुरी सप्तपुण्या महर्षेण

अयोध्यायाः शनं ताम्भ्य इन्द्रप्रस्थं प्रचक्षते । त्वमत्राऽऽगत्यविप्रेन्द्र सर्वकामाप्नोति

तीर्थं श्रीद्वारकाख्ये हि कुरुस्नानं सुतेच्छया । यावन्ति सर्वतीर्थानि ब्रह्माण्डकाल्यगौरे

तेभ्योऽपरिमितं पुण्यं शतनामनि कीर्तिते । सुतं ते कुलधारेयं तीर्थमेतत्प्रदास्यति ॥

स्नानाच्च तय गोविन्दः प्रसन्नतमा भविष्यति ॥ ५५ ॥

नारद उवाच ।

न्युत्तथा देवदेवेशो ब्रह्मा तत्र तिरोदधे । विमलोऽपि तदा स्नात्वा देवार्जित्यनर्घम्

त्युवाच स धर्मात्मा द्वारके कृष्णपद्मे ॥ सुतं वंशकं देहि महां भक्त्या तं तम ॥

इत्युक्तं तेन विप्रेण देवयागभयकृदा ॥ ५८ ॥

देवयानुवाच ।

वन्ते धर्मनस्वज्जो वंशकृत्तां भविष्यति । प्रमादादस्य तीर्थस्य सर्वतीर्थशिरोमणे ॥

वाहि मेढं विदग्धो मा मुरजं तेन मञ्जनम् ॥ ५९ ॥

नारद उवाच ।

यावन्त्ये स तावर्णा विभक्तं पुत्रजग्मनि । जगाम ब्रह्मप्राप्तं द्वारकाया वामदेवी

तुं तदप्य मृता पित्रो ब्रह्मयान्यवेत्य । विद्विजतश्चिन्तो गिरं कृत्वा श्रीर्णानि शर्मान

आयागतीस्ताः समालोक्य ब्राह्मणो भयविह्वलः ।

आत्मानममितश्चक्रे रक्षां वेदोदितां वृष ! ॥ १६ ॥

। आगत्य स्थितादूरां राक्षस्यो भीमविक्रमाः । तेजस्तानस्यमन्त्रैश्च प्रत्यादिष्टानराधिपः ।
। त्र्युध को भवानत्र कुत प्राप्नोऽसितद्वद । त्यद्वर्शान्गमनोऽस्माकं प्रसादमधिगच्छति
। चत्पादस्पर्शानातिक नो न विप्रः भविताफलम् । अतोमूर्द्धमुनो देहिस्वकीयं पादपद्मजम्
नारद उवाच ।

इत्याकर्ण्य पञ्चस्तासां जगाद हरिदन्तजः ॥ २३ ॥

द्विज उवाच ।

एत्वा पवित्रार्थानि ब्राह्मणोऽहं समागतः । सास्त्रं पुष्करं यामिभवर्तभिः किमिष्यते
यतस्तन्प्राप्यतां दातुं शक्नो दाम्यामि चेत्तदा ॥ २४ ॥

राक्षस्यऊचुः ।

येषु तीर्थेषु विप्रेन्द्रे त्वया स्नानं वदस्य नः । तानि सर्वाणि पुण्यानि मोक्षयाऽन कुज्जमनः
अस्मान्नितरां वृष्णाधुभ्यां दादणदु गितान् (?) ॥ २५ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

अयन्ती माध्वमान्पूर्वमहं हरिपुरीमिति । ततोऽहं दारवा तस्मादब्राह्म्या सोमोद्वयाजले
ततः प्राप्तः प्रभासाण्यं तीर्थं नीरधिर्नीरगम् । तस्मात्त्वेन तु निवर्त्तयेऽहं स्नानं परमपायतं ॥
तस्मादहं महापुण्या किष्किन्धां समुपागतः । इतो यत्र तु रामेण घालीकस्त्रिणैश्चरः
तस्मान्नष्टं राक्षस्यस्या नमं दानी त्वयं सिद्धम् । समागतोऽहं यत्राऽग्निभार्ता मयं मे रिता
ततोऽहमग्निरेणीं तान्त्यादक्षिणावधे । शिववाग्नीषिण्युवाच ॥ इष्टे तत्र मया पुरी
षयोर्नरपत्नो जन्तुः शिषो विष्णुश्च जायते । ततोऽहमुत्पलं प्रातो यत्राऽग्निहस्तिर्नृश्वरः
अशुषं देहं साक्षाद्भूतजानमपि काङ्क्षितम् । तमयं धित्वा शिषिद्वयसन्ध्या निवेदितम्
प्रसादभूतं तस्मै च गङ्गासागरसङ्गमम् । तत्र देवादृशीन्निनृं स्तनं जिह्वा यथाविधि ॥
यत्र गङ्गागन्धुर्गो जाला तत्राऽहमागमम् । ततो गमामुत्तम्य सिन्धुना दस्वापयामिधि
विश्वम्भुल्लभां पुष्पवन्दनोदकपूजितम् । कोरलो गायदूरात्किर्णधारणमभ्यसा ॥ २६ ॥

नारद उवाच ।

निगम्येति दितधेष्टौ तां पानमशर्माणिनाम् । प्रमादोऽयं हरेर्मादित्युवाच पानम् ।

शान्त्या गौ विधिरात्र लब्ध्या मक्ति हरेः पानम् ।

मेतनुः प्रणिपत्येद् माभिमार्गा मिथम्नवा ॥ ४ ॥

जिज्ञासुवतुः ।

यथावयोर्हि संयोगः पणि जातोऽविनाशितः । यथा गृहकलत्रादिर्मयोगो भुवि जा
साम्यनं चिरदोमार्पायणार्ता मार्गवर्तिनोः । तथादासुनादीनां कालव्यालाम्पर्यन्ति
धन्यःस पुण्योलोके यो दासुनसहस्रम् । विज्ञाय क्षणिकं नित्यं संधयेच्छान्तिमसं

नारद उवाच ।

स्मरणं करणीयमेदासोऽहंत्यत्पदाश्रयः । सन्देशप्रेषणीयो मामित्युक्त्वा स्वगृहं
गणुराजन्त्यथा तेन मित्रेण विमलस्य तु । मोक्षणं राक्षसीनां तु विहितं पथिगच्छ
व्रजन्तः ब्राह्मणप्राप्तस्तं देशं जलवर्जितम् । यत्र ताःपापविप्लुष्टा राक्षस्यःसुनृणाकुल
अथ ताःपथिगच्छन्तं दूरादुद्गृह्णाद्विजोत्तमम् । सुजलामग्रहस्तं तंमिथस्त्विति वभाषि

राक्षस्यऊचुः ।

आयातिपथिकः कश्चिज्जलपात्रं करेदधत् । अस्माकंभुत्तृयोः शान्तिर्मनागपिभविष्यति

एनं सम्मक्षयिष्यामः पास्वामोऽस्य करे स्थितम् ।

पात्रं जलं ययं तृष्णाधुधार्ताः शतवर्षतः ॥ १२ ॥

नारद उवाच ।

काचिदाहेत्यहं पूर्वमस्योष्णं कालवण्डरम् ।

भक्षयित्वा ततो रक्तं पीत्वा पास्यामि जीवितम् ॥ १४ ॥

अन्याप्राह कियद्दुःखं विद्यतेऽस्यगजानने । मम व्याघ्राननायास्तु पानायाऽपिनदृश्यते
अन्या ये रथचक्राख्या भूयतां वचनं मम । करिष्येकुण्डलमहं केनाऽग्नैरस्य मेतलाम्
अन्याऽवददहं दन्तैरेकतः श्यामलीकृतैः । स्मे पोडशभिर्नूतशालायां नक्षिरारद ! ॥१७॥
इत्युक्त्वा ता मिथः सर्वास्तंछिजंप्रतिदुद्गुः । विपृतान्या ललाटिक्वाःप्रघोतैकमहाभुजाः

मधतीमिरहं पृष्टो यत्तदाख्यातमेव मे । इष्टा वो दुर्दशामेतां हृषा मे जायते हृदि ॥
उच्यतां किं करोम्यद्यभवतीनां वशो ह्यहम् । ज्ञानं भयतु युष्माकमिति । सिधिवेऽम्भसा
नास्तजलाभिप्रशक्तु सर्वपांजन्मकर्मणाम् । संस्मृत्यतत्पुत्रश्चैव राक्षसं देहमुत्थयाम्
आसाद्य देवतादेहं विमानशतमागतम् । आरुह्याऽप्सरसो भूत्वा ताः प्रणमुर्द्विजन्मने ॥
ऊचुश्च भो द्विजधेष्टे द्वारकाजलसंगमात् । राक्षसत्वाद्भयं मुक्ता गच्छामस्विदशालयम्
इन्द्रप्रस्थान्तरायतिन्येषा या द्वारका द्विज ! । नात. परतरं लोकेऽन्यर्त्ताथमविन्दार्थदम्

नारद उवाच ।

इत्युक्त्वा ताः समारुढा विमानेषु महीपते ! । जग्मुः प्राचीं दिशतेनदत्ताजार्थे द्विजन्मना
यमुनानीरवर्तित्या द्वारकाया महीपते ! । शृण्वन्माहात्म्यमेतस्या नर. पापैः प्रमुच्यते ॥
चेदज्ञानां ब्राह्मणानां शतस्येच्छासुभोजनान् । यत्फलं धवणादेतन्महिम्नस्तन्प्रापते ॥
गोविन्दाराधने सम्यग्यथा वै सौख्यमिन्द्रिये ।

माहात्म्यधवणादस्या द्वारकायास्तथा नृप ! ॥ ६५ ॥

सूर्येन्दुग्रहणे दानात्सुवर्णपण्यविशतेः । यत्फलं शृण्वन्मैतस्य माहात्म्यं नदद्याप्यते ॥
विमलस्य सुतप्राप्तिं धृत्वा सुत. इहाऽऽप्न्यते । तत्सत्पुर्णमतिशयं च लभ्यते भक्तिरुत्तमा
राक्षसीनां विमोक्षं यः शृणोति धृदयान्वितः । स याति तादृशधैर्यविमानेन सुरालयम्
नृपवर ! महिमा ते वर्णितो द्वारकायास्त्रिभुवनजनसंख्ये शतवर्त्तार्ये स्थितायाः
किमपरमतिपुण्यं वर्णयामि त्वदग्रे कथय नहि विधेयः धेयसि न्ये विन्दम्यः
इति श्रीपात्रे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्रपां संहितायां उत्तरे खण्डे कालिन्दी-
माहात्म्ये द्वारकास्थानं नामाष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०८ ॥

ययिप्रितानिजज्ञानां स्पर्शनेनाऽहमागमम् । तत्राऽस्मिन्मोघनाराण्यं तीर्थं त्रिगुह्यं
 नत्र स्नानादिकं कर्म निरागम्यैः ! वृत्तं मया । ततः काशीमहं प्रातो रात्रयानेनुनां
 नन्या विश्वेऽजं देवं विष्णुमाप्यमेधय । स्नानं मणिकर्णिकार्यां ज्ञानशालां वनदि
 त्रिगुह्यमुत्तिष्ठन्मत्र प्रयागं पुनरागमम् । पापशुद्धयतुर्देश्यां साक्षाद्यत्र प्रजापतिः
 एकस्मिन्मायमाने तु स्नानं कृत्याऽगणोदये । पुनस्तस्मात्समायातेनैमिषं मोनयं

यत्र तीर्थाणि सर्वाणि यसन्ति च म्यमायया ।

ततोऽहं मथुरां प्रातो यत्र विधानिर्मयकम् ॥ ४१ ॥

तीर्थं तत्सशिर्षो पुण्यमसिक्कुण्डाल्यमुत्तमम् । कृष्णगङ्गाध्रुवाक्षूत्केक्षिरादीयतीर्थं
 यमुनाऽस्ति महापुण्यायत्र सर्वार्थदायिनी । उभयोः कूलयोस्तस्या वनानिडादशशि
 राजमानानि श्वेचर्यः समस्तार्थकराणि च ।

सन्ति तेषु नरः छात्वा पीत्वा भूयो न जायते ॥ ४४ ॥

ततोऽहमागमं पुण्यं हस्तिनापुरमुत्तमम् । यत्र धीपनिषादाब्जजाता गङ्गा सखिना
 नतो नारायणस्थानं हिमवदुभूमिसंस्थितम् । भागत्य माधवं दृष्ट्वा केदारमहमगा
 यत्र सम्पूज्य विश्वेशं पीत्वाऽहं सोदकं पुनः । हस्तिनारं महापुण्यमागमं जाह्नवीतटे
 तत्र छात्वा पितृन्देवाक्षूषीन्सन्तर्प्य चाऽप्यहम् ।

समागतः कुक्षेत्रे यत्र प्राची सरस्वती ॥ ४८ ॥

तत्राऽप्यहं क्रियाः सर्वाः कृतवान्नियतेन्द्रियः । अर्चयित्वाचपदाब्जं धीपनेः पुष्करस्यांतं
 चलितो मार्गमध्येतु विमलोनाममेसखा । मिलितो मां प्रजनोहमिन्द्रप्रस्थानु तीर्थतः
 नीतोऽहं तेन राक्षस्यः । पुनस्तत्र द्विजन्मना । तीर्थोत्तमे परावृत्य शक्रप्रस्थेऽविलोच्यते
 तत्राऽस्ति दारुका पुण्या निर्मिता विष्णुना स्वयम् ।

तत्राऽवलोकितः साक्षाद्विष्णुर्याक्याग्र रूपतः ॥ ५२ ॥

तत्राऽहं सचसंभारतो विष्णुमक्षिप्रलब्धये । दत्ता सा विष्णुना महंतस्मैव कृष्णमूर्तिना
 भक्त्या (ता) तत्र हरेर्वाणीन रूपं विलोकितम् । भक्तिर्द्वैधाततः स्थानाय महं पुष्करमति
 तत्राऽहं सचसंभारतो विष्णुमक्षिप्रलब्धये । दत्ता सा विष्णुना महंतस्मैव कृष्णमूर्तिना

सुप्वाप सुरतायासरूपाद्गो निशि निर्भयम् ॥ १२ ॥

स चण्डको निशीघ्रेऽथ प्रविवेशतदालयम् । मुकुन्दस्य समाहर्तुं हर्म्यं भूयादिवस्तु यत्
उपकार्या बहिःस्थं यत्तदुगृहीत्वाऽगमदुगृहम् ।

स्वकीयं च पुनस्तस्य ब्राह्मणस्याऽविशदुगृहम् ॥ १४ ॥

कपाटोत्पादनार्थं तु स्तनेनमहताऽभयत् । लोहयन्त्रावरुद्धश्च स नोद्धाटयितुं क्षमः ॥
आररोह तदा तस्य ब्राह्मणस्याऽविशदुगृहम् । प्रविश्यतदुगृहं कूर-रुपाणं पाणिना दधत्
अट्टालिकां स पापिष्ठो नापितस्तत्स्करक्रियः । तत्राऽपश्यत्प्रसुप्तीतीदृशतीरतिविहारी
जगाम च तयोः पार्श्वे हेमभूषाजिघृक्षया । शय्याया एकदेशस्थं गृहीत्वा भूषणं घट्ट ॥
हतु तदद्भुतो हस्तं प्रससार स नापितः । तत्स्करस्पर्शतो विप्रो जजागार भयानुरः ॥
न किञ्चिद्वेच संमील्य नेत्रे तत्रैव संस्थितः । यदा स तत्स्करपापो गृहीत्वा देहभूषणम्
चलितः स तदा तेन दोर्म्यामात्तो द्विजेन हि । पश्चादागत्य वित्तस्य सहमानेन संक्षयम्
तेनाऽपि नृपवारेण रुपाणेन हतो द्विजः । विद्रीणोदरमध्यस्तु तानमातर्गितारयन् ॥
यदन्तः किंकिमित्येतत्पार्श्वं तस्याऽऽययुर्जनाः ।

ददृशुस्तं नि सुतान्त्रं रुधिरालिप्तविग्रहम् ॥ २३ ॥

पप्रच्छुद्ध मुकुन्दैदं कर्म केनेदृशं कृतम् । सोऽपि रुक्मिणमहता शोभाञ्चेदं स्ववान्धवान्
मुकुन्द उवाच ।

ममैव परिवाकोऽयं पूर्वोपाजितकर्मणाम् । न कश्चित्सुखदुःखस्य दानाकन्याऽपि देहिन्
धर्मोऽधर्मश्च तावेव तेषां मूलं पुरा कृतौ ॥ २५ ॥

नारद उवाच ।

इत्युक्त्या स तु भूयस्या पीडयागादपीडितः । तस्याज भूषणे प्राणान्यन्यतो मुहुरां तदा
विललाप तदा तस्य माताद्विजसर्पानुरः ॥ निधाय तच्छिरस्वाङ्कुरेण्डलाभ्यामलङ्कृतम्
मातोवाच ।

हा हताऽस्मित्यया वन्तः दशमत्यां च गच्छता । दिनधीरिव मूर्खेण वाधमाचरन्त्यभ्यन्ता
यदङ्गं चन्दनान्पयोष्यं तव महामते ! । मां मज्जयार्तिशोकाब्धौ तदिदं धूलिभूतम् ॥

नवाधिकद्विशततमोऽध्यायः

अयोध्यामाहात्म्यप्रसङ्गं राजचौरनापितेनविप्रमुकुन्दस्यतस्यगृहेचौर्यमाचरता-
वधकरणम् तन्मातृवध्वान्धवैर्विलापकरणं तेभ्योवेदायनतपस्विना-
दृश्यजगतीमिध्यात्वम्प्रतिपाद्यतत्त्वज्ञानप्रदानम्

युधिष्ठिर उवाच ।

सौभरे'कस्य तीर्थस्य माहात्म्यं नारदोमुनिः । वर्णयामासशिव्ये शक्रतीर्थगतस्य ।
अतस्तु मम शुश्रूषा जायते मुनिपुङ्गव ! शिविनारदसम्यादं ब्रूहि पुण्यं जगत् मे ॥

सौभरिरुवाच ।

धर्मराज! शिष्या राजा भुत्वा नारदवर्णितम् । द्वारकायास्तुमाहात्म्यंतमेयाऽमृच्छदस्य
शिविरयाच ।

प्रह्लादोऽपि मुरधेषु ! धृतं माहात्म्यमुत्तमम् । इन्द्रप्रमथतदध्याया द्वारकाया मयाऽनुक्तं
अयोध्यायां यदि मुने ! किञ्चिदस्ति पवित्रकम् ।
चरितं मम तद्ब्रूहि पिपासोन्मथद्वन्द्वोऽमृतम् ॥ १ ॥

नारद उवाच ।

अस्त्यत्र शरितं पुण्यं प्रदायान्ननाशनम् । नापितस्वाऽन्ययुक्तस्यमुकुन्दस्यद्विजस्य ।
प्रह्लादो नापिनोऽग्नप्रपृष्टुं गतो जिहः । प्रसादत होयलायास्तु पातयि स्वर्गनि गतो
बन्धनागतदीप्तोरे पुर्वा सा च विधेद्विष्ठा । तथाऽस्मिन्नाग्नि पातयन् होताम शरितं
चौर्येण परितानामगहर्ता स पातकम् । पातकः शत्रुपत्ताये पातयानामयमुपहृष्टः ॥
दुष्टप्रसक्तो जित्यं परम्विदग्धदेन्द्रियः । निजदा देवायये निमिषिषिकाप्रायश्चित्ता ॥
स तस्योद्भिन्नान्नामे प्रसक्तोऽप्यनिद्रियः । संतुक्तो प्रसक्तमोऽग्नमुकुन्दो नापिनोऽग्न-
स तस्योद्भिन्नान्नामे प्रसक्तोऽप्यनिद्रियः ।

नारद उवाच ।

इत्याकर्ण्य पश्चाद् स पवनं चेदिकोदितम् । आरब्ध हर्म्यमद्राक्षीदन्मान्तेवासिनंमृतम्
तदन्तिके समालोक्य बन्धूनाब्रन्दतो भृशम् । उद्धरिष्यध्रिदंधीरशोकाब्धेस्तानुयात्रह

वेदायन उवाच ।

देहमुद्दिश्य वाऽऽत्मानं शोकोऽयंक्रियतेत्यया । मातः कथयसत्यंमनोमयोर्युज्यतेहिसः
देहोऽयं भूतसंघातः प्रारब्धैः समुपार्जितः । नेतु क्षीणेषु भूतानां पृथक्त्वमुपजायते ॥
यदेकीभवन् तेषां कर्मभिर्जन्म तत्रणाम् । तत्राशे तत्पृथक्त्वं च तदेव मरणं स्मृतम्
पेवयं पृथक्त्वं भूतानां कर्माधीने यतो युधैः । अतो देहेन कर्तव्यः शोकः पर्यशे जडे
अनाद्यविद्यया जीवे दृष्टे मरणजन्मना । देहस्याऽऽत्मन्यहंबुद्ध्या मन्यते नहि तत्र ते
सन्निवृत्ता सततबुद्धा यच्चबुद्धं रूपवर्जितम् । स्पष्टकाशं जगद्वेतु हेत्वनीतं गुणोज्जितम्
नित्यं विज्ञानमानन्दस्वभासाभासयज्ञात् । न जिह्वालेदितद्यथुर्नपश्यति शृणोति ना
श्रुतिर्जिघ्रति न घ्राणं नन्वक्स्पृशति कर्हिचित् ।

अतोतमिन्द्रियेभ्यस्तत्स्वप्रकाशकमात्मदृक् ॥ ५६ ॥

प्रविश्यं मनो दूरं बुद्धेरपि न गोचरम् । तस्याऽवताररूपाणि शुद्धसत्त्वानि देयताः ॥
तेवन्ते तत्र जानन्ति रूपं यत्सदसत्परम् । पर्यं स्वरूपमात्मायत्नं समुद्दिश्यककुर्ध्वाः
प्रोक्षं कुर्याद्यतस्तस्य मोक्षसिन्धौ संक्षयः ॥ ५६ ॥

इति धांपात्रे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे कालिन्दी-
माहात्म्ये नवाधिकद्विरातमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥

दशाधिकद्विशतमोऽध्यायः] * वेदायनसुरत्यप्राप्तमुकुन्दयोर्वात्तावर्णनम् * ७०६

दृष्ट्वा गुर्यनुजो सुमो शनैः प्रायोधयत्तदा । उवाच च नमस्कृत्य गुरुं दिव्याकृतिर्नृप ॥

मुकुन्द उवाच ।

वेदायन गुरो तुभ्यंनम आशीस्तवाऽनुज ॥ प्रसादाद्वां ममाऽस्मीनितीर्थेऽत्रपातितानिचै
अपमृत्युमहं गत्वा निरयं प्राप्य तत्फलम् । एतत्तीर्थप्रसादेन दैवी लब्धा मया गतिः
त्वां गुरुं तीर्थभूतं तु नमस्कर्तुमिहाऽऽगतम् । अहं गच्छन्विमानेनदिव्येनत्रिदशालयम्
नमस्कृतो भवनेतत्तीर्थं चाऽयं सहोदरः । दृष्टो मामनुजानीहि यामि स्थगं सुखोदयम्

नारद उवाच ।

श्रुत्वायं वचनं तस्य मुकुन्दस्य गुरुस्तदा । वेदायनो विमानस्थं तमृचे गतविम्मयः ॥

वेदायन उवाच ।

मुकुन्दाऽऽख्याहि मे सत्यं लब्ध्वा यन्मरणं भवान् ।

कस्मिँल्लोके गतस्तात ! यतो यात्यधुना दिवम् ॥२१॥

किं वृत्तं तत्र ते तात तस्य लोकस्यकोऽधिकः । कीदृशीचप्रज्ञाकीदृग्धर्मस्तत्राऽखिलंषट्

मुकुन्द उवाच ।

कथयामि गुरो तुभ्य यद्वत्तं मरणादनु । तीर्थस्याऽस्य प्रसादेन स्मृतिर्मे जायतेऽधुना
यदाऽऽहं तेन निहतधण्डकेन दुरात्मना । नापितेन तदाऽऽजमुयंमभृत्याः मुदारुणाः
पिङ्गाक्षा रक्तकेशाश्च श्यामदेहनखाधराः । घामनादीर्घचरणा हस्यनासाश्च इन्दुराः ॥
नीयतां नीयतामेव धर्मराजस्य शासनात् । पुरी संयमनीमेवमूचिरे तं परस्परम् ॥
इत्युक्त्वा यातनादेहे मां निवेश्य महादया । निदध्यदारुणैः पाशैर्जघ्नुर्लोहस्य मुद्गरैः ॥
तेरहं नीयमानस्तु मार्गेऽस्तनवालुके । अरुदं भृशदुःसार्तस्ताडितोऽहं पुनश्च तैः ॥

प्रोबुध ते ध्रुवं पृथ्वा निर्मत्स्येति च मां वदु ॥ २८ ॥

यमदृताऊचुः ।

त्वया सुमो गुरुर्यस्माद्वदता ब्रह्म निधनम् । किं करोषि यमस्याऽप्रेक्ष्यंदारुणंमुसम्
तस्य पापस्य भोक्तव्यं दारुणम्यफलं त्वया । तेनैव पाप्मनापापिअपमृत्युं गतोमयान्
इत्युक्त्वा मां मुहूर्तेन वदुयोजनसंस्थिताम् । पुरी संयमनीं निन्युयं च राजा स्वयंयमः

दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः] * मुकुन्दद्वारास्वर्गतिप्राप्तिकारणवर्णनम् * ७११

विडालास्याः पिङ्गकेश्यो भामिन्यो दीर्घपत्कराः ॥ ४८ ॥

तीर्थेस्याऽस्य प्रसादेन निष्पापोऽहं यदाऽभवम् । तदाभयाप्रजाहृष्टादिव्यरूपा यमालये
सर्वास्ताः सत्यवादिन्यो विनयाचारसञ्चिताः ।

दिव्याभरणधारिण्यो दिव्याम्बरविभूषिताः ॥ ५० ॥

इत्येतन्कथितं तात यत्पृष्टोऽहं त्वयाऽनय ! अनुजानीहि मां गन्तुममेषापुरीं प्रति ॥
नारद उवाच ।

इत्याकर्ण्य स संन्यासी स्वशिष्योक्तं वचस्तदा । भूयः प्रच्छधर्मात्मा मुकुन्दं तं द्विजं नृप
वेदाय न उवाच ।

याव्यावधि गुरुस्नेहं मत्तोऽधीनं त्वयाऽविलम् । शब्दशाल्यसमेतश्च वेदस्तु सपदकम-
विहिता मम शुश्रूषा भावेन भवतो नमा । त्वयि सन्ति सतांसाधोगुणाः शमदमादयः
गुरुलोपकृते पापं कथं ते समजायत । एतदाख्याहि मे तात यथा जानामि तत्त्वतः ॥
मुकुन्द उवाच ।

जन्मोपवीतकन्यानां दातारो निगमस्य च । यशोपवीतशतुधे नाजामङ्गः कृतो मया
भवधूभ्यगुरयोः सेवा भृत्येनेव कृता मया । तयाऽपि शाल्यदातुधे नाजामङ्गः कृतो मया
पुरोधा यः कुलाचार्यो वेदवेदाङ्गपारगः । तस्याऽपराद्धं किञ्चिन्मे तत्र त्वं धोतुमर्हसि
यद्यस्माकं कुले पुत्रो जायते धर्मकोविदः । तदा पुरोचसे धेनुमेकां वातम्यदक्षिणाम्
दक्षः संक्षिपतेनालमिति यं शस्य न स्थितिः । पुरा ममैव पुत्रे तु ज्ञातमात्रे शुभेऽहनि ॥
कुलत्रिया मया तात ! न कृता मूढबुद्धिता । तस्याध्याकरणेनैव गुरुलोपकरोऽभवम् ॥
निवेदितमिदं सर्वं गुरुलोपायथा मम । पापमासीदनुग्रां मे देहि यामि सुरालयम् ॥

वेदाय न उवाच ।

इन्द्रप्रस्थान्तरावर्तिन्येषा या कोशला शुभा । स्मृतिरम्याः प्रसादेन दृश्यते पूर्वं जन्मतः
केतुपुण्ये तर्फीऽस्मिन् प्रस्थानि पन्निजानि । मुकुन्दाऽऽख्यादिवेनस्य स्मृतिरस्मिन्निग्राऽनय
मुकुन्द उवाच ।

एकस्तु ब्राह्मणकथित्वाप्यं भद्रपृहमागतः । तस्मै स्थानं मया दत्तं भोजनं च यथाविधि

प्रणम्य धर्मराजं ते स्थापयित्वा तु मां पुरः ।
 भार्गवोऽयं द्विजः पाप इति मां ते न्यवेदयन् ॥ ३२ ॥
 दृष्ट्वा मां धर्मराजोऽथ प्रोवाच म्यसमासदः ॥ ३३ ॥

यम उवाच ।

भोः सभ्यामामकीवाचं शृण्वन्तु मुसमाहिताः । यदाऽहं ब्रह्मणा ह्यस्मिन्नधिकारं निवेदि-
 तदा मामित्युवाचाऽसौ ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ ३४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

अधर्मिणां नराणां त्वं शास्ता संयमनीपतिः । यथापराधमाघत्स्य दण्डं चण्डिकात्मज-
 पित्रोरपोषको यस्तु समर्थो गुरुध्रुवतु यः । एतौ महापातकिनौ निपात्यो निरये-
 सर्वेषु यावद्वर्षाणां प्रत्येकमयुतं भवेत् । एतयोर्न त्वया कार्या दया ज्ञातु कटुष्वं-

यम उवाच ।

इत्यहं ब्रह्मणोवाक्यात्स्यगुरुदुहिमानवे । न करोमि क्रियां सभ्यास्तथा पित्रोरपो-
 ब्रह्मणोऽयं गुरुद्रोही तद्द्रोहादपमृत्युताम् । प्राप्तो मच्छासनाद्भृत्यैरानीतो दर्शनाद्
 भो भृत्याऽयधर्मघोरे रौरवे वत्सरायुते । पात्यतां च पुनस्तस्माग्निः सार्यान् यत्र पात्यत-
 तावन्तमेव कालं चै पापोऽयं गुरुलोपकः । नरकेष्विति सर्वेषु यथाकालं मितं दु-

मुकुन्द उवाच ।

वेदायनगुरोस्यामि न भृत्यास्ते यमशासनात् । नीत्यामारी रवे घोरे पाशैर्बद्धुष्यान् यपातय-
 त्वाऽहं तां व्यथां गुर्वी लब्धवानतिदारुणाम् ।

[ताधिकद्विरन्तमोऽध्यायः] * हृत्यामियोगेवण्डनापितयन्धनवर्णनम् * ७१३

नारायण उवाच ।

न हृतो राजन्मुकुन्दो ब्राह्मणोत्तमः । नीतं च तद्धनंभूरि यद्युक्तं तद्विधीयताम्
त्वमस्माकं प्रजातां हि रक्षक' शासकोऽसताम् ॥ ४ ॥

नारद उवाच ।

हर्षं स भूपालो मन्त्रिणं पार्श्ववर्तिनम् । उवाच कोपयताशः किमेभिः कथ्यनेष्टु
नय तं पापं नोचेत्त्वांघानयामहम् । उत्तिष्ठोत्तिष्ठ पापिष्ठ साधूनां शंखिधीयताम्
नो विषये यस्य प्रजादम्युभिरन्यथा । स वृषो नरकं याति तैम्यस्ताश्चेन्नश्रुति

नारद उवाच ।

येति वचो रामः सचिव' स शिष्ये नृप ! येनेन हयमारुह्य पदान्निशितमंयुतः ॥
गृहे मुकुन्दस्य तस्य वन्धून्पृच्छत । मुकुन्दः केन निहतः सत्यं व्रत ममाऽग्रतः ॥
तं पापं निहतिष्यामि शासनाद्भूमपतेष्टम् ॥ ६ ॥

नारद उवाच ।

शुभ्येति मन्त्रिणो वाक्यं प्रत्युचुर्दिश्यान्धवाः ॥ १० ॥

विप्रयान्धवाङ्गुः ।

येन हृतो मन्त्रिणमुकुन्दो नापितेन हि । इदं पलायमानस्य तस्योष्णीयं पपात चै
क्यनधुया वध्या मुकुन्दस्यैव सोऽपहृद् । किं कुर्मस्तेनरायेनमन्त्रिणाजोऽवगातरे

नारद उवाच ।

हर्षं वचस्तेषां वन्धूनां ब्राह्मणस्य हि । ममन्त्री तस्य पापस्य नापितस्य गृहं पर्या
शकुर्त्तापे तरसा तद्गृहे स्वेयमाविशत् । बलिभिः पलिभिः साहसं गवानंय ददत्तं ह
यस्तु तदावता केडोप्याहृष्यतारुणम् । तस्यादुन्धायवामासुस्तेषां नादिनाथमम्
किमित्येव संज्ञयन्नेत्रे उन्मील्यस्वमतौ । यावत्स नापितः पापमन्त्रयत्नं ददत्तं पुनः
संस्मरन्निर्ज बर्मे राशौ वन्द्यतारुणम् ।

अधोमुक्तः हर्षं तस्यै वन्द्यमूर्तिं स्थितं ददम् ॥ १७ ॥

एतिहा च सचिवस्यै पारे बन्धुरलिभिः । निनाय नृपते पापं निनिबोधावन्तरे

सोऽपिभुक्त्वा यथा कामं सुखापरायने शुभे । निशीयेतस्यसर्वाङ्गेभ्यरोऽमृतनि-
 तेन पीडितसर्वाङ्गो निद्रालेभे न स द्विजः । प्रभात एव तत्पात्रं प्राणान्मृत्यावुप-
 तस्य दादादिकर्माणि विहितानि मया गुरो ! ।

तदस्थीनि च गङ्गायां पातितानि विधानतः ॥ ६८ ॥

नेनपुण्येन मेऽस्थीनि पतितानि शिवभदे । तौर्धेऽस्मिन्कोशलेनाग्निं ब्रह्मादेवविनि-
 नारद उवाच ।

स्वचरितमितिराजन्स द्विजः शोच्य सद्यः सुरसुमनसरीरोपां यथोपाय-
 इदमकथि मया ते तस्करात्प्राप्यमृत्युं व्यलमन दिवमेतन्नीर्यराजप्रसा-
 इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे कालि-
 माहात्म्ये मुकुन्दोपाख्यानं नाम दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१० ॥

एकादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः

पौराणामनुरोधेनराज्ञामुकुन्दहत्यापराधेचण्डनापितस्यशिरःकर्चनायचन्द्रभागा-
 मर्यादावहिःसचियाथाऽऽज्ञाकर्णपापिनोऽस्यमर्षगतिवर्णनं कम्पचिद-
 ब्राह्मणस्यम्वपित्रोरस्थनांमञ्जूपायांमर्षस्यप्रवेशःपथादयो-
 घ्पापांतीर्थयात्रिभिःस्वयष्टिकाप्रहारेणमर्षभारण-
 तीर्थमरणान्पापस्यास्यस्वर्गतिवर्णनम्

नारद उवाच ।

त्रिदेवत्ववुः मयं मुकुन्दापातानुसमम् । कथितं खण्डकस्याणि नास्तिन्य शृणुष्यो
 यस्मिन्दिने मुकुन्दस्तु ब्राह्मणस्तेनपातितः । खण्डकेन तदा शत्रुर्त्नद्वर्त्तनागारैः शुष्क-

एकादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः] * ब्राह्मणपित्रोःस्वर्गतिप्राप्तिवर्णनम् * ७१५

निश्चयकामवद्विस्तस्मादुत्क्षेप्यसुशलाकिकाम् । तं निःसृतं समालोक्य सर्पः सर्प इति कुप्य
व्याहरन्तो जनाः सर्वे लोष्टहस्ताः समभ्ययुः । यावत्पलायते सर्पस्तावदेकेन घाति
तत्याज स नदा प्राणान्पश्यतां तीर्थगामिनाम् । त्यक्त्वा भुजगदेहं स देवत्वं प्राप दुर्लभम्
दिव्यं विमानमारुह्य प्रोवाचेद् जनानिह ॥ ४० ॥

सर्प उवाच ।

भो दाक्षिणात्याऽऽश्रुत ब्राह्मणा वचनं मम । पुरा चण्डकनमाऽहनापिनो ब्रह्मदाऽधम
ब्रह्महत्याप्रदोषेण सर्प आसं मरुस्थले । भुक्त्वा नरकदुःखानि धर्माणां लक्षपञ्चकम्
अतीत सर्पयोनीं मे वर्णाणामयुतद्वयम् । तीर्थस्याऽस्य प्रसादेन प्राप्तं देवत्वमुत्तमम् ।
तस्मादिदं न वै त्याज्यं तीर्थवैकोशलाभिधम् । सर्वार्थदयतो नाकप्राप्तपार्षाण्यसामय
नारद उवाच ।

एवं स नापिनः पापो योनिं प्राप्य विनिन्दिताम् ।

जगाम दां विमानम्यस्तीर्थस्याऽस्य प्रसादतः ॥ ४१ ॥

ते दाक्षिणात्या धनयो भूत्वा तत्रैव तीर्थके । ऊपुर्गोविन्दपादाब्जमानसा दृष्ट्वैभवे
माहात्म्यस्य तीर्थस्य दृष्ट्वा स ब्राह्मणोत्तमः । तीर्थेऽब्रजातमिश्रद्वयपित्रो रक्ष्यानि सोऽक्षिपन्
पतितेष्वस्थिखण्डेषु पितरौ नम्यन्तत्क्षणम् । विमानधरमारुह्यो दिव्यां तत्र समागतं
ऊचनुध स्वन्नरयं शृण्वानेषु जनेषु वै । यत्स जीव चिरं लोके धनधान्यसुखी भवे
भावयोर्मुक्तिदानाय मुक्तिपात्यसितोमृश । गङ्गायां पिण्डदानेन यत्फलं स्यादश्रुतस्यैव
पितॄणां या गतिश्चाऽत्र द्वयं स्यादस्थिपातनः ॥ ५० ॥

इति श्रीपादो महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे काण्विन्दीमाहात्म्ये
चण्डकोपाख्याने तार्मिकादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २११ ॥

भार्गीवो ब्रह्महा राजप्रथं गच्छकनार्तिकः । गच्छतामपि मामिच्छतासा तन्वगेनैव
राजोत्तम ।

धर्मज्ञ सगिणधेय ! शृणु त्वं वचनं मम । इयं गच्छिताऽऽयुष्मन्भद्रमाणाऽवनिना
स्पृशन्ति येऽत्र ये प्राणाऽभ्यन्ते ते सुखमवश्म । भयव्यनहन्तव्यपापमात्राव नास्ति
पञ्चकोशागते शम्पा शम्पांश्च या वदिर्जहि । सरकान्दारणानोप ब्रह्महा यातु मानिन्
माग्य उपाय ।

इत्युगमनेन ये गमा स राजन्मग्निसत्तमः । भयव्याग्नेयामास हन्तुं तं भूप्रजासनम्
भयव्याग्ने ममुप्राय बन्ध्रमाणागते तटे । योजनऽयभूमार्गं चिच्छिदुस्तस्य मन्त्रम् ।
स पापो मारयंदेशे सर्पोऽभूत्कालयिप्रहः । घयकोटरमव्यस्यो विपञ्चालाकरानन ।
स शुष्को घयवृक्षस्तु तस्य कृत्कारयहिना । तथा तपनतापेन सरसोऽपि यथा ह्रदः
गमनात्तस्य पापस्य सर्वतो वृक्षमूरम् । उच्छिद्य वृणज्जातादिजातं फणहितं तदा ।
तत्र जातु समायातः सार्थो दक्षिणदेशतः । नारायणाश्रमं गच्छन्वदर्याक्ष्यं शिरो वृ
तत्रैको ब्राह्मणः फश्चित्सार्थं संमालितः पथि ।
निश्छिद्रां काष्ठमञ्जूयां पितृमात्रस्त्रिसंयुतान् ॥ २६ ॥

स्वल्पेन धारयन्त्याति तानि पातयितुं नृप ! । गङ्गामसि महाभाग पापिनामपि काम
सोऽप्यागतस्तत्र घने यत्राऽस्ति स भुजङ्गमः ।
विविक्ते क्षिप्य मञ्जूयां शलाकालोहनिर्मिताम् ॥ २७ ॥
अथाऽऽगत्य भुजङ्गोऽसौ शलाकां फणयाऽघटत् ।
किञ्चिदुद्धाटितायां स मञ्जूयायां समाविशत् ॥ २८ ॥

पुन शलाकास्वंस्थानमागताऽथसकुण्डला । तत्रैवतस्योनिश्चेष्टोमञ्जूयायांविषोल्ब
अथ प्रभाते सर्वेतेचेलुःस्थानात्ततो नृप ! । ब्राह्मणःसोऽपिमञ्जूयांकम्यलेन समावृता
वृत्त्याशिरसिराजेन्द्रचच्चालप्रतिजाह्वीम् । कतिभिर्वासरैःसार्थःसम्प्राप्तस्तीर्थगामिना
इहैव कोशलायां ये पुनीठायां महीपते ! । अथ शीतानुरो विप्रः कम्पलं द्योदघाट्य
मञ्जूपावर्णं राजंस्तथाऽयोध्यातटेऽयुमे । सोऽपिसर्पो निराहरोलब्धवामारुमोजन

अधिकद्विशततमोऽध्यायः]* ब्राह्मणस्यायोध्याविषयेविष्णुनासम्वादवर्णनम् ३१७

ज्ञातस्याऽत्र दिधः प्राप्तिर्मृतस्याऽमृतसंस्थितिः ॥ १५ ॥

नारद उवाच ।

यजन्नाकर्ण्य विप्रोऽसौ द्विजरूपभृतो हरेः । वाक्यं प्रोवाचविप्राय धेष्टं यदरिकाश्रमम्
विप्र उवाच ।

नोभो विप्रवर ! श्रद्धा तव वाक्येन जायते । मम ध्रुतवतः पूर्वमल्पप्राप्तस्य वैभवम् ॥
इन्द्रप्रस्थमिदं तीर्थं न कदाचिन्मया ध्रुतम् । गुतस्तु कोशला वृद्धेणतदन्तर्यनिनी ॥
यत्रनारायणःसाक्षान्मुक्ता यत्रचयोगिनः । मुक्ता तमाश्रमपुण्यं तिष्ठाम्यऽत्र कथं द्विज
यथागत्यस्ययं विष्णुरित्युक्तवामां निवारयेत् । यदयं व्याधिकं क्षेत्रमिन्द्रप्रस्थमिदं द्विज
तदाहं न प्रतिष्ठामि बालितोऽपि तमाश्रमम् । मुक्तिरामः स्वसदनाश्रान्यथा स्थितिरशमे
नारद उवाच ।

इत्युक्ते तेन विप्रेण प्रादुगर्साद्यतुमुंजः । विहाय प्रावृत्तं रूपं दिव्यरूपधरो हृदि ॥
उवाच च महाभागं तं द्विजं मोक्षरामुक्कम् ॥ २२ ॥

विष्णुरवाच ।

इन्द्रप्रस्थमिदं विप्र ! सर्वनीर्योन्नमोत्तमम् । ग्रहजेष्विव सर्वेषु शम्भुर्गङ्गा नदीष्विव ॥
हिमवानिव शैलेषु पश्चिमादिव पश्चिषु । त्रिदशेषु यथाराजो धौर्ण्येष्विव नारदः ॥ २३ ॥
तेजस्येषु यथा सूर्यदर्शनाधिष्ठित्याऽग्निषु । यथा वर्णेषु भूदेवः सृष्टिष्विव पितामहः
विष्णोर्वैष्णवतारेषु कौरान्यातृजितो वरः । तथा समस्तनीर्येषु शक्रप्रस्थमिदं वरम् ॥
निष्कामो वा सकामो वा यातितीर्थं कविप्रवरः । तत्र तत्र समस्तात्मा पतद्गताहमेवैव
इन्द्रप्रस्थान्तरगतां त्यक्त्वा यो याति कौरालाम् ।

स नो पद्मप्रपादोति मत्तो यद्वृन्दवान् ॥ २८ ॥

नारद उवाच ।

यथं निराश्रय तटावयं कृष्टा तद्रूपमुत्तमम् । प्रणिपत्य समाबान्तं तस्यामेवागमद्विजः
भगवानपि विष्णोर्मा सपत्नरूपे विभुः । तस्यमुद्रितं तं विप्रं तेन भाषेन वृत्तिः ॥
तत्राऽऽगच्छ स विप्रोऽसौ कौरालयां नगाधिप ! ।

छात्राधिकद्विशनतमोऽध्यायः

इन्द्रप्रस्थस्य कान्तानामाहान्म्यरणम्

नाम् उवाच

इत्युक्त्वा मम विप्रस्य पित्र्यं दिव्यरूपिणी । विमानयन्मात्रा गता हसिपुत्रं प्रति ॥
तयोः पुत्रस्तु तत्रैव कोशलायां दिनत्रयम् । उरित्वा स्वगृहं प्रायाश्चिन्तयन्तीर्यवैभवम्
पिशुभिः कोशला राजप्रियमेव तु कथ्यते । कथयिष्यामि तत्तेऽहं ध्वजोत्सुकचेस्ते
ने दाक्षिणात्या घटवान्म्यामृषुर्मुर्मुर्यः । समर्थार्थप्रदायिन्यां कोशलायां विप्रप्रदः
कश्चिदेकानदा मेघु तामनादृत्य कोशलाम् । गच्छन्नारायणम्यानं विष्णुनावारिणीम्
धृष्टप्राह्मणरूपेण प्रोक्तं चेति द्विजं प्रति ॥ ५ ॥

धृष्टप्राह्मण उवाच ।

क यासि ब्राह्मध्रेष्ठ! त्वयत्वेमां कोशलांशुभाम् । इन्द्रप्रस्थमिदं तीर्थं सर्वतीर्थोत्तमं द्विजं
कोशलायाश्च पुत्र्यं मुक्तिदा विष्णुवत्तमा । यत्र यासि विहार्यनां निष्कामपददायिनीम्
न सिद्धिर्मेविना तत्र विष्णुस्ते च पराङ्मुखः ।
मुक्तिं चेदिच्छसे विप्र ! तीर्थं न्यासं प्रगृहा च ॥ ८ ॥

यस्य यस्येच्छया ह्यासितं तं त्वर्गं प्रदास्यति । तत्र दृष्टिपथे विप्र सपोंऽपि सुरतामना
अस्याः प्रसादतो मुक्तौ स्वर्गस्थौ विप्रदर्शना । संजातप्रत्ययोऽपि त्यमेतन्माहात्म्यदर्शनात्
लब्ध्वा भाग्योदयेनापि कथमेनां विमुञ्चसि । यथा कश्चित्पुत्रातोऽपि लब्ध्वाप्यमृतवारिभिः
तं त्यक्त्वा याति पङ्कजस्तद्वत्त्वं मूढ ! दृश्यते ।

यथा विन्तामणिं कश्चित्कूपे क्षिपति मोहितः ॥ १२ ॥

हस्तम्यं या गतिस्तस्य दृश्यते सा गतिस्तव ।

आराध्य विष्णुं विश्वेशं यथा कश्चित्पुमान्पुधीः ॥ १३ ॥

नैन्द्रियार्हतत्वात्प्राचये सारं विष्णुम् । तथाहि कोशलायां त्वत्प्रासर्वायं दायिनीम्

नारद उवाच ।

पयन्तैः स्तूयमानः स प्रभुर्निजपदोन्मुखः । उवाच तान्द्राक्षिणात्याग्नेयगर्भरियागिरा
धीमगवानुवाच ।

भोभो द्विजाः भवन्तोऽस्याः कोशलायाः प्रसादतः ।

सारूप्यमपि मे प्राप्ता दासमायं च यास्यथ ॥ ४६ ॥

भयप्रभृति मे विप्रास्तोषमेतदनुत्तमात् । दक्षिणाकोशलेत्युच्चैर्नाम्ना ध्यातं भविष्यति
यत्र दाशरथी भूत्वा निहनिष्यामि राक्षसम् । सा कथ्यते मुनिवरैः सर्वैरुत्तमकोशला ।

विपश्रो क्षानवान्यस्यां धैकुण्डप्रधिरोहति ।

विनाऽपिन्द्रसेवोऽस्यां सोऽपि स्वर्गं च गच्छति ॥ ४६ ॥

इमां ततो दशगुणामाहुर्दक्षिणकोशलाम् । एकादशगुणामेके सम्यगाहुर्मूर्त्ताभराः ॥ ५० ॥
इषानेव विशेषोऽस्ति तस्या अस्यामतिर्मम । तस्यां मृतं नयत्येतेधैकुण्डं मामकागणाः
अस्यो मृतं स्वयमहमनन्यपद्मानसम् । आरोप्य गरुडं दत्त्वा सारूप्यं प्रापयामि तन्

नारद उवाच ।

इत्युक्त्वा तान्द्विजान्विष्णुर्नोत्वा धैकुण्डमभ्यगात् ।

महिमानं स्तुपन्नस्य स्वयं तीर्थस्य भूपते ॥ ५१ ॥

एतत्ते सर्वमाप्तवानं कारणं त्वमर्त्तापने ! । तेनैवं कथ्यते विद्वेदिह दक्षिणकोशला ॥ ५५ ॥

कलिमलजुलदन्ता शृण्वतो मानवानां कमलतपनगदमानये धार्ष्ट्यतः ।

जृम्भरेमहिमा मे धर्षितः कोशलाया मधुपनमधवृत्तं शृण्वतस्ते यदामि ॥

इति धीपात्रे महापुत्रजे वज्ररश्मिरक्षाहम्भुं संहिताशं उत्तरे खण्डे कालिन्दीमाहात्म्ये
कोशलासहिमवर्णनं नाम द्वादशाधिकद्विंशतमोऽध्यायः ॥ ५१२ ॥

कथयामास तद्वृत्तं सर्वं सर्वान्धसङ्गिनः ॥ ३१ ॥

तेऽपि श्रुत्वामहामागा दक्षिणात्या डिजातयः । तस्यामनशनं कृत्वा तत्पुत्राद्वर्ज्यु
तदेव गरुडारूढः श्रीविष्णुः समुपागतः । विमानैः स्यगणैः साङ्गं तावद्विद्वत्सिमासङ्गं
ते तं दृष्ट्वा समापान्तं विमानगणसंयुतम् । वपुषा दिव्यरूपेण दण्डवत्पतिता भुवि ।
तुष्टुबुध डिजाः सर्वे दिव्यज्ञानयपुङ्गवाः । तं दिव्यरूपिणं देवं देववन्द्यपराङ्मुखाः ।

ब्राह्मणाञ्जनुः ।

नमस्तेऽतसीपुष्पसङ्काशमासं तनुं विभ्रत्पीतयासो वृत्ताय ।

लसत्कुण्डलप्रोतनानोपलाप धृतौ चञ्चलाव्यापिनीलाम्बुदाय ॥ ३१ ॥

भक्तिस्त्वदीया किल कल्पवल्ली समाश्रिता यच्छ्रुति चित्तवाग्निहृत्म् ।

यथा तथैवा तव कोशला विभो ! जनेरुमे ते रूपया तयाऽऽप्यने ॥ ३२ ॥

चन्दामहे ते चरणारविन्दं धृन्दास्फैर्वन्दितमीभ्यराघेः ।

विचिन्त्यमानं हृदि योगिवृन्दैः कन्दं परानन्दशुभो विमुक्तैः ॥ ३८ ॥

प्राप्ताः कामं धीपते ! त्वत्स्वरूपं धीवत्साधैर्लक्षितं चारुधिहैः ।

षाष्ट्यामस्ते दासभावं तयापि प्राप्तं सर्वैरगृह्यतं नारदाद्यैः ॥ ३६ ॥

यस्सौख्यं ते दासभावं गतानां तन्नो लक्ष्म्यावशसोऽन्तर्यसन्त्याः ।

तज्जानाति धीपते ! धीमहेशो नान्यो लोके येन तथानुभूतम् ॥ ४० ॥

मध्येऽस्माकं धीपते ! सेवकाणां मीरागाणामप्यसौ माननीयः ।

अस्माकं ते नारदाद्या मुनीशास्त्यद्वक्तासैर्वीर्यनाथं भगवन् ॥ ४१ ॥

कामं ब्रह्मानन्दमासोऽन्तरात्मा त्वदास्ये नो तृप्तिमायाति शम्भुः ।

चारद्वारं त्वङ्गुणानामहीनुं कृत्यग्युत्तरीस्त्वत्परां भाषणुतः ॥ ४२ ॥

दास्यं यन्प्राप्तानां मोर्मयः सभषणि ।

तर्फीर्गो मोहाशाम प्राप्य ती त्वत्स्वकीयम् ॥ ४३ ॥

स्वनिष्करो त्वङ्गुणानां मोर्मयः वाऽऽशुभानः ।

॥ ४४ ॥

अधिकविंशततमोऽध्यायः] * मृतद्विद्विप्राह्मणपत्न्यैसखीनां सान्त्वनम् * ७२१

अनुयास्यामि भर्तारमित्युवाच मृगा घनः ॥ १५ ॥

क्षिताः सख्यः स्वकीयास्तांसमीपगाः । निवारयामासुरिति कथयित्वामहीपतेः
सख्यञ्जुः ।

अक्षि ! किमर्थं ते क्रियतेऽनर्थं ईदृशः । यत्सुवर्णनिभं कायं त्वं नाशयितुमुद्यता
किमुत्तं दृष्टममुष्याऽव्यवसायिनः । ददित्वाऽसमर्थस्य सखि ! स्वोदरपूरिणः
। सुनंदात् त्वद्वृत्तेकोऽस्य पालकः । मरिष्यामो वयं सर्वा मृतायां त्वयिसुन्दरि !
। विश्वस्य समुत्तिष्ठ घरातने ! । जीयादयं तव सुतो यस्मै भाविसुखप्रदः ॥ २० ॥

वाञ्छन्ति बान्धवाः सर्वे त्वदीयास्तव जीवितम् ।

उत्तिष्ठ निजबन्धूनां कुह चित्तसमीहितम् ॥ २१ ॥

तव रागेण वयस्याः सकलाः सति ! निजवाक्यप्रदानेन वारयेताः सुदुःखिताः

नारद उवाच ।

पर्यवस्यस्तासो दुष्टा साधर्म्यविश्रुतम् । उग्रमप्यमुत्रं प्राह भ्रातृवर्त्तास्व बान्धवान्
सख्युवाच ।

अर्थद्वन्द्वो धर्मप्रोक्तं ज्ञानेऽनृतननु । तथाऽपि स्वपतिः स्त्रीमिर्मान्यलोकेऽद्वयप्रदः
। मया वाक्यं धर्मशास्त्रसमन्वितम् । तद्वचः श्रूयतां सख्यो युक्तं चेदनुमोदत ॥
निघनमापन्नं पतिमन्येति हृत्परा । पापाऽपि सहनेनैव स्वर्गं वसति सा चिरम्
पतिर्न हातव्यो निर्धनो रोगवानपि । जीयन्मृतोऽनुगन्तव्यः धृतिरेषा सनातनी
बिचिन्त्येति स्वमनसि सख्योऽन्येमि स्वकं पतिम् ।

वर्तिष्यते स्वमाप्येन कल्प्येऽहं किमन्य वै ॥ २८ ॥

नारद उवाच ।

स्तास्तया सख्यो दुष्टा दुष्टमतिप्रदाः । ऊचुस्तां धर्मवाक्येन समस्तजन्तमोहिनीम्
सख्यञ्जुः ।

ये हि नः सुभूः पश्चादनेहि घतमे ! । समस्तास्त्यद्वियोगं न वयं सोढुं क्षमामहे
अम्योस्तव विनिघ्नन्त्या अनुयाग्याः स्वकं पतिम् ।

त्रयोदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः

कुशलप्राप्तपत्नीदुरानारयृतान्तवर्णनपुरःसरं मधुवनतीर्थमाहात्म्यं
तत्र च गोंधार्यानिमापन्नायास्तम्याः स्वपुत्रेणसमुद्गारवर्णनम्

नारद उवाच ।

एतन्मधुवनं तात शिवे! परमपावनम् । देवराजाय तुष्टेन स्थापिता विष्णुना पुरी
यत्र विभ्रान्तिनामेदं तीर्थं त्रिभुवनोत्तमम् । विविदां मुक्तिदं पुंसां पावनं साधुर्से ।
नित्यं पसति विवात्मा विष्णुः श्रीकोलरूपभृक् ।

अत्र तीर्थोत्तमे पुण्ये मृषाविभ्रान्तिसञ्ज्ञके ॥ १ ॥

बहुभिर्जन्मभिर्येन विष्णुराराधितः सदा । मरणं तस्य तीर्थेऽस्मिञ्जायते किलभूय
कालिन्ध्या एव कूलेतु द्वितीयं हरिणाहृतम् । तीर्थं विभ्रान्तिसञ्ज्ञन्तु यत्र कंसो निर्पात
एतद्दृश्यं समं राजन्पुणैर्वैकुण्ठदातृभिः । भाग्योदयेन केनाऽपि लभ्यते सकलार्थस्य

अथ तीर्थस्य माहात्म्यं कथयामि तवाग्रतः ।

यच्छ्रुत्वा सर्वतीर्थेषु मज्जनाल्लप्स्यसे फलम् ॥ ७ ॥

हिमाचलोपत्यकायां किरातनगरे शुभे । ब्राह्मणो नाम कुशलो राजन्नासीद्विद्व
तस्य पत्नी दुराचारा दुराचारनरे रता । कर्मणा मोहयामास पतिं सा यन्धकी
पतिस्तया मोहितस्तु न निवारयितुं क्षमः । तदाज्ञातत्परो दीन क्रयकीर्तनत्वाऽभवत्
लोका उपहसन्ति स्म तं द्विजकुलदापतिम् । उपहासमयात्सोऽपि नियमो न गृह्यत्कु
महारहाणि दुकूलानिभूषणानि च सा दधौ । जारैर्दत्तानि दुष्टात्माहसिताऽपि न
वस्त्रं पुरातनं जीर्णमुत्तीर्णं यच्छरीरतः । अवज्ञापूर्वकं दुष्टा स्वामर्त्रं

एवं तया कुलटया सोऽवज्ञातः स्वयः पतिः ।

नितान्तं दुःखमापन्नो विषं जग्ध्वा मृतो निशि ॥ १४ ॥

सा भीता राजतः पापा हानयात्स्वैरिणी तदा ।

अथोद्देशाधिकद्विशततमोऽध्यायः] * मुनिपुत्रेण स्वपूर्वमातुः स्मृतिनिधयः * ७२३

सर्वशास्त्रेषु दृष्टं वै सर्वेषां पापकर्मणाम् । प्रायश्चित्तं न च स्त्रीणां विमुक्तानां स्वकर्मणः
नारद उवाच ।

इत्युक्त्वा स द्वित्रिंशद्विंशो नमस्कृत्य रविं यया ।

विष्णुं संस्मृत्य संस्मृत्य भीतस्तदवलोकनान् ॥ ५२ ॥

एवंसादुःखमापन्ना भुज्जाना कर्मणः फलम् । अर्जितस्य स्वयं राज्ञश्चूना कतिपयैर्दिनैः
न तस्या अग्निमंस्कारः संजातः पापकर्मणः । आरुह्यकेशे सानीना भ्यपचैर्नगराद्बहिः
मरणावसरे तस्या यमभृत्याः समागताः । प्राप्य यातनादेहंतां निन्युर्भांस्करेः पुरीम्
सौम्यः स धर्मिणां देवः साक्षाद्गुहास्तु पापिनाम् ।

तस्या विलोकनादुभयः सोऽप्यभूद्दे पराङ्मुखः ॥ ५३ ॥

भृत्यानाञ्जपयामास यम एव पराङ्मुखः । रौरवे नरके घोरे पात्यनां सा मयेरिता ॥
इत्युक्तामते तदा भृत्या नीत्वा तां घोररौरवे ।

न्यपातयग्रधो वक्त्रां स्मरन्तीं कर्म यत्कृतम् ॥ ५४ ॥

एकमन्यन्तरं यावत्सा भित्त्वा तत्र रौरवे । पश्चाद्गोधासमुत्पन्ना श्मराने मृगमांसमुक्
तथाऽपि सा पर्यशनं लेभे दुरातं स्वकर्मणः । फलं मृगशर्माग्नेन कुर्वत्याहारमुत्कटम् ॥

एकदा स मुने पुत्रो योऽस्याः कुर्वी प्यजायत ।

विप्रयोर्नौ समायातः श्मराने तत्र पर्यटन् ॥ ६१ ॥

मुनिपुत्रस्तु तां दौश्यमृतानां ब्रह्ममधर्तारम् । ध्यात्वा क्षणमप्यमनसि बुधेतां म्यमानम्
स उवाचाऽऽत्मनाऽऽत्मानं बुद्ध्या तां निजमानम् ॥ ६३ ॥

मुनिपुत्र उवाच ।

एतां तु तात्पार्यय च दुस्तरादुदुःखपात्रिभेः । ब्रह्मो न मुच्यते जन्तुर्जातपापेन कर्मणा ॥
आत्मनोपार्जितेनैव भोगकालावधिं विना । भग्न्याः कातोऽप्यनीपापनिरप्येमानशमिधः
साम्भ्रतं च जनैस्त्वच्च पन्थराणां शतं शतम् । कियद्द्रेच मोक्तव्यमेतया पापमुन्वपम्

नारद उवाच ।

इत्यालोच्य पुनर्द्व्यो ब्रानेनाऽऽर्भल्यचक्षुरी । दृष्ट्वा तस्यागतिर्योरां पापायादिष्वचभुया

धर्माऽन्यः पापपाहुन्यं नार्गप्रानिस्तु कीदृशी ॥ ३१ ॥

जीवन्नयं पतिः स्त्रीकमाव्ययं प्रतिपालितः । यदुक्तंरतिरतीभ्यां नरकया विहितं
यावत्स्यजीवनोपायं विधानुमयमभ्यस्य ॥ तावत्स्यदीयभागेन जीविष्यति सुखेन

नारद उवाच ।

इत्युक्ता सा निवृत्ते स्वमर्तुगनुधानतः । सुतेन काव्यामास तदा तद्विरनिक्रिय
अथ कालेन कियता मुनोपनयने मन्त्रिम् । काव्यामास सा विप्रैर्दत्त्वा जारयित्वं
पुनोपनयनः कुण्डः स तस्यमानयाऽच्छिद्यः । गृहाभिर्गम्य सपदि नारायणपरोक्ष

सतां सङ्गतिमासाद्य त्यक्त्वा स्व्यं प्राकृतं धनुः ।

आरुह्य निजं लोकमप्राप्यं योगिमिदं तन् ॥ ३२ ॥

अथ सा निर्गते पुत्रे मनोदुःखचकार धी । तस्मिन्नेव दिने राजन्मृत्यो जारैः सहाऽऽ
इति तै रममाणायां तस्यां जारैःसमं नृप ॥ समागता जरा काले लावण्यमश्नन्ति
त्यक्तोपपत्तिभिर्दृष्टा सा जराप्रस्तविप्रहा । यमूव दूतिकाऽन्यासां कुलशालविनाशि
तदा लोकस्य विप्रस्य सद्यत्सां गामपाहरन् । विव्रीता कियताराजन्द्रव्येण ननु सा त
त्येति गमितःकालो दूतित्वेनकियान्नृप ॥ पश्चाच्छुष्कशरीरोऽस्याविगुणः समजाय
तस्याः कुण्डे समुत्पन्ने गलितहाङ्गपञ्चकम् । हस्तौ पादौ च नृपते! पञ्चमी नासिका
पर्वभूतायदाऽऽहारं न लभतेकुतश्चन । तदा तु तत्रोदितया दास्यासाऽनीयताऽऽपण

तत्र सा पतिता पापा लोकान्सम्प्राप्यं दीनया ।

गिरा धिगिति कुर्वाणा चक्रे स्वोदरपूरणम् ॥ ४५ ॥

तदिहान्यासधर्यको द्विजः सर्वगमार्थवित् ।

तां विलोक्य महापापमी प्रोवाचेदं धनो नृप ! ॥ ४६ ॥

जनानां दुःखदं पापमिह लोके परत्र च । तस्मात्पापं न कर्त्तव्यं मानवैर्दुःखभीरभि ।
पापं कृत्वा जने यस्तु प्रायश्चित्तं कर्तेति धी । नतदावरितेभूयो न तत्कालप्रयाप्नुयात्
यः कृत्वा मुदुरेतांसि प्रायश्चित्तं कर्तेति न । तस्याऽस्या इव पापापापातिरत्र परत्र च
अनया पापसङ्घातोलोकेऽत्र समुपार्जितः । इहैव तत्कालं मुश्को भोक्ष्यते नरकेऽप्यसौ

चतुर्दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः

पुत्रस्यपितृयाकयान्मधुवनेस्वमातुरुद्धारायश्राद्धकरणम्

नारद उवाच ।

।। कर्ण्यं पितुर्वाक्यं स जगाम त्वरान्वितः । पुण्यं मधुवनं राजगयाशतगुणाधिकम् ।
।। तीर्थवामिनो विप्रास्तथायमामन्थ्य मन्त्रवित् । कालेपुत्रसमाह्वयब्रमायेभ्यारगतं वचः
।। प्रक्षाल्य तन्वादी गन्धाद्यैरभिपूज्य च । पादाभ्यं मद्भद्रात्प्राप्त्यागेवेणम्ययमाचमन् ।
।। स्नान्ब्राह्मणाग्नीत्या धाद्वदेशे न्यवेशयन् । कुशाम्बुतुलसीपुष्पगन्धाक्षतत्रिभिः सह
।। यित्वा कर्मपात्रं पुण्डरीकाक्षमस्मरन् । देवताभ्यर्चतिशोकं विःकृत्यासोऽप्यद्भुट्टिजः
।। तिलं शोधितकुरीबिन्द्वे चन्धनं ततः । अग्निप्राप्तेति मन्त्रेण पूर्वादीनां दिशां व्रजति
।। होभूतेति मन्त्रेण नैर्वाचन्यं व्यधाद्य सः । ततः प्रतिब्रामाधाय ददौ द्विजकुशासनम्
।। तृन्समाह्वयामास स तदा ब्राह्मणोत्तमः । दत्त्वा तन्मुदस्ताभ्यं पार्श्वान्युज्जीवकारयै

एत्या गन्धादिदानं च पुनः सज्येन चाऽऽचमन् ।

सहपाऽपसज्येन तदा दत्त्वा पात्राणि स द्विजः ॥ ६ ॥

।। ब्राह्मणैरनुज्ञातधर्मेऽग्नौऽकरणं ततः । आग्यादिहविषा राजंस्नान्यमत्राण्यपूरयन् ।
।। मुत्तानोत्तानपाणिः कुर्यन्पात्रावन्मवनम् । पपाडपाटिनोविप्रैः पृथ्वीत्येति द्विजन्मनाम्
।। अक्षं मृत्प्रणीतानामिति मन्त्रेण स द्विजः । दर्भेषु दक्षिणाग्रेषु ददौ च विकिरासनम्
।। मग्निश्चेति मन्त्रेण धूमिधायमक्षिपन् । जलेन सह राजेन्द्र! विष्टरे कुशकन्यिने ॥ १ ॥
।। तज्येन पुनराचम्य ददौ बलकर्त्रायनम् । तृणाः स्येलिच संपृच्छ्य तृणाः स्मरतिमापिन
।। शेवाग्रभोजने तेषां जमाहात्रां द्विजन्मनाम् । रिषदार्पयेदिकान् हन्त्यापितग्निप्रमितो द्विजः

रेतां चकार दर्भेण दक्षिणामिमुदीं नृप ! ।

ये रूपाणीति मन्त्रेण दधेऽग्निदिशि चोत्सुकम् ॥ १६ ॥

पूर्वजन्मनि या माता पिता यच्च महीपते ! तयोश्च पितरौ यौ हिरोच राजन्पित्राग्रहौ

पुनरात्मानमाहेदं स द्विजप्रवरो नृप ! ॥ ६७ ॥

मुनिपुत्र उवाच ।

अहो कल्पशनेनाऽपि निस्तारोऽस्या न दृश्यते । विना सत्तीर्थमरणं शरणं वा रणे
अथवा पिण्डदानेन गयायां मत्कृतेन च । विनाऽस्याः सद्गतिर्नैव कल्पकोटिशतैर्नैव ।
न घटेत इयं चास्या अस्यां योनी कदाचन । सत्तीर्थविषये मृत्युः सेवायां धर्मापत्ते
अस्या उद्धारहेतुर्वै मग्रायाः पापसागरे । भविता मत्कृतं श्राद्धं गयायां च वदितम्

नारद उवाच ।

इत्यालोच्य स धर्मात्मा ययौ स्वपितुराश्रमम् ।

आचख्यौ पितरं सर्वे स्वमातुर्दुःखकारणम् ॥ ७२ ॥

निशम्य पुत्रवचनं मातृदुःखनिवेदकम् । उवाच स मुनिश्रेष्ठः पुत्रं प्रणतान्तरम् ।

मुनिरुवाच ।

हे तात मातरं स्वीयां शीघ्रमुद्धर दुर्गतेः । नयचिदभूयतिः शत्रोर्जयन्तीमिमांसे ।
न तारयति यः पुत्रो मातरं पितरं स्वकम् । दुःखात्स याति नरकं यदि तारयितुं शक्नोति
स्वपुत्रात्माप्य पानीथं पिण्डांश्च परतीर्थके । पितरौ नरकात्स्वर्गोत्थर्गाद्यान्तिहोः पर
तस्मादायु समुत्तिष्ठ गच्छ ग्राण्डयकालने । तत्राऽस्ति यमुना पुण्या मुनिवर्षनिवेशि
तर्तीरेऽस्ति हरिप्रभं सर्वतीर्थमयं ततः । पुण्यं मधुयनं तत्र विष्णुनाम्नाग्निं स्वयं

तत्र खात्वा नु विधिपश्यात्पुनः निवृत्तिरिति निजाम् ।

तामुद्दिश्य कुरु धार्ढ्यं स्वप्रगोष्ठ कुरु क्रियाम् ॥ ७३ ॥

स्वपात्रवृत्तेऽप्युत्तमैः सद्गतिमिच्छता । सा प्राप्स्यति ह्येतोर्लोकद्विपातोपाङ्गमुत्तमं
गयायां पिण्डदानेन यत्फलं तान् । जायते । ततः शतगुणं पुण्यं तद्भिर्मातुषु नैव समम् ।
इदानीं धर्मेण तान् कर्मागमिष्यते इति । पुनः गत्या कुरु धार्ढ्यं पूजानुद्दिश्य वात्सल्यम्
इति धीमाते महापुण्ये गङ्गाप्रवाहसाहस्यौ नन्दितानौ उत्तमौ जगते कदाचित्
-----ते जगत्प्राप्तव्यं तदर्थं तान् ययौ इति । ततः प्रगोष्ठं कुरु क्रियाम् ॥ ७३ ॥

चतुर्दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः] * मुनिपुत्रेणपित्रादीनामुद्धारणार्थम् * ७२७

नारद उवाच ।

इत्युक्त्वा निजवृत्तान्तं दत्त्वा च निजसूनुवे । तत्प्रार्थितां हरेर्मक्तिं जगाम स दिवं नृप !
अथ प्रोवाच तन्माता पूर्वजन्मसुतं च तम् ॥ ३७ ॥

मातोवाच ।

त्वत्प्रसादादहं जातादेवीमुक्ताय पापन । प्रार्त्तशब्दाःसर्वात्यंमे पापयाऽपिद्विजोत्तम !
त्वयाऽत्रविहितेभ्राद्धेतीर्यविभ्रान्तिसङ्गके । प्रार्थयस्व महामाता ! निजचित्समीहितम्
ददामि ते यतोऽस्माकं देवीनां न घवो मृषा । येनपापेनज्जाताऽहं गोधा च पितृकानने
नरके चिरमाभ्यास्य तत्त्वं येत्सि द्विजोत्तम ! अनुजानीहि मां पुत्र पुलोमतनया दिवि
मामपेशत आकाशे वृता देवाङ्गना गणैः ॥४१॥

नारद उवाच ।

इत्युक्त्वासाऽपितन्माता निष्कामायस्वसूनुवे । ययौ त्रिविष्टपराजञ्छिरसा तेनवन्दिता
सतः पितामहस्तस्य स्वर्षात्रं तं द्विजोत्तमम् । उवाच पचनं भूप ! हरेर्बिभ्रत्सरूपताम् ॥
पितामह उवाच ।

घत्सवत्सनिरं जीवलभवस्त्वनिजवाञ्छितम् । त्वत्प्रसादाद्वयंतीर्णां दुस्तराद्भवसागरान्
पितामहोऽहन्ते यत्स तत्रेयं च पितामही । मृतं माऽनुगतासार्ध्या साद्योवयमचिरं गता
अथ त्वयाऽत्रविभ्रान्तोविहिते धाद्वकर्मणि । भावयोस्तु हरेर्लेकिन्यद्या तस्य सम्पत्ता
नारद उवाच ।

एवमुक्त्वा तया सार्द्धं स्वस्त्रिया भूपसत्तम ! । प्रह्ननोकमतिप्रम्य येकृष्टं स ययौद्विजः
अथ प्रोवाच राजेन्द्र ! पचस्तत्पितामहः । यत्ते सत्कथयाम्यथ शृणुष्विकमना द्विजः ॥
प्रपितामह उवाच ।

भोभो घत्स महामाता तयाऽहंप्रपितामहः । भूणहत्याकलेनाहं शौकरिं योनिमाप्तवान्
ततो यिनिर्यतन्नात आऽभवं पापपीडितः । ततः स्थावरतां प्राप्तो यिन्ये दयंतसत्तमे
तत्राऽपिचिरकालेनपितःस्थावरतांदधन् । इमिनायेनचिन्तातमृतादुत्पादितोबलान्
तस्मिन्नेवततः कालेत्थया धाद्वमकरिषे । अस्मिन्तीर्थोत्तमेठातमुक्तोऽहंस्थावरततः

यः प्रमातामहश्चापि पितरौ राजसत्तम !। पित्रादीन्यद्सपत्नीकांस्तानुद्दिश्यपानि
 कुशासनानि दत्त्वावैदर्दोपिण्डान्यद्वेयहि । गन्धादिभिश्चसम्पूज्यमप्यपिण्डवित्तं
 कृत्वाऽऽघ्रायच घामांसे पिण्डपात्रं न्यवेशयत् । जलपात्रांतदाऽऽदायवाजेवाजेपुत्रं
 पाद्यायं च पुनर्दत्त्वा दक्षिणाद्यैरतुप्तम् । आहारं ताननुव्रज्यतेभ्योलब्ध्वाऽनुशास्य
 चुमुजे च स्वयं राजन्यान्धवैः सह स द्विजः । एवं समाप्यराजेन्द्र ! श्राद्धं स वित्तम्
 पूर्वसम्यन्धिनां तत्र तीर्थे मधुवने शुभे । यदा चचाल शान्तात्मा पितुराश्रमस्थं ।
 तदा सम्मिलितामार्गे सर्वे ते श्राद्धभोजिनः । विमानपट्टमारुढा दिव्याभरणभूषिता
 दिव्याभ्यरणधरा राजन्नित्युचुस्तदुद्विजोत्तमम् ॥ २४ ॥

पितरञ्जनुः ।

भो वत्स ! विप्रशार्दूल ! वृणीष्व परमुत्तमम् । तीर्थेऽत्र कुर्यताश्राद्धं भवतात्तरिता व
 धयं गणत्वमापन्नाः धीपतेस्थपत्रसादतः । प्रार्थयस्य महाबुजे ! यदिष्टं तव वेष

मुनिपुत्र उपाय ।

के यूयं कुत आयाता गणत्वं हि कुतो गताः । उपकारं पिनाऽकस्माद्द्वरं यमे प्रवृत्त
 नारद उपाय ।

इत्याकल्पं वगन्तस्य यूयं जगन्नुत्तम्य धै । पिता प्रोषाययोदुःखाद्भाषयित्वा विप्रं वृ
 णितोपाय ।

अहं तव पिता पित्र्ययूयं जगन्मनि भृगुरः । भार्यया स्वभिन्यात्पिन्यामात्रानेर्वादिशोभ्य
 अर्तापदुःखमापन्नो भक्षयित्वा विप्रं निशि । भगवन्तुं गतस्तत्तमाश्रयं रत्नतीक्ष्ण
 धर्मं मन्त्रगतं तान् । शानं पञ्चदशाधिकम् । पर्याणी च व्यतीतं तत्राक्षराण्यं गते व
 इन्द्रादीं षोडशाधै तु त्वया धादे कृतेऽत्र धै । पुण्ये मनुजने तीर्थे वैतन्यं प्रापयात्
 एतद्विमानमागतं स्वर्गादित्रयजोदिनम् ।

सागत्रं साध्वरोदुर्गं समारोहणहेतवे ॥ ३३ ॥

अत्र मुन्यं वरं दत्तुं सागत्रं साध्वरोपगता । विमानवगमागता गच्छन्त्यर्गं द्रुमसात
 वरं वरय मर्त्यं ते व विजम्बस्तदा वरम् । वैराग्यलज्जावन्तः सृष्टेभ्यो मामग्रेक्षन् ॥ ३४ ॥

एवं विमृश्य तदास्यास्तस्यै हस्तुनदापितम् । गर्भपातकरं तात ! मया दारुणमौषधम्
तेनौषधेन तस्यास्तु गर्भस्त्रावोऽभवत्तदा । मासे तृतीये न ज्ञातं चिह्नं पुरुषकन्ययोः ॥
तदा सा मद्गृहं प्राप्ता विषण्णागर्भस्त्रावत । अथाऽर्धयत्सुवर्णं तश्चिराशा पुत्रजन्मनि
तदाहमिष्टकान्चूर्णं भस्मना च समन्वितम् । हरिद्राचूर्णसंगुक्तं साम्बु तस्यै अदर्शयम्
पतञ्चूर्णं कृतं मातस्त्यत्पुत्रोत्पत्तये मया । त्यहनाडुडिगुणं द्रव्यं लग्नमेतस्य माधने
इत्युक्त्वा सा मया तात ! त्यक्त्वा चूर्णं गृहं गयी ।

मामुक्त्वेति प्रहीष्यामि काले त्वन्तो द्विजोत्तम ! ॥ ७७ ॥

एवं मया कृता तात भ्रूणहत्याऽतिदारुणा । ययाऽनिकुत्सिते योनित्रितये भ्रमिन्मया
त्वत्प्रसादादहं मुक्तःसाम्प्रतं स्वावत्त्वतः । दैतानुजां मुनिश्रेष्ठ ! याम्यहं ह्यत्कां शुभाम्
नारद उवाच ।

एवमुक्त्वा तु राजेन्द्र तस्य तु प्रपितामहः । तेनाभिवन्दितो भूर्नां प्रययी दिशमुत्तराम्
विमानेन विचित्रेण किङ्किणीजातमालिना । नृत्यद्वन्द्ववर्जजुष्टेन मणिप्राकारगोमिना ॥
अथ तस्य महाराज विप्रस्य प्रपितामही । उवाच स्वप्रपौत्रं तं विमानचरमास्थिता ॥
प्रपितामह उवाच ।

नान्यत्र कुत्र गन्ताऽसि पुण्येनाऽनेन सुवत ! विनापन्नापने. पादपग्रचिह्नितमन्दिरम्
अथ मम पति पापो मुने ! त्वत्प्रपितामहः । चारितोऽपि मया पापमाचचार मुदुष्टधीः
सोऽपि त्वयाऽतिपापात्मा चारितो दुःखसागरात् ।
शस्ते केन वै कर्तुं तावकं गुणवर्णनम् ॥ ८५ ॥

नारद उवाच ।

इत्युक्त्वा साऽपि राजेन्द्र पतिलोकं जगाम ह । भल्कायां चिरं गत्वा तेनैव मुमुदे सह
अथ ते मुनिपुत्रस्य सर्वे मातामहादयः । सपत्नीकाः समाख्या विमानेषु ययुर्दिवम् ॥
सोऽपि द्विजवरस्तस्मार्त्तार्थात्स्वपितुराश्रमम् । गत्वा तं सर्ववृत्तान्तं स्वपित्रे समवर्णयन्
सोऽपि तत्र गतः सार्द्धं कुटुम्बेन बने मधोः । चकार पणशालां वै विधानेभ्युत्तमर्मापनः
तत्र विधान्तिर्नैतुत्रिकालं ज्ञानमाचरत् । नाऽकरो द्विष्पुत्रोकेऽपि स्पृहां समुनिसत्तमः

प्राप्तोऽयं यक्षराजस्य नगयो वासउत्तमः । देहानुज्ञो द्विजश्रेष्ठं यामि तं त्वत्प्रसक्तं
त्वां दिदृक्षुस्तिहाऽऽयतो दृष्ट्वा स्वं पुण्यदर्शनः । तीर्थं च सर्वनीर्येषु श्रेष्ठं प्रयुक्तं यम्
नाम् उवाच ।

इत्युक्तस्तेन राजेन्द्र मुनिपुत्रः स धर्मविन् । पप्रच्छ शिरसाऽऽनम्य निजं प्रणिपत्य
श्रुयित्वा च ।

ब्राह्मणानां कुलेतातजानोऽसि ह्यंगरीयसि । कथं विहितवान्पापं घृणहत्यामिश्रणं
येन निन्द्यासमापन्नो भवान्योनिपरम्परात् । समाचक्ष्यमहामाग यदितस्मृतिर-

प्रणितामह उवाच ।

पुराऽहं द्विजशार्दूल ! ब्राह्मणस्यैव जन्मनि । मन्त्रयन्त्रविधानेन कृतवानृत्तिमात्म
धनलोभेन नारीणां गर्मार्यमहमौषधम् । दत्तशश्वेव नाशाय दैवोपहनत्वेनः ।
लोभोहि धनहीनानां जनानां ज्ञानमाहरेत् । शुचिकाले दिनाधीशः कुल्यानामियज्ज्व
क्षानेनष्टे जनस्तात पापमाचरते ध्रुवम् । पापाश्ररकमाप्नोति ततो याति कुयोनि-

काचिदेका तदा नारी सुर्विणी मामपृच्छत ।

किं जनिष्याम्यहं विप्र ! पुत्रं वेत्यथवा स्त्रियम् ॥ ६२ ॥

तदाऽहमुक्तवांस्तां चै तव कन्या भविष्यति ।

तदाऽहमुक्तवांस्तां चै तव कन्या भविष्यति ॥ ६३ ॥

तु दत्तं हेमपतं य मे
इत्युवाच च सामांशकन्याजनितामया । सप्तमायत्यथा चोका जीविष्येऽस्यानजर्मा
तथाकुक्षमहाबुद्धेययाऽहं धैरकन्यकाम् । जनयिष्यामि विप्राऽन्यां निजप्राणविनाशिनम्
इत्याकर्ण्य वचस्तस्यास्तामहं पुनरुक्तवान् । प्रमृत्तिकाले दास्यामि पुत्रोत्पाद्यहमौषधम्
तथेति सा पचोमहां प्रतिधुष्य गताष्टहम् । शपेक्षमाणा तं कालं तन्वी पापयप्रतीनिष्ठ
तस्यां गतायां भो तात विन्तयाऽभयमातुरः । इत्थहं द्विजशार्दूल तच्छृणुष्व यन्मित्रे
पुत्रोत्पत्तिप्रतीत्येयं मह्यं दत्तपत्नी पलम् । सुवर्णस्य न जानामि किमन्या न भविष्यति
किमत्र कल्पितं मे कथमेकमुवर्णकम् । पत्न्यमार्णं निष्टेद्रे हरिद्रस्य गृहे मम ॥ ७१ ॥

नारद उवाच ।

ति संस्तुत्य गोविन्दं दण्डवत्तत्पदादयोः । पपात स मुनिश्रेष्ठो जयेति मुहुरीर्यन् ॥
 श्रीपतिस्तं मुनिश्रेष्ठं दण्डवत्पतितं भुवि । उत्थाप्य बाहुभिस्तूर्णं सुवर्णसमरोपयन्
 तत्कुटुम्बं च विभवात्मा वंकुण्ठं च जगाम ह । इत्येतत्कथितं राजञ्छिवे'मधुवनस्यै
 माहात्म्यं सर्वपापघ्नं किमन्यच्छोतुमिच्छसि ।

यद्दं शृणुयान्मर्त्यैः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १११ ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे कालिन्दीमाहात्म्ये
 मधुवनमाहात्म्यं नाम चतुर्दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१४ ॥

पञ्चदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः

मुनिपुत्रस्यकुण्डलत्वेपूर्वजन्मकृतकारणवर्णनं तत्प्रसङ्गं

बुधकृतशापस्तदनुग्रहवर्णनम्

सौमरिहवाच ।

युधिष्ठिरैवमाकर्ण्य नारदस्य पत्रः शुभम् । शिषिरौशीनरो राजा विनीतस्तमुवाच ह
 शिषिरुवाच ।

मुने'मया तु माहात्म्यं ध्रुवं मधुवनम्ययै । त्वन्मुखात्किनुसन्देहोहोकोऽन्तिमप्रमानसे
 येन धर्मात्मना सर्वे तारिता निजयान्धवाः । जन्मद्वयवृत्ताद्यासीत्सकथं म्वैरिणीसुतः
 पतदाचक्ष्य भगवन्सर्वस्वं धेत्सि तत्त्वतः । अतीतं वर्त्तमानं च भविष्यमपि नारद !॥

नारद उवाच ।

एकदा मुनयः सर्वे हृष्टिरे समागताः । दशम्यां ज्येष्ठशुक्लस्य युक्तायां सर्वपद्मभिः ॥
 तत्र ते विधियत्प्रात्या इत्या च स्वक्रियां शुभाम् ।

एकदा जलमध्ये स स्नानं कुर्वन्मुनिर्नृप । आर्यकाङ्क्षे च भविताकदा मे हरिर्दानं
 एवं कामयमानस्य मुनिर्वर्यस्य भूपते ॥ आजगाम त्वरायुतः पक्षिगज्जासने हरिः
 शम्भ्यावक्षःस्थया सार्द्धं चतुर्बाहुधरो हरिः । नयनघनवर्णाङ्गो विद्युद्वर्णाम्बुजम् ।
 कौस्तुभोद्भासितद्वक्षाः शङ्खधमगदाब्जभृत् । घनमालालसत्कण्ठो मकराकृतिकुण्ड
 लाम्बुजपलाशाक्षः स्वलकालद्वन्द्वनाननः । विद्रुमाकारकरजोऽरुणहस्तोऽद्भिसित
 पाच तं द्विजध्रेष्टन्दन्तभासा विभासयन् । शरत्रिशापतिस्तोमतिरस्कारशृङ्गा रिम् ।

श्रीभगवानुवाच ।

ये भो द्विजवरैतन्मे तीर्थं मधुवनं शुभम् । विश्रान्तिसञ्ज्ञकं स्नानसर्वकामोपपादकम्
 त्वया स्नानकाले वाञ्छितं मम दर्शनम् । तुभ्यंहितमया दत्तं ब्रह्मादिमुत्तुर्लभम्
 ज देहिमिमं विप्र! मानुषं दिव्यमाप्नुहि । आयाहिमदुष्टहं सार्द्धं मयाऽऽस्था सगेजम्
 नारद उवाच ।

साकर्ण्यं वचस्तस्य धीपतेः स मुनीश्वरः । तुष्टाय प्रणतो भूत्वा जलपथं विभागते ।
 मुनिरुवाच ।

पते श्रीमदम्भोजसंमर्दितपदाभ्युजम् । भयतो भवतापन्नं घन्दे त्रिदशयन्त्रितम् ।
 त्रियमायया नाथ मोहिता येऽत्र जन्तवः । तेषां कदाचिन्निस्तारो न कृपामन्त्रेणै
 र्थसेवनादीश तथा सज्जनमंगमान् । पुंसां सक्तिस्तु येषां यै जायते कृपया तव ॥
 साधुभिर्वदुभिरीकितं हरे ! यो निशम्यगुणकीर्त्तनं तव ।

कीर्त्तयत्यखिलपापनाशनं मानुगर्मदुहरे स नो पतेत् ॥ १०४ ॥

धीपते ! तव जनस्य मानसं दीयतस्तु पतिर्न महारणे ।

गुणितं च रजसा जहानि नो निर्मल्यमिष रत्नगुलमम् ॥ १०५ ॥

यः पुमान्गतिं ते पश्यान्नुजे वण्डयन्पुलकमङ्गकं वधम् ।

सोऽन्यथं भवति तावत्कं परं न्यथं च वाञ्छितमशेषयोगिनिः ॥ १०६ ॥

जीयन्त्य तव प्रापया विमो ! मोहितो घमनि विध्वज्जस्तु ।

स्वन्दृष्टान्दलितहस्तोऽवनाचलैर्जम्भ्यार्ण तरनि विध्वज्जस्तु ॥ १०७ ॥

साधिकद्विशततमोऽध्यायः] * मुनिपुत्रद्वाराबुधहनेकुण्डरतिकथनम् * ७३३

शुद्धो विरिञ्चे. प्रत्यक्षं समाजे देवदैत्ययोः ॥ २४ ॥

बृहस्पतिरुवाच ।

प्य मामकं वाक्यं तारे तरललोचने ! कस्याऽयं ध्रियते गर्भो भवत्येन्दोर्ममाऽथवा
पितोवाच ।

मुहुर्मुहुः पृष्टा सा च लज्जावती शुभा । यदा न कथयामास किञ्चित्तात! तदप्रतः॥
ऽयं पश्यतां तेषां देवानां च सुरद्विषाम् । उत्पन्नस्तामुवाचेदं जननीं च दयान्वितः
बुध उवाच ।

शश कथ्यते दुष्टे! मर्दीयो जनकस्त्वया । लज्जाविहाय सम्पश्य शापस्य ममयैभयम्
पितोवाच ।

तदा जलमादाय यदा शम्भुं समुद्यतः । तदा सा मन्दमाहेदं पिता तव सुधाकरः ॥
केच तयासाध्या चन्द्र-स्वननयंबुधम् । भमुंगृहीत्या सानन्दं जगामनिजमन्दिरम्
पतिस्तुतां तारांगृहीत्वा म्वगृहं ययौ । ब्रह्मा देवाश्चदैत्याश्चनेऽपि स्वं म्वंगृहं ययुः
न सर्वमाख्यातं यस्त्वं माम्परिपृष्टवान् । बृहस्पतिस्त्रियां जातो यथाऽयं चन्द्रवंशकृन्
नारद उवाच ।

कर्ण्य पितुर्वाक्यं जहासोच्चैर्मुनेः सुतः । उवाच च म्यपितरं कुण्डोऽयं न्वैरिणां सुतः
चचपिता पुत्रं हापुत्रेदं न भण्यताम् । सर्वसत्त्वान्तरक्षोऽयं शप्स्यति त्वां त्वदुक्तविन्
नारद उवाच ।

के तेन मुनिना चान्द्रिशात्वातदीरितिम् । सर्वेषां शृण्वतां ग्राह मुनीनामिति भूपते!
बुध उवाच ।

न्तु मुनिशार्दूला भवन्तो मम भाषितम् । यदि साध्यथ वाऽसाधु विचारयतमाचिरम्
तो तत्त्वबुद्धीनां दशनार्थमिहाऽगतः । कृतवान्काम्यचित्राऽहमपराधं मनागपि ॥ २७ ॥
यया किमर्थं मामप्यजानन्ति दुर्मंशः । स्वजन्मसफलत्वाय भवदर्शनलान्तसः ॥ २८ ॥
य एव दुष्टानां साधून्पि निरैतसः । उद्वेजयन्ति यत्काऽपि मिष्टवाचः पिकाश्याः
मभाषंन् मुञ्चन्ति दुष्टाः सन्सङ्गमादपि । गङ्गाभ्युसङ्गमेनाऽपि क्षारत्वमिव नीरधिः

विमायन्त्य गृध्रे तु मण्डिता उग्राविशत् ॥ ६ ॥

नागस्यतो गुह्यतः मुनिगङ्गे समागतः । सौन्दर्यभरमयुतः स्मरं मूर्तं श्वाना-
नं समागतमालोक्य समुत्तमपुमूर्तश्रवणः । तेनाऽमिषन्दितामृज्जापुनस्ते समुत्कृष्ट-
गुध्र्याऽऽदामालोक्य चित्तं मुनिपुङ्गवैः । मुनिपुत्रः स परच्छ पितरं स्वमिति प्रजो-
मुनिपुत्र उवाच ।

कोऽयं भानुसमाशानसौन्दर्येणाऽपरः स्मरः । व्यामादिभिर्मुनिपुत्रैर्मृशान्तम्याऽऽदरकृत-
नाग उवाच ।

इत्याकर्ण्य स धर्मात्मा स्वस्वपुत्रस्यभाषितम् । यमापे मुनिशार्दूलपुत्रं निर्वन्धमंगुल-
पितोवाच ।

बृहस्पतेः सुरगुरोः सुनस्तारोदयोद्वयः । बुद्धिमान्बुधनामाऽयं शशिवंशकः परः ॥ ७ ॥
पुत्र उवाच ।

किं त्वया कथितं तात निःसम्बन्धपरं यवः । बृहस्पतेः सुतोयस्तु स कथं शशिवंशज-
जज्ञेऽनमूयया तात! विधुरत्रेमुनीश्वरात् । तस्य वंशस्य कर्त्ताऽयं कथं सुरगुरोः सुतः ॥
अप्य मे मानसे तात संशयो वर्तते महान् । तमपाकुर्व विप्रेन्द्र! सन्दिहानस्य मे शिशो-
पितोवाच ।

पुरा बृहस्पतेर्भार्या तारा नाम यशस्विनी । चन्द्रेणाऽवहता तात बलाद्बलवता तदा
अपहृत्य तदानीं तां स्वगृहं विप्रिना गुरोः । भार्या सातुतयासाहं रमितंतेन ये विप्र-
सन्त्या गर्भोऽभवत्तात कालेन कियता तदा । ततो बृहस्पतिर्भार्या निजां तां समयाचल-
चन्द्रमाश्च मदाविष्टो न ददौ बलदर्पितः । ततो बृहस्पतिस्तान् देवैः शक्रादिभिः सह ॥
सम्रडो योदुधुमारमे समं बलवदिन्दुना । सहायार्थे विप्रोः शुकः समं दितिजदानयैः
सम्रागतस्तदा तात तस्मिन्नणसमुद्यमे । तनस्तारानिमित्तं ये युद्धं प्रापत्तोल्यणम् ॥
करिष्यते सर्वजनैः प्रधानं तारकामयम् । तस्मिन् युद्धे महार्भोमे हता देवाश्च दानवाः ॥
स कस्यचिज्जयस्तात! बभूव न पराजयः । ततः समागतो प्रह्ला संश्रियाप्योऽन्वणं रणम्
नोत्तपित्वा निरापनिम् । बृहस्पतिस्तुतोर्वीक्ष्यतारो गर्भयनी तदा

षोडशाधिकद्विशततमोऽध्यायः

चदरिकाश्रममाहात्म्यप्रमङ्गे देवदामरात्रःस्वपुत्रेणमहमभ्यादम्तराज्यधूरं-
ममर्षराजमहिष्यामहमुनिवृत्त्याचरणायगमनंमध्येमार्गमिद्विधारा-
वैशिष्ट्यप्रतिपादनम्

नाम्न उवाच ।

अतो मधुयनाद्राजप्रथं चदरिकाश्रमः । एकादशधनुर्मात्रे भूभागे व्ययतिष्ठति ॥ १ ॥
अस्य तार्थवत्स्याऽहंमहिमानंमहादुतम् । घर्णयामि पुरस्तात्ते यं धुत्वा मुच्यतेमयात्
एकस्तु मगधे राजन्देवदासो हि नामतः । ब्राह्मणः सन्प्रवादान्तः साक्षाद्वर्मस्याऽपरः
निष्णातः सर्वविद्यासु बृहस्पतिरिष्याऽपरः । हस्मिन्लोपको मनया ब्रह्माद इव दैव्यराद
मर्षीकोऽपि स्मरं जेता पारंपर्यावयवहम् । सदावाग्मगेनित्यं विभ्यामिप्रोमुनिर्यथा
मगधेशगृहे मान्यो द्रोणपत्न्युत्प्रेक्षमनि । दानशालः सुपात्रेषु वन्दिष्याधिपो यथा ॥
तस्य भाषोक्तमा माम लक्ष्मीरिषि गुणोत्तमा । पतिशुभ्रपणपरा यथा जनकनन्दिनी ॥
सत्यैवास्तुतो राजप्रह्लादो नाम बुद्धिमान् । एकापुत्री तु यस्या नाम सत्पुत्राणांविता
नयोऽर्वायान्तुन कन्या तस्माद्भूयै कर्तायमी । तयोर्वंशाग्रमं यत्रैविराहं स द्विजोत्तमः
विराहिता तुसा कन्या यया श्यगुत्प्रेक्षमनि । शुभन्तक्षणमगम्या कान्तेन कियता श्रुतं
भङ्गदन्तु महाबुद्धिर्गृहभारं बभार ह । गिर्यपत्न्यर्पशास्त्रमो र्थोपनधीविमृशितः ॥ ११ ॥
एकदा स तु विदेहं पुत्रं तं गृहकर्मणि । हसं विजग्य राजेन्द्रं निजमायांमुपाय ह ॥

देवदास उवाच ।

समाकर्ण्य मे शशिर्वाकान्तेऽस्मिन्प्रवृत्तं यतः । अतो यदुचित्रंमद्रे! तद्व्यापविधीपताम्
एता जरा शम्भावाता शरीरं पातयिष्यति । भङ्गान्वाक्यपत्न्यैष वात्या यक्षस्तं यथा
भक्षतामपि पुनि मन्दो नृत्तमेवा बलिष्यति । कदाचामो मचन्द्रायां प्रातर्गतेव सुप्तं

अहोव्याधस्यदुष्टत्वं मुनिवृत्तीन्यतो मृगान् । वने मृगचरान्हन्ति निजपानविदोऽपि
 मत्स्यैः किमपराद्धं हि धीवराणांदुरात्मनाम् । यज्ञले धरतस्तीर्थे प्रन्ति तत्र हृदि हि
 साधवोऽपि न मुञ्चन्ति स्वभावंदुष्टसङ्गताः । वृताविषाग्निबुक्ताः श्रीवण्डारवर्णा
 परोदयेऽपि नृत्यन्ति किं स्वपक्षस्य साधवः । यथोन्मत्ता मुनिवरा वारिवाहस्य रवि
 धारयन्ति परार्थे हि निजान्तमपि साधवः । पितृदेवमनुष्याणामर्थं मत्पितृवत्कदा
 निजोदयन्तु साधूनां स्वच्छस्याऽऽनन्दहेतवः । यथाकुमुदपुष्पाणामल्पिनु शीतलनि

नारद उवाच ।

इत्युदीर्य यवः क्रोधाद्व्युधस्तं मुनियालकम् । शशापेति त्यमप्याशु कुण्डो मयमहीने
 एयमाकर्ण्यतं शापं पिता बुधविसर्जितम् । म्यपुत्रं पातयामास तद्दृश्योऽस्म्यनामिनि
 उवाच च न जानाति बालोऽयं तव धैमयम् । नोचितं क्रोधकरणमस्मिन्बाले भगवते
 बुद्धित्कारणात्साधोः कुलस्य ग्रहनिः क्षमा । हुताशनप्रतमस्य शीतरयमिव वागुन
 अतःक्षमां विधायाऽऽशुविधेह्यस्मिन्ननुग्रहम् । बाले विषेकरहिते क्षमासागादि साया

नारद उवाच ।

इत्युनन्तेन मुनिना शीतांगुतनपन्नदा । क्रोधं न त्याज्यं शान्तात्मा नयः तस्मिन्ननुग्रह
 बुध उवाच ।

अयं तव मुने बालः कुण्डस्य प्राप्य भूगते । वलवभोगर्पात्तत्पत्तेऽस्यने हि निजासप
 तयं न मुनिपुत्रो ये बुधशापाभूगोलम् ॥ कुण्डस्य मानवाभूगो निजो येन ताति ॥
 इदं पवित्रं माहात्म्यं धुन्वा मनुष्यनस्य नै । समस्तपथमेवमस्य कष्टं प्राप्नोति मानव ॥
 ये नरा धारयन्त्यस्य माहात्म्यस्याऽर्थमुत्तमम् । इदमेव यत्र लभेतां विपरीताऽतिभूतै
 देहात्मैर्विष्णुनालोकर्यमिन्त्यमिन्त्यमिन्त्य

अथैव शीतलनि ।

तोऽशाधिकद्विशतमोऽध्यायः]० महिषस्वाम्युत्पत्त्यात्पूर्वजन्मभृतिवर्णनम् ० ७३७

नारद उवाच ।

इत्युक्तः पितृभ्यां पुत्रः साधुपादमयादयन् ॥ ३४ ॥

अङ्गद उवाच ।

समस्तकुलनिस्तारो भवदुभ्यामयमीरितः । आशु मामञ्जानीनं बिकरोमि भवदित्तम्
अहमाज्ञाकरो नित्यं युवयो पूष्यरादयोः । पुण्यनीर्येषु क्षातार्थं गृहीतं धनमुत्तमम् ॥
नयनं मामपि प्रेष्यं सेषापै निजसङ्गमम् ॥ ३५ ॥

नारद उवाच ।

इत्युक्तदा धनमादाय गत्वा क्रोशद्वयं तयोः । सङ्गे गृहमगात्ताभ्यां कथञ्चित्पुननिवर्तितः
तौ गृहीत्वा धनं किञ्चिद्विष्णुर्तोषीयतामिति । चन्द्रमुलान्याहारीतत्रोत्थिष्यादितत्रयम्
यदा तस्मात्प्रवर्जितौ दृष्ट्वा त्रगतायने । तदा मार्गे महावृक्षेऽन्विष्य दत्तमिमन्निस्तारयोः
ताभ्यामुभ्याभ्यां शिरसा बन्धितः स उपाविशत् ।
उपविष्टस्तदा ताभ्यामिति पृष्टः स निदराद् ॥
को मयानुत्त आयातो किञ्चिदार्थं नि ॥ ३६ ॥ ४० ॥

सिद्ध उवाच ।

उद्योऽहं तावमाधेष्टः कलश्यामे गृहे मम । इत्युत्थाय समायातो हृष्टः स महादुग्धम् ॥
तत्राग्नित्वा बध्निष्ठः सिद्धो तावदप्ययमो गुणैः ।

तस्मादहं पश्यन्नाह्वयं तिष्ठतामि तदाग्ने ॥ ४१ ॥

कदा महुगुह्य धाम्नात्वाधमावर्जितो वयो । बध्नां वयं महादुग्धं क्षातुं तवमुताञ्जले
त्रैलोक्येऽप्यमलिवन्मुक्तौ समुताञ्जले । प्रविष्टोऽग्र्यामरीषः पूर्वजन्मभृतामयम् ॥ ४२ ॥
गृह्णास पूर्वजन्मोऽपि अहिरोऽप्ययमान्धः । जलाधिपत्यं तस्मात्प्रवादे बन्धितं गुग्मं
इवाथ जवाया स अवि शृण्वति तावत् । दत्तले वायवाम्ययं शृणु त्वं पश्यदुग्धम्

अहि उवाच ।

योऽमी दिष्णुवाभून्निद्रातं बध्निष्ठः । बिभ्रन्नेहं ददातीत्यं जलं वायवम मे
जलं तेषां वायवमदुग्धं तेषां जलमिति । जलमिति निद्रातं जलं तेषां वायवम मे

श्रोः पादयोर्मन्दा गतिं प्रतिपद्यमानम् । करिष्यति जग होषा यथा निगच्छन्
तस्माद्देशा जग यावन्न मीढा जायते शुभे ! ।

भास्मानन्तावदावास्यां करणीयं हि तं द्रुतम् ॥ १७ ॥

ज्वरगुह्युघ्रावृणितगो हि चित्तधराः । द्रव्यादिकं च सुमनो तेपुं सज्जेत नो बुधः ।

ऽहं सयन्तीयेषु पर्यटन्यजितेन्द्रियः । घातप्रस्थेन पिबिना वीक्षित्ये हर्मिज्ज्वल

संन्यासमादाय कचिर्त्तापोत्तमे शुभे । प्रारब्धकर्मणामन्ते त्यज्यामि स्वर्गवेक्षण

पर्यं चेत्प्राणमुक्तः स्थानमुक्तिः स्यान्नाऽत्र संशयः ।

मम श्रीपतिपादाब्जसम्यवस्थापितचेतसः ॥ २१ ॥

उत्तमोवाच ।

न्या खीजनो याऽपि को रमेत चित्तधरे । संसारमाधवंमुक्तवानित्याधममेव ।

तस्मान्ममपि जीवेश ! त्वत्पादाम्बुजसेविनीम् ।

नीत्वा स्वसङ्गमे तावद्विधाब्धेरारु ताप ॥ २३ ॥

ऽयमद्भुतः श्रीमान्गृहभारस्य धारणे । समर्थोऽभूत्सुषाचैयं कल्याणी तत्सहायिनी

समर्थे यो मूढः पुरुषःखीजनोऽयथा । न विरज्येत यो मूढो यज्जितः श्रेयसा हि स

नारद उवाच ।

मन्योन्यमामन्त्र्य दम्पती तौ रहस्तदा । पुत्रमाहूय कथयाञ्चकतुस्त्विदमद्भुतम् ।

सिद्ध उपाय ।

एवमाकर्ण्य सञ्जायते मदिगम्य महामुनिः । ज्ञानमपि च तदुच्यते गिह्येष्टुन
कपिल उपाय ।

अथमदिगशार्दूलः कः भावीत्युच्यते तन्मनि । तत्र किञ्चन शङ्कर्म योनिरेवाऽऽपम
मदिग उपाय ।

शृणुष्व मुनिशार्दूल! वृत्तं ये पूर्वं जन्मनः । महामानं पुरा राजा कनिष्ठाधिपति
स्यापराधेन जानामि योषितं काममोहिनः । यणिज्ञांसाधुवृत्तीनां घनहतां निते
निशीथे नगरे राजन्मर्त्याः पर्यटाम्यहम् । सुन्दरीमिः पत्नीमिः क्रीडितुं रन्ति
यदुष्टे सुन्दरीनारीं पश्यामि स्मज्जोहितः । यत्नामिनिशि तत्राऽहंक्षेत्रेमध्ये गङ्गा
क्रीडित्वतत्र निशङ्कं घनं हत्वा च तदुष्टहान् । स्वपृष्ठं पुनरायामि क्रियद्विर्वासां
उपविष्टः समामध्ये दिवा ह्यो पुर्यालको । अनार्यबाहुमुदेन योधयामि निजप्र
नियोजयति यो बालस्तं मत्वा धनिनं बलात् ।

गृह्णामि तत्पितुर्धितं स्वल्पं वा भूरि वा मुने ! ॥ ५७ ॥

यः पराजयते तत्र कातरत्वात् महामुने ! । नाऽयमर्हः पुरे स्थातुं ममेति विनिहन्ति
एवमप्यधमाचारे वर्त्तमाने महीपती । पौरा नगरमुत्तुङ्ग्य प्रययुर्विषयान्तरम् ।
एकदा मुनिशार्दूलो दुर्वासाः पर्यटन्महीम् । पुरे मम समायातो दुर्वासा रुद्रसम्प
मिलित्वा नागराः सर्वे तदा जमुस्तदन्तिके । मणिपत्त्येदमाहुस्तं स्वयमुत्सृज्य तं

पौराज्यः ।

आश्रेय मुनिशार्दूल कृपां कुरु कृपानिधे ! । अपमं निरतं भूपमेनं धर्मेण योजय ॥ ५८ ॥
भाग्योदयेन केनाऽपि भवानस्मात्पत्मागतः । उद्वेलाद्भूपपुत्रः स्यात्स्वैरस्मांस्तारय पो
धनं लोभयता तेन हनं नो मुनिपुङ्गव ! । दूयिताश्च त्रिवयः साध्यः सप्तमेन निरेत
दशवत्सरदेशीया बहवः शिरावो हताः । भगण्ययैगुण्यनिधिरेव भूपो महामुने ! ॥ ५९ ॥

मदिग उपाय ।

एवमाकर्ण्य पौराणां ययः स मुनिरत्रिजः ।

यच्छ्रुत्वा यै पतति न जनो मातृगर्भे कदाचित् ॥१०१॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे कालिन्द्
महात्स्ये यद्विरात्रमघर्णनं नाम षोडशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२१६॥

सप्तदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः

हरिद्वारमाहात्म्यवर्णनप्रसङ्गे कालिङ्गश्वपचवृत्तान्तमुखेनवैज्यवृत्तवर्णनम्

राजोवाच ।

घर्णितमे त्वयासाधो! महात्स्यं यद्वीर्यमयम् । यन्निशम्य मनोयानि मम निर्मलतांमुने!
एतदद्भुतमाहात्म्यं शक्रप्रस्थाय्यमुत्तमम् । सकलं मुनिशार्दूल ! चतुर्वर्गप्रदायकम् ॥२॥
मुवि नाऽतः परं तीर्थं निरव्यामपि मुनिदम् । ध्रेष्ठं सकलपापघ्नं दर्शनादेव नारद !
एतदन्तर्गतस्याऽस्य हरिद्वारस्य नारद ! ।

माहात्स्यं धोतुमिच्छामि त्यक्तः सन्तोषकारकात् ॥ ४ ॥

मामुद्धर मुने ! दीनमविद्याकामकर्मभिः । घर्णेनेनाऽस्य तीर्थस्य शक्रप्रस्थगतस्य वै ॥

नारद उवाच ।

आकर्ण्य महाभाग वर्णयामि तयाऽग्रतः । हरिद्वारस्य माहात्म्यमभ्यर्चयकलप्रदम् ॥६॥
अश्वैकःश्वपचःपापो यथा म्यर्गनिमातवान् । तत्तंऽहं कथयाम्यद्य शृणुष्वैकमनाग्रमो !
धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे कालिङ्गरतिं विभुतः । श्वपचः पापकर्मा यै यसतिस्म पुरादुदहिः ॥
पञ्चदशवर्षदेशीयान्वालाग्रगरयासिनाम् । प्रसह्य पञ्चयित्वा च घने नीत्वा जघानस्तः
तेषामलङ्कारमयं रजतं हेमवधूष ! । रत्नादिकं च कायस्थं हत्वा ताञ्चपृष्टेऽधमः ॥१०॥
विषेश साधुनिलये राज्ञो घनजिह्वाविपा । पथिकान्धनमालस्य स जघ्नेनिर्जने घने ॥

कलिङ्ग उवाच ।

ममस्यै परमेशान! केनप्रानहेतये । मृतये वेदविघातां गिरे तद्विगोघितान् ॥ ८९ ॥

तपसः प्रवृत्तिः साङ्गुण्य जाता तस्यापयोधिनी ।

देहिना मायया प्रमत्तचेतसामपि ते विमो ! ॥ ९० ॥

येयेद्विहितं तपस्यत्पायनं ते स्वच्छयामुने ! तान्दण्ड्यसिद्धयस्त्रयमत्रयमिन्द्रादयो

इन्द्रादयो लोकपालाः सर्वे त्वदधिकारिणः । त्वदिच्छामनुवर्तन्ते माता दण्ड्य

अर्थाधर्मविरोधारः पूयं देवा युगे युगे । भवतीर्य विनाशाय कृताः सर्वान्मना त्व

ये ये त्वया कृता नायः क्रिणा विदशारयः । ते ते तमोमयीं हित्वा तनुवैकुण्ठम

आहापय जगन्नाथ गन्तुं मां विदशालयम् । अनुगृह्णोष्य शकं च नमस्तं वीर्येण

प्रसादात्तवदेशः वदर्याख्यस्य च प्रमो ! तीर्थस्य स्वतनुं हित्वा तामसीसात्त्विकं

इन्द्रेण सह नागेन्द्रमाख्या विदशालयम् । गच्छामि स्वच्छया नाथ! कृपातत्वे कृपा

सिद्ध उवाच ।

इत्यभिपूय देवेशं कपिलं स कलिङ्गपः । नमस्कृत्य च तत्पादौ जगाम विदशाल

एतन्मयाऽद्भुतं विप्र द्रष्टुं वदरिकाधमे । गुहंशुधूपमागेन पापस्याऽपि विमोक्षणं

नाऽतः परं त्रिलोक्यान्तु तीर्थं सर्वार्थदायकम् । याहितमेव सत्प्रीतः वरक्षेयो यदिच्छ

अहंयामि समानेन वदर्याख्यं गृहान्विज ! वृद्धं स्वकीयपितरं निःस्पृहं मोक्षकामुप

नारद उवाच ।

इति तीर्थवरस्याऽस्य वदर्याख्यस्य भूषणे ! महिमानं समुत्कीर्त्य स सिद्धः स्वगृहं च

अथ कालेन कियता सज्जितः सह भार्यया । तीर्थानि पर्यटन्धीर इन्द्रप्रस्थेऽभ्यगादि

तेनैव वपुषा राजप्रीतवांस्तौ निजालयम् । सत्सिद्धोऽपि स्वपितरं गृहानानीय सत्त्वा

सर्वैश्चापयामास ततीर्थं मोक्षकामुकम् । सोऽपि धीमानुदेवेन वृद्धः सिद्धपितातर

ततो नीतो निजगृहं वृन्दारकविवन्दिताः ॥ १०० ॥

इन्द्रप्रस्थावतामातमिदं सद्वदर्याख्यमीशः

भूत्वावृत्तुः ।

भो वैश्यपते! साधो तीर्थेऽत्रमरणान्नुवि । पापानामपि जन्तूनां स्वर्गप्राप्तिर्न संशयः ।

स्थले मृतस्य जन्तोश्चेत्पतन्त्यस्थीनि वारिणि ।

तीर्थेऽस्याऽस्य तदा वैश्य ! सत्यलोके स्थितिर्भवेत् ॥ ३२ ॥

स्थले मृताभ्यामावाभ्यामस्थिपातेन वारिणि ।

सम्प्राप्ता ब्रह्मणो लोके स्थितिराब्रह्ममंस्थितं ॥ ३३ ॥

यत्रेमृतस्य चौरस्य पेतुरस्थीनिनाऽम्बुनि । यतोऽनःसविशानाधतस्यो वृन्दारकालये

स्याऽपि देहमन्विष्यतीर्थेऽस्मिन्नाशुपातय । यथा सोऽपि सुरश्रेष्ठ प्राप्नुयाद्भीमतिष्ठराम्

पकात् सदा कार्यं परेषामपि साधुभिः । अपकारो न मन्तव्यः कृतो भृशमसज्जनैः ॥

नारद उवाच ।

ह्युतडाती महामार्गौ ततौ हरिपुरम्पति । हरिद्वारस्य तीर्थस्य सलिले चोऽस्थिपातनान्

त्र वैश्यस्तु महामावस्तस्य चौरस्य विप्रदम् । दधुमन्वेष्टयामास न लब्धं तत्तु भूपते,

पुनरावृत्य तत्रैव सर्वतीर्थशिरोमणी । हरिद्वारे महाराज ! स सम्प्राप्तिरिति वाञ्छया ॥

महमुत्थाय सन्पुत्रान्धमार्जितधनेन च । सन्तोष्य विप्रान्वन्धूष्य विष्णुमाराध्यमेवया

ज्वल्येव मरणं प्राप्य गच्छामि हरिम्निदिरप् । तीर्थराजं नमस्तुभ्यमेतत्कर्तव्यमस्ति ते

इतिकामनया राजन्सप्रेषस्तत्रकामदे । तीर्थेऽप्राप्त्या गतः सर्वभूतपैतृक्यं समगादृष्टदम्

तत्र गन्वा स्वस्न्यान्तु पुत्रानुत्थाय बुद्धिमान् । धर्मोपाजितविसेननोभयामासयान्धवान्

भवत्या परमया राजपाराध्य कमलापनिम् ।

तीर्थेऽस्मिन्मरणं प्राप्नो यतो पैकुण्डमाप्नुयान् ॥ ४४ ॥

इति ये वर्जितोऽजंस्तीर्थस्य महिमा तत्र । हरिद्वारस्य पुण्यस्य ध्रुवोऽस्य वलं भृशु

तिष्ठो गन्तव्येन माघेयः कुरुमाप्नुयान् । जलस्य च त्प्राप्तो निष्ठुग्नमाहात्म्यमस्य तु

गोर्वाचन्दनदानेन प्रसन्नैः पुत्रो ज्ञवान् । यत्कर्तुं तस्मिन्निष्ठोऽस्य ध्रुवपादेव कार्त्तिके

जागरे च प्रसोधिष्यान्प्रहरे पश्चिमे नृप ! ।

अन्धजं तस्मिन्निष्ठोऽस्य तीर्थस्योऽऽकर्णनाद्भवेन् ॥ ४८ ॥

गुणोभो समायाता एकदा शनिर्वणि । मानादिगुणो जना राज्ञानाशननिर्वणि

तमिन्वगाविधि श्रान्ता शनिर्वणि भूने ! ।

दानं दत्ता यथापच श्लोकाः श्रान्त्यान्वृद्धान्ययुः ॥ १३ ॥

एकः कश्चिद्विशो भेष्टो घनेन महता युतः । गभस्तर्जनेभ्यस्तु यवाः स्य
भस्यन्ताः पदातीनां गिरानि पुनो दधन् । कालिङ्गः स महत्पापमनुग्रहि
कनिगिष्टसर्पागंघा सह मेत गिराऽधमः । सोऽन्यजस्तदनं हनु न स्नेहे स
यदेताऽगिर्गानुं न क्षमोऽभुनस्य स त्रियम् । वैश्यस्तु जनविशान्ता मयुक्तस्तुसपत्न

भत्राऽऽगतः स पापात्मा वैश्यस्याऽयं न पार्थिव ! ।

निशिधे शिपिं तस्य धनं हनुं समाविशन् ॥ १८ ॥

एकेन तस्य वैश्यस्य जनेन स तुलक्षितः । प्रविशन्नेव पापात्मा ददता प्रहरं स्वयम्
समालक्ष्य समीपस्थं स जनः प्रहरप्रदः । उभयोः पादयोराजन्स्वपन्नेव गृहीतवान्
तौ गृहीत्य जनानन्यान्वोषयन्प्रहृष्टदः । हस्तेनैव तु पापेन चोरेणाऽऽघातितो हि
श्रुत्वा पलायमानस्तु गृहीतोऽन्यैर्जनेस्तदा । प्रहीतारं पुनर्हत्वा सहसा स पलाजि
एकेन केनचिद्राजन्सेवकेन धनुर्मता । दूरादेव शरेणाऽऽशु घावन्स निहतोऽधमः
हतमात्रः शरेणाऽऽशुतत्याज संचजीवितम् । चोरेण निहतो राजन्वैश्यस्याऽनुचरायुर्मा
ते त्रयो घट्यानानि गणानीतानि भूपते ! । समाकृष्ट दिवि स्थित्वा वैश्यमेतद्व्यभाषि

कालिङ्गवैश्यानुबराऊधुः ।

ओभो वैश्यपते! साधो तीर्थमेतदनुत्तमम् । इन्द्रप्रस्थे हरिद्वारं शिवकृत्पापिनामपि
वयं त्रयः सुतीर्थेऽस्मिन्नपमृत्युगता अपि । गच्छामस्त्रिदिवं वैश्य साम्प्रतं शिवमनुते
नारद उवाच ।

इत्युक्त्वा ते ययुः स्वर्गं शिवेशिवकृतांपदम् । यथेच्छयाहिलन्यन्तेभोग्ययस्कून्यनेकम्
अथ राज्ञो व्यतीतायां प्रातरवशिषाम्बरः । स्वभृत्यदेहयोः कृत्वा दाहमत्पीन्यपातयत्
तीर्थेऽत्र पात्यमानेषु भृत्येतावस्थिषु प्रभो ! ।

स्वर्गात्युनरिहाऽऽयातीतवैश्यमिदमूचतुः ॥ ३० ॥

अष्टादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः] * पुण्डरीकतद्वाग्निनेयसम्पादर्वर्णनम् * ७४५

निष्किञ्चनाय विप्राय पात्रायाऽनुपकारिणे । पूज्याय देशे कालेच दत्तमभ्यताम्बजेन
उच्छृङ्खल्या समानीतं दत्त्वा दुर्वाससे मुनिः ।

शिलोच्छृङ्खलसिर्धर्मात्मा स्वं त्यक्त्वाऽगात्परं पदम् ॥ १२ ॥

दानवेन्द्रोद्यलीराजापात्रंविहाययामनम् । विपश्चायाऽप्यदानस्मिन्शिलोकोस्वभुजार्जिनाम्
सस्मात्पात्राय दातव्यं धनं धर्माजितं मया । गोविन्दतुष्टयेसम्यग्वाञ्छनीयंनतत्फलम्
पुण्डरीकस्तुधर्मात्मामाग्निनेयोगजाह्वयात् । आयास्यतिमयाऽऽहृतसर्वपात्रशिरोमणिः
आनीतस्य धनस्याऽऽहं तस्मैपात्रायसूतये । स्वसुर्दास्यामिशेषंतुष्ट्रोत्रियेभ्योयथाविधि

नारद उवाच ।

एवं विचिन्त्यधर्मात्मा मालवः स द्विजोत्तमः । कनिचिद्वासरेऽप्राप्तं पुण्यागोदावर्गं नृप
मिलितस्तस्यधर्मात्मा पुण्डरीकः स्वसुसुतः । तस्य चै पूर्वमायातो मालवस्यमहीपते!
स तत्र विधिनास्नात्वा सिंहसंक्रमयासरे । पुण्डरीकाय वित्ताग्रं ददामि प्रीयतां हरिः॥
पुण्डरीकोऽपिधर्मात्मास्नात्वागोदावरीजले । स्ववित्तस्यचतुर्धांशंश्रोत्रियेभ्योददामुदा
स तत्र विधियत्स्नात्वा दत्त्वा दानं च शनितः ।

गच्छन्तं स्वगृह्णामाजप्रित्युवाच स्वसुः सुतम् ॥ २१ ॥

मालव उवाच ।

शुक्लप्रति नमस्कारो वाच्य आशीर्लभूयति । यथावयोर्हि संयोगः क्षणिकोऽयं बभूव ह
एवं हि सर्वजन्तूनां पुत्रदायादिभिः सह । तस्मात्क्षणिकसंयोगात्संसारयः । मुर्धान्तः
विरज्येत कृपापात्रं स हरेः स्याद्विनिश्चितम् । कृपातर्थाहरेऽप्राणीभ्यस्तगमग्नौ भवेन्
नतस्तस्य हरेर्लोलाधयमेच्छा हि जायते । धृत्वाचकीर्तिनामसिद्धिर्हरिर्लीलाभिमिश्रयम्
सम्पूहं शीर्तयत्येव ततः स्मरति केवलम् । ततस्तस्य भवेत्तमे गोविन्दपदमेवने ॥
नरस्तनस्तस्याशु पोतेनेव महाजंघम् । एतदये हि साधूनां ज्ञानिनां कर्मिणां तदा ॥

यतो भवति धर्मात्मनपि स्वं यत्तयाभव ॥ २३ ॥

नारद उवाच ।

एषमुक्त्वा स धीर्दमः सुतं कथमपि स्वसुः । विस्मृत्याऽधुमुत्तोबाणपदांकुट्टङ्गययौ ॥

इति श्रुत्वा महाभाग! महाभाग! तव नमः । न मीमांसे नृणां भोक्ते नृणां भोक्ताम् ।
इति श्रुत्वा महाभाग! महाभाग! तव नमः । न मीमांसे नृणां भोक्ते नृणां भोक्ताम् ।
महाभाग! इति श्रुत्वा महाभाग! तव नमः । न मीमांसे नृणां भोक्ते नृणां भोक्ताम् ।

अष्टादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः

विदर्भनगरस्य मालवमाक्षगङ्गासमुत्तरे तद्भाग्यस्य मुत्तायमांदायगीर्तये
गुणदानं गृह्णतेन प्रणिगच्छताम्नात्तुर्भनस्य धनशरीरस्य कारणज्ञानम्

नारद उवाच ।

भूयः शृणु महाभाग! माहात्म्यं परमाद्भुतम् । अत्र स्थितस्तोत्रं स्युष्करस्य शिखरतः
प्रसादात्तस्य तीर्थस्य पितृभ्यः सर्वतुरेभ्यः । प्रसन्नः पुण्डरीकस्य मासमेकं गृहेऽवसरे
अथ मुनिः तदनुजो लोभे पापततोऽपि हि ॥ २ ॥

शिषिरुवाच ।

कः पुण्डरीको धर्मात्मा श्रुतं तेनैव कर्म किम् । येन प्रसन्नो भगवांस्तदुग्रहे मासमावसरे
कथं तदनुजः प्राप पापात्मा श्रीहरेः पदम् । तीर्थस्याऽस्य प्रसादेन सर्वमाप्त्या हि मे शुं
शृण्वतोऽस्य न सन्तोषो माहात्म्यं मम जायते ॥ ५ ॥

नारद उवाच ।

विदर्भनगरे राजन्मालवस्थो महायशः । ब्राह्मणो ब्रह्मविच्छन्तो विद्वान्विष्णुपरायण
देवविपिनभूतानां मानुषाणां च पोषकः । विषयेषु न संसक्तो लोभमोहादिवर्जितः ॥ ३
न एकदा महाभाग! सिंहं प्राप्ते बृहस्पती । गोदावरीं महापुण्यां स्नातुं प्रतिजगाम ह ।
ततः तत्र सुवर्णस्य गृहाश्रित्ये पलायुतम् । गच्छन्पथि स धर्मान्मा मनसैव चिन्तयत्

मालव उवाच ।

हेमपलायुतम् । यस्मै कस्मै नैव दत्तं दत्तं दत्तं दत्तं दत्तं दत्तं दत्तं ॥

एकोनविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः] * इन्द्रप्रस्थस्थपुष्करमाहात्म्यवर्णनम् ३१३

भरत उवाच ।

इत्याकर्ण्य घवस्तेषां पुरतस्तु तमन्वहम् । अधाघं सहसा भ्रतिस्तदुग्रहीतुं जिहर्षया॥
ततस्ते घणिजां भृत्या ज्ञात्वा मां तस्य रक्षकम् । प्रजदुस्तरसासर्वेसखङ्गं खड्गपाणयः
तेषु कश्चिदुद्विजध्रेष्ठो ब्राह्मणोऽहमितिब्रुवन् । खड्गेन शितधारेण मया वापीयसा हतः
घणिजां सेवकेस्तैस्तु खड्गधारेरहं हतः । गतास्ते घणिजः प्रातर्निजगन्तव्यनीवृतम् ॥
ततो भवानिह प्राप्तः भ्यसक्तं मा ददर्श ह । चलदुधिरक्तिगङ्गं पीडामोहयिचेतनम् ॥
इत्येतत्कथितं भ्रातर्यर्थप्रदमागतः । अपमृश्वं यथा प्राप्तस्तथाऽपि कथितं मया ॥
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे क्वाल्किर्निर्दिष्टमाहात्म्ये
अष्टादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१८ ॥

एकोनविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः

पुण्डरीकभरतसम्वादं पुष्करतीर्थमहिम्नासहप्रयागमहस्त्वर्णनं कथाप्रमङ्गेन-

पुण्डरीकगृहेमामंयावद्विष्णुनिवासवर्णनम्

नारद उवाच ।

इत्याकर्ण्य घवस्तस्य पुण्डरीको महामताः । उवाच निजवधुर्नृशृण्वतां निजसङ्गिताम्

पुण्डरीक उवाच ।

केन पुण्येन तीर्थेऽस्मिन्मृत्युर्भरतः नेऽभवत् । यदि ज्ञातासि तदुग्रहिषारंविष्ण्वानमेवते

भरत उवाच ।

पुण्डरीकं शृणुष्वेदं कथयामि त्वाऽग्रतः । एतत्तीर्थप्रदं पुण्यं कृतं यदिह जग्मनि ॥१॥

एकदा तु घनं जिह्वा समागच्छन्निजं गृहम् । भयश्यं मृतकं बालंमृतम्याऽनाथमापणे

निधाय तमहं मूर्ध्नि नीत्वा गङ्गातटे शुभे । वत्सादिभिरलक्ष्म्यचक्रेणादादिसन्त्रियाम्

पुण्डरीकोऽपि धर्मात्मा चत्वालस्यगृहम्रति । कतिमिर्वासरे राजप्रागतोऽश्वमुत्तमै
भगताम्यं कर्नायांसंभ्रातरं पतितं भुवि । श्वसन्तं क्षतनिर्गच्छद्रुधिरांतमघैस्तं ॥ ३१ ॥
पप्रच्छ च श्वमुन्वयैर्घ्रातःकेनेदृशीं दशाम् । गमितोऽसि किमर्थं वा गृहादिह समागतः
इति पृच्छति राजेन्द्र! पुण्डरीके सर्पादया । महत्या भरतः सद्यः पीडितोऽस्मन्मुञ्चत ॥
अयातरत्तदा यातमेकं सगणमदुतम् । आकाशात्पश्यतां मूप ! जनानां तद्गुरोरेषी ॥
तदास्त्रहा स दिव्याङ्गे भरतः पापकार्यपि । उवाच वचनं ज्येष्ठं भ्रातरं विनम्रिदम् ॥

भरत उवाच ।

पुण्डरीकमहाबुद्धेतीर्थस्वाऽस्यप्रसादतः । पुष्करस्य मयाप्राप्तापापिनाऽप्यदिविनिर्जितः
मर्दायं दारुणं कर्म भ्रातर्जानासि यद्यपि । तथाऽपि कथयाम्यद्य किञ्चिद्दशात्ममन्ति ते

यथा मया प्रभावत्या वैश्यया रमितं सह ।

तद्गृहव्ययितं भूरि धनं च मदिराहने ॥ ३२ ॥

धूनेन हारितं यच्च चौरकर्मसमाजितम् । शिखराभ्यां मया शम्भुनिर्माल्यं यच्च मरितम्
यत्कृते भवता विप्रो जम्बुकोनाम दूषितः । एतन्मया कृतं कर्म विदिनं पुण्डरीक! ते ।
गोदाचरीं गने भ्रातस्त्वयि यन्मृतवानहम् । न तत्ते विदितं कर्म कथयामि तदप्यहो ॥
चलिते त्वप्यतिक्रान्तो यदा पक्ष्मस्तदाह्वयम् । ध्रुतवानितिलोकेभ्यो वचनंहरिदुःसहम्
पुण्डरीको धनं दातुमाहूतो मानुजेन हि । निजसोदरमाहत्य पुण्डरीकं तदाहृतम् ॥
प्रहीष्यामि धनं भूरि मालवेन समर्पितम् । महता वसुना तेन तोषयामि प्रमाथनीम् ॥
दुरोदरेण प्रीडयामि स्येच्छया तद्विद्वैःसह । इत्यालोच्यत्यदध्यानं निरुध्याऽहमिहन्वितः
हत्वा त्वां च धनं भूरि प्रहीतुं च महामते ! । अतिक्रान्तेजने भ्रातःकुलधियैःसार्धंमागमः
यजिज्ञामत्र गुप्तोऽहं रात्रौ तत्र महामते ! । अथ कश्चिद्विधायेतु तत्करो यजिज्ञोयम
हर्तुं तत्र समाविष्टः सार्धं जनसमाकुन्दे । नीत्या यदा धनं किञ्चित्पार्थीर्यस्तुल्यवित्तं
तमगधपापमहसा क्रोशन्तस्य सेवकाः ॥ ४३ ॥

सेवकाऽजुः ।

गुप्तोऽहं रात्रौ तत्र महामते ! । अथ कश्चिद्विधायेतु तत्करो यजिज्ञोयम

विश्वरूपधिकद्विशततमोऽध्यायः] * इन्द्रप्रस्थस्थपुष्करस्नानफलवर्णनम् * ७४

येषां गुणारोपस्तएव खलु साधवः । भवतो भवति स्वान्तं येषां शुभ्रूपणे विभा
उत्तमाङ्गे च निर्माल्यं त एव खलु साधवः ।

येषां तु बुद्धिः शत्रो च मित्रे च कमलापते ! ॥ २७ ॥

चययोश्चैव त एव खलु साधवः । येषां विकुरुते चेतो न विकारम्य कारणे ।

लक्ष्मीपते! नूनं त एव खलु साधवः । यत्र त्वं माधवस्तत्र सन्तोयत्र ततो भवाः
अतो विज्ञापयामि त्वां माघे मम गृहे वस ॥ २८ ॥

नारद उवाच ।

अर्थं वयमस्तस्य पुण्डरीकस्य साधवः । उवाच वचनं भासादन्तानां भासयन्दिश
र्थभगवानुवाच ।

सामुत्तम साधुस्त्वं पृथिव्यामहामते ! यस्त्वया पुण्यतीर्थे तु स्नातं तत्सङ्गच्छया
जहृवीतो ये माघे स्नानं कुरुद्विज ! माघान्ते स्नापयामित्वां पूर्णिमाया तु पुष्करे
माघमासे तु पूर्णं यत्स्नानजं फलम् । तत्सर्वं पुष्करे तीर्थे दिनैकस्नानतो भवेत्

नारद उवाच ।

कः स विप्रेन्द्रः पुण्डरीकोमुदारिणा । किञ्चिदध्युदिते मूर्ध्नि स्नानं गङ्गाजलेऽकरोत्
पुण्डरीकाक्षं पुण्डरीकः समार्चयत् । तुलसीविकसत्पुष्पयकुङ्कुमचन्दनैः ॥

यज्ञैरङ्गवालिताङ्गं स्नापयित्वा । नीलाजयति कूर्मद्वीपकेः पञ्चभिः स्म सः ॥ ३६ ॥

अथ यैर्भोजयैर्भोजयित्वा जगद्गुरुम् । सुतं स भणिपर्वङ्गे चामरैस्तमर्वाजयन् ॥

स्वाहनं जातु चक्रे तस्य स्नापने । जातिकपूरं संयुक्तं ददौ ताम्बूलदीपकम् ॥

यं वञ्चतस्तस्य ध्यानेः पुरस्तदा । तस्यै जातु स विप्रेन्द्रः करेणार्तीय दर्पणम्

जगद्गृहे तस्य वसतः समवच्छिदः । सपर्यां विदधन्निरो माघं नित्ये समस्तजम्

साधवसाने तु पूर्णिमायां स्नापने । स्मृतिमात्रागतं ताक्ष्यं मपश्यत्पुस्तकं स्थितम्

तं दृष्ट्वा पुण्डरीकाक्षः पुण्डरीकमुवाच ह ॥ ४६ ॥

र्थभगवानुवाच ।

भो द्विजप्रेष्ठ! यद्ब्रूवोऽहं वदामि ते । इन्द्रप्रस्थगते तीर्थे पुष्करे ते यदृच्छया ॥

पुणेनोपाहितं ह्ययं मन्त्रं तानि मेवा । तेन पुणेन प्राप्तं मे तीर्थमेतन्मुनिवरे ॥
१८ एवं गत देहस्य संस्कारं दातॄणां कथम् ॥ १ ॥

धीमान् उवाच ।

संस्कारो विहितो वास्तव्यानां वास्तवानि । तीर्थं वाऽस्य प्रसादेन पुण्यस्य गोपि
मायमेकं यथा विष्णुः पुण्डरीकगृहे हतिः । उवासाऽस्य प्रसादेन तीर्थं स्यात्पुनः
अत्र तीर्थं स धर्मात्मा भक्तस्याऽपि मद्रतिम् ।
दृष्ट्वेति हृद्ये मेने तीर्थमेतन्मुनिवरे ॥ २ ॥

अथेति वास्तव्या मन्त्रो पुण्डरीकः स पण्डितः । माघमास्य स्वरूपेण हस्तिवस्तु मे ।
एवं स्नात्वा सकामेन यथोक्तिगृहं प्रति । तीर्थेऽथ नृपतिप्रभूः पुण्डरीकोऽस्मिन्
वास्तव्यो माघं भ्रातृमंगलस्य जगद् ॥ ३ ॥ नेऽपि ध्रुव्या शुचं चतुर्मास्येऽवृत्तवृद्ध
पुण्डरीकस्तदावृत्तगृहे स्थस्मिन्निजक्रियाः । उवासेति महानन्दस्तपस्यायाम्यने ह
पूर्णिमाचामथो पौष्णो चक्रे सप्तमोऽस्यम् । मन्वेति ध्योगृहे महाहरिश्चाप्यनिधुः
श्रीगण्डजलमेवेन गोमयालेपनेन च । मुक्ताचूर्णचतुष्केण सप्तसंयुक्तं केतनम् ॥ ४ ॥
शनद्वयं ब्राह्मणानां नानामोज्यैरभोजयत् । वर्हामिर्दक्षिणामिध्वं तानेव समनोभ्यन
नानावादिब्रह्मज्ञैः कलकण्ठैश्च गायनैः । रजस्योऽस्य जनेर्गायंश्चक्रे जागरणं तथा
अथ प्रसन्ने तान्सर्वान्गायतादीन्विमृश्यतः । गोविन्दागमनाकाङ्क्षी गृहमध्यउपविश
अथ तस्य गृहाम्बासे निवर्त्य निजवाहनम् । प्राविशद्गृहमध्येतु कर्तुं स्वजनवाञ्छित
स पुण्डरीकस्तं दृष्ट्वा माधवं समुपागतम् । उत्थायाऽऽसननमूर्णं चक्रे शिरसावृण
उवाच च स धर्मात्मा गोविन्दालोकनिर्वृतः । सम्पूज्याऽर्घ्यादिदानेन विष्टेन निवेशित
पुण्डरीक उवाच ।

अथवा भयनापन्नं सुस्वप्यं तदनुष्ठितम् । तावदत्र स्वयाविष्णोर्स्थायतां स्थितिकारिण
यार्चदस्य पुनीतस्य समाप्तिस्तपसो भवेत् । यत्र त्वं सेवकास्ते च वसन्ति परिचर्यण
तत्रैव बलु चैकुण्ठः सर्वदोषविजितः । यद्गृहे तत्र कर्माणि वर्ण्यन्ते साधुभिर्मो
हरिर्निवसते तत्र सगुणादिति नः श्रुतम् । येषां वयसि ते नाम इति रूपं च सुन्दरम्

विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः] * मोहिनीवेश्यायाः कथानकवर्णनम् * ७५१

ब्रह्मासनसमीपे तु वरासनगतं नृप !। द्वितीयमिव लोकेशमिन्द्रप्रस्थं स ऐक्षत ॥ ४ ॥
सुरराजनीर्यराजो ब्रह्मेन्द्रप्रस्थयोनृप !। चामरोद्भूतनं मूर्ध्नि कुर्वन्ती स ददर्श ह ॥
अन्यानि देवतीर्थानि तयोर्दूरे महीपते !। स्थितानि तेन दृष्टानि यद्वाञ्जलिपुटानि तु ॥
तयोरग्रे जगौ राजन्नान्यथं रागमुत्तमम् । तीर्थैः सममगात्सत्यलोकं देवान्विसृज्य हि
अथ विभ्वावसुर्दोमान्द्रुपा तीर्थस्य वैभवम् । इन्द्रप्रस्थस्य राजेन्द्र ! हाहामेतदुद्याच ह ॥
विभ्वावसुख्याच ।

भोमो गन्धर्वशार्दूल ! तीर्थमेतन्महाद्भुतम् । इन्द्रप्रस्थाख्यमेतस्मिन्संसारे तीर्थराशिषु ॥
चराचरगुह्येष्टा सुखव्यवदाभुजः । तस्यासनसमीपस्यं यदतिष्ठत्समासनम् ॥ १० ॥
तीर्थराजोऽपि पृष्ठस्यध्वामं यस्मिन्स्तके । अधुना भृत्यवज्रातस्तीर्थेष्वन्येषु का कथा
श्रुतिश्रोतानि तीर्थानि त्रिवर्गफलदाणि तु । इन्द्रप्रस्थमिदं तीर्थं चतुर्वर्गफलप्रदम् ॥
अत्र स्थितानि तीर्थानि तादृशानि गुणैर्ध्रुवैः ।

शेषेणाऽपि न शक्नुते स्तोतुं तेषां महागुणाः ॥ १३ ॥

शरभ उवाच ।

एवं विभ्वावसुर्दोमान्द्रुवेन्द्रप्रस्थवैभवम् । गत्वा तस्य शृङ्गराजन्पावनं सर्वकामदम्
यया देवेषु सर्वेषु शक्येष्ट शकीयति । तस्मादुबला च तीर्थेषु प्रयागोऽयं तथा वरः
तस्मादपि महाराज ! शक्नोत्यस्मिदं वरम् । अस्यान्तरगतो योऽयं प्रयागो नृप ! दृश्यते
कथयाम्यत्र यदुवृत्तं मोहिन्याः पण्ययोजितम् । नर्मदासखितस्तीरैः पुरी माहिष्मती नृप !
भोहिनीनामतत्राऽऽसीद्वेश्या बहुधनान्विता । रूपयौवनसम्पन्नानिष्णातानृत्यगीतयोः
तथा बहूनि पापानि कृतानि धनलुब्धया । प्रलब्ध्याः कृताः सम दाम्यश्च यद्वशो कृताः
तासां च पातिता गर्भा यदुशः पापशः तथा । एवं तथा मुतारुण्यं गमिनं पापकर्मभिः
सतो जरा कियत्काले तदेहे समपद्यत । जराग्रस्तधारारा सा निवृत्तचिपयम्पृहा ॥ २१ ॥

न चक्रे मानसं यूतां ते च तां प्रति भूपते ! ।

पापार्जितं धनं स्वीयं न विश्वसिति कस्यचिन् ॥ २२ ॥

न दत्ते न स्वयं भुङ्क्ते न निक्षिपति वै क्वचिन् ।

आनाय नै मया दत्तं यन्मासमुपितं मया । भयं यदीन्द्रमास्त्व मया सह महान्ते !
 यज तीर्थं शिरोऽस्तं तद्देव प्रतिपुष्करैः । स तु यं गे प्रदे तस्मिन्नानं कुर्याज्यदीच्छसि
 नद्रहं नै प्रदास्यामि यदहं त्वद्वदो छिज ! । पापोऽपि भरतस्ते वै भ्राता यत्र मृतो
 स्वर्गं स्वर्गसुखाकाङ्क्षी किमन्यत्तस्य घण्यते ॥ ४६ ॥

नाम् उवाच ।

एवमुक्त्वा स देवेन्द्रो ब्राह्मणेन्द्रं नरेन्द्र ! तम् । पतनेन्द्रे समारोच्य सर्वतर्पेन्द्रमाग
 पुण्डरीकस्य देहात् तेन तत्प्राणवायुना । समं ज्योतिः स निर्गत्य गोविन्दपदमाकि
 पयं पुष्करतीर्थेऽस्मिन्निद्रप्रस्थगते शृणु ॥ स्नानेन पुण्डरीकस्तु लेभे सायुज्यमीश्वरं
 एवं तीर्थानुरोधेन गोविन्दोऽपि यत्तद्गृहे । मासमेकं सुखं राज्ञमुवास निजकथुय
 केन घर्णयितुं शक्यो महिमा पुष्करस्य वै ।

शक्रप्रस्थगतस्याऽस्य कोदयंशो घर्णितो मया ॥ ५१ ॥

माहात्म्यश्रवणादस्य भद्रया लभने नरः । अभ्यमेव कतुफलं पठनादपि भूपते ! ॥ ५२ ॥
 इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां महितायां उत्तरे खण्डे कालिन्दीमाहात्म्ये
 पुष्करमहिमघर्णनं नामैकोनविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१६ ॥

विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः

इन्द्रप्रस्थस्थप्रपागतीर्थमाहात्म्यममङ्गं विंशत्यगुणवर्धकम्यत्मानकर्णनं
 माहिमवर्धनगम्यायामोहिण्याशुनान्तर्णनम्

नाम् उवाच ।

क्षित्यस्य तीर्थं रात्रस्य प्रसङ्गस्य तथाऽग्रतः । महिमानं महापुण्यं भद्रया वर्णयामि मे
 विजयमुमेदीश्वरं गन्धर्वो लोकविभूतः । एकदा न मनो मानु मृगं गी ब्रह्मणः सागाम्
 तत्र मयैः मृत्युभेदमुपविष्टं सुविहरे । त्वन्द

[कविशतयधिकद्विशततमोऽध्यायः] ७७वीरधर्मणोमहिष्यासहतीर्थयात्रावर्णनम् ७७५

नाम्रनं द्रष्टुमिच्छामि शक्रप्रस्थगतं नृप ॥ प्रयागं तीर्थंराजं तं मयता सह कामदम्

प्रस्थास्येऽहं यदा राजन्तीर्थंराजं प्रति प्रभो !

तदाऽहमग्रं भोक्ष्यामि मयेति विहितः पणः ॥ २४ ॥

राजोवाच ।

कथमेतद्विजानीयां त्वदुक्तं चन्द्रोद्यने ॥ प्रतीनं कुरु मे भद्रे ! त्वदुक्तं कखाण्यहम्

नारद उवाच ।

इत्युक्ते तेन भूपेन मे वागित्यमवत्तदा ॥ २६ ॥

भाकाशवागुवाच ।

सत्यमुक्तं वचो राजप्रनया तव भार्यया । इन्द्रप्रस्थे गते पुण्ये प्रयागे तीर्थंपुङ्गवे

तत्र गत्वा कुरु भ्रानं लप्स्यसे यद्यदिच्छसि ॥ २७ ॥

नारद उवाच ।

निशम्येनितनो धाणीनृपो गगनसम्भावाम् । दण्डघत्पनितो भूमौ लङ्कतारं नमाम्यहम्

अथ मन्त्रिणमाहूय राज्यमारोप्य तत्र ये । तया सह समाख्या रथं तीर्थंवरं यया

कतिभिर्यासरैरत्र हेमाङ्गया सह व्याऽऽपया । उपग्रहे तीर्थंराजे क्षीरं भाषांयुतो नृप

सकृत्तुस्तोशिवे तीर्थे दग्धतां तत्र कामदे । प्रयागभ्रानपुण्येन यैरुण्ड्यामिरन्विति

प्रतीच्छया स्नातमात्रे मिथुने तत्र भूरते ! भागनौ सुग्राहून्ती हंसपक्षिन्द्रपादनी

भागतीर्ता समालोक्य धीर्यमां स भूपति । प्रणम्य शिरसा देयां मुष्टाघैवाप्रमानस

राजोवाच ।

नमो पां सुग्राहून्ती विब्रह्मामसितारणे । धपुरी क्षीमयासांसि हेमसिन्दूरभानि

यन्दे मुपां सस्यरजःप्रधानी चराचरस्य म्यनिमर्गाहेम् ।

यैरुण्डसत्याद्भुतलोचनायां यनुर्द्धिवाह गगारात्रपार्हा ॥ ३५ ॥

यैराण्यमंरागयतां अनानो सन्मुक्तिमुक्तिप्रतिशार्द्धा य ।

शृन्दारक्षैर्यन्दितादपत्नी सद्भाषनघ्रेण नमामि भूर्जां ॥ ३६ ॥

शोचिन्दृन्दारकण्ठपाद ! न कोऽपि जानाति तव व्यकथम् ।

उपान च महाराजमायैऽस्म्यो मातृगुणम् । पुस्तकं वरुने देवि ! तत्र विशामि सन्नि-
उपाटय इत्येतां किञ्चित्किञ्चिदस्यैवपुस्तके । ईदृशे नै मनो नूनं तत्रस्थानेऽप्यस्ति

इत्युक्ता भूषणती सा क्षम्या तामुदपाटयन् ।

मन्त्रज्ञो तत्र संस्यं च पुस्तकं पाणिनाऽग्रहीत् ॥ ४ ॥

तत्राऽवलोकयामास साऽप्यतारान्समासतः । पूर्वं सन्स्तु भूगोलं पञ्चाग्रकोटियोजन-
तत्रान्धकारसंगुक्ताभूमिर्दृष्टाऽयं काञ्चनी । एतयोस्तरेराजं ह्यो कालोकश्च पर्वतः ॥
समर्थापास्ततो दृष्टाः समुद्रैः समभिर्युताः । एतेषु नद्यः शैलाश्च मण्डानि तु महामते-
एतद्भारतगण्डं सा पश्यन्ती भूपतिप्रिया । यमुनाजगद्धवीमुख्याः सरितः समवेक्षन् ॥
यमुनातीरगं राजभिन्द्रप्रस्थमिदं शुभम् । ददर्श सा महामागा तीर्थं प्रजयुनं वृष ! ॥
अत्र तीर्थमिदं दृष्ट्वा प्रयागं ब्रह्मनिर्मितम् । पूर्वजन्मकृतं कर्म सा सस्मार मनन्किरी ।

ततस्तूष्णीं समुत्थाय तूष्णे सा स्वगृहं ययौ ।

निश्चित्येति न भोक्ष्यामि ततः प्रणय तीर्थकम् ॥ ११ ॥

तदैव सा तु हेमाङ्गी सह गन्तुमसुखियम् । वीरवर्माणमाहेदं तीर्थराजं प्रिया मनो ।

हेमाङ्गयुवाच ।

भोभोः प्राणपते! वाक्यं मदीयं शृणु धर्मदम् । विधेहि च महामाग तूष्णं पूर्णोभविष्यति
पुराऽहं मोहिनी नाम वेश्या च बहुपापकृत् । यौवने चार्द्धके किञ्चिद्धर्मं जाता मतिर्मम
पापेनोपार्जितं वित्तं धर्मेण व्ययितं मया । निर्दनाऽहं यदा राजभिर्गता निजपत्न्या
तदामां निर्जनेऽरण्ये यान्तीजन्तुस्तुलस्कराः । वृषादार्द्रिषसन्तसां पापाघ्नजिघृक्षु-
शितशस्त्रभृताङ्गी मां भ्यस्तन्तीं गतचेतनाम् । विरुध्य तस्करास्तत्र गताहृतमनोरथाः ॥
ततो वैद्यानसो ह्येकः प्रयागस्य जलं गृह्णन् । इन्द्रप्रमथगतस्यैव घने तत्र समागतः ॥
तत्रमां पतितो दृष्ट्वा तदवस्थां स तापसः । का त्वं कुत किमर्थं वा हता केनेति पृष्ट्वा च
तदा किमपिनोक्तं मे प्रार्थितं पुण्यमश्रु तत् । तेन तन्मे मुने क्षिप्तं ततोऽहं देहमत्यजम्
प्राणप्रयाणकाले तु चारित्तत्सर्वकामदम् । भुत्वेति पात्रिष्ठनपती महिषीम्यामिति प्रभो!
तस्यतीर्थोऽग्रेसरो राजन्यसादात्ते गृहेऽवस्यतीति । जाताऽहं तत्कुलाचार्यालाशीनपयोनिधेः

आविशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः] * इन्द्रप्रस्थस्थितानातीर्थवर्णनम् * ७५७

यत्तच्छुष्यान्नित्यं पठेदपि च मानवः । स गच्छेद्वाञ्छितं स्थानं सत्यमेतन्मयोदितम्
इति श्रीपादो महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे इन्द्रप्रस्थ-
माहात्म्ये तत्रस्थप्रयागवर्णनं नामैकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२२१॥

द्वाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः

नारदशिविमन्वादे इन्द्रप्रस्थस्थितकाशीशिवकाञ्चीतीर्थमस्तकभीमकुण्डानां-
माहात्म्यवर्णनं तत्रतत्रतीर्थेषुप्रथितनानाग्न्यानानाम्बृतप्रकाशनञ्च

नारद उवाच ।

आकर्ण्य शिवेराजन्वर्णयामितराऽग्रज । पुण्यं यशस्यमायुष्यं काञ्च्यामाहात्म्यमुत्तमम्
इन्द्रप्रस्थतटव्यावांकारधामेकस्तु पादपः । शिवागम्यो मवेद्राजन्पुरा पुण्ययुगे हते ॥२॥
तत्रैको घायसो ह्यार्तिवृत्तनाडो वनस्पतौ । तस्याधस्तान्महासर्पः कोटरे घसति स्म ह
एकदा तस्य काकस्य भार्याण्डद्वयमालये । प्रतिमुच्य गता काऽपि न नीडेभ्यः समागता
ह्यमेव स काकस्तु पालयधण्डकृत्पम् । तामेव शिवागमुच्चैश्च्यतिष्ठन्महीपते ! ॥
अथैकदा निर्वाधे तु महापात्या समागता । भ्रमन्बिडशरां राजन्मुलादपि हृदामपि ॥

पात्यया पात्यमानाया शिवायास्तदा सजे ।

सूर्णिता काकसर्पा तौ गन्धर्वा वभूवतुः ॥ ७ ॥

दिग्पाङ्गास्ते त्रयो भूष्या शिवायावापसादयः । पिनाजत्रयमाकृदात्रमुर्ध्वापतिचेतनम्
शिविरयाच ।

देवर्षे ! केन पुण्येन प्राप्ता तैर्मुक्तिरा पुरी । धामंस्ते के त्रयः पूर्वं सर्वं कथय नारद ! ॥

नारद उवाच ।

पुरुष्ठाङ्गलदेसीपो ब्राह्मणः भवत्पामिधः । तस्य भार्या कुण्डानाम् भ्रात्राऽभूच्छुचिरष्टकः

यतः परस्त्वं प्रवृत्तेः पुंसो मनोवचोभ्यामपि दूषणी ॥ ३७ ॥

धन्यः स लोके पुरुषः परात्मन्यो विश्वमेतत्क्षणिकं विचिन्त्य ।

अनन्यचेता भजति त्वर्दीपपादारविन्दं मुनिवृन्दबन्धम् ॥ ३८ ॥

त्वत्पादसेवनं नाम तीर्थमेतच्च दुर्लभम् । जनानां भजमानानां वाञ्छितार्थकृत्

तथाऽप्येतद्द्वयं सेव्यं शुक्ये नान्यलब्धये । अन्यकामनया यस्तु सेवने स तु च

सन्तो भवन्तमासेव्य तीर्थमेवाद्यमुक्तिदम् । नान्यमिच्छन्त्यतिरम्यसर्वलोकाधिपं

नारद उवाच ।

इत्यभिष्टूय देवेशं लोकेशं स च भूपतिः । तस्यैव यदा तदा राजन्वेमाङ्गीता उवा

हेमाङ्गयुवाच ।

यस्मापते यमयलाशलोचन ! ब्रह्मन्मरालासन ! भारतीगुरो !

नमो युवाभ्यां यदि दीनचेतसे प्रसीद तं तारयते भवाङ्घ्रे ॥ ४३ ॥

तीर्थस्थाऽस्य प्रसादेन जाताऽहं महिषी प्रमो ! युवयोर्दर्शनं जातं देवानामपि दुर्लभं

युवामपिलचित्तहो दत्तं नो मात्रसेवितम् । स्नानकाले यद्वाप्याभ्यां विहितं पारम्पर्येण

एवं ताभ्यामुमाभ्यां सो संस्तुती देवपुङ्गवो । प्रसन्नयदनो भूत्वा प्रोवतुर्दृष्टी प्री

हस्मिन्नाणाबूचतुः ।

धन्या त्वमसि हेमाङ्गि ! यतोऽयं सारितः पतिः ।

त्वया रात्र्यनुयासकचित्तोऽप्येकसमागमात् ॥ ४७ ॥

राज्ञो विषयमन्तगतो नृममा मुक्तिरीदृशी । त्वद्गुणं वीदृशी जाता तीर्थस्थाऽप्यत्र

नारद उवाच ।

इत्युक्त्वा ती समागत्य गच्छे हंसमेव च । जगत्पुङ्गवो सुरभेर्षी सन्तमोक्तं ततो

तत्र ते ब्रह्मणा सर्वे पूजिता विधिवद्भर ! । तत्र विभक्त्युत्प्रेतं तन्मृतेकं मुहूर्तं

अथ ताभ्यामुमाभ्यां स दण्डनिष्ठो नमो हरिः । भास्वगच्छे धर्मगते कृष्णमगमन्तु

इत्येकैकगिरिं मुहूर्तं तीर्थरात्र्यय धर्मयम ।

सा जराविषसंयुक्तं पण्डं कर्कटकं तदा । अकरोन्मोदकं हन्तुं तदा तेन स्यसुः श्रुतम्
निजाया मुखतो राजन्मिहलेन च महात्मना । बालांतां हन्तुमारैमे कर्कटो भृशदाहणः
खड्गपाणिर्यदा याति तदप्राय स भिल्लवः । यावत्तावत्सुसापापा ज्ञात्वा निजवधोद्यमम्
वनमभ्यद्रवद्भीता निजप्राणपरीप्सया । तामनुदयता तेन कर्कटेन महीपते ! ॥ ३२ ॥
अत्र गोकर्णतीर्थे तु गृहीता खड्गपाणिना । शिरश्छित्त्वा तु खड्गेन पातयित्वाजले वपुः
तस्य गोकर्णतीर्थस्य निजस्थानमगाद्य सः । सा जरातत्र गोकर्णेपापाऽपिनिधनंगता
कैलासशिखरे राजन्यार्वत्पा भ्रमवत्सखी । अहं कथितयानेतत्तत्र गोकर्णवैभवम् ॥ ३५ ॥

शिवकाञ्च्याश्च माहात्म्यं पवित्रं घर्णयामि ते ।

इन्द्रप्रस्थतटस्थायां शिवकाञ्च्यामपि प्रभो ! ॥ ३६ ॥

गतिः सा परमा पुंसां गोकर्णे या मयोदिता । अत्र श्रीमन्महादेवो विष्णुं सर्वसुरेश्वरम्
आराध्य भकराजत्वं लेभे ज्ञानं च तार्विकम् । अतः सर्वव्यपुत्रा ब्रह्मणस्तमहेश्वरम्
आराधयामः सततं सद्भक्तिज्ञानलिप्सया । अत्र बाणासुरो राजभारराध महेश्वरम् ॥
निराहारो घर्षशर्णं तदगुणत्वबुभूयसा । तस्मै प्रसन्नो भगवान्गणत्वं दत्तवान्निजम् ॥
स्वयं च सर्वदा तस्य पुरपालो बभूव ह । इयं पुरी पुरा राजब्राह्मीद्विष्णोर्महात्मनः ॥
दत्ता शिवाय तुष्येन तपसा तस्य विष्णुना । अरुणमेकं पुरावृत्तं महाद्वार्यकारकम्

विप्रस्य शिवभक्तस्य वैकुण्ठातिर्यथाऽभवत् ।

एकस्तु ब्राह्मणो राजन्हरेभ्यो नाम धार्मिकः ॥ ४३ ॥

कायेन मनसा वाचा शिवपूजारतः सदा । एकदा स महाभाग शिवतीर्थानि पश्यन्
शिवभक्तशिखरे राजञ्जिउकाञ्च्यामिहाऽऽगतः । एनांमनोहरांचैवनतन्याजसयुद्धिमान्
पश्चात्तत्रैव तन्याज प्राणानस्याजलान्तरे । तर्पय श्रीमहादेवगणान्नं ब्राह्मणोत्तमम् ॥
नीत्वा कैलासमचलं चेलुस्तदनुशासनान् । अथ मध्ये समायाता गणार्थैकुण्ठनो हरेः
तेभ्यो बलात्समादातुं तं द्विजप्रेष्ठमुपताः । आसीत्तेरां महद्युद्धं गणानां हरिशर्ययो ॥
तत्र युद्धे नवै केपी विजयो न पराजयः । तत्र वैकुण्ठनो विष्णुराग्नो गरडास्तनः ॥
कैलासद्विष्णुमाकूटो महेशश्च त्रिलोकधृत् । तावन्वोत्थं मुष्णं दृष्ट्वा विहस्य जगदीश्वरी

भद्रानमोक्तानि निर्ये स केयतो मिष्टमुग्रहः । भवणस्तेन दोषेण बभूव प्रलयाय
पुरण्डकम्पुनहुसालानाम्निहोऽमयदुःखणः । धृतिमृत्निगोन्तेनादेवनातां वरि
तेन दोषेण स मृतो हामयदकालदुःखदली । सा कुण्डाश्रवणस्यस्त्रीपभूवोभयदोः

अतः सा भावरस्य हि लक्ष्म्याऽऽसीदुमयाश्रया ।

एतत्ते कथितं भूय ! तदुपुत्तं पूर्यजन्मनि ॥ १४ ॥

अतः परं प्रपश्यामि तेनो पुण्यं यत्प्रयः । प्रापुस्तेन पुरीं रम्यां काशीं वैश्वेश्वरीं

ग्रामान्तपदेकदा तौ प्रत्यापार्तो निजालयम् ।

कस्यचित्पथिकस्याऽयं कृपमज्ञां पयस्विनीम् ॥ १६ ॥

अवलोक्य तदुद्धारं चकतुस्तेन नोदितौ । ताम्यां गदितमाकर्ण्यकुण्डासाध्विन्यभा
ते श्रयस्तेन पुण्येन भरणं प्राप्य दुर्लभम् । इन्द्रप्रसूतदस्थायां काश्यां वैकुण्ठमाह
इयं काशी महेशस्य पुरी यद्यपि भूपते ॥ तथाप्यस्यां मृतो जन्तुर्वैकुण्ठेस्यात्मुषीहरे
एतत्ते कथितं राजन्काश्यामाहात्म्यमुत्तमम् । किमन्यच्छ्रोतुमिच्छातेविद्यतेद्भदस्व ॥

शिविदवाच ।

मुनेःत्वया महेशस्य क्षेत्रत्रयमुदीरितम् । काशी च शिवकाञ्ची च गोकर्णचतयाऽपरं

एकस्या महिमा प्रोक्तस्त्वया काश्या महामुने ! ।

गोकर्णशिवकाञ्च्योश्च कथ्यतां यदि विद्यते ॥ २२ ॥

नारद उवाच ।

गोकर्णं केवलं शैवं क्षेत्रं परमपावनम् । तस्मिन्मृतो नरो राजश्लिषःस्यान्नाऽन्नसंशय
स्थले जलेऽन्तरिक्षे च जन्तुस्तत्र ध्रियेत चेत् । तदा कैलासशिखरेशिवःसम्पूषदीप्यति
अथ गोकर्णतीर्थस्यान्मृतस्य न पुनर्मयः । शिवेन स समं राजमुर्तित्यास्यति कर्हिवि

अस्याऽऽपि तव माहात्म्यं गोकर्णस्य महामते ! ।

वर्णयामि यदाऽऽकर्ण्य मया ब्रह्ममुक्तात्मनो ! ॥ २६ ॥

प्रयागादेकगण्यतौ शुद्धतीर्थसमीपगः । मर्यादापर्यतो योऽयं दृश्यते पुण्यदरानः ॥ २७ ॥

नारद उवाच । तत्र प्रिय आसीत्प्रकाशः । तस्य भार्याजरातामसाज्जन्नेपतिपञ्चकम्

तत्र ज्ञात्वा हि विधिवदिन्द्रप्रस्थे स भूपतिः । विधायसत्क्रियाःसर्वाजगामनिजपत्तनम्
इन्द्रप्रस्थस्य माहात्म्यमेतत्तत्र मया विभो ! यमुनातीरतीर्थस्य वर्णितं जनपावनम् ॥

नाऽस्याऽऽदरं करिष्यन्ति कलौ ध्रुवाविवर्जिताः ।

इन्द्रप्रस्थस्य राजेन्द्र ! सर्वतीर्थशिरोमणेः ॥ ७२ ॥

अष्टादशपुराणानां ध्रुवणाद्वारतस्य च । यत्फलं तन्महिम्नोऽस्य शक्रप्रस्थस्य जायते ॥
अरुणोदयवेलायां माघलक्ष्मैकमज्जनात् । यत्फलं तन्महिम्नोऽस्य ध्रुवणाच्छ्रद्धयामवेत्
श्रद्धयाऽस्य तु माहात्म्यं यः शृणोतिमहीपते ! तर्पितास्तेनपितरोदेवाश्च मुनयस्तथा
कृच्छ्रानिरुच्छ्रपाराकचान्द्रायणव्रतादिभिः । यत्फलंतन्महिम्नोऽस्यश्रद्धयाध्रुवणाद्वेत्
अश्वमेधादियज्ञानां समस्तानां महीपते ! यत्फलं तन्महिम्नोऽस्यश्रद्धया ध्रुवणाद्वेत्

सुत उवाच ।

एवं युधिष्ठिरो राजा ध्रुत्वाशीनकसौमरेः । इन्द्रप्रस्थस्यमाहात्म्यं स यथाहस्तिनष्पुग्म्
सतो विनीय सदुभ्रातृन्दुर्योधनपुंसरात् । इन्द्रप्रस्थमगात्पुण्यं राजसूयचिकीर्षया ॥
द्वारकायाः समायातं गोविन्दं कुलदैवतम् । राजसूयेन यत्नेन स इयाज महीपतिः ॥
मुक्तिदं तीर्थमेतत्तु शपतोऽस्याऽप्यजायत । इति मत्वा हरिस्तत्र शिशुपालं जघान ह
शिशुपालोऽपि तस्यैव तीर्थस्य मरणाद्भुवि । सायुज्यमगमत्कृष्णे निविल्लार्थप्रदायके
शिशुपालो हतो यत्र विहितो यत्र चक्रतुः । गदया तत्र भीमेन हृतं कुण्डं सुविम्बरम्
भीमकुण्डं तु विज्ञातं जातं तद्भुवि पावनम् । कालिन्ध्या दक्षिणेभागेगन्ध्यूत्थं महीनदे
इन्द्रप्रस्थगताया यत्कालिन्ध्याः स्नानत फलम् । यत्फलंतत्रकुण्डेनुजायते नाऽन्नमंशयः

सुत उवाच ।

यस्मिन्क्षेत्रे स्थितो जगुस्त्वं क्षेत्रमनुष्यसगम् ।

प्रदक्षिणादिभिर्धर्मैः स्वापराधान्क्षमापयेन् ॥ ८६ ॥

प्रनिसम्बत्सरं चैव परिक्रामति यो नरः । क्षेत्रापराधदोषैश्च न स लिप्येत् पातकैः ॥
प्रदक्षिणमकुर्वाणः क्षेत्रसिद्धिं न विन्दति । तस्मात्प्रदक्षिणार्तायै दानव्यावफलार्थिभिः
हर्तेर्नामानि सञ्जल्पन्प्रकरोति प्रदक्षिणाम् । पदे पदे स लभते कपिलादानजं फलम् ॥

पश्यतः स्म महद्युद्धं नमस्येवं गणैः हृतम् ।

अथ स्वीयान्गान्निष्पुण्यः शैवांश्च दिवि युद्धतः ॥ ५१ ॥

निवार्य तं द्विजं तार्क्ष्यमारोप्यागाच्छिवालयम् । शिथिलतद्गुणैश्चाऽपि स्वकीयैरस्माकं
वृत्तो गच्छन्पथि श्रीमान्स्तुतस्त्रिदशचन्द्रितः । गत्वा विवेशानं चाऽऽगमहादेवपुत्रस्त
तस्मै द्विजाय चै तस्य दर्शय प्रमणीयताम् । अथ तस्मात्तु कैलासं महादेवेन वदि
माधवः परयामन्नथा वैकुण्ठमगमत्तदा । द्विजः सोऽपि महाभाग स्तीर्य स्वाऽस्य दसा
गोविन्ददर्शनं प्राप्य मुमुदे हरसन्निधौ । एतत्ते कथितं राज्ञिष्ठिवकाङ्क्षाम्नु वैदम्
तीर्थसप्तकनाम्नस्तु शृणुष्व सुसमाहितः । तीर्थमेतन्महाराज ! चतुर्वर्गफलप्रदम् ॥ ५२ ॥
दर्शनात्स्पर्शनाद्ब्रह्मणात्स्मरणादपि भूयते । यस्मिन्नादिमिरेतस्मिन्महर्षिर्ब्रह्मविष्णु
महत्त्वपस्तु स्पष्टव्यं तत्रासंस्तुक्ष्मा नृप ॥ मरीचिरपि धर्मात्मा पुत्रायै स्नानप्राप्तव
अथ लेभे महामागः कश्यपं सुतमुत्तमम् । भस्त्रिरश्वाऽपि तत्रातोयवेदेवपुङ्गवान् ॥ ५३ ॥

सोमं दुर्वाससं दत्तं तेभ्यो लेभे सुतत्रयम् ।

अङ्गिरा अपि धर्मात्मा तीर्थस्वाऽस्य प्रसादतः ॥ ५४ ॥

लेभे सुतांस्तु तर्क्ष्या जाता भाङ्गिरसाद्विजाः । पुलहोऽपि सुतलेभे दम्भोऽपि गुणवताम्

योऽगस्त्योऽभूत्पुत्रा राज्ञं स्तीर्थेऽग्रेव निमज्जनात् ।

पुलस्त्यमगाऽथ तीर्थं च पुत्रो लब्धवन्तश्चतः ॥ ५५ ॥

कुबेरोऽभूत्तमहाभागो यः सत्त्वाऽऽसीदुमापतेः । कर्त्तोरपि गुणा जाता पातकित्वा साहस्य
तीर्थं स्वयाऽस्य प्रसादेन ते सर्वे हृष्यन्तेततः । राजमादीमनुर्गच्छेभे यस्मिन्नेऽगिमाणा
सन्तैव राजशातुर्लभहिमा तस्य यजितः । अथ यत्पथि च तीर्थानि सत्त्वयनेहानिभूयै
कर्त्तव्याधमकेदारप्रमाणादीनि ये प्रभो ॥ निगुर्नरपि यत्तर्जनां तेषां च मज्जिता नृप ! ॥
अतर्जनाऽपि सो यत्तु शक्यते हि गुमाद्वीः ॥ ५६ ॥

श्रीमत्प्रियाय ।

अथ मुक्ता मुनिर्धृष्टो नाथो मुनिपुङ्गवः । शिबिं त्रयाम जतसो नावत्तवत्तुनाम्नान्त
मिमांसायाऽपि तत्रातोयवेदेवपुङ्गवान् ॥ ५७ ॥

त्रयोविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः] * भगवतामन्त्रमाहात्म्यवर्णनम् * ७६३

पुरा महर्षयः सर्वे यज्ञदानपराः शुभाः । पप्रच्छुर्ब्रह्मणः पुत्रं नारदं मुमिसनमम् ॥११॥

महर्षयञ्जुः ।

भगवन्केन मन्त्रेण गच्छामः परमं पदम् । तन्नो ब्रूहि महाभाग प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥१२॥

नारद उवाच ।

पितामहं पुरा सर्वे योगिनः सनकादयः । पप्रच्छुरेकमेकान्ते मोक्षमार्गं सुदुर्लभम् ॥१३॥

ब्रह्मोवाच ।

शृणुध्वं योगिनः सर्वे रहस्यमिदमद्भुतम् । न जानन्ति सुराः सर्वं शृण्वथ तपोधनाः ॥

सर्गादौ प्रोक्तवान्देवो मह्यं नारायणोऽव्ययः । ईश्वर्यासहदेव्या च सम्यक्सम्पूजितो मया ॥

ततः प्रसन्नो भगवान्मम नारायणोऽव्ययः । प्राजापत्यं ददौ मह्यं ध्रुतिर्जं सर्ववाङ्मयम् ॥

स्वप्रकाशानि मन्त्राणि व्यापकाव्यापकानि च । ततस्तमवर्धदेवं पुराणपुरगोत्तमम् ॥

भगवन्केन मन्त्रेण संसारोत्तारणं नृणाम् । तन्ममाऽऽनन्द्य तच्चेन सर्वलोकहिताय वै ॥

को मन्त्रः सर्वमन्त्राणां पुरश्चरणवर्जितः । सकृदुच्चारणाद्गुणं ददाति परमं पदम् ॥

धीभगवानुवाच ।

साधुपृष्टं महामाग सर्वलोकहिते पिना । तस्माद्वक्ष्यामि ते गुह्यं येन मामाप्नुयुर्नराः ॥

सर्वेणामेव मन्त्राणां मन्त्ररत्नं शुभावहम् । सकृत्स्मरणमात्रेण ददाति परमं पदम् ॥

मन्त्ररत्नं द्वयं न्यासः प्रपत्तिः शरणागतिः । लक्ष्मीनारायणमिति मन्त्रः सर्वफलप्रदः ॥

नामानि मन्त्ररत्नस्य पर्यायेण निबोध मे । तन्मोक्षारणमात्रेण परितुष्टोऽस्मि नित्यशः ॥

कुलजो वा तपस्वी वा वेदवेदाङ्गपारगः । यज्ञदानपरो वाऽपि सर्वतीर्थोपसेवकः ॥२५॥

व्रती वा सत्यवादी वा यतिर्वा ज्ञानवानपि । मन्त्राधिकारी न भवेत्तं प्रयत्नेन यज्येन ॥

ब्राह्मणाश्चक्षिया वैश्याः क्षत्रियः शूद्रास्तथेतरैः ।

तस्याऽधिकारिणः सर्वे मम भक्तान्तु ते यदि ॥ २६ ॥

अनन्यशरणातां च तथैवाऽनन्यसेविनाम् । अनन्यसाधकानां च पक्वज्यो मन्त्रउत्तमः ॥

भार्तानामाशु फलदस्सहृदैव हृतो हर्ता । दृमानामपि जन्तूनां देहान्तरनिवारणः ॥२८॥

भार्तां जिज्ञासुरर्थाप्योहानी वाऽपि प्रजापते ! । सहस्रांशरणं यान्ति न्न कामानवाप्नुयान् ॥

नैव प्रहृष्टा ननु रक्षयां शत्रुप्रस्थानदक्षिणाम् । यः कर्मेति नरो घन्यः सर्वपापैः शु-
 नि श्रीपादं महापुण्ये पञ्चम्यासादम्प्रां संहितायां उतरे मण्डे कर्त-
 माहात्म्यस्य प्रस्थानकार्शागोकर्णशिषकाञ्चनीयसप्तकर्ममहोपनिष-
 नाम छारिगन्धधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२२ ॥

त्रयोविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः

वशिष्ठदिलीपसम्वादे भगवन्मन्त्रदीक्षाप्रसङ्गे विद्योपदेशवर्णनम्

शौनक उवाच ।

सूत सूत महाभाग ! धन्योऽसि त्वं भवाम्बुधौ ।

यत्रोऽत्ययं निमग्नानां पाययस्वमृतोत्कटम् ॥ १ ॥

योऽत्र भवनिस्तारं वाञ्छतां नः समादिश । मन्त्ररत्नं भावशुद्धं धन्यं सचराचरम्
 सूत उवाच ।

शौनक ! पश्यामि मन्त्ररत्नं महादुतम् । यदिलीपाय गदितं पसिष्ठेन महात्मना
 तं तु दिलीपेन पृष्टमेतदुगुरुं प्रति । पसिष्ठं द्विजशार्दूलं प्रणिपत्य यथा त्वया ॥
 दिलीप उवाच ।

भवता प्रोक्तास्सर्वे धर्मा विशेयतः । घर्णाध्रमयुता धर्मा नित्यनैमित्तिकाश्च
 र्माश्च यज्ञाश्च तीर्थदानव्रतादिकम् । श्रुता मया मुनिध्रुव ! भक्ष्यस्वर्गभोगरा-
 त्रोऽनुमिच्छामि मोक्षमार्गसनातनम् । दिष्ट्याऽहं येन गच्छामितदुग्रहान्यकुमर्दमि-
 त्रः सर्वमन्त्राणां भयरोगैकभेद्यजम् । सर्वेषामेव देवानां कोहि मोक्षप्रदं यतः ॥
 तत्समाख्यादि तत्त्वेन मयि यास्तत्त्वगौरवान् ॥ ३ ॥

पसिष्ठ उवाच ।

पृष्ठं त्वया राजन्सर्पलोकहितैरिणा । पश्यामि परमं शुभमेकं नृसत्ताकारकम्

आचार्यो वेदसम्पन्नो विष्णुभक्तो विमत्सरः । मन्त्रशो मन्त्रभक्तश्च सदा मन्त्राशयः शुचिः
सत्सम्प्रदायसंयुक्तो ब्रह्मविद्याविशारदः । अनन्यसाधनश्चैव तथानन्यप्रयोजनः ॥५१॥
ब्राह्मणो धीतरागश्च क्रोधलोभविर्वातितः । सद्वृत्तौ शासिता चैव मुमुक्षुः परमार्थवित्
एवमादिगुणोपेत आचार्यः सर्वदा सुहृत् । आचाराभ्यासयेद्यस्तु स आचार्य इतीरितः
यस्त्वाचार्यपराधीनस्तद्वृत्तौ शास्यते यदि । शासने स्थिरवृत्तिश्च शिष्यः स द्विरुदाहृतः
एवं लक्षणसंयुक्तं शिष्यं सर्वगुणान्वितम् ।

अध्यापयेद्विधानेन मन्त्ररत्नमनुत्तमम् ॥ ५१ ॥

द्वादश्यां श्रवणे वाऽपि कर्हिचिद्वैष्णवे दिने । सदाचार्योपसम्प्रीते तत्रर्क्षां समाचरेत्
सुदर्शनं पाञ्चजन्यमुवर्णेन प्रकारयेत् । रौप्येण वाऽपि ताम्रेण कांस्येनऽपि प्रकारयेत्
स्नाप्यपञ्चामृतैः शुद्धैरर्चयेत्पुरतो मम । तुलसीगन्धपुष्पाद्यैस्तन्मन्त्रेण विधानतः ॥
तत्र संस्थापयेदग्निं स्वगृह्योक्तविधानतः । आचार्यो जुहुयादाज्यं मन्त्रेणाऽथ द्विजोत्तमः
अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं वा । जुहुयान्मन्त्ररत्नेन तथाऽन्यैर्वैष्णवैः शुभैः ॥६०॥
मन्त्रैः पुरयन्मूलाद्यैर्जुहुयादुष्टतपायसम् । तस्मिन्मन्त्रौ क्षिपेद्यज्ञं शङ्खं च द्विजसत्तमः ॥
पङ्कशेन जुहुयादाज्यं विंशतिसङ्ख्यया । प्रतप्तं चक्रमादाय मन्त्रेणैवाऽन्येदुगुरुः ॥६२॥
शङ्खेन चाऽङ्कनं कुर्यादुवाहोर्दक्षिणसंख्ययोः । होमशेषं समाप्याऽथ पुनः पूजां समाचरेत्
ततः कल्पशमादाय पवित्रोदकपूरितम् । मन्त्रेणैवाऽमिमन्त्र्याऽथ तस्य मूर्ध्न्यभिषेचयेत्
सितवस्त्रधरं सप्रगावन्तं विनयान्वितम् । ऊर्ध्वपुण्ड्रधरं शिष्यं मन्त्रमध्यापयेदुगुरुः
मन्त्रार्थश्च प्रवक्तव्यो घृत्तिरचैव विशेषतः । लघ्वमन्त्रस्तदाचार्यं पूजयेद्भूषणादिभिः
अनेन विधिना मन्त्रं योऽर्पति वैष्णवाद्गुप्तेः ।

ततः स वैष्णवं याति नान्यथा सुरसत्तमः ! ॥ ६३ ॥

नारद उवाच ।

एवमुक्त्वा विधातारं देवदेवो हृदि पिता ।

स्य चक्रे जाऽङ्कयित्वा तु तस्मै मन्त्रं ददौ स्वयम् ॥ ६८ ॥

सर्वलोकेभ्यो देवो ब्रह्मा मम पितामहः । ममाऽपि विधियन्मन्त्रं स ददौ मुनिसत्तमाः

माऽर्वादिनाय वक्तव्यं माऽमन्त्राय न मानिने ।

मानिकाय न दुस्त्वाय न धदायिमुक्ताय न ॥ ३० ॥

न माऽगुणपेयाय न माऽमन्त्रमन्त्रायानिने । कामगोपयिमुक्ताय दम्भलोभविषयि
 मां न योऽप्यनिगारेण मक्तियोगेन मंगले । वक्तव्यं तस्य विविच्यमन्त्रमन्त्रमुत्तमम्
 देशकान्तादिनिषमानार्थमिश्रादिगोपनम् । श्याममुद्रादिकं तस्य पुरस्सरणमनुत्तमम् ॥
 मघकटाङ्गुलदेह्यं मर्दागाराधनं तथा । मयि मंग्यमन्त्रमन्त्रं मदनन्यशरण्यता ॥ ३१ ॥
 मयितप्यन्त्रन्यागोमहाविद्यामन्त्रं कम् । अनन्यसाधनं नाल्याकिञ्चन्यतयाऽऽमन-
 भयेष्णावातां सम्मासापन्तादिविचर्जनम् । अनन्यदेयानां च वन्दनं पूजनं तथा ॥
 पपमायाश्च नियमाः प्रवचनस्य प्रकीर्तितः । इत्यादिगुणयुक्ताय वक्तव्यं मन्त्रमुत्तमम्
 तस्य गारायणध्याऽहसृगिषिष्णुसनातनः । देयताय त्रियासादुर्धमहं घातसन्त्यसागरः
 सर्वलोकेभ्यः धीमान्गुर्शालः सुलभस्तथा । सर्वशः सर्वशक्तिश्च सदापूर्णमनोरथः ॥
 सर्वगः सर्वबन्धुश्च कृपापीयूषसागरः । धीमाधारायणध्याऽहं देवतासमुद्राहतः ॥ ३२ ॥
 सन्दस्तु देवी गायत्री पञ्चविंशाक्षरात्मिका । द्विसप्तत्रिंशत्पञ्चद्विषडङ्गानि योजयेत्
 लक्ष्म्या मदनयायित्या माध्यायेद्विभूरुपिणम् । शङ्खचक्रगदापद्मपाणिकं दिव्यभूषणम्
 यामाङ्गुष्ठाधिया सार्द्धं पूजयेत्प्रयतः शुचिः । भजेन मन्त्ररत्नेन गन्धपुष्पनिवेदनैः ॥ ३३ ॥
 सहस्रसम्पूज्यमानोऽपि सन्तुष्टोऽस्मि प्रजापते ! ॥ ३४ ॥

ब्रह्मोवाच ।

सम्पुक्तं त्वया नाथ ! रहस्यमिदमुत्तमम् । मन्त्ररत्नप्रभावश्च सर्वसिद्धिप्रदो नृणाम् ॥
 पिता त्वं सर्वलोकानां माता त्वं गुरुदेव च ।
 त्वं च स्वामी सखा भ्राता गतिस्त्वं शरणं सुहृत् ॥ ३६ ॥
 अहंतु तवदेश दासशिष्यस्तथा सुतः । तस्मान्ममदयासिन्धो ! प्रोक्तवानिदमुत्तमम्
 अधुना मन्त्रगवस्यदीक्षां सम्प्राविधानतः । ब्रूहि सर्वत्र तत्त्वेन लोकानां हितकाम्यया
 श्रीभगवानुवाच ।

तत्स प्रवक्ष्यामि मन्त्रदीक्षाविधिं परम् । आचार्यं संश्रयेत्पूर्वं मदाश्रयणसिद्धये

चतुर्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः] * विष्णुमन्त्राणां स्वरूपविधानवर्णनम् * ७३

विना किमन्यच्छरणं भवारण्येभयानके । आचक्ष्व विस्तरेणाऽथ भक्तिभेदान्महामुं
उपास्यमानान्सततं मुनिभिः परमात्मनः ॥ ३ ॥

पसिष्ठ उवाच ।

साधुपृच्छसिराज्रेन्द्र! संसारोत्तारणं कृणाम् । वैकुण्ठस्य परेशस्य भक्तिनित्यसुखावहा
इममेव महाप्रश्नं कैलासशिखरे पुरा । पप्रच्छ गिरिजा देवी शङ्करं लोकपूजितम् ॥
पार्यंत्युवाच ।

देवदेव महादेव त्रिपुरा सुरेश्वर ! । विष्णुभक्तिं ममाऽऽचक्ष्व मुक्तिदां सर्वदेहिनाम्
उपास्यभेदान्मन्त्रांश्च तत्तत्पूजाविधींस्तथा ।

तस्य विष्णोः स्वरूपं च तद्विभूतिगुणादिकम् ॥ ७ ॥

तस्य लोकस्वरूपं च यं प्राप्य न निवर्तते । सर्गस्थितिलयं येन करोति भगवान्हरिः
यद्गत्वा न निवर्तन्ते तद्वाम परमं हरेः । येन केन च कृत्येन साधनेन परं पदम् ॥
प्राप्नुवन्ति नराः पापा विषयासक्तचेतसः । विस्तरेण मयि प्रीत्या ब्रूहि सर्वमशेष
पसिष्ठ उवाच ।

इति पृष्टो महादेव्या हरत्रिपुराया तदा । उवाच परमप्रीत्या नमस्कृत्य जनार्दन
भद्र उवाच ।

साधु साधु महादेवि ! सर्वलोकहितैषिणि ! ।

साधु पृच्छसि मा देवि ! श्रीशमाहातम्यमुत्तमम् ॥ १२ ॥

धन्याऽसि हृत्पुण्याऽसि विष्णुभक्ताऽसि पार्यन्ति ! ।

पतितुष्टोऽस्मि ते भद्रे ! शीलरूपगुणैः सदा ॥ १३ ॥

अथ वक्ष्यामि गिरिजे ! भगवद्भक्तिमुत्तमाम् ।

तन्मन्त्राणां विधानं च स्वरूपं तस्य शार्ङ्गिणः ॥ १४ ॥

मत्सवं नारायणो विष्णुर्वांसुदेवस्सनातनः । परमात्मा परं ब्रह्म परं ज्योतिः परा
भक्ष्युतः पुराणकृष्णः शाश्वतः शिखरेश्वरः । नित्यः सर्वगतः स्थाणूद्भृत्सार्थी प्रजा
यहो यमपतिः साक्षाद्भगवन् पतिरेव च । हिरण्यगर्भः सविता लोकहृत्लोकमहि

तस्माद्युयं मुनिधेष्टा धारयित्वा सुदर्शनम् । नारायणपदद्वन्द्वं गच्छध्वं शरणं त्रिजा-
यसिष्ठ उवाच ।

इत्युक्ता मुनयः सर्वे नारदेन सुरर्षिणा । इयाधिकारिणः सर्वे याता विष्णोर्नरं वन्द-
तस्मात्स्वमपि चेद्वाजन्त्यिष्णुसायुज्यमिच्छसि । दीक्षामार्गविधानेन धारयित्वासुदर्शनम्
नारायणपदद्वन्द्वं तदेकं शरणं ब्रजः । सर्वलोकेभ्यः साक्षाद्ब्रह्मा त्रिभुवनेभ्यः ॥१३॥

ममाऽपि नारदस्याऽपि प्रोक्तवान्मन्त्रमुत्तमम् ।

शौनकादिमहर्षीणां नैमिषारण्यवासिनाम् ॥ ७४ ॥

नारदः प्रददौ मन्त्रं प्रवर्त्ति शरणागतिम् । एतद्दुमुह्यतमं राजन्न जानन्ति महर्षयः ॥१॥
देवताश्च न जानन्ति सिद्धाः साध्याश्च दानवाः । मयाऽपि प्रापितो मन्त्रं शक्तिपुत्रपराशर-
इदं रहस्यं परमं लक्ष्मीनारायणं हयम् । राजंस्तवाऽपि वक्ष्यामि प्रवर्त्ति शरणागतिम्
इयात्परतरं मन्त्रं नास्ति सन्त्यं प्रवीमिने । अस्मात्परतरं धर्म्यं नास्ति लोकेषु किञ्चन
सत्यं सत्यं पुनः सत्यं ब्रह्मणा कथितं पुरा ।

नारायणात्परो देवो नास्ति मुक्तिप्रदो मृणाम् ॥ ७६ ॥

तत्सेवया भवेन्मोक्षः सर्वकर्मनिवृत्ततः ॥ ८० ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्सहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे यसिष्ठद्वितीय-
सम्यादेविषोपदेशो नाम त्रयोविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२३ ॥

चतुर्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः

यसिष्ठद्वितीयसम्यादेः प्रमहान्वार्यतीप्रज्ञेश्वरद्वारा विष्णुमक्तिविधिप्रकाशनम्
दितीय उवाच ।

यस्य सर्वमावस्थ दृग्भक्तिमुपासयम् । मृज्यतो नैव तृणैर्विष्णुमक्तिं शुभापहाम्
तत्प्रवक्ष्यामि त्वामावाहयिष्ये मन्त्रं कृणाम् । मन्त्रमार्गं मुनिधेष्ट ! विष्णुमक्तिमुपासयम्

चतुर्विंशत्यधिकद्विंशत्यतमोऽध्यायः] * चक्राङ्गनादिमाहात्म्यतत्त्ववर्णनम् * ७६६

न तस्य किञ्चिदग्नीषादपिकृतुसहस्रिणः । अधृत्वा विधिना चक्रं ब्राह्मणो ज्ञानदुर्लभः
गर्हितस्सर्वलोकेषु ब्राह्मण्यात्प्रच्युतोभवेत् । शङ्खचक्रधरोदेवो हरिः पूज्योयथाऽऽत्मभिः
तथैव सर्वैस्सम्पूज्यो विप्रश्चक्रादिविहितः । सर्ववेदविदो वाऽपि सर्वशास्त्रविशारदः ॥
अधृत्वाविधिना चक्रं ब्राह्मणः पतितोभवेत् । ऊर्ध्वपुण्ड्रविहीनस्तु शङ्खचक्रविवर्जितः
तं गर्भे समारोप्य बहिः कुर्यात्स्वपत्तनात् । प्रकृतिस्पर्शरहितो वासुदेवो जनार्दनः ॥
तथैव ब्राह्मणो देवि ! विष्णुचक्रेण विद्विजः । तस्मात्प्रकृतिसंसर्गपापौघदहनं हरेः ॥

श्रौतस्मार्त्तादिसिद्धयर्थं मन्त्रसिद्ध्यर्थेत्येव च । हरेः पूजाधिकाराय चक्रधार्यावधानतः
चैष्णवत्वस्य सिद्धयर्थं ज्ञानसिद्धयर्थमेव च । प्रतपेच्चक्रशङ्खाभ्यां कृत्वा होमं विधानतः
अन्येन दाहयेद्वात्रं ब्राह्मणो हरिलिङ्गजान् । शङ्खचक्रगदाखट्वाङ्गाङ्गद्वन्द्वैर्हरेरपि ॥५१॥
लक्षणैर्न दहेद्देहं नान्यदध्योऽर्हति क्रियाम् । अवक्रधारिणं विप्रं दूरतः पविर्जयेत् ॥
श्रवाकमिव नेक्षेत लोके विप्रमचैष्णवम् । चैष्णवो घर्णवाहोऽपि पुनाति भुवनत्रयम्

तस्मात्तु विधिना चक्रं धार्यं विप्रैः शुभानने ! ।

ब्राह्मणा मन्त्रसिद्ध्यै च ज्ञानसिद्ध्यै च मुक्तये ॥ ५४ ॥

अप्राकृता महात्मानो विष्णुचक्रेण लाञ्छिताः ।

विष्णुचक्रविहीनास्तु ब्राह्मणाः प्राकृताः स्मृताः ॥ ५५ ॥

सर्वाश्रमेषु यस्तां ब्राह्मणानां विशेषतः । विधिना चैष्णवं चक्रं धार्यं धुत्विनोदनान्
दक्षिणेन भुजे विप्रो विभृयाद्वै सुदर्शनम् । सज्येन शङ्खं विभृयादिति ब्रह्मविशेविदुः
एवं महोपनिषदि प्रोक्तंचक्रादिधारणम् । तथैव साक्षि यजुषि ऋषि प्रोक्तं शुभानने ॥

अननतनूर्नतदामो भश्नुने गृता स इहहन्तस्तत्समाशन ।

इत्यापस्तम्बशाखायाम्प्रोक्तं चक्रस्य धारणम् ॥ ५६ ॥

प्रते विष्णो अञ्जचक्रे षवित्रे उन्माम्मोषि तर्तये न्यर्णन्ताः ।

मूलेबाह्वोर्दप्रतेऽन्ये पुण्णालिङ्गान्यङ्ग तावकान्यप्येयन्ति ॥ ६० ॥

भयात्पापस्यो भगवाज्जीमूनीनापतिः प्रभुः । उतामृत्पव्येशानो यद्रेनाऽनिरुद्धितः
 राहप्रमुदां विभवात्मा सहस्राक्षसहस्रपात् । समूर्मिसर्पतः मृत्वाहम्यनिद्रशानुत्
 भनन्तःप्रीपनीगमो गुणभृधिर्गुणो महान् । मय्यन्तोऽवेवाः धीमान्सर्वजः सर्वत्रोमुक्तः
 सभ्यलोकाप्रधानस्य जगन्नाथस्यपार्थनिः॥ माहान्म्यं पामुदेयस्य यन्त्रक्यन्तदुर्वीमिने
 अशक्यं तन्मया पत्तुं प्रत्यक्षा सह दैवतैः । सर्वापनिपदामयं वेदान्ते परिनिश्चितम् ॥
 तस्योपासनभेदाः ॥ १२७ ॥ पश्चिम पुनः पृथक् । आद्यं तु वैष्णवं प्रोक्तं शङ्खचक्राङ्कनं
 धारणं चोदुर्ध्वगुणद्वानां तन्मन्त्राणां पच्छिदः । अर्चनं च जपोऽन्यं तन्नाममन्त्रणं तथा
 कीर्तनं श्रवणं चैव पन्दनं पादसेवनम् । तत्पादोदकसेवा च तन्निवेदितभोजनम् ॥ १२८ ॥
 तर्दीयानां च सेवा च द्वादशीप्रतनिष्ठता । तुलसीरोपणं विष्णोर्देवदेवस्य शार्ङ्गिणः ॥
 भक्तिः षोडशधा प्रोक्ता भवबन्धविमुक्तये । सर्वेषामेव देवानां ममाऽपि पुरोत्तमः ॥
 पूजनीयो हरिर्नित्यं ब्राह्मणानां विशेषतः । तस्मान् ब्राह्मणो नित्यं विधिवत्पूजयेद्हरिम्
 तच्चिह्नैरङ्कितः श्रीशपदं प्राप्नोत्यसंशयम् । शङ्खचक्राङ्कनं कुर्याद्ब्राह्मणो बाहुमूलयो ॥
 हुताग्निनैव सन्तर्प्य सर्वपापापनुत्तये । चक्रं वा शङ्खचक्रं वा तथा पञ्चायुधानि वा ॥
 धारयित्वैव विधिवद्ब्रह्मकर्म समारभेत् । अग्नितप्तं पवित्रं च धृत्वा वै भुजमूलयोः ॥
 त्यक्त्वा यमपुरं घोरं याति विष्णोः परं पदम् । चक्रविहविहीनस्तु यः पूजयन्निश्वसन्
 तत्सर्वं विफलं याति पूजामन्त्रजपादिकम् । अग्नितप्तेन चक्रेण ब्राह्मणो बाहुमूलयोः ॥
 अङ्कयित्वा जपमन्त्रं संसारान्मोक्षमाप्नुयात् । सुदर्शनं धारयित्वा वह्नितप्तं द्विजोत्तम
 तपनीयविधानेन पश्चात्कर्मसु योजयेत् । विष्णुचक्रविहीनस्तु यः धादे भोजयिष्यति
 व्यर्थं भवति तत्सर्वं निराशाः पितरो गताः । विष्णुचक्राङ्कितं विप्रं पूजयेन्ब्रह्मकर्मणि
 विष्णुचक्रविहीनस्तु प्रयत्नेन विपर्यजेत् । दद्याद्भोमूहिरण्यादिचक्राङ्कितभुजाय वै ॥ १२९ ॥
 यद्दत्तं चक्रहीनाय तत्सर्वमसुराय वै । अग्नितप्तेन चक्रेण बाहुमूले तु लाञ्छिताः ॥ १३० ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्ता यान्ति विष्णोः परं पदम् । हुताग्नितप्तचक्रेण शरीरं यस्य विहितम्

० ॥ १३१ ॥ सप्तमस्तु नाऽत्र संशयः ।

दिहेतीनामङ्कनं वैष्णवं स्मृतम् । चक्रादिचिह्नहीनत्वाद्द्वैष्णवत्वं न लभ्यते ॥
 रात्रौ महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे उग्रामहेश्वर-
 ईशुदर्शनादिमाहात्म्यं नाम चतुर्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२२४॥

पञ्चविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः

ऊर्ध्वपुण्ड्रधारणविधिपूर्वकमूर्ध्वपुण्ड्रमाहात्म्यवर्णनम्

शङ्कर उवाच ।

स्वमाहात्म्यं वक्ष्यामिशुभदर्शने ॥ धारणादेवमुच्येत भवबन्धादुद्दिजोत्तमः
 स्य मध्येतु विशाले सुमनोहरे । लक्ष्म्यासादं समासीनो देवदेवोज्ज्वलः
 शरीरेतु ऊर्ध्वपुण्ड्रं धृतं भवेत् । तस्य देहं भगवतो विमलं मन्दिरं शुभम्
 चतुर्विधं सर्वयज्ञेषु दीक्षितः । धारयेदूर्ध्वपुण्ड्रं यो मृदा शुभ्रेण वैष्णवः ॥
 एते विप्रः सर्वलोकेषु पूजितः । विमानवरमारुह्य याति विष्णोः परं पदम्
 पुण्ड्रं तु त्रिसन्ध्यं तु द्विजोत्तमः । सर्वपापविशुद्धयर्थमिष्टापूर्तफलप्रयं ॥३॥
 वरं दृष्ट्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते । नमस्तृत्वाऽथवा भक्त्या सर्वदानफलं लभेत्
 वरं विप्रः यः धाद्वे भोजविध्यनि । भाकन्यकोटिपितरस्तस्य नृमान् संशयः
 वरोयस्तु कुर्यान्मृदां शुभानने ॥ कल्पकोटिसहस्राणि गद्याध्याङ्गफलं लभेत्
 एतज्जपहोमादिकं च यत् । ऊर्ध्वपुण्ड्रधरः कुर्यात्तस्य पुण्यमनन्तरम् ॥
 चेहीनस्तु किञ्चित्कर्म करोति यः । एतापूर्तादिकं सर्वं निष्फलं स्यात्प्रसंशयः
 प्राणाभूर्ध्वपुण्ड्रविद्वज्जितम् । द्रष्टव्यं नैव तत्किञ्चित्कृत्यं शान्तदृशं भवेत्
 हीनस्तु सन्ध्याकर्मादिकं चरेत् । तत्सर्वं राष्ट्रमैर्नानं मरकं वाऽधिगच्छति
 ते विप्रो मृदा शुभ्रेण वैदिकः । न तिर्यग्धारयेद्दिङ्मानापपि कदाचन ॥
 प्राणामूर्ध्वपुण्ड्रं स्यात्तिलकस्तु महीभूतः ।

चरणं पवित्रं विततं पुष्पं धातुयं शुभम् । तेन चक्रेण संस्तवास्तरे
 पवित्रं ब्राह्मणस्पत्यं जगदुभयात् हरेस्सदा । तेनातता तनूर्येषां न ते
 तेन तता तनूर्येषां ते प्रयान्ति परं पदम् । पवित्रं चरणं नेमिः पवित्रं
 सहस्रारं प्राकृतघ्नं लोकद्वारं महोजसम् । नामानि पिप्पुचक्रस्य प
 शूद्धेन ब्रह्मिणेन ब्रह्म तेन पुनीहि नः । यत्ते पवित्रमर्चिष्मदने तेन पु
 येन देवाः पवित्रेण आत्मानं पुनने सदा । तेन सहस्रधारेण पावमानं
 प्राजापत्यं पवित्रन्तु शतोद्यामं हिरण्यमम् ।

धयं ब्रह्मविदस्तेन पूतं ब्रह्म पुनीमहे ॥ ६७ ॥

सनेमिचक्रमजरं चक्षुरस्य महात्मनः । अस्मिन्नि विधूते देहे महोजसम्
 तस्माद्वै पिधिपडार्याः शङ्खचक्रादिहेतयः । ब्राह्मणानां विशेषेण घैष्णव

धृतो दुर्ध्वपुण्ड्रः कृतचक्रधारी पिप्पुं परं ध्यायति यो महारम
 स्वरेण मन्त्रेण सदा हृदिस्थं परात्परं याति विमुक्तचेताः ॥

ये कण्ठदलसतुलसीनलिनाक्षमाला ये दादुमूलपरिचिह्नप्राङ्मुख

ये वा ललाटफलके लसद्दुर्ध्वपुण्ड्राम्ते घैष्णवा भुषणमाशु पा

दिपस्पतेः सुविततं पवित्रं ये तु वक्षिणे । न बहन्ति भुजे सप्तह्रदि शोभ

येषहन्ति भुजेयकं शङ्खं विधिना द्विजाः । परं व्योम्नि तु ते नानामधिलिप

होमाग्निस्ततपवित्रलाञ्छितो मुने तु बाह्वोः पात्रमागतो हरेः ।

न नारदित्वा भवमागारं मण्डपद्वयं परं यानि परेशलोकाः ॥ ७५ ॥

अङ्गुयेनमयकाधैरामनो बाहुमूढयोः । कलत्राण्यङ्गुयेषु कथादिषु ताम्र

हृत्पेवं धृत्यः सत्पाः कथयन्ति वगन्तम् ॥ तत्रैव रीतिहारांशु पुत्राण्यपि क

त्रिविधं घैष्णवं शोकं बाह्याभ्यासजनं तथा । बाहुचक्रादिमिषां क्षमाजनं धीम

बन्ध्याभ्यासजनं यन्त्रेण भुवनमुद्वहम् । मन्त्राद्यकादिविहङ्गं प्रसां घैष्ण

भाजनं कथयन्तानि विमलं क्षाण्यनर्जनाम् । तत्रैव कलत्राणां निमित्तविधानं

पञ्चविंशत्यधिकविंशततमोऽध्यायः] * ऊर्ध्वपुण्ड्रविधिर्वर्णनम् *

७७३

पुण्ड्राणां धारणार्थाय गृहीयात्तत्र मृत्तिकाम् । धीरङ्गे वेङ्कटाद्रीं च श्रीकूर्मे ङारकेशुमे
प्रयागे नारसिंहाद्री धाराहे तुलसीवने । गृहीत्वा मृत्तिकां भक्त्या विष्णुपादजलैः सह
धृत्वा पुण्ड्राणि चाङ्गेषु विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ।

यस्मिन्कस्मिन्महाभागा वैष्णवा धारयन्ति वै ॥ ३६ ॥

तस्मिन्चैवमृत्तिकाप्राहाः ऊर्ध्वपुण्ड्रस्यधारणे । श्यामं शान्तिकरं प्रोक्तंरक्तंयशस्करं तथा
श्रीकरं पीतमित्याहुः श्वेतं मोक्षकरं शुभम् । वर्तुलं तिर्यगच्छिद्रं ह्रस्वंदीर्घं तनं तनुम्
घक्रं विरूपं वदाम्रल्लिङ्गमूलं पदच्युतम् । अशुभंरुक्षमासक्तं तथाऽनङ्गुलिकल्पितम् ॥
विगन्धमपसव्यं च पुण्ड्रमाहुरनर्थकम् । आरभ्य नासिकामूलं ललाटेऽन्तं लिखेन्मृदा ॥
समारभ्य म्रवोर्मध्यमन्तरालंप्रकल्पयेत् । अन्तरालंदृष्ट्यङ्गुलं स्यात्पाश्चाच्चङ्गुलिमात्रकी
मृदाशुभ्रेण विलिखेत्पुण्ड्रं तृन्नुतरं शुभम् । ललाटे केशवं ध्यायेन्प्रायायणमयोदरे ॥
वक्षःस्थले माधवं च गोविन्दं कण्ठकूपरे । विष्णुं च दक्षिणे कुक्षौ बाहौ च मधुमूदनम्
त्रिविक्रमं कन्धरे तु वामेन धामपार्श्वके । श्रीधरं बाहुके धामे हर्षकिंशान्तु कन्धरे ॥
पृष्ठे चैव पद्मनाभन्तु त्रिके दामोदरं न्यसेत् । तत्प्रशालनतोयेन घामुदेयं तु मूर्धनि ॥
ललाटे भुजयुग्मे तु पृष्ठयोः कण्ठकूपरे । धारयेदूर्ध्वपुण्ड्रं तु चतुरङ्गुलमात्रतः ॥ ४६ ॥
कुक्षौ तत्पार्श्वयोः प्रोक्तमायतं तु दशाङ्गुलम् । बाह्वोर्यशः स्थलेपुण्ड्रमष्टाङ्गुलमुदाहृतम्
एवं द्वादशपुण्ड्राणि ग्राह्यः सततं धरेत् ।

तत्तत्पुण्ड्रे तु तन्मूर्तीध्यात्वा मन्त्रेण धारयेत् ॥ १ ॥

अन्तरालेषु सर्वेषु हस्त्रिंशंधारयेच्छ्रियम् । चत्वारि भूभृतामाहुःपुण्ड्राणि द्वे विशांस्मृतं
एकपुण्ड्रन्तु नारीणां शूद्राणांचविधीयते । ललाटे हृदि बाह्वोश्चतुष्पुण्ड्राणिधारयेत्
ललाटे हृदये द्वे तु कालेत्येकं विधीयते । ऊर्ध्वपुण्ड्रं ललाटेन सर्वेषां कर्त्तव्यम् ॥

महाभागवतः शुद्धः पुण्ड्रं हस्त्रिंशद्वहतिम् । दण्डकारं तु वा देधि! धारयेदूर्ध्वपुण्ड्रकम् ॥

पद्माकारं तु वैष्णोनां शूद्राणां वै त्रिपुण्ड्रकम् ॥ १५ ॥

ऊर्ध्वपुण्ड्रं शूद्राकारं कर्ण्यार्थान्निकरन्तथा । पद्माकारं तु गन्धेन मम्मनैव त्रिपुण्ड्रकम्
ऊर्ध्वपुण्ड्रं तु सर्वेणानि निषिद्धं कदाचन । धारयेन्मन्त्रियाद्योऽपि विष्णुभक्तो भवेन्नरि
विप्राणां नैव कायेऽप्यनिर्यकपट्टादिधारणम् । नागयणाग्न्यश्वानादन्येषामर्चनं न तु
प्राह्वणः कुल्लोतो विद्वान्मम्मधारि मयंपदि । वज्रयेत्तादृशं देवि, मयोच्छिद्यं घटं कथं
त्रिपुण्ड्रशूद्रकन्यानां शूद्राणाञ्च विधीयते । त्रिपुण्ड्रधारणाद्विप्रः पतिनः स्यान्न संशय
एकान्तितो महामागाः संयंभूतहिते रताः । सान्तरालं प्रकुर्यात्पुण्ड्रं हरिपदकृन्मि
हरेः पादावृत्तिं कुर्यादूर्ध्वपुण्ड्रं विधानतः । मध्यच्छिद्रेण संयुक्तं तद्धि वै मन्दिरं हरेः
ऊर्ध्वपुण्ड्रमृजुं सौम्यं सुपाश्वं सुमनोहरम् ।

दण्डाकारं मुशोभाद्यं मध्ये छिद्रं प्रकल्पयेत् ॥ २३ ॥

तस्माच्छिद्रान्वितं पुण्ड्रं दण्डाकारं मुशोभनम् । विप्राणांसततं कार्यं स्त्रीणां च शुभदर्शनं
ऊर्ध्वपुण्ड्रस्य मध्ये तु विशाले सुमनोहरे । सान्तराले समासीनो हरिरस्ति धिया सह
निरन्तरालं यः कुर्यादूर्ध्वपुण्ड्रं द्विजाधमः । सहि तत्र स्थितं विष्णुं धियं चैव व्यपोहति
अच्छिद्रमूर्ध्वपुण्ड्रं तु ये कुर्वन्ति द्विजाधमाः । तेषां ललाटे सततं शुनः पादो न संशय
तस्माच्छिद्रान्वितं पुण्ड्रं सहस्रिदं शुभान्वितम् ।

धारयेद्ब्राह्मणो नित्यं हरिसालोक्यसिद्धये ॥ २८ ॥

आदाय परया भक्त्या वेङ्कटाद्रीं हरे मृदम् । धारयेदूर्ध्वपुण्ड्राणि हरिसायुज्यसिद्धये
श्रीकृष्णतुलसीमूले मृदमादाय भक्तिमान् । धारयेदूर्ध्वपुण्ड्राणि हरिस्तत्र प्रसीदति
ह्वास्वत्यां शुभे रम्ये वासुदेवहरे तथा । तत्रोद्भवां मृदं रम्यामादाय द्विजसत्तम ॥ ३१ ॥
धारयेदूर्ध्वपुण्ड्राणि सर्वकामफलान्नये । आदाय परया भक्त्या गङ्गातीरोद्भवां मृदम्
तथाभूत्वोर्ध्वपुण्ड्राणि सर्ववृक्षफलं लभेत् । चन्दनं च हस्तिदन्तं तथा भस्मान्नहोत्रजम्
सर्वं वश्यकरं प्रोक्तमूर्ध्वपुण्ड्रस्य धारणात् । यत्र पुण्यं हरिक्षेत्रं तत्रैव मृदमाहरेत् ॥
सैव धेयोऽर्थिमिप्राप्ता चोर्ध्वपुण्ड्रस्य धारणे । पर्वताग्रे नदीतीरे विन्यमूले जलाराधे
सिन्धुतीरे च वार्षाके हस्तिक्षेत्रे विशेषतः । विष्णोः स्नानोदकं यत्र प्रवाहयति नित्यशः

षड्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः] * ॐ नमो नारायणायेति मन्त्रवर्णनम् *

द्वयोपदेशपूर्वं तु सर्वकर्म समाचरेत् । द्वयाधिकारी न भवेत्सर्वकर्मसु नाऽर्हति
तस्माद्द्वयमधीत्यैव पञ्चादमन्त्रमनुत्तमम् । श्रीमदष्टाक्षरं सम्यगभ्यसेद्द्विजसत्त
मन्त्रमष्टाक्षरं प्रोक्तं प्रणवस्रैव संग्रहात् । नैसर्गप्रणवाद्यं तु मन्त्रमित्युच्यते कु
नाऽन्यत्र सर्वमन्त्रेषु प्रणवः स्वस्यभावनः । पूर्वं तु सर्वमन्त्राणां योजयेत्प्रणवं
ॐकारः प्रणवं ब्रह्म सर्वमन्त्रेषु नायकः । आदौ सर्वत्र युज्येत मन्त्राणां तु शुभा
स्वभावात्प्रणवस्तस्मिन्मूलमन्त्रो प्रतिष्ठितः ।

ओमित्येकाक्षरं पूर्वं द्वयक्षरं नमस्त्यथ ॥ १७ ॥

ततो नारायणायेति पञ्चाणानि यथाक्रमम् । एवमष्टाक्षरो मन्त्रो ज्ञेयः सर्वार्थसा
सर्वदुःखहरः श्रीमान्सर्वमन्त्रात्मकः शुभः । ऋषिर्नारायणस्तस्य देवता श्रीशण्
छन्दस्तु देवी गायत्री प्रणवो योज्यमुच्यते । नित्यानपायिनीदेवी शक्तिः श्रीद्व्यते
प्रथमं पदमोद्गारो द्वितीयं नमउच्यते । तृतीयं नारायणायेति पदत्रयमुदाहृतम् ॥
भकारश्चाप्युकारश्च मकारश्च ततः परम् । वेदत्रयात्मकं प्रोक्तं प्रणवं ब्रह्मणः प
भकारेणोच्यते विष्णुः धीरुकारेण चोच्यते । मकारस्त्वनयोर्दामः पञ्चविंशः प्रक
घासुदेवस्वरूपं तदकारेणोच्यते बुधैः । उकारेण धियो देव्या रूपं मुनिभिर्ब्रह्
मकारेणोच्यते जीवः पञ्चविंशोदितः पुमान् । भूतानि कर्षणेन स्वर्गणेन्द्रियाणि
ट्वर्गेण तर्गणेन ज्ञानगन्धाद्यस्तथा । मनःपकारेणैवोक्तं फकारेण त्वहंरुतिः ॥
षकारेण भकारेण महान्प्रकृतिरुच्यते । आत्मा तु समकारेण पञ्चविंशः प्रकीर्ति
देहेन्द्रियमनःप्राणधीभ्योऽन्योऽनन्यसाधनः ।

भगवच्छेयमूलोऽसी मकाराख्यः सचेतनः ॥ २८ ॥

भयधारणवाच्येवमुकारः कौन्दिनुच्यते । धीतस्यमपि तत्पक्षे षकारेणैव चोच्यते
भास्करस्य प्रमादस्य स्यान्नित्याऽनपायिनी । भकारेणोच्यते विष्णुः कल्याणगुणस
श्रीशः सर्वान्मनां शरीरं जगदुर्बाजं परपुमान् । जगत्कर्त्ता जगद्गर्वाहंभरोलोकया
जगत्पामीभ्वरी नित्या विष्णोरनुपगामिनी । माता सर्वस्य जगत्पञ्चीविष्णोर्मन
जगदायामभवा श्रीशकारेणैव चोच्यते ।

सुदर्शनेनाऽद्वितयाहुमुन्नास्तपोर्ज्यपुण्ड्राद्वितसर्पगात्राः ।
 मालारविन्नाक्षपरा विगुह्या वक्षन्ति लोकान्दुर्गिताघसू
 इति धीपात्रे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्या मंहिताया उत्तरे वा
 सग्यादङ्कुर्यपुण्ड्रमादात्म्यं नाम पञ्चविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः

पञ्चविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः

उमामहेश्वरसम्वादे अन्नमोनारायणेतिमन्त्रार्थोपदेशश्च

शङ्कर उवाच ।

न्यासे वाऽप्यर्चने वाऽपि मन्त्रमेकान्तिनः श्रयेत् ।

अर्चैष्णवोपदिष्टेन मन्त्रेण न परा गतिः ॥ १ ॥

अर्चैष्णवोपदिष्टं चेत्पूर्वं मन्त्रवरं ह्वयम् । पुनश्च विधिना सम्यगैष्णव
 सहस्रशाखाध्यायी वा सर्वयज्ञेषु दीक्षितः । कुले महति जातोऽपि न शु
 यस्तु मन्त्रद्वयं सम्यगध्यापयति वैष्णवः । स आचार्यस्तु चित्तो भव
 आचार्यं संश्रयित्वाऽथ वत्सरं सेवयेदुद्धिजः ।

तस्य धृतिं परिहात्वा मन्त्रमध्यापयेदुगुरुः ॥ ५ ॥

हृत्पातापादिसंस्कारान्पश्चात्तन्मन्त्रमुदीरयेत् । तार्पणपुण्ड्रं तपानामहृत्चार्यं
 पश्चादध्यापयेत्तन्त्रं शिष्यं निर्मलचेतसम् । चक्रेण विधिना तप्तं तापस्त
 पुण्ड्रमूर्ध्वं तथा प्रोक्तं नाम वैष्णवमुच्यते । ततो मन्त्रविधानेन शिष्यम
 मन्त्रमन्त्रं वा वैष्णवं मतुम् । न्यासमेवाऽत्र परमं वैष्णवा

पुनः संसृज्यते येन स वै नारायणः स्मृतः । चराचरं जगत्सृज्यं नारायणमिधीयते ॥
तस्य वा सद्गतिर्येन तेन नारायणः स्मृतः । नारो नराणां सद्गतिस्तस्यासाद्यते गतिः
तेनाऽसौ मुनिमिर्निर्णयं नारायणस्तीरितः । प्रभवन्ति यतो लोका महाभ्यापृथुपैतवन्
पुनर्यस्मिन्प्रलीयन्ते तस्मान्नारायणः स्मृतः । यो वै नित्यपदेनित्यो नित्यमुक्तैकभोगवान्
ईशः सर्वस्य जगतः स वै नारायणः स्मृतः । नारायणः परं ब्रह्म तस्यं नारायणः परम्
यद्य किञ्चिज्जगत्स्यस्मिन् दृश्यते ध्रुवतेऽपि वा ।

अन्तर्यामिह्य तत्सर्वं ध्याप्य नारायणः स्थितः ॥ ६० ॥

अपहृतपाप्मा पुरयः सर्वभूतान्तरस्थितः । दिव्यएकस्मरदानित्यो हरिर्नारायणोऽच्युतः
यस्तु द्रष्टा च द्रष्टव्यं धोता धोतव्यमेव च । स्पृष्टा च स्पृशितव्यं च व्याता व्यातव्यमेव च
यता च घातव्यं घाता च ज्ञातव्यं चिद्विज्ञानम् । तद्यस्य हरिर्ध्यातो नारायण उदाहृतः
सहस्रशीर्षापुरयः सहस्राक्षः सहस्रवान् । स लोकान्मयंनो ध्याप्य भव्यनिष्ठदशाङ्गुलम्
यदुभूतं यद्य भव्यं तन्मयं नारायणो हरिः । उतामृतव्याम्येसानो यदधेनाऽनिगोहति ॥
स एव पुरयो विष्णुर्वासुदेवोऽच्युतो हरिः । हिरण्ययोऽयमगवानमृतं शाश्वतः शिवः
पतिर्विभवस्य जगतः सर्वलोकोत्तरः प्रभु । हिरण्यगर्भः सपिता भक्तलोऽसौ महेश्वरः ॥
भगवान्निशिष्योऽयं तथापुत्रवत्स्थितिः । परंन्ते निगर्ध्या च वासुदेवेऽगिन्त्यमत्रि ॥
ईशरो भगवान्विष्णुः परमात्मा जगत्सुहृन् । शास्ता वराचम्यैकोपनः नारायणमिति
यो वेदार्थो व्यक्तोक्तो वेदान्ते च प्रतिष्ठितः । तस्य प्रहर्षितम्यवापः स महेश्वरः
योऽन्नायवरो वै विष्णुर्वोऽसौ नारायणो हरिः ।

स एव पुरयो नित्यं परमात्मा महेश्वरः ॥ ७१ ॥

नराशो वृक्षेश्वरं पश्चिमवर्त्मिणश्चरन्ति । तस्मिन्मार्गस्थोऽपि प्रोच्यते मुनिनिष्कथा
निरुपार्थिभ्यश्च हि वासुदेवे प्रतिष्ठितम् । धाम्नेभ्यश्चि प्रोक्तो वेदार्थः नारायणः ॥
तस्मात्तदेभ्यश्च तु वासुदेवे प्रतिष्ठितम् । असौ विशिष्टानुतेषु स्तितव्यश्चिरेभ्यः
विष्णुर्निष्ठमेश्वरं तस्मैव सहज्यमन्तः । ध्यातुं तदादित्योऽस्मार्थाभ्याम् उदाहृतः ॥
तस्मात्तदेभ्यश्च तु वासुदेवे प्रतिष्ठितम् । असौ वनेभ्यो यतो यदुभयवर्तिनः ॥

मानाधपो मानगुणश्चेन्नः प्रहृतेः परः । न जडो निर्विकारश्च, एकस्यैव रूपमात्रं

भणुर्मित्यो ऽगमिर्गालिब्धिदानन्दारमकमन्या ।

महमर्थोऽप्ययः क्षेत्री भिन्नरूपः सनातनः ॥ ३५ ॥

भद्राद्योऽच्छेद्यो हायलेयस्यशोष्योऽक्षरपय च । एवमादिगुणोपेतगोचरभूतः परस्य
मकारेणोच्यते जीवः क्षेत्रज्ञः परमान्सदा । दासभूतो हरेरेव नान्यस्यतु कदाचित्
एवं दासत्वमेवाऽस्य मध्यमेनाऽवधार्यते । इत्येवं प्रणयस्यार्थो ज्ञातव्योको मयाऽत्र
विवृतिः प्रणयस्यार्थमन्त्रशेषेण वै शुभे । परस्य दासभूतस्य स्वानन्त्यं नेह विवृते
तस्मान्ममत्वाहङ्कारो नमसा विनियतयेत् । स्वोपायबुद्ध्यापत्तृत्वं तदपि प्रतिपिब्य
अहङ्कृतिर्मकारः स्यान्नकारस्तन्निषेधकः । तस्मात्तु नमसैवाऽस्य अहङ्कारविमोचनं

नमसा सर्वसिद्धिः स्यादन्यथा नाशमाप्नुयात् ।

नमसा रहितं किञ्चित्तदहङ्कारउच्यते ॥ ४२ ॥

अहङ्कारेण युक्तस्य सुखं किञ्चिन्न विद्यते । अहङ्कारविमूढात्मा अन्धे तमसि मज्जति
तस्मात्तु नमसा चाऽत्र स्वातन्त्र्यं प्रतिपिब्यते । भगवत्परमन्त्रोऽसौ तदायत्तधर्तीति
तस्मात्साधनकर्तृत्वं चेतनस्य न विद्यते । ईश्वरस्यैव संकल्पाद्वर्तते सचराचरम्
तस्मान्स्वसामर्थ्यविधिं त्यजेत्सर्वमशेषतः । ईश्वरस्यतु सामर्थ्याद्वाऽलम्ब्य तस्य विधिं
तस्मिन्प्रत्यस्तमरः श्रीशैतलकर्मैव समाचरेत् । परमात्मा हरिस्स्वामी स्वमहं तस्य सर्वं
इच्छया विनियोज्य स्वस्यैवात्मेभ्यस्तद्वि । इत्येवं नमसा प्रोक्तभार्यस्तु ममतोऽजितः
देहेष्यहंमतिर्मूलं संश्रुतो कर्मवन्धने । तस्मान्ममत्वाहङ्कारो नमसा यजयेद्बुधः ॥ ४६ ॥
अथ नारायणपदं वक्ष्यामि निरिजेशुभे ॥ नाराय्यात्मनां सङ्घास्तेषां न निरसोऽपुमान्
तपय चायनं तस्य तस्मान्नारायणः स्मृतः । सर्वं हि विद्विद्वस्तुभूयते इत्यते जगत्

योऽसौ व्याप्य स्थितो नित्यं स वै नारायणः स्मृतः ।

नारायणेति सर्वपुंसां समूहाः परिकीर्तिताः ॥ ५२ ॥

निरालम्बनं तेषां तस्मान्नारायणः स्मृतः । नारायणान्तरात्मनारानीतिपिबुधः
नारायणं तस्यैव नारायणः स्मृतः । नारायणेऽपि नारायणैस्त्वं नारायणाय नारायणे

सप्तविंशत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः

उमामहेधरमम्बादेभागवतो नारायणस्य त्रिपाटिभृतिवर्णनम्

पर्यंत्युवाच ।

विस्तरेण ममाऽऽवश्यं मन्त्रार्थपदगौरवम् । ईश्वरस्य स्वरूपं च तद्विभूतिगुणांस्तथा ॥

तद्विष्णोः परमं धाम व्यूहमेवंस्तथा हरेः । सर्वमात्राहि नखेन मम सर्वगुणेभ्यः ॥

ईश्वर उवाच ।

शृणु देवि । प्रवक्ष्यामि स्वरूपं परमात्मनः । विभूतिगुणसङ्घातं तदवस्थात्मकं हरेः ॥

यः परः पुरुषो विष्णुर्नारायण उदाहृतः । स ईश्वरश्च जगतां परमात्मा सनातनः ॥४॥

विभक्तः पाणिपादश्च चक्षुष्मान् विभक्तः प्रभुः ।

विभ्रानि भुवनान्यस्मिन्धामानि परमाणि वै ॥ ५ ॥

धारयन्तोऽप्यन्यनिष्ठमनांसि च मर्ताणिनाम् । एवं बृहत्स्वरूपोऽयं धीपतिपुरुषोत्तमः

ईश्वर्यां सह भोगार्थं दिव्यमङ्गुररूपवान् ॥ ६ ॥

बृहच्छरीरोऽग्निसमानरूपो युवा कुमारस्य मुपैषिषान्तरिः ।

ते मे धियाऽसौ जगतां जनन्या न्यशोस्त्रया गन्धर्वाऽमृतान् ॥ ७ ॥

भयं च अगर्हीभ्यर्थां कुमारो निर्ययौषतः । बन्धुर्बोहिलापण्यः सन्त्ये परमे पदे ॥

भोगार्थं वरमं व्योमर्जलाधर्ममिदं जगत् । भोगेनर्वाहवापिष्णोर्पिभूतिऽवर्गमिदं निः

भोगे निर्ययिषित्वा मील्य मंदरान् बद्धा । भोगां मील्यतु मील्यत्वाप्येतां निर्ययत्वा

त्रिषादुष्यातिः यो धासि धारोऽन्देहाऽनवन्तुतः ।

त्रिषाद्विभूतिर्निष्ठा इवाहनिषं वादमैश्वरम् ॥ ११ ॥

निषं तद्रूपमीशस्य यो धासि निषं शुभम् । अश्रुतं शाश्वतं दिव्यं सदापीयनमाश्रितम्

— निषं सम्भोगमीश्वर्यां धिया मूढा च सङ्गम् ।

निषैवेवा जगन्नाथ विष्णोः धीरजगद्भिर्वा ॥ १३ ॥

यज्ञभृद्यज्ञपुरुषः स एव परमेश्वरः ॥ ७६ ॥

यज्ञेश्वरो हव्यसमस्तकव्यभोक्ताऽव्ययात्मा हरिरीश्वरोऽत्र ।

तत्संनिधानादपयान्ति सद्यो रक्षांस्यशेषाण्यसुराश्च सर्वे ॥ ७७ ॥

योऽसौ विराट्त्वमापन्नो हरिर्मूल्याजनादनः । सन्तर्पयति लोकांस्त्रीन्स एव
यत्पुरुषेण हविषा देवा यज्ञमतन्वत । तस्माद्यज्ञात्समुत्पन्ना ये के चोमयादयः
तस्माद्यज्ञान्सर्वहुतमृचः सामानि जज्ञिरे । तस्माद्भवा अजायन्त गावश्च पुरा
पुरुषस्य तनोरस्य सर्वयज्ञमयस्य वै । हरेः सर्वं समुद्भूतं जगत्स्थावरजङ्गमम्
मुखाद्गुरुपादाः स्युस्तस्य चर्णा यथाक्रमम् । पद्भ्यां तु पृथिवीतस्य शिरसो घृतं
मनसश्चन्द्रमा जातश्चक्षुषश्च प्रभाकरः । मुखादग्निसहस्राक्षो वायुः प्राणात्सर्व
नाभेर्धिरिच्छिर्गङ्गं जगत्सर्वं चराचरम् । यस्मात्सर्वं समुद्भूतं जगद्विष्णोः सना
तस्मान्सर्वमयो विष्णुर्नारायण इतीरितः । एवं सृष्ट्वा जगत्सर्वं पुनः संप्रसृजे
नेजलोलासमुद्भूतं तान्तवंचोर्णमाभिवत् । ब्रह्माणमिन्द्रं रुद्रं च यमं वरुणमेव
नेष्टुह्य हरते यस्मात्तस्मादग्निरिहोच्यते । असाद्येकार्णवोर्वाभूते मायापटनो पुम
जगत्स्यज्जडरे कृत्या इति तस्मिन्सनातनः ।

भार्गवेको हि वै याऽत्र विष्णुर्नारायणोऽच्युतः ॥ ८८ ॥

ब्रह्मा न च रुद्रश्च न देवा न महर्षयः । नेमे चावापृथिवी न सप्तमो न गन्धर्वा
न क्षत्राणि लोकाश्च न चाण्डमहदायतम् । यस्माज्जगत्तं तेन सत्कृतं हरिणा शु
चं पुनस्तथा सगैर्नम्राधारायणः स्मृतः । तस्य दास्यं सत्पुण्यां तुमगोत्रोक्तं पुणार्ण
तमृतमिदं तस्य ब्रह्माद्यं सकलं जगत् । एवमर्थं विदित्वा वै पञ्चागमनां प्रवोत्रये
अविदित्वा तु मन्त्रार्थं निदिधे नैवाऽधिगच्छति ।

न तु मुक्तिं च भक्तिं च न च मुक्तिं वरानने ! ॥ ८९ ॥

इति श्रीपाशपुराणोपनिषद्भाष्ये ब्रह्मविद्यायां श्रीसुखदेव उपाध्यायविरचिते

ब्रह्मसंहितासंग्रहे श्रीपाशपुराणोपनिषद्भाष्ये ॥ ३५६ ॥

स वै नारायणः श्रीमान्वात्सल्यगुणसागरः ।

स्वामी सुशीलः सुभगः सर्वज्ञः सर्वशक्तिमान् ॥ ३४ ॥

नित्यं सम्पूर्णकामश्च नैसर्गिकसुहृत्सखा । कृपापीयूषजलधिः शरणं सर्वदेहिनाम् ॥
 स्वर्गापवर्गसुखदो भक्तानां करुणाकरः । श्रीमते विष्णवे तस्मै दास्यं सर्वं करोम्यहम्
 देशकालाद्यवस्थासु सर्वासु कमलापतेः । इति स्वरूपसंतिष्ठः सुखं दास्यमवाप्नुयात्
 एवं विदित्वा मन्त्रार्थं तद्वक्तिं सम्यगाचरेत् । दासभूतमिदं तस्य जगत्स्थावरजङ्गमम्
 श्रीमन्नारायणः स्वामी जगतां प्रभुरीश्वर । मातापिता सुतो बन्धुनिवासः शरणं गति-
 कल्याणगुणवाञ्छीशः सर्वकामफलप्रदः । योऽसौ निगुण इत्युक्तः शास्त्रेषु जगदीश्वर-
 प्राकृतेर्ह्यसगुक्तैर्गुणैर्होनत्वमुच्यते । यत्र मिथ्याप्रपञ्चत्वं वाक्यैर्वेदान्तगोचरैः ॥ ३५ ॥
 दृश्यमानमिदं सर्वमनित्यमिति चोच्यते । अत्राऽतिप्राकृतं रूपमण्डम्यैव विनाशना-
 प्राकृतानां हि रूपाणामनित्यत्वं तद्योच्यते । इदमण्डं महादेवि ! प्रकृतेरद्वयं हरेः ॥ ३६ ॥
 क्रीडार्थं देवदेवस्य विष्णोर्लोलाधिकारिणः । लोकैश्चतुर्भिर्दशभिः सागैर्दोषसंयुतैः
 भूतैश्चतुर्विधैश्चाऽपि भूधरैश्च महोच्छ्रयैः । परिपूर्णमिदं रम्यमण्डं प्रकृतिसम्भवम् ॥
 दशोत्तरगुणोपेतं सभावरणसम्भृतम् । कलाकाष्ठादिरूपेण यः कालः परिवर्तते ॥ ३७ ॥
 कालेनैव जगत्सर्गस्थितिसंहरण भवेत् । चतुर्युगसदृशं वै ब्राह्मणो दिवसो भवेत् ॥
 तावन्ति रात्रिचर्याणि ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः । क्षये तु ब्रह्मणः प्राप्ते सर्वसंहरण भवेत्
 अण्डमण्डगता लोका दद्यान्ते कालवह्निना ।

सर्वात्मानस्तथा विष्णोः प्रकृतौ विनिवेशिताः ॥ ३८ ॥

अण्डावरणभूतानि प्रकृतौ लयमाप्नुयुः । सा सर्वजगदाधारा प्रकृतिर्हरिर्मन्थिता ॥ ३९ ॥
 तथा जगत्सर्गलयां करोति भगवान्सदा । क्रीडार्थं देवदेवेन सृष्टा माया जगन्मयी ॥
 अविद्याप्रकृतिर्माया गुणत्रयमयी सदा । सर्गस्थितिलयानां सा हेतुभूता सनातनी ॥
 योगनिद्रामहामाया प्रकृतिस्त्रिगुणान्विता । अव्यक्तं च प्रधानं च विष्णोर्लोलाविकारिणः
 जगत्सर्गलयां स्थानां प्रकृतेरेव सर्वदा । असद्वत्त्वं प्रकृतेऽभ्यासं निविडध्यान्तमव्ययम्
 ऊर्ध्वं तु सीसि विरजा निस्सीमाऽधस्तनातनी ।

यथासर्वगतो विष्णुस्तथा लक्ष्मीरगुमाननं ॥ ईशाना सर्वगतो विष्णुपत्नी सदा निजा
सर्वगतः पाणिपादान्ता सर्वगतोऽतिशयोक्त्युत्तमः । नारायणी जगन्माता समस्तजगदाधरा
यद्वाङ्माधुर्यं सर्वं जगत्स्वाधरज्जुमम् । जगत्स्वपितृव्यं यस्याङ्गमालननिर्मलान्
सर्वस्याऽऽद्या महान् लक्ष्मीरगुणा परमेश्वरी ।

लक्ष्म्या लक्ष्यम्यरूपा सा ध्याप्य शृङ्गं ध्यायन्ति ॥ १७ ॥

शृङ्गं तदगिलं चिद्यं विलोक्य परमेश्वरी । शृङ्गं तदगिलं स्येन पूरयामास तेजसा ॥
सा लक्ष्मीर्धरणी चैव नीलादेधीति विभुता । आध्यागभूता जगत्तः पृथिवीरूपमाधिता
नोयादिरसरूपेण सैव नीलाधपुमवेत् । लक्ष्मीरूपत्वमापन्ना धनवाङ्मपिणी हि सा ॥
एवं देवीस्वरूपासा जगतः श्रीः श्रिता हरिम् । समस्तविद्याभेदाः स्युर्लक्ष्मीरूपा वरानने
श्रीरूपमखिलं सर्वतस्या हि पपुरुच्यते । सौन्दर्यशीलवृत्तं च सौभाग्यं स्त्रीषु संस्मितम्

तस्या रूपं च गिरिजे ! सर्वासां मूर्ध्नि योषिताम् ॥ २२ ॥

यस्याः कटाक्षायुतभागदृष्ट्या ब्रह्मा शिवस्त्वर्गपतिर्महेन्द्रः

चन्द्रधसूर्यौ धनदो यमोऽग्निः प्रभूतमैश्वर्यमवाप्नुवन्ति ॥ २३ ॥

लक्ष्मीः श्रीः कमला विद्यामाता विष्णुप्रिया सती । पद्मालयापग्रहस्ता पद्माक्षीलोकमुन्दरी
भूतानामीश्वरी नित्या सत्या सर्वगता शुभा । विष्णुपत्नी महादेवी क्षीरोदतनया मा
धनन्ता लोकमाता भूर्नीला सर्वसुखप्रदा । रुबिमणी च तथा सीता सर्वविदवती शुभा
सती सरस्वती गौरी शान्तिः स्वाहा स्वधा रतिः ।

नारायणी वरारोहा विष्णोर्नित्यानपायिनी ॥ २७ ॥

पतानि पुण्यनामानि प्रातस्तथाय यः पठेत् । स महाधियमाप्नोति धनधान्यमकल्मषम्
हिरण्यवर्णाहरिणो सुवर्णरजतस्रजाम् । चन्द्रादिरण्यमयीं लक्ष्मीं विष्णोरेनपगामिनीम्
गन्धदारां दुराधरां नित्यपुष्टां करीषिणीम् । ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहोपह्वये धियम्
एवमृक्संहितायां तु स्तुयमानामेश्वरी । सर्वैश्वर्यसुखं प्रादाच्छिवादीनां दिव्योक्तसाम्
अस्त्वैशाना हि जगतो विष्णुपत्नी सनातनी । यद्वाङ्माधुर्यं सर्वं जगत्स्वाधरज्जुमम् ॥
यस्य वक्षसि सा देवी प्रमाप्तायिव निष्ठति । स वै सर्वेश्वरः साक्षात्सत्पुण्यतोऽप्ययः

सामान्यावियितेभूमिरतेऽस्मिच्छाश्वतेपदे । तस्यनुजांगरुकेऽस्मिन्पुपानीथ्रीसनातनी
उतस्वसारी युवनी भूनीले विष्णुबहुभे । यत्र पूर्वं ये च साध्या विश्वेदेवास्सनातनाः
ते हनाकं महिमानस्सचन्ते शुभदर्शनाः । तत्र विज्ञानिनो विप्रा जागृवांसस्समिन्धने
तत्पदं ज्ञानिनो विप्रा यान्ति संवात्समिच्छवः । तद्विष्णोः परमं धाम मोक्ष इत्यभिधीयते
तस्मिन्बन्धविनिर्मुक्ताः प्राप्नुयन्ति सुखं पदम् ।

तत्प्राप्य न निवर्तन्ते तस्मान्मोक्ष उदाहृतः ॥ ७६ ॥

मोक्षं परम्पदं दिव्यममृतं विष्णुमन्दिरम् । अक्षरं परमं धाम वैकुण्ठं शाश्वतं पदम् ॥
नित्यं च परमं व्योम सर्वोत्कृष्टं सनातनम् । पर्यायवत्तत्कान्यस्य परधातोऽच्युतस्य च
तस्य त्रिपाद्विभूतेस्तु रूपं वक्ष्यामि विस्तरात् ॥ ८१ ॥

इति श्रीपाद्ये महापुराणे पञ्चवज्राश्रितसाहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे उमामहेश्वरसंवादे
त्रिपाद्विभूतिकथनं नाम समविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२७ ॥

अष्टाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः

त्रिपाद्विभूतिस्थलोकानाम्वर्णनम्

धर्महादेय उवाच ।

त्रिपाद्विभूतेर्लोकान्नु भसद्व्यानाञ्चकीर्तिनाः । शुद्धसत्त्वमयाः सर्वे ब्रह्मानन्दमुष्माह्वयाः
सर्वे नित्या निर्विकारा हेयरागादिवर्जिताः । सर्वे हिरण्ययाशुज्ञाः कोटिर्मूर्धसमप्रभाः
सर्वे घेदमया दिव्याः कामसोधविवर्जिताः । नारायणपदाम्भोजभवत्येकरसमेचिता ॥
निरन्तरं सामगानपरिपूर्णसुखाश्रिताः । सर्वे पञ्चोपनिषद्व्यवस्था घेदयश्च सः ॥ ४ ॥
सर्वे वेदमपेदिभ्यः पुण्यैः स्त्रीभिरावृताः । वेदेकरसतोषाद्यैस्तरोमिरुपशोभिताः ॥ ५ ॥
भूतिस्मृतितुराणादिरूपव्यावरसंयुताः । सर्वे वर्णयितुं शक्यं न मया लोकविस्तृतम् ॥

तथाऽऽमृतं जगत्सर्वं स्मृत्युत्तमाद्यप्यस्या ॥ ५५ ॥
 विकासमद्गोनायस्ये तस्या सर्गलपो स्मृती । एवं सर्वाणि भूतानि प्रवृत्त्यन्तर्गतानि
 ततः शून्यमिदं सर्वं प्रवृत्त्यन्तर्गतं माह । एवं प्रवृत्तिरूपाया विमूते रूपमुत्तमम् ॥ ५६ ॥
 त्रिपाटिभूतिरूपं तु शृणु भूधरनन्दिनि ! प्रधानपरमज्योत्स्नोरन्तगा विरजा नदी ॥ ५७ ॥
 देवाङ्गम्येदजनिक्तोयैः प्रप्रापितागुभा । तस्याः पारेपरे ज्योत्स्नि त्रिपाटुभूतिस्सनात्नी
 भगृत्तं शाश्वतं नित्यमनन्तं परमं पदम् । शुद्धसत्त्वमयं दिव्यमक्षरं ब्रह्मणः पदम् ॥ ५८ ॥
 अनेककोटिगूर्वाग्निनृत्ययचंसमव्ययम् । सर्वयेदमयं शुद्धं सर्गप्रलयवर्जितम् ॥ ५९ ॥
 ध्रुत्पिपासादिरहितं नित्यरूपं निरञ्जनम् । असङ्ख्यमक्षरं नित्यं जाग्रत्स्वप्नादिवर्जितम्
 हिरण्यमयं मोक्षपदं ब्रह्मानन्दसुखाद्यहम् । समानाधिरक्षरहितमाद्यन्तरहितं शुभम् ॥ ६० ॥
 अमत्सरमनालस्यमकोपं मयवर्जितम् । तेजसाऽत्यद्भुतं रूपं नित्यमानन्दसागरम् ॥
 एवमादिगुणोपेतं तद्विष्णोः परमं पदम् । न तद्भासयते सूर्यो न शशाङ्को न पावकः ॥
 यद्गत्वा न निवर्तन्ते तद्धाम परमं हरेः । तद्विष्णोः परमं धाम शाश्वतं नित्यमच्युतम्
 न हि वर्णयितुं शक्यं कल्पकोटिशतैरपि ॥ ६६ ॥

हरेः पदं वर्णयितुं न शक्यं मया च धाम्ना च मुनीन्द्रसङ्घैः ।
 यस्मिन्पदे ह्यच्युतईश्वरो यः सत्यङ्ग वेद यदि वा न वेद ॥ ६७ ॥
 यदक्षरं वेदगुह्यं यस्मिन्देवा अधिविश्वे निपेदुः ।

यस्तन्न वेद किमृचा करिष्यति ये तद्विदुस्तस्मै समासते ॥ ६८ ॥

तद्विष्णोः परमं धाम सदा पश्यन्ति सूरयः । अक्षरं शाश्वतं दिव्यं दिविचक्षुरिवाऽऽतत
 तत्प्रवेष्टुमशक्यं च ब्रह्मरूपादिदैवतैः । ज्ञानेन शास्त्रमार्गेण धीश्वर्यते योगिपुङ्गवैः ॥ ७१ ॥
 अहं ब्रह्मा च देवाश्च न जानन्ति महर्षयः । सर्वोपनिषदामर्थं दृष्ट्वा पश्यामि सुप्रते !
 विष्णोः पदे हि परमे मध्यउत्स शुभाश्रयः । यत्र गावो भूरिष्टृणा आसते सुसुखाः प्रज
 अत्राऽऽह तत्परं धाम गायमानस्य शार्ङ्गिणः । तद्भानि परमं धाम गोभिर्गोविंस्सुखाः
 आदित्यपणं तमसः परस्ताज्ज्योतिरच्युतम् ।
 अथाऽतो ब्रह्मणो लोकशुद्धसत्त्वस्सनातनः ॥ ७४ ॥

मुक्ताफलाभदन्तादयः समिस्ताधरविद्रुमः । परिपूर्णन्दुसङ्काशसुस्मिताननपङ्कजः ॥ ३० ॥

तरुणादित्यवर्णाभ्यां कुण्डलाभ्यां विराजितः ।

सुस्निग्धनीलकुटिलकुन्तलैरुपशोभितः ॥ ३१ ॥

मन्दारपारिजातादयः कवरीवृत्तकेशान् । प्रातरुद्यत्सहस्रांशुनिभकौस्तुभशोभितः ॥ ३२ ॥

हारस्वर्णस्रगासक्तकम्पुग्रीवाविराजितः । सिंहस्कन्धनिभैः प्रोच्यैः पीनैरसैर्विराजितः

पीनवृत्तायतभुजैश्चतुर्भिरुपशोभितः । मङ्गुलीषैश्च कटकैः फेयूरैः परिमण्डितः ॥ ३४ ॥

बालार्ककोटिसङ्काशैः कौस्तुभाद्यैः सुभूषणैः । विराजितमहावशोवनमालाविभूषितः ॥

विधानृजननस्थाननाभिपङ्कजशोभितः । बालातपनिभरुदृशपीतवस्त्रसमन्वितः ॥ ३६ ॥

नानारत्नविचित्राढ्यैः कटकाम्ब्यां विराजितः ।

सज्योत्पन्नचन्द्रप्रतिमनखपङ्क्तिः समन्वितः ॥ ३७ ॥

कोटिकन्दर्पलावण्यसौन्दर्यनिधिरच्युतः । दिव्यचन्दनलिप्ताङ्गो दिव्यमालाविभूषितः ॥

गृहीतशङ्खचक्राभ्यामुदयाहुभ्यां विराजितः । परदामपहस्ताभ्यामितराम्यां तथैव च ॥

धामाङ्के संस्थिता देवी महालक्ष्मीर्महेवरी । हिरण्यवर्णा हरिणी मुखर्णरजतश्रजा ॥

सर्वलक्षणसम्पन्ना यौवनारम्भविप्रदा । रत्नकुण्डलमंयुक्ता नीलकुञ्जितरार्पिता ॥ ४१ ॥

दिव्यचन्दनलिप्ताङ्गा दिव्यपुष्पोपशोभिता । मन्दारकेतकीजार्तापुष्पाञ्जितमुकुन्तला ॥

सुव्रूस्तुतासामुधोर्षी पीनोपतपयोधरा । परिपूर्णन्दुसङ्काशसुस्मिताननपङ्कजा ॥ ४३ ॥

तरुणादित्यवर्णाभ्यां कुण्डलाभ्यां विराजिता । तनकाञ्जनवर्णाभा तनकाञ्जनभूषणा

हस्तैश्चतुर्भिः संयुक्ता कनकाभ्युक्तभूषिता । नानाविचित्ररत्नादया कनकाभ्युक्तमालया

हारकैः पुरकटकैः कुन्तलैः शोभिता । मुञ्जद्वयभृतादप्रपन्नपुष्पोपशोभिता ॥ ४६ ॥

गृहीतमानुलङ्घ्यजाम्बूनदकराञ्जिता । एवं त्रित्यानरागिण्या महालक्ष्म्या महेवराः ॥

मोदते परमे ध्येयि शाश्वते सर्वदा प्रभुः । पार्श्वयोर्धरपीनान्ते समार्मानि शुभासने ॥

अष्टदिशु दलामेषु विमलाद्याश्च शक्यः । विमलौत्सवर्णिनी ज्ञाना क्रियायोगा तथैव च

प्रज्ञा सत्या तथैवाना शक्त्यपरमात्मनः । गृहीत्याद्यामरान्द्रिगान्मुखाङ्गमममनान्

सर्वलक्षणसम्पन्नाः सेवन्ते परमिभ्युतम् । दिग्गजयोगिण्याश्च शक्त्यङ्गाश्च शक्योक्तिः ॥

विरजापगम्योऽसोरन्तरा केवलं स्मृतम् । तत्स्थानमुपभोक्तव्यमन्यसहस्रेष्वितान् ।
 स्यात्मानुभवज्ञानन्दसुखं केवलमपदम् । तिथेयसं च निर्माणं केवलं मोक्षजन्यम् ।
 श्रीशाङ्घिमन्त्रिनेयैकरसभोगविषयिजाः । तद्विद्यन्त्यन्यमनयो मोक्षं मुनविवर्जितम् ।
 महत्मानो महामागा भगवत्पादसेवकाः । तद्विष्णोः परमं धाम यान्ति ब्रह्मसुखप्रदम् ।
 नानाजनपदार्कीर्णं वैकुण्ठं नद्वेयः पदम् । प्राकारैश्च विमानैश्च सीधैरत्रमयैवम् ।
 तन्मध्येनगरीदिव्यासाऽधोऽधोनिर्वाहिता । मणिक्वाञ्चनचित्राद्यगकारैस्सोरजं कृता ।
 चतुर्द्वारसमायुक्ता रत्नगोपुरसम्भृता । चण्डादिद्वारपालैश्च कुमुदायैश्च रक्षिता ॥१३॥
 चण्डप्रचण्डौ प्राग्द्वारे पादौ भद्रसुभद्रकौ । चारुण्यां जयविजयीसीम्येधानुविधातौ ।
 कुमुदः कुमुदाक्षश्च पुण्डरीकोऽप्यवामनः । शङ्खकर्णः सर्वनेत्रः सुमुखः सुप्रतिष्ठितः ।
 एते दिव्यपतयः प्रोक्ताः पुर्यामत्र शुभानने । कोटिवैभानप्रख्यगृहपदकिमिरावृताः ।
 आरुढयोचनैर्नित्यैर्दिव्यनारीनरैर्युता । अन्तःपुरं तु देवस्य मध्ये पुर्या मनोहरम् ॥१४॥
 मणिप्राकारसंयुक्तं रत्नतोरणशोभितम् । विमानैर्गृहमुख्यैश्च प्रासादैर्बहुभिर्भुतम् ॥१५॥

दिव्याप्सरोगणैः स्त्रीभिस्सर्वतस्समलङ्कृतम् ।

मध्ये तु मण्डपं दिव्यं राजस्थानं महोच्छ्रयम् ॥ १६ ॥

माणिक्यस्तम्भसादृशजुष्टं रत्नमयं शुभम् । दिव्यैर्मुक्तैःसमाकीर्णैःसामागानोपशोभितम् ।
 मध्ये सिंहासनं रम्यं सर्ववेदमयं शुभम् । धर्मादिदेवतैर्नित्यैर्वृतं पादमथान्मकैः ॥१७॥
 धर्मज्ञानमहैश्वर्यवैराग्यैः पादविग्रहैः । अग्न्यनुःसामाधर्वाध्यरूपैर्नित्यवृतं प्रमान् ॥१८॥
 शक्तिराधारशक्तिश्च चिच्छक्तिश्च सदाशिवा । धर्मादिदेवतानां च शक्तयः परिकीर्तिताः ।
 वसन्ति मध्ये तत्र यद्विष्णुर्पुष्पांशयः । कूर्मश्च नागराजश्च वैनतेयस्त्रयीश्वरः ॥ २५ ॥
 छन्दांसि सर्वमन्त्राश्च पीठगण्यमान्स्थिताः । सर्वाक्षरमयं दिव्यं योगपीठमितिस्मृतम् ।
 तन्मध्येऽष्टदलं पद्ममुदयाऽर्कसमप्रभम् । तन्मध्ये कर्णिकायां तु सावित्रीशुभदरिणी ॥
 ईश्वर्या सह देवेशस्तत्रासीनः परः पुमान् । इन्द्वरदलश्यामः कोटिगुणप्रकाशवान् ॥
 युवा कुमारः क्षिप्रश्च कोमलावयवैर्वृतः । कुलरत्नाम्बुजनिभः कोमलाङ्घ्रिसरोजपात्र ।
 प्रकुण्डपुण्डरीकाक्षः सुधूल्यायुगाद्भूतः । सुनासस्तुकागोलाद्यस्तुभोगगुरुराङ्गुतः ॥

अष्टविंशत्यधिकविंशततमोऽध्यायः] ७ महामायाहताविष्णुस्तुतिवर्णनम् ।

स्मिन्त्रयाग्विद्विप्रमितेन लालया किं प्रयोजनम् । शुद्धसरयवे शोके संस्थितः

कथं रजस्तमोमिश्रविभूत्यां स्थितरात्र्यमुः ॥ ७३ ॥

इदं उवाच ।

त्रिपाटिभूती भगवानोऽथर्षा परमेश्वर । निम्बमुष्यैकभोग्योऽसौ मोदते
नमीश्वरं महामायाप्रकृतिजंगदाधरा । एतावन्निपुटा भूत्या नृपाय परमेश्वर

महामायोवाच ।

नमस्ते त्रिजगदात्मने नमस्ते विश्वरूपिणे । पुराणाय नमस्तुभ्यं जगद्गुण
धीभूर्लालाधिकृतये नमो नारायणाय च । नमो भगवते तुभ्यं वासुदेवाय
सर्वदेवस्य रूपाय विष्णवे त्रिजगते नमः । सहस्रवृत्तये तुभ्यं मनन्ताय न
भक्त्युतायाऽधिकाराय शुद्धसत्त्वस्यरूपिणे । आदिमध्यान्तरहितस्यरूपाय
नमो हिरण्यगर्भाय ज्ञानाय परमात्मने । सर्वभूतात्मने तुभ्यं सर्वभूताधरा
प्रज्ञणे उवाचिने तुभ्यं नमस्ते विश्वरूपिणे । नमः शक्तिदे तुभ्यं हंसाय वा
सकलंदाय इन्द्राय सर्वभूतधराय च । हयग्रीवाय दीप्ताय कालाय हरये न
नमस्ते यमपुत्रहृदयकलयरूपिणे । नमः प्रज्ञायते तुभ्यं गूढाय गुमयं
भगवते हृदयमोक्षत्रे च ताम्रं यमोत्तमने नमः । सवित्रे प्रसवित्रे च सर्गस्मिन्
जमो वेदान्तरेणाय चतुर्दशम्यरूपिणे । द्रव्ये पित्रगते तुभ्यं नमस्ते श
त्रिगुणाय नमस्तुभ्यं सर्गस्मिन्परमेश्वरे । निर्गुणाय नमस्तुभ्यं सर्वार्था
भक्त्युताय नमस्तुभ्यं त्रिजगते लोकात्मने ।

नारायणाय धीप्ताय पूर्णबाहुष्वमूर्त्तये ॥ ८१ ॥

अवलगुणगूणां नमः सर्वार्थदायिने । नमस्ते वासुदेवाय पञ्चावस्थस्य
नमः पञ्चतन्मूहभेदरूपाय ते नमः । नमो यक्षयक्षाय गोविन्दाय जमो
भविष्यताय गुडाय ह्येकस्मिन्महाय च । नमो शम्भाय कृष्णाय नरसिंहा
बेजाशाय नमस्तुभ्यं जगती केशवधारिणे । त्वमेव सर्वलोकात्मनाधरः ।

भगवद्विनिर्वाणस्य सगोत्रस्य भवति । तद्वत्तथा मां माताः कोटिर्भवात्मानं
 गयेन सगोत्रस्य भवति । तद्वत्तथा मां माताः कोटिर्भवात्मानं
 भगवद्विनिर्वाणस्य सगोत्रस्य भवति । तद्वत्तथा मां माताः कोटिर्भवात्मानं
 गोत्रे नमः । तद्वत्तथा मां माताः कोटिर्भवात्मानं

तद्वत्तथा मां माताः कोटिर्भवात्मानं

तद्वत्तथा मां माताः कोटिर्भवात्मानं

तद्वत्तथा मां माताः कोटिर्भवात्मानं

तद्वत्तथा मां माताः कोटिर्भवात्मानं

रक्तिकोक्तानुवाच यामुदीच्यामनिन्दम् । ऐशान्याशान्तिलोकस्यात्यमावरणं सृष्टम्
 ऐशान्यादिनामुचिंशत्यर्मा लोकास्ततः प्रमात् । द्वितीयावरणं प्रोक्तं वैकुण्ठस्य शुभाङ्गम्
 मरुत्तमं द्वाविंशत्योक्तानुवाच यामुदीच्यामनिन्दम् । ऐशान्याशान्तिलोकस्यात्यमावरणं सृष्टम्
 शङ्खपद्मनिर्धालोकाद्यनुवाच यामुदीच्यामनिन्दम् । ऐशान्याशान्तिलोकस्यात्यमावरणं सृष्टम्
 सावित्र्या विद्मोक्तानुवाच यामुदीच्यामनिन्दम् । ऐशान्याशान्तिलोकस्यात्यमावरणं सृष्टम्
 शङ्खपद्मनिर्धालोकाद्यनुवाच यामुदीच्यामनिन्दम् । ऐशान्याशान्तिलोकस्यात्यमावरणं सृष्टम्
 पद्ममावरणं प्रोक्तं मन्त्राख्यमयमक्षयम् । ऐशान्याशान्तिलोकस्यात्यमावरणं सृष्टम्
 चापद्वयं सौम्यमैशानं सतमं मुनिभिस्तृप्तम् । साध्यामहृन्नाश्वेव विश्वे देवास्तपेव च
 नित्याः सर्वे देवास्त्रिदेवाभ्येव दिव्योक्तः । ते च प्राकृतलोकेऽस्मिन्नित्यादिद्विदेव
 तैहनाकं महिमानः सच्चिदानि वै धुनिः । एवं परं पदं नित्यैर्मूर्तैर्मौगपरायणैः ॥ ६३ ॥
 दिव्यामिर्महिषीमिध्व राजते विमुरीश्वरः । न तद्वासयते सूर्यो न शशाङ्को न पावकः
 यद्गत्या न निवर्तन्ते योगिनः संशिव्रताः । द्वयैकमन्त्रनिष्ठा ये ते च यान्ति तद्व्ययम्
 न वेद्यहाधयनेनैतानेनैव मतेः शुभैः । न तपोमिर्निराहारैर्न च साधनकर्मभिः ॥ ७० ॥

एकोनविंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः

उमामहेश्वरमभ्यादे त्रिपादिभूतौविष्णुव्यूहभेदवर्णनम्

पारंत्पुष्यच ।

विस्तरैण ममाऽऽध्याहिदेयसर्गमनुत्तमम् । ब्रह्मादित्रिदिचश्रेष्ठाः कथं जाताः सनातनाः

ईश्वरस्यावतारांश्च विस्तरैण वदम्य मे ॥ १ ॥

इद उवाच ।

आकाशानिलजैजोम्बुधुवः सृष्टायथाक्रमम् । तासांमध्येऽसृजद्ब्रह्मा भगाधजलमर्णवम्
अस्मिन्नेकार्णवभूते जले मायावदच्छदे । भावाय सर्वभूतानि योगनिद्रां ययौ हृदि ॥

स जगत्स्रष्टुकामस्तु योगनिद्रामुपैयिवान् । तथा रमे चिरं कालं भावया मधुमूदनः ॥
तस्यार्थं तु जनयामास कालात्मानमनुत्तमम् । कलाकाष्ठादिभूता ये पञ्चमासादिरूपिणः
तस्मिन्काले हरेर्ब्राह्मिण्डुर्जं मुकुलाकृतिः । विषत्सर्वजगतो धीजभूर्न सुवर्चसम् ॥
उदम्भादुदभूतत्र ब्रह्मा च सुमहामतिः । स जगत्स्रष्टुकामस्तु रजोगुणविबोदिनः ॥

तुष्टाय योगनिद्रायां शयानं परमेश्वरम् ॥ ७ ॥

ब्रह्मोवाच ।

नमोऽस्तु विष्णवे तुभ्यं सर्गस्थित्यन्तहेतवे । जगद्भूषणभूताय धीमते विश्वरूपिणे
नमो ब्रह्मण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च । जगद्धिताय कृष्णाय गोविन्दाय नमोनमः
प्रधानकालरूपाय पुराणेश्वराय च । नमः प्रपञ्जरूपाय निष्प्रपञ्चस्वरूपिणे ॥ १० ॥

नारायणाय विश्वाय विश्वेशाय नमोनमः । धीभूर्नीलाधिपतये ब्रह्मणे परमात्मने ॥
नमोऽस्तु वासुदेवाय विश्वरूपाय शार्ङ्गिणे । त्रयानाथाय हरये विश्वनाथम्यरूपिणे ॥

अनन्तकल्याणगुणपरिपूर्णाय ते नमः । जगच्च सर्वं स्वपिति त्वयि सुमेजगन्मये ॥ १३
धृतं सर्वं जगन्नार्थं प्रपञ्चे सव्यवचरम् । त्वमेव कारणं कर्ता कार्यं च त्रिगुणोद्भवम्
अष्टा ध्याना विधानाश्च त्वमेव परमेश्वर । जागर्षि शुद्धसत्त्वस्थस्तथ निद्राकुतः प्रभो

। निराकाराः सर्वेन्द्रियविवर्जिताः । सर्वानुग्रानरहिताः सततं दुःखमोहा
। कांश्च देहांश्च दातुमर्हसि प्रेशय ॥ लीलायिभूतिसर्वत्र । यथापूर्वं प्रकृत्य
। तनं हृत्स्नं जगत्स्यावयजङ्गमम् । मया संमोहितं पश्य लीलार्थं प्रवेश
॥ इदं मया सार्धं सृजस्व पुरोत्तम ॥ धर्माऽधर्मासुखदुःखतस्मिन्निति पश्य
मामधिष्ठायलीलां यै कर्तुमर्हसि माधिरम् ॥ ६६ ॥ --

श्रीमहादेव उवाच ।

स्तयादेव्या मायया परमेश्वरः । तस्यां निवेश्य मायायां जगत्सृष्टुं प्रवक्त
। प्रकृतिपुरुषः प्रोच्यते स इहाऽच्युतः । स एव भगवान्विष्णुः प्रकृत्यां प्रवि
। प्रकृतौ ब्रह्म भूतादिमहदाह्वयम् । महतः पुरादस्मादहङ्कारोऽभ्यजायत ॥ ६
। तसु वै तस्माद्गुणत्रयमजायत । त्रिभ्यो गुणैर्म्यस्तन्मात्रात्मसृजद्विभवाव
तन्मात्रेभ्योऽभ्यजायन्त महाभूतानि तत्क्षणात् ।

आकाशः प्रथमं जातो ब्रह्मणस्त्रिगुणात्मनः ॥ १०१ ॥

तदमवहायुर्वायोरग्निरजायत । अनेराकः समुद्रभूता अद्भ्यश्च पृथिवी मता
। तदीनिभूतानि सृष्टान्येकोत्तराणि वै । शब्दः स्पर्शश्चरुपं च रसोगन्धधतुगुणा
। गुणान्तरुपा तानादाय महाप्रभुः । तेषां विमिश्रणं कृत्वा जगदण्डं महत्तरम् ॥
। तत्र लोकान्वै सङ्ख्यया ये चतुर्दश । ब्रह्मादित्रिदशास्तस्मिन्नसृजत्पुनरोत्तमः ॥
। पंचतया मत्स्यं स्थापयं च चतुर्विधम् । तथा सृष्टो महासर्वस्तेन वै जलजेक्षणे ॥
। संतुल्येण त्रिदशादिषु योजिषु । संस्थिताः प्रकृतौ पूर्वंभारतनः प्रभवन्ति हि ॥
। त्रिपातो महापुरुषो पञ्चपञ्चाशत्साहस्रं संहितायां उत्तरे क्षण्डे परमद्योमार्ति
मर्जन्तं नामाऽष्टाविंशत्यधिकविंशततमोऽज्यायः ॥ २२८ ॥

वैरुद्ध भगवाञ्छक्तिनेत्रःसमन्वितः । मनूनां पार्थिवानां च कालस्यच जनस्यच
 प्रतिकरोति भगवानन्तर्यामित्यमास्थितः । सङ्कल्पणो महाविष्णुर्विद्यावलसमन्वितः
 लस्य सर्वभूतानां रुद्रस्यच यमस्यच । अन्तर्यामित्वमास्थाय जगत्सहस्ते प्रभुः ॥
 अन्तर्याम्यवस्थापामन्तर्यामित्वमात्मनः । मत्स्यःकूर्मो घराहृक्ष नरसिंहोऽथ वामनः
 भोरामश्च रामश्च कृष्णः कल्की च ते दश । एते तु विभवावस्थाग्रहणपरमात्मनः
 सह्रामकृष्णेषु पादुष्यं परिकीर्तितम् । परावस्थातु देवस्य दीपादुत्वन्नदीपवत् ॥
 ह्रावस्था हरेरस्य शृणुष्व गिरिजे शुभे ! वैकुण्ठं परमं लोकं विष्णुलोकमनुत्तमम्
 तदर्धं स्वरूपं तु क्षीरसागरमुत्तमम् । एवं चतुर्धा व्यूहन्तु सम्यगुक्तं महर्षिभिः ॥४४॥
 व्याकरणमध्येतु वैकुण्ठं कारणं शुभम् । कोटिवैश्वानरमर्थं सधं धर्मवद्व्ययम् ॥
 मोदसान्तानिकादिलोकैरेहुभिरावृतम् । नानामणिमयं दिव्यं विमानकोटिमिथुतम्
 दुक्तं परमं धाम नादृश्लक्षणमन्वितम् । तस्मिन्वैकुण्ठनगरे नानारत्नसमुज्ज्वले ॥४५॥
 ध्ये वेदवर्तनानाम पुनं रम्यमनुत्तमम् । चतुर्द्वारसमायुक्तं हेमप्राकारतोरणम् ॥ ४६ ॥
 ण्डादिद्वारपालाद्यैः कुमुदायैश्च रक्षितम् । नानामणिमयैर्दिव्यैर्गृहपङ्क्तिभिरावृतम्
 वततं पञ्चत्रयप्रयोजनेश्च समन्ततः । सहस्रयोजनोत्तुङ्गैः प्रासादैः कोटिमिथुतम् ॥
 आरूढयौवनैर्दिव्यैः पुंगवैः स्त्रीभिश्च शोभितम् ।
 स्त्रियश्च पुरुषाश्चाऽस्मिन्सर्वलक्षणशोभिताः ॥ ५१ ॥

अमरुपाश्च धीविष्णोः सर्वालङ्कारभूतिनाः । दिव्यस्त्रग्ध्रमञ्जुश्या दिव्यचन्दनभूतिनाः
 रोदन्ते तत्र देवेशप्रक्या स्वात्मानमनोरमे । मन्त्राष्टाहरमंसिद्धा भनया षोडशरूपया ॥
 घृतास्तल्पदमाचिष्य मोदन्ते मनसाप्सितम् ।

गन्थाऽस्मिन्न निघर्तन्ते विष्णुना सह सस्थिताः ॥ ५४ ॥

प्रविच्छिन्नात्मनानेवै विष्णुनासङ्गताशुभाः । तत्समानगुणैर्नित्यं प्राप्नुवन्तिमनीरिणः
 एव तत्र हरेर्लोकताविश्य शुभचेनसः । नाप्नुवन्ति पुनः स्वयं स्वयंस्था इव जन्तवः ॥
 यथा सौमित्रिभरती यथा संकरणादयः । तथातेऽपि वजायन्ते सत्यलोके यथेच्छया
 पुनश्चेनैव यास्यन्ति तत्पदं शाश्वतं परम् । न कर्मफलनं जन्म वैरणवानां च विघने

देव ! त्वयि मित्रता मोक्षाः समाधिष्ठाः सनातनाः ॥ १५ ॥

मित्र उवाच ।

पाञ्चगव्योद्दनीरेणो ऋषया वामेभ्यः । उवाचोऽथ तानाममादिभुक्तो योगनिद्रा
नियम्य योगनिद्रां तां जगत्पञ्च प्रसक्तम् । भगिन्यसन्नागादेवो जगतो प्रमुच्यु
निग्लियन्ता जगत्सर्वमात्मनः पुमान्तराः । लोकात्मनान्तदाहन्तु गतमगदं हि तन्म
सातडीपातगमुद्रान्तामेदिनीमूर्धो गुणात् । सदैवाप्यङ्कटादेन नाभिप्रोऽसृजन्तु
तदपटमये चास्यातर्मादगन्तुजान्दहिः । भगनारायणं कान्तु दध्यायध्यात्मचेतन
ध्यानान्तेनम्यभालात् स्येदपि नृजायत । सपिन्दुर्मुदुदुदाकाः पृथिव्यामपन्नसज्जन
तस्मान्मुपुदुदुदासोऽहमुत्पन्नोऽस्मि यवानने । अथ त्रिगुणद्रव्योऽहं जगमुदमपि ज
किदूरोमोनि देवेशमपोचं विनशान्वितः । ततो नारायणो देवो मामित्याह मुदान्वित
कर्त्ताऽसि जगतो रुद्रः संहारं भागदर्शनम् । साक्षात्सद्गुणार्णोऽशिन संहारार्थं वरानने ॥
तस्मात्नारायणादेवि ! तत्पन्नोऽस्मि भयदूरः । नियोज्य मां तु संहारे पुनरेव जनार्क

नेत्राभ्यामखजचन्द्रमूर्धो ध्यान्तापहारिणो ।

वायुं दिशश्च धोत्राभ्यामिन्द्राग्नीं मुखतोऽसृजत् ॥ २६ ॥

नासाभ्यामवर्णं मिथमखजत्पङ्कजेशणः । बाहुभ्यामखिलान्देवान्ससाध्यान्समरङ्गणान्
समस्तरोमकूपेभ्यो रत्नान्योपधयस्तथा । त्वयि शैलान्समुद्रांश्च गवाधाः पशवस्तथा
मुखतो ब्राह्मणः सृष्टो बाहुभ्यां क्षत्रियस्तथा । ऊर्वोर्वैश्वस्ततः पशुभ्यां शूद्रश्चैव मजायत
एवं सृष्ट्वा जगत्सर्वमचेतनमवस्थितम् । विश्वरूपेण देवेशो यस्यान्तरमधिष्ठितः ॥ ३० ॥
शक्त्या विनाहरेस्तस्य नोन्मेषो विद्यते यतः । तस्मात्सर्वजगत्प्राणो विष्णुरेव सनातनः
स एवाऽव्यक्तरूपः सत्परमात्मा व्यवस्थितः । सर्गस्थितिलयं ब्रह्मा स्वयमेव प्रवर्त्तते ॥
पादुभ्यपरिपूर्णोऽसौ वासुदेवः सनातनः । त्रिगुणादात्मनो रूपं चतुर्धा कुरते जगत्
प्रद्युम्नमूर्तिर्भगवान्सर्वेश्वर्यसमन्वितः । विधेः प्रजापतीनां च कालस्य च जनस्य च ॥
अन्तर्यामित्यप्रापन्नः सर्गं सम्यकरोति हि । सेतिहासास्ततो वेदान्ददी तस्मै महात्मने
प्रद्युम्नस्यांशमागोऽसौ ब्रह्मा लोकपितामहः । जगत्सर्गस्थितिं सर्वं प्रकरोत्यंशसम्भयः

ध्रीमदष्टाक्षरं मन्त्रं सिद्धानां वै मनीषिणाम् ॥ ८० ॥

अयं तद्वैष्णवं लोकं नेतरैषां कथञ्चन । इत्येवं प्रथमं ध्यूहं कथितं ते धरानने ॥ ८१ ॥

द्वितीयं वैष्णवं लोकं शृणु घक्ष्यामि सुवने ! ।

योऽयं सत्यइतिष्यातो लोकाद्यो वैष्णवः स्मृतः ॥ ८२ ॥

इं लोकं विपुलं पुण्यं शुद्धं सत्त्वमयं शुभम् । मध्याह्नमूर्यसाहस्रयुगपद्भासितं तदा ॥
कल्पान्तेऽपि न लीयेत तत्त्वलोकं महत्तरम् । मम प्रह्लादिदेवानां न द्रष्टुमपि शक्यते ॥

स्वर्णकल्पद्रुमवनेः परिपूर्णं समन्ततः । सुधाम्बुपरिपूर्णाभिर्दीर्घिकाभिः समन्वितम् ॥

स्वर्णरत्नमयैर्दिव्यैः पङ्कजैरुपशोभितम् । ज्वलदग्निनिर्भैर्दिव्यैर्भूषणैः कोटिभिर्वृतम् ॥

निरन्तरं सामभिश्च कृजितैः कोकिलादिभिः । ऊच्यमानैर्गन्धवृक्षैः पुष्पकैरपिशोभितम् ॥

ऊनयोऽश्वत्थावैर्दिव्यनारीनरैर्वृतम् । सर्वलक्षणशोभाद्यैर्दिव्यकल्पविभूषणैः ॥ ८८ ॥

तत्र प्रदेशे रम्येषु देशेषु कमलापतिम् । मुदितैः पतिभिः सार्द्धमर्चयन्ति स्म योषितः ॥

तत्प्रसादोपलभ्यं वै सुखमश्नन्ति सर्वदा । गायन्ति परमानन्दं कृष्णस्य चरितं महत् ॥

पद्मेक्षणाः पद्महस्ताः पद्मया सद्गुणशुभाः । दिव्यमृग्यसनोपेताः प्रीडन्तिस्मत्पुष्पोषिताः ॥ ९२ ॥

शङ्खचक्रगदापद्मधरा भूषणभूषिताः । अग्नियुगः पीतयसनाः पुरुरास्त्रस्य संस्थिताः ॥ ९२ ॥

अन्योन्यस्पर्शानाञ्च स्त्रीपुंसोः प्रीडमानयोः । भवत्यनुदिनं वृद्धं हरिभक्तिमुधारसम् ॥ ९४ ॥

तन्मध्येऽन्तःपुरं रम्यं धामुदेयस्य शोभितम् । चन्दनागुरुकपूरकुङ्कुमोदकसंयुतम् ॥ ९४ ॥

नानापुष्पविमानाद्यैः सर्वतः समलङ्कृतम् । तन्मध्ये कल्पवृक्षस्य कलायायां कमलासने

विचित्ररङ्गरूपपर्यङ्के शुभान्तरणसमृते । दिव्यगन्धसुशोभाद्यैर्नानापुष्पपरिच्छदैः ॥

तस्मिन्मनोरमे दिव्ये समासीनः प्रिया सह । ईश्वर्या सह देवेशो धामुदेयः सनातनः ॥

सुधांशुकोटिसङ्काशो दिव्यामरणभूषितः । सुवर्णशुभ्रयुगलरङ्गरुणासाक्षिमाननः ॥

अग्निधायतमुलावण्यकपोलाभ्यां विराजितः ।

नीलकुञ्जितवेशादयो रक्ताघ्नदललोचनः ॥ ९६ ॥

मन्दार्चनकीर्तातीक्ष्णवीर्यशेखरः । अग्न्यविम्बरुणामौष्ठः सुस्मिताननपटुजः ॥ १०० ॥

अनर्घमौक्तिकाभासदन्तायलिविराजितः । हरिचन्दनलिङ्गाङ्गः कम्पूरीकृतकाङ्कितः ॥

विष्णोरनुचरत्वं हि मोक्षमाहुर्मनीषिणः । न दास्यमग्रेसस्य बन्धनं परिकीर्त्तितम् ।
 सर्वबन्धननिर्मुक्ता हरिदासा निरामयाः । आग्रहमुवनाहोकाः पुनरावृत्तिरूपम् ।
 कर्मबन्धमया दुःखमिश्रासंख्यमयप्रदाः । ब्रह्मायासकला देवि ! जनिनाशकहेतवः ।
 स्वर्गेऽपि भोगस्तु नृणां विषमिश्राशनं यया । स्वर्गसंस्थाग्ररान्द्राक्षीणेकर्मजिं
 कुपिताः पातयन्त्येव संसृती कर्मबन्धने । तस्मात्स्वर्गमुखं देवि ! बहुधायासना
 अनित्यं कुटिलं दुःखमिश्रं योगी परित्यजेत् । यत्रदानतपकर्म बहुबलेशमयं तत्र
 सततं संस्मरेद्विष्णुं सर्वदुःखोघनाशनम् । नामोच्चारणमात्रेण प्राप्नुवन्ति परं व

तस्मात्तु वैष्णवं लोकं गीरि ! सम्प्रार्थयेत्सुधीः ।

भक्त्या त्वनन्यया देवं भजेत करुणाम्युधिम् ॥ ६६ ॥

ससर्वज्ञानगुणवाग्रक्षत्येव न संशयः । तस्माददाक्षरं मन्त्रं जप्त्वा सुखतरं शु
 सम्प्राप्नोति परं लोकं वैष्णवं सर्वकामदम् । तस्मिन्मणिमये तल्पे सहस्रमूर्धरमि
 विमाने शुशुभे दिव्ये संमितो भगवान्हरिः । तत्र चापाशक्त्यादिधुने पीठे हि
 नानारत्नमये दिव्ये नानावर्णसमन्विते । तस्मिन्नष्टदले पद्मे मन्त्राक्षरपदे शुभे ॥
 कर्णिकायां मुरग्यायां लक्ष्मीयां जशुमाक्षरे । तस्मिन्वालाकंसाहस्रकोटितुल्यप्रभा
 दिव्ये नारायणः ध्यामानासीनः पट्टजासने । तस्य वक्षिणकेयार्थे जागन्माताहरिः

गृहीत्या धामरान्दिव्यान्दिव्यमात्मविभूषणा ।

सर्वलक्षणसामग्रा दिव्या कल्पविभूषिता ॥ ७३ ॥

यमुपाश्रं मानुजुद्धं स्वर्णवस्त्रं धृतं करैः । धामनः पृथिवी देवी गीळोत्पलपल्लवमणिः ॥
 नानाभरणमयुक्ता पिविशाम्भरभूषिता । सा धूपया नोदुष्यंवाहुध्वारात्सर्वलोप्यन्त्य
 इतराभ्यां धृतं देव्यापानवात्रंशुकातया । गृहीत्या धामरान्दिव्याभूषणयोविमलारि
 दलायेषु समार्मिताः सर्वलक्षणशोभिताः । तासां मध्ये रत्नासीनो भगवान्मनुजो
 शङ्खचक्रगदापद्मगणिभिर्दिव्यमृषयैः । केयूरगङ्गाद्वारायैर्भूषणोन्मेषशोभितः ॥ ७४ ॥
 शानदयः सृष्ट्यां गुरुबृहन्नाभ्यां विराजितः । पूर्वोक्तैर्विषयशोभितैः शोभितः परीध्वजः
 भक्तैर्बहुपुत्रगरे निष्ये सन्धे च भोगवान् ।

नक्षत्रं सनन्दश्च तृतीयश्च सनातनः । सनन्कुमारो जानश्च बोधुः पञ्चशिखस्तथा ॥
 तैते ब्रह्मणः पुत्रा योनिनः सुमहौजसः । विरक्ताः सर्वभोगेषु शुद्धास्तस्वगुणाः सदा
 पयदर्शनोद्भूतसुखैकरससेविनः । नरनारायणाग्रश्च श्वेतर्हपि वसन्ति ये ॥ १२६ ॥
 रां सन्दर्शनादर्थाय तत्र सन्निहितो हरिः । शुभ्रांशुकोटिसद्भासे नानारत्नमयोऽम्बुजे ॥
 र्नेहपि महायोगिसेविते हेयवर्जिते । तत्रोद्यानानि रम्याणि पारिजातमयानि वै ॥
 न्तानकलताकीर्णं चन्दनद्रुममण्डितम् । फुल्लपद्मोत्पलोपेतं नानानोयालयैर्युतम् ॥
 मध्ये नगरी रम्या नाम्ना श्वेतवती शुभा । नानारत्नमयाकीर्णा हेमपाकारतोरणा ॥
 नानारत्नमयैर्दिव्यैर्विमानैरपशोभिता ॥ १३० ॥

श्लेषस्त्राणुभिन्नाकान्ता बहुप्रासादसङ्ख्या । तन्मध्येऽन्तःपुरं स्वयं रत्नद्रुमसमाकुलम्
 ालसूर्यनिभैस्तुङ्गैः प्रासादैर्वहुभिर्वृतम् । तन्मध्ये मण्डपं दिव्यं मणिकाञ्चनशोभितम्
 न्दनागुरुकर्पूरकुङ्कुमामोदवासितम् । नानाकुसुममालाद्व्यैर्वितानैः समलङ्कृतम् ॥
 देव्याप्सरसमाकीर्णं सामगानोपशोभितम् । मध्ये सिंहासनं तत्र सूर्यवैभानप्रमम्
 तन्मध्येऽष्टदलं पद्मं सन्द्रविम्बमिवाऽपरम् । तन्मध्येऽर्णिकार्यां तु समासीनो जगद्देवः
 तुङ्गजाम्बूनदप्रणयो मुक्ताहारविभूषितः । शङ्खचक्रगदापद्मयुक्तहस्तचतुष्टयः ॥ १३१ ॥
 केयूरहारकटकैर्गुल्लपैश्च शोभितः । सुवर्णपद्मजप्रख्यपदयुग्मविराजितः ॥ १३२ ॥
 तुधाकरनिभरुद्रक्षणतमपदङ्कितविराजितः । षोडशाब्दस्वाम्बुदयोचनेन विराजितः ॥ १३३ ॥
 विशालमालदेशे तु कुङ्कुमेन सुगन्धिना । रचितेनोर्ध्वपुण्ड्रेण सीमन्तेनोपशोभितः ॥
 मथितामृतफेनामशुङ्गकमसुवेष्टितः । मुक्तामयाभ्यां शुभ्राभ्यां कुण्डलाभ्यां विराजितः
 माणिक्यमुकुटोपेतनीलकुन्तलशोभितः । दिव्यचन्दनलिप्ताङ्गो दिव्यपुष्पविराजितः ॥
 रुद्रक्षणेन तस्युनासाद्वयसुस्मिताधरविद्रुमः । पुण्डरीकद्वयप्रख्यसितरत्नान्तलोचनः ॥
 नीलशुक्लो घटाभ्यां लोचनाभ्याम्विराजितः ।

सुनीलवतपक्वबाहवः सुपक्षाभिविराजितः ॥ १४३ ॥

पद्मासनसमासीनो जगन्मोहनविग्रहः । वामाङ्गे संस्थिता देवी तस्य दिव्यस्वरूपिणी
 तस्यैव सहस्री लक्ष्मीः शीलरूपगुणादिभिः । पद्मकिङ्कलसङ्काशा यौवनात्मशोभिता

उपगतान्गुत्तरेणैव भुवि भगवतो भित्तः । तत्राहं गुह्यमद्वयं गङ्गागोनिनः ॥ १०१ ॥

धीयन्मर्षीऽप्युभाभ्यां न शोभितः वृषुपप्रसादात् ।

गुणामयैः सुगोपादपैर्दिव्यैर्भगवन्नेदृशतः ॥ १०३ ॥

रघुर्गङ्गापटकेऽङ्गुलीपेभ्यः शोभितः । गान्धर्वसदृशम्योन्मार्गितस्त्रेण वेदि-

माणिरानुगुणेनान्नामप्रविराजितः । भक्तद्विजगन्धामनगरद्विजगिराजितः ॥ १०४ ॥

रक्तोत्पलनिभमरुक्षणागुमादप्रिगुणद्वजः । पाञ्चजन्यरथाङ्गाद्वरवाहुयुगविराजितः

इतगम्यां धियो गात्रमाभिरुणभ्रिजवशसि । शिष्यद्विपुलतोर्दीपशिखान्न एव रात्रे

तनजाभ्युनन्दनरुक्षणागुमादप्रिगुणद्वजः । भद्र क्रीडति देवेशो वासुदेवः सनातन

तनयाश्चनमद्वया सयाभरणभूषिता । पद्मेक्षणा पद्महस्ता पद्ममादाविभूषिता ॥ १०५ ॥

दिश्यचन्दनलिनाङ्गी मृणालभरणभूषिता । मुक्तिधनीलकुण्डिलकचभारविराजिता

मन्दारपाग्नितानादिदिव्यपुष्पविराजिता । मणिरत्नमुसीमन्तकमूर्तीतिरुक्ताञ्जलि

फणावतंसशोभाद्वया चिकुरान्तालिसन्निभा । पानोन्नतस्तनाभ्यां च पीडन्ती हृदि

फेयूराङ्गद्वाराचैर्मूषणेरुपशोभिता । आरुढयोयता नित्यं सर्वलोकेशसुन्दरी ॥ १०६ ॥

तत्र क्रीडति लोकेशी पत्या सह निरन्तरम् । स एव वासुदेवोऽत्र सर्वभूतमनोहर

क्रीडते सर्वलोकेऽस्मिन्सर्वकामप्रदो नृणाम् ।

अत्राऽष्टशक्तयो लक्ष्म्यास्तनवः परितः स्थिताः ॥ १०७ ॥

रमा च रुक्मिणी सीता पद्मा पद्मालया शिवा । सुलक्षणासुशीलाचरतिकामप्रदाश्च

शङ्खचक्रगदापद्मशार्ङ्गाद्यैर्हेतिभिस्तथा । परितः पुष्कराकारैस्तं लोकं परिरक्षते ॥ १०८ ॥

एवं द्वितीयोऽप्युहृष्टः सम्यक्ते शुभदर्शने । संक्षेपतो मया प्रोक्तो न शक्यं विस्तरेण

द्वादशाक्षरमन्त्रमैव ये जपन्ति सुखाह्वयम् । तेषामनुबन्ति सततं शाश्वतं शुभमश्वयम्

न वेदाध्ययनैर्यज्ञैर्न व्रतैर्नोपवासतः । न प्राप्यं धैर्यं च लोकं विना दास्येन कुत्रचि

तस्माद्दास्यं हरेर्भक्तिः भजेताऽनन्यमानसः । प्राप्नोति परमां सिद्धिं कर्मबन्धविमोचनं

एवं सम्प्रोच्यते देवि द्वितीयं व्यूहमव्ययम् । तृतीयन्तु परं व्यूहं शृणु यस्यामि पार्ष्णि

शोयाब्धेरुत्तरं कूलं श्वेतद्वीपमिहोच्यते । सन्दर्शनाय योगीन्द्रसनकादिमहारमणाम्

[कोनत्रिशदधिकद्विशततमोऽध्यायः] * विष्णुलोकेचतुर्थंभूहवर्णनम् * ७१७

। अकेयूपफटकैरङ्गुलीयैर्विराजितः । शङ्खचक्रगदाशार्ङ्गखड्गहस्तैर्विभूषितः ॥ १६७ ॥
 उपुष्पफलशाखाद्यवकल्पशास्नीवरजितः । ध्रुवत्सकौस्तुभोपेतवनमालाविराजितः ॥
 मालार्कसदृशज्योत्स्नापीतवस्त्रेण वेष्टितः । विभ्यसृङ्गजगमशरणनार्भीषङ्गजशोभितः ॥
 रिचनन्दनलिभाङ्ग सार्धाभरणभूषितः । मन्दारपरिजातादिदिव्यपुष्पैर्मनोरमैः ॥ १७० ॥
 मुनिगन्धर्वालकुटिलकराहतकेशवान् । शृङ्गशोभतमुनासांसजानुयुग्मविराजितः ॥
 णिविद्रुमशाखाद्यनूपुराङ्घ्रिविराजितः । अकलङ्कितचन्द्राभनगरपट्टविराजितः ॥
 योक्पुष्पमङ्गाशरकोष्ठमुखपङ्कजः । वनस्पतीनिःकाभासदन्तपङ्क्तिविराजितः ॥
 उम्पूर्णचन्द्रप्रतिमस्मितवक्त्रमुशोभितः । आरुढर्षाघनः ध्रुमान्कोमलावयधोज्ज्वलः
 प्रणयः सर्वलोकानां सर्वकामफलप्रदः । सदृशी तस्य देवी तु रूपशाल्युष्णादिभिः ॥
 प्रकाञ्चनसङ्काशा तमकाञ्चनभूषणा । तरुणी रूपलावण्यकान्तिर्दाल्युष्णान्विता ॥
 दुग्धान्विकनसङ्काशाशुभवस्त्रेण वेष्टिता । मन्दारकेतकीजानीपुष्पाञ्जितशिरोरहा ॥
 तन्मूर्धनिलकोपेता रत्नसीमन्तशोभिता । नातावर्णसुशोभाद्वक्त्रंभूषणभूषिता ॥
 त्पालसदृशज्योत्स्ना रक्ताधरशुचिस्मिता । मलभृङ्गोपमैः स्निग्धरत्नैः सुविराजिता ॥
 अनुमत्या विशालार्क्षी पीनोन्नतयोधरा । चतुर्दन्तैर्विराजन्ती सार्धाभरणभूषिता ॥
 शृङ्गादुभ्यां धारयन्ती हेमवस्त्रयुगंशुभम् । इतराभ्या समाविष्टय भर्तां निविडम्विता
 मालोक्तयन्ती सततं त्रिदशांश्च कटाक्षकैः । निराजितास्तया देव्या ध्यायन्ते मन्त्रं त्रिदे
 वदेवा विमानस्थाः सिद्धचारणकिप्रराः । गायन्ति मन्त्रं देवा इमान्दाभुवःस्पृष्टाः ॥
 त्रिदेवाऽप्यमानैस्तु प्रहसन्नादिभिः सुरैः । संस्पृष्टमानान्नवेशो देवानामभयं दर्श ॥
 देवानामभयं दत्त्वा सर्वदेवैर्भूतो हृदि । राक्षसान् हन्तुमात्रेण जगन्मङ्गलाय वै ॥
 एवं चतुर्थं भूहन्तुहरेर्ज्योतः तयाऽनये । किमन्यच्छोनुकामाऽसि तद्दर्शामि वरानन्द
 नि धीराग्र्ये महापुराणे पञ्चप्रश्नस्तोत्राहस्यां संहितायां उत्तरे गण्डे विष्णुसूक्त-
 भेदवर्णनं नाम कोनत्रिशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥

सर्वलक्षणसम्पन्ना ततकाञ्चनेर्भूषणा । दिव्यस्त्रग्वसनोपेता नीलकुञ्जितमूर्धजा ॥ १४८ ॥
चतुर्भुजैर्विराजन्ती केयूराङ्गदमृषिता । मुक्ताहारैर्विराजन्ती मन्दराक्षिप्याङ्गिका ॥ १४९ ॥
रुद्रधननासापुटयुता लसद्वन्तविराजिता । कस्तूरीतिलकोपेता नासाप्राक्षितमोहिनी ॥ १५० ॥
सुवर्णकलशप्राव्यर्पानोन्नतपयोधरा । दिव्यकुङ्कुमलिमार्ङ्गी पद्ममालोपशोभिना ॥ १५१ ॥
वसुपात्रं मातुलिङ्गं दर्पणं हेमपङ्कजम् । करपद्मेर्धारायन्ती चेतनाऽभीष्टदायिनी ॥ १५२ ॥
तस्यैताः सदृशास्तत्र शक्तयः परितो हरेः । इशावाम्या महादेवी आङ्गवी कमलान्तरा ॥ १५३ ॥
सावित्री सर्वगा पद्मा शक्तयः परिकीर्तिताः । श्रद्धामेधाधृतिः प्रज्ञा धारणा शान्तिरेव ॥ १५४ ॥

धुनिः स्मृतिर्मतिर्वन्या वृद्धिर्बुद्धिर्मनीषिणी ।

ग्राम्यस्त्वेताः श्रियः प्रोक्ताः सर्वकैङ्कर्यकारिकाः ॥ १५५ ॥

अनन्तचैननेयादिदेवतानित्यकिङ्कराः । साध्या मरुद्गणाश्चैव सेवन्ते निम्नदेव ॥ १५६ ॥
प्रासादेषु विमानेषु यनेषु नगरेषु च । तत्प्रसादोपलब्धेषु भोगेष्वप्राप्तुराजिता ॥ १५७ ॥
व्रीडन्तिस्त्रयान्नित्या हेयनित्यन्दर्शिताः । येषिणुमन्त्रजसावः सत्तमं धृष्टशक्ति ॥ १५८ ॥
येष्वादर्शाग्रते युक्तास्तत्पदं यान्ति नैऽप्ययम् । न येदैर्न च दानैश्च न यज्ञैर्न प्रतेर्न ॥ १५९ ॥

प्राप्तुं च शक्यो गिरिजे ! विष्णुलोकाः सनातनः ।

अथवा आऽनन्यया प्राप्तुं शक्यं विष्णुपदं मृणाम् ॥ १६० ॥

नम्रास्तस्मात्तयेष्टिभ्यं भनया देयं जनार्दनम् । कीर्तयेन्नामसाहस्यं ध्यायामात्रं जगत् ॥ १६१ ॥
जुहुयात्तर्पयेद्भक्त्या सर्वं सर्वकामदम् । तपमुक्तं तृतीयस्य व्युत्सव्य परमात्मन ॥ १६२ ॥
स्वरूपं तव सुधोनि ! यथाद्योतं पुरातनैः । भक्तः परं प्रयथ्यामि ननुतं व्युत्सव्यमम् ॥ १६३ ॥
विर्षाकम्प्यो दशरथो दुःष्याद्यो परमेश्वरः । सुधाशुकोदिसद्गुरो महाम्बकणशोभिने ॥ १६४ ॥
पञ्चाक्षरमयं स्तु च्छादिने दुःष्यादिविर्षो । तस्मिन्प्रसन्नार्पणं विमर्शं विमर्शं गुणे ॥ १६५ ॥
देव्या मय ममार्मानं पद्मनाभोऽङ्गुलिं हरिः । नीलकण्ठमृगद्वारा पद्मनाभमप्ययम् ॥ १६६ ॥

विष्णुपदं विष्णुपदं विष्णुपदं विष्णुपदं ॥ १६७ ॥

नामसाहस्यं ध्यायामात्रं जगत् ॥ १६८ ॥

नम्रास्तस्मात्तयेष्टिभ्यं भनया देयं जनार्दनम् । कीर्तयेन्नामसाहस्यं ध्यायामात्रं जगत् ॥ १६९ ॥

त्रिशदधिकद्विशततमोऽध्यायः] * मत्स्यावतारवर्णनम् *

ब्रह्मोवाच ।

रसीद देव! मे नाथ' नागपयैऋसंस्थितः ।। सर्वेश सर्वदेवान्मन्सर्वदेवमयाऽच्युत
 भायं जगत्सरोर्योऽं मध्येत्वंसर्वतोऽधिक' । अनेनपशुनाथस्त्वयैच्छाचारस्त्वयं
 त्वमेव चिद्विद्रूपं जगत्सर्वं सनाननम् । त्वमग्नको हि भूतादिः प्रधानपुरुषोऽ
 त्वमादिमध्यान्तपुर्जगतः परमेश्वरः । त्वमेव सर्वलोकानामाश्रयः पुरुषोत्तमः ।
 भूतादिस्त्वं महद्भूतं भूतसङ्घस्य कारणम् । त्वमहङ्कारमाश्रित्य गुणत्रैविध्यमा
 त्वमादिभूतधाऽऽकाशं न्य धायुः सर्वगो महान् ।

त्वमादिस्त्वमनादिश्च त्वमग्निर्नेत्रतां निधिः ॥ २१ ॥

त्वमाप' सर्वजगतां जीवनः परमेश्वरः । त्वं भूमिजंगश्रागो भूधरस्त्वं महामने
 सरितः सागरस्त्वं पै सर्वम्याऽऽदिम्यमेव य । देवर्षि' सर्वभूतानि त्वमेवपुरुषं
 स्वयैव प्रेरिता लोकेश्वरेण्ते साधवसाधुषु । दैतेयेनाऽऽहता घेदाभ्यविष्टाधमहा
 घेदाधारमिदं सर्वं जगत्स्वयवरजहूमम् । घेदाश्चैव हि सर्वेषां धर्माणां पति ।
 घेदेश्च सर्वदेवाना निधं तृनिर्भविष्यति । मन्माहेदान्ममानेतुं त्वमेवाऽहंति केर

धीमहादेय उवाच ।

एषमुक्तो हृषीकेशो ब्रह्मणा परमेश्वरः । मात्स्व्यकरं समाप्ताय प्रविशेज महोदधि
 तं दैत्यं सुमहाघोमं माकरं रूपमास्थितम् । तुष्टदामेन विदार्थाऽथ जघानामरु
 तं हत्वा सर्वघेदाश्च साङ्गोपाङ्गसमन्वितान् । गृहीत्वा प्रदत्तं तस्मै ब्रह्मणेनमह
 भग्योन्यमिधिता घेदा प्रनितास्तेनरक्षसा । अस्मा भगवता तेन व्यासकृपेनवि
 शृष्यब्रह्मास्तथा घेदा व्यामेनेन महामता । एवं मत्स्यापतारेण रक्षिता सर्व
 धुनिप्रदानेन जगत्सर्वं तदा हत्वा निगतदूमहोगमापय ।

संस्तूयमान' सुरसिद्धमहपैग्लदंधे योगिमिगवितादग्निः ॥ २२ ॥

पातुदेवोहि भगवान्सर्वदेवनपो हरिः ॥ २३ ॥

इति धीमहादे महापुराणे वज्ररक्षसावतारहृषी संहितायां उत्तरे मण्डे उन्नाम
 सप्त्यादे मात्स्यापतारवर्णनं नाम त्रिशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३० ॥

त्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः विष्णुविभूतिपुरम्परं मन्स्यावतारवर्णनम् पार्यंत्युवाच ।

भगवान्यप्रदेशो राक्षसान्मधुसूतः । जघान केन करेण यथावद्वनमहंसि ॥
यैमयावस्थमशस्य मत्स्यकूर्मादिरूपकम् । विस्तरेणसमाख्याहि ममप्रीत्यामहेव ॥

महादेव उवाच ।

अणु देवि! प्रवक्ष्यामि यैमयं स्वस्थमानसा । मत्स्यकूर्मादिरूपमवतारात्मकं हरे ॥
दीपादुत्पादितो दीपो यथा तद्भविष्यति । पंचावस्था परेशस्य सच्यूहा विमवाद्य ॥
शक्त्यावेशावतारास्तु विष्णोस्तात्कालिकाः स्मृताः ।

अर्चावतारो देवस्य यैमवाः परमात्मनः ॥ ५ ॥

परचतुर्व्यूहसामर्थ्यगुणसम्भूतिदर्शनाः । यैमवानां तु सर्वेषाम्मत्स्यः पूर्वमुदाहृतः ॥
प्रजापतिः पुरा ब्रह्मा संसर्ज सुमहात्मवान् । भृगुर्मरीचिरत्रिश्च दक्षः कर्दम एव च ॥
पुलस्त्यः पुलहश्चैव अङ्गिराश्च तथाऋतुः । नम प्रजातां पतय इमे प्रोक्ता यथाक्रमम् ॥
मरीचिर्भगवांस्तत्र जनयामास कश्यपम् । कश्यपस्यामयज्ञायाश्चतस्रः शुभदर्शिनः ॥
अदितिश्च दिनिश्चैव कटूश्च विनता तथा । अदितिर्जनयामास देवांस्तु शुभदर्शनाम् ॥
दितिश्च राक्षसान्पुत्रांस्तामसान्सुमहातुरान् । शम्भूकस्तुह्यप्रीयोदिरण्याशोमहाबलः ॥
हिरण्यकशिपुर्जम्भो मयाद्याः सुमहातपाः । मकरस्तु महावीर्यो ब्रह्मलोकमुपागतः ॥

ब्रह्माणं मोहयित्वाऽसौ वेदाङ्गप्राह धीरवान् ।

प्रसित्वा च धृतीः सौऽथ प्रविवेश महार्णवम् ॥ १३ ॥

ततः सर्वं जगच्छून्यमभयद्रमसंकरः । नाऽधीतं न यदर्कारं घर्णाधमयिजितम् ॥
ततः प्रजापतिर्देवैर्लोकैर्लोकैः । मत्स्यः कश्चिदपि देवं तथैव शरणं गतः ॥ १५ ॥

एकत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः] ० इन्द्रादिदेवैः सह ब्रह्मणोर्हीरसागरगमनम् ॥ ८०१

दारिद्र्येणैव विहतास्ते सर्वे दुःखमागिनः ॥ १६ ॥

ध्रुन्विपासादितामसस्यै चक्रुर्गुणतन्त्रेणैः । न यद्वृषजलधराः सर्वे शुष्का जलाशयाः ॥
सर्वे ते पादपाः शुष्काः फलपुष्पविजिताः । एतत्सर्वं जगच्छून्यं लक्ष्मीर्षाक्षणवर्जितम्
निम्सत्त्वाभ्यामयन्देवा यज्ञभागविजिताः । तदा देवाः सगन्धर्वा दैत्यदानवराक्षसाः
ध्रुन्विपासादिता जगुर्ब्रह्माणममितौजसम् । ऊचुस्मन् देवदेवेशमग्नयोनिं पितामहम्
देवाऊचुः ।

भगवन्ध्रुन्विपासाम्यो पीडितं हि जगत्तवम् । न ह्यनं न यदङ्कारः सर्वभर्मविजितम्
ध्रुन्विपासादिताः सर्वे देवदानवमानसाः । ज्ञाताः सर्वलोकेशं भयन्नं शरणं गताः ॥
ज्ञातुमर्हसि देवेश ! ध्रुन्विपासादिता ज्ञानान् ॥ २३ ॥

रुद्र उवाच ।

इति तेषां धनं धृत्वा सर्वलोकपितामहः । उवाच परमर्षी तन्मांसपर्यान्वतिमानहं ॥
ब्रह्मोवाच ।

शृणुष्व देवताः सर्वे दैत्यगन्धर्वमानवाः । महेन्द्रस्याऽपचारेण सर्वमेतदुपस्थितम् ॥
समुद्रभूतमिदं घोरं जगत्सम्बर्णकं महत् । दुर्वासा सुमहात्मा तु यतः क्रोधमपातयान्
तस्मात्क्रोधेन तेनैदं तप्यं लोकत्रयं सुराः । भर्ता शीघ्ररीत्यात्मा क्रोधेन कल्पुर्वाहज
जगत्तव न धीनप्यं भवस्थित्याहदुर्मतिः । तच्छापाजगतां धात्रीलक्ष्मीर्नारायणप्रिया
भक्तार्जुनं गता देवी जगन्माता महेभ्यती । यद्वाहूरेक्षितालोका मयन्ति सुगितात्मदा
नाऽलोकिता जगन्माता दुःखमागिन एष हि ।

तस्मात्सर्वे धर्मं गन्वा दुग्धाधर्षा निवन्मुक्तमन् ॥ ३० ॥

तत्र भागवत्तं देवमर्चयाम सनातनम् । तस्मिन्त्रयमग्रे देवेशे गिरमेन्द्रप्रेक्षणम् ॥ ३१ ॥

महादेव उवाच ।

इति निधिव्य मनसा ब्रह्मा देवगणैर्पुनः । शृण्वादिमुनिभिः साहं प्रार्थ्य शीतमात्मानम्
शीतल्येऽसत्तमे ब्रह्मेशादिदेवताः । विष्णुं सनर्चयामासुः पौरुषेण विराजतः ॥ ३२ ॥
अत्रतोऽष्टासुरं मन्त्रं पौरुषं मूलमेव न । उवाच तोऽन्वयमनमो जुहुवुः परमेष्ठिनम् ॥
५१—

एकत्रिंशदधिकद्विशततमोऽधः

कूर्मावतारवर्णने दुर्वासःशापकथन

શ્રીસુદ્ધ ઉવાચ ।

यत्कौमं वैभवंविष्णोःसर्वलोचनममृतम् । तद्भक्ष्यामिप्रिये !
अत्रिपुत्रो महातेजा दुर्वासा इति विधुतः । प्रचण्डःसर्वलोका
स यथा हिमवत्पृष्ठं ब्रह्मर्षिस्तपसोनिधिः । ममांशभूतो ब्रह्मा
स कदाचिन्महामेगोः पार्श्वे किन्नरसेविते । सम्प्राप्य देवतास
उपितस्तत्र धरं तु किन्नरीभिः स पूजितः । महेन्द्रं द्रष्टुकामो
तस्मिन्काले महातेजा गजारूढं महेश्वरम् । ददर्श सर्वदेवैस्तं

तं च दृष्ट्वा स हृष्टात्मा दुर्वासः शुभहातपाः ।

पारिजातम्रजं तम्रैः प्रद्वौ विनयान्वितः ॥ ७ ॥

आदाय देयतापीशस्त्रीं स्त्रजं गजमूर्द्धनि । विन्यस्य तत्र देवेशः ।
 कटेणाऽऽदाय तां मालामदोद्विक्लान्तोगजः । पीडयित्वाऽथविशे
 ततः बन्धो महातेजा दुर्पासा रक्तलोचनः । प्रशमयाम्यहोर्ध्वं नं स

दुर्घासा उपाच ।

त्रैलोक्यैकधिया युक्तो यस्मात्ताम्रमयसो । तस्मात्त्रैलोक्यधीर्न

२३ उपाय ।

इतिप्रमाणम्. शक्तेः अगमः स्यात् पुनः । ततः भोक्तृमतां पार्श्वे क्षण
अल्पकालं गत्वा लब्धमाप्नुयत्. सः अगम्यमात् । यदाग्राह्याभिर्नगरी ३
अगम्यमात् भोक्तृमतां गत्वा सः भोक्तृमतेन । यदाग्राह्याभिर्नगरी ३

द्वात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः

कूर्मावतारकथने देवैर्लक्ष्मीप्राप्त्यै मन्दरेण क्षीरसागरमथनम्

शङ्कर उवाच ।

सुरगणाः सर्वे दानवाद्या महाबलाः । उत्पाट्य मन्दरं शैलं चिक्षिपुः पयसांनिधौ
 नारायणं श्रोमान्भगवान्भूतभावनः । कर्मरूपेण तं शैलं दधाराऽमितविक्रमः ॥
 आदिमध्यान्तवपुर्विभक्त्वाः सनातनः । अधारयद्विरिचरं स्पृष्टे जगदीश्वरः ॥ ३ ॥
 केन भुजेनैव शिखरं सर्वगोऽवपयः । ततो देवासुराः सर्वे ममन्थुः क्षीरसागरम् ॥
 राज्ञेन समेष्वेव घर्घरं मन्दराचलम् । मथ्यमानेऽथ दुग्धाध्यां दैवतैः सुमहाबलैः
 आदनाथं लक्ष्म्याश्च सर्वेष्वेव महर्षयः । उपोष्य नियमं कृत्वा जेषुः धीसूतमेव च ॥
 अनामपठनं चकृर्दिव्या द्विजोत्तमाः । एकादश्यां तु शुद्धायां मथ्यमाने महाम्बुधौ ॥
 विष्णुपयः सर्वजेषुः धीमन्प्रसूतमम् । काङ्क्षमाणाः श्रियो जन्म लक्ष्मीनारायणहंस्मि

प्रदुदुधुः सव मयात्ता इवदानयाः । ततस्तान्विदुतादृष्ट्वा मयात्तान्सुरसत्तमान् ॥
 श्रेयायाऽप्रयंवाक्यमहं तत्र शुभेक्षणे ! । भोभोदेवगणाः सर्वे न भेतव्यं विषं प्रति ॥
 माहारविष्यामि कालकृतं महाविषम् । इत्युक्त्वान्ने मया सर्वे देवा इन्द्रपुरोगमाः ॥
 साधुसाध्विनि पाकयैमां तुष्टुदुः प्रणता भूताम् ।

तददृष्ट्वा मेघसदृशं प्रादुर्भूतं महाविषम् ॥ १४ ॥

त्वा नारायणं देवं हृदये गरुडध्यजम् । उदयादित्यसदृशं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥
 भूमिसहितं देवं समकाञ्चनगुण्डलम् । एकाग्रमनसा ध्यात्वा सर्वदुःसहरं प्रभुम् ॥
 त्रयं महामन्त्रं जप्या भक्त्या समन्वितः । तद्विषं पीतयान्घोत्माघं सर्वमयङ्कुरम्
 त्रयप्रभायाश्च विष्णोः सर्वगतस्य वै । विषं तदभयज्जीर्णं लोकसंहारकारकम् ॥

त्रिशोदधिकद्विशततमोऽध्यायः]* आधिभूतयालक्ष्म्यादेवैभ्योवरकथावर्णनम् ७८०५

व्यमाने पुनस्तस्मिन्देवैरिन्द्रपुरोगमैः । ततः प्रहृष्टवदनैः स्तूयमाना महर्षिभिः ॥४०॥
पद्मा श्रीमहालक्ष्मीः सर्वलोकेष्वरी शुभा । बालार्ककोटिसङ्काशा वनकाङ्गदभूषिता
प्राप्नुवन्नसमासीना सर्वलक्षणशोभिता । पद्मपत्रविशालाक्षी नीलकृश्नितमूर्दजा ॥४१॥
व्यवन्दनलिमाङ्गा दिव्यपुष्पैरलङ्किता । नानारत्नमयैर्दिव्यैः सर्वैराभरणैर्युता ॥४२॥
तनुमध्या जगद्धात्री पीनोन्नतपयोधरा ।

चतुर्हस्ता विशालाक्षी पूर्णन्दुसदृशानना ॥ ४४ ॥

मुपात्रं मातुलुङ्गं स्वर्णपद्मयुगं शुभम् । विभ्राणा हस्तकमलैः सर्वाभरणभूषितैः ॥
मलानपङ्कजा मातां धारयन्ती ह्यरःस्थले । ददृशुस्ता महादेवी सर्वलोकहितैषिणीम्
श्वरीं सर्वभूतानां मातरं पद्ममालिनीम् । नारायणीं जगद्धात्रीं नारायणहृदालयाम् ॥
ते विलोक्य महालक्ष्मीं प्रहृष्टाः सर्वदेवताः । भवाद्व्यन्तं पटहान्दिवि देवगणा भृशम्
वृषुःपुष्पवर्षाणि वनदेव्यो निरन्तरम् । जगुर्गन्धर्वयनयो नमस्तुध्याप्सरोगणा ॥४६॥
ववुःपुण्याम्नाथा धाताः सुप्रभोऽभूदिवाकरः ।

जञ्चलुद्धाऽग्रयः शान्ताः प्रसन्नाश्च दिशो दश ॥ ५० ॥

जतादिनिमैर्दिव्यैश्चतुर्दन्तैर्महागजैः । सुधापूर्णैरक्षकुम्भैस्सिञ्च्यमानां स्वमूर्धनि ॥५१॥
तां दृष्ट्वा मुनयस्सर्वे जयशब्दैर्निरन्तरम् । स्तुतिभिः पुष्कलाभिश्च नमश्चक्रुस्तमन्ततः
अनन्तरं शीतरश्मिस्दृग्गान्धर्वीरसागरे । सुधामयूखवान्सोमो मातुघ्नांता सुगायहः ॥
नक्षत्राधिपतिश्चाभूधन्द्रो वै लोकमातुलः । ततः प्रिया हरेः पुण्या तुलसी लोकपावनी
समुत्पन्ना जगद्धात्री पूजार्थं शार्ङ्गिणो हरेः । ततः प्रहृष्टमनसः सर्वे देवा दिव्योक्तसना
नं शैलं पूजयन्त्येषां पतिर्पूर्णमनोरथाः । समेत्य मातरं सर्वे शिवप्रहृष्टपुरोगमाः ॥५६॥
स्तुत्या नामसहस्रेण जैषुः धीमृकमंहिताम् । ततः प्रसन्ना सा देवी सर्वान्देवानुवाचह
धीरथाव ।

‘परं वृणीष्यं भद्रं वो वरदाऽहं सुरोत्तमाः ॥ ५८ ॥

इत्यु उवाच ।

ततः प्रहृष्टवदनास्सर्वेऽप्य दिव्योक्तसः । ऊचुः प्राञ्जल्यो देवाः प्रियं नम्रात्मवर्नवः ॥

अह्नुगानन्तगोविन्दानिनामत्रयं होः । यो ज्ञेयप्रपन्नो मनसा प्रणयार्थं नमोऽस्तु
 गम्य शृणुगर्भनाम्नि विप्रयोगामित्रं महत् । नामत्रयं महामन्त्रं ज्ञेयं प्रणयार्थं
 कालशृणुगर्भं वाऽपि तस्य नाम्नि विप्रनयनः । इतिनामत्रयेणैव पीनं देवि मरति
 ततः प्रदृष्टान्निदृष्टान्पुण्यं मुविस्मिताः । मां प्रणय पुनर्देवा ममशुद्धीस्त
 तस्मिन्प्रमथ्यमानं तु मयादेयं भगामिनि ! । उपेष्टादेया समुत्पन्नास्तत्रावायमा
 उत्पन्ना वाऽप्रप्यदेवान्किं कर्त्तव्यं मयेति च । तामग्र्यंस्तु ते देवी सर्वदेवपान
 देपाऊनुः ।

येषां गृहान्तरे नित्यं कलहः संप्रवर्तते । तत्ते स्थानं प्रयच्छामो वस तत्राग्रुमानि
 पश्यं भाषणं नित्यं धनस्यकृत्यादिनः । सन्ध्याकाले तु येषां स्वपन्ति मन्त्रेण
 तेषां वेश्मनि सन्तिष्ठ दुःखदारिद्र्यादिनि । कपालाक्षरामस्मान्निनुगङ्गाराणि यत्र
 तत्र ते सततं स्थानं प्रविष्यति न संशयः । यस्य वेश्म कपालान्निभस्मकेशादिविदि

तद्गजत्वाऽशुभे ! नित्यं कलिता सह नित्यशः ।

अहत्त्वा पादयोः शौचं यस्त्वाचामति दुर्मेति ॥ २६ ॥

तं भक्तस्य महादेवि ! कलुषेण भृशं वृत्तम् । नुगङ्गाकपालाक्षमथालुकावल्लभ्यं
 दन्तधावनकर्तारो प्रविष्यन्ति नराधमाः । रमस्य कलिता देवि ! तेषां वेश्मस्तु नि
 नित्यपिष्टं कलञ्जकलिद्रं शिष्टगुञ्जनम् । उत्राकं विद्महाहं विल्वं कोशातर्काफलं
 अलाघुञ्च पलाण्डुञ्च ये खादन्ति नराधमाः । तेषां गेहे तत्र स्थानं देवि दारिद्र्यं स

ह्य उपाच ।

इत्यादिश्य मुराः सर्वे उपेष्टाञ्च कलिबल्लभाम् । पुनश्चमथनं चक्रुः क्षीराक्षेः सुसमाहित
 ततश्च घातनीदेवी समुत्पन्ना शुभानने ! । अनन्तो नागराजोऽधतां जयाह सुलोचना
 ततस्तत्र समुत्पन्ना सर्वाभरणभूयिता । येनैतस्य भाषाऽभुस्त्वर्चलक्षणशोभिता ॥ २७ ॥
 ततोऽप्यसुरगणा दिव्या गन्धर्वाश्च महोजसः । जहिरं रूपसम्पन्ना मधुगायनरूपरा
 पेदायतस्ततो जज्ञे तथैवोच्चैः भवा हयः । घन्वन्तरिः पारिजातः सुरभिः सर्वकामपु

प्रभूतधान्यार्थयुता निरुत्तरं सुखं परं प्राप्नुनामया भृशम् ॥ ७५ ॥
इति धीपाद्ये महापुराणे पञ्चविंशतिसाहस्रं संहितायां उत्तरे खण्डे उमामहेश्वर-
सम्वादे लक्ष्म्युत्पत्तिर्नाम त्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३२ ॥

अथस्त्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः

लक्ष्मीप्रादुर्भावेदेवकृतालक्ष्मीनारायण्युतिस्तत्रैकादश्युपवासमाहात्म्यवर्णनम्
शङ्कर उवाच ।

नत प्रोवाच भगवान्मुरारिश्चैव महामुनीन् । देव्या सह ग्रहपञ्चमा सर्वालोकहितायर्च-
नीभगवानुवाच ।

शृणु च मुनयः सर्वदेवताश्च महाबलाः । एकादशीं महापुण्या सर्वोपद्रवनाशिनीं ॥ १ ॥
लक्ष्मीसन्दर्शनार्थाय भवद्वि समुपोदिता । अथप्रभृति लोकानामुपोप्यासा भविष्यति
पूजितोऽस्मि धिया सार्धं भवद्विर्मुनिवत्तमाः ! ।

द्वादश्यां तु विशेषेण तुलस्या च तथा धिया ॥ ४ ॥

यस्मात्तु पूजितोऽस्म्यत्र भवद्विर्मुनिवत्तमाः । तस्मात्तु सर्वदा पुण्या द्वादशीं ममबहुभा-
अथप्रभृति ये लोका उदिताः पूर्ववासरे । द्वादश्यामुदिने भार्गो अद्वया परया युताः ॥
ये पूजयन्ति मां भक्तान्तुलस्याच धिया सह । सर्वे ते यन्धनिमुक्ताः प्राप्नुवन्तिपदंमम
नार्चयन्ति च ये यै मां द्वादश्यां पुरोत्तमम् ।

ते नराः पारकर्मणो मम मायाविमोहिताः ॥ ८ ॥

ये नार्चयन्ति पापिष्ठा नरा नरकगामिनः । तात्पापान्विरुद्धैर्दानमम पूजापराङ्मुखात्
क्षिप्यज्जलं संसारे माया मम दुरत्यया ॥ ६ ॥ -

इदं उवाच ।

अथप्रभृति ये लोको एकादश्यां पुरोत्तमाः ! भुङ्क्तेतेऽपि निर्यं प्राप्नुवन्ति न संशयः

देवाऊतुः ।

प्रसीद कर्मणे ! देवि ! सार्थलोकोपरमिणे ! ।

विष्णोर्गङ्गाः स्नाने देवि ! भग्नं निष्पादयन्तायनी ॥ ६० ॥

त्रैलोक्यं न तस्या देवि ! स्यात्सर्वं हि परमो वरः । यद्वाङ्मात्रं सत्त्वं जगत्प्रमाणावर्जम् ।
तस्या पित्रोपिताः सर्वे प्रभवन्ति दिव्यो वरः । माता रूद्रादिदेवानामेवम् स्वस्वराज्यं

यतदिच्छामहे देवि ! जगन्मातनर्मोऽस्तु मे ॥ ६२ ॥

रुद्र उवाच ।

इत्युक्ता दैवतैः सर्वैर्लोकांमाता महेश्वरी । एवमस्त्विति तान्देवान्प्राह नारायणमपि ।
ततो नारायणः शीघ्रः शङ्खचक्रगदाधरः । तपेवाऽऽविर्भूदग्रहा पूर्ववत्क्षीरसागरे ।
ततः प्रतुष्टुषुर्देवा नमस्कृत्य जनाद्वनम् । ऊचुः प्राञ्जल्यः सर्वे प्रददुष्वदना शुभा ॥ ६३ ॥

देवाऊतुः ।

गृहाण देवी सर्वेश ! महिमीं तव पल्लभाम् । जगत्संरक्षणार्थाय लक्ष्मीमनपगामिनीम् ।

रुद्र उवाच ।

इत्युक्त्वा मुनयः सर्वे देवा ब्रह्मपुरोगमाः । नानारत्नमये दिव्ये पीठे बालार्कसन्निभे ।

निवेश्य देवीं देवं च आनन्दाश्रुपरिप्लुताः ।

नानारत्नमयैः शुभैः म्वर्णकुम्भैर्मनोरमैः ॥ ६८ ॥

सुधामृतजलैः पूर्णैः श्रीमन्मन्त्रामिमन्त्रितैः । भवामिषेचनं चकुम्भयोर्मन्त्रो सुधाङ्गं
चैष्णवैश्चानुषाङ्गैश्च श्रीमूकेन महर्षेण । दिव्याम्बरैर्दिव्यमाल्यैर्नानारत्नविभूषितैः ।
लक्ष्म्या सह समासीतमर्चयामासुरक्षुताम् । गन्धैर्धूपैश्च दीपैश्च नैवेद्यैश्च सुधामयैः ।

अप्रावृत्तैः फलैर्दिव्यैर्मर्चयामासुरीश्वरम् । अमृतादुत्थिता देवी तुलसी कोमलाशुभा ।
तया श्रीपादयुगलमर्चयामासुरक्षुता । प्रदक्षिणमनुष्यज्य नमस्कृत्य मुहुर्मुहुः ॥ ७३ ॥
तुष्टुषुः स्तुतिभिर्देवा हर्षपूर्णाश्चुचिक्लृषाः । ततः प्रसन्नो भगवान्मर्चयेद्येश्वरो हतिः ॥

अमीष्टान्प्रददौ तेभ्यो घटान्देव्या सह प्रभुः ॥ ७४ ॥

ततः सप्तमः सप्तमः सप्तमः सप्तमः सप्तमः सप्तमः सप्तमः सप्तमः सप्तमः सप्तमः

चतुस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः

मैकादशीव्रतनिर्णयन्द्वादशीमाहात्म्यवर्णनम्

पार्यंत्युवाच ।

भगवन्मूर्ध्नुमिच्छामि द्वादश्याध्वविधानकम् । विष्णोः पूजाविधानं च कर्त्तव्यतत्प्रयत्नमो !
एकादश्याः प्रभायं च सर्वपापहरं नृणाम् । भावस्य विस्तरेणैव मयि प्रीत्या महेश्वर !
महादेव उवाच ।

शृणु देवि ! प्रवक्ष्यामि द्वादश्याध्वविधानकम् ।

तस्याः स्मरणमात्रेण सन्तुष्टः स्याज्जनार्दनः ॥ ३ ॥

एकादश्यान्तु प्राप्तायां समुपोप्येहमानवाः । सर्वपापविनिर्मुक्ता भवन्ति विष्णोः परंपदम्
सप्तजन्मार्जितं पापं ज्ञानतोऽज्ञानतः कृतम् । क्षणादेव लयं याति द्वादश्यां हृत्पूजनान्
अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च । एकादश्यापवासास्य कलां नार्हन्ति षोडशीम्
धर्मदा ह्यर्पदा चैव कामदा मोक्षदा बिल । सर्वकामदुघा नृणां द्वादशी परवर्णिनि !
एकादशीसमं किञ्चित्पापघ्राणं न विद्यते । एकादशीसमं किञ्चिद्व्रतं नास्ति शुभेक्षणैः
एकादशी पतित्यत्र यो हन्यद्व्रतमाचरेत् । स कर्मस्य महद्राज्यं त्यक्त्वा भैक्ष्यं नृपाद्यने
एकादशेन्द्रियैः पापं यत्कृतं भवति म्रिये ! । एकादश्यापवासेन तत्सर्वं विलयं व्रजेत् ॥
वटर्लाह पुराणानि भूयोभूयो परानने ! न भोक्तव्यं न भोक्तव्यं सप्तग्रामे हरिवासरे ॥
अमर्षं सर्वदाप्रोक्तं किंपुनः शुद्धहृत्पण्योः । स ब्रह्मदा सुरार्पाय स्तेर्या च शुक्लजगः
मोहादभानि यो मर्त्यस्सप्तग्रामे हरिवासरे । भक्तिप्राप्तं यो मोहाद्द्वादशीं नृपाद्यने !

उपवासेन मृदात्मा विष्णुलोकं न पश्यति ।

भुङ्क्ष्यभुङ्क्ष्येति यो ब्रूयात्सप्तग्रामे हरिवासरे ॥ १४ ॥

यो ब्राह्मणं त्रिपंगोचर्द्धातिव बदेत्कविम् । मयं विषेति यो ब्रूयात्सप्तग्रामे हरिवासरे
पुण्येष्टाशोऽपि यामोर्द सप्तग्रामे हरिवासरे । अमर्षं सर्वदाप्रोक्तं किंपुनश्चाऽप्रमंस्त्रिपा

पपमुग्रास्तु भगवान्गमात्मा सनातनः । सर्वभूतमानो मुनिभिः प्रपद्यी मृकमावृणु
 श्रीगार्ग्योशेण्यष्टौ विमति मूर्धसन्निभे । देव्या सह विशालाक्ष्या रमया गर्भेभ्यः ।
 वरानार्यं सुरार्णां च तत्र सन्निहितोऽभवत् । ततः सूर्यगणाः सर्वैर्कर्मरूपं सनातनम् ।
 भक्त्या सात्पूजयिष्याऽग तुष्टुपुष्टंमानसाः । ततः प्रसन्नो भगवन्कर्मरूपी जनार्दनम् ।

भगवानुवाच ।

घनं पूर्णाब्धं देवेशा यद्वो मनसि घनंते ॥ १५ ॥

इद उवाच ।

ततो देवगणाः सर्वे कर्मरूपं जनार्दनम् । ऊचुःप्राञ्चरथः सर्वे हर्षनिर्मग्नमानसाः ॥ १६ ॥

देवाऊचुः ।

शेषस्य दिग्गजानां च सहायार्थं महायत्नः । घर्तुमर्हसि देवेशा सप्तर्षिपत्नो महर्षिम् ।

इद उवाच ।

पथमस्त्विति हृष्टात्मा भगवान्लोकभावनः । धारयामास धरणी सप्तर्षिपसमावृताम्
 ततो देवाः सगन्धर्वा दैत्यदानवमानुषाः । महर्षिभिरनुज्ञाताः स्वलोकान्प्रतिपेदिरे ।
 तदाभूति ते सर्वे देवा ब्रह्मपुरोगमाः । सिद्धा ये मानुषाश्चैव योगिनो मुनिसत्तमाः ।

विष्णोराज्ञां पुरस्कृत्य भक्त्या परमया युताः ।

एकादश्यामुपोष्याऽथ भक्त्या चैव जनार्दनम् ॥ २१ ॥

छादश्यामर्चनं चक्रुर्दिधिना वरवर्णिनि । पतन्तु सर्वमाख्यातं देव्या जन्म वगनते ।

कीर्म च चैमवं विष्णोः किमन्यच्छोतुमिच्छसि ॥ २२ ॥

इति श्रीपाप्ते महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे उमामहेश

सम्बदे लक्ष्मीदर्शनादिमाहात्म्यं एकादशपुष्पाक्षकथनं नाम

षष्ठिःशतधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३३ ॥

पञ्चत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः] *विष्णुनातामसशास्त्रमचारायशम्भुप्रेरणम्* ८१३

अजैयान्सर्वदेवानां तपोनिर्द्धूतकल्मषान् । त्वमेवेतात्महादैत्याज्जेतुमर्हसि केशव ! ॥

महादेव उवाच ।

इत्याकर्ण्य हर्त्विवायं देवानां च भयानकम् ।

तान्समाभ्वाभ्य दिक्पालान्मामाह पुरुषोत्तमः ॥ २७ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

त्वं हि रुद्र महाबाहो ! मोहनार्थं सुरद्विषाम् । पापण्डाचरणं धर्मं कुरुष्व सुरसत्तमः ॥
तामसानि पुराणानि कथयस्व च तान्प्रति । मोहनानिचशास्त्राणिकुरुष्व च महामते !
मप्यभक्ताश्च विप्राश्च भविष्यन्ति महर्षयः । त्वच्छक्त्या तान्समाविश्य कथयस्व च तामसान्
काणादं गौतमं शक्तिमुपमन्युं च जैमिनिम् । कपिलं चैव दुर्वासामृककुन्धबृहस्पतिम्
भार्गवं जामदग्न्यं च दर्शनां स्तामसानृषीन् । त्वशक्त्या समाविश्य कुरुष्व जगतोऽहितम्
त्वच्छक्त्या च निविष्टास्ते तमसोदितया भृशम् ।

तामसास्ते भविष्यन्ति क्षणादेव न संशयः ॥ ३३ ॥

कथयिष्यन्ति ते विप्रास्तामसानि जगत्तये । पुराणानिचशास्त्राणि त्वत्परत्वपराणि च
कपालचर्मभस्मास्थिविहान्यमरस्सर्वशः । त्वमेव धृत्वा साँहोकात्मोद्दयस्य जगत्तये ॥
तथा पाशुपतं शास्त्रं त्वमेव कुरु सन्वृतः । कङ्कालशोषपापण्डमहाशीवादिभेदतः ॥ ३६ ॥
अलक्ष्यं च मत्तं सम्यग्वेद्वाहां नराधमाः । मत्समास्थिधारिण सर्वे भविष्यन्ति त्रचेतसः
त्वां परत्वेन घट्यन्ति सर्वशास्त्रेषु तामसाः । तेषां मत्प्रधिष्ठाय सर्वदेवताः सदानयाः
भवेयुस्ते मद्भिमुखाः क्षणादेव न संशयः । महमप्यवतारेषु त्वां च रुद्र ! महाकन ! ॥
तामसानां मोहनार्थं पूजयामि युगेयुगे । मत्मेतद्वष्टस्य वक्तव्येन न संशयः ॥ ४० ॥

महादेव उवाच ।

सङ्गृह्णतां हं यथोक्तं तु वास्तुदेवेन भामिनि ! समुद्भिन्नमना ईनो बभूवाऽत्र परगन्तः
नमस्कृत्याऽत्र तन्देयमग्र्यं परमेष्ठिनम् । त्वयोदितमिदं देव ! करोमि यदि भूतदेहोऽहम्

तस्मात्प्राप्तो हि मे नाथ ! भविष्यति स संशयः ।

तत्र शक्यं मया कर्तुमेतन्मृत्युं हरेऽपुना ॥ ४३ ॥

स पारण्डीनि विज्ञेयः सर्वलोकेषु गर्हितः । समस्त्यत्रमोक्तान्मयिदित्वाऽन्तुर्हन्ति
 उद्दिश्य देवता यत्र जुहोति च नृपानि च । स पारण्डीनिविज्ञेयः स्वतन्त्रः सर्वकर्तुः
 स्वात्तन्त्र्यात्पुनरेव यस्तु कर्म यैश्चोदितं महत् । विनायै भगवत्प्रीतिमयायशोनिर्मितम्
 यस्तु नारायणं देवं प्राप्ताद्वादिदेषतैः । समस्ये नैव कीर्तयन् स पारण्डीभवेत्तदा ।
 अवस्थाप्रितये यस्तु मनोपाकायकर्मभिः । वासुदेवं न जानाति स पारण्डीभवेद्विद्वत्
 किमत्र बहुनोनेन प्राह्वया येऽप्ययैरुपवाः । न स्पृष्टव्यान्वक्तव्या न द्रष्टव्याः कदाचन

यमिष्ट उवाच ।

एवं श्रुत्वाच सा देवी शङ्करेणाऽभिभाषितम् । विस्मयं परमं गत्वा पुनर्जोषावमानि
 पार्थत्युवाच ।

भगवन्परमं गुह्यं पृच्छामि सुखसत्तम ॥ मयि प्रीत्या समावृष्टं संशयो वर्जितं मृदु
 कपालमममचर्मस्थिधारणं श्रुतिगर्हितम् । नत्त्वया धार्यते देव ! गर्हितं केन हेतुना
 स्त्रीचापल्येन देवेश ! पृच्छामि त्वां महामते ॥ महानुभावकथितं न कर्त्तव्यं महेश्वर
 त्वयाचरितमिन्येतद्वक्तव्यं न कवित्प्रभो ॥ अकर्त्तव्यमपि प्रश्नं क्षन्तुमर्हसि मे प्रभो ॥

यसिष्ट उवाच ।

इतिदेव्या हरः पृष्ठो रहस्ये जनवर्जिते । उवाच परमं गुह्यं यद्यदाचरितं स्वकम् ॥ ११ ॥

शिव उवाच ।

शृणु देवि ! प्रवक्ष्यामि यद्गुह्यं परमाद्भुतम् । न वक्तव्यं त्वया देवि ! जनेषु कथितं म -
 अपृथक्त्वाच्छरीरम्यवक्ष्यामि न च सुवने ॥ नमुच्याद्या महादैत्याः पुरास्वापममुचेत्
 महाबला महावीर्या महावीरा महौजसः । सर्वे विष्णुस्ताः शुद्धाः सर्वपापविजिता
 त्रयीधर्मवृत्ताः सर्वे भगवद्वक्तिसंयुताः । निर्जित्य सकलादेवान्प्राह्मणपराक्रमा
 पदानि तेषां जगद्बलवीर्यसमन्विताः । मतो देवगणास्तस्यै भद्रा इन्द्रपुरोगमाः

विष्णोः समीपमागम्य भयार्ताः शरणं गताः ॥ २३ ॥

देवाऽऽबुः

पट्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः] * तामसशास्त्रेणसात्त्विकादीनाम्वर्णनम् * ८१५

एवं देवहितार्थाय वृत्तिर्मेदेवि! गर्हिता । विष्णोराज्ञां पुरस्मृत्य कृतं भस्मास्थिधारणम्
ब्राह्मचिह्नमिदं देवि मोहनार्थाय विडिबाम् । भयान्तर्हृदये नित्यं ध्यात्वा देवं जनार्दनम्
जपधेयं च तन्मन्त्रं तारकं ब्रह्मयाचकम् । सहस्रनामसदृशं विष्णोर्नारायणस्य तु ॥६७॥
पञ्चशतं महामन्त्रं रघूणां कुलवर्द्धनम् । जपन्त्यै सततं देवि सदानन्दमुधाप्नुतम् ॥

सुखमात्यन्तिकं ब्राह्मभ्रामि सततं शुभे ! ॥ ६८ ॥

एतत्ते सर्वमाख्यानं त्वया पृष्टं शुभातने ! ।

किमन्यच्छ्रोतुकामाऽसि प्रीत्या त्वपरिपृच्छ माम् ॥ ६९ ॥

इति श्रीपादो महापुराणे पञ्चवक्त्राशस्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे पापखण्डोत्पत्ति-
वर्णनं नाम पञ्चत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३५ ॥

पट्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः

उमामहेधरमस्मादेऽष्टादशपुराणनानादर्शनवर्णनप्रसङ्गे-

सात्त्विकादिशास्त्रवर्णनम्

पापं न्युयात् ।

तामसानि च शास्त्राणि सभाचक्षुममाऽनप ! । सप्तश्लोकानि च वैविधैर्मंगयद्भक्तियत्निनः
तेषां नामानि ब्रह्मशः समाचक्षुः सुरेश्वर ! ॥ १ ॥

इदं उवाच ।

शृणु देवि! प्रपश्यामि तामसानियथाश्रमम् । येषां स्मरणमात्रेण मोहम्याज्ज्ञानितामपि
प्रथमं हि मयैषोक्तं शीघ्रं पाशुपतादिकम् । मच्छब्दग्राथेतिनैषिदैः श्लोकानि शततः शृणु
कणादेन तु सम्प्लोक्तं शास्त्रं वैशेषिकं महत् । गौतमेन तथान्वायं माड्ग्यं तु रघुपतिनैषै
धियप्येन तथा श्रोतुं चार्थाकम्पनिगर्हितम् । दैत्यानां नाशनाथाय विष्णुना बुद्धकरिणा

त्वदाभाऽपि नोद्धृत्या पतद्दुःखतरं महत् । एवमुक्ते ततो देवि समाधास्यवर्णाङ्क
 आत्मनाशाय तेनाऽत्र भवत्वित्याह मां हृदि । देवतानां हितार्थाय कुरुष्व धनं मे
 तवाऽपि जीवनोपायं कथयामि सुरोत्तम ॥ दत्तवान्द्रव्या महामात्मनामसहस्रम् ।
 हृदये मां समाधाय जपमन्त्रं ममाऽऽप्ययम् । पङ्क्तं महामन्त्रं तारकं ब्रह्मसंज्ञितम् ।
 ये भजन्ति हि मां भक्त्या तेषां मुक्तिर्न संशयः । इन्दीवत्दलरूपामं यक्षप्रविलोचनम्
 शङ्खाप्याङ्गैर्धुधरं सर्वाभरणभूषितम् । पीतवस्त्रं चतुर्याहु जलकीयिवत्तमम् ॥ ४१ ॥
 श्रीरामायनमश्त्येवमुच्चार्य मन्त्रमुत्तमम् । सर्वदुःखहरं चैतत्पापिनामपि मुनिम् ।
 इमंमन्त्रं जपन्नित्यममलम्वन्मन्त्रं विप्रसिद्धम् । भस्मास्थिधारणाद्यस्तु सम्भूतं किञ्चिदपि
 मङ्गलं तद्भूतसर्वं मन्मन्त्रोच्चारणाच्छुभात् । तर्पितो नाशयिष्यामि पारसर्वं पुण्यम्
 मदस्य देवताभक्तिर्जायते न तु सुयत ॥ मनसैवार्चय हृदि मां नार्थं पुरुषोत्तमम् ॥ ४२ ॥
 मदाभां कुरु मन्त्रीत्या सर्वमेतच्छुभं तव । इति सन्दिश्यमां देवि! विसृजते मन्त्रजालम्

विमृष्टास्ते ततो देवा निवृत्ताः स्थाधमं ययुः ।

ततो मां प्रार्थयामासुर्वेदा इन्द्रपुत्रो गमाः ॥ ४३ ॥

इन्द्राय ऊचुः ।

शीघ्रं कुरु हितं देव ! यथोक्तं हृदिनाऽपुनः ॥ ४४ ॥

महादेव उवाच ।

देवतानां हितार्थाय धृतिं पातयिष्यामि शुभे ॥ कपालघर्मभस्मास्थिधारणं तद्भूतं वा
 तामसानि पुण्यजानि यथोक्तं विष्णुना शुभे ॥ पातयिष्यामि तानि यथोक्तं इतस्तान्
 मध्युक्तानि विष्णुना विष्णुना विदितानि । वेदशास्त्राणि शास्त्राणि सामान्यानि
 इमे मन्त्राश्चैव यथा सर्वे च वासनाः । मन्त्राणि मुखाः सर्वे यन्मन्त्राणां मन्त्राः ॥
 मन्त्रादिधारणं हृत्वा महोक्तं मन्त्राणां । मासेव पूजयाम्यमोक्तं मन्त्राणां
 मन्त्रो यन्मन्त्राणि तन्मन्त्रा मन्त्रो यन्मन्त्राः । मन्त्राणां विष्णुनाः कामाक्षीयामाक्षी
 सत्त्वमन्त्राणि विष्णुना विष्णुना विष्णुना । सर्वमन्त्रं विष्णुनाः कामाक्षीयामाक्षी

सप्तत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः] ॥ सनकादिभिः शापदानवर्णनम् ॥ ८१७

एतन् सर्वमाख्यातं प्रसङ्गाच्चुभदर्शने !। शेषं च धैर्मायस्य हरेर्ष्यामि ते शृणु ॥
इति श्रीपादो महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे तामसशास्त्र-
कथनं नाम 'षट्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३६ ॥

सप्तत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः

उमामहेश्वरमम्बादे विष्णोर्वैभवावस्थावर्णनक्रमेसनकादिभिर्जयविजयाभ्यां-
शापदानंशापोपहतयोस्तयोरक्षोयोनिधारणतदर्थवगहावतारवर्णनं
हिरण्याक्षवधवर्णनञ्च

धीरुद्र उवाच ।

हिरण्यकहिरण्याक्षौ काश्यपेयौ महाबलौ । दिनिपुत्रौ महावीर्यौ सर्वदैत्यपती उभौ ॥
वैकुण्ठनगरस्थाऽऽस्तां पश्चिमद्वारपालकौ । नाग्रा तौ जयविजयी श्वेतद्वीपे हरिं गतौ
तस्मिन्प्रविष्टान्योगीन्द्रान्सनकादीन्महाबलौ ।
वारयामासतुर्देवि ! हरिसन्दर्शनोत्सुकान् ॥
तै प्रशमौ महावीर्यौ द्वारपालौ सुगोचरौ ॥ ३ ॥

सनकादय ऊचुः ।

उत्पन्म्यतः पृथिव्यां तु द्वाःस्थौ देवस्य किङ्कर्तुः ॥ ४ ॥

रुद्र उवाच ।

इति शापं तयोर्देव्या तत्र तत्पुमूर्नाभ्वराः । देवस्तमयं ज्ञात्वा च ताताह्वय च तावपि
तौ द्वाःस्थावप्रवीनत्र भगवान्भूतभावनः ॥ ५ ॥

भगवानुवाच ।

हृत्तवन्तौ महावीर्यावपराधं महान्ननाम् । नातिवर्मण्यमिदं भवद्भ्यां द्वाग्पालकौ

यौगशास्त्रं महत्प्रोक्तं तन्मनीलपटादिकम् । मायावाद्ममञ्जुषायां प्रकृतं बौद्धमुक्तं
 मयैव कथ्यते देवि ! कलौ ब्राह्मणरूपिणा । भगवं धृतिवाक्सातां दूर्योधनोक्तं हि
 कामं स्य रूपं स्यात्परं यत्र ये प्रतिपादये । सर्वकर्मपन्नित्यो विकर्मणः स उच्यते ।
 गणेशतीर्थयोगैव मयाऽत्र प्रतिपादये । ब्रह्मणोऽत्र परं रूपं निर्गुणं पश्यते मया ॥१३॥
 सर्वस्य जगतोऽप्यत्र मोहनार्थं कलौ गुणे । वेदार्थयन्महाशास्त्रं मायावादमति
 मयैव पश्यते देवि ! जगतां नाशकारणम् । द्विजमना जैमिनिना पूर्वं वेदमार्गं
 निर्वाचनेन पादेन कृतं शास्त्रं महत्तमम् । शास्त्राणि चैव गिरिजे तामसानि निबो

पुराणानि च पश्यामि तामसानि यथाक्रमम् ।

ब्राह्मं पादं यैष्णवं च शैवं भागवतं तथा ॥ १३ ॥

तथैव नारदीयं तु मार्कण्डेयं तु सतमम् । आग्नेयमष्टमं प्रोक्तं भविष्यं नवमं तथा
 दशमं ब्रह्मवैवर्ते लैङ्गमेकादशं स्मृतम् । द्वादशं च वराहं च वामनं च त्रयोदशम् ॥

कौर्मं चतुर्दशं प्रोक्तं मात्स्यं पञ्चदशं स्मृतम् ।

षोडशं गारुडम्प्रोक्तं स्कान्दं सप्तदशं स्मृतम् ॥ १६ ॥

अष्टादशं तु ब्रह्माण्डं पुराणानि यथाक्रमम् । मात्स्यं कौर्मं तथा लैङ्गं शैवं स्कान्दं तथैव
 आग्नेयं च पठेताति तामसानि निबोध मे । यैष्णवं नारदीयं च तथा भागवतं शुभम्
 गारुडं च तथा पादं वराहं शुभदर्शने ॥ सात्त्विकानि पुराणानि विज्ञेयानि शुभानि वै
 ब्रह्माण्डं ब्रह्मवैवर्ते मार्कण्डेयं तथैव च । भविष्यं वामनं ब्राह्मं राजसानि निबोध मे

सात्त्विका मोक्षदाः प्रोक्ता राजसाः स्वर्गदाः शुभाः ।

तथैव तामसा देवि ! निरयप्राप्तिहेतवः ॥ २१ ॥

तथैव स्मृतयः प्रोक्ताः सृष्टिभिरिन्द्रगुणान्विताः । सात्त्विकाराजसाश्चैव तामसान् शुभदर्शने
 वासिष्ठं चैव हारीतं व्यासं पाराशरं तथा । भास्कराजं काश्यपं च सात्त्विकामुक्तिराशुभा-
 मानवं याज्ञवल्क्यं चाऽप्यात्रेयं दाक्षमेव च । कात्यायनं यैष्णवं च राजसां स्वर्गदाशुभा-
 गौतमं बार्हस्पत्यं च सांघ्यं च यमं स्मृतम् । शास्त्रं बौद्धानसं चेति तामसानि रयप्रदाः

तस्मिन्ने तुभ्यं यज्ञरूपाय ते नमः । गोविन्दाय नमस्तुभ्यमनादिनिधनाय च ॥
 वेदविद्वस्तुविशिष्टैकम्यरूपिणे । श्रीभूतीलाधिपतये जगत्पित्रे नमोनमः ॥
 ॐ उवाच ।

इत्यादिस्तुतिभिः स्तुत्वा देवं घाराहरूपिणम् ।
 अर्चयामासुरात्मेशं गन्धपुष्पादिमिहंरिम् ॥ २८ ॥
 नमन्तर्देवैस्तेषामिष्टं धरं ददौ । गन्धर्वैरुत्पलतेभिश्च गीयमानो मुदा हृदि ॥
 स्तुत्यमानस्तत्रैवऽन्तरर्थायत । एभि स्तुत्यानरोमकथाश्रान्तथायमनिम्नान्
 मते भूमिं चिरं सम्यकलाग्निताम् । एतत्ते सर्वमाख्यातं घाराहं यैभवं हरैः
 नारसिंहं तथा यक्ष्ये शृणु देवि ! पराननं ! ॥ ३१ ॥
 ततो महापुराणे यज्ञपञ्चाशत्साहस्रं संहितायां उत्तरे भण्डे घराहायना-
 कथनं नाम सप्तत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३७ ॥

अष्टात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः

रक्तशिपुपापानारेणपीडितायास्त्रिलोक्याःसमुदारे दैव्याप्रह्लाद-
 कथाप्रमहं नृमिहायनागर्जनम्

ॐ उवाच ।

नं ब्रान्वा हिरण्यकशिपुस्ततः । तस्मिन्ने महादेवो मेरोः पार्श्वे च मां प्रति
 दृष्ट्वाणि वायुमसौ महावन्त । जगत्प्रज्ञासत् सर्वं पूजयामास मां शुभे !
 ततस्तस्मयोचं महासुरम् । धरं धूर्जट्य दैतेव ! यत्ने मजसि यत्नेनं ॥
 ततः प्रापाम दैतेयो मां प्रसन्नं शुमाननं ! ॥ ३ ॥

हिरण्यकशिपुः उवाच ।

स्यात्तो गन्धर्वांतराह्वयम् । पशुरातिमृगाणां च मिहानो ये महाभयम्

दासत्यं सनत्तमानिपुणामकीममाऽनयो । अमित्रतातयात्रीनिजन्मानिज
 ग्द्र उवाच ।

इत्युक्तौ तौ महार्घार्पापप्रूता पाप्मोवाम् ॥ ८ ॥

जयविजयागूचतुः ।

चिरकालं मदीं गन्तुं न समर्थोऽस्वमानन्द ! तस्मात्प्रीण्येव जन्मानिविद्विर्त्वन
 देय ! त्वयैव निहतौ प्राप्म्यायो भवदन्तिकम् ॥ ९ ॥

ग्द्र उवाच ।

इत्युक्त्वा द्वारपालो तौ पूर्वं जातौ महाबली । कश्चपम्यमहावीर्यो दितिगर्भे म
 हिरण्यकशिपुर्ज्येष्ठो हिरण्याक्षः कनिष्ठकः । उभौतीलोकविख्यातौ महावीर्यव
 अप्रमाणशरीरः स हिरण्याक्षो महोद्धतः । उत्पाट्य बाहुसाहस्रैः पृथिवीं समर्ह
 ससागरां द्वीपयुतां सर्वप्राणिसमन्विताम् । उत्पाट्य शिरसा धृत्वा प्रविशेशरसा
 तनो देवगणाः सर्वे चुकुरुर्मयपीडिताः । शरणं प्रययुर्देवं नारायणमनामयम् ॥ १
 ततस्तद्दुर्तं ज्ञात्वा शङ्खचक्रगदाधरः । धाराहं रूपमास्याय विश्वरूपं जनादेवः ॥
 अनादिमध्यान्तरपुः सर्वदेवमयो विभुः । विश्वतः पाणिपद्मभुर्महादंष्ट्रो महाभुज
 एकपा दंष्ट्रया दैत्यं जघान परमेश्वरः । संचूर्णितमहागात्रो ममार दितिजाधमः ॥
 पतितो धरणीं दृष्ट्वा दंष्ट्रयोद्धृत्य पूर्ववत् । संस्थाप्य धारयामास शोवे कूर्मवपुस्त
 तं दृष्ट्वा देवताः सर्वाः कोटररूपं महाहरिम् । तुष्टुबुभुनयश्चेव भक्तिनम्रात्ममूर्त्तय

देवाऊचुः ।

नमोऽश्वराहाय रुग्णाय शतबाहवे । नमस्ते वेदवेदाङ्गतनये विश्वरूपिणे ॥ २०
 सर्गस्थितिस्यरूपाय सर्वयज्ञस्यरूपिणे । कलाकाष्ठानिमेवादिकालरूपाय ते नमः
 भूतात्मने नमस्तुभ्यमृषेऽश्वपुत्रे तथा । सुरात्मने नमस्तुभ्यं सातवेदाय ते नमः
 उक्तरात्राय नमस्तुभ्यं यतुर्वेदस्यरूपिणे । आधर्यज्ञस्यरूपाय यतुर्वेदमयाय च ॥ २१
 नमस्ते वेदवेदाङ्गसाङ्गोपाङ्गाय ते नमः । नमो भगवते तुभ्यं पराय षण्डे सदा ॥ २२ ॥

अष्टाविंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः] * प्रह्लादेनभगवच्छ्रष्टत्ववर्णनम् * ८२१

ममाऽऽत्मजस्यदुर्बुद्धे! हरिसंस्तवमीदृशम् । किमर्थमुक्तवाङ्मात्स्यमकार्यं ब्राह्मणोचितम्
अध्राढ्यं मदमिश्रस्यस्तवमेतं ममाऽग्रतः । यातेनाऽपि कृतं त्वेतत्त्वत्प्रसादाद्द्विजाधम!
त्युक्तवा पत्तिर्यथाक्ष्यद्वैत्यराट्कोपमूर्च्छितः । उवाच दैत्यमेकं तु बन्धयैनं द्विजाधमम्
निराजवच' श्रुत्वा स बन्ध भृगोः सुतम् । बध्यमानं गुरुं दृष्ट्वा प्रह्लादो ब्राह्मणप्रियः
त्वाच पितरं तात! इदं मे नोक्तवान्गुरुः । कृपया देवदेवस्य शिक्षितोऽस्मि हरेः प्रभो!
[न्यो गुरुर्मे भवति स एव प्रेरको हरि' । धोता मन्ता तथा वक्ता द्रष्टा सर्वग ईश्वरः
हरिरेवाऽक्षय' कर्ता नियन्ता सर्वदेहिनाम् ।

तदनागा ह्यसौ विप्रो मोक्तव्योऽयं गुरुः प्रभो ! ॥ २५ ॥

रुद्र उवाच ।

इति पुत्रवच' श्रुत्वा हिरण्यकशिपुस्ततः । तम्ब्राह्मणे मोक्षयित्वा स्वसुतं प्राह विस्मयात्
किं वत्स ! त्वं भ्रमस्येवं मिथ्यावाक्यैर्द्विजन्मनः ।

को विष्णु' किं तु सद्रूपं कुत्राऽसौ संस्थितो हरि' ॥ २७ ॥

अहमेवम्बरो लोके त्रैलोक्याधिपतिर्मतः । मामेवाचर्य गोविन्दं त्यज शत्रुं दुरासदम् ॥
अथवा शङ्करं देवं रुद्रं लोकगुरुं प्रभुम् । अचर्यन्व सुरार्थ्यं सर्वैर्भयं प्रदं शिवम् ॥
त्रिपुण्ड्रधारणं कृत्वा भस्मना दैत्यपूजितम् । पूजयस्व महादेयं पाशुपत्योक्तमार्गतः ॥

रुद्र उवाच ।

इति दैत्यपतेर्वाक्यं श्रुत्वा त्रुस्तपुरोहिताः ॥ ३१ ॥

पुरोहिताञ्जुः ।

एवमेव महाभाग ! कुरष्व वचनं पितुः । त्यज शत्रुं कटमारिं पूजयस्व त्रिलोचनम् ॥
रुद्रान्परतरो देवो नास्ति सर्वप्रदो नृणाम् । पिता तवाऽपि तस्यैव प्रसादाद्भावरोऽभवत्

रुद्र उवाच ।

इति तेषां वचः श्रुत्वा प्रह्लादः प्राह धैर्यवतः ॥ ३४ ॥

प्रह्लाद उवाच ।

अहो भगवतः धैर्य्ययन्मावामोहितं जगत् । अहो वेदान्तपिडांसः सर्वलोकेषु पूजिताः

यक्षविद्याधराणां च किन्नराणान्तर्धेय च । सर्वेषामेव रोगाणामायुधानां ततः ।
सर्वेषामृषिमुख्यानामवध्यत्वं प्रयच्छ मे ॥ ५ ॥

इन्द्र उवाच ।

एवमस्त्विति तद्रक्षस्त्वग्रयं प्रियदर्शने ! । मत्तो महद्दत्तं प्राप्य स दैतेयो महास्त-
जित्त्वामहेन्द्रदेवांश्चसत्रैलोक्येश्वरोऽभवत् । सर्वांश्चयज्ञभागांश्चस्वयमेवाऽप्रहृष्टार-
जानारं नाधिगच्छन्ति देवतास्तेन निर्जिताः । तस्यैव किङ्कराःसर्वे गन्धर्वादेवान्
यक्षाश्च नागाः सिद्धाश्च साध्याश्च यशवर्तिनः ।

उत्तानपादस्य सुतां कल्याणीं नाम कन्यकाम् ॥ ६ ॥

उपयेमे विधानेन दैत्यराजो महाबलः । तस्यां जातो महातेजाः प्रह्लादो दैत्यराजपुत्रो
अनुरक्तो हृषीकेशो गर्भवासेऽपि यो हरौ । सर्वांश्चस्थासु कृत्येषु मनोवाक्प्राप्यमन्त्रि-
नान्यजानाति देवेशात्प्रसन्नात्मासनातनात् । सकालेनोपनीतः सन्गुरुर्येहेऽष्टमसुर-
भयोऽप्यस्य सर्वदेवांश्च शास्त्राणि विविधानि च ।

कस्यचित्स्वयं कालस्य गुरुणा सह दैत्यजः ॥ १३ ॥

पितुः समीपमागत्य ययन्दे वितयान्वितः । तं परित्यज्य बाहुभ्यां तनयं शुभान्तर-
भट्टे निधाय दैत्येन्द्रः प्रोवाचेद् सुविस्मितम् ॥ १४ ॥

हिण्यकशिपुरुवाच ।

प्रह्लाद! चिरकालत्वं गुरुगोहे निषेधितः । यदुक्ता गुरुणा विद्या तस्मात्सर्वव्याप-
इन्द्र उवाच ।

इतिपुष्टः श्वश्रुश्च ये प्रह्लादो जन्मवैष्णवः । प्राह दैत्येन्द्रः प्रीत्या यवानं कनुवाणम्
प्रह्लाद उवाच ।

यो वै सर्वोपनिषदाधर्यः पुराणध्वजः । तं ये सर्वगतं विष्णुं तस्मात्तुल्यं प्रीतिभिः ।
इन्द्र उवाच ।

इति विष्णुस्तुतिं श्रुत्वा दैत्यराजविस्मयान्वितः ।
यत्तत् तं हृदं रोगादिभ्यः शरीरं समन्तरं ॥ १८ ॥

इदं उवाच ।

तदोद्यतात्मा दैतेया हन्तुं दैत्येभ्यरात्मजम् । परियार्य महात्मानं तस्युदैत्येभ्यराज्या
प्रहादोऽपि तदा विष्णुं ध्यात्वा हृदयपङ्कजे । जपप्रष्टाक्षरंमन्त्रं तस्यै गिर्गिष्याऽपरः
तं जप्नुः परितो धीराः शूलतोमशक्तिभिः । प्रहादस्य वपुस्तत्र हस्तिंस्मरणाच्छुभे !
विष्णोः प्रभाषादुदुर्दये प्रज्ञभूतमभूदभूरात् ।

ततः सम्राप्य तद्गात्रं महार्राणि सुरद्वियम् ॥ ५८ ॥

लोकान्पल्लवलासीय पेतुश्छिन्नाःक्षितौ शुभे ! । मलयप्रण्यस्य तद्गात्रं भेतुंदेत्या न च क्षमाः
ब्रह्मिणावाहमुत्पान्तस्युदैत्यराजान्तिकेभटाः । सादृग्विधंमहात्मानं दृष्ट्वापुत्रमहायत्नम्
वेत्तयंपरमंगत्या दैत्यराष्ट्रोधमूर्च्छितः । भादिदेश ततः सदांदिन्दुशकान्महाविशान्
वासुकिप्रभृतीन्धीमान्नादकथ्यमिति श्रुथा ।

भादिष्टास्तेनराजाऽथ तेनागाःसुमहायलाः ॥ ६२ ॥

ललिताभ्या महाभीमास्तं घनादुर्महायत्नम् । गरुडध्वजमजन्तं पित्र्य गन्धायुधा ॥
निर्विषाश्लिष्टप्रदशना वभुषुर्निदराशना । घननेयसहस्रेण श्लिष्टगात्राः सुविश्रिताः ॥
प्रदुदुषुर्दिशः सर्पा घमन्तो रुधिरंभूरात् । तादृग्विधान्महासर्पांन्दृष्ट्वा दैत्यगणिरुदा ॥
भादिदेश ततः क्रुद्धो दिग्गजान्सुमदान्वितान् ।

निर्दिष्टास्तेन राजाऽथ दिग्गजाश्च मदोद्धताः ॥ ६६ ॥

परिपार्श्वंऽथ तं जप्नुर्दन्तैः वृषुतैर्मुरात् । मथ दिगाजदन्ताश्चछिप्रमृत्नाम्लनोऽपन
दन्तैर्विना हनानागा मयार्त्ता ये प्रदुदुषुः । तादृष्ट्वाऽथ महानागान्दैत्येन्द्र बुधिनोपनी
प्रश्यान्त्यमहावर्हि विरेष सुक्मात्मनः । जत्राविमित्रं दृष्ट्वा प्रहृष्टं हृदयवाहनः ॥
न ददाह यं संधीरं सुशीलं समभूच्छिरी । मदगमानं तं बालं दृष्ट्वा राजासुविमिश्रः
प्राशान्तमै विषं घोरं सर्वभूताहितनश । तस्य विष्णोःप्रभाषाद्यविमम्याऽमृतंनयेत्
अंजालमय देवमय विषं क्षामृत्प्रमृते । एवमादौर्ध्वोदायैर्घोरैः सुदारणैः ॥ ७२ ॥

बाधयित्वाऽऽमंत्रं राजा तस्याऽथदस्यमाह्वय न ।

ततः साक्षा सुते प्राह दैत्यगहविममदावृत् ॥ ७३ ॥

ब्राह्मणाभ्यपि चापल्याद्वदन्त्येवं मदान्वितोः । नारायणः परं ब्रह्मत्त्वं नारायणः परं
नारायणः परोध्याता ध्यानं नारायणः परम् । गतिर्विश्वस्य जगत्शाश्वतं प्रामाण्यं
धाता विधाता जगतो पाशुदेवः सनातनः । विश्वमेवेदं पुरुषस्तद्विश्वमुपार्जयति ॥
हिरण्यवयवपुनित्यः पुण्डरीकनिमेषणः । धर्माभूनीलपतिः सौम्यो निर्मलः शुभविद्
तेनैव सृष्टौ ब्रह्मेशो सर्गसंहारकारको । तस्यैवाऽऽज्ञां पुरस्कृत्य यत्नेन ब्रह्मसूक्तं ॥

भीमाऽस्माद्वाति पवनो भीमोदेति दिवाकरः ।

भीमाऽस्मादग्निर्वेन्द्रोऽथ मृत्युर्धावति पञ्चमः ॥ ४१ ॥

आर्सादेको हरिर्दिव्यो देवो नारायणः परः । ब्रह्मा वेन्द्रो नवैशानो नव चन्द्रदिग
नवाद्यावापृथिव्यौ च नक्षत्राणि दिर्वाकसः । तस्य विष्णोः परं धाम सदापदपत्ति
एवं सर्वोपनिषदामयंहित्वा द्विजोत्तमाः । रागाहोभाद्व्याढापि किम्यायूयममा
तं सर्वरक्षकं देवं त्यक्त्वा सर्वेश्वरं हरिम् । कथं पापण्डमाश्रित्य पूजयामिव शत्रु
लक्ष्मीपतिं देवदेवमनन्तं पुरुषोत्तमम् । इन्दीवरदलद्वयामं पद्मपत्रायतेक्षणम् ॥ ४१ ॥
श्रीचत्सलक्षितोरस्कं सर्वाभरणभूषितम् । सदाकुमारं सर्वेशं निम्पानन्दमुभाप
हृत्पद्मं दध्युर्महात्मानो योगिनः सनकादयः । यमर्चयन्ति ब्रह्मेशप्रभाया देवतागणा
यस्य पत्न्याः कटाक्षार्द्रदृष्ट्या दृष्टा दिर्वाकसः । ब्रह्मेन्द्रस्त्वपरणयमसोमपनाशिनः ।
यन्नामस्मरणादेव पापिनमपि सत्परात् । मुक्तिर्भवति जन्तूनां ब्रह्मादीनां सुपुत्रेभ्यः ॥
स एव रक्षकः धीरो देवाणामपि सर्वदा । तमेव पूजयिष्यामि लक्ष्म्या संयुक्तममुष
प्राप्स्यामि सुगुह्येनैव तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ४१ ॥

इदं उवाच ।

इति लम्बवतः भुक्त्या दिग्ग्यकशिपुस्तनः । क्रोधेन महताऽऽविष्टो जगत्याऽऽतिरिवाऽप
दगितो धीरस्य दैतेयात्रिप्याह क्रोधमुर्जितः ॥ ४२ ॥

दिग्ग्यकशिपुस्तनः ।

भीमयोः इत्यसद्वर्णः ब्रह्मार्प पापकारिणम् । समाऽऽज्ञया धाम्नाऽर्थं शत्रुपुत्रतन्त्र

हिरण्यकशिपुरुषाच्च ।

८२५

अस्मिन्दर्शयतं विष्णुं वदिसर्वगतो भवेत् । अन्यधान्वाहनिष्पामिमिध्यावाक्प्रलापितम्
रुद्र उवाच ।

इत्युक्त्वा सहसा खड्गमाकृष्य दिनिजेभ्यः । प्रहादोरमि चिक्षेप हन्तुं खड्गेन तं रुपा
तस्मिन्क्षणे महाशब्दः स्तम्भेसंभ्रूयते भृशम् । सभ्यर्ताशनिस्त्राये खमिव स्फुटितान्तरम्
नेन शब्देन महता दैत्यधोत्रविधानिना । सर्वे निपातिता भूमौ छिन्नमूला इव द्रुमाः ॥
विभ्यति संप्लुतं दैत्या मेनिरे वै जगत्त्रयम् ।

तां स्थूणां तु द्विधा भित्त्वा निष्क्रान्तो वै महाहृदि ॥ ६२ ॥

चकार स महाघोरं जगत्क्षयनिभस्वनम् । तेन नादेन महता तारकाः पतिता भुवि ॥
नृसिंहवपुरास्थाय तर्जयाऽऽविभूजहि । अनेककोटिस्मृत्याग्निजेजसा स समावृतः ॥
मुखेपञ्चाननप्रस्थः शरीरे मानुषाकृतिः । दंष्ट्राकरालवदनस्थश्च त्रिसटोद्धतः ॥ ६५ ॥
उवाचावलितकेशान्तस्फुल्लिगोक्षगोविभुः । सहस्रबाहुभिर्दोर्घैः सर्वायुधसमन्विनैः ॥
वृत्तो मेघस्त्रिभानि षड्रशाखानगान्वितः । दिव्यमान्द्याम्यरधरो दिव्यगन्धानुलेपनः ॥
श्रीवत्सकौस्तुभोरम्बो दिव्याभरणभूषितः । नभ्यो नृकेसरी तत्र संहतुं सर्वदानवान्
नं दृष्ट्वा घोरमद्ग्रासं नारसिंहं महाबलम् । दग्धाक्षिपद्मादैत्येन्द्रो विह्वलाङ्गः पपात ह
प्रहादोऽपि तदा दृष्ट्वा नारसिंहोपमं हरिम् । जयशब्देन देवेशं नमश्चक्रे जनार्दनम् ॥
ददर्श तस्य गात्रेषु नृसिंहस्य महात्मनः । लोकान्समुद्रान्सर्द्रावान्मुखागन्धर्वमानुषान् ॥
अजाण्डानांसहस्रं तु सटाग्रे तस्य दृश्यते । दृश्यन्ते तस्य नेत्रेषु सोमसूर्यादयस्तथा ॥
कर्णयोरग्निनी देवो दिशश्च विदिशस्तथा । स्लाटे ब्रह्मर्द्रो च नमो वायुभ्य नामिके

इन्द्राग्नी तस्य वक्त्रान्ते जिह्वायां तु भगव्यता ।

दंष्ट्रासु सिंहशार्दूलाः शरमाश्च महोरगाः ॥ ७० ॥

कण्ठे च दृश्यते मेघः स्फुरद्वेऽपि च महाद्रव्यः । देवतिर्बहुतुष्याश्च बाहुष्वपिमहात्मनः
नाभौ चास्त्रान्तरिक्षं च पादयोः पृथिवीतथा । मेघादयः पर्यन्ताश्च दृश्यन्तेऽद्भुतलिपदनिषु
रोमन्धोऽथः सर्वाणां दानवपइक्षिपुः । निश्वातेषु च वेदाश्च साङ्गोपाङ्गसमन्विताः

हिरण्यकशिपु उवाच ।

त्वया विष्णोः परत्वं च सः प्रगुक्तं ममाग्रतः । व्यापित्वा त्सर्वभूतानां विष्णुस्त्विति निर्गमः ।
 योऽसौ सर्वगतो देवः स एव परमेश्वरः । तस्य सर्वगतत्वं च प्रत्यक्षं दर्शयन् मे ॥ ७१ ॥
 ऐश्वर्यशक्तिर्जासि ज्ञानवीर्यबलानि च । पश्येयं तस्य परमं रूपं गुणभिभूतम् ॥ ७२ ॥
 सम्यग्दृष्ट्वा प्रयत्नेन विष्णुं मन्ये दिवौकसम् । मम प्रतिबलं लोके नास्ति देवेषु ॥ ७३ ॥
 ईशानवरदानेन सर्वभूतेष्ववध्यताम् । प्राप्तवान्सर्वभूतानां दुर्जयत्वं च मानम् ।
 ईश्वरत्वं लभेद्विष्णुमां जित्वा बलवीर्यतः ॥ ७४ ॥

रुद्र उवाच ।

इति तस्य वचः श्रुत्वा प्रहादः प्राह विस्मितः । हरेः प्रभावं दैत्यस्य कथयामास मुप
 प्रहाद उवाच ।

योऽसौ नारायणः श्रीमान्परमात्मा सनातनः । घसनात्सर्वभूतेषु घातुरेषः स उ
 सर्वव्यापी जगद्धाता विष्णुस्त्विति निर्घीयते । न किञ्चिदस्मादन्यत्सु जगत्स्थावरज
 सर्वत्र चिद्विद्वस्तुरूपं तस्यैव नान्यथा । त्रिपादुज्जातिः परं व्योम त्रिपादुज्जातिरिहा दु
 योऽसौ चक्रगदापाणिः पीतशशा जनार्दनः ।

योगिभिर्दृश्यते भक्त्या नाऽभक्त्या दृश्यते क्वचित् ॥ ८१ ॥

द्रष्टुं न शक्यो रोषाद्य मत्सराद्वा जनार्दनः । देवतिर्यङ्गनुष्येषु स्थायरेष्वपि जगत्सु
 व्याप्य तिष्ठति सर्वेषु क्षुद्रेष्वपि महत्सु च ॥ ८४ ॥

रुद्र उवाच ।

इति ब्रह्मादयवचनं श्रुत्वा दैत्यवरस्तदा । उपायं रोषनाप्राप्तो भक्तैर्वचसा गुप्तं मु
 हिरण्यकशिपु उवाच ।

असौ सर्वगतो विष्णुरपि वैश्वरूपमवाप्तवान् । प्रत्यक्षं दर्शयन्माऽव बहुभिः किमत्राभि

दुक्कलवत्सहितां दिव्यमालानुलेपनाम् । तां दृष्ट्वा देवदेवस्य प्रियो सर्वे दिव्योक्तसः ॥
ऊचुः प्राञ्जलयो देवीं प्रसन्नं कुरुते प्रियम् । श्रेष्ठोऽस्मभ्यामभयंस्वामीयथा दद्यान्तथाकुरु
रत्र उवाच ।

इत्युक्ता सहस्रादेवीं प्रियं प्राप्य जनार्दनम् । प्रणिपत्य नमस्कृत्य साप्रसीदन्त्युवाचतम्
तां दृष्ट्वा महिषी स्वस्य प्रियो सर्वेभ्योहृदि । रक्षःशरीरजंकोपंतन्याजप्रीतयत्क्षणम्
अहमादाय तां देवीं समाहितव्य दद्यान्निधिः । कृपासुधाद्रदृष्ट्वायै निरिक्षतसुगन्धसिः
ततो जयजयत्युच्चैः स्तुयतांनमतां नदा । तद्वाट्टपिट्टिष्टानां सानन्दः सम्भ्रमोऽभवत्
ततो देवगणाः सर्वे हर्षनिर्भग्मानसाः । ऊचुः प्राञ्जलयो देवं नमस्कृत्य जगत्प्रति ॥
देवगणाऊचुः ।

द्रष्टुमन्यद्भुतं तेजो न शक्तास्ते जगत्प्रते । भन्यद्भुतमिदं कथं यद्वाट्टपटाद्भुतम् ॥
जगत्प्रममाकान्तं तेजस्तीक्ष्णतरं तत्र । द्रष्टुं स्यात्तु न शक्ताःस्मः सर्वे एवदिव्योक्तसः

महादेव उवाच ।

इत्यग्निस्तु त्रिवुपेक्षेजस्तदनिर्माणम् । उपसंहृत्य देवेशो कथुव मुमूर्क्षतः ॥१३८॥
शम्भोर्दण्डसदृशः पुण्डरीकनिभेक्षणः । सुधामयसटापुत्रविमुक्तोदितिभः शुभः ॥
नानावस्त्रमपैर्दिव्यः केयूरः षट्कान्वितैः । बाहुभिः कल्पवृक्षस्य शाखीधैरिष सन्वृतैः
चतुर्भिः कोमलैर्दिव्यैरन्वितः पद्मेभ्यः । जगत्सुमुत्सदृशैः शोभितः कल्पवृक्षैः ॥
शङ्खचक्रचूर्णितभ्यामुदयालुभ्यां विराजितः । वरदाभयहस्ताभ्यामितराभ्यां नृक्षेपरी ॥
धौपस्वर्कास्तुभोरम्को वनमालाविभूतिः । उपहितकण्ठ्यांश्चपुण्डलाभ्यां विराजितः
हासकेयूरकटकैर्मण्डितः समन्वृतः । सज्जाम्बून्यधिया मुक्तो राज्ञे नारदः ॥१४१॥
तस्मादृमिहं मे दृष्ट्वा देवताः समहर्षयः । भानन्दाधुज्जलैः मित्ता हर्षनिर्भग्मेनमः ॥
भानन्दसिन्धुमग्रास्ते नमःभक्तिरम्भाम् । भयंवातामुराग्येरां दिव्यपुष्पममणैः ॥
वस्तुभ्यो मुपायूर्ध्वमिषिष्य सनातनम् । वस्त्रैरामणैर्मण्यैः पुष्पैर्पुष्पममणैः ॥
दिव्यैर्विदेविदेरीषैर्विष्वा नृक्षेपतिम् । मुष्टुदुः स्तवैर्दिव्यैर्मन्त्रैर्मन्त्रैः ॥१४८॥
तत्र प्रसन्नो लज्जमग्रास्तेरामिष्टावरान्दो ।

आदिग्या वसन्तो रुद्रा विश्वेदेवा मरुद्गणाः । सर्वाङ्गेषु प्रदृश्यन्ते गन्धर्वाश्चासथ ये
 इत्थं निभृगवस्तस्य दृश्यन्ते परमात्मनः । धीर्वाक्मकीम्नुमोर्गम्कः घनमालाविभूतिम्
 शङ्खवागवशाङ्गशाङ्गाङ्गिर्हनिमियुतम् । सर्वोपनिगदामथे दृष्ट्वा दैत्येभ्यस्तमजः ॥११॥
 तपोधृजलमिताङ्गः प्रणनाम मुहुर्मुहुः । दैत्येन्द्रस्तु हरिं दृष्ट्वा क्रोधान्मृत्युवशे पितॄ
 योर्दं गङ्गं समुद्यम्य नृसिंहं तमभिद्रवत् । अथ दैत्यगणाः सर्वे लब्धसञ्ज्ञा महाशला
 श्यान्यायुधानि चाऽऽदाय हरिं जघ्नुस्त्वयान्विताः ।

पलायकाण्डानि यथा घर्शो क्षिप्तान्यनेकशः ॥ ११३ ॥

तथैव भस्मतां यान्ति महात्माणि हरेस्तनी । तान्यनीकानि दैत्यानां दृष्ट्वा नरहरिस्तदा
 सट्टेर्ददात् च ज्वालामालाविरचितस्कृटेः । नृकेसरिसटोदुभूतवह्निना दानवा भृशम् ॥
 निहतास्तत्क्षणात्सर्वे निःशेषतद्भृद्वलम् । प्रहादं सानुगं हित्वाभस्मिनेषांश्चतुर्वेदे
 क्रोधाद्देत्यपतिः सङ्गमारुण्याऽभिप्रपद्यत । सङ्गद्वस्तं तु दैत्येन्द्रं जग्राहेकेन बाहुना ॥
 पातयामास देवेशो यथा शालां महानिलः । गृहीत्वा पतितं भूमीं महाकायं नृकेसरी
 स्योत्सङ्गे स्थापयामास ददर्शाऽसौ मुलं हरेः । विष्णुनिन्दाकृतं पापं द्रोहवैष्णवजंतया
 नृसिंहस्पर्शनादेव निर्मस्मितमभूत्तदा । अथ दैत्येभ्यस्त्वाऽथ महद्गात्रं नृकेसरी ॥१२॥
 नखैर्विदारयामास तीक्ष्णैर्वज्रनिभैर्नखैः । सनिर्मलात्मा दैत्येन्द्रः पश्यन्साक्षान्मुखं हरेः
 नखनिर्मलहृदयः कृताघोर्विजहायसूत्र । तद्गात्रं शतधा भित्त्वा नखैस्तीक्ष्णैर्महाहरिः
 आकृष्याऽन्त्राणि दीर्घाणि कण्ठे संसक्तवाग्निमान् ।
 अथ देवगणास्सर्वे दृष्ट्वा तत्र नृकेसरिम् ॥ १२३ ॥

प्रदहन्तं जगदीपं कालाग्निमिव मेनिरे । अथ देवगणाः सर्वे मुनयश्च तपोधनाः ॥१२४॥
 ब्रह्मर्षौ पुरस्तरुष शनैः स्तोतुं समाययुः । ते प्रसादयितुं भीता ज्वलन्तं विष्णोमुग्रम्
 मानरं जगतां धार्त्र्यं चिन्तयामासुर्गर्भरीम् । हिरण्यवर्णा हरिणीं सर्वोपद्रयनाशिनीम्
 विष्णोर्नित्यानवच्छाङ्गी ध्यात्वा नारायणी शुभाम् ।
 देवीसूक्तजपैर्मक्त्वा नमश्चक्रुः सनातनीम् ॥ १२५ ॥

तैश्चिन्त्यमाना सा देवी तत्रैवाग्नेर्विभूतदा । अतुर्मुजाविशालाक्षी सर्वाभरणभूषिता

एकोनवत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः] * कथयपठनविष्णुस्नयनवर्णनम् ७ ८२६

एवं चकार धर्मेण राज्यं दैव्यपतिर्वली । इन्द्रादित्रिदशास्तस्य किङ्कराः समुपस्थिताः
ऐश्वर्यं त्रिषु लोकेषु बुभुक्षे बलदर्पद्वन् । भृष्टराज्यं सुतं दृष्ट्वा तस्याऽपि हितकाम्यया ॥
कथयते भार्यया सार्द्धं तपस्नेपे हरिं प्रति । अदित्या सह धर्मात्मा पयोधनसमन्वितः
भर्चयामास देवेशं पद्मनाभ जनार्दनम् । ततो धर्यसहस्राणि तेन सम्पूजितो हरिः ॥ ६ ॥
तत्रैवाऽऽविरभूत्तस्य देव्या सह स्नातनः । नं दृष्ट्वा पुण्डरीकाक्षं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥
इन्द्रनीलमणिश्यामं सर्वाभरणभूषितम् । स्फुरन्किरीटकेयूरहारकुण्डलशोभितम् ॥ ११ ॥

कौस्तुभोद्भासितोरम्बकं पीतवस्त्रेण घेष्टितम् ।

धिया सह समासीनं मण्डपेन्द्रे महान्मनि ॥ १२ ॥

तं दृष्ट्वा जगतामीशं हर्षनिर्भरचेतसा । पत्न्या सह नमस्कृत्य नृपय द्विजसत्तमः ॥

कथय उवाच ।

नमो नमस्ते लक्ष्मीश सर्वज्ञ जगदीश्वर । सर्वात्मन्सर्वदेवेश' मृष्टिमंहासकारक ! ॥
भनादिनिधनान्तवपुने विश्वधारिणे । नमस्ते धेद्वेद्वाङ्मवपुने सर्वचक्षुषे ॥ १५ ॥
सर्वान्मने नमस्तुभ्यं नमः सूक्ष्मतराय च । कल्याणगुणपूर्णाय योगिध्येयात्मने नमः
नमो नित्यकुमाराय धीमूर्नीलाधिपाय च । नित्यमुक्तैकभोगाय परधाम्नि स्थिताय च
चतुरात्मधमस्तुभ्यं चतुर्वर्ह नमोऽस्तुते । पञ्चावस्थाय च तुभ्यं नमस्ते पाञ्चकालिक,
पाञ्चकालिकनिष्ठैस्तु योगिभिः पूज्यसे सदा ।

पञ्चार्थतत्त्वविदुषां पञ्चसंस्कारशालिनाम् ॥ १६ ॥

पञ्चावस्थं स्वरूपं ते विज्ञेयं सततं हरे ! चतुर्धापरिपूर्णात्मधियनं कथयो विदुः ॥ २० ॥
त्वत्प्रमूर्ति जगत्सर्वं पुनर्नित्य किङ्कराः । श्रयीमयाः कर्मनिष्ठा ये द्विजा भक्तवत्सलाः
तेषां द्येक्षणादेव भयशब्धविमुक्तये । नमोऽस्तु त्रिजगदाध्रे स्वयं धाम्नेऽमिलात्मने
धाम्ने विधाम्ने विधाय विधरूपायते नमः । नारायणाय कृष्णाय धामुदेवाय शार्ङ्गिणे
विष्णवे त्रिष्णवे तुभ्यं शुद्धसत्ताय ते नमः ॥ २२ ॥

महादेव उवाच ।

श्यादिस्तुतिभिः सम्यगस्तूयमानो महर्षिणा । प्राहगर्भाख्यायावा परितुष्टो जनार्दनः

ततो देवगणैः सार्धं सर्वेशो भक्तवत्सलः ॥ १४६ ॥

प्रह्लादं सर्वदैत्यानां चक्रे राजानमव्ययम् । आभ्यास्य भक्तं प्रह्लादमपिप्लव्य सुरांत
ददौ तस्मै धरानिष्ठान्भक्तिचाऽव्यभिचारिणीम् । ततो देवगणैः सर्वैः स्तूयमानो नृकेस
विकीर्णपुष्पवर्णश्च तत्रैवाऽन्तरधीयत । ततः सुरगणाः सर्वे स्वं स्वं स्थानं प्रवेदिरे
पुनश्च यज्ञभागान्स्वान्बुभुक्षुः प्रीतमानसाः । ततो देवाः सगन्धर्वानिरातङ्गास्तदाऽभ्य
तस्मिन्हते महादैत्ये सर्वे एव प्रहर्षिताः । प्रह्लादस्तु तदा चक्रे राज्यं धर्मेण वैष्णव
हरेः प्रसादाद्दुष्पुं तु राज्यं वैष्णवसत्तमः । बहुभिर्यज्ञदानाद्यैर्त्तयित्वा नृकेसमि
काले हरिपदं प्राप योगिगम्यं सनातनम् । एतत्प्रह्लादचरितं ये तु शृण्वन्ति नित्यम
ने सर्वे पापनिर्मुक्ता याम्यन्ति परमांगतिम् । एतत्ते कथितं देवि ! नृसिंहं धीमवं हरे
शेषां च धीमवावस्थां शृणु देवि ! यथाक्रमम् ॥ १५७ ॥

इति श्रीपाशे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरेण्यष्टे उमाग्रहेभ्यः सप्तम्यां
नृसिंहप्रादुर्भाषो नामाऽष्टाविंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३८ ॥

एकोनचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः

बलिराजोपाख्यानं वामनप्रादुर्भाषणम्

रुद्र उवाच ।

प्रह्लादस्य सुतो जज्ञे विगीयनार्त्तरितः । तस्य पुत्रो महाबाहू रजिर्विभक्तः प्रातः ॥ १ ॥
स तु धर्मविशं धेष्टु गत्यमग्नो जितेन्द्रियः । हरेः विषमोभक्तो नित्यं धर्मतः शुचि
स जित्वा सकलादेवार्त्तान्द्रोक्ष्य मामरुद्रजान ।

वीर्योदात्तस्यतो ब्याप्य राज्यं चक्रे महाबलः ॥ ३ ॥

अहं ह्येवमवा नृपित्री बहूनां कथं प्रह्लादः । मायः पूर्णं पूजाः शर्पाः पादपाः पञ्चशुक्तिपाः
हस्तार्त्तविधाः सर्वे कथाः पादविशुद्धिः । अर्घ्यं च त्रिंशत्पदाः शिरसाः विमलताराः ॥

चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः] ० धामनद्वारात्रिकमभूमियाचनवर्णनम् ० ८३१

चतुर्वेपथं देवं सघर्षेदाङ्गगोचरम् । मेखलाजितदण्डादिविहैरङ्कितमीश्वरम् ॥ ३ ॥
नं दृष्ट्वा देवताः सर्वे शतकतुपुरोगमाः । स्तुत्वा महर्षिभिः साङ्गे नमश्चकुर्महीजसम्
ततः प्रसन्नो भगवान्प्रोवाच सुरसत्तमान् ॥ ४ ॥

धामन उवाच ।

किं कर्तव्यं मया चाऽद्य तदुद्भूत सुरसत्तमाः ! ॥ ५ ॥

श्रीशङ्कर उवाच ।

ततः प्रहृष्टास्त्रिंशस्तमुचुः परमेश्वरम् ॥ ६ ॥

देवाञ्जनुः ।

अस्मिन्काले बलेर्यज्ञो घटते मधुमूदन ! । अप्रत्याप्यान्कालोऽयं तस्य दैत्यपते-प्रभो!
याचित्वा विदितं लोकं तन्नस्त्वं दातुमर्हसि ॥ ७ ॥

शङ्कर उवाच ।

इत्युक्तस्त्रिंशोऽसर्वैराजगाम बलिं हरि । यागदेशे समासीनमुपिभिस्तादृमष्टभिः ॥
अभ्यागतंतु तंदृष्ट्वा सहस्रोत्थाय दैत्यराट् । अभ्यागतः स्वयं विष्णुरितिहाससमन्विनः
गुज्यामास विधिना निघेश्य फुसुमासने । प्रणिपत्य नमस्कृत्य प्राह गदूदया गिरा ॥

बलिकृत्याच ।

धन्योऽस्मि हृतहृत्योऽस्मि सफलं मम जीवितम् ।

त्वामर्चयित्वा विद्रेन्द्र ! किं करोमि तव प्रियम् ॥ ११ ॥

आगतोऽसि यदर्थन्तं मामुद्दिश्य द्विजोत्तम ! । तत्प्रयच्छामि ते शीघ्रं ब्रूहि चेदविनायक !

शङ्कर उवाच ।

ततः प्रहृष्टमनसा तमुवाचमहीपतिम् ॥ १३ ॥

धामन उवाच ।

ऋणु राजेन्द्र ! घट्टयामि ममागमनकारणम् । अत्रिकुण्डम्य पृथिवीं देहि दैत्यपते ! मम
मम त्रिविक्रममितां नान्यदिच्छामि मानद ! । सर्वेषामेव दानानां भूमिदानमनुत्तमम् ॥
यो ददाति महौ राजा विप्रायाऽकिञ्चनाय वै । अद्रष्टुमात्रामपि वा स भवेत्पृथिवीपतिः

श्रीमहादेव उवाच ।

सन्तुष्टोऽहं श्रितधेयु र्वयमागतया ममर्जितः । यः पूर्णाय भद्रं ते करोमि तावच्छ्रितः ।

महादेव उवाच ।

ततः प्राह हर्षादिर्गं भागेया मह कश्यपः ॥

कश्यप उवाच ।

पुत्रत्वं मम देवेशं साध्याप्य स्वर्गिणां हितम् । कुरुष्व यत्किना देव त्रैलोक्यं निजिर्जनयन् ।

इन्द्रस्याऽप्यरजो भूत्वा उपेन्द्र इति विभ्रुतः । येन केन च मार्गेण यत्किं निजित्य मायया ।

त्रैलोक्यं मम पुत्राय देहि शक्याय शाश्वतम् ॥ २८ ॥

महादेव उवाच ।

इत्युक्तस्तेन विषेण तथेत्याह जनार्दनः । संसृपमानस्त्रिदशैस्तत्रैवाऽन्तरर्धीशतः ॥ २९ ॥

एतस्मिन्नेव काले तु कश्यपस्य महात्मनः । अदित्या गर्भमागच्छद्भगवान्भूतमावनः ।

तस्मिन्काले यत्किं मार्गं दीर्घसत्रं महातपाः । यच्छुं महर्षिभिः सार्द्धं मारेमे तद्विधानम् ।

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चरात्राशङ्कसाहस्रं संहितायां उत्तरे खण्डे उग्रामहेवमन्वारे

धामनप्रादुर्भावोनामैकोनचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३६ ॥

चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः

बटुवेषधारिणा वामनेन बलियागे मत्वा यज्ञार्थं त्रिपदक्रमं पृथिव्यायाचनं-
तत्प्रीकृतौ च पदद्वयेन भूलोकादिमन्त्रलोकमायनं ब्रह्ममण्डले गङ्गोत्पत्तिवर्णनञ्च

श्रीमहादेव उवाच ।

अथर्वसहस्रान्ते सर्वलोकमहेष्यम् । अदितिर्जनयामास धामनं पिण्डुमरुतम् ॥ १ ॥

श्रीवत्सकीस्तुमोऽम्बं पूर्णैरुदुमद्राद्युतिम् । गुन्दरं पुण्डरीकाक्षमतिवर्णतमं हरिम् ॥

चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः] * ब्रह्मकमण्डलीगङ्गाविर्भाववर्णनम् ५ ८३३

पादेनैकेन वपुनो विक्रम्य मधुसूदनः । उघ्राव दैत्यराजेन्द्र किङ्करोमीति शाश्वतः ॥३३॥
तद्वै त्रैविक्रमं रूपमीश्वरस्य महौजसम् । हितार्थमपिदेवानामृषीणां च महात्मनाम् ॥
न द्रष्टुमपि शक्यं स्याद्ब्रह्मणः शङ्करस्यच । तत्पदं पृथिवी सर्वामाक्रम्य गिरिजेशुभे,
अतिरिक्तं समभवच्छतयोजनमायतम् । दिव्यं चक्षुर्ददी तस्मै दैत्यराजे सनातनः ॥३६॥
तस्मै सन्दर्शयामास स्वकं रूपं जनार्दनः । तद्विश्वरूपं देवस्य दृष्ट्वा दैत्येश्वरो बलिः ॥
प्रहर्षमनुलं लेभे सानन्दाधुपरिप्लुतः । दृष्ट्वा देवं नमस्तुभ्य स्तुत्वा स्तुतिभिरेव च ॥
प्राह गङ्गादया वाचा ब्रह्मणेनाऽन्तरात्मना ॥ ३८ ॥

बलिरुवाच ।

न्योऽस्मि वृजदृत्वोऽस्मि त्वोद्गृह्णाम्येश्वरम् । लोकत्रयं त्वमेवैतद्गृहाण परमेश्वरं
थीशङ्कर उवाच ।

य सर्वेश्वरो विष्णुर्द्वितीयं पदमध्ययम् । ऊर्ध्वं प्रसाधयामास ब्रह्मलोकान्तमच्युतः ॥
तत्प्रब्रह्मोपेतं सर्वदेवसमावृतम् । पदेन परिपूर्णोऽभूदच्युतस्य शुभानने ॥ ४१ ॥
तः पितामहो ब्रह्मा चक्रपद्मादिविहितम् । पादं तद्देवदेवस्य हर्षसङ्कुलचेतसा ॥४२॥
धन्योऽस्मीति वदन्ब्रह्मा गृहीत्वा स्वकमण्डलुम् ।

अतथा प्रक्षालयामास तत्र संस्थितवारिणा ॥ ४३ ॥

क्षप्यममवत्तोयं तस्य विष्णोः प्रभावतः । तृतीयं मेरुशिखरे पपात विमलं जलम् ॥
गतः पावनार्थं वै चतुर्दिक्षु प्रवाहितम् । सिता चाऽलकानन्दाव चक्षुर्भद्रा पथाक्रमम्
तन्नाऽलकानन्दाव मेरोर्दक्षिणतः स्मृता । त्रिधानास्त्रा त्रिपथगा त्रिबोनालोकपावनी
त्रयोऽमन्दाकिनी प्रोक्ता त्वधो भोगवतीतथा । मध्ये देगवतीगङ्गा पावनार्थं कृणांशिवा
तां दृष्ट्वा मेरुमध्येतु प्रसवन्तो शुभानने ॥ आत्मनः पावनार्थाय शिरसाऽहमधारयम् ॥
देव्यं वर्षसहस्रं तु धृत्वा गङ्गाजलं शुभम् । शिवत्वमगमं देवि! मयंलोकेषु पूजितः ॥
यो बहेच्छिरसा गङ्गातोयं विष्णुपदोद्धपम् । प्राशयेद्वा जगत्पूज्यो भविष्यतिनसंशयः
गङ्गागङ्गेति योऽन्याधो जनानो शनैरपि । मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति
ततो भगीरथो राजा गौतमश्च महात्माः । तपसा पूजयित्वा मां गङ्गायं समशक्त

न भूमिदानमदमं न विप्रमिह निगमं । भूमि नः प्रतिगृह्णानि भूमि यद्य प्रचलति ॥
 उवाच भौतुण्यकर्मानां निषेधे स्वर्गगामिनी । तस्माद्भूमि महागजप्रचलति त्रिलोक्ये
 गतव्या मही शतं मातृशतं महीपते । जगत्प्राप्तानं तन्नाम भू ! भविष्यति ॥

शङ्कर उवाच ।

गतं प्रहृष्टदमस्वर्गं ग्यात् महीपतिः । तस्मै मदीप्रदानं तु यत्तु मेने विधानः ॥ २१ ॥
 नं दृष्ट्वा नैवराजं नं तदा तस्य पुरोहितः । उवाच हार्त्वा दानं मा गतव्या मही

शुक्र उवाच ।

एष विष्णुः पश्येदेषः संप्रार्थितो नृप ! वञ्चयित्वा महीमथा त्वत्प्राप्तुमिहाऽऽ-
 नमाममही न दातव्या तस्मै राजन्महात्मने । अन्यमप्ये प्रयच्छाम्य वचनमम भू

श्रीशङ्कर उवाच ।

मनः प्रहस्य राजाऽसौ नं गुरुं प्राह धैर्यतः ॥ २२ ॥

बलिरुवाच ।

प्रीतयेवासुदेवस्य सर्वं पुण्यं हतं मया । अयं धन्योऽस्म्यहं विष्णुः स्वयमेवाऽऽगतो री-
 तस्य प्रदेयमेवाऽद्य जीविनं च महत्सुखम् । तस्मादस्मै प्रयच्छामि त्रिलोक्यमपि माविम

श्रीशङ्कर उवाच ।

इत्युक्त्वा भूपतिस्तस्य पादौ प्रक्षालय मक्तिः । वाञ्छितां प्रददौ भूमिं चाग्निपूर्वं विधानात्
 परिणीय नमस्कृत्य दत्त्वा चैव दक्षिणां वसु । प्रोवाच तं यदु विप्रं प्रहृष्टेनाऽन्तरात्मना

बलिरुवाच ।

धन्योऽस्मि हृतहृत्स्योऽस्मि तव दत्त्वा मही द्विज ! ।

यत्रेष्टं तव विषेन्द्र ! तद्गृहाण महीमिमाम् ॥ २३ ॥

श्रीशङ्कर उवाच ।

समुवाच नृपं विष्णुं राजस्तव समीपतः । मापयामि पदेनाऽद्य पृथिवीं तव पश्यतः ॥
 इत्युक्त्वा स्वयं रूपं तद्विहाय परमेश्वरः । त्रिचिन्मयपुर्णं त्वा जगद्गृह्णीमिमाम् ॥
 पञ्चाङ्गकोटिविस्तीर्णां ससमुद्रमहीधिगाम् । समागतां च सर्वीषां सदैवातुरमांशुनाम्

एकवर्त्तारिषादधिकद्विशततमोऽध्यायः] जमदग्निपत्न्ययापरशुरामजन्मकथनम् ८३५

इन्द्र उवाच ।

वरं वृणीष्व विम्रेन्द्र ! यत्ते मनसि वर्त्तते ॥३॥

ईश्वर उवाच ।

नतः प्रोवाच विप्रर्षिः परितुष्टं शतक्रतुम् ॥ ४ ॥

जमदग्निरुवाच ।

सुरमि देहि मे देव ! सर्वकामदुघां सदा ॥ ५ ॥

ईश्वर उवाच ।

नतः प्रसन्नो देवेशस्तस्मै विप्राय गोत्रभिन् । प्रददौ सुरमिं देवो सर्वकामदुघां तदा ॥
स लब्ध्वा सुरमिं देवो जमदग्निर्महातपाः । उवाच महदैश्वर्यैः शतक्रतुरिवाऽपरः ॥३॥
रेणुकस्य सुतां रम्यां रेणुकां नामनामतः । उपयेमे विधानेन जमदग्निर्महातपाः ॥८॥
त्वासह स धर्मात्मा रेमे वर्षाण्यनेकशः । पौलोम्या शुभयादेव्या यथासङ्कन्दनोविभुः
तत्सपुत्रकामत्वादिष्टिं चक्रोऽनुधार्मिकः । इष्ट्या सन्तोषयामास पात्रश्रासनमीश्वरम्
परितुष्टः शचीभर्ता ददौ पुत्रं महाबलम् । महीजम् महाबाहुं सर्वशत्रुप्रतापनम् ॥११॥
तथ कालेन विम्रेन्द्रो रेणुकायां शुचिस्मिते ॥ पुत्रमुत्पादयामास महावीर्यं बलान्वितम्
चेष्णोरंशांशमागेन सर्वलक्षणलक्षितम् । तस्मिन्सुने महावीर्यं भृगुस्तस्य पितामहः ॥
नाम चास्मैददौ हर्षाद्विष्णोरंशोपलक्षितम् । चक्रेऽयं नामधेयस्तु रामइत्यस्यशोभनम्
जमदग्नेः समुत्पन्नो जामदग्न्य इतीरितः । तद्गार्ग्यान्ययः सोऽपि ववृधे द्विजपुङ्गवः ॥
उपनीतस्तदा काले सर्वविद्याविशारदः । तपस्तप्तुं जगामाऽथ शालिग्रामाचलं प्रति ॥
ददर्श कश्यपं तत्र ब्रह्मर्षिममूर्तो जसम् । इष्ट्वा प्रणम्य हर्षेण पूजयामास भार्गवः ॥१७॥
तेन सम्पूजितस्सम्यङ्महीचिन्तक्यो द्विजः । विधिना प्रददौ तस्मै मन्त्रं घेष्णवमव्ययम्
लब्धमग्नस्तदा रामः कश्यपात् महात्मनः । पूजयामास विधिना सतदा कमलापनिम्
यदक्षरं महामन्त्रं जपन्नेव दिवानिशम् । ध्यायन्कमलपत्राग्रं विष्णुं सर्वगतं हरिम् ॥
तपस्तेपे स धर्मात्मा बहुवर्षाणि भार्गवः । जितेन्द्रियस्तु यतयावतदा तर्षा महातपाः
जमदग्निस्तु विप्रर्षिः स्खितो गङ्गातटे शुभे । चकार विधियद्वमं यज्ञदानादिकं महत् ॥

सर्पलोपहितार्थाय तां गङ्गां वैष्णवीं प्रीत्याम् ।

तयोर्हं सामददां प्रीत्या देवि ! सन्निधिराम् ॥ ५३ ॥

गौतमोऽन समानीता गौतमी तेन कीर्तिता । मागीरणीनि विख्याता तेन राजा कृतम्
प्रसङ्गात्ते समाख्यातं गङ्गातन्माऽप्यनुगमम् । ततो नारायणः श्रीमान्बलेदित्यनेन
रसातलं शुभं श्लोकं प्रददौ भक्तवत्सलः । सर्वेषां दानधानां तु नागानां वात्सल्येन
राजानं तु बलि चप्रेः वापदाभूतसङ्गपम् । प्रतिगृह्य बलेर्लोकान्बदुषेण दैत्यहा
महेन्द्राय ददौ प्रीत्या कारयपो विष्णुरव्ययः । ततो देवाः सगन्धर्वा ऋषयश्च महर्षयः
तुष्टुषुः स्वयनेर्दिव्यैः पूजयामासुरच्युतम् । संक्षिप्य तन्महद्वृषं तेषां सन्दर्शनात्
सम्पूज्यमानत्रिदशैरन्तर्धानं यया दृष्टिः । इत्थं सुरक्षितः शक्तो विष्णुना प्रमविष्णु
त्रैलोक्यं महदैश्वर्यमघाप त्रिदिवेश्वरः । एतत्ते सर्वमाख्यातं धामनं वैभवं शुभम्
शेषं यद्वैभवं देवि ! तद्वक्ष्यामि यथाकृमात् ॥ ६१ ॥

इति श्रीपादो महापुरुषो पञ्चपञ्चाशत्साहस्रं संहितायां उत्तरे खण्डे उमासहे
सम्वादेवामनवाहुर्मांशो नाम चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५० ॥

एकचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः

परशुरामचरित्रप्रसङ्गे जमदग्निहृदयाधिपत्योः कामधेनुप्राप्त्यैविवादोपुद्ग

जमदग्निहननम्परशुरामकृतानिःशत्रापृथ्वीपर्जनम्

ईश्वर उवाच ।

भृगुपुत्रो महानाथी जामदग्निर्द्विजोत्तमः । समस्तयेदयेदाङ्गपारगश्च महातपाः ॥ १ ॥
तपस्तेषु स घमात्मा महेन्द्रं प्रति मामिनि ॥ राक्षस्यैर्ययं गङ्गायाः पुलिने शुभे ॥

ततः प्रसक्तः प्राहेदं भगवान्पाकशाननः ॥ २ ॥

नकचत्वादिदधिकद्विंशतमोऽध्यायः]* पशुरामस्यकातर्वायनगरगमनम् ० ८३७

रामस्तु देवदेवेशं पूजयामास भार्गवः । तेन सम्पूजितो देवः प्रसन्नः प्राह केशवः ॥

धर्मगवानुवाच ।

प्रीतोऽस्मितपसा वन्तः भवतो नित्यात्मनः । सत्प्रदास्यामि ते विप्रमच्छन्ति परमां शुभाम्
भावेशितोऽप्य मच्छन्तया जहि दुष्टाधपोत्तमान् । भूभारकविनाशाय देवतातां हिताय ये
ईश्वर उवाच ।

इत्युक्त्वा प्रददौ देवः परशुं शत्रुधर्षणम् । धैर्यार्थं च महद्यापं दिव्याण्यस्त्राण्यनेकशः
दत्त्वा प्रीयाच भगवान्नामदग्न्यं जनार्दनतः ॥ ४३ ॥

धर्मगवानुवाच ।

मदोत्कटाक्षुषाहन्त्वा यदुराः परवीरहृदा । शृङ्गाण पृथिवीं सपां सागरगन्तां द्विजोत्तम !
पालयस्व च धर्मेण धीर्येण महतामृतः । कालेन मत्पदं वाऽपि मत्प्रसादाद्गमिष्यसि ॥
ईश्वर उवाच ।

इत्युक्त्वाऽन्तर्हितो देवं वरं दत्त्वा द्विजन्मने । रामोऽपि चाऽधमहमाश्रयोऽपि नृराधमम्
पितरं निहतं दृष्ट्वा भार्गवः क्रोधमूर्च्छितः । निःशस्त्रं कर्तुमन्विच्छन्महोत्तमसमाकुलाम्
जगाम दैह्यपनेनेनगरं नृपसम्भृतम् । क्रोधाप्येशश्चन्द्रनाभो दार्यनिष्ठदुदायुधः ॥ ४८ ॥
तं दृष्ट्वा तत्पुरजना जामदग्न्यं महोजसम् । जाऽप्यन्यमानं ययुषाकालाग्रिमिष मे निरे ॥
भयार्ता विदूताः सर्वे राजानं दैह्याधिपम् । शत्रांसुप्तं महासख्यं सत्रांयुधमयनिष्पम्
धुत्वा स राजा नृडावयं प्राह पिस्मितचेतसा ॥ ५० ॥

दैह्याधिप उवाच ।

कोऽसौ मम पुराहारितायुधसंस्मिनो कदाह । महेन्द्रोष्णदमोषोऽग्निप्रोषापनदोऽपि वा
सायुधो मत्पुराहारि म्भ्यातुं गतो न कर्हिचिन् ॥ ५१ ॥

महादेव उवाच ।

इत्युक्त्वा पार्थिवेन्द्रोऽसौ निर्दुरात्ममहाबलान् । मेधासामन्तं दुष्टं गृहीतेश्चरदुर्मतिः
ने गत्वा दक्षुषोरं पुराहारि महाबलान् । स्वल्पमिष काल्यग्रिं दुर्निरीक्ष्यं स्पन्देन सता
नरव सन्द्रोनेऽप्यत्र न राजास्ये महाबलः । शरीरुक्तमात्मनं धीरं समन्तात्पश्यन्मुग्धम्

श्रेण्याः प्रगतादादिन्द्रस्य सङ्गुर्जास्तस्य सङ्गदः ।

कश्यपिन्द्रग मातलस्य दृष्ट्यापिपतिः प्रभुः ॥ २३ ॥

वित्तिया सर्वग्राहणि सर्वसैन्यसमावृताः । मार्गप्रस्थाऽऽश्रमप्रस्थात्रमन्त्रिणैर्हर्ष
 र्गर्माभ्या न महामार्गं ययन्दे मुनिसन्तमम् । पृष्टा तु कुजलं तस्य महर्षेर्भाषितात्मन
 प्रददौ कृपानिष्ठास्मै पराण्याभरणानि च । स न सम्पूजयामास राजानं गृहमानस
 मधुपर्केण विधिना पूजयित्वा कृपोत्तमम् । ससैन्याय कृपेन्द्राय भोजनं प्रददौ मुनि
 प्रार्थिता सुरभिस्तैत भाग्येण सुर्धमाता । सम्पूर्णसंप्रदानादि ससर्जं शयला तस्मै
 अक्षय्यमन्नपानादि तथा कृष्टं महातपाः । ससैन्याय कृपेन्द्राय प्रददौ मुनिसन्त
 तांदृष्ट्वा शयलांराजा कुतूहलसमन्वितः । स्पृष्ट्वा चाऽप्यकरोद्राजा तस्यांगवि सुदुर्लभं

अथाचत्सुर्गमि सप्र जमदग्नि नृपोत्तमः ॥ ३० ॥

पार्त्तय्योवाच ।

शायलां देहि मे विप्र! कपिलां सयंकामदाम् । अन्यधेनुसहस्राणि दास्यामि तव मुने

ईश्वर उवाच ।

इत्युक्तस्तेन राक्षऽह जमदग्निर्महातपाः ॥ ३२ ॥

जमदग्निश्वाच ।

न देया शयन्या राजन्मया तव महीपते ॥ इयं च देवदेवेन शक्रेण परिपार्ति
देवतानां धनं राजन्दातव्यं स्यात्कथं मया ॥ ३३ ॥

ईश्वर उवाच ।

इत्युक्तं स तदा राजा क्रोधेन कलुषीकृतः । बलाज्जग्राह शबलां सर्वसैन्यसमाहृततः ।
 बुद्धा महामाया शबला वरवर्णिनि ॥ जघान तस्य सैन्यानि शृङ्गेः सुपतलैर्घातयित्वा
 मुहूर्त्तेन तन्सैन्यं शबलाबलात् । मन्त्रद्वान्गता देवी ययोश्चान्तिकंशखसैन्यं निहनं दृष्ट्वा सोऽर्जुनः
 क्रोधमुच्छ्रितः । मुष्टिना ताडयामास मार्गं यन्निजसत्ताडितस्तेन बहुशो विकलाङ्गः
 प्रकलितः । पथात् सदसा भूमौ ममात् दिजघातत

न हत्वा मनुवंशांस्ताम्रामो नृपकुलान्तकः ॥ ७६ ॥

तु भूभृतां वंशं नाशयामास धीर्यवान् । हत्वा चोर्वीं तु निःक्षत्रांजमदग्निसुतोवली
मैत्रेयं महायज्ञं चकार विधिवद्विजिनः । प्रददौ विप्रमुख्येभ्यः सप्तद्वीपवतीं महाम् ॥
॥ महौ स विप्रेभ्यो जामदग्न्यप्रतापवान् । तपस्तप्तुंययौसोऽधनरनारायणाश्रमम्
ते कथितं देवि जामदग्न्यमहात्मनः । शक्यव्येशावतारस्य चरितं शार्ङ्गिणः प्रभोः
। आर्यं हि भवेत्तस्य शक्यव्येशान्महात्मनः । उपास्यो भगवद्वक्तैर्विप्रमुख्यैर्महात्मभिः
। कृष्णावतारी तु परिपूर्णो हि सद्गुणैः । उपास्यमानावृषिभिरपवर्गप्रदौ नृणाम्
। श्रीपादे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे उग्रामहेअर-
सम्वादे परशुरामचरितं नामैकचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२४३॥

द्विचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः

श्रीरामावतारवर्णनेस्वायम्भुवमनोस्तपःकरणत्रेतायांदशरथस्वराज्ञागृह-
रामावतारः श्रीरामवनवासोद्भववृत्तान्तवर्णनम्

रुद्र उवाच ।

व्यम्भुवो मनुः पूर्वं द्वादशार्णं महामनुम् । जजाग गोमतीतीरैर् नैमिषे विप्रले शुभे ॥
न वर्षसहस्रेण पूजितः कमलापतिः । मत्तो वरं कृणीष्येति तं ग्राह भगवान्हविः ॥
मनुरुवाच ।

ब्रह्मं भज देवेश त्रीणि जन्मानिवाच्युत ॥ त्वां पुत्रलालसत्येन भजामि पुरयोत्तमम्
रुद्र उवाच ।

इत्युक्तस्तेन सस्मृताः प्रोवाच सुमहागिरि ॥ ४ ॥

विष्णुर्वाच ।

गपिष्यति नृपभेष्टं यत्ते मनसि काङ्क्षितम् । समैव च महाप्रीतिरस्यै पुत्रव्यष्टेऽप्येव ॥

तामृष्टा सागुषान्तरार्थान्पार्थिवेन्द्रम्यकिङ्करान् । ग्रहसन्नाहयिषेन्द्रोत्तमदन्त्योमहा
पाशुराणम् उवाच ।

मार्गवाम्य सुतो रामः सम्प्राप्तोऽहं मगधमाः । ।

म्यपितुर्निधनात्सर्वान्हनिष्यामि नृपोत्तमान् ॥ ५७ ॥

कार्त्तवीर्यस्य रुधिरं मतिपत्रे निजमंगुतम् । दाम्प्यामि पिण्डदानं न तच्छिरःकालेनैव
महादैव उवाच ।

इत्युन्नास्ते महार्वीर्याः किङ्करान्तम्य भूपतेः । शरैस्तं ताडयामासुःपन्थलैरिवपावकम्

ततः क्रुद्धोमहार्वीर्योरामम्मत्यपराक्रमः । घैष्णवं चापमाहूय ज्यानिनादमयाऽकरोत्

नेन नादेन महता पूरितं भुर्धनत्रयम् । देवानामपि सन्त्रासो बभूव महद्दुःखम् ॥ ६१ ॥

ततः पाषकसङ्काशोराशुर्गैः सुमहाबलः । ताडयामास तान्वीरान्किङ्करान् महाबलान् ॥

हत्वा तु किङ्करान्स्तम्य पार्थिवस्य महात्मनः । कालाग्निग्विसन्तम्यौ सर्वभूतमयङ्क

थुत्वा तु किङ्करान्स्वम्य हताग्रामेणधीमता । हँहयाधिपतिर्वीरः क्रोधमरक्तलोचनः ॥

निर्ययौ सहसैन्येनयत्राऽऽस्तेमार्गवोऽव्ययः । तं दृष्ट्वा घोरसङ्काशं ज्वलन्तम्बेननेत्र

वस्ताः सर्वे जनास्तेत्र शङ्कमाना जनक्षयम् । ततो युद्धं महाघोरं रामस्य नृपतेस्तः

शस्त्रास्त्रपातनेभीमैर्मध्ययोरिव धर्यतोः । ततो रामो महातेजास्तत्सैन्यं नृपतेस्तदा

निर्दंदाह क्षणात्सर्वं घैष्णवास्त्रेणलीलया । ततः परशुना रामस्तीक्ष्णेनाऽग्निविषम

चिच्छेद् बाहुसाहस्रं कार्तवीर्यस्य दुर्मतेः । न शशाक महार्वीर्यो योद्धुं रामेण भूपति

नर्षवीर्यो बभूवाऽत्र पापेन स्येन दुर्मतिः । चिच्छेद् तच्छिरः क्रुद्धो रेणुकातनयो बली ॥

महाद्रिभृङ्गं वज्रेण यथा देवपतिर्वली । हत्वा सहस्रबाहुं तं जामदग्न्यः प्रतापवान् ॥

जघान पार्थिवान्सर्वान्क्रुद्धः परशुना मृधे । रामं दृष्ट्वा महारौद्रं पार्थिवाः पृथिवीतले ॥

भयान्तां विदुताः सर्वे नागाः केसरिणं यथा । विदुतानपि भूपान्नागपितुर्निधनमभ्युना

जघान मार्गवः क्रुद्धो नागानिव खगोभरः । निःशस्त्रं हतवान्सर्वं जामदग्न्यः प्रतापवान्

त्यक्ष भगवानेकमिच्छाकोः सुमहत्तुल्यम् । मातामहस्यान्यपन्थाद्रेणुकायवनादथ ॥

घरं वृणीष्य मे घत्स यत्ते मनसि यत्ते । ततः प्रोवाच दुरात्मा देवदानवरक्षसाम् ॥
 अवध्यत्वं प्रदेहीति सर्वलोकजिगीषया । ततोऽहं दत्तवांस्तरुम् राक्षसाय दुरात्मने ॥
 देवदानवयक्षाणामवध्यत्वं धरानने ॥ राक्षसोऽसौ महावीर्यो वरदानात्तु गर्धिनः ॥२७॥
 श्रीह्योकात्पीडयामास देवदानवमानुषान् । तेन सम्याध्यमानाश्च देवा ब्रह्मपुरोगमाः ॥
 भयात्ताः शरणं जग्मुरीश्वरं कमलापतिम् । हात्वाऽथ वेदनां तेगमभयाय सनानन ॥
 उवाच त्रिदशान्सर्वांग्रह्मरुद्रपुरोगमान् ॥ २६ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

राक्षो दशरथस्याहमुत्पत्स्यामि रथोःकुले । हनिष्यामि दुरात्मानं रावणं सहवान्धवम्
 मानुषं वपुरास्याहं हिन्मि देवतकण्ठकम् । नन्दिशापाद्वन्तोऽपि वानरत्वमुपागताः ॥
 कुरुष्व मम साहाय्यं गन्धर्वाप्सरसोत्तमाः ॥ ३० ॥

रुद्र उवाच ।

इत्युक्ता देवतामस्तर्वा देवदेवेन विष्णुना । वानरत्वमुपागम्य जजिरे पृथिवीतले ॥३१॥
 भार्गवेण प्रदत्ता तु मही सागरमेखला । दत्ता महर्षिभिः पूर्वं रघूणां सुमहान्मनाम् ॥
 वैद्यस्तमनोः पुत्रो राक्षां श्रेष्ठो महाबलः । इत्याकुरिनि विष्ण्यातमसर्वधर्मविदाप्सरः ॥
 तदन्यये महातेजा राजा दशरथो बली । भजस्य नृपतेः पुत्रः सत्यवाञ्छीलवाञ्छुचिः
 स राजा पृथिवीसर्वापालयामासवीर्यनः । राज्येषु स्थापयामास सर्वान्पार्थिवसन्तमान्
 कोसलम्यनृपस्याऽथ पुत्री सर्वाङ्गशोभना । कीसल्या नाम तांकन्यामुपयेमेसपार्थिवः

मागधस्य नृपस्याऽथ तनया च शुचिस्मिता ।

सुमित्रानाम तान्ना च द्वितीया तस्य भामिनी ॥३८॥

तृतीया कैकेयस्याऽथ नृपतेर्दुहिता तथा । भार्याऽभूत्पद्मवाक्षी कैकेयी नाम नामतः
 तामिः स्म राजा भार्याभिस्त्रिभिर्धर्मसंयुतः ।

रामायणम् अष्टमोऽध्यायः अष्टमोऽध्यायः अष्टमोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

स्मिन्निवसोत्तने काले तत्र तत्र भूपोत्तम !। त्वयि जातेष्वहमपि ज्ञातोऽस्मि त्वमुत्तम !

परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्टकृताम् ।

धर्मस्यैवापनार्णाय सम्यग्यामि त्वयाऽन्तः ॥ ७ ॥

रुद्र उवाच ।

एवं दृष्ट्वा परं तन्मै तत्रैवाऽन्तर्द्वेहरिः । भस्मापूत्रप्रथमं जन्म मनोः स्वायम्भुव
रूपेणामन्वयेषूप्ये राजा दशरथो ताम्भूत् । द्वितीयो यमुदेवोऽभूद्वृर्णानामन्वये ।
कलेर्दिप्यसहस्राब्दप्रमाणस्यान्त्यपादयोः । शम्भलप्राप्तके मुख्ये ब्राह्मणः सञ्जि-
नतो मुनिर्भवेत्तस्य मनोर्जन्मत्रयान्तरे । राघवः प्रथमं जज्ञे हृष्यस्तु तदन्तरम् ।

कल्किरूपी हृदि पश्चाद्ब्राह्मणस्य जनिष्यति ।

तस्य पत्नी महाभागा सुशीला नाम भामिनी ॥ १२ ॥

फौसल्या समभूत्पत्नी राक्षो दशरथस्य हि । यदुर्वंशस्य सवाऽय देवकी नामविभू-
हस्त्रितस्य विप्रस्य भार्या देवप्रभापुनः । एयमादृत्यमापन्ना त्रीणि जन्मानि शार्ङ्गि-
पूर्वं रामस्य चरितं धृश्यामि तव सुव्रते !। यस्य स्मरणमात्रेण विमुक्तिः पापिनाम्
हिरण्यकहिरण्यक्षी द्वितीयं जन्मसंघ्रितौ । कुम्भकर्णदशग्रीवापजायिता महाकपी

पुलस्त्यस्य सुतो विप्रो विश्रवानाम धार्मिकः ।

तस्य पत्नी विशालाक्षी राक्षसेन्द्रसुताऽनघे ! ॥ १३ ॥

सुकेशितनया सा स्यात्सुमालेर्दानवस्य च ।

केकसी नाम कन्याऽऽसीत्तस्य भार्या बृहन्नता ॥ १४ ॥

कामोद्विनातु सा देवी सन्ध्याकालेमहामुनिम् । रमयामास तन्वङ्गी यथेष्टं शुभसर्गा-
स्तकालसम्भवी गमोत्तस्यां जातोमहाबलौ । राघवः कुम्भकर्णश्च राक्षसलोकविभू-
कन्याभूषणत्तानामजाताऽतिविह्वलानना । कस्यचित्त्वयकालस्यतस्यांजातोविभीषण-
सुशीलो अग्रावद्वक्त-सन्ध्यावाग्यमर्वाग्रमुचिः । राघवः कुम्भकर्णश्च हिमवत्पर्यंतोत्तमे ।
महोत्तपसा मां वै पूजयामासतुर्मुशम् । राघवस्तस्य दुष्टात्मा स्थितिरकमलैः शुभै-
रुत्तमैः । इति ! दारुणैव कर्मणा । तत्तन्ममप्रथं सुधुः प्रहृष्टेनात्तरामन ॥ १५ ॥

हेत्वार्थिराधिकद्विशततमोऽध्यायः] *रामावतारेयविष्णुनामकरणवर्णनम् ॥ ८४३

तस्मिन्नन्तरे पत्नी सुमित्रा तन्व मध्यमा । तत्समीपं प्रयातासापुत्रकामा सुलोचना
र्षी दृष्ट्वा तत्र कौसल्या कैकेयी च सुमध्यमा । अर्धमर्द्धं प्रददतुस्ते तस्यैवायसं मयकम्
जन्माद्यपायसं दिव्यं राजपत्न्यसुमध्यमाः । सम्प्रभगर्भाः सर्वास्ताविरिजुः शुभ्रवर्णस
त्रासां स्वप्नेषु देवेश पीतयासा जनार्दन । शङ्खचक्रगदापाणिराविर्भूतस्तदा हरिः ॥
अथ काले मनोरम्ये मयुमासि शुचिस्मिते । शुक्ले नवम्यां विमले नक्षत्रेऽदितिदैवने
मध्याह्नसमये लने सर्वप्रहशुभान्विते । कौसल्या जनयामास पुत्रं लोकेभ्यं हरिम् ॥
इन्दीवरदलारामं कोटिकन्दं सत्रिभम् । एतदत्र विशालार्धं सर्वाभरणशोभितम् ॥ ६६ ॥
श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कं सर्वाभरणभूषितम् । उद्यद्दिनकरमण्डपकुण्डलाम्बां विराजितम्
अनेकमूर्धसङ्कुशं तेजसा महतावृतम् । परेशस्य तनो रम्यं दीपादुत्पन्नदीपवत् ॥ ६८ ॥
ईशानं सर्वलोकानां योगिधेयं सनातनम् । सर्वोपनिषदामर्धमनन्तं परमेष्ठिनम् ॥ ६९ ॥
जगत्सर्गस्त्रितये हेतुभूतप्रनामधम् । शरण्यं सर्वभूतानां सर्वभूतमयं विभुम् ॥ ७० ॥
समुत्पन्ने जगन्नाथे देवदुन्दुभयो दिवि । विन्दुः पुण्यवर्षाणि ववृषुः सुरसत्तमाः ॥
प्रजापतिमुखा देवा विमानम्या नभस्तले ।

मुद्गुबुर्मुनिभिः सार्द्धं हर्षपूर्णाङ्गविह्वलाः ॥ ७२ ॥

जगुर्गन्धर्वपत्नयो ननृदुध्वाऽप्सरोगणाः । ववृषुण्याः शिवा याताः सुप्रभोऽभूदिषाकराः
जम्बुलुब्धप्रयः शान्ता विमलाश्चक्षुःशो दरा । तन्वस राजा हर्षेण पुत्रं दृष्ट्वा सनातनम्
पुत्रेयसा वसिष्ठेन जातकर्तृतदाऽकरोत् । नाम चाऽस्मैदर्शयत् वसिष्ठो भगवांस्तदा
प्रिय, कमलशसिपदा रमणोऽप्यमहान्प्रभुः । तस्माच्छ्रीरामस्यम्यनामसिद्धं पुण्यजनम्
सहस्रनाम्ना श्रीरास्य नृपं मुनिजदं नृणाम् ।

विष्णुमासे समुत्पन्नो विष्णुतिम्यभिधीयते ॥ ७७ ॥

एवंतामाऽन्वदृष्ट्वाऽथ वसिष्ठो भगवानृचिः । परिणीयन्मन्त्रस्यन्तुत्वास्तुनिमिरेव
संकीर्त्येताममहदं मङ्गलार्थं महात्मनः । विनिर्ययोमहान्तामन्त्रान्पुण्यतमादृष्ट्वा
राजाऽथ पित्रमुक्तेभ्यो ददौ ववृषन् मुदा । गयामयुनदानं च कारयामास धर्मतः ॥
ग्रामाणां शतमाह्वं ददौ त्रिपुरलोकतमः । यन्त्रैरामरणैर्दिग्दैवैस्तद्दैवैर्वैरैरपि ॥ ८१ ॥

तस्यां राजा स धर्मात्मा उवाच मुनिसत्तमैः । पुरोहितेन विप्रेण वसिष्ठेन महामते
 राज्यं च कारयामास सर्वं निहतकण्टकम् । यस्मादुत्पत्स्यते तस्यां भगवान्पुत्रोत्तम
 तस्मात्तुनगरीपुण्या साप्ययोधेति कीर्तिता । नगरस्य परं धाम्नो नाम तस्याप्यभ्युदये
 यत्राऽऽस्ते भगवान्विष्णुस्तदेव परमं पदम् । तत्र सद्यो भवेन्मोक्षः सर्वकर्मनिवृत्तिः
 ज्ञाने तत्र महाविष्णो नराः सर्वे मुदं ययुः । स राजा पृथिव्यां सर्वां पालयिष्यानुभ
 वयजह्वेष्णवेष्ट्या च पुत्रार्थं हरिमच्युतम् । तेन सम्पूजितः धीमो राजा सर्वगतो
 वैष्णवेन तु यज्ञेन वरदः प्राह वेशयः । तस्मिन्नाविरभूदस्मी यज्ञरूपो हरिस्तदा ॥४॥
 शुद्धजाम्बूनदप्रभ्यः शङ्खचक्रगदाधरः । शुक्लाम्बरधरः धीमान्सर्वभूषणभूषितः ॥५॥
 धीवत्सर्कस्तुभोरस्को घनमालाविभूषितः । पद्मपत्रविशालाक्षधनुर्शङ्खद्वार्षी
 सत्याङ्गुष्पथिया सार्द्धमाविरासीद्रमेभ्यः । वरदोऽस्मीति ते प्राह राजानं भक्त्यस्तन
 नं दृष्ट्वा सर्वलोकेषां राजा हर्षसमाकुलः । वचन्दे भार्यया सार्द्धं प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
 प्राञ्जलिः प्रणतो भूत्या हरेर्गद्गदया गिरा । पुत्रस्य मे भजेत्याह देवदेवं जनार्दनम् ॥
 ततः प्रसन्नो भगवान्प्राह राजानमच्युतः ॥५॥

विष्णुरवाच ।

उत्पन्न्येष्टं नृपधेष्टं देवलोकहिताय ये । परित्राणाय साधुनां राक्षसाणां यथाय वा
 मुक्तिं प्रदातुं लोकानां धर्मसंस्थापनाय च ॥ ५५ ॥

महादेव उवाच ।

युनयापायमं दिव्यं हेमपात्रस्थितं दृष्टम् । लब्ध्वा हस्तस्थितं शुचिपात्रिकापवर्णीहृदि
 विष्णुरवाच ।

ये ये पायमं राजस्यतीर्थस्थानं गच्छन् । देहि ते नक्तपात्राण्यु उत्पन्न्यामे मां तत्रा
 महादेव उवाच ।

युष्मन् मुनिभिः सदैः कृत्यमानोत्तमैः । ज्ञानमार्तदर्शविष्णोऽन्तर्भावान्तरात्मना
 स राजा दत्तं दृष्ट्वा च पत्नीं श्रीहो कर्त्तव्यमीम ।

विष्णोः कृत्यं विदुः पत्नीं पत्नीं पत्नीं ॥ ५६ ॥

द्विचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ विध्वामित्रयज्ञेरामद्वारा रक्षोहननम् ॥ ८४ ॥

धृत्वा वक्षसि चार्वङ्गी मालामम्लानपङ्कजाम् । सीतामुखे समुत्पन्ना यालभावेन सुन्दरी
तां दृष्ट्वा जनको राजा कन्यां वेदमयीशुभाम् । उद्धृत्याऽपत्यभावेन पुत्रोपमिथिलापतिः
जनकस्य गृहे रम्ये सर्वलोकेऽभ्यप्रिया । ववृधे सर्वलोकस्य रक्षणार्थं सुरैर्ध्वजः ॥ १०९ ॥
एतस्मिन्नन्तरे देवि! कौशिको लोकविभ्रुतः । सिद्धाश्रमे महापुण्ये भार्गव्यास्तद्रेषुभे
ऋतुप्रवरमारेभे यष्टुं तत्र महामुनिः । वर्त्तमानस्य तन्याऽस्य यज्ञस्याऽथ द्विजन्मनः ॥
ऋतुविध्वंसितोऽभूवप्रावणस्य निशाचराः । कौशिकश्चिन्तयित्वाऽथ रघुवंशोद्वेगहर्त्रिम्
जानेतुमैच्छद्धर्मात्मा लोकानां हितकाम्यया ।

स गत्वा नगरी रम्यामयोध्यां रघुपालिताम् ॥ १०८ ॥

नृपश्रेष्ठं दशरथं वदशं मुनिसत्तमः । राजाऽपि कौशिकं दृष्ट्वा प्रत्युत्थाय कृताञ्जलिः ॥
पुनः सह महातेजा धवन्दे मुनिसत्तमम् । धन्योऽहमस्मीति वदहर्षेण रघुनन्दनः ॥
अर्चयामास विधिना निवेश्य परमासने । परिणीय नमस्कृत्य किङ्करोर्मायुष्याय तम्
ततः प्रोवाच दृष्टात्मा विध्वामित्रो महातपाः ॥ ११० ॥

विध्वामित्र उवाच ।

देहि मे राघवं राजप्रक्षणार्थं ऋतोर्मम । साफल्यमस्तु मे यज्ञे राघवस्य समीपतः ॥
तन्माद्रामं रक्षणार्थं दातुमर्हसि भूपते ! ॥ १११ ॥

ईश्वर उवाच ।

तच्छ्रुत्वा मुनिवर्यस्य वाक्यं सर्वविदाम्बरः । प्रददौ मुनिवर्याय राघवं सह लक्ष्मणम्
आदाय राघवो तत्र विध्वामित्रो महातपाः । स्वमाश्रममतिर्यतः प्रययौ द्विजसत्तमः ॥
ततः प्रदृष्ट्वा दिशः प्रयाते रघुसत्तमे ! धृष्टपुः पुण्यवर्याणि तुष्टुबुध महोजसः ॥
भगवज्जगाम दृष्टात्मा ऐतनेपो महावदः । अदृश्यमस्त्यभूतानां सम्प्राप्य रघुसत्तमो ॥

ताभ्यां दिध्ये च धनुर्गी तूर्णो वाक्ष्यसाधकी ।

दिष्यान्वद्वाणि शस्त्राणि दत्त्वा च प्रययौ द्विजः ॥ ११८ ॥

तौ रामलक्ष्मणौपीथौ कौशिगेन सहाऽप्यनि । गच्छन्तौ विपिनैर्वातेराक्षसीयां रक्षानाम्
नास्ते नु तादृको देवि! भार्या सुन्दर्यरक्षतः । अपनुस्ती महावीर्याणि दिश्यन्नुदच्युतैः

विष्णोर्ध्वतुष्ये तत्र तांयामास भृगुगन् । कौमन्त्यानमुत्तं हृष्टा । गमं सार्धतनोवन्
 पुत्रदत्तमारगिन्दामं पद्महस्तामुत्तान्वितम् । तस्य धीगादकम्पने पद्माब्जे च वातने ।
 शङ्खगङ्गादापप्रभ्यजपप्रारिचिह्निने । हृष्टा यन्नमि धीयस्सं कौस्तुभं वनमन्त्रा ।
 तस्याऽङ्गे सा जगत्सर्वं मदेवागुरुमानुषम् । स्मितवक्त्रे विशालाक्षी मुनानिबन्धु
 निःश्रान्ते तस्य गेदाब्जमेतिहासात्महात्मनः । द्वीपानर्थागिरीस्तस्यत्र प्रनेयावर्जि
 नाऽपि प्रज्जशिर्षी तस्य कर्णशोभ दिशःशुभाः । नेत्रयोर्वह्निमूर्धोवप्राणे वायुं महावज्र
 मर्षोपनिषद्गमये हृष्टा तस्य विभूतयः । वृन्ना भीता वरारोहा प्रणम्य च पुनपुनः ।

हर्षाधुपूर्णनयना प्राञ्जलिर्पाक्समप्रवीत् ॥ ८८ ॥

कौसल्योवाच ।

धन्याऽस्मि देवदेवेश ! लब्ध्वा त्वां तनयं प्रभो ! । प्रसीद मे जगन्नाथ ! पुत्रस्नेहं प्र
 ईश्वर उवाच ।

एवमुक्तो हर्षाक्षेशो मात्रा सर्वगतो हरिः । मायामानुषतां प्राप्य शिशुभावादुरोद
 अथ प्रमुदिता देवी कौसल्या शुभलक्षणम् । पुत्रमालिङ्ग्य हर्षेण स्तन्यं प्रादात्सुम
 तस्याः स्तन्यं पपी देवो बालभावात्सनातनः । हवात्स मातुस्तस्यै जगद्गता महति
 तस्मिन्दिने शुभे रभ्ये सर्वकामप्रदे वृणाम् । उत्तमवं चक्रिरे पौरा हृष्टा जानपदा
 कौकेय्यां भरतो जज्ञे पाञ्चजन्याशसम्भयः । सुमित्रा जनयामास लक्ष्मणं शुभलक्ष
 शम्भुर्जं च महाभागा देवशत्रुप्रतापनम् । अनन्तांशेत सम्भूतो लक्ष्मणः परवीर
 सुदर्शनांशाच्छत्रुघ्नः सज्जतेऽमितविक्रमः । ते सर्वे ववृधुस्तत्र चैव स्वतमनोः कुले ॥
 संस्तुतास्ते सुताः संप्रप्यसिष्ठेनमहौजसा । अधीतवेदास्ते सर्वे धृतवन्तस्तथा ह
 सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञा धनुर्वेदे च निष्ठिताः । यभूधुः परमोदारा लोकानां हर्षवर्जनाः ॥
 युग्मं यभूवतुस्तत्र राजानो रामलक्ष्मणी । तथा भरतशत्रुघ्नौ पायसाशयशात्सपत
 अथ लोकेश्वरी लक्ष्मीर्जनकस्य त्रिवेशने । शुभशीघ्रे हलोत्त्वाने सुतासा मुमुभेक्षणा

बालार्ककोटिसद्गुशा रक्तोत्पलकराम्बुजा ।

सर्गलक्षणसम्पन्ना सर्वाभरणभूषिता ॥ १०१ ॥

द्वित्वार्थादधिकद्विशततमोऽध्यायः] * परशुरामस्यरामेणविषादवर्णनम् * ८

प्रदातुं दुहितां तस्मै मनसा चिन्तयन्प्रभुः ॥ १४३ ॥

आत्मज्ञो रघुवंशस्य ज्ञात्वा तत्र नृपोत्तमः । पूजयामास धर्मेण धन्वैराभरणैः शु-
 ऋषीन्समर्चयामास मधुपर्कादिपूजनैः । ततोऽयस्ताने यज्ञस्य रामो राजीवलोचन-
 भङ्क्त्वा शैवं धनुर्दिव्यं जितवाङ्मनःकात्मजाम् ।

अथाऽसौ वीर्यशुल्केन महता परितोषितः ॥ १४६ ॥

मुदा धरणिजां तस्मै प्रददी मिथिलाधिपः । केरायाय श्रियमिव यथा पूर्वं महापां-
 स दूतं प्रेषयामास राघवं मिथिलाधिपः । पुत्रान्यांसहधर्मात्मा मिथिलायां विधे-
 यस्त्रिपुत्रामदेयायैः प्रीतैः सह मर्होपतिः । उपवास नगरे रम्ये जनकस्य गृहम्
 तस्मिन्नेव शुभे कावे रामस्य घरणीसुताम् । विषादमकरोद्राजा मैथिलेन सम-
 लक्ष्मणस्योर्मिलीनामकन्यांजनकसम्भयाम् । जनकस्याऽनुजस्याऽप्यननये शुभय-
 माण्डवीधुनकीर्तिश्च सर्वलक्षणलक्षिते । भक्तस्य च सौमित्रेविषादमकरोद्र-
 निर्वर्त्योद्वाहिकं तत्र राजा दशरथो वन्द्यः । अयोध्यां प्रस्थितः धीमान्पौरैर्जानप-
 यारिषहं समादाय मैथिलेन च पूजितः । सप्तुतः सप्तपुत्रः सप्तध्वजः सप्तवल्गु-
 सप्तयनि महार्यायी जामदग्न्यः प्रतापवान् । गृहीत्वा पाशुं धारं मंत्रमुद्भव केर-
 भस्यधापय कालुःस्यं योद्धुर्कामो नृपान्तकः । सम्भाष्य राघवंदृष्ट्वा वचनंवाह मा-

परशुराम उवाच ।

रामराममहाबाहो शृणुष्व वचनं मम । बहुश पापियान्दृष्ट्वा संयुगे भूमिर्वि-
 श्राप्तयेम्यो मदं दक्षः तस्मत्समुद्गमः । तत्र वीर्यवर्धं धृत्वा त्वयापोहपुमिहा-
 दृश्याकथो न यध्यामे मातामहबुन्योद्भवाः । वीर्यं सचकनं धृत्वा न शक्यं सति-
 र्वाद् धारं दुराधने भयमानं त्वया नृप ! । तस्माद्दशव्य ! युद्धं मे दीयतां शृणु-
 रद् मु वीरजयं धां तेन नुन्यमस्मिन् । भारोपस्यवर्थादेव निक्षिप्तोऽस्मि त्व-
 मथवा त्वज्जगन्नाथि पुत्रभाहृषन्निजोत्तम । शरध्वंमज्जकाशुरस्य ! कालमेऽप्यनि-

र्ष्य उवाच ।

परशुनाशुकाशुरस्यो भार्ययेव प्रतापवान् । तत्पारं मन्त्रमुद्भवा तत्पुत्रिवैरस्य

निहता राघवेणाऽथ शत्रुघ्नी घोष्याना । स्वक्या ननु घोष्या दिव्यता
जात्यव्यमाना यपुरा राघाभरणभूतिता । प्रथया वैष्णवं लोकं प्रगल्भ व
ता हृत्वा राघवः श्रीमान्कीर्तिरम्याऽऽश्रमं शुभम् ।

प्रविशंश महानेजा लक्ष्मणेन महान्मनाः ॥ १२३ ॥

ननः प्रहृष्टा मुनयः प्रत्युद्गम्य रघूत्तमम् । निवेद्य पूजयामासुत्पांचैः पद्मास्तं
कौशिकः कृत्वाशस्तु यष्टुं यशमनुत्तमम् । आरेमे मुनिमिसाद्वं विधिना मुनि
यत्तमाने महापते मारीचो नाम राक्षसः । भ्रात्रा सुधादुना तत्र विघ्नं कर्तुं म
दृष्ट्वा तौ राक्षसा घोरी राघवः परवीरहा । जघनैकेन बाणेन मुवाहू राक्षसे
यचनास्त्रेण महता मारीचं तु निशाचरम् । सागरे पानयामास शुष्कपर्णमिवा
स रामस्य महावीर्यं दृष्ट्वा राक्षससत्तमः । न्यस्तशस्त्रस्तपस्तप्तुं प्रथया महदा
विध्वामिश्रो महातैजाः समाप्ते महतिक्रतौ । प्रहृष्टमनसा तत्र पूजयामास राक्ष
समाश्लिष्य महात्मानं काकपक्षधरं हरिम् । नीलोत्पलद्वन्द्व्याम पद्मपत्रावनेक्षण
उपाग्राय तदा भूमिं तुष्टाव मुनिसत्तमः । एतस्मिन्नन्तरे राजा मिथिलाया अर्था
चाजपेयं कर्तुं यष्टुमारमे मुनिसत्तमैः । तं द्रष्टुं प्रथयुस्सर्वे विध्वामिश्रपुरोगमा
मुनयो रघुशार्दूलसहिताः पुण्यचेतसः । गच्छतस्तस्य रामस्य पादाब्जेन महात्मान
अभूत्सुरुपा वनिता समाक्रान्ता महाशिला । साऽपि शतापुरा भवार्वागोत्तमेन द्विजग
अहल्या रघुनाथस्यपादस्पर्शाच्छुभाभवत् । अथ सम्राट्पतगतीं मिथिलां मुनिसत्तम
राघवाभ्यां तु सहिता बभूवुः प्रीतमानसाः । समागतान्महामागान्दृष्ट्वा राजा महाप
प्रत्युद्गम्य प्रणम्याऽथ पूजयामास मैथिलः । रामं पद्मविशालाक्षमिन्द्रीवरदलप्रभम्
पीताम्बरधरं त्रक्ष्णं कोमलाययणोऽञ्जलम् । भवधरितिकन्दः कोटितायणमुत्तम
सर्वाक्ष्णसम्पन्नं स्वर्गभरणभूषितम् । स्वस्य हृत्पङ्कजे ध्येयं परेशस्य तनोर्हरेः ।
उत्पन्नं दीपयदीपान्वीशील्यगुणसागरम् । तं दृष्ट्वा रघुनाथं स जनको दृष्टमानसः ।
परेशमेव तं मेने रामं दशरथात्मजम् । पूजयामास काकुत्स्थं धन्योऽस्मीति मुपश्रुत
प्रसादं पासुदेयस्य विष्णोर्मेने नरेभ्यः ।

तास्तपुं ययौ रम्यं नरनारायणाश्रमम् । राजा दशरथः सोऽथ पुत्रैर्दारसमन्वितैः ॥
तां पुत्रैः सुमुहूर्त्तं प्रविवेश महाबलः । राघवो लक्ष्मणश्चैव शत्रुघ्नो भरतस्तथा ॥
रान्धान्दारानुपागत्य रैमिरे हृष्टमानसाः । तत्र द्वादशवर्षाणि सीतया सह राघवः ॥
रयामास धर्मात्मा नारायणश्च श्रिया । तस्मिन्नेव तु राजाऽथ काले दशरथः सुतम्
प्रेष्टुं राज्येन संयोकुर्मैच्छत्प्रीत्यामर्हापति । तस्य भार्याऽथ कैकेयी पुरा दत्तवराग्रिया
यावत् नृपप्रेष्टं भरतस्याऽभिप्रेचनम् । विवासनं च रामस्य वन्सराणि चतुर्दश ॥
[राजा सत्यवचनाद्वारं राज्यादहो सुतम् । विवासयामास तत्रा दुःखेन हतचेतनः ॥
कोऽपि राघवस्तस्मिन्प्राप्यं सन्त्यज्य धर्मतः । दशवर्षवधायां पितुर्वचनहेतुना
न जगाम काकुत्स्थो लक्ष्मणेन च सीतया । राजा पुत्रवियोगात्तः शोकेन च समागतः
नियुज्यमानो भरतस्तस्मिन्प्राप्ये स मन्त्रिभिः ।

नैच्छद्वाज्यं स धर्मात्मा सौमित्रमनुदर्शयन् ॥ १८६ ॥

तमागम्य काकुत्स्थमयाचदुभ्रातरं ततः । रामस्तु पितुरादेशाच्चैच्छद्वाज्यमग्निदमः ॥
व्यापादुके ददौ तस्मै भक्त्या सोऽप्यग्रहीतथा । रामस्य पादुके राज्यप्रवाप्य भरतः शुभे
रूपं गन्धपुष्पैश्च पूजयन्कैकयीसुतः । तत्र भरणयुक्तेन तस्मिन्स्तनूनां नृपोत्तमः ॥
पाददागमनं तस्य राघवस्य महात्मनः । तावदुद्यतपराः सर्वे यभूयुः पुत्रवासिनः ॥ १८७
राघवविप्रकृष्टाद्रौ भग्नराजाश्रमे शुभे । रमयामास वैदेहा मन्दाकिन्या जले शुभे ॥
कदापिदङ्के वैदेहाः शेते रामो महामनाः । ऐन्द्रिः काकस्तस्मागम्य तस्मिन्नेव सचारह
स दृष्ट्वा जानको तत्र कन्दर्पशरपीडितः । विददार नयस्तीक्ष्णैः पीनोद्यतपयोधरम् ॥
तं दृष्ट्वा वायसं रामः कुशंजग्राह पाणिना । ब्रह्मणोऽस्त्रेण संयोज्य विशेप घटणीधरः
तत्तूष्णं घोरसङ्काशं ज्वालाग्नित्विग्रहम् । दृष्ट्वा काकः प्रदुद्राव विमुञ्चन्कानरं स्वरम्
तं काकं प्रत्यनुययौ रामम्याऽम्ब्रं सुदाहणम् । वायसन्निधु लोकेषु यन्नाम भयपीडितः
यत्र यत्र ययौ काकः शरणाधी स वायसः । तत्र तत्र तद्वहन्तु प्रविवेश मयावहम् ॥
ब्रह्माणमिन्द्रं रद्रं च यमं घरणमेव च । शरणाधी जगामाऽऽशु वायसः शर्यपीडित
तं दृष्ट्वा वायसं सर्वे रक्षाया देवदानवाः । न शक्ताः स्मो कथं त्रानुमिति प्रादुर्मर्त्तविणिः

शतया विमुक्तमनसा जामदग्न्यमनापानम् । त्रिवर्षो मृतनेताध कर्महीनोऽपि
 विनष्टनेतन इष्टा भार्गवः सुगमसमाः । साधुमात्रिणि काकुत्स्थः प्रजामुन्मुक्तम् ।

काकुत्स्थमग्नमहर्षां शूरान्वाऽऽरोप्य लीलया ।

गन्धाय धानं तथापि भार्गवः प्राह विस्मिन्मम् ॥

राम उवाच ।

अनेन शम्भुन्येन विकसंध्यं मया द्वितः ॥ छेदितं लोकद्वयं चापि स्वर्गवाहमि तं विदुः ।

ईश्वर उवाच ।

तं इष्टा गोमदूरां धानं रामस्य भार्गवः । भान्वा तं परमात्मानं प्रहृष्टो रामम् ।

परशुराम उवाच ।

रामराममहाबाहो! न धेनिन्वा सनातनम् । जानास्यस्यैव काकुत्स्थः तवर्षां गुण्यां
 त्वमादिपुरुषः साक्षात्परे ब्रह्मपरोऽव्ययः । त्वामनन्तो महाविष्णुर्वासुदेव परा

नारायणस्त्वं श्रीशस्त्वामीश्वरस्त्वं त्रयीमयः ।

त्वं कालस्त्वं जगत्सर्वमकाराख्यस्त्वमेव च ॥ १७१ ॥

अष्टा धाता च संहर्ता त्वमेव परमेश्वरः ।

त्वमचिन्त्यो महद्भूतं विश्वरूपस्थणुर्महान् ॥ १७२ ॥

चतुः सप्तशतगुणवांस्त्वमेव पुरुषोत्तमः । त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कारस्त्वमोङ्कारश्चार्च्य
 व्यक्ताव्यक्तरूपस्त्वं गुणभृन्निर्गुणः परः । स्तोतुं त्वाहमशक्तश्च वेदानामप्यगोचरः
 यथाऽपमानं कृतवांस्त्वां युयुत्सुतया प्रभो ॥ तत्क्षन्तव्यं त्वया नाथः कृपया केचनेन ।

तव शतया नृपान्सर्वाजित्वा दत्त्वा महीं द्विजान् ।

त्वत्प्रसादवशादेव शान्तिमाप्नोमि नैष्ठिकीम् ॥ १७३ ॥

ईश्वर उवाच ।

एवमुक्त्वा तु काकुत्स्थं जामदग्न्यो महातपाः । परिणयि नमस्तस्य राघवं लोकरक्षकम्
 शतकतुहलं स्वर्गं तदब्राह्मण्यवेदयत् । राघवोऽथ महातिगा यपन्ने नं महामुनिम् ॥

पाद्यार्चावमनादिभिः । तेन सम्पूजितस्तत्र जामदग्न्यो महातपाः

द्विचत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः] * रामस्यसूर्येणक्षयासम्याद्वर्णनम् * ८५।

स तु दृष्ट्वाऽथ काकुत्स्थं सद्यःसंक्षीणकल्मषः ।

प्रययौ ब्रह्मलोकं तु गन्धर्वाप्सरसान्वितम् ॥ २२२ ॥

तीक्ष्णस्याऽप्यगस्त्यस्यह्यगस्त्यम्रातुरेव । क्रमेण प्रययौ रामस्तेऽसंपूजितस्तथ
अवटयो ततो रामो गोदावर्यास्तटे शुभे । उवास सुचिरं कालं मुखेन परमेण च ।

व गत्वा मुनिश्रेष्ठास्तापसा धर्मचारिणः । पूजयामासुरात्मेशं रामं राजीवलोचनम्
भयं विज्ञापयामासुस्तस्य रक्षोगणोत्थितम् ।

तानाभास्य तु काकुत्स्थो दर्शो वाऽभयदक्षिणाम् ॥ २२३ ॥

। तु सम्पूजितास्तेन स्वाश्रमात्सम्प्रपेदिरे । तस्मिन्नयोदशाब्दानि रामस्य परिनिर्णय
गोदावर्यास्तटे रम्ये पञ्चदश्यां मनोरमे । कस्यचित्त्वय कालस्य राक्षसी घोररूपिणी
ऽवणस्य स्वसा तत्र प्रविशेश दुरासदा । सा तु दृष्ट्वा रघुवरंकोटिकन्दर्पसन्निभा
न्दीवरदलश्यामं पद्मपत्रायतेक्षणम् । प्रोन्नतासं महाबाहुं कम्बुग्रीवं महाहनुम्
उत्पूष्पचन्द्रसदृशसस्मिन्नाननपट्टजम् । भृङ्गावल्लिनिभैः क्षिण्वैः कुटिलैः शीर्षकैर्वृतम्
त्कारचिन्दसदृशपद्महस्तगन्धाङ्कितम् । निष्कलहेन्दुसदृशनक्षत्रङ्किचिराजितम् ॥ २२४ ॥
क्षिण्वकोमलदूर्वाभं सौकुमार्यनिधिं शुभम् । पीतकीशेयचसनं सर्वाभरणभूषितम्
पुवाकुमारवयसं जगन्मोहनविग्रहम् । दृष्ट्वा तं राक्षसी रामं कन्दर्पशरपीडिता

अग्रवीत्समुपेत्याऽथ रामं पद्मललोचनम् ॥ २२४ ॥

राक्षस्युवाच ।

कम्बुं तापसवेपेण धर्मसे दण्डकायने । भागतोऽसि किमर्थं च राक्षसानां दुरास
शीघ्रमाचक्ष्व नखेन नाऽनृतं वक्तुमर्हसि ॥ २२५ ॥

महेश्वर उवाच ।

इत्युक्तः स तदा रामः सम्प्रदृष्ट्वाऽग्रवीद्वयः ॥ २२६ ॥

राम उवाच ।

राज्ञो दुराणस्याऽहम्भुशो रामस्तीरितः । वसीमन्नाऽनुजो घर्न्यालक्ष्मणोनामचाऽन
एवमं चयं च मे सीता जनकस्याऽऽत्मजा त्रिया । पितुर्वचननिर्देशादहंघनमिहाऽन

अथ प्रोवाच भगवान्ब्रह्मा विष्णुनेष्टवः ॥ २०२ ॥

प्रोवाच ।

मोगोयनिमुतां भेद ! तमेव शरणं प्रज । सत्यं सत्यः धीमान्सर्वो ब्रह्मर्षिः ।
शरण्येव शमामातो वत्सल्यशरणमागतम् । शिवः सर्वभूतानां मीरीत्यादिमुनिः ।
वशिष्ठो जीवलोचन्य रितामातासन्मागुहम् । शरणं प्रज देवेशं नान्यत्र शरणं हि ।

महादेश उवाच ।

इत्युक्तस्तेन बलिमुग्रप्रज्ञा रघुनन्दनम् । उपेत्य सहसा भूमौ निरपल मगनु ।
प्राणसंशयमापन्नं दृष्ट्वा सीताऽथ पायसम् । आदिवाहीति मन्त्रांमुवाच विनशितुः ।
पुरतः पतित्रं देवी धरण्यां पायसं तदा । नच्छिउत्पाद्योस्तस्य योज्यामास जनैः ।
समुत्थाप्य करेणाऽथ शपापीयूरसामरः । ररक्ष रामो गुणवान्वायसं दयः ।
तमाह पायसं रामो मामैरिति दयानिधिः । भगवन्तेप्रदाम्यामिगच्छगच्छ ।
प्रणम्य राववायाऽथ सीतायैव मुहुर्मुहुः । स्वर्लोकं प्रययावागु राववेण च ।

ततो रामस्तु वैदेह्या लक्ष्मणेन च धीमता ।

उवाच चित्रकूटादौ स्तूयमानो महर्षिभिः ॥ २१२ ॥

तस्मिन्सम्पूज्यमानस्तु भट्टाजेन रावयः । जयामात्रेस्तुविपुलप्राथमं रघुसः ।
समागतं रघुवरं दृष्ट्वा मुनिवरोत्तमः । भार्यया सह धर्मात्मा प्रत्युद्गम्य मुनिः ।
आसने सुशुभे मुन्ये निवेश्यसह सीतयो । अस्य पाद्यं तथाऽचामं वस्त्राणिविविधं ।
मधुपर्कं ददौ प्रीत्या भूषणं चाऽनुलेपनम् । तस्य पत्न्यनसूया तु दिव्याम्बुपुत्रः ।
सीतायै प्रददौ प्रीत्या भूषणानि धूमन्तिच । दिव्याम्बुपानमक्ष्यायैर्मोजयामासरा ।
नेन सन्पूजितस्तत्र भक्त्या परमया नृपः । उवाच दिवसं तत्र प्रीत्या रामस्तस्य ।
प्रभाते विमते रामः समुत्थाप्य महामुनिम् । परिणीय प्रणम्याऽथ रामनायोपवत् ।
अनुज्ञानस्ततस्तेन रामो राजीवलोचनः । प्रययौ दण्डकारण्यं महर्षिकुलसङ्गम् ।

तत्राऽनिमीषणं घोरं विराटं नाम राक्षसम् ।

हत्वाऽथ शम्भुस्य प्रविवेशाऽऽधमं ।

द्विवत्वादिदधिकेद्विशततमोऽध्यायः]* रामप्रतिगङ्गादृतेऋषीणांसम्वादश्च १८५३

विवेश पुरी लङ्कां राक्षसैर्वहुभिर्वृताम् । अशोकवनिकामध्ये निक्षिप्य जनकात्मजाम्
नेधनं रामयाणेन काङ्क्षन्मृगहमाविशत् । रामस्तु राक्षसं हत्वा मारीचं मृगरूपिणम्
नृराचिष्य तत्राऽथ भ्रात्रासीमित्रिणाततः । राक्षसापहृतां भार्यां ज्ञात्वा दशरथात्मजः
भूतशोकसन्तप्तो विललाप महामतिः । मार्गमाणो वने सीतां पथि गृध्रं महाबलम् ॥
वेच्छिन्नपादपक्षं च पतितं धरणीतले । रुधिरापूर्णसर्वाङ्गं दृष्ट्वा विस्मयमागतः ॥

पप्रच्छ राघवः श्रीमाङ्केन किं त्वं जिघासितः ।

गृध्रस्तु राघवं दृष्ट्वा मन्दम्मन्दमुवाच ह ॥ २६२ ॥

गृध्र उवाच ।

राघणेन हता रामो त्व भार्या बलीयसा । तेन राक्षसमुन्मयेन सङ्ग्रामेनिहतोऽस्म्यहम्
महेश्वर उवाच ।

इत्युक्त्वा राघवस्याग्रे सोऽभयव्यक्तजीवितः । संस्कारमकरोद्रामग्नय ब्रह्मविधानतः
स्वपदं च ददी तस्मै योगिगम्यं सनातनम् । राघवस्य प्रसादेन स गृध्रः परममदम्
हरेः सामान्यरूपेण मुक्तिं प्राप खगोत्तम । मान्यवन्तं ततो गत्वा मत्तङ्गस्याऽऽश्रमे शुभे
अभ्यगच्छन्महाभागां शर्वरी धर्मचारिणीम् ।

सा तु भागवतश्रेष्ठा दृष्ट्वा तौ रामलक्ष्मणौ ॥ २६३ ॥

प्रत्युद्गम्य नमस्कृत्य निवेश्यकुशादिहरैः । पादप्रक्षालनं कृत्वा वन्यैः पुष्पैः सुगन्धिभिः
धर्वयामास भक्त्या च हर्षनिर्भरमानसा । फलानि च मृगवर्जानि मूत्रानि मधुगणि च
निवेशयामास तदा राघवाम्बां दूढप्रता । फलान्याम्बाय कापुत्र्यस्तम्यैर्मुचिददौ पराम्
ततः श्रीशर्वरीं गत्वा राघवः शत्रुमूढन । जघान राक्षसं तत्र कवचं घोररूपिणम् ॥
नं निहत्य महार्वायौ ददाह स्वर्गतश्च सः । ततो गोदावरीं गत्वा रामो गर्जीयलोचनः
पप्रच्छ सीतां गङ्गे ! त्वं किं तौ जानामि मे प्रियाम् ।

न शशंस तदा तस्मै सा गङ्गा तमसावृता ॥ २७३ ॥

शमाप राघवः क्रोधाद्रक्ततोषा भवेति ताम् । ततो मया तसमुद्दिष्टा पुरस्त्रयमहामूर्तीन
कृताञ्जलिपुटा दीना राघवं शरणं गता । तनो महर्षयस्मर्त्तुं रामं प्रादुस्सनातनम् ॥

विनागमो महाशयशृङ्गीणां हितकाङ्क्षया । भागताऽमि किमर्थं त्वमाश्रमं न मुनयः ।

का त्वं कस्य कृते जाता गर्भं सत्यं वदस्व मे ॥ २३१ ॥

महेश्वर उवाच ।

इत्युक्ता सा तु रामेण ब्राह्मणाश्रमशङ्किता ॥ २३२ ॥

राक्षस्युवाच ।

आहं पिश्रवसः पुत्री रावणस्य स्वता नृप ! । नाह्ना शूर्पणखाताम त्रिपुलोकेषु विदुः
इदं न दण्डकारण्यं भ्रात्रा दत्तं मम प्रभो ! । भक्षयन्तूदिसिद्धान्तं विचरामि मत्त
त्वां तु हृष्टा मुनिवरं कन्दर्पशरपीडिता । रन्तुकामात्वयासार्वभौमताऽस्मिमुनिवरे
मम त्वं नृपशार्दूल ! भर्ताभवितुमर्हसि । इमां तव सीतां सीतां भक्षयिष्यामि पार्थ

घनेषु गिरिमुख्येषु विचरामि त्वया सह ॥ २३५ ॥

महेश्वर उवाच ।

इत्युक्त्वा राक्षसीं सीतां प्रसितुं धीश्वरं चोद्यताम् ।

श्रीरामः खड्गमुद्यम्य नासाकर्णौ प्रविच्छिदे ॥ २३६ ॥

रुदन्ती सभयं शीघ्रं राक्षसीविह्वलानना । खड्गालयं प्रविश्याऽऽह तस्य रामस्यवेदि
स तु राक्षससाहस्यैर्द्रुपणत्रिशिरोवृत्तः । आजगाम भृशं योद्धुं रावणं शत्रुमुदय
नात्रामः कान्ते घोरे याणैः कालान्तकोपमैः । निजघातमहाकायाप्राक्षसांस्तर्जनी
खरं त्रिशिरसं चैव दूषणं तु महाबलम् । रणे निपातयामास याणैराशीविशेषैः
निहत्य राक्षसान्तर्धान्दण्डकारण्यवासिनः । पूजितः सुरसङ्घेभ्यस्तूयमानोमहर्षिभि
उवाच दण्डकारण्ये सीतया लक्ष्मणेन च । राक्षसानां वधं श्रुत्वा रावण-कोपमूर्च्छितः
आजगाम जनस्थानं मारीचेन दुरात्मना । सम्प्राप्य पञ्चवट्यां तु दशग्रीवः स राक्षस
मायाविना मारीचेन मृगरूपेण राक्षसः । भवद्वत्त्वाऽऽभ्रमाशुदूरे तां तु दशरथात्मजो

जहार सीतां रामस्य भार्या स्वयधकाहुया ।

रिपुमाणां तु मां हृष्ट्या जटाशुर्गुह्यशङ्कली ॥ २५५ ॥

रामस्य सीताहृदयं युयुधे तेन गृह्यता । तं हत्वा बाहुप्री

शार्ङ्गमाशयमाणोऽथैः शोषयामास वारिधिम् ।

ततस्तु सरितामीशः काकुत्स्थं करुणानिधिम् ॥ २६७ ॥

तत्र शरणं देवमर्चयामास वारिधिः । पुनरापूर्य जलधिं करुणास्त्रेण राघवः ॥ २६८ ॥
 ज्ञेयं वनात्सेतुं सामरे मकरालये । गिरिभिर्वातरानीतैर्नलं सेतुमकारयत् ॥ २६९ ॥
 ते गत्वा पुरीलङ्कां सन्निवेश्य महायत्नम् । सम्यगायोधनं चक्रे धानराणांचरक्षसाम्
 ते दशस्यतनयः शक्रजिद्राक्षसो बली । ययन्ध नागपशौध तावुभौ रामलक्ष्मणौ ॥
 त्रेयः समागत्य तान्यस्त्राणि प्रमोचयत् । राक्षसा निहतास्सर्वे धानरैश्च महायत्नेः ॥
 वणस्याऽनुजं धीरं कुम्भकर्णे महायत्नम् । निजधान रणे रामो घाणैरग्निशिखोपमैः
 प्रास्त्रेणेन्द्रजित्कुक्षः पातयामास धानरान् । हनूमता समानीतो महौषधिमहीधरः ॥
 स्यानीतस्य च स्वर्शात्सर्वेष्व समुत्थिताः । ततो रामानुजो धीरः शक्रजेतास्माद्वै
 पातयामास शरैर्बुधं यमघरो यथा । निर्ययाथ पीलस्त्यो योद्धं रामेण संयुगे ॥
 तुरङ्गयलेः स्नाहं मन्त्रिभिश्च महायत्नः । समन्ततोऽभययुद्धं धानराणांच रक्षसाम् ॥
 तमरावणयोश्चैव तथा सौमित्रिणा सह । शक्त्या निपातयामास लक्ष्मणं राक्षसैश्चरः
 तं कुक्षो महानेजा राघवो राक्षसान्तकः । जघान राक्षसान्पीगाच्छरेः कालान्तकोपमैः
 र्दातैर्वाणसाहस्रैः कालदण्डोपमैर्भृशम् । छादयामास काकुत्स्थो दशप्रीयंघराक्षसम्
 ३ तु निर्भिन्नसर्वाङ्गो राघवास्त्रैर्निशाचरः । भयात्प्रदुष्टाश्च रणात्तुङ्गाभ्रतिमिशाचरः
 तदाद्राममथं पश्यन्निर्वेदादुष्टहमाविरत् । ततो हनूमता नीनो महौषधिमहागिरिः ॥
 तेन रामानुक्तस्तुर्जं लब्धसम्प्लोऽभयतदा । दशप्रीयस्ततो होममारौभे जयकाङ्क्षया ॥
 व्यसितं धानरैर्द्रैस्तद्विचारतमकं रिपोः । पुनर्बुधाय पीलस्त्यो रामेण सह निर्ययो
 दिव्यं स्पन्दनमारुह्य राक्षसैर्बुधभिर्पुतः । ततः शतमनो दिव्यं रथं हर्षभार्ययुतम् ॥
 राघवाय समूतं हि प्रेषयामास बुद्धिमान् । रथं मातलिनाऽऽर्जानं समारुह्य रघूत्तमः ॥
 स्नयमानः सुरगणैर्बुधैः तेन रक्षसा । ततो युद्धमभूदोरं रामरावणयोर्महत् ॥ ३१७ ॥
 समाहितकमहोरारं शस्त्रास्त्रैरतिर्भाषणम् । विमानस्थाः सुरास्सर्वे ददृशुस्तत्र संयुगम्
 दशप्रीयस्य चिच्छेदं गिरांसि रघुसत्तमः । समुत्थितानि बहुशो शरदानाह्वयिनः ॥

महोदधेः ।

गन्धपादकमनोऽनुभूता गङ्गा त्रैलोक्यपावनी । त्वमेव हि जगन्नाथ तां शपात्मानोऽनुभूते

महोदधेः उवाच ।

ततः प्रोवाच धर्मोत्तमा रामः शरण्यस्ततः ॥ २३३ ॥

राम उवाच ।

शवर्याः स्नानमात्रेण संगता शुभवारिणा । मुक्ता भवतु मञ्जुपादकं पापनाशि
 गन्धमुक्त्या तु काकुत्स्थः शयनीतीर्थमुत्तमम् । गङ्गया सङ्गतं वने शार्ङ्गकोट्यान्व
 महाभागयतानां च तीर्थं यस्योदरेऽभवत् । तच्छरीरं जगदन्त्यमविष्यति न सं
 गम्यमुक्त्या तु काकुत्स्थ ऋष्यमृकं गिरिं ययौ । ततः पद्मासरस्तीरे घनरोषे
 संगतस्तस्य वचनात्सुप्रीचेण समागतः । सुप्रीचवचनाद्भवा बालिनं घनरोषे
 सुप्रीचमेव तद्वाज्ये रामोऽसावभ्यर्चयत् । स तु सम्प्रेषयामासद्विद्वद्भुजंतवत्तः
 हनुमत्प्रमुखान्पीरान्वानरान्वानराधिपः । स लङ्घयित्वा जलधिं हनूमान्मास्ततः
 प्रविश्य नगरीं लङ्कां दृष्ट्वा सीतां दृढव्रताम् । उपवासद्वारादीनां भृशशोकपरायण
 मलयपङ्केनदिग्धाङ्गीं मलिताम्बरधारिणीम् । निवेदयित्वाऽभिज्ञानं प्रवृत्तिं च निवेज्य
 सप्तमन्त्रिसुतांस्तत्र रावणस्य सुतन्तथा । तोरणस्तम्भमुत्पाद्य निजघान स्वयं च
 समाग्रास्य च वैदेहीं चमज्जोषवने तदा । वनपालाक्किङ्करांश्च पञ्चसेनाप्रतापवान्
 रावणस्य सुतेनाऽथ निगृहीतो यदृच्छया । दृष्ट्वा च राक्षसेन्द्रन्तु सम्भाष्य तु तौ
 वदाह नगरीं लङ्कां स्वलाङ्गुलाग्निना कपिः । तथा दत्तमभिज्ञानं गृहीत्वा पुनरागत
 सोऽभिगम्य महातेजा रामं कमलश्लोचनम् । न्यवेदयद्गानरेन्द्रो दृष्ट्वा सीतेति तस्या
 सुप्रीचसहितो रामो घनरोषेऽनुभूतः । महोदधेस्तत्र गत्या तत्राऽनीकं न्यवेशयत्
 रावणस्याऽनुजो भ्राता विभीषण इतीरितः । धर्मोत्तमा सत्यसन्धश्च महाभागयतोत्तम
 ज्ञात्वा समागतं रामं परित्यज्य स्वपूर्वजम् । राज्यं मुक्ताधारांश्च राघवं शरणार्थी
 परिगृह्य च तं रामो मास्तेष्वचनात्प्रभुः । तस्मैऽस्वाऽभयं सौम्यं रक्षोराग्येऽभ्यर्चयत्
 ततस्समुद्रं काकुत्स्थः पश्यति । सप्रसन्नजन्तं तं तु दृष्ट्वा रामो महाबलः

माता सा सर्वलोकानां पिता ह्यं परमेश्वर ! ॥ ३३८ ॥

निर्घषेवा जगन्माता त्वं निन्याऽनपायिनी । यथा सर्वगतम्व्यं हि तथा चेयं ग्भूतम् ।

तस्माच्छुद्धसमाचारां सीतां साध्यां दृढमताम् ।

गृहाण सीम्य ! काकुत्स्थ ! क्षीराब्धेरिव माविष्म ॥ ३३९ ॥

इंभर उवाच ।

एतस्मिन्नन्तरे तत्र लोकसार्क्षी स पायकः । भ्रातृय सीतां रामाय प्रददौ सुखसन्निधिं

अग्रपीत्तत्र काकुत्स्थं घृष्टिः सर्वशरीरगः ॥ ३४१ ॥

वद्विरुवाच ।

इयं शुद्धसमाचारा सीतानिष्कल्मशा विमो ! गृहाण माविर् राम! सन्धं सन्धं तवाग्रयम्

इंभर उवाच ।

ततोऽग्निरवचनान्सीतां परिगृह्य रघूद्वहः । यभूय रामः स्मृष्टः पूज्यमानः सुगंजमैः ॥

राक्षसेर्निहता ये तु सङ्ग्रामे घानतेनमाः । पितामहपगनूर्णं जीविमानाः समुन्धिताः

ततस्तु पुष्पकं नाम विमानं गृह्यसन्निभम् । ज्ञात्वा गृहीतं सङ्ग्रामे कथं ये राक्षसेभ्यः

नद्राघवाय प्रददौ घत्वाण्वाभरणानि च । तेन सम्पूजितः धीमाप्रामचन्द्रः प्रतापवान्

भ्रातरो ह विमानाभयं घेदेष्टा भार्यया सह । लम्पते न गुरेण ज्ञात्वा दशभ्यामजः ॥

ज्ञात्वा यानरसङ्घानैः सुप्रीयेण महात्मना । विभीक्ष्णेन गुरेण राक्षसेभ्यः महाघनेः ॥ ३४८ ॥

यथा विमाने घं कुण्डे निम्बमुकैर्महात्मभिः । तथा सर्वैः समाकृत्य ज्ञात्वा यानरराक्षसैः ॥

अथोच्चां प्रस्थितो रामः सन्पूजमानः सुगंजमैः । भद्राज्जयमंगण्या रामः सन्पूज्यराक्षसैः

भगवत्याऽन्तिजेन च हनूमन्तं द्यतत्रयम् । स निरादायं गत्वा गुरं दृष्ट्वा स्य घं पयम्

राघवानमनं तस्मै प्राह घानरपुङ्गवः । जन्दिशमं ततो गत्वा दृष्ट्वा तं राघवानुजम् ॥

न्यवेद्यतया तस्मै रामन्याऽगमनोत्पद्यम् । भगवत्याऽगमनं धृत्या घानरेण रघूजमन्

प्रहंसन्तुलं नेत्रे सानुजः समुदञ्जनः । पुनरागत्य काकुत्स्थं हनूमन्मागमानमजः ॥

गर्वं शशंस रामाय भगतस्य च घर्तश्च । राघवस्तु विमानावाद्ययत्नं सहानुजः ॥

वपदे भार्यया साहं भद्राजं तरोनिधिम् ।

प्राणमस्त्रं महारौद्रं पथायाऽप्य दुर्गतमनः । समन्त्रं राघवंभुजं कालाग्रिमप्रसूतम् ।
 तद्गन्त्रं राघवोत्सृष्टं राघवस्य स्तनान्नम् । विदार्य घ्राणीं मित्वा रसान्ननेष्टम् ।
 सभूयमानं भुजगैराघवस्य करं ययौ । सगतामुमंहावैश्यः पणनं च प्रसारयत् ।
 तनोदेवगणास्सर्वे हर्षनिर्भरमानसाः । यवपुः पुष्पवर्षाणि महान्नले जगदुत्तमम् ।
 जगुर्गन्धर्वपतयो नमृतुधाऽऽप्सरोतणाः । ययुः पुण्यास्तया घाताः सुखभोजमूर्च्छिताः ।
 तुष्टुमुनयः सिद्धा देवगन्धर्वकिन्नराः । लङ्कायां गच्छन्प्रेष्टममिष्यन् विमार्जयन् ।
 हनरह्यमिष्याऽऽरमानं मेने रघुकुलोत्तमः । रामस्तत्राऽप्रवीढावयममिष्यन्विमार्जयन् ।

राम उवाच ।

यावच्चन्द्रश्च सूर्यश्च यावत्तिष्ठति मेदिनी । यावन्मम कथा लोके तावद्वाज्यं विमर्शते ।
 गत्वा मम पदं दिव्यं योगिगम्यं सनातनम् । सपुत्रपौत्रः सगणः सम्प्राप्नुहि महावन्द्यम् ।

ईश्वर उवाच ।

एवं नत्वा घरं तस्मै राक्षसाय महाबलः । सम्प्राप्य मैथिलीं तत्र पर्यं जनमन्त्रिणम् ।
 उवाच राघवः सीतां गर्हितं घनं बहु । सा तेन गर्हितासाध्वी विवेश चाऽन्नं महत् ।
 तनो देवगणास्सर्वे शिवब्रह्मपुरोगमाः । हृष्ट्या तु मातरं पत्नीं प्रविशन्तीं सयातुम् ।
 समागम्य रघुध्रेष्ठं सर्वे प्राञ्जलयोऽबुधन् ॥ ३३१ ॥

देवाऊचुः ।

राम ! राम ! महाबाहो ! शृणु त्वं चाऽतिविश्रम ! ।

— सीताऽनिषिमला साध्वी तव नित्याऽनपायिनी ॥ ३३२ ॥

जनन्या हि त्यया सा तु भाष्करेण प्रसाधया । सर्वे लोकाहितार्थाय समुत्पन्नामर्हन्ते ।
 माता सर्वस्य जगतः समस्तजगदाधया । राघवः कुम्भकर्णश्च भूत्योः पूर्वपराधर्मा ।
 शापात्तो सनकादीनां सगुण्यपत्नी मदीनये । तयोर्विमुक्तये वैदेही युद्धीना दण्डके घने ।
 तापुर्मौ घै वधं प्राप्ती त्वया गङ्गातपुङ्गवी । तौ विमुक्तौ दिवं यातो पुत्रपौत्रराहातुर्गौ ।
 त्वं विष्णुभ्यर्चयेत् प्रदाय योगिभ्यः सनातनः । त्वमेव सर्वदेवोनामानादिनिषन्नोऽप्यहम् ।
 त्वं हि नागराजः धीमान्भीमा, लक्ष्मीम —

त्रिचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः

रामाभिषेचनपूर्वकरामदर्शनार्थसमहेश्वरंसुराणामागमनं विधिरूपदर्शनं-
शिवकृतासीतारामस्तुतिस्तत्फलवर्णनञ्च

शङ्कर उवाच ।

अथ तस्मिन्दिने पुण्ये शुभलग्ने शुभान्विते । राघवस्याऽभिषेकार्थं मङ्गलं चक्रिरेजनाः
वसिष्ठो वामदेवश्च जावालितश्च कश्यपः । मार्कण्डेयश्च मौद्गल्यः पर्वतो नागदस्तथा ॥
एते महर्षयस्तत्र जपहोमपुरस्सरम् । अभिषेकं शुभं चक्रुर्मुनयो राजसत्तमम् ॥ ३ ॥
नानारत्नमये दिव्ये हेमर्पाटे शुभान्विते । निवेश्य सीतया सादं धिया इव जनार्दनम्
सौवर्णकन्त्रादिदिव्यैर्नानारत्नमयैः शुभैः । सर्वतापोदकेः पुण्यैर्मादृत्यद्रव्यसंयुतैः ॥ ५ ॥
दूर्वाग्रतुलसीपत्रपुष्पगन्धसमन्वितैः । मन्त्रपूतजलैः शुद्धैर्मुनयः संश्लिप्ततः ॥ ६ ॥
अजपन्वैष्णवान्स्त्रांश्चतुर्वर्धमयाश्रुमान् । अभिषेकं शुभं चक्रुः काकुत्स्थं जपताभ्यतिम्
तस्मिन्नुभयतमे लग्ने देवदुन्दुभयो दिवि । विनेदुः पुष्पवर्षाणि चतुर्ध्रुव समन्ततः ॥ ८ ॥
दिव्याम्बरैर्भूषणैश्च दिव्यगन्धानुलेपनैः । पुण्यैर्नानाकिर्प्रदिव्यैर्देव्या सह रघूदहः ॥ ९ ॥
अलङ्कृतश्च शुरुभे मुनिभिर्वदपारगैः । उन्नं च चामरं दिव्यं धृतवांस्त्रिभुवनस्तदा ॥
पाशं भरतशत्रुघ्नौ तालवृन्तौ विर्वाजतुः । दर्पणं प्रददौ धामान्तराससेन्द्रो विर्मापणः ॥
दधार पूर्णकन्त्रां सुप्रीयो धानरेवतः । जाम्बवांश्च महानेत्राः पुष्पमालां मनोहराम् ॥
घालिपुत्रस्तु ताम्बूलं सकर्पूरं ददौ हरेः । हनुमान्दीपिकां दिव्यां सुषेणश्च ध्वजं शुभम्
परिधाय महात्मानं मन्त्रिणः समुपासत । मृष्टिर्जयन्तो विजयः सौराष्ट्रो राष्ट्रवर्धनः
अकोपोधर्मपालश्च सुमन्त्रो मन्त्रिणः स्मृतः । राजानश्च नरलयाप्रा नानाजनपदेश्वराः
पौराजनैर्गमा वृद्धा राजानं पर्वुपासत । श्वश्रूश्च धानरेन्द्रश्च मन्त्रिभिः पृथिवीद्वरैः ॥
राक्षसैर्द्विजमुष्यैश्च किदूरेश्च समावृतः । परे व्योम्नि यथा लीनो देवतैः कमलापतिः ॥
तथा नृपवरः धामान्तराससे शुरुभे तदा । इन्द्रावरकल्पश्यामं वज्रपत्रनिभेक्षणम् ॥ १८ ॥

स तु सम्पूजयामास काकुत्स्थः सानुजं मुनिः ॥ ३५६ ॥

अग्निः पत्न्यमूलाद्यैर्वस्यैराभरणैरपि । तेन सम्पूजितस्तत्र प्रणम्य मुनिपत्नम् ॥ ३५७ ॥
 अनुजानः ममारुह्य पुण्यकं सानुगस्तदा । नन्दिप्रामं ययौ रामः पुष्पकेण मुहूर्ततः ॥
 त्रेत्रभिः पौरमुष्यैश्च सानुजः केशर्यासुतः । प्रत्युद्ययौ नृपवरैः सयलैः पूर्वज्ञं मुदा ॥
 प्राप्य श्चुशार्दूलं घनदे सोऽनुवैर्भूतः । पुष्पकादवस्थाप्य राघवः शत्रुघ्नपत्नः ॥
 तं चैव शत्रुघ्नमुपसम्परिपश्यजे । पुरोहितं यस्मिंश्च मातृवृक्षांश्च बान्धवान् ॥
 नानाम महातेजाः क्षीतया लक्ष्मणेन च । विभीषणं च सुग्रीवं जाम्बवन्तं तथाऽङ्गदम् ॥
 मन्तं सुपेणं च भरतः परिपश्यजे । भ्रातृभिः सानुगेस्तत्र मङ्गलज्ञानपूर्वकम् ॥
 यमान्याम्वरधरो दिव्यगन्धानुलेपनः । आरुरोह रथं दिव्यं सुमन्त्राघिष्ठितं शुभम् ॥
 नयमानस्त्रिदशैर्वैदेहा लक्ष्मणेन च । भरतश्चैव सुग्रीवः शत्रुघ्नश्च विभीषणः ॥
 दक्ष सुपेणश्च जाम्बवान्मरुतात्मजः । नीलो नलश्च सुभगः शम्भो गन्धमादनः ॥

अन्ये च कपयः शूरा निपादाधिपतिर्गुहः ।

राक्षसाश्च महावीर्याः पार्थिवेन्द्रा महाबलाः ॥ ३६७ ॥

गजानन्वाग्रधान्सम्यगारहा बहुशः शुभान् ।

नानामङ्गलयादिभैः स्तुतिभिः पुष्कलैस्तथा ॥ ३६८ ॥

वानररक्षोभिर्निपादवरसैनिकैः । प्रविशेश महातेजाः साकेतं पुराण्ययम् ॥ ३६९ ॥

आलोक्य राजनगरीं पथि राजपुत्रो राजानमेव पितरं परिचिन्तयान् ।

सुग्रीवमारुतिविभीषणपुण्यपादसञ्चारपूतभवनं प्रविशेश रामः ॥ ३७० ॥

धीपात्रे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे उग्रमहेभार-

ते रामभ्यांऽप्योऽध्याप्रवेशो नाम द्विचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ ३७१ ॥

चतुर्धन्यारिशदधिकद्विशततमोऽध्यायः] * सीतायादिव्यप्रयाणवर्णनम् * ८६३

अग्निष्टोमं विभजितंगोमेघं वैष्णवकृतम् । चकार विविधान्यज्ञानपरिपूर्णांस्तदक्षिणान्
एतन्मित्रन्तरे तत्र वाल्मीकिः सुमहातपाः । सीतामानीयकाकुत्स्थमिदं वचनमब्रवीत्
वाल्मीकिरुवाच ।

अपापां मैथिली राम हृत्कुं नाऽहंसितुद्यत ॥ इयंतु विरजाः साध्वीभास्करस्य प्रमायथा
धनन्या तव काकुत्स्थ कस्मात्स्यका त्वयाऽनघ ॥ १८ ॥

राम उवाच ।

अपापां मैथिलीं ब्रह्मज्ञानामि वचनात्तव । रावणेन हता साध्वी दण्डके विजने पुरा ॥
नं हत्वा समरे सीता शुद्धामग्निमुखागताम् । पुनर्यातोऽस्म्ययोध्यायां सीतामादाय धर्मतः
श्लोकाववादः सुमहानभूत्पीरजनेषु च । त्यक्त्वा मया शुभाचारा तद्वयात्तव सन्निधौ ॥

तस्माद्भोकस्य सन्तुष्ट्यै सीता मम परायणा ।

पार्थिवाना महर्षीणा प्रत्ययं कर्तुमर्हति ॥ २२ ॥

महेश्वर उवाच ।

गवमुक्त्वा तदा सीता मुनिपार्थिवसंसदि । चकार प्रत्ययं देवी लोकाध्यक्षकरं सती ॥
दर्शयन्त्यस्य लोकस्य रामस्याऽनन्यतां सती । अब्रवीन्प्राञ्जलिः सीता सर्वेदांजनसंसदि
सीतोवाच ।

यथाऽहं राघवादन्यं मनसाऽपि न चिन्तये । तथा मे धरणी देवी विवरं दातुमर्हति ॥
मनसा कर्मणा वाचा यथा राम समर्चये । तथा मे धरणी देवी विवरं दातुमर्हति ॥ २६
यथैव सत्यमुक्तं मे चेति रामात्परं न च । तथा मे धरणी देवी विवरं दातुमर्हति ॥ २७ ॥

महेश्वर उवाच ।

एवं शपन्त्यां घैदेहां धरणी सहसाऽमिनत् ॥ २८ ॥

नतो रत्नमयं पीठं पृष्ठे पृच्छा सगोचरः । रसातलादाविरमूढिस्मयं जनयन्पुष्पाम् ॥ २९
अतस्तु धरणी देवी हस्ताभ्यां गृह्णमैथिलीम् । स्वागतेनाऽमिनन्त्येतामासने सन्त्यये शयन्
जामासतगतं दृष्ट्वा दिवि देवगणाभृशम् । पुष्पवृष्टिमबिच्छिन्नां दिव्यां सीतामवाऽकिन्त्
साऽपि दिव्याप्सरोमिस्तु पूज्यमाता सतातनी ।

चतुश्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः

उत्तररामचरितं गर्भवत्याःसीतायाःजनापवादभीत्यावाल्मीकेराश्रमे विवर्जितं
कालेनसमयोलक्ष्मणद्वाराद्वाररक्षणं दुर्वाससप्रागमनमेकान्तदुर्वासःमनाग
मूचनालक्ष्मणस्यदिव्यदंष्ट्रधारणं रामस्यजनैःमहादिव्यधामपदार्पणम्

शङ्क उवाच ।

अथ रामस्तु वैदेह्या राज्यभोगान्मनोरमान् । युभुजे वर्षसाहस्रं पालयन्सर्वतो दि
गन्तःपुरजनास्सर्वे राक्षसस्यगृहेष्विताम् । गर्हयन्तिस्म वैदेहीं तथा जानपदा जवा
लोकापवादभीत्या च रामः शत्रुनिवारकः । दर्शयन्मानुषं धर्ममन्तवन्ती कृपाशून्य
वाल्मीकेराश्रमे पुण्ये गङ्गातीरे महावने । विससर्ज महतेजा गर्भिणी मुनिमंसदि
सा भर्तुः परतन्त्रा हि उवाच मुनिवेशमनि । अर्चिता मुनिपत्नीभिर्वाल्मीकिमुनिभि
स्तत्रैवाऽसूत यमलो नाप्ता कुशलवी मुनी । ती च तत्रैव मुनिना वधृघाते सुसंस्तुता
रामोऽपि भ्रातृमिस्साहं पालयामासमेदिनीम् । यमादिगुणसम्पन्नस्सर्वभोगविवाजि
अर्चयन्सततं विष्णुमनादिनिधनं हरिम् । ब्रह्मचर्यपरो नित्यं शशास पृथिवीं ह ।
शत्रुघ्नो लवणं हत्वा मथुरां देवनिर्मिताम् । पालयामास घर्मात्मा पुत्रार्थ्या सहस्रर

गन्धर्वाभरतो हत्वा सिन्धोरुमयपार्श्वतः ।

म्यात्मजी स्थापयामास तस्मिन्देसे महाबली ॥ १० ॥

पश्चिमे मद्रदेशे तु मद्रान्धत्या च लक्ष्मणः । स्वसुतो च महापीपापविपिव्यमहाव
गत्वा पुनरयोध्यां तु रामपादाबुधाभूषात् । ब्राह्मणस्य गुरुं बालं कालधर्मगुणान्म
जीपयामास फाकुत्स्थः शूद्रं हत्वा सतापसम् । ततस्तु गीतमीतीरे मैत्रियेज्जर्मसर्प
इयाज्ज वाजिमेधेन राक्षसः पर्यागृह्य । काञ्चनीं जानकीं हत्वा तथा गार्दं महावधः ।
लङ्कां यजान्वहुरो राक्षसः परमार्थविद् । भयुक्तान्प्रभोषानि पात्रयेयानि च प्रभ ॥

चतुर्धत्वादिदधिकद्विशततमोऽध्यायः] * रामेण विभीषणसान्त्वयनम् *

दुर्वासा उवाच ।

शापं दास्यामि काकुत्स्थं रामं न यदि दर्शयेः ॥ ४८ ॥

महेश्वर उवाच ।

तस्माच्छापभयाद्विभ्रं राघवाय न्यवेद्यत् । तत्रैवाऽन्तर्दधे कालः सर्वभूतभय
पूजयामास नं प्राप्तमृषिं दुर्वाससं नृपः । अग्रजस्य प्रतिज्ञो नु विधाय रघु
तन्याज मानुषं रूपं लक्ष्मणः सरयूजले । चित्तं मानुषं रूपं प्रविवेश स्वक
फणासहस्रसयुक्तं कौटीन्दुसमवर्चसम् । दिव्यमाल्याम्बरधारो दिव्यगन्धा
नागकन्यासहस्रेस्तु सम्भृतः समलङ्कृतः । विमानं दिव्यमारुह्य प्रययी वै
श्रमणस्यागतिं सम्यग्विदित्वा रघुसत्तमः । स्वयमप्यथ काकुत्स्थः स्वर्गं गन्तुम्

अभिपिच्योऽथ काकुत्स्थः स्वात्मजीं च कुशीलयी ।

विभज्य रघुनागाश्वं सधनं प्रददौ तयोः ॥ ५५ ॥

कुशवत्यां कुशं तं च शरवत्यां हयं तथा । स्थापयामास धर्मेण राज्ये स्वं
अभिप्रायं तु विधाय रामस्य विदितात्मनः । आजमुर्धानराः सर्वे राक्षसाः सु
विभीषणोऽथ सुग्रीवो जाम्बवान्मारुतात्मजः । नीलो नलः सुयैषाधनियादरा
अभिपिच्य सुतो पीरो शत्रुघ्नश्च महामनाः । सर्वे एते समाजामुरयोध्यां राम
ते प्रणम्य महारमानमूयुः प्राञ्जलयस्तथा ॥ ६० ॥

वानरप्रभृतय ऊचुः ।

स्वर्लोकं गन्तुमुद्युक्तं ज्ञात्वा त्वा रघुसत्तम ! आगताः स्मोऽप्यं स र्वे न वाऽनु

न शक्ताः स्मः क्षणं राम जीवितुं त्वां विना प्रभो ! ।

तस्मात्स्वया विशालाक्ष ! गच्छामस्विदशात्तापम् ॥ ६२ ॥

महेश्वर उवाच ।

तैरेवमुक्तः काकुत्स्थो वादमित्यर्वास्त । अधोवाच महानेजा राक्षसेन्द्र

राम उवाच ।

येन तेयं समाख्या तस्मान्मार्गाद्वियं ययौ ॥ ३२ ॥

दासीतणैः पूर्वभागे सम्भृता जगदीश्वरी । सम्प्राप परमं धाम योगिगणं ।
रसातलप्रविष्टो तु तौ दृष्ट्वा सर्वमानुषाः । साध्वीसाध्वीतिसीतेषमुच्चैः सर्वैः ।
रामः शोकसमाविष्टः संगृह्य तनयावुभौ । मुनिभिः पार्थिवेन्द्रैश्च साजेतं प्रवि
अथ कालेन महता मातरः संशितव्रताः । कालधर्मं समापन्ना भर्त्रा स्म
दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च । चकार राज्यं धर्मेण राघवः समि
कस्यचित्त्वय कालस्य राघवस्य निवेशनम् । कालस्तापसरूपेण सम्प्राप्तो

काल उवाच ।

रामराममहाबाहो! धात्रा सम्प्रेषितोऽस्म्यहम् । यदुब्रवीमि रघुप्रेष्ठ! तच्छृणु
हृन्ममेव हि कार्यं स्यादाद्ययोः परिभाषितम् । तदन्तरे प्रविष्टो यस्स यज्यो

महेश्वर उवाच ।

तयेति न प्रतिभूत्य रामो राज्ञीपलोकतः । द्वास्तथे हृत्वा गुर्गामित्रिकां
घेषस्तोऽग्रवीणापर्यं रामं दशरथात्मजम् ॥ ४१ ॥

काल उवाच ।

अनु राम! यथावृत्तं ममाऽऽगमनकारणम् । दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशता
व्रताऽस्मिन्मनुरे शोके हृत्वा दशमपुत्रयान् । एषमुक्तः सुगणैश्च यत्रीर्णो
तदर्थं रामाय प्राप्तः स्वर्गोक्तं समितुं स्वया । राजायाहि सुगणार्थं शयनगतः
महेश्वर उवाच ।

सन्निवृत्तिनि कापूरस्थो रामं प्राह महापुत्रः । एतस्मिन्मनो तत्र दूर्वात्मा न
राजदशरथपुत्राणां तदमर्षो पावयामर्षी न ॥ ४२ ॥

दूर्वात्मा उवाच ।

मां निवेद्य कापूरस्थो शीघ्रं गच्छ! सुगणान् ॥ ४३ ॥

महेश्वर उवाच ।

राजदशरथपुत्राणां तदमर्षो पावयामर्षी न । मां निवेद्य शीघ्रं गच्छ! सुगणान् ॥ ४४ ॥

सरयूं पुण्यसलिला प्रविशेश सदानुगः । ततः पितामहो ब्रह्मा सर्वदेवगणावृतः ॥८२॥
तुष्टाव स्फुरार्धूल्लसिभिः सार्द्धमक्षरैः । अग्रपीतत्र काकुत्स्थं प्रविष्टं सरयूजले ॥८३॥

प्रहोषाच ।

भाग्यच्छ विष्णो ! भद्रं ते दिष्ट्या प्राप्तोऽस्ति मानद ! ।

आतृमिरसहदेवामैः प्रविशस निजां तनुम् ॥ ८४ ॥

ऐष्णवीन्तो महातेजां देवाकारांसनातनीम् । त्वं हि लोकातिर्दिर्घात्पत्न्यां केचित्तुजानते
यामचिन्त्यं महात्मानमक्षरं सर्वसंप्रहम् । यमिच्छसि महानेजस्तां तनुं प्रविशस्व भोः

महेश्वर उवाच ।

तस्मिन्सूर्यकराकीर्णं पुष्पवृष्टिनिपातिते । उदसृज्य मानुषं रूपं स्थां तनुमप्रविशेश ह ॥
धंशाम्यां शङ्खचक्राम्यां शत्रुघ्नमरतावुभौ । प्रपेदाते महात्मानौ दिव्यतेजस्समन्वितौ
शङ्खचक्रगदाशार्ङ्गपद्मस्मधनुर्भुजः । दिव्याभरणसम्पन्नो दिव्यगन्धानुलेपनः ॥ ८६ ॥
दिव्यपीताम्बरधरः पद्मपत्रनिभेक्षणः । युवा कुमारः सौम्याङ्गः कोमलाक्षयोज्ज्वलः ॥
सुस्निग्धनीलकुण्डिलकुन्तलः शुभलक्षणः । नवदूर्वाङ्कुरश्यामः पूर्णचन्द्रनिमाननः ॥८७॥

देवीभ्यां सहितः धीमान्विमानयधिरह्य च ।

तस्मिन्निहासने दिव्ये भूलेकल्पतरोःप्रभुः ॥ ८८ ॥

निरसाद् महातेजाः सर्वदेवैरभिष्टुतः । राघवानुगता ये च ऋक्षघानरमानुषाः ॥८९॥
स्फुट्वैव सरयूतोयं सुखेन त्यक्तजीविताः । रामप्रसादाने सर्वे दिव्यरूपधराः शुभाः
दिव्यमाल्याम्बरधरा दिव्यमङ्गलवर्चसः । आरुह्युर्विमानं तदसदृश्यास्तत्र देहितः ॥
सर्वैःपरिवृतः धीमात्रामौ राजीवलोचनः । पूजितः सुरसिद्धौघैर्मुनिभिस्तु महात्मभिः
आप्ययो शाश्वतं दिव्यमक्षरं स्वपदं विभुः । यः पठेद्रामचरितं श्लोकं श्लोकार्धमेव वा
शृणुयाद्वा तथा भक्त्या स्मरेद्वा शुभदर्शनं ! ।

कोटिजन्मार्जितात्पापाज्ज्ञानतोऽप्राप्ततः हनान् ॥ ९० ॥

विमुक्तो वैष्णवं लोकं पुत्रदारैश्चबन्धवैः । समाप्नुयाद्योगमभ्यमनावासेन वै नरः ॥
एतने कथितदेवि! रामस्यचरितंमहन् । धन्योऽस्म्यहंत्वया देवि! रामचन्द्रस्यकीर्त्तनात्

तावन्मम तुरीयः काले अयं कर्त्तव्यः ॥ १४ ॥

महेष्वर उवाच ।

तनुवन्मम मया कर्त्तव्यः स्वामां विष्णुं मनात्मन् ।

भीष्मराजिनं शीघ्रमिच्छामि दृष्टुं वारम् ॥ १५ ॥

वार्त्ताया प्रवर्त्तते तस्मै रामो राज्ञोऽन्योन्यः । हनुमानप्रयोगेन तदाः शत्रुः

राम उवाच ।

मन्त्रिणाः प्रवर्त्तिष्यन्ति पापहोत्रे हरीभ्यः । तायद्मम्य मेदिन्यां काले मां प्रोक्ष्य

महेष्वर उवाच ।

तमेवमुक्त्वा काकुत्स्थो जाम्बवन्ममयाऽर्चयाम् ॥ १६ ॥

राम उवाच ।

प्रापरे समनुप्राप्ते यदूनामन्यये पुनः । भूमावस्थ विनाशाय समुत्पत्स्ये त्वहं नु

करिष्ये तत्र संग्रामे त्वया मन्त्रकसत्तम ! ॥ १७ ॥

महेष्वर उवाच ।

तमेवमुक्त्वा काकुत्स्थः स पांस्ताम्रद्वयानरात् । उवाचवाचागच्छन्मिति राजानोऽपि

मन्त्रिणो नैगमाश्चैव भरतः कीर्कसीमुतः । राघवस्यानुगमने निश्चिन्तामने मनात्

ततः शुक्राभ्यरघरो ब्रह्मचारी ययौ परम् । कुशान्मृहीत्या पापिभ्यामाचम्य प्रया

रामस्य दक्षिणेपार्श्वे यमहस्ता रमा गता । तथैव धरणी देवी दक्षिणेतरगा ह

वेदाः साङ्गाः पुराणानि संहितास्त्रानि सर्वतः । ॐ कारोपययत्काऽसावित्रीलोकप

ञ्जलशस्त्राणि च तदा धनुराद्यानि पावन्ति ! अनुजमुस्तथा रामं सर्वे पुरुषविप्र

भरतश्चैव शत्रुमः सर्वे पुरनिवासिनः । सपुत्रदाराः काकुत्स्थमनुजमुः सहागुण

मन्त्रिणो भृत्यवर्गाश्च किङ्करा नैगमास्तथा । धनराश्चैव शस्त्राश्च सुग्रीवसहित

सपुत्रदाराः काकुत्स्थमन्वगच्छन्महामतिम् । परावः पक्षिणश्चैव सर्वे स्थावरजङ्ग

अनुजमुर्महात्मानं समीपस्था नरोत्तमाः । ये च पर्यन्तिकाकुत्स्थं स्वपणानुगतं प्र

रामं निवर्त्तन्ते न केचन । अथ प्रियोजनं गत्वा तदीयभ्रान्तुर्भीष्मि

आकाशवायुवाच ।

अभ्यान्त्रवाऽष्टमो गर्भं कंसं प्राणान्हरिष्यति ॥ ८ ॥

रद्र उवाच ।

तच्छ्रुत्वा हस्तुमारेभे कंसोऽपि भगिनीं तदा । तमग्रवीरसुमंरब्धं वसुदेवः सुबुडिमान्
वसुदेव उवाच ।

नहन्त्या महामाण ! भगिनी धर्मतस्त्यया । गर्भानेवसमुत्पन्नाञ्जहि राज्ञमहायत्न !
रद्र उवाच ।

तथेत्याह तदा कंसो वसुदेवं च देवकीम् । निषध्य म्यष्टुहे रभ्ये सर्वभोगे म्यवेशयन्
पतन्मिध्नन्तरे देवि ! भूमिभास्प्रवीडिता । जगाम धरणीं देवी सहसा ब्रह्मणोऽन्तिकम्
समेत्य जगतामीशं ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् । प्राह गर्भमाग्या वाचा धरणीं लोकधारिणीं ॥

धरण्युवाच ।

प्रजापते ! न शक्ताऽस्मि गर्तुं लोकनिमान्प्रभो ! ।

राक्षसा पापकर्माणः संश्लिता मयि सुघन ! ॥ १४ ॥

जगत् सक्तान्धर्मान्निर्व्यसन्तो महाफलाः । अधर्मवर्तिन सर्वे नराः पापविप्रोहिताः
स्वल्पमल्पतरं धर्मे लोकेऽस्मिन् न दृश्यते । धर्मर्णय धृता देव ! सन्धर्षाचयुर्न न ॥
तस्मादधर्ममम्भूतं न लोकं धर्तुमुत्सरे ॥ १६ ॥

रद्र उवाच ।

इत्युत्तरा धरणीं देवी तथैवाऽन्तरर्षायत । ततः सुरगणाः सर्वे श्रवद्रूपयोगमाः ॥ १७ ॥
हीनत्वेनैव न कृत्यमधिगम्य जगत्पतिम् । तुष्टुतुः स्तुतिभिर्दिव्यैर्मन्त्रयाम् महोत्तमः ॥
ततः प्रवयत् । प्रादेशः सर्वान्तामुनिवत्तमान् ॥ १८ ॥

धीमतावनुवाच ।

ओभो ! देवगताम्यर्थे विविधैस्तमिहाऽऽगताः ॥ १९ ॥

रद्र उवाच ।

नमः पितामहः प्राह देवदेवं जगार्द्रम् ॥ २० ॥

किमन्वच्छोतुकामाऽसि तद्वैश्वमि वरानने ! ॥ १०० ॥

इति श्रीपादो महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे उमानन्दे

श्रीरामचरितकथनं नाम चतुश्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४३ ॥

पञ्चचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः

श्रीकृष्णावतारकथाप्रसङ्गे कंसजरासन्धादिराक्षसानां समुत्पातमन्तापाशं

ब्रह्मसमीपे गमनं देवैः सह ब्रह्मणो विष्णुसमीपे प्रार्थनं भुवो भारापहनाय

विष्णुनाऽऽश्वासनं कारावामस्थवमुदेवगृहे जन्मदृष्ट्वा वने कृष्ण-

नयनं कंसात्याचारमर्द्धनं पूतनादिमारणं कृष्ण-

नानादिन्यलीलाप्रदर्शनं कंसवधः

श्रीपार्वत्युत्तमः ।

स्फुटाध्वज्य शक्तिं साधुतं हि स्वयां किञ्चि ! ।

धृत्वा धन्याऽस्मि देवेश ! स्वप्नसाक्षात्कारेण ! ॥ १ ॥

यद्गुदेवगुणस्याऽस्वप्नसाक्षात्कारेण शक्तिं महन् । धीमुमिच्छामि देवेश ! शक्तिं ब्रह्मसा-

ध्वज्य उवाच ।

अमुं देवि ! प्रवक्ष्यामि त्वत्पराऽयं महात्मनः । शक्तिं त्वामुदेवस्य मां प्रोवाच त्वत्प-

राधुनाऽस्मिन् देवि ! यद्गुदेवस्य शक्तिः । देवस्योदयः पुनोऽभ्युदयः प्रोवाच त्वत्प-

राधुनाऽस्मिन् देवि देवस्य शक्तिः शक्तिः शक्तिः । इत्येव प्रोवाच त्वत्पराऽयं महा-

त्मनः । यद्गुदेवस्य शक्तिः शक्तिः शक्तिः । इत्येव प्रोवाच त्वत्पराऽयं महा-

त्मनः । यद्गुदेवस्य शक्तिः शक्तिः शक्तिः । इत्येव प्रोवाच त्वत्पराऽयं महा-

षाविंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः] * ब्रह्मणोविष्णुपार्श्वेगमनम् * ८१

भाकाशवागुवाच ।

अम्यास्तथाऽपुमो गर्भः कंस प्राणान्हरिष्यति ॥ ८ ॥

रुद्र उवाच ।

इत्नुमारेभे कंसोऽपि भगिनीं तदा । तमग्र्यान्मुमंरब्धं धातुदेवः सुवृदिनम्
वसुदेव उवाच ।

१ महाभाग ! भगिनी धर्मेनभ्यया । गर्भान्तंयममुत्पन्नाश्रुहि गङ्गमहाशय ॥

रुद्र उवाच ।

ह तदा कंसो वसुदेवं च देवकीम् । निदध्य म्यगृहं गम्यं गर्भमार्गे म्ययेत्य
प्रप्लवे देवि ! भूमिमात्प्रपीडिता । जगाम चरणी देवीं महता ब्रह्मणोऽनुत्थित
जगतामार्गां ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् । प्राह गर्भग्या यावा चरणी लोकधाग्निं

ब्रह्मोवाच ।

देवदेव ! जगन्नाथ ! पृथिवी भार्गवीडिता । राक्षसा बहवो लोके समुत्पन्ना दुरासरा
जरासन्धश्च कंसश्च प्रलम्बो धेनुकादयः । दुराहमानः प्रवाधन्ते सर्वलोकान्सनातनम्
भारावतरणं कर्तुं पृथिव्यास्त्वमिहाऽर्हसि ॥ २२ ॥

रुद्र उवाच ।

एवमुक्तो हृषीकेशो ब्रह्मणा परमेष्ठिना । प्राह गर्भीरया वाचा जगतीपतिरव्ययः ॥ २३ ॥
श्रीभगवानुवाच ।

अवतीर्याऽथ लोकेऽस्मिन्यदूनामन्वये सुराः ॥ अयनीभारमव्यग्रमपास्यामि महाबल
रुद्र उवाच ।

एवमुक्ताः सुरास्सर्वे नमस्कृत्य जनार्दनम् ।
स्वान्स्याल्लोकान्समासाद्य परेशं तेऽन्वचिन्तयन् ॥
ततो नारायणीं मायां परमेशः समप्रवीत ॥ २५ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

हिरण्याक्षस्य यदुपशान्समानीयाऽधनीतले । पशुदेवस्य पत्न्यान्तु देववर्षा सन्निवेश
अनन्तांशःसममोऽत्र सम्प्रविष्टस्तुमाचिरम् । तस्याःसपत्न्या रोहिण्याददस्वशुभसती
ततोऽष्टमममांशस्तु देववर्षासमाविश्यति । नन्दगोपस्य पत्न्याग्न्युपशोदायां सनाती
तेऽशभूतामहानिद्रां विन्ध्यं गत्वा महाबलम् । तत्रसङ्गूयमाना हि देवैरिन्द्रपुरोहितै
हस्यादेत्यागमहावीर्यांश्चमुमातुरस्पुरोगमान् ॥ २६ ॥

रुद्र उवाच ।

ततोऽयुक्त्वामहामायां हिरण्याक्षरुतांस्तदा । पर्यायेण च देववर्षात्पूजांस्त्वामप्युपास्य
ताव्रपात तदा कंसो जातमात्रामहाबलः । ततस्तु सामो गार्गो जगन्नाथो नोदितः ॥
वर्धमानं तु गर्भं रोहिण्यां समुपासयन् । गर्गसङ्गुर्नानस्यो जातः सङ्गुर्नानोऽप्य
कृष्णाहव्याग्न्यु रोहिण्यां प्रीष्टायो मुभोवदे । रोहिणीं जनयामास पुत्रं सङ्गुर्नानप्रभु
तन्पुत्रोऽवर्जितमयां देवैः प्रगवाह्यः । आपन्नमो तं वृषा कंसो भगवतीति ॥ २७ ॥

सुरगणाः सर्वे हर्षनिर्भरमानसाः । तुष्टुबुद्धैर्बलीं तत्र विमानस्था नभस्तले ॥३५॥
स्तु दशमे मासि हृष्णे नमसि पार्यन्ति ।। अष्टम्यामर्द्धरात्रेण तस्यां जातो जनार्दनः
निवर्द्धलश्याम पद्मपत्रायतेक्षणः । चतुर्भुजः सुन्दराङ्गो दिव्याभरणभूषितः ॥३७॥
यत्सक्तौस्तुमोरस्को धनमालाविभूषितः । यस्तुदेवस्यजातोऽर्त्तो धाम्नुदेवः सनातनः
दृष्ट्वा जगतां नाथं कृष्णमानकदुन्दुभिः । उवाचप्राञ्जलिभून्वा नमस्तृत्य जगन्मयम्
यस्तुदेव उवाच ।

तोऽस्मि मे जगन्नाथ! मन्त्रकल्पनरो प्रभो ।। त्वमेव सर्वदेवानामनादिः पुरयोत्तमः॥
मन्त्रित्यं महद्भूतं योगिध्येयः सनातनः । मम पुत्रत्यमापन्नो धरण्यां धरणीधर !
द्वैतदुत रूपमैश्वरं पुरयोत्तमः । दानवाः पापकर्माणो न सहन्ते महोजसः ॥३८॥
इद उवाच ।

व्याधितः स्तुतस्त्वेन पद्मनाभः सनातनः । उपसंहृतवान्स्वयं चतुर्भुजसमन्वितम् ॥ ३९॥
तनुपेणैव भावेन द्विभुजेन धरोवत । ये चाऽङ्गुलधकाः सर्वे दानपास्तत्र संस्थिताः॥
आपि मायया तस्या मोहितास्तमसापृताः । एतस्मिन्नन्तरे देवमादायानकदुन्दुभिः
ययौ जगत्कूपे सर्वदेवैरभिष्टुतः । पयोधरे वर्यमाने नगनाजो महाबलः ॥ ४०॥
ज्यामहमेणाद्यात्र मन्त्रादेवं समन्वयताम् । तौ गोपुरकपाटीतु तन्वाद्दम्भानाकदा
मिदमार्त्तो मुविपुर्त्तो तत्रस्थाश्च विमोहिताः ।

श्रोतस्त्रिनी मुपूष्णां वा यमुनाऽपि महात्मनः ॥ ४१॥

वैशाखानुमात्रन्तु जलं वा चाप्युपायदत् । उत्सर्पयमुतां मोऽध्यात्रजलर्त्ताग्न्यस्थितम्
संस्नयमानस्त्रिदशैः प्रविपेज यदूतमः । तत्र जन्दस्य पत्नी सा प्रगृह्य गोपत्रे शुभे ॥
विमोहिता मायपैव मुपूष्णा श्रमाकृता । तस्यास्तु शब्दे देवं शिनिशिष्य स वादवः
तौ ज्ञानां समुदादाय प्रवयौ मयुगम्पुनः । वस्यै हृष्याऽपतां धात्वामुवागममुद्रादितः
रगेष्ट बाणश्यामा देवर्षिशपनंगता । धन बाणध्वनि युष्वा महदृहस्याऽङ्गुलधकाः
बंसापाऽऽपेक्षामागुर्देवर्ष्यमयं शुभम् । बंसात्पुष्पमुदेरैतां जघाद बालिकां नशत
विशेषे च रिप्पदृष्टे साऽपि नृपं विवर्त्तिमता ।

तस्म्योत्तमाङ्गे स्यार्धं दृष्ट्वा कृपे नमाम्बिता ॥

उपाणाऽष्टमुत्तारेयी तदा राक्षसपुङ्गवम् ॥ ५० ॥

देवुषाच ।

किमपि क्षिपयामन्दः जानोषम्यो हनिष्यति । सर्वम्यजतानः श्वाघनाहूतानाञ्च
अग्निमोहोके समुत्पन्नः स ते प्राणान्हरिष्यति ॥ ५१ ॥

रुद्र उवाच ।

इत्युत्तया तेजसा देयी महत्मा पूरयन्नमः । जगाम देवगन्धर्वैः स्नूयमाना हिमान्
कंसस्तदोद्विगमनाः समाहूय स्वदानवान् । प्रलम्बचाणूरमुत्तानुवाच मयपीडितः ।
कंस उवाच ।

अस्माद्वयात्सुरगणा उपेत्य क्षीरसागरम् । आचचक्षुर्हरेः सर्वं रक्षोविध्वंसनयति ।
तेषान्तु घनमंश्रुत्वा धरण्यां धरणीधरः । मानुषेणैव मावेन समुत्पन्नो हि सोऽज्वा
तद्य सर्वे यूयं वै राक्षसाः कामरूपिणः । समुद्रिक्तबलान्बालान्मारयध्वमशङ्किता ।

रुद्र उवाच ।

इत्यादिश्यततःकंसो वसुदेवंचदेवकीम् । आश्वास्य मोचयित्वाऽथ स्ववेष्मान्निर्वेष्ट
वसुदेवस्ततो गत्वा नन्दव्रजमनुत्तमम् । तेन सम्पूजितस्तत्र निरीक्ष्य तनयं मुनि
उवाच नन्दपत्नी तां यशोदां यदुनन्दनः ॥ ६३ ॥

वसुदेव उवाच ।

सुभगे! मत्सुतमिमं रोहिणीजठरोद्भवम् । स्वपुत्रमिव रक्षस्य भिया कंसादिहागम् ।
रुद्र उवाच ।

येत्याह तदा तन्वी नन्दपत्नी दृढव्रता । लब्ध्वैव पुत्रयुगलमुत्पुषोऽमुदाम्बिता ॥ ६४ ॥
वैक्षिष्य तनयी मेहे नन्दगोपस्य यादवः । विभ्रन्धः प्रययौतूणं मधुरां कंसपाशिताम्
नो गार्गः शुभदिने वसुदेवेन नोदितः । नन्दगोपमजं गत्वा तत्रस्थैः पूजितो द्विजः ॥
धिना जातकं कर्म कृत्या देयस्य गोकुले । नाम चात्राऽकरोद्विष्य पुत्रयोषां वसुदेवयोः
दूर्यन्ते रोहिणीयो बलमन्त्रो महाबलः । रामइत्यादितामपि नूर्यजन्त्याऽकरोद्विजः ॥

धीधरः धीकटः धीमान्कृष्णोऽनन्तो जगत्पति । धामुदेयो ह्यर्थाकेशाद्व्याघरजम्बव
रामकृष्णविनिर्म्यानिमस्मिंहोके समिप्यतः । पयमुन्वा द्विजधेष्टः सम्पूज्यपितृदेवताः
सम्पूज्यमानो गोपालैरयर्थो मधुगो पुनः । कंसैव धेविता रात्री पूतना पालयानिर्ता ॥
विपत्तिमं स्तनं प्रादात्कृष्णायाऽमितनेत्रमे ।

कृष्णस्तु राक्षसीं ज्ञात्वा पर्या गाढं स्तनं भृशम् ॥ ७३ ॥

प्राणेः सह महानेजा राक्षस्या यदुपुङ्खवः । सा विह्वलाङ्गी महता विच्छिद्यन्नायुक्थना
यथाव धेयमाना सा ममार च महाम्यना । तस्याः शब्देन महता पूरितं च नभस्तन्मू
त्रस्तासर्वं ततो गोपाद्वृतां पतिर्नाभुवि । कृष्णवर्गीडमानन्नं राक्षस्यास्तु महोरमि
समुद्धिमान्तस्मूर्णमादाय ननयं तदा । शोभिता तदा तस्मिन्गोपुरीर्येण मूर्धनि ॥
सम्भाजयामास तदा गोपालेन तदाननम् । नन्दनीयं सम्प्रेरेष मुनमादाय भामिनी
भगवतामभिस्तन्य सर्वाङ्गपुत्रमाजंनम् । शृण्वतांशामसीर्भामां वदित्विन्यम्यगोयजात्
नृदाह गोपवृन्दैश्च चानितेस्तत्र गोपजे । कदानिच्छकटस्याऽथः शयानो भगवान्दगिः
प्रसार्य चरणी तत्र गतेऽ मधुमूदन । तस्य पादप्रहारेण शकटं परिवर्तितम् ॥८१॥
विज्यन्तुमभ्रमाण्डं तद्विपरीतं यथाव धे । ततोर्गाप्यध गोराध दृष्टो तच्छकटं महत्
विस्मयं परमं जगुः किमेतदिन्द्राद्भुताः । यमोदा च तदा तृणं बालं जग्राह विस्मिता
आपनेव हि शालेन पालयौ तौ यदृक्षयौ । यदंमार्तो यमोदायाः स्तनयानेन पौत्रिनी
जानुभ्याम्यदस्ताभ्यां गिह्मार्षीपिरेजनुः । ज्ञातवन्स्तमादाय गोविन्दं विपतिध्विनः
नं जग्राह जात्राभ्यस्य पराज महामुदः । हन्वा तं गगनं घोषं तत्रेवाऽऽग्नेजगन्तनिः
विचवार तत्र सार्धं गोपजं मधुमूदनः । जयनीजं जहाराऽऽगु गोपीतां च गुरे गुरे ॥
तदा यमोदा बुविता वायामध्ये उद्विगते । निवृज्य ह्यथ प्रपद्यां पित्रेतुंगोस्तादिवम्
कर्णमात्मनः हृत्तो दाद्या बद्धउद्विगते । यमज्जुनगोमंथे जगाम चरणीधरः ॥८४॥
उद्विगतेन गोविन्दः पालयामास तौ दूमा । मग्नश्चरणी निवर्तितां स्वयेव चरणीकटे
नेन शब्देन महताऽऽजमुत्तत्र महोजनः । गोदृष्टान्तो दृष्टा विस्मयं परमं गताः ॥
यमोदाऽपि समुद्धिगविमुध्यपरणीधरम् । नं विस्मितं यमादावन्मन्त्रादायमात्मनं

गम्याप्रियत्तमानस्यु वाद्या मात्रा जगत्पतिः ।

गम्याग्राह्यिभिः गर्भेर्दामोद्गृहीतभिः ॥ १३ ॥

तौ तु विप्ररातो धामो विमुक्तौ यमलाह्वितौ । गोवत्समान्तः सर्वं नन्दगोपुर्गं
महोत्पातमिमं प्राप्या भ्यानात्तमुपाययुः । वृन्दाको मनोरम्ये यमुनायाम्भटे
निपात्यं यमिते रम्यं गयीं गोपीजनस्य च । तत्र तौ रामकृष्णौतु वर्द्धमानौ मह
परापालयुर्नौ वत्सान्पालयामामनुमदा । गोवत्समः यमं कृष्णं वक्रो नाम मह
वक्ररूपेण गं हन्तुमुद्युक्तोऽत्र यदूनमम् । तं दृष्ट्वा घासुदेवोऽपि लोष्टमुद्यम्य लील
ताडयामास पशान्ते पयातोल्यां महासुरः । तत्र कनिषाहस्तु गोवत्सान्पालय
छायायां जम्बुद्वीपस्य प्रसुप्तौ पश्ये मूर्ध्ना । एतस्मिन्नन्तरे देवो ब्रह्मादेवगर्भेन
द्रष्टुं कृष्णं समागम्य सुप्तौ दृष्ट्वा यदूनमौ । वत्सान्गोपशिशून्धत्वा जगामत्रिदिवं
प्रयुद्धौ तौ समालोक्य विनष्टादिछगुवत्सकाद् ।

गोवत्सा गोपथालाश्च क्व गताइति विस्मिता ॥ १०२ ॥

ज्ञात्वा कृष्णस्तु तत्कर्म प्रजापतिकृत्तं तदा । तथैव ससृजे बालान्गोवत्सांश्च सतां
यथावर्णं यथारूपं तथैव मधुसूदनः । ससर्ज वत्सान्गोपालान्विता जगतामग्नौ
दृष्ट्वा सायाहसमये गावस्त्वेषां च मातरः । स्यान्सान्वत्सानुपागम्य यथापूर्वं प्रवर्ति
ष्यं सम्बन्धरेकाले गते तत्र महात्मनः । प्रजापतिः पुनस्तस्मै दर्शयित्वा न्सवालका
हृताञ्जलिपुटो भूत्वा परिणीय प्रणम्य च । भयादुवाच गोविन्दं ब्रह्मा त्रिभुवनेश्वर ।

ब्रह्मोवाच ।

नमो नमस्ते सर्वार्तमस्तत्त्वज्ञानस्वरूपिणे । नित्यानन्दस्वरूपाय प्रयतात्मनश्चक्षुः ।
अनुवृहत्स्थूलतरुणसर्वगताव्यय ॥ अनादिमध्यान्तरूप स्वरूपात्मनश्चक्षुः ॥ १०३ ॥
नित्यज्ञानवल्लभ्यं धीर्यतेजोमयाय च । महाशक्तं नमस्तुभ्यं पूर्णपादुपयमूर्तये ॥ १०४ ॥
त्वं वेदपुरुषो ब्रह्मग्रहापुरुषश्च च । शरीरपुरुषस्त्वं च छन्दःपुरुष एव च ॥ १०५ ॥
चत्वारः पुरुषास्त्वं च पुराणः पुरुषोत्तमः । विभूतयस्तव प्रह्वन्पृथिव्यान्वनिलादृण ॥
तव वाचा समुद्भूता इमापरा जगद्भव्यर ॥ अन्तरिक्षं च वायुश्च सद्यो प्राणेतेतरेषां

श्रुत्वा त्वसंख्यौ घौश्चादित्यस्तथाऽव्यय ! दिशश्चन्द्रमाः सृष्टाः श्रोत्रेण तव चाऽनघ
 त्वां स्त्रावध्वं षडणो मनसा ते महेश्वर ! उक्ते महति मीमांसे एवं ब्रह्म प्रचक्षते ॥
 तमेवाग्निमध्वर्युरेतमेव महाव्रते । छन्दोगा एतमप्येतं दिव्येतं वायुरेव तन् ॥ ११६ ॥
 आकाश एतमप्येतमोषधीप्येतमेव च । तथा वनस्पतिप्येतं चन्द्रमस्येतमेव च ॥ ११७ ॥
 तत्रैषु च सर्वेषु ग्रहेष्वेतं दिवाकरे । मर्यभूनेप्येतमेव ब्रह्मेत्याख्याति च श्रुतिः ॥
 तदेव परमं ब्रह्म प्रज्ञातं परितोऽमृतम् । हिरण्ययोऽप्ययो यज्ञः शुचिः शुचिपदित्यपि ॥
 वैदिकान्यग्निषेवानि तत्रैवान्यस्य न क्वचित् । चक्षुर्मयं श्रोत्रमयं छन्दोमयमनोमयम्
 वाङ्मयं परमात्मानं परेशं शंसति श्रुतिः । इति सर्वोपनिषदामर्षस्त्वं कमलेश्वर ! ॥

स्तोतुं न शक्तोऽहं न्यां तु सर्ववेदान्तपाङ्गम् ।

महापराधमेतत्ते घत्सापहरणं मया ॥

कृतं तत्सम्यतां नाथ ! शरणागतवत्सल ! ॥ १२२ ॥

महेश्वर उवाच ।

एवं स्तुत्वा हरिर्वेधाः प्रणम्य च पुनः पुनः । घत्सान्दत्त्वा पुनस्तस्मै प्रययौ स्वयमालयम्
 हृदि कृत्वा सदा देवि ! चालरूपं हरिं विधिः । उवास त्रिदशैः सार्जं हृष्टपुष्टो महानृपाः ॥
 कृष्णेन मृष्टा घत्सा ये पूर्वं घत्सान्तर्यामकाः । अवापुरेकतां तत्र पश्यतां त्रिदिवीकसाम्
 कृष्णस्तु घत्सपालेयं प्रययौ नन्दगोकुलम् । तत्र कतिपयाहम्मु गोपालैर्यदुपुद्भूयः ॥
 हृदं गत्वाऽथ कालिन्ध्यामन्त्रमयं सुमहाविषम् । सहस्रशीर्षेयलिङ्गनागनागमयाऽच्युत-
 निष्पिप्य फणसाहस्रं पादेनैकेन लीलया । प्राणसंशयमापन्नं चकार मधुमूदनः ॥ १२८ ॥
 स कालियो लप्पसज्जन्तमेव शरणं ययौ । ररक्ष भगवान्कृष्णो नागं त्यक्तविषं तदा
 घननेत्रमयाद्भुतं म्यपदेनाङ्गुलमूर्धसु । हृदि विधासयामास कालिन्ध्या यदुपुद्भूयः ॥ १३० ॥
 त्यक्त्वा स तं हृदं नृपे पुत्रदाय समन्वितः ।

नमस्कृत्याऽथ गोविन्दं प्रययौ कालियस्तदा ॥ १३१ ॥

विष्णुधाम्नुपेभूय तर्तारम्याधराचितः । कृष्णेन र्वाक्षितामूर्णकज्जिः पुष्पिणोऽभवन्
 अथ कालेन कौमारमवाप्य मधुमूदनः । गोवृन्दं पालयामास सर्वदेवप्रयः प्रभुः ॥ १३३ ॥

स्वसमानवयोमिस्तु गोपालैस्तु यदुत्तमः । वृन्दावने मनोरम्ये स रामो विब-
 तत्र हत्वा महाघोरं सर्परूपं महासुरम् । अपहृत्य महाकायं मेघमन्दराख्यं
 धेनुकस्य घनं प्राप्य तालहिन्तालगह्वरम् । धेनुकं पर्वताकारं खगरूपधरं सदा

पार्श्वं गृह्य समुत्क्षिप्य तालेन विजघान ह ।

तन्शृणादेव तत्पालास्तदन्ते रैमिरे तदा ॥ १३७ ॥

निष्काम्य तद्वनात्तूर्णं भाण्डीरं घटमागताः । तत्र ते रामकृष्णाभ्यां विक्रीडुर्बल-
 गोपधेयेण तत्राऽगात्प्रलभ्यो नाम राक्षसः । रामं स्वपृष्ठमारोप्य ययौ तूर्णं तम्
 मत्वा तं राक्षसं रामो मुष्टिना तस्य मूर्द्धनि ।

ताडयामास रोपेण विह्वलाङ्गस्ततोऽपतत् ॥ १४० ॥

राक्षसेनैव रूपेण विनन्दन्मैरवं स्वतम् । भिन्नशीर्षतनुस्तत्र ममार दधिसोप-
 सतः प्रदोषसमये गोप्रजेनन्दनन्दनः । उद्यास गोपकन्याभिः क्रीडन्क्रीडोद्यम-
 भरिणामा दैत्येशो गत्वा तत्र वृषारुतिः । कृष्णं हन्तं समागत्य जगज्जगद्गम्य
 तं दृष्ट्वा विद्वताः सर्वे गोपालाभयपीडिताः । कृष्णोऽपि दृष्ट्वा तं रोद्रमागन्धनुर्जापि
 सालवृक्षं समुत्पाद्य गृह्णमध्ये व्यपीडयत् । स तु भगविरःशुद्धो यमार्थरुधिं व-
 पपान भीमयेगेन निदध्स्वयत्तज्जीवितः । इत्थं हत्वा महाकायमरिष्टं धनुर्जापि-
 भाह्व गोपपालाश्च तत्रैकोवास गोप्रजैः । ततः कलिपयाहस्तु फेरीताम महागु-
 ह्यकायेन गोविन्दं हन्तुं प्रजगुपापयो । स गत्वा गोप्रजं रम्यमुत्प्रेक्ष्य गमभाजो-
 तेन शब्देन मदता पूतिं भुयन्त्रयम् । भीताः सर्वे गुरगणाः शत्रुमाना युगाश्रय-
 तत्रत्या मोहिताः सर्वे गोपा गोप्यश्च विह्वलाः ।

लप्यरज्ज्वास्तु ते सर्वे विद्वताश्च समागततः ॥ १५० ॥

गोप्यस्तु शरणं जगुः कृष्णं आहूतिं वायुना । तमेतत्तमेतन्ममिहामनस्यया-
 स्वभावात्तस्य मन्त्रं नृणं मुष्टिनायामयानुजम् । ताडयामास तिरगितस्य वैश्वदेवपीडना-
 विमिश्रदमनेकोऽनीं विननाय महाम्बुजम् । महाशिलासमुत्क्षिप्यनध्याङ्गे वैभवात्त-
 स्तुभुक्तिमन्त्राङ्को विवदभेत्तं स्वतम् । वपान गह्वरा भूमीं ममार च भाण्डुरम् ॥

केजिनं निहतं दृष्ट्वा दिविदेवगणाभूशम् । मुमुचुः पुष्पवराणि साधुनाध्वित्वाऽद्भुचन्
इत्थं शिशुत्वे चै दैत्यान्हिरिहैत्वा बलोन्वकान् ।

स मुमोद सुचेनैव बलरामसमन्वितः ॥ १५६ ॥

इन्दीवरदलश्यामः पद्मपत्रनिभेश्वरः । पीताम्बरधरः स्वर्ग्यो वनमालाविभूषितः ॥ १५७ ॥
कौस्तुभोद्भासितोरस्क्वस्त्रिमाल्यानुलेपनः । विचित्राभरणैर्युक्तः कुण्डलाभ्यां विराजितः
आमुक्तनुलसीमालः कस्तूरीतिलकाञ्चनः । सुस्निग्धनीलकुण्डिलकयरीकृतकेशवान् ॥
वज्रेनांताविधैः पुष्पैर्बहिर्विहायनंसकः । रत्नारविन्दसदृशहस्तपादतलाधरः ॥ १६० ॥
वज्रमध्यगार्शानांशुकलङ्कडून्मूलताननः । हारन् पुष्पकैयूरैः कटकाम्ब्यां विराजितः ॥ १६१ ॥
वृन्दावने महारम्ये फलपुष्पविराजिते । रम्यं तिनादयन्धेणुं तत्राऽऽम्ने यदुनन्दनः ॥
अवधार्मिकन्दर्बकोटिलावण्यमव्युत्तम् । सर्वा गोपस्त्रियो दृष्ट्वा मन्मथाम्ब्रेणपीडिताः
पुरा महारम्यः सर्वे दण्डकारण्यधासितः । दृष्ट्वा रामं हरिं तत्र मोक्तुमेच्छन्मुविप्रहम् ॥
ने सर्वे स्त्रान्त्वमापन्नाः समुद्रभूतास्तु गोपुले ।

हरिं सम्प्राप्य कामेन ततो मुक्ता भयार्णवान् ॥ १६५ ॥

क्रोधेनैव यथा दैत्याः समेन्धमधुमदनम् । निधनं प्राप्य सहस्रामे हता मुनिमवाप्नुयुः
कामक्रोधी नृणां लोके निरयम्येष कारणम् । हरिं समेन्धभायेन मुक्तागोप्यः सुरद्विपः
कामाद्वयाद्रा द्वेराडा ये भजन्ति जनार्दनम् । ते प्राप्नुयन्ति यैकृण्डं किम्भुनर्मनिर्योगतः
तस्य वेषुत्थनि धूम्या रजन्वांघ्रहवाङ्मनाः । शयनापुन्थिताः सर्वा विर्वात्ताम्यमृज्ज्जाः
त्यक्त्या पतान्मुताम्यगुंम्यवन्त्या मज्जो कुण्डं मयवम् ।

जगत्पतिं समाश्रम्य चन्दरंशपीडिताः ॥ १७० ॥

समेन्धगोप्यः सर्वास्तु भुजैरातिदुर्गवेशवम् । बुभुक्षुधाधरं देव्यमुवाभृन्मित्राऽमराः
माभिः सर्वाभिरात्मैः क्रीडयामासगोमते । तेनाऽपि माःस्त्रियः मयैरेमिरे निर्भयाप्रजे
इत्येवं मययामासुहृन्वहनि केशवम् । वृन्दावने मनोरम्ये कार्त्तिकिन्दुस्त्रिनेत्रा ॥ १७३ ॥

पार्श्वस्थवान् ।

धमेमंश्रयापांय जगन्नामवर्तीयं सः । पञ्चरात्रिगमनं कथं कुर्याज्जनार्दनः ॥ १७४ ॥

इन्द्र उवाच ।

भ्यर्शात्परिष्वङ्गाद्गिर्नाम्नि शुभानने ॥ सर्वं जगद्य तस्याऽङ्गं वृषात् न वि-
श्वोपुष्मोदो न धे तस्य पुरुरस्य महात्मनः । त्रिसर्गात्सर्वमनुत्पादात्समेन्द्राजग-
तयाऽपद्मपाप्मत्वंसामर्थ्याद्दृष्यापिन्द्रप्रभोः । दोगोऽथ नास्तिमुमगेदेभ्यस्तस्मिन्

यमिन्द्र उवाच ।

एषमुपस्थातु गिरिजां इन्द्रः धीश्रिपुरतन्त्रकः । कृष्णस्य शेषं वसितमाध्यानुसम्भवा

इन्द्र उवाच ।

शतकाले तु सम्प्राप्ते नन्दगोपपुरोगमाः । गोपामहोत्सवं कर्तुमारब्ध्वाभिदशोर्नरु-
तदुत्सवं तु गोविन्दो निवार्याऽथ शतक्रतोः । गोवर्द्धनाद्रिप्राजस्य कारयामासरीति

ततः मुञ्चः सहस्राक्षो नन्दगोपस्य गोपत्रे ।

वर्षं च महावृष्टिं सप्तवारं निरन्तरम् ॥ १८१ ॥

गोवर्द्धनं समुत्पाद्य महाशीलं जनार्दनः । तेषां संरक्षणायां धारयामास रीतिम् ।
नस्यच्छायां गिरिः प्राप्य गोपागोप्यश्च सुवते ॥ अवसंक्षु सुखेनैव हर्षान्त-
नतः शकः सहस्राक्षो भीतःसम्भ्रान्तचेतसा । धारयामास तद्वर्षंययी नन्दस्य तदु-
कृष्णोऽपि तं महाशीलं यथापूर्वं न्यवेशयत् । गोपवृद्धाश्च ते सर्वे नन्दगोपपुरो-
गपिपूज्य च गोविन्दं परं विस्मयमाययुः । ततः शतक्रतुर्देवं समेत्य मधुमुह-
तुष्टाव प्राञ्जलिभूत्वा हर्षगद्गदया गिरा ॥ १८६ ॥

इन्द्र उवाच ।

अमस्ते पुण्डरीकाक्षः सर्वघाऽमितविक्रमः ॥ त्रिगुणानीतसर्वेश विवश्यात्प्रभ्रमोऽहं

त्वं यत्तत्स्वं वपट्कारस्त्वमोद्भूतः क्रतुर्हविः ।

त्यमेव सर्वदेवानां पिता माता च केशवः ॥ १८८ ॥

अग्रे हिरण्यगर्भस्थं भूतस्य सप्तमर्षत । त्यमेवैकः पतिरसि पुरणस्त्वं हिरण्य-
वृथिवी यामिमां देवः । त्यमेव भूतवानपि । आगमदः पण्डितो यद्य स्यादेवं जगदीश-
वन्तः । प्रभवां जगताम्पतेः । अमूर्तं येष मृगमुद्य रक्षाया तथ सनातन

तस्मै देवाय भवते विधेम हविषा घयम् । हेमवन्तश्मे यस्य समुद्रभूता हिरण्मयाः ।

समुद्रा रसना यस्य पाहस्तस्यैव केशव । इमा दिशः प्रतिदिशो धामुर्यस्य तथाव्यय

तस्मै देवाय भवते विधेम हविषा घयम् । येन त्वया समारुढा पृथिवी वर्दिता पुनः ।

स्वर्लोकः स्तम्भितो येन त्वया ब्रह्मन्महेश्वर ।

त्वमन्तरिक्षे रजसोऽवसानः सर्वगोऽव्ययः ॥ १६५ ॥

तस्मै देवाय भवते विधेम हविषा घयम् । यं क्रन्दसो राजमाने तप्तभासे गुणान्विते ।

अभ्यैक्षेतां च मनसा अवश्यं श्रीश्च सर्वदा । यत्राऽस्मि मर उदितो विभाति परमे पदे

तस्मै देवाय भवते विधेम हविषा घयम् । यद्रूपो बृहतीर्ब्रह्म विश्वमायं जनार्दनः ।

शर्मन्धराताः सर्वेऽत्र जनयन्तीरघोरहृत् । समवर्तत देवानामसुरैकोऽव्ययो विभुः ।

तस्मै देवाय भवते विधेम हविषा घयम् । य आपो महिनादशं पर्यपश्यत्प्रजापतिम् ।

यशं दधानास्तत्राऽदी जनयन्तीर्हविः पुमान् ।

यो देवेष्वेकपवासी दधिदेवः परात्परः ॥ २०१ ॥

तस्मै देवाय भवते विधेम हविषा घयम् । मा नो हिंसीज्जनिताय पृथिव्या अव्यय पुमान्

यो धा दिव सत्यधर्मा जजानाव्यय ईश्वरः । यश्चन्द्रो बृहतीर्यो जजान सकलं जगत् ।

तस्मै देवाय भवते विधेम हविषा घयम् । एतानि विश्वजानानि बभूव परिताप्रमः ।

त्वदुत्पन्नप्रजाव्यक्षमविष्यद्बभूतमच्युतः ।

यजामस्यां च यत्कामास्तत्रो अस्तु समासतः ॥ २०५ ॥

रयीणां पतयः स्याम तव काम्ययीक्षणात् । हिरण्याम्यः सपुत्रो हिरण्यमधुक्केशवान्

आप्रणखात्सर्वं हिरण्यं सधिता नु हिरण्यभाक् ।

असौ सर्वगतो ब्रह्मा यस्तथादित्ये व्ययम्भिः ॥ २०७ ॥

अथाकप्यासम्पुण्डरीकमक्षिणी तस्मै नान्यतः । तद्धेदेवस्य सवितुर्वरेण्यं भर्ग उत्तमम् ।

सदा धीमहि ते रुद्रं धियो न प्रमाति हि ॥ २०८ ॥

नमस्ते पुण्डरीकाक्ष श्रीश सर्वेश केशव । वेदान्तवेद्य यज्ञेश यज्ञरूप तमोऽस्तु ते ।

नमस्ते वासुदेवाय गोपवेणाय ते तमः । तत्सर्वं सनादेव अपराधं मया कृतम् ॥

नां तु निक्षिप्य देवक्याः शयने बहिरागमत् ॥ २४६ ॥

। ऊरोदन्तः क्षिप्रं देवकीशयनेस्थिता । तच्छ्रुत्वा सहसा कंसः कन्यामात्राण्य

भ्रामयित्वा शिलापृष्ठे विशेपोत्पत्य धीर्यवान् ।

समुत्थाय च सा कन्या सायुधाऽऽष्टभुजान्विता ॥

गगतस्था कन्या कंसं प्राह गम्भीरया गिरा ॥ २४७ ॥

कन्योवाच ।

श्रीऽनन्तः सर्वदेवानामीश्वरः पुरुषोत्तमः । ज्ञातस्तव वधार्थाय गोत्रजे दानवाम

भक्त्य उवाच ।

इत्युनया सा महामाया हिमवत्तं समापथौ । तदाप्रवृत्तिं दुष्टात्मा भयादुद्धिगमा

दानवान्येक्यमास निघ्ननाय महात्मनः । घालेनैव हताः सर्वे तदीयाऽनेन प्रीय

अत्यदुनानि कर्मणि कृतवान्परमेश्वरः । गोवर्धनादिघ्नणं नागराजशिरामन

समागमं महेन्द्रस्य निघ्नं सर्वरक्षसाम् । ध्रुत्वा देवर्षिणा स्वात्मर्त्तवामर्षाणि

इतो नीत्वा महाबाहू रामरूपिणो दुर्गसदो । मदीयकटिमहानागैर्मलैर्वा हनुमु

कृष्णस्याऽऽनयनार्थाय प्रेरयामास मामिह । यस्यदेवस्य दुष्टात्मा निघ्नं कृतवान्

घनत्वस्यैव समाप्त्यात् चेदितं सुदुर्गममनः । उपभोक्तुं धनुर्षाणं मूर्ध्न्यं मयैव प्रभो

दध्यादयदिष्टुर्हृत्पावै भ्योभूतैर्गन्तुमर्हथ । सहितागमरूपिणाम्यो सोढा राक्षसा

कृष्णेन निहतः कंसो भविष्यति न संशयः । पतित्यस्य मयं तस्माद्भविष्यत्यं न

इश्वर उवाच ।

इत्युनया नरा मरुत्पुण्ड्रीमासीत्पुत्रिमात्र । तस्यतद्वचनं धृत्वाप्राकणं गीतव

मन्त्रगोपमुखाः सर्वे गोपपुत्रा भयानुरागः । जगुस्ते च महादुःखमागते शोभमो

नाताभ्याम् दृष्टित्व दुष्टाकामाकरोमनः । ममीकार्षेति शब्दाद्वाक्यं प्रति वीर्य

विनासाय प्रयास्यामि कर्मण्यास्य पुरात्मनः । मधुरं वाह रामेन मयद्विः वाह तू

महत्वा पुराणानं कर्मदानपुत्रपम् । मदीयं वाक्यमाश्रित्वा पादोद्वेगमिदं

एवमुक्तास्तु हरिणा गोपा नन्दपुरोगमाः ॥ २६७ ॥

मुहुर्मुहुः परिप्लव्य मूर्धन्याघ्राणं प्रचक्रिरे । अग्रमेयाणि कर्माणि विचार्य सुमहात्मनः ॥
 अक्रूरवचनाच्चैव गोपाः सर्वे गतल्यधाः । दुग्धदध्याज्ययुक्तानि शुनीनि विविधानि च
 पकाग्रानि सुहृद्यानि स्वादूनि मधुराणि च । अक्रूराय वर्दा सौम्यं यशोदा भोजनं बहु
 सहितो रामकृष्णाम्भ्यां नन्दाद्यैर्गोपसत्तमैः । सुहृद्विद्यालवृद्धैश्च भवने समलङ्कृते ॥
 दत्त यशोदया सौम्यं भोजनं कलुषापहम् । बुभुजे यादवश्रेष्ठो ह्यशं रोगापहं शुभम् ॥
 भोजयित्वा यथान्यायं दत्त्वाऽऽचमनमभ्यस्ता । सकपूरं सताम्बूलं ददौ तस्मै दृढव्रता
 अस्तं याते दितकरे सन्ध्यामन्ध्याभ्य यादवः ।

सहितो रामकृष्णाम्भ्यां भुक्त्वा क्षीराश्रमुत्तमम् ॥ २६४ ॥

ताम्भ्यामेव तदाऽम्बूरं शयनं समुपाविशत् । तस्मिन् भवने श्रेष्ठे रम्ये दीपविराजिते
 श्वश्रेणिविविचयर्थेन नानापुष्पविराजिते । तस्मिन्नेते हरिः कृष्णः शोभे नारायणोयथा
 तं दृष्ट्वा सहस्राऽक्रूरो हर्षाधुपुलकाङ्कितः । विहाय तामसीं निद्रां सुश्रेयः समुदीक्ष्य वै
 पादसम्बाहनं विष्णोश्चक्रे भागवतोत्तमम् ।

एतावता मे सप्तम्यं जीवितं च सुर्जावितम् ॥ २६५ ॥

इदं त्रैलोक्यमैश्वर्यमिदं च सुखमुत्तमम् । इदं राज्यमिदं धर्ममिदं मोक्षमुखं परम् ॥
 न शक्यं मनसा स्मृतं शिवप्रसादिदेवतैः । सनकाद्यैर्मूर्तीन्द्रैस्तु वसिष्ठाद्यैर्महर्षिभिः ॥
 ऋशाभ्यपदहन्तं शरदम्बुरहोऽञ्जलम् । संस्पृष्टमिन्द्रिराश्वहृणकराभ्यां सुसुखं परम्
 दिष्ट्वा लब्धं मया विष्णोः श्रीपादाब्जयुगं शुभम् ।

इत्येवं पदतस्तस्य हरिपादाब्जसङ्गिनः ॥ २६६ ॥

वर्तीता साक्षात्प्राविस्तदुग्रह्यानन्दगौरवान् । हतप्रभाने विमले दिवि दैवगणोत्तमैः
 स्तनूयमानो बुभुजे तस्मात्तु शयनाद्धतिः । उपस्पृश्य यथान्यायं सह रामेण धीमता ॥
 पात पादयोर्मातुः प्रयागं वाभ्यरोचयत् । समुत्थाप्य यशोदा तु दुग्धहर्षसमन्विता
 श्रुपूर्वमुत्सी पुत्री प्रेम्णा सम्परिपस्वजे । आशिर्यं प्रददौ देवी तनयाभ्यां दृढमता ॥
 वेत्ससर्ज महावीरो समालिङ्ग्य मुहुर्मुहुः । अक्रूरोऽपि यशोदायै प्रणम्य प्राह साञ्जलिः

भक्रूर उवाच ।

प्रयाम्यामि महाभाग प्रसारं कुर्ममं जने । तत्र कृष्णो महाबाहुः कर्म हत्वा महा
सर्वम्यजगतो राजा भविष्यति न मयायः । तस्माच्छोकं पश्विष्य मुनीश्वर वरुण

भ्रूर उवाच ।

इत्युनया नयाऽङ्गो विमृष्टो यदुसत्तमः । सहितो रामकृष्णान्यामारोह रथोत्तम
प्रययौ मधुरं शीघ्रं न्ययमानोऽप्सरोगणैः । नन्दगोपमुखाः सर्वे गोपवृद्धमन्त्रत
पुनर्गृहीत्वा दध्यायं फलानि विविधानि च । तं प्रयान्तं हरिद्विषागोकुलाद्वीर्यवान्
अनुजमुर्विनिष्क्रान्तं रथस्थं मधुमुदनम् । निवर्त्तयामास हस्तिताः सर्वागो
शोकसन्तप्तहृदया विलेपुः कमलेश्वरम् । हा कृष्णकृष्णकृष्णेति गोविन्दे
अधुपूर्णेक्षणादीना रुदन्त्यमन्त्रसंस्थिताः । अयाऽङ्गुरोत्थं दिव्यं चोदयामास
सहितो रामकृष्णाम्यां मधुरांप्रतियादवः । उत्तीर्य यमुनां शीघ्रं कूलेभ्याम् ।
अवगृह्य रथात्तस्मात्क्षान्तुं तत्रोपचक्रमे । तथाचाऽऽचक्ष्वकं कर्तुं निमज्ज्याऽ
तत्राऽधमर्षणं सम्यज्जपन्मागवतोत्तमः । ददर्श तौ जले नत्र रामकृष्णौ शु
शरत्कोटीन्दुसङ्काशं नीलाम्बरधरंप्रभुम् । दिव्यचन्द्रनदिग्धाङ्गुलीकामरण
रक्तारविन्दनयनं पुण्डरीकावतंसकम् । रामं ददर्श कृष्णं च नीलनीरदसप्रिम
दिव्यपीनाम्बरधरं पुण्डरीकावतेश्वरम् । हरिचन्दनलिताङ्गं नानारत्नविभू
दृष्ट्वा तत्र यदुधेष्ठो विस्मयं परमं गतः । उत्थाय स्वन्दने तत्र तौ ददर्श महा
पुनरप्यत्र निर्मज्ज्य जपमन्त्रद्वयं हरिम् । सुधावर्धशेषपर्यङ्के रमया सहितं ह
सनकायैः स्तूपमानं सर्वदेवैरुपासितम् । दृष्ट्वा तस्मिञ्जले देवं विस्मयं परमं
तुष्टावाऽथ यदुधेष्ठो हरिं सर्वगमीश्वरम् ॥ ३०४ ॥

अक्रूर उवाच ।

कालात्मने नमस्तुभ्यमनादिनिधनाय च । अथत्ताय नमस्तुभ्यमविकाराय ते न
भुनक्तुं नमस्तुभ्यं भूतध्याताय ते नमः । नमस्ते सर्वभूतानां नियन्त्रे परमात्म
निकारायानिहाराय प्रायश्चाराय च । गणसर्वं नमस्तुभ्यं नियमाय तमोत्तम

कालादिनिर्भेदरहिनाय परात्मने । अनन्ताय नमस्तुभ्यमच्युताय नमोनमः ॥
 विन्धाय नमस्तुभ्यं प्रयानाथाय शार्ङ्गिणे । नारायणाय विन्धाय वासुदेवाय ते नमः
 णवे पुररूपाय शाश्वताय नमोनमः । पद्मनेत्राय नित्याय शङ्खचक्रधराय च ॥३१०॥
 प्रत्कोटिरविप्रत्यभूयणाञ्जितवर्चसे । हरये सर्वलोकानामीश्वराय नमोनमः ॥३११॥
 विश्वे सर्वजगतां याजाय परमात्मने । सङ्कर्षणाय कृष्णाय प्रपञ्चाय नमोनमः ॥
 निरन्ध्राय धात्रे च विशात्रे विध्वयोनये । सहस्रमूर्त्ये तुभ्य बहुमूर्धाहृद्वियाहवे ॥
 हस्तनाम्ने नित्याय पुण्याय नमोनमः । नमस्ते नागवर्षङ्कुशाग्निने सौम्यरूपिणे ॥
 शवाय नमस्तुभ्यं पीतवस्त्रधराय च । लक्ष्मीघनकुचाश्लेषविमर्दोऽप्यलवक्षसे ॥
 धीधराय नमस्तुभ्यं धीशायाऽनन्तरूपिणे ॥ ३१५ ॥

शंकर उवाच ।

शतकाले पठेद्यस्तु देव ध्यायन्मत्ततनम् । त्वं स्मर्यं तरो भक्तश्च महद्विभुञ्चयेत् हाथेः
 त्वन्तीर्षफलं प्राप्य विष्णुमायुश्चमाप्नुयान् । त्वमन्तर्जले देवं स्तुत्वा भागवतोत्तमः
 रचयामास मज्जलेः कुमुदं सुगन्धिभिः । हतहृदयस्तदाऽक्षुरो निगन्धयमुनाजलान्
 रमेव रामकृष्णौ नु प्रणनामशुभान्वितः । तं दृष्ट्वा ब्राह्मणेन्द्रोचिनीतं विस्मिनंहतिः

धीकृष्ण उवाच ।

किमाधयं जले नमिन्दुप्रधानसि यादव ! ॥ ३२० ॥

शंकर उवाच ।

भङ्गस्तु यदुधेऽहं प्राह कृष्णं सुतेजसम् ॥ ३२१ ॥

भङ्ग उवाच ।

नय सर्वगतस्त्वेषां महिम्नो जगतः प्रभो ! । किमाधयं हृषीकेश ! जगत्सर्वं त्वमेव हि ॥
 न्यमापन्न्यं नमो यद्विष्णुं भूमिरनिदम्या । वतुर्विषमिहं स्मर्यं जगत्प्राप्यरज्जुमम्
 न्वनो नान्यद्वागुदेवर्जामृतादमृतं यथा । त्वं यश्चम्यं यश्च वाक्चम्यमोवापेह विनया
 न्यमेव सर्वदेवानामीश्वरः शाश्वतोऽप्ययः । नाकारणकारणाद्वा कारणाकारणादपरः
 धर्मश्चाप्ययं देवेश ! गतीमहं तव । मन्मद्वृत्तयस्तदादिपैमयश्चमुपागतः ॥

इति उवाच ।

इत्यादिश्य ततो राजा सानुजः सखियैः सह । आरूढो भयात्तूर्णं दिव्यप्रासादमूर्धनि
क्षीरेषु सर्वमार्गेषु गजान्मत्तानयोजयत् । मलान्मदोत्कटाश्रान्गान्पयामासु संवृतः ॥

प्राप्त्वा कृष्णोऽपि तत्सखे सह रामेण धीमता ।

उवास रजनीं तत्र यत्रगेहे सहानुगीः ॥ ३४८ ॥

ततो रजनीं व्युष्टायां प्रमाने विमदेतति । शरणादुत्थितो धीरो रामकृष्णोऽतोदर्को
स्वलद्दृष्टो च तौ भुक्त्वा संप्रामाभिमुखोत्सुको ।

विनिर्गतौ गृहात्तस्मात्सिंहाविव गुहांमुत्तान ॥ ३४९ ॥

राजद्वारि स्थितं नागं हिमाद्रिशिखरोपमम् । नास्ति कृत्यत्यर्थाङ्गं संसर्ग्य त्रयवर्द्धनम्
देवकुञ्जदर्शने महाकायं प्रदोत्पटम् । दृष्ट्वा तत्र महानागं पञ्चम्य इष पञ्जरः ॥

कौन्तेय कथं शृणु सख्यमुत्प्लुत्य लीलया । श्रामयित्वाऽथ निश्रेय धर्म्म्या धर्म्माधरः
स तु चूर्णितसर्पाङ्गो निन्दन्मैथवं स्यतम् । पपात सहसा भूमौ ममा व महाराजः ॥

हत्वा दन्तौ समुत्पाट्य गृहीत्वा रामकेशरी । मन्दैराघोषेन कतू रङ्गं विविशानुत्पदा
तत्रस्था दानवा दृष्ट्वा गोविन्दस्य पराक्रमम् । भीताः प्रविष्टुताः सखेराजोऽन्तपुरमावयुः

पपादौ मुदृष्ट्वा यदुभया तत्रतस्थुः सहसराः । दृढकण्ठकायास्तु दृष्ट्वा कृष्णस्तु नीलया
लाङ्घयित्वा पदेनैव पानयामासु धीरंघ्रात् ।

तौ भग्नौ पानितौ तत्र सेनानांके इषवस्मिन् ॥ ३५० ॥

तत्रस्था निहताः सखे चूर्णितकूशितोऽधराः । तत्र प्रविश्य भजनं संसर्ग्याथ महान्तो
श्रामयन्तौ महानागदृष्ट्वा धीरोऽणोरुत्तरो । दृष्ट्वाते महान्मानोमदो गान्धर्म्ममुदितो

वंतोऽपि दृष्ट्वा गोविन्दं रामं च सुमहावहम् । अपमाविश्य गान्धर्वं प्राट महान्तं तदा
वंस उवाच ।

अग्निप्रवमरे मर्द्धं जटि गोपालनाम्नी । विमल्य तत्र रात्र्यार्द्धं महं क्षायाद्यवप्रतः
इति उवाच ।

अग्निप्रवमरे कृष्णो मलान्प्रां दृष्ट्वाते महान् । मर्द्धे वने च संप्राने महान्निर्गन्धिवरः ॥

कंसस्य इष्टिपिपये सम्यक्सां प्रियाऽन्युक्तः । श्रीर्णान्नाभान्मदनं पिबोऽग्निर्गिरिः
 त्रिशूनां हगिरि गोपालानां सगा यया । यदुरूपेण ददृग्मुत्तमं मयंगनं हगिरि
 यमुदेयस्नयाऽप्यगो नन्दगोपो महामनिः । अन्यं प्रासादमारुह्य ददृगुः कदनं महत् ।
 श्रीमिगन्तं पुण्यामिर्देयकी तत्र संस्थिता । मुखं पुत्रेभ्य ददृशे साधुपूर्वज्ञा रुत
 नाभिराग्रासिता देयी भयनान्तरमाधिशत् । ततो देवगणाः सर्वे विमानग्या नमज्जते
 तुष्टयुजं यशश्चेन पुण्डरीकाक्षमच्युतम् । जहि कंसमिनिप्रादुरन्त्येदेवा मरुद्वृणा ।
 एतस्मिन्नन्तरे तत्र तूर्यप्रोपनिनादिने । आमेदतुर्महामहो यदुसिहो महाबली ॥ ३१४ ॥
 चाणूरेण तु गोविन्दो मुष्टिकेन हलायुधः । युयुधाने महान्मानो नीलश्वेतादिसन्नि
 महयुजविधानेन मुष्टिमिः पादताडनैः । यमूय कदनं प्रो देवानां च मयावहम् ॥

चाणूरेण चिरं कालं कीडित्वाऽथ जनार्दनः ।

निष्पिप्य गात्रं महस्य पातयामास लीलया ॥ ३१५ ॥

स पपात महीपृष्ठे सम्यगन्धधिरं यहु । ममार च महामहो देवदानदुःखद ॥ ३१५ ॥
 मुष्टिकेन तथा रामधिरकालमयुध्यत । मुष्टिमिस्ताडयामास तस्य वससि वीर्यवान्
 मित्रास्थिस्त्रायुक्थोऽसौ पपात धरणी तले । ततस्तुदुद्रुधुः सर्वे महा द्रुष्टा पराक्रम
 कंसो महद्वयं तीव्रमाविशद्वेदानुरः । एतस्मिन्नन्तरे वीरो रामरुष्णो दुरासदी ।
 आरुह्य तु महात्मानो चैत्यप्रासादमूर्जितम् । ताडयित्वा सजेनेव कंसं मूर्ध्नि जनार्दन
 अपातयद्वरापृष्ठे प्रासादशिखराद्धरिः । स तु निर्मिश्रसर्वाङ्गो धरण्यां त्यक्तर्जाविन
 हरणेन निहते कंसो रामोऽपि सुमहाबलः । तस्याऽनुजं सुनामानं मुष्टिनेव जघान ॥
 धरण्यां पातयामास सानुजं धरणीधरः । इत्था कंसं दुरात्मानं सानुजं रामवेश्मणी
 पिबोः समीपमागम्य भक्त्या चैव प्रणेमतुः । देवकीवसुदेवश्च वरिष्यस्य मुद्रमुद्रुः ।
 स्नेहेन मूर्ध्निप्राप्राणं चक्रतुः पुत्रालालसो । तयोः परि देयययाः स्तनो क्षीरं यवृणु ।
 तत्र भाव्यास्य विततो रामरुष्णो बहिर्गता । एतस्मिन्नन्तरे देवि! देवदृग्नुमयो विवि
 चिनेदुःपुण्यपराणि यद्वयुत्तिदशोभराः । स्तुत्या मरुद्वर्णेर्दिव्यैर्ममस्त्वय जनार्दनम् ॥
 तं हयंमनुप्राप्य लोकान्स्यान्स्यान्प्रवेदिरे । नन्दगोपं नमस्त्वय गोपवृत्ताः च पेशयः ॥

पट्टचत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः] ७ रामहृण्ययोगविद्याध्यासः ॥ ८८९

रामेण सह धर्मात्मा मुदा सत्पत्तिम्व्रजे । वदुस्त्रयनं तस्मै ददौ प्रीत्या जनार्दन ॥
सर्वांस्तान्गोपपुत्रांश्च वस्त्रैरामाणादिभिः ।

यदुभिर्धनधान्यैश्च पूजयामास केशवः ॥ ३८८ ॥

येषूपशान्तेन कृप्येन नन्दगोपपुरोगमाः । प्रययुर्गोपजं दिव्यं द्रव्यंशोक्तमन्यिताः ॥
पालाभं समास्य रामहृण्योदुसमदौ । वन्धाद्य मोक्षयित्वाऽथ समाभ्याम्यमुदुर्मदुः
यमे तप्यामिरेकं तु तद्राशे मधुमदन । भक्त्यामृदुद्विजधेष्टैः स वामभ्याम्यप्येदं द्विजम्
भक्त्यमृतापाशाय संस्थाप्य वदुपुङ्गवान् । राजानमुपमेनं तु कृत्वाधर्मेण मेदिनीम् ॥

पालयामास धर्मात्मा वसुदेवमुतां हरिः ॥ ४१२ ॥

इति धीपाद्रे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४० ॥
धीहृण्यवर्गिने वामवधौ नाम पञ्चपञ्चाशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ ५४० ॥

पट्टचत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः

धीहृण्यवर्गिने रामहृण्ययोगनयनं पार्श्वेन गृहेतया विद्याप्यनं जगन्धन-
पुटं तस्मै जीवनदानं कालपत्रेन पुटं दीदौ हवतः कृष्णस्य गुहापाश्र्वतः

कालपत्रं दत्त्वा मुमुक्षुन्दस्य त्रागणं कालपत्रं नृपुमुमुक्षुन्दस्य मोक्षदम्

मरेभ्यः उवाच ।

अशेषवत्तं नाम कालाऽऽवकदूतद्विः । दुष्टघनेष्वेव विविक्ता मरिच्यते रामहृण्यो-
वाचायै हि रामेण वदन्तः रामकेशवौ । पतिहर्त्रेणैव देहिष्ये, कालनेत्रिणं हृ-
दस्यैव कालवर्मायां रामहृण्यो मरिच्यते । गार्गादेनैवं गन्धः कालहृण्यमहात्म-
न्यर्थावहेदात्मनो नमोऽर्पयति श्रेष्ठैकान् । मृतं पुत्रं गन्धर्वं ददन्मुखादतिपात्र-
आग्निं वदन्तः सदा मुनेभ्यस्तान्महात्मनः । तस्मै जगत्प्रभुना जगन्मुनेषु पु-
त्रैः

अथ कृष्णेन निहतं ध्रुवा कंसं दुरासदम् । अयुरस्त्वस्य नृपतेर्त्रासन्धो महारथः ।
 अश्रीहिणीसहस्रेस्तु मेनानीकैर्महायलेः । कृष्णं हन्तुं समागत्य सरोष मधुसूतं
 रामकृष्णौ महारथीनिविर्गम्यपुगेसमान् । गजयात्रिममाकीर्णं तदुत्पलप्रमाणं
 सम्मार वासुदेयस्तु पूर्णरूपं सनातनम् । तस्यस्मरणमात्रेण द्वात्रिंशो विष्णुसार्धं
 सुग्रीवपुष्पकं नाम समानीय महारथम् । यात्रिभिर्दिश्वपुष्पाद्यैर्हामानं सनातनं
 दिव्यायुधैरूपेण तं शङ्खचक्रगदादिभिः । वैनतेयपताकेन शोभिनं देवदुर्जयम् ॥ १ ॥
 अवती प्राप्य गोविन्दं प्रणम्य हरिसाम्भिः । प्रददौ स्यन्दनं शुभ्रं सायुधाभसन्नि
 दृष्ट्वा हर्षेण कृष्णोऽपि परिणीय महारथम् । आरुरोहाऽप्रजेनैव स्तूयमानो मरुद्वै
 चतुर्भुजवपुर्भूत्वा शङ्खचक्रगदासिभृन् । किरीटी कुण्डली मूर्त्वी संप्रामाभिमुखं व
 यलदेवोऽपि मुशलं लाङ्गलं गृह्य धार्यवान् । तन्मैन्यं हन्तुमारभे महेश्वरवापर ॥
 दारुकश्च रथं शीघ्रं नोदयामास तद्रेणे । तृणगुल्मलताक्रान्तैकाननंऽग्निमिवानि
 ततो गदाभिः परिघैः शक्तिभिर्मुद्गरैस्तथा । तद्वयं छादयामासुर्जरासन्धस्य सैनिकाः ॥
 चक्रैर्णैव हरिस्तृणं तानि चिच्छेद लीलया । बहूनि तृणकाष्ठानि महाबद्धिरिवाविना
 ततः शङ्खं समादाय सायकैरक्षयैः शिखैः । चिच्छेद तानि सैन्यानि न प्राज्ञायतकिञ्च
 चक्रच्छिन्नाम्यकमलाः केचित्सत्र महायलाः । गदयाचूर्णिताः केचित्केचिद्वैर्महास्त्रै
 केचित्चर्चवासिनाछिन्नास्तथाऽन्ये शरताडिताः । लाङ्गलाग्रहतर्षावा मुरालाहतमस्तका
 क्षणेन तदुत्पलं सर्वं निहत्य मधुसूदनः । शङ्खं धूमो यदुध्रेष्ठो लयाशनिनिमग्नम् ॥
 शङ्खराघविनिर्भिन्नहृदयास्ते महायलाः ।

योधाः साध्याः सनागाश्च पतितास्त्यक्तजीविताः ॥ २३ ॥

अश्रीहिणीसहस्रं तु साश्वं सरथकुञ्जरम् । कृष्णेनैकेन निहतं निःशेषं तदभूदुत्पलम् ।
 निहतं वासुदेवेन प्रहरज्जेन शङ्खिणा । ततो देव गणाः सर्वे हर्षनिर्भस्वेतसः ॥ २४ ॥
 यद्वपुः पुष्पवर्णाणि सायुसाधिवति च्चाऽप्युयन् । सर्वमप्यधवीमारं विमुच्य धरणीपरं
 संस्तूयमानत्विदशौर्वमौ संप्राममूर्द्धनि । निहतं स्युत्पलं दृष्ट्वा जरासन्धोऽतिवीरवान् ॥
 योदुधमभ्यापयी मूर्ध्नि यलदेवेन दुर्मतिः । तयोर्पुञ्जभूहोरे संप्रामेप्यनिवर्तिनोः ॥ २८ ॥

रामो लाङ्गलमादाय रथं तस्य ससारयिम् ।

विनिपात्य रणे शूरो गृहीत्या तं महायलम् ॥ २६ ॥

उद्यम्य मुशलं नृपं तं हन्तुमुपवनम् । प्राणसंशयमापन्नं जरासन्धं नृपोत्तमम् ॥३०॥
कृतं रामेण बलिना सिंहेनेय महागजम् । दृष्ट्वा कृष्णोऽग्रजं प्राह न हन्तव्य इति प्रभुः ॥
मोचयामास धर्मात्मा जरासन्धं महामति । विमुच्य कृष्णचाक्रेण शत्रुसंकर्षणोऽव्ययः
सानुजो रथमाग्राह मथुरा प्रविशेश ह । विनिर्जितो महावीरो रामेण मगधाधिप ॥
परा व्रीडामुपागम्य पुरं स्वं न विवेश ह । स कालयवनं प्राप्य महावीर्यं यत्नान्वितम्
पुत्रयोर्वसुदेवस्य समाचष्ट पराक्रमम् । दानवानां वधं चैव कस्यस्य निधनमनया ॥३५॥

अर्धोर्हिणीनां च वधं तथा कस्य पराजयम् ।

सर्वं निवेद्यामास कृष्णस्य चरितं महत् ॥ ३६ ॥

तच्छ्रुत्वा यवनः कृद्धो महाबलपराक्रमः । इदं च कोटिसहस्रेभ्यः सम्युतो मन्त्रसंयुतैः ॥
मगधाधिपतेभ्यस्तस्य महावाधं महाबल । तेनैव सहितः नृपं जगाम मथुरा पुरीम् ॥
बलैराबद्धाय पृथिवीं नानाजनपदान्विताम् । तं निवेज्य महावीर्यं रुगेय मथुरां पुरीम्
कृष्णोऽपि चिन्तयित्वाऽथ पौराणां कुजलं तदा ।

यथाचे सागरं भूमिं निवासायं जलम्य च ॥ ४० ॥

त्रिशप्रोजनविस्तीर्णं ददौ कृष्णस्य सागरः । भग्नजल्पयसां मध्ये तत्र द्वाययनं पुरीम्
बहुप्रासादसयुक्तं हेमप्राकाशतारुण्यम् । नानामणिमयैर्दिव्यैर्दृष्टव्यैर्निभिरावृताम् ॥
उग्रानेध तथा रथैस्तदानीं रंभिर्युताम् । भग्नजल्पुङ्गीकाक्षीयधेन्द्रभ्याऽमगधनीम्
मुपुमान्मथुरायां तु पौरास्तत्र जनादृत । उद्धृत्य सहसा राक्षो द्वाययन्त्यां न्यवेशयन्
प्रयुद्धान्ते जनासथं पुत्रद्वारसमन्विताः । हेमदम्पतये विष्टा रिम्भयं परमं ययुः ॥
बहुभिर्धनधान्यैश्च दिव्यैश्च विभूषणैः । परिपूर्णैर्निरातङ्गैर्गन्धमुख्यैः समावृताः ॥४६॥

तस्मिन्ग्रहणः सन्तम्बुर्दिवि देवगणा इव ।

यथनेन तदा योद्धं रामकृष्णौ महापरा ॥ ४७ ॥

विनिर्बन्धनुपारमसौ मथुराया बहिस्तदा । रामो लाङ्गलमादाय मुशलं च महारथः ॥

तथान ममो मूढो ययनातो महकुन्दम् । कृष्णस्तु शङ्खमासस्य वाणीरप्रित्तिर्नो
निर्दिष्टाह वलं मयं ज्ञेयतां देयकीसुतः । निहतं स्वयन्दं दृष्ट्वा सकात्यवतो वरी ।
युयुजे वासुदेयेन गतया यवनेधराः । कृष्णोऽपि कन्दनं तेन कृत्वा विगमनाय ॥ ५० ॥
विमुग्धः प्राद्वपत्तस्मान्सहप्रामाण्यमनेक्षणः । सोऽनुयानोऽतिरेगेन निष्ठितश्चेति वदन्
धेगात्कृष्णो गिरिगुहां प्रविधेश महामतिः । तत्र प्रसुप्तो राजाऽस्मीं मुचुकुन्दो महामुनिः
अदृश्यन्तम्य नृपतेः संस्थितो भगवान्हरिः ।

यवनोऽपि महावीरो गदामुग्रम्य पाणिना ॥ ५१ ॥

कृष्णं हन्तुं समारब्धो गुहां तां प्रविधेश ॥ दृष्ट्वा शयानं राजानं मत्वा कृष्णं जनार्दन
पादेन ताडयामास मुचुकुन्दं महामुनिम् । ततः प्रबुद्धो भगवान्मुचुकुन्दो महामुनिः ।
धोधात्संरक्तयनो दृष्ट्वा कृतवानसौ । तस्य दृष्ट्वात्पश्चात्तेन तथा धोधनिरीक्षणात् ॥
निर्दग्धो भस्मतां प्राप यवनस्त्यक्तजीवितः । ततस्तु कृष्णो दृष्ट्वा राजर्षेः पुरतः प्रभु
वीलोत्पलदलश्यामः पुण्डरीकनिमेक्षणः । शङ्खचक्रगदापाणिः पीतवासा जनार्दनः ॥
दृष्ट्वा तं सहस्रोत्थाय राजर्षिरमितीजसम् । अहोभाग्यमहोभाग्यमित्युवाच महामुनिः
पुलकाङ्कितसर्वाङ्गः सानन्दाधुजलाकुलः ।
स्तुवन् जयशब्देन प्रणनाम मुहुर्मुहुः ॥ ६१ ॥

मुचुकुन्द उवाच ।

न्योऽस्मि कृत्स्नस्तयोऽस्मि दर्शनात्परमेष्ठिनम् ! । अद्यमेतत्कलं जन्म जीवितं सफलं मम
मन्ते वासुदेवाय जगन्नाथाय शार्ङ्गिणे । दामोदराय देवाय तेजसां निधये नमः ॥
श्रीशङ्कराय हरये नृसिंहवपुये नमः । राघवाय नमस्तुभ्यं पुण्डरीकेशनाय य ॥ ६४ ॥
व्युताय विकाराय तथानन्ताय नमः । गोविन्दाय नमस्तुभ्यं विष्णवे जिष्णवे नमः
रायनाय श्रीशाय कृष्णाय परमात्मने । मुकुन्दाय नमस्तुभ्यं चतुर्व्यूहाय ते नमः ॥
परमकल्याण ! नमस्ते परमात्मने । वासुदेवाय शान्ताय यदूनाम्पतये नमः ॥ ६७ ॥

महेश्वर उवाच ।

स्तुतेषां तु गोविन्दं प्रणनाम पुनःपुनः । सत्पुण्यं भगवात्प्राप्तं मुचुकुन्दं नमामि

श्रीभगवानुवाच ।

वरं कृणीष्व राजर्षे ! यत्ते मनसि धर्त्तते ॥ ६६ ॥

महेश्वर उवाच ।

सोऽपि मुक्तिपथाच्चैऽथ पुनरावृत्तिवर्जिताम् । तस्मैददौ तदाकृष्णो दिव्यलोकं सनातनम्
राजा तु मानुषं रूपं विहायाऽथ महामतिः । समानं रूपमास्थाय देवस्य परमात्मनः ॥

वैनतेयं समाख्या शाश्वतं पदमाविशत् ॥ ७१ ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्या संहितायां उत्तरे खण्डे उमामहेश्वर-

सम्वादे श्रीकृष्णवर्णिते मुचुकुन्दमोक्षो नाम पञ्चत्वारिंश-

दधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४६ ॥

सप्तचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः

सजगमन्धपराजयं द्वारकांगत्वानानाराजकन्याभिः कृष्णस्य विवाहो रुक्मिणी-
स्वयम्बरे रुक्मिविरोधेन विदर्भसैनानाधिपमनम्

रद्ग उवाच ।

हत्वाऽथ यवनं तत्र मुचुकुन्देन धीमता । दत्त्वा तस्मै वरं मुक्तिं निष्क्रान्तो यदुत्तमः
हृतं च यवनं धृत्या जरासन्धसुदुर्मतिः । युयुधे गमकृष्णाभ्यां स्वयत्नेन समावृतः ॥
कृष्णेन निहतं सैन्यं सधै तस्य दुरात्मनः । सोऽपि रामेण सङ्ग्रामेऽङ्गयुद्धं चकार ह
मुसलेनाहनद्रामो वक्षस्पस्य दुरात्मनः । स पपात मर्हापृष्ठे मूर्च्छितो मगधाधिपः ॥
चिरेण लब्ध्वा सङ्गां तु विद्वलाङ्गो भयातुरः । न शशाक रणे योद्धुं रामेण मगधेश्वरः
विमुखः प्राद्वयत्तुणं हतशोकतानुगः । अत्रेयाविति तौ मन्वा गमकृष्णौ महाकर्तौ ॥
तशोर्विरोधं त्यक्त्वाऽथ नगरीं स्यो विवेश ह ।

अथ तौ वसुदेवस्य तनयौ सह सेनया ॥ ७ ॥

मथुरां त्यज्य नगरं प्रविष्टौ द्वारिकां पुरीम् । इन्द्रेण प्रेक्षितो वायुः स भानवः प्रीतिमयः
कृष्णाय प्रददौ प्रीत्या निर्मितां विश्वकर्मणा । यत्र वैहृदयं रचितां ब्रह्मासनविनिश्चितम्
नानारत्नमयैर्दिव्यैः स्वर्णच्छत्रैर्विराजिताम् । तां प्राप्य रम्यां तु सभामुपसेनाद्बोद्धुम्
मोदन्ते नैगमैः सार्द्धं दिवि देवगणा इव । इक्ष्वाकुवंशसम्भूतो रैवतो नाम पार्थिवः ।
कन्यां दुहितरं स्वस्य सर्वलक्षणसंयुताम् । रामाय प्रददौ प्रीत्या रैवतौ नाम तदात्मनः ।
उपयेमे विधानेन स रामस्तां न रैवतीम् । रमयामास च तया शब्देन तु सुरेभ्यः ।

विदर्भराजो धर्मात्मा भीष्मको नाम धार्मिकः ।

वभूधुस्तस्य पुत्रास्तु स्वमप्रभृतयः शुभाः ॥ १४ ॥

तेषामवस्था कन्या रुक्मिणी वररुणिनी । कमलांशेन सम्भूता सर्वेन्द्राण्यसंगुणा ।
राघवत्वेऽभवत्सीता रुक्मिणी कृष्णजन्मनि । अन्येष्वेवावतारेषु विष्णुरेतेषां गहगिरी ।
हिरण्यकहिरण्याक्षौ सम्भूतौ द्वापरे पुनः । शिशुपालो दन्तवक्र इति नाम समर्पितौ ।
चैद्यान्ये समुद्भूतौ महाकुलपराक्रमौ । रुक्मिणीं शिशुपालाय दातुमैच्छत्तत्पुत्रम्
तं नु नैच्छत्पत्निसा तु शिशुपालं शुमानना । बाल्यात्प्रभुनि चै विष्णुमनुष्मता इन्द्रया
उद्दिश्य कृष्णमन्तरं सुराणामर्चनं मदा । सकाररुक्मिणीकन्या वानानि विविधानि च
प्रत्यवर्षापरं भूया ध्यायन्ती पुरतोत्तमम् । भातोर्षं स्वस्य भर्तांगुवायं विभुमन्त्रि
कर्म तां शिशुपालाय विद्याहं पार्थिवोत्तमः । सकारयत्नं पुत्रेण रुक्मिणा गहपीमना
पुत्रोद्दिशन्तुं पितॄं प्रेक्षयामास रुक्मिणी । उद्दिश्य कृष्णं भर्तारं स तूष्णं द्वापरी वती
ममेव कृष्णं गतं च तावदो विधियद्विधम् ।

तत्काले सर्वमापद्य रुक्मिणीमागन्तं तयोः ॥ २५ ॥

नक्षत्राणां सामर्थ्यात् तौ सह विप्रेण पीमता । सर्वसाम्राज्यगतं तूष्णं रमयाकाशाग्रम् ।
भाता गन्तुमयेन दाद्वेनेन महात्मना । विदर्भराजं तूष्णं गतान् पुरतोत्तमी ॥ २६ ॥
वाज्रस्य सर्वराष्ट्रेऽग्रे निवासं द्रुपदमात्मना । जगन्नाथमुक्ताः सर्वे शिशुपालवर्जकास्तथा
रुक्मिण्युत्तममये रुक्मिणी दक्षप्रभुता । दिग्गताः खेतिन्नुपगताः सर्वानिर्गन्तव्यवर्ध

एतस्मिन्नेव काले तु संप्राप्तो देवकीमुनः । रथस्थं तां च जग्राह यत्नवान्मधुमदनः ॥
 सहस्रा रथमारोप्य ययौ नृपं स्वमालयम् । ततः क्रोधसमाविष्टा जरासन्धमुग्रावृणाः
 रुक्मिणा राजपुत्रेण युद्धाय समुपस्थिताः । धनुयाना हरिं कुडाधनुर्द्वयद्वान्विता ॥
 यत्नमग्रे महाबाहुस्वरथ रथोत्तमान् । लाङ्गलं मुशलं गृह्य निजघान क्षणादर्शन ॥३२॥
 रथातश्चाग्नमहानामांस्तथा पादचरानपि । लाङ्गलमुशलाभ्या यै निजघान यत्नाद्रेणे ॥
 तस्य लाङ्गलपातेन चूर्णिता रथपट्टकयः । नागाश्च पतिताभूमौ यज्ञेणेय महीधराः ॥
 निर्भिन्नमस्तकाः सर्वे यमन्तो रुधिरं पटुः । क्षणेनेय एतं सैन्यं यत्नमग्रेण यै तदा ॥३५॥
 साश्व सनागं सरथ सपदानि महारणे । समन्तान्समरे तत्र मुञ्चन् शोणितापगाः ॥
 प्रमत्ता पार्थिवः सर्वे दुद्रुधुर्भरणीदिताः । हस्तेन पटनं चक्रे स्वर्मा क्रोधयशाद्वर्ली
 धनुस्त्रय्यारण्यधैस्ताडयामास शार्ङ्गिणम् ।

ततः प्रहस्य गोविन्दः शार्ङ्गमादाय लीलया ॥ ३८ ॥

जघानैकेन पाणेन रथाश्चास्तस्य सारथिम् । रथं ध्वजं पताकां च चिच्छेत् पार्थिवः
 विरथः शङ्खमादाय घरणशंस उपस्थितः । हृष्णस्तु शङ्खं चिच्छेत्पाप्मेनेकेन पार्थिवान्
 ततः स मुष्टिमुग्रं हृत्पणं यशस्यताडयन् । तं जग्राह रणे रथं निदप्य निदिष्टं हरिः
 नाक्ष्ण धुरप्रमादाय प्रहसन्मधुमदनः । गिरसोमुण्डनं हृत्पणं मुमोच च जतार्दनः ॥
 स तु शोकसमाविष्टो निर्यसप्रसंगो यथा । भारिपेरातुं स्वीयं स तु तत्रैवणाश्रयम्
 इति धीपात्रे महापुराणे पञ्चमोऽध्यायः साहस्रं बह्निनाशो उत्तरे भण्टे उमानदेभ्यः-
 सम्यादे धीहृत्पणयतिने विदर्भसेनाविध्यंस्तम् नाम
 सप्तचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ ३५३ ॥

अष्टाचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः

श्रीकृष्णवर्णिं रुक्मिणीविराहवर्णनम्

एतद् उवाच ।

भय कृष्णस्तु रामेण रुक्मिण्या दारकेण च ।

दिष्टं ध्येन्दनमाह्वयया नृपं स्वमालयम् ॥ १ ॥

ततः प्रविश्य नगरीं दारकां देवकीमुतः । शुभेऽद्रि शुभलग्ने च वेदोक्तविधितः ।
उपयेमे कृपसुतां रुक्मिणीं स्वमभूषिताम् । तस्मिन्नुद्वाहसमये ।
विनेदुः पुण्यवर्णाणि ववृषुः सुस्तुतमाः । वसुदेवोऽप्रसेनां च तथाऽक्रुगं ।
बलभद्रो महानेजा ये चान्ये यदुपुद्गयाः । चक्रुकृष्णस्य रुक्मिण्या विवाहं ।
नन्दगोपोऽथ गोपालैर्गोपवृन्दैः समागतः । स्वलङ्घ्यतामिर्योषामिर्वशोदा च ।
वसुदेवस्त्रियः सर्वा देवकीप्रमुखास्तथा । रेवतीरोहिणी देवी याश्चान्याः पुनः ।
सर्वाण्युद्वाहकर्माणि चक्रुर्हर्षसमन्विताः । सुराणामर्चनं प्रीत्या कर्त्तव्यं तत्र ।
वृद्धाभिर्नृपयोमिद्विधकार विधिता तदा । सर्वमौद्वाहिकं कर्म उत्सवं हि ।
ब्राह्मणान्भोजयामास वस्त्रैरगभरणैः शुभैः । उपसेनादयस्तत्र राजानश्च ।

नन्दगोपादयो गोपा यशोदाचाञ्च योषितः ।

यदुभिः स्वर्णं ग्लादीर्वासोभिः सविभूषणैः ॥ ११ ॥

पूजिताः सम्प्रदृष्टास्ते तद्विवाहमहोत्सवे । तौ वसपती समास्त्रिष्य ।
वेदविद्विषिप्रमुख्यैरशशीमिरभिनन्दिता । तस्यां विवाहवेद्यां तु शुश्रुमाते ।
ब्राह्मणेभ्योऽथ वृद्धेभ्यो राजन्यैः सह भार्यया । वयन्दे देवकीपुत्रो ज्येष्ठस्य ।
नवमौद्वाहिकं सर्वनिर्णयं मधुसूदनः । यस्यसर्जयश्रुपांसर्पान्ये च तत्र समागता ।
कृपपुद्गयाः । ब्राह्मणाः सुमहात्मानो नियंयुः सक्रम ।
उवाच सुसुप्तेनैव दिव्यहर्म्यतः

एकोनपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः] * सत्याविवाहवर्णनम् *

५८६

अथा वै रमयाभास नारायणश्च श्रिया । संस्तुयमानो मुनिभिर्दिवि देवगणैरपि ॥१॥
हस्यद्विति हृष्टात्मा सुखेनैव जनादनः । अयोबास सुशोभायां द्वाप्यत्वां सनातन-
रिति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे
उमाग्रहेभ्यस्सम्वादे श्रीकृष्णचरिते रुक्मिणीविवाहकथनं
नामाष्टाचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४८ ॥

एकोनपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः

इत्यभामाविवाहपूर्वकंस्यमन्तकमण्युपाख्यानं सत्राजितपुत्रस्यप्रसेनम्यवने
मैहद्वारामृत्युः स्यमन्तकमणिहरणश्च जाम्बवता सिंहवधोमणिप्रापणश्च मणि-
हरणायकृष्णोपरिजनापवादस्तमपाकत्वं मण्यनुमन्धिन्मोःकृष्णस्यजाम्बवता
युद्धं जाम्बवतःपराजयःपूर्वजन्मनिरामकृतांप्रतिज्ञांस्मारंस्मारं जाम्बवताकृष्ण-
प्रार्थनं जाम्बवतीपरिणयः, मद्राजसुतानांकृष्णेनविवाहोत्तरकामुरवधः मत्य-
भामायाःशचीकृतापमानवर्णनं तत्प्रतिशोधयितुंगरुडोपरिकृष्णद्वाराकन्यवृक्षा-
नयनमिन्द्रद्वाराकृष्णप्रार्थनं शचीकृतंसत्यासम्मानम्

धीरुद् उवाच ।

सत्राजितस्य तनया नाम्ना सत्या यशस्विनी ।

पृथिव्यंशेन सम्भूता मायां कृष्णस्य चाऽपरा ॥ १ ॥

वेदत्वन्तमहभागो कालिन्दीनान्नामतः । त्वनीयारसस्य मायां सार्वज्ञांशेनसमुत्थितां
चिन्दानुचिन्म्यमुतां मित्रचिन्द । शुचिस्मिताम् । स्वदम्बरस्थितांकन्यामुपयेमेवनाद-
पादोर्नकेन बहुध्या तान्मृगमान्समदुर्मदान् । तां पौर्यशुक्लां जग्राह पञ्चपञ्चायनेश्वरः
सत्राजितो महारत्नं स्वमन्ताक्यं महीपतिः । अनुजाय ददर्श सोऽयं प्रसेनाय महान्म-
ययाने नं मजिधरं कदाचिन्मधुमूदनः । उवाच वासुदेवं नं प्रसेनः प्रसमं तदा ॥ १ ॥

अष्टाचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः

श्रीकृष्णचरितं रुक्मिणीविवाहवर्णनम्

एतद् उवाच ।

भयं कृष्णस्तु रामेण रुक्मिण्या दारुकिण्य न ।

दिशं ध्येन्दुमाकृष्टा यया नृपं म्यमालयम् ॥ १ ॥

ततः प्रविश्य नगरं दारुकां देवकीसुतः । शुभेऽहि शुभलग्ने चै वेदोक्तविधिना हवि
उपयेमे नृपसुतां रुक्मिणीं स्वमभूषिताम् । तस्मिन्नुद्वाहसमये देवदुन्दुमयो दिवि
विनेदुः पुष्पवर्षाणि ववृषुः सुरसत्तमाः । यमुदेवोप्रसेनो च तथाऽकूरो यदूतम् ।
यत्नमद्रो महातेजा ये चान्ये यदुपुङ्गवाः । चक्रुकृष्णस्य रुक्मिण्या विवाहं सुमुखं
नन्दगोपोऽथ गोपालैर्गोपवृन्दैः समागतः । खलङ्कृताभिर्योषाभिर्यशोदा च समा
वसुदेवस्त्रियः सर्वा देवकीप्रमुखास्तथा । रैवतीरोहिणी देवी याश्चान्याः पुण्या
सर्वाण्युद्वाहकर्माणि चक्रुर्हर्षसमन्विताः । सुराणामर्चनं प्रीत्या कर्तव्यं तत्र देव
वृद्धाभिनृपयोपिद्विष्वक्कार विधिना तदा । सर्वमौद्वाहिकं कर्म उत्सवं हि द्विजोत्त
ब्राह्मणान्भोजयामास धन्वैराभरणैः शुभैः । उपसेनादयस्तत्र राजानश्च सुपूजित
नन्दगोपादयो गोपा यशोदाद्याश्च योषितः ।

वह्निः स्वर्गरत्नाद्यैर्वासोभिः सविभूषणैः ॥ ११ ॥

पूजिताः सम्प्रहृष्टास्ते तद्विवाहमहोत्सवे । तौ दग्धौ समाहितौ प्रणतौ जातवेद
वेदविद्विर्विप्रमुष्यैराशीर्भिरभिनन्दिता । तस्यां विवाहयेद्यां तु शुशुभाते वधूवर्
ब्राह्मणेभ्योऽथ वृद्धेभ्यो राजन्यैः सह भार्यया । वयन्दे देवकीपुत्रो ज्येष्ठस्य भ्रातुर्
ज्यमौद्वाहिकं सर्वनिर्वर्त्य मधुसूदनः । ध्यसर्जयन्प्रापः सर्वान्ये च तत्र समागताः ॥
प्रस्थिता हरिणा तत्र पूजिता नृपपुङ्गवाः । ब्राह्मणाः सुमहात्मानो नियंतु स्वकमान्
रुक्मिण्या सह धर्मात्मा देवकीनन्दनोऽव्ययः । उवाच सुसुखेनैव दिव्यहार्यतले शुभे

एकोनपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः] * सत्याविवाहवर्णनम् *

५६७

तथा वै रमयामास नारायणश्च श्रिया । संस्तूयमानो मुनिभिर्दिवि देवगणैरपि ॥१८॥
अहन्यहनि हृष्टात्मा सुखेनैव जनादेनः । अधोवास सुशोभायां द्वात्यत्यां सनातनः ॥
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे
उमामहेश्वरसम्यादे श्रीकृष्णचरिते रुक्मिणीविवाहकथनं
नामाष्टाचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४८ ॥

एकोनपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः

पत्न्यभामाविवाहपूर्वकं स्यमन्तकमण्युपाख्यानं सत्राजितपुत्रस्य प्रसेनम्यवने-
मिहद्वारामृत्युः स्यमन्तकमणिहरणञ्च जाम्बवता सिंहवधोमणिप्रापणञ्च मणि-
हरणाय कृष्णोपरिजनापवादस्तमपाकत्वं मण्यनुमन्धिन्मोः कृष्णस्य जाम्बवता-
युद्धं जाम्बवतः पराजयः पूर्वजन्मनिरामकृतां प्रतिज्ञां स्मारं स्मारं जाम्बवता कृष्ण-
प्रार्थनं जाम्बवतीपरिणयः, मद्राजसुतानां कृष्णेन विवाहो नरकासुरवधः मन्य-
भामायाः शचीकृतापमानवर्णनं तत्र प्रविशोऽपि तुंगरुडोपरि कृष्णद्वारा कन्यवृक्षा-
नयनमिन्द्रद्वारा कृष्णप्रार्थनं शचीकृतं सत्यासम्मानम्

श्रीरुद्र उवाच ।

सत्राजितस्य तनया नाम्ना सत्या यशस्विनी ।

पृथिव्यंशेन सम्भूता मार्या कृष्णस्य चाऽपरा ॥ १ ॥

वैवस्वतो महाभागा कान्दिन्दीनाम्ना मतः । तूर्वाया तस्य मार्या सानीनांशेन समुत्थिता
चिन्दानुचिन्दिम्यसुता मिश्रिन्दि । शुचिस्मिताम् । स्वयम्भरस्थितां कन्यामुपये मेघनादन-
पाशेन केतु बहुध्या तान्मृगमानसतुर्मदान् । तां धीर्यशुक्लो जग्राह यद्वपरायने हृजः ॥
सत्राजितो महारत्नं स्यमन्तात्स्यं मर्हपतिः । भनुजाय ददौ मोऽयं प्रसेनाय महाभयं
यथात्रे नं मणिधरं कदाचिन्मधुसूदनः । उवाच वासुदेवं नं प्रमेनः प्रसमं तदा ॥ ६ ॥

प्रसेन उवाच ।

भातानपुसुवर्णानां नित्यं प्रसवते मणिः । तस्मात्कस्य न दातव्यं स्यमन्ताद्यभिरं

महादेव उवाच ।

कृष्णस्तु तदभिप्रायं ज्ञात्वा तूष्णीमुवाच सह । कदाचिन्मृगयां कर्तुं कृष्णः सर्वेभ्यः
प्रविवेश महारण्यं प्रसेनाद्यैर्महायत्नैः । प्रत्येकं वै मृगान्हेन्दुमनुयाताः सहस्रम्
एकएवमहारण्ये प्रसेनो दूरमागतः । तं सिंहो द्रुममासाद्य हत्वा रत्नं जहार स ।

तं सिंहं जाम्बवान्हत्वा मणिं गृह्य महाबलः ।

प्रविवेश धिलं तूष्णं दिव्यस्त्रीभिर्निधेयितम् ॥ ११ ॥

तस्मिन्नस्तं गते सूर्ये घातुदेवः सहानुगः । चतुर्ध्यामुदिनं चन्द्रं दृष्ट्वा स्वं पुण्यं वि
संतः सर्वे पुरजनाः कृष्णं प्रोचुः परस्परम् । हत्वा प्रसेनं गोविन्दो मृगज्वालेत क
स्यमन्तकं मणिपरमप्रह्लादविशङ्कया । तदाकर्ण्य हरिस्तिस्मिद्धारकाजनप्रार्थित
अल्लोकमयात्सर्वैर्यदुभिर्गहनं यया । दशायामास तान्सर्पान्तिहेन निहतं वने ॥ १२ ॥

तन्मृगाऽऽत्मशुद्धिस्तत्रैव संस्थाप्य महतीं चमूम् ।

एकः शार्ङ्गगदापाणिर्जंगाम गहनं वनम् ॥ १६ ॥

तस्मिन्गुहामुखे सिंहं हतं जाम्बयता तदा । दृष्ट्वा महाबलं कृष्णः प्रविवेशाऽग्निरि
तत्र नानामणिपर्योतितं विमले गृहे । सुतं जाम्बयतो घात्री दोलामारोप्य लीलां
दोलामुधे मणिं धृत्वा दोलपन्नापनीमुदा । सिंहप्रसेनप्रपर्धात्सिंहो जाम्बयताऽप
सुकुमारकमारोदीप्ततप इव स्वमन्तकः । तच्छृत्वा घातुदेवोऽथ शार्ङ्गदत्तोऽल्लोक
तेन नारुन महता निजंगामाऽथ जाम्बयान् । तयोर्वृजमभूद्योरं दशतारं निराकृत्य
मुष्टिभिर्वृजकणैश्च सर्वभूतमवावहम् । कृष्णस्य बलवृद्धिं च तथाऽऽत्मवृत्तं तस्य
अवेष्ट्य पूर्णवत्नं वृषुधे यममाश्रितः । सोऽप्यं रामोऽपतीर्णोऽथ धर्मोऽपानाय वै
सप्रागतो मम स्वामी दानुं मम मनोरथम् । एवं

प्रावृत्तिः प्राह गोविन्द को भयानिनि विष्मयाम् ।

धीकृष्ण उवाच ।

पुत्रोऽहं वसुदेवस्य वासुदेव इतिरितः । ममरत्नं स्वमन्तारुचं हतवांस्त्वं मुनिर्मयः ॥
तदीयतां च शीघ्रं मे अन्यथा वधमेव्यसि ॥ २६ ॥

महादेव उवाच ।

तच्छ्रुत्वाजाम्बवान्दृष्ट्वाप्रणतामाऽधदण्डवत् । परिणीय नमस्कृत्य विनयात्प्राहवेशधम्
जाम्बवानुवाच ।

घन्योऽस्मि हनृत्प्योऽस्मि तवसन्दर्शनात्प्रभो ॥ दासोऽहंपूर्वभावेन नव देवकिनन्दनं
दत्तवानसि गोविन्द ! कदनं पूर्णकाङ्क्षितम् । मयेदं कदनं मोहाद्यत्कृतं स्वामिना त्वया
सत्क्षम्यतां जगन्नाथ ! कद्वणाकर ! शाश्वत ! ॥ २७ ॥

महादेव उवाच ।

इत्युक्त्वा प्रणतो भूत्वा नमस्कृत्य पुनःपुनः । नानारत्नमये पीठे निवेश्य वित्तात्प्रभुम्
शारदाञ्जनिमी पादौ प्रक्षाल्य शुभवारिणा । मधुपर्कविधानेन पूजयित्वा यदुद्धतम् ॥
चस्त्रैरामरणैर्दिव्यैः पूजयित्वा विधानतः । पुत्रोऽजाम्बवतो नामकन्यांलावण्यमयुताम्
कन्यारत्नं ददौतस्मैभार्यार्थममितीजसे । अन्यैश्च मणिमुखैश्चान्यमन्तारुचं ददौमणिम्
नत्रैवोद्वाह्य तां कन्यां प्रदृष्टः परवीरहा । ददौ तस्मै परां मुनिः प्रीत्या जाम्बवते हरिः
गृहीत्या सनपांतस्यकन्यां जाम्बवतीमुदा । विनिर्गत्यधिलासन्मात्प्रययौद्वारकांपुरीम्
सत्राजिते ददौ रत्नं स्वमन्तारुचं यदुत्तमः । दुहित्रे प्रददौ सोऽपिकन्यायैमणिमुत्तमम्
मासि भाद्रपदे शुक्ले चतुर्थ्यां चन्द्रदर्शनम् । मिथ्यामिदूषणंप्राहुस्तस्मात्तत्परिवर्जयेत्
सत्प्राप्य दर्शनं तत्र चतुर्थ्यां शीतगोनरः । स्वमन्तस्यकथाश्रुत्वामिथ्यावादात्प्रमुच्यते
सुलक्षणा नाग्रजिती सुशीला च यशस्विनी ।

मद्राजसुतास्तिष्ठः कन्यकास्ताः शुभानताः ॥ २८ ॥

स्वयम्वरणास्ताः कृष्णं वरयामासुरुज्ज्वलाः । एकस्मिन्दिवने ताम्नु उपयेमे यदुद्धतः
अष्टौमहिष्यस्ताः सर्वा रविमण्याद्या महात्मनः ।

रविमणी सत्यमामा च कालिन्दी च शुचिस्मिता ॥ २९ ॥

मित्रविन्दाजाम्भवतीनामजित्यः सुलक्षणा । सुशीलानामतन्वद्गी महिरीवाणाम्
भूमिपुत्रो महावीर्यो नरको नाम राक्षसः । जित्वा देवपतिं शक्रं सर्वांश्चैव सुप्र
भदित्यादेवमातुध कुण्डले च सुचर्चसी । यलाजग्राह देवानां गत्वानि विविधानि
पेराचतं महेन्द्रस्य तथैवोच्चैःश्रयो हयम् । माणिक्यादि धनेशस्य शङ्खपद्मनिधिं त
त्रिपञ्चाप्सरसश्चैव हृतवान्क्षितिन्दनः । यन्नादिहेतीस्नेगांश्च यत्नादुत्पादितानि
तैरेव समुपानृत्वा सभां मयविनिर्मिताम् । उवास व्योमगे दिव्ये नगरे विमलेऽपि
ततो देवगणाः सर्वे पुरस्कृत्य शचीपतिम् । भयार्ताःशरणं जग्मुःकृष्णमहिष्कारिण
कृष्णोऽपि तदुपश्रुत्य सर्वं नरकचेष्टितम् । देवानामभयं दत्त्वा चैनतेर्यं व्यचिन्तय
तस्मिन्क्षणे हरेस्मिन्य चैनतेयो महाबलः । प्राञ्जलिः पुनस्तस्म्यो सर्वदेवतमस्तु
तमास्त्य द्विजध्रेष्ठं सत्यया सह केशवः । संस्तुयमानो मुनिभिः प्रथमो राक्षसान्

प्रदीप्यमानमाकाशे यथा सूर्यस्य मण्डलम् ।

राक्षसैर्बहुभिर्युक्तं दिव्यैरामरणैर्युतम् ॥ ५२ ॥

ददर्श तत्पुंरं शृणो दुर्मेघं त्रिदशैरपि । तदावरणजालानि धांस्य नक्त्रेण धारयन्
निच्छेद तेजसा दीप्त्या तमोसीय दिवा हरः । ततस्ते राक्षसाःसर्वे शतमोऽथवा
उग्रस्य शूलानि तदा मुक्तायाऽभिमुखंययुः । ततस्तु तोमरेर्दिव्यैर्भिषिक्पालैः सु
केत्राय ताडयामासुः पालालैरिव पावकम् । ततस्तु शङ्खंमदाद्य भगवान्गद
दिव्यमस्त्राणि निच्छेद बाणैरग्निशिखोपयैः । तेषां शिरोधरास्त्रागतार्थाश्चैवपरा
नक्त्रेणैव प्रनिच्छेद धारयन्पुरुषोत्तमः । केविषकेण संछिन्नास्त्राणांमोहात्ता
मर्यादित्वाः केविप्राभसास्तद्रजात्रिरे । एवं ते राक्षसाः सर्वे पातित्वा धारयन्
शक्रोत्पट्टेन यजेण निर्गम्या इव भूधराः । निहत्य हानवान्धारयन्पुण्डरीकायने
पाञ्चत्रायं महासाहस्यं प्रदध्मो दुर्गोत्तमः ।

नमः स नरको बृहदो भगुनाय धारयन् ॥ ५३ ॥

दिव्यं ध्याद्वज्रमास्त्रं ययौ सुहाय केशवम् । लघोर्गुणतममृषोर् नगुलं श्रीमहर्षेण

सम्य रीक्षिसमुल्येभ्य धनुश्चिच्छेद् धीर्यवान् । ससर्जाम्भ्रे मंहोदिव्यं नरकम्यमहोर्गसि
 म तेन भिन्नहृदयः पपातोव्यां महासुरः । शक्रपत्रेण निर्भिन्नो महाचल इवोन्नदन् ॥
 उपगम्य ततः कृष्णः सर्मापं तस्य रक्षसः । भूम्या सम्प्रापितः प्राह धरं धृष्वितिराश्रसम्
 म वाऽऽह राक्षसः कृष्णं गरुडोपरि संस्थितम् ॥ ६६ ॥

नरक उवाच ।

न मे कृत्य धरेणाऽस्मि नरकोऽहं तथापि च । अन्यलोकहितायां घृणेऽहं परमुत्तमम्
 मृताहनि तु मे कृष्ण सर्वभूतेभ्योऽवरः । ये नरा मूलद्वान्नं कुर्यन्ति मधुमूदनः ॥
 न तेनां निग्यप्राप्तिर्भवत्येवं भयापदः ॥ ६८ ॥

महादेव उवाच ।

एवमस्त्विति गोविन्दो ददौ तस्मै धरं प्रभुः । ततः पश्यन्दरेः साक्षाच्छरद्भ्युजसप्रिभो
 सरणो घञ्जवेद्वर्षन् पुराभ्यां विराजितौ । अविता विधिच्छ्रायं निदशैर्मुनिभिस्तथा ॥
 त्यक्त्वा प्राणान्मर्हापुत्रः सारूप्यमगमदरेः । ततो देवगणाः सर्वे हर्षनिर्मलमानसाः ॥
 यदृषुः पुण्यवर्षाणि तुष्टुबुध महर्षयः । प्रविश्य नगरं तस्य कृष्णः कमललोचनः ॥
 पलाजं न गृहीतानि रत्नानि त्रिदिवाकसाम् । कुण्डले देयमानुष्य तर्पणोच्चैः श्रवोदयम्
 गेरावतं गतधेष्टं प्रदीप्तं मणिपर्यतम् । सयंमेतद्यदुधेष्टो ददौ शक्राय यज्ञिणे ॥ ७७ ॥
 पार्थिवान्सयंराष्ट्रभ्यो जित्वाऽसौनरकोवली । कन्यागोदरासाहस्यं हनवाग्ररक्तम् ॥
 सन्निश्चिन्तास्तु ताः सर्वा नरकान्तपुरे तदा । इदृशं कृष्णं महापीये वन्दयन्तसप्रिमम् ॥
 मन्तारं यज्ञिरे सयाः एति किमन्य सयंगम् । एतस्मिन्नेवकाले तु गोविन्दोऽनन्तरपयान्
 नासां करग्रहं यके विधिना पुरगोतमः । नरकस्य सुताः सर्वे पुरश्चृत्य महीं तदा ॥
 गोविन्दं शरणं जग्मुस्तानरसहस्रजातिभिः ।

नद्राभ्ये न्याय्य तान्सयां गृहिष्या वाक्स्वगौरवान् ॥ ७९ ॥

ऐन्द्रं विमानमारोप्य ताश्च सयांपरनिधिः । देयदूतैर्महामार्गादोरपत्यां स्वयंशयन् ॥ ८० ॥
 येननेवं समग्राजः सत्यया सह केशवः । स्वर्गोक्तं प्रददौ नृपं द्रष्टुं तां देयनाश्रम् ॥
 प्रविश्य नगरीं तत्र देयराजो जनार्दनः । अपररा द्विजधेष्टान्पत्न्या सह महाबन्धुः ॥ ८१ ॥

पयन्दे मातरं देव्यामदिति त्रिविधाकसाम् । सम्परिष्वज्य बाहुभ्यामदिति पुत्रस्य
निवेष्ट्यासनमुत्थे नु पूजयामास भक्तिः । आदित्या पयसो वृद्धाः शतमनुपुत्राणां
तत्र सम्पूजयामासुर्गन्गाहं पद्मेवरम् । शर्वागृहं समागम्य सत्यभामां प्रार्थितः ।

तया समर्चिता देव्या समासीता मुखासने ।

तस्मिन्काले सुपुत्राणि पारिजातस्य किङ्कराः ॥ ८६ ॥

शतैर्देवैर्ददुः प्रीत्या सहस्राक्षेणचोदिताः । प्रपृथगतानि पुत्राणि शर्वदेवीसुतभ्यः
मीलनिर्मलकेशो ज वयन्ध म्ययमूर्धनि । अयमान्य शर्वा तत्र सत्यभामां यशस्विनीं
अनहामानुषी चेयं देवार्हं कुसुमं शुभम् । इतिरुत्या मतिं तस्यै न ददौ कुसुमानि
यिलिप्यः पुरातस्मात्सत्या कोपसमन्विता । समेत्य कृष्णमस्तारमुवाचकमनेन
सत्योवाच ।

पथा शर्वा यदुश्रेष्ठं पारिजानेन गर्चिता । अदत्त्वा मम गोविन्दं वयन्ध म्यमूर्धनि
महादेव उवाच ।

सत्याया भाषितं श्रुत्या बासुदेवो महाबलः । उत्पात्य पारिजातं तु निवेश्य गङ्गोपरि
आवृष्टा सत्याया तूर्णं यैनतेयं महाबलम् । प्रययौ द्वारकां रम्यां नगरीं देवर्कास्तुतः ।
ततः कोपसमाविष्टो देवराजः शतक्रतुः । रुद्रेयसुमिरादित्यैः साध्यैश्च महतांगैः
पैरावतं समावृष्टा ययौ युद्धाय केशवम् । ततो देवगणाः सर्वे परिवार्य जनार्दनं
वधुषुः शश्ववर्षाणिमेघाश्च महाबलम् । कृष्णश्चिच्छेद चक्रेण तान्यस्त्राणि दिर्वाकस
यैनतेयस्तु संक्रुद्धः पक्षपातेन धीर्यवाद् । पातयामास तान्देवांस्तालानिव महानि
तनः क्रुद्धः सहस्राक्षो देवानामाभ्यः प्रभुः । मुमोच सहसा दीप्तं यज्ञं कृष्णजिघांसा
जग्राह कृष्णस्त्रं यज्ञं हस्तेनैकेन लीलया । ततो भीतः सहस्राक्षो नागेन्द्राद्वररा
प्राञ्जलिः पुणः स्थित्या नमस्कृत्य जनार्दनम् ।

प्राह गङ्गादया पाचा स्तुत्या स्तुतिभिरेव च ॥ १०० ॥

इन्द्र उवाच ।

महादेव उवाच ।

तः प्रोवाच भगवान्सहस्रश्रमुपस्थितम् । शब्दशब्दमानीता सत्या तव गेहे सुरेश्वर !
प्रदत्त्वा पारिजातानि सत्यायैसापुलोमजा । स्वयमेवस्वशिरसि धारयामास ते प्रिया
ममया निमित्तं देवेन्द्र ! पारिजातोद्भूतो मया । अस्यै प्रतिश्रुतं दातुं मया सुराणेभ्यः ।
तव गेहे पारिजातं स्थापयामीति चासह्यः ॥ तस्मादद्य न दातव्यः पारिजातः सुरेश्वर !
देवतानां हितायैव प्रापयिष्यामि भूतये । तावत्तिष्ठतु देवेन्द्र ! पारिजातो ममाऽऽलये
मयि स्वर्गगते शकः ! गृहाण त्वं यथेच्छया ॥ १०६ ॥

महादेव उवाच ।

एवमुक्त्वा यदुद्योगस्तस्मै वज्रं ददौ स्वयम् । एवमन्त्यतिगोविन्दं नमस्कृत्य स वज्रभृत्
प्रययौ स्वपुरं दिव्यं सह देवगणैर्वृतः । कृष्णोऽपि सत्यया देव्या गरुडोपरि संस्थितः
संस्तूयमानो मुनिभिर्द्वारयत्या विवेश ह । सत्याया निकटे स्थाप्य पारिजातं सुरदुमम्
रमयामास भार्यामिः सर्वाभिः सर्वगोहृदि । निशामुनासां सर्पाणां गृहेषु मधुमदनः
विश्वरूपधरः श्रीमानुवास समुत्सवः ॥ ११० ॥

इति श्रीपाद्ये महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे उमामहेश्वर-
सम्वादे धीकृष्णचरिते श्रीवासुदेवविवाहकथनं नाम
एकोनपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४६ ॥

पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः

पाणामुरमङ्गामप्रमङ्गे उपानिरुद्धयोः प्रणयप्रमङ्गे बाणेनाऽनिरुद्धरोधनं नारद-
त्वनया कृष्णेनाऽऽक्रमणं तत्रैवैवमाहंभरास्त्रैर्पुद्ग्वरोत्पत्तिः कृष्णादाग
महादेवमूर्च्छनं पार्वतीप्रार्थनयामूर्च्छांश्चरणं शङ्करकृताकृष्णस्तुतिः

धीरुद्र उवाच ।

द्विमण्यो कृष्णस्य प्रयुक्तो मदनारोह जज्ञे । अस्मिन् मदनसम्भूतो महाबलः शम्बर-

जमियान् । तस्य रुक्मिणः सुतायामनिरुद्धो जत्र । सोऽपि बाणपुत्रीमुपां नम
 कथामुपयेमे । सा तु स्वज्जेमीलोत्पलदलश्यामं पुण्डरीकनिमेषकं महाबाहुं विवि
 भङ्गोपेतो योऽश्मसमवयम्भं रक्तारविन्दवक्त्रं यथावदुपमुञ्च्य प्रबुध्य तं पुत्रं
 दृष्ट्वा मदनेन पीडिता भ्रान्तचित्ता मां तुभ्यन्त्या काऽसि कथासीति बहुधा विप्र
 त्तस्तस्याः सती विप्रलेभेति नाम कन्यां तादृशीमवस्थां गतां विलोक्य किमिति
 विप्रान्तगिताऽसीति पश्यच्छ । साऽपि स्वच्छन्दं पति यथावदावष्ट । साऽपि सक
 देयमानुपादिधोष्ठान्पटे विलिख्य तस्मै दर्शयामास । यदुर्वशासम्भूतान्कृष्णमंका
 प्रमुन्नानिरुद्धादीनपि सम्यङ्निवेदयामास । सा तेषां कृष्णमनुमान्यप्रमुन्नान्त
 मनिरुद्धं दृष्ट्वा सत्येव इत्यालिलिङ्ग । अथ विप्रलेखा यद्वामिर्मायावतीभिर्दत्त
 मिहोरवतीं गत्वा रात्रावन्तःपुरे सुममनिरुद्धं दृष्ट्वा गृहीत्वा मोहयित्वा माहि
 बाणस्यान्तःपुरे चैत्यप्रासादादियुक्ते तस्या बाणपुत्र्याः शय्यायां विशेष । स
 प्रबुद्धोऽतिरम्ये शृङ्गे पर्यङ्के संस्थितामुपां सर्वलक्षणलक्षितां विचित्रां रण
 गन्धमाल्यालङ्कृतां काञ्चनवर्णां सुकेशीं सुजातस्तनीं दृष्ट्वा गाढमालिङ्ग्य कति
 गन्धहस्तीं तथाऽतिप्रीतिसंयुक्तया यथासुखं रमयामास । एवं मासमात्रं नि
 तथाऽनिरुद्धं रममाणं कदाचिदन्तःपुरनिवासिन्यो वृद्धा दैत्यत्रिये जात्वा राज्ञे
 वेदयामासुः । स राजा क्रोधताम्राक्षः परं विस्मयं गत्वा तमिहानयतेति पुरःकि
 न्येययामास । तेऽपि पूर्णं नृपप्रासादमाह्वय राजपुत्र्याः शयने संस्थितमनिरुद्धं प्रा
 मत्तमुः । सतान्समारदयान्दृष्ट्वा प्रासादस्तम्भमेकं हेलयोत्पाद्य नियुतसङ्ख्याक
 दूरान्मुहूर्तमात्रेणैव स्तम्भेन धूमिलगात्राश्चकार । अथ दैत्यपतिर्निहिताग्निदुग्ध
 कीवृहलं गत्वा भस्मो धोहृणपीत्र इति देवर्षिणा प्रोक्तो धनुरादाय मयमेवा
 न्दुष्टं प्रदीतुं तन्वामीवमाजगाम । अनिरुद्धोऽपि योऽधुमापान्तं सहस्रपादु
 दृष्ट्वा तत्पत्न्यं भ्रामयित्वा बाणयोपरि विशेष । स तु स्वयं पतिमुक्तेन बाणेन
 पत्न्यं विच्छेद ॥ अनन्तरमुपरात्रेण अनिरुद्धं निविष्टं बहुधा स्यान्तःपुरे

॥ अनिरुद्धो दैत्यपतिर्निहिताग्निदुग्धकीवृहलं गत्वा भस्मो धोहृणपीत्र इति देवर्षिणा प्रोक्तो धनुरादाय मयमेवा

पञ्चाशद्विकटिशततमोऽध्यायः] * कृष्णेनयुद्धेशिवमूर्च्छावर्णनम् *

१०६

विहङ्गमेन्द्रमाह्व्य तस्य याणस्य मुञ्चनं छेत्तुमाजगाम । यलिपुत्रेण पुरा शङ्करोऽर्चितः
प्रसन्नो वरं वृणीष्वेभ्युवाच । तर्माभ्वरं याणो मम पुरह्वारि रक्षार्थं सर्वदोषविश्व
समागतं परमं जहान्व्येव वरमयाचत । तं नयेत्युक्त्वा शङ्करोऽपि तस्य पुरह्वारि
सायुधः सपुत्रः सगणः समासीनस्तस्मिन्नेव काले रथा म्यसेनया समागतं घासुदेवं
दृष्ट्वा वृषमाह्व्य सर्वायुधोपेतः स्वपुत्रगणमवृत्तो योद्धुं निश्चकाम । कृष्णोऽपि तं
भूतगति गजचर्मकपालभ्रमधरं उचलितोरगाकल्पं पिङ्गलं त्रिलोचनं त्रिशूलधरं सर्व-
भूतगणमंहनिकर्त्तां सर्वभूतमयावहं संवर्त्ताग्निप्रभं पुत्रद्वयसमन्वितं समस्तगणावृतं
त्रिपुरान्तकं दृष्ट्वा सेना मुदूरे पृष्ठतो निवेश्य बलभद्रप्रद्युम्नसहितस्तेन रथेण सह प्रह-
सन्निव योद्धुमारौरे ॥

प्रथमे तदभृद्धोरं कृष्णशङ्करयोस्तयोः । पिनाकशार्ङ्गनिर्मुक्तैर्वाणैः सम्बत्तकोपमैः ॥ १ ॥
रामोऽपि गजवक्त्रेण प्रद्युम्नं पण्मुलेन च । युयुधाते महावीर्यौ सिंहाविव बलोत्कर्षौ
चिनायकः स्वदन्ताभ्यां जघानोरसि यादवम् । रामो मुशलमादाय तस्य दन्तमताडयन्
निभिन्नदन्तः सहसा प्रबुद्धावाऽऽबुवाहनः । तदाप्रभृति लोकेऽस्मिन्हतदन्तो गणेश्वरः
देवदानवगन्धर्वैरेकदन्त इतीरितः । प्रध्मेन समं युद्धं चकार शिखिवाहनः ॥ ५ ॥

गणान्विद्रावयामास मुशलेन हलायुधः ।

कृष्णेन मुचिरं कालं युद्धव्याऽसौ नीललोहितः ॥ ६ ॥

नापश्वरं महादीप्तमस्मितमं योऽय सायके । कोपाग्नुमोच तदसौ भूशं संरक्तलोचन ॥
नदम्ब्रंवातयामास कृष्णः शीतश्वरेण तु । साम्यांहरिहराभ्यां तु विद्युद्योताविमौज्यते
विशतुमानुपेलोकेतयोरेवाऽऽज्ञया भूशम् । हरिश्चङ्कयोर्वृद्धं येतुशृण्वन्ति मानवाः ॥
ने सर्वे उरनिर्मुक्ताः प्राप्नुवन्ति निरामयम् । नतःसतु हृषीकेशोमोहनाम्बं दुरासदम्
नियुज्य याणं भूतेशे मुमोच मधुमदनः । मुहमुहूर्णजम्बटं तेनाम्बेण विमोहितः ॥ १३ ॥
पशान् भूर्जितो भूमौ शङ्करस्त्रिदशेश्वरः । पितरं मोहिनं दृष्ट्वा शक्तिमुचय्य वीर्यवान् ॥

योद्धुमभ्यावपी कृष्णं वण्मुक्तः शिखिवाहनः ।

इदुरौरेणैव तं कृष्णधक्ताऽत्र परादमुत्तमम् ॥ १३ ॥

तै च तत्र नमामृत्य स्तुत्या च मधुसूदनम् ।

म्वान्स्याञ्जनपदान्सर्वे जग्मुः कृष्णेन रक्षिताः ॥ २ ॥

म्वान्स्याञ्जनपदान्स्थय जगमुः कृष्णं राक्षताः ॥ २ ॥
 अथ ताम्ब्यामिन्द्रप्रस्थं गत्वा यासुदेवस्तत्र महाकृत्नुं राजमयं युधिष्ठिरं कारयामास ।
 तत्र समाप्ते क्रतौ अप्रपूजां भीष्मानुमतेन कृष्णाय दत्तवान् । तत्र शिशुपालः कृष्णं
 वह्न्याक्षेपवाक्यानुक्तवान् । कृष्णोऽपि सुदर्शनेन तस्य शिगश्चिच्छेद । असौ जन्म-
 त्रयावसाने हरेः सारूप्यमगमत् । अथ शिशुपालं निहतं श्रुत्वा दन्तवक्त्रः कृष्णेन
 योद्धं मथुरामाजगाम । कृष्णस्तु तच्छ्रुत्वा रथमारुह्य तेन योद्धुं मथुरामाययी ।
 दन्तवक्त्रचासुदेवयोरहोरात्रं मथुरापुरद्वारि यमुनातीरे संग्रामः समवसत् । कृष्णस्तु
 गदया तं जघान । स तु चूर्णितसर्वाङ्गो यज्ञनिर्मिश्रमहीधर इव गतामुरत्यन्तमे-
 पपात । सोऽपि हरेः सायुश्यं योगिगम्यं नित्यातन्द्रसुखं शाश्वतं परमं पदमवाप्त ।
 इत्थं जयविजयी सनकादिशापव्याजेन केवलं भगवतो स्तिलाय संयुतायवतीर्ण-
 जन्मत्रयेऽपि तेनैव निहतौ जन्मत्रयावसाने मुक्तिमयाप्तौ । कृष्णोऽपि तंहत्वा यमुना-
 मुत्तीर्णं नन्दद्वजं गत्वा प्राक्तनौ पितरावभिवाच्य आश्वास्य ताभ्यां साधूकण्डमानि-
 द्विनः सकलगोपवृत्तान्प्रणम्याऽऽवाप्य रत्नाभरणदिभिस्तत्पत्न्यास्सतीगामास ॥
 कालिन्त्याः पुलिनं रम्ये पुण्यवृक्षसमावृतं । गोपनारीभिरतिशयं कीडयामास वेशय ॥
 रम्यकेलिसुभेनैव गोपयेशधरो हरिः । वल्लभेभरसेनाऽयं मासत्रयमुयास ॥ ४ ॥
 अथ तत्रस्था नन्दगोपादयः सर्वे जनाः पुत्रदारसहिताः यमुनेक्षिपूयावपभ वागुदे-
 प्रसादेन दिव्यरूपधरा विमानमारुह्याः परमं संकुण्डलोकमयायुः । कृष्णस्तु तत्र-
 गोपत्रजौकस्तां सर्वेषां परमं निरामयं स्वपदं दत्त्वा विविध देवगणैः संस्तुयमानो हार-
 वतीं धीमतीं विधेयः । तत्र यमुदेवोप्रसेनकर्कषेणप्रवृत्तानिःशुभाकृपादिभिः प्रण-
 मन्प्रतिष्ठः षोडशमहस्रमायानिःप्रभामिर्दिष्टमहितीभिश्च विभक्तगणैर्विध्वज्जायन्ता-
 नानुदात्मनोऽपि गुरुरतःपुण्यमाजिन्मदहजन्तवर्गं पुंशु रमयामास । अथ रामकृष्णवती-
 र्थौ द्विजौ बालमणा नदाऽग्न्यग्न्यानिःशुभीद्विजः कुशलो मुदिमात्राणावनामपुण-
 र्ज्जंवागनिःशुभ्य वागुदेवं द्रष्टुं धीमतीं हारजावर्गमागतवत् ॥ ५ ॥

द्विपञ्चाशदधिकद्विस्तमोऽध्यायः] * मृतशिशुर्जीवनायाजुनप्रतिष्ठा * ६१३

अथ तत्पुत्राणि क्षणं तूर्णं तस्यै । कृष्णेऽपि समागतं ब्राह्मणं ज्ञात्वा प्रत्युद्रम्य
नमस्तुत्य करं गृहीत्वा गृहान्तरे स्वासने निवेश्य भयाद्वेपमानं तं ऋषिप्रतीहस्त-
गतमुवर्णकलशजलेन पादौ प्रक्षाल्य मधुपर्केण पूजयामास । सुधामृतोपमैर्गन्धपाना-
द्यैस्तर्पित्वा तस्य जीर्णवस्त्रान्तरे याचनामपृथुकान्ध्वयमेव हस्तेन गृहीत्वा प्रहस्य-
ग्राम । कृष्णेन पृथुके भक्षिते तस्मिन्नेव क्षणे तस्य बहुधनधान्ययुतं वस्त्राभरणम्भूत-
महदेवैर्ध्वयम्भूत् । स तु कृष्णेन विसृष्टो मम किञ्चिद्वस्त्रं वा धनं वा कृष्णेन न दत्त-
मिति मन्यमानः स्वप्नं विवेश । अथ बहुधनधान्ययुतं स्वगृहं दृष्ट्वा तत्प्रमादादिदं
ऋधमिति यद्वत्प्रहृष्टेनाऽन्तरात्मना दिव्यवस्त्राभरणादिना भार्यया सह सर्वाङ्का-
राभ्युत्तवा हरिसन्तुष्ट्यै बहुयशानिष्टा तत्प्रत्वा दत्त परमं नित्यं स्वर्गसुखमवाप । अथ
दूताप्युत्तमयो दुर्वोधनः पाण्डुतनयान्कपटयुतव्याजेन राज्यमपहत्य स्वगान्द्रादि-
शसयामास । ते तु मुषिष्ठिरर्भीमाजुनकुलसहदेवाः स्वपत्न्या द्रौपद्या सह महारण्यं
प्राप्य तत्र द्वादशाब्दान्स्थित्वा सम्बत्सरपर्यन्तमज्ञाता सर्वे मन्थ्यदेशाधिपतेर्विगट-
य निवेशने स्थित्या वामुदेवत सहायेन धार्तराष्ट्रान्योदुधुमाजग्मुः । तेषां धार्त-
राष्ट्रपाण्डुपुत्राणां नातादेशाधिपतृपैः कुरुक्षेत्रे महापुण्यं देवानामपि भयद्वरो महा-
सद्ग्रामोऽभवत् । अथ ध्रीःकृष्णोऽप्यजुनसारथ्यं कुर्वन्नजुने स्वशक्तिमावेश्य तेन
योधनर्माप्मद्रोणप्रमुखास्तर्वाण्यधिधानेकादशार्शोहिण्यिलसहितान्कुरुक्षेत्रे हत्वा
ण्डवानाज्ये स्थापयित्वा निःशेषेण सर्वभूभारमगाम्य स्वां पुरीं प्रविवेश । कस्य-
वेत्यथ कालस्य कतिपयाहनि वैदिको ब्राह्मणो सन् पञ्चवार्षिकं बालमादाय राज-
ारि निधाय बहुशो विलपन्वहत्याकोशशक्यानि कृष्णं जगदि । कृष्णस्तदाकोशं
त्वा तूर्णमुवास । स तु ममपञ्चपुत्राः पूर्वं हता अयं तु पट्टः परं कृष्णो न जीव-
िष्यति तर्हि राजद्वारि मरिष्यामीत्युवाच । तस्मिन्काले अजुनः कृष्णं द्रष्टुमागत-
त्थाविधं तं पुत्रशोकेन विलपन्तं ददर्श । अजुनोऽपि कालधर्ममुपागतं पञ्चवार्षिकं
लकं दृष्ट्वा कृपयाविष्टस्तत्र पुत्रमहं जीवयिष्यामीति । ब्राह्मणायाऽभयं दत्त्वा प्रति-
नवात् । ब्राह्मणस्तु तेनाऽऽश्वामितो हृष्टवान् । अथैतं ब्राह्मणमिष्टो बहुभिः सञ्जीव-

द्विपञ्चारादधिकद्विंशततमोऽध्यायः] * श्रीहृण्णस्यपरमधामगमनम् *

२१५

मत्स्यं निगदो गृहीत्वा तदुदरस्थं भुरालम्बण्डमादाय बाणाग्र कल्यक्मकरोत् ।
 कदाचित्सर्वे यादया रामहृण्णप्रयुद्धादयो महाबलास्त्रिभ्यः फोटयो महोत्सथथात्रां
 कर्तुं तन्महाहदसमीपं जगुः । मत्र च यदुमयमांस्तानि भुक्त्वा सर्वे मत्ताः क्रीडायं
 तन्महाहदसमुद्भूतान्महाकाशानुत्पाद्य तैर्द्वजधारासन्निभैः परम्परं जग्मुः । तेन सर्वे
 प्रयुद्धादयो यादया निशेषं त्यक्तजीविता यभूयुः । ते सर्वे स्यान्मस्यांस्त्रिदशान्त्रिभि-
 दिरे । एवं मुरादेन संहृत्य सर्वं मयमेको देवो यदुगुल्मसमाकीर्णमहादुमच्छायायां
 सुमधगुर्विधयूहगतं घामुदेयात्मकमात्मानं चिन्तयञ्चानूपरि पदं निधायाऽऽत्मनो-
 मानुषं यपुस्त्ययतुमनुनिरसाद् । एतस्मिन्नन्तरे मृगयाजीविको हरेः स तदा कात्-
 प्रभायेण चक्रयप्रध्यजोऽनुशादिगिद्वितमतिरक्तमं हरेः पादकमलं दृष्ट्वा तन्मृगपात्रं
 मत्वा सकलपदुवंशहृत्सुमन्त्राकलनिर्मितसायकं जघान । तदनन्तरे श्रीहृण्णं ज्ञान्वा
 सुमहाभयार्तः प्रप्रेषमानः कृताञ्जलिपुटो महापराधो मया हन इतिपदंस्तं प्रणजाम ।
 श्रीहृण्णस्तथाभूतं दृष्ट्वा सुधामयकराभ्यां तमुत्पाद्य भयता नाऽपराधः कृत इति-
 यदन्महामयवीहितमाभ्यासयन्नुवाच । ततो योगिगम्यमपुनरावृत्तिशाभ्यनं सर्वोप-
 निगम्यं वै गम्यं लोकं प्रददौ । भर्ता तस्मिन्नेव मूर्ते मानुषं रूपं विहाय पञ्चोप-
 निगम्यं सकलपुत्रद्वारमहितो दीप्तिमयं वैष्णवं लोकं दिष्टं विमानमाभ्याय
 महामार्कपुतिमहर्षं दिव्याप्सरोगणार्काणं हिरण्यमयं घामुदेयलोकं जगाम । तस्मि-
 म्काले दारुको रथमाग्रा विष्णोः समीपं पिपेज । हृण्णोऽपि मत्स्यरूपमर्जुनं पुत्रं
 मानयम्वेति प्रेषयामास । स तु मनोज्ञवम्बन्दनमारुह्याऽर्जुनगमीयमाजगाम । एतस्मि-
 न्नन्तरे देवर्जुनस्तदाग्रा परिपीय तमस्कृत्य बिभर्तोमीनि पुटाञ्जलिद्वयाच्च । कृत्वा तु
 तस्माद् पार्श्वं भर्तुं स्वलोकं घाम्नासि रथं तु दारवतीगत्या तत्रस्था रुक्मिण्यापटव्यायां
 भानीय मम जरीरे प्रेष । स दारुकेण सन्निभो जगतीमाजगाम । एतस्मिन्नन्तरे देवा
 विमानरूपा भवसि सन्धिनाम्यलोकं विदामन्तं कृत्वा दृष्ट्वा अग्निमिः सादं स्तुत्या
 पुष्पययांवि यदृषु । कृत्वाऽपि मानुसदेहं सन्त्यस्य सकलजगत्किञ्चनिसंहारहेतुमत्
 सकललोकाञ्जलानां निधोनिधेयमनामयं घामुदेयात्मकं देहं धृत्वा यत्रनेदमाग्रा

महर्षिभिः स्तूयमानो जगाम । भर्तुनो वसुदेवो प्रमेताभ्यां रविमण्यादिमहिर्हिम्यल-
 रसयं कथयामास । तच्छ्रुत्वा सर्वे पौरजनाः स्त्रियश्च द्वायतीमुन्मृग्याऽन्तपुरा-
 दुषहिर्निष्काम्य सर्वाभ्याः कृष्णयहभा वसुदेवो प्रमेतमहिताः शीघ्रमेव हरेः सर्वां
 जगुः । ते सर्वे वसुदेवो प्रमेताकृगदयो यद्वृद्धाभ्याग्निहताग्रामकृष्णप्रयुनानि-
 रुद्धार्दानमवांग्यादयान्द्रुपामहता शोकैत सन्तमाः स्वदाग्महिता महान्तमग्निं प्रज्वाल्य
 तग्निमग्नविश्य निर्दग्धाभ्यक्तर्त्तयिता यभ्युः । तन्मुग्धस्वन्दनागरकाद्वैजिति
 कारयित्वा तग्निमग्नैदिकाग्निं प्रज्वाल्य तस्मिन्कृष्णस्य शरीरं निक्षिप्य वेदोक्तविधिक
 संस्कारमर्जुनश्चकार । कृष्णपत्न्यो रुक्मिणी सन्त्यभामाकालिन्दीमित्रविन्दाज्ञानवती
 नाम जितसुरीला सुलक्षणा एताः सर्वा महिषस्तमग्निं प्रविश्य न भर्तृशरीरं परिष्वज्य
 तेनाग्निनानिर्दग्धाः स्वान्मन्यान्शान्समेत्य दिव्यविमानाग्रिभूदाः सकलदेवगणसमूह-
 माना दिव्याऽप्सरोगणसंकुला वसुदेवलोकमाजगुः । मेघर्ता न बलमद्रशरीरं
 परिष्वज्याऽग्निं प्रविश्य तस्मिन् देहं त्यक्त्वा दिव्यं देहं प्राप्य दिव्यविमानाभूदा भर्तुं
 स्थानं संकर्षलोकं दिव्यमवाप । तथैव प्रयुग्मेन सह रुक्मिण्युत्री तथाऽनिस्सन्तोषाऽपि
 सर्वाश्च यादवस्त्रियः स्वस्वभर्तुः शरीराणि परिष्वज्याऽग्निप्रवेशं नकुः । तेषां सर्वे
 पामर्जुनर्भोर्दुर्ध्वदैहिकं कृतवान् । तस्मिन्काले दिव्यवाजिसमायुक्तं सुग्रीवान्वकं
 सर्वरत्नोपेतं दिव्यं स्रन्दनमारुहा दाहकोऽपि घृष्णवं लोकं जगाम । पारिजानतर्ध्व
 सभासुधर्मा न त्रिदशेन्द्रलोकमयाताम् । तस्मिन्समये द्वायतीपुरी महोदरी
 निमग्नाऽभूत् । ततः सर्वाः षोडशसहस्रस्त्रियः कृष्णभायां भर्तुनो गृहीत्वा स्वां पुरीं
 गगच्छत् । तस्मिन्प्रध्वनि एकैनाऽर्जुनेन समानीतं रत्नाभनं दृश्यो दृष्ट्वा तदपहृतं
 —नेत्रान्द्रुपऽर्जुनोऽपि तैर्वोजं धनुर्गदाय ताम्ना

नाः पूर्वं देवगन्धर्वयोपिता ॥ १८॥ ५
 अविष्यथेति ततस्ताभिः प्रसादितः पूजितश्च तन्मृगात्प्राप्तस्य ॥ १९
 भर्तारमवाप्याऽपि तेनैव दम्प्युद्वर्तमाना भगवन् । भर्तुनोऽपि दम्प्युभिर्निक्षिप्तः शोभ

समाविष्टो मम भुजयत्नं स्वर्गाय कृष्णेनैव सह सर्वमभ्यर्चये नित्यात्मिनि मत्प्रा भय मम
भाष्यश्रुत्य इतिवद्भूतस्य सन्धारविम्वि निशेषविनष्टेजाः स्वां पुर्णं समाजगाम ।
एवं हितार्थाय सर्वदेवानां समस्तभूभागविनाशाय च यदुर्घंशोऽघर्तीयं स्वकलराश्रस-
विनाशं कृत्वा महान्तमपि चोर्वोभारं नाशयित्वा नन्दमज्जहारकामधुरानिवासिनः
सर्वान्ध्यावरजङ्गमान्कालभवयन्त्यैर्मोक्षयित्वा परमैर्भयं शाश्वते योगिमम्ये हिष्णम्ये
रम्ये सार्विके संस्थाप्य नित्यं दिव्यमहिष्यादिमंसेव्यमानो घासुदेवउघाम ॥

अथ श्लोकाः ।

अन्ये सर्वेऽवताराः स्युः कृष्णस्य चरितं महत् । भूभागविनाशाय प्रादुर्भूतो रमापतिः
पतन्कृष्णस्य चरितं दुष्टानां नाशहेतवे । श्रीकृष्णः कृष्णासिन्धुर्धैरुण्डं मोदते सदा ।
अत्यदुतमिदं देवि! कृष्णस्य चरितं शुभम् । संप्रहेण मयैवोक्तं तव सर्वकलप्रदम् ॥८॥
घासुदेवस्य चरितं यः पठेदस्मिन्निधौ । स्मरेद्धाभृणुयाद्भक्त्या स याति परमं पदम् ॥
महापातकयुक्तो वा तथोपपातकमंयुत । बालकृष्णस्य चरितं धृत्वा पापैः प्रमुच्यते
हास्यत्यां समासीनं रुक्मिणीमहितं हरिम् । स्मरन्त्यै महदैश्वर्यमनेनाऽऽश्रोत्यमंशयम्
संप्राप्ते सद्गुटे दुर्गे शत्रुभिः पश्चिष्टिने । नेतारं सर्वदेवानां ध्यात्वा सुविजयी भवेत्

यः स्मरेद्भोवकन्याभिः प्रीडनं गोमते शुभे ।

सर्वकामानवाप्नोति सौभाग्यं चैव विन्दति ॥ १३ ॥

महोपसर्गयोगाद्यैर्पुनो यस्तु सनातनम् । नेतारं च महागौड्रीं कृत्यां काशीपुरे स्थिताम्
किमत्र यदुनोनेन सर्वकालेषु व्याप्तुमे ! कृष्णाय नमस्त्येवं मन्त्रमुच्चारयेदुबुधः ॥
कृष्णाय घासुदेवाय हरये परमात्मने । प्रणतकलेजनाशाय गोविन्दाय नमोनमः ॥१६॥
इमं मन्त्रं जपन्नेदं भक्त्या प्रतिदिनं नरः । सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकमवाप्नुयात्
सर्वपापेभ्यः देवानामाग्र्येऽर्चो जनादृतः । रक्षयाथ च लोकाणामप्यग्नान्तरेति धी ॥
त्रिपुरं हन्तुकामेन मया मन्वृजितो हरिः । बुद्धरूपधरः श्रीमान्मोहयामास तद्विपूतः ॥
मोहिताग्नेन शास्त्रेण भयं धर्मपिपजिताः । नारायणास्त्रेण मया निहन्ता देवराजस्यः ॥
अधर्ताय कल्याणने ब्राह्मणस्य निवेशने । हनिष्यति तथा सौभाग्येऽग्राम्भवांश्च नादृतः

तैस्तैर्मावैर्मयाऽप्यस्याः तयाः प्रीता जगत्पतेः ।

किमन्यच्छ्रोतुकामाऽसि तदुग्रवीमि शुभानने ! ॥ २२ ॥

इति श्रीपादो मदापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां मंहितायां उत्तरे खण्डे उमामहेश्वर

सम्पादे श्रीकृष्णवर्णिने श्रीकृष्णस्वधामगमननिरूपणं नाम

त्रिपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५२ ॥

त्रिपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः

उमामहेश्वरसम्पादे सविष्णुपूजाविधानं वैष्णवाचारकथनम्

श्रीपार्वत्युवाच ।

भगवन्सर्वमाख्यातं वैभवावस्थितं हरेः । एतस्मिन्नामकृष्णाभ्यां चरित्रमतिविस्मि
अहो रामस्य चरितं कृष्णस्य च महात्मनः । शृण्वन्त्या मम देवेश! कल्पान्तपर्यन्तं

वृत्तिं नैवेति भूतेश ! चेतो हरिकथामृतम् ।

अधुना श्रोतुमिच्छामि विष्णोर्माहात्म्यमुत्तमम् ॥

तत्पूजनविधिं देव ! श्रोतुमिच्छाम्यहं तथा ॥ ३ ॥

श्रीरुद्र उवाच ।

शृणु देवि! प्रवक्ष्यामि हरेश्च सुमहात्मनः । स्थापनं च स्वर्यं व्यक्तं द्विविधं तत्प्रकीर्तनम्
शिलामुद्धारलोहाद्यैः कृत्वा प्रतिवृत्तिं हरेः । श्रीतस्मात्तागमप्रोक्तमित्यामन्वापनं हि प
तत्स्थापनमिति प्रोक्तं स्वर्यं व्यक्तं हि मे शृणु ।

यस्मिन्संनिहितो विष्णुः स्वयमेव शृणोति भुवि ॥ ६ ॥

वायानवापारोराजेशः स्वयं व्यक्तं हिरण्यमुत्तमम् । स्वयं व्यक्तं स्थापितमापूजयेन्मपुस्तस्य

यस्य यद्विग्रहे भोग्यं तदेवाऽऽविरभूद्विषि । तदेव पूजयेन्नित्यं तस्मिन्नेव रमेन्ददा ॥६॥
 श्रीरङ्गशापीदेवेशोविधिनाऽर्घ्यः सुरोत्तमः । सपदेत्वाङ्गनाथानां तपसाऽऽविरभूद्विषि
 ममाऽपि काश्यां सम्पूज्यो माधवः कलुषापहः । यत्र यत्र गृहे रम्ये स्वयं व्यक्तः सनातनः
 तत्र तत्र समागम्य रमेऽहं सन्त्ययस्थितः । नाऽष्टाङ्गयोगे यज्ञेशस्त्वर्चायां विन्दते नृणाम्
 नभुरोर्विषय प्राप्य ददाति घरमाप्सितम् । सर्वावस्थासु सौन्दर्यमर्चायां लभ्यते जनै
 अज्ञानाप्रपि साक्षिर्घ्यं सर्वदा पृथिवीतले । जन्वद्भीषे महापुण्ये ययं ये भारतं शुभे ॥
 अर्चायां सन्निधौ विष्णुर्नैतरेषु कदाचन । तत्तस्माद्भारते ययं मुनिभिर्विदूशेऽपि ॥१५॥
 सेवितः सततं देवि तस्योपज्ञिः राक्षसिभिः । भारतेऽस्मिन्महावर्षे नित्यं सन्निहितो हृदि
 चेन्द्रघुम्ने तथा कौर्म सिंहार्द्रो करवीरके । काश्यां प्रयागे सौम्ये च शालग्रामाचले तथा
 ढाख्यत्यां नैमिषे च तथा यद्विरकाश्रमे । कन्याचे हरेत्पापं पौण्डरीके च दण्डके ॥
 माथुरे चेदुशार्द्रो च इरेताद्रौ गर्हडाचले । काऽप्यामानन्तरावने श्रीरङ्गे धातवाचले ॥
 नारायणाचले सौम्ये याराहे धामनाश्रमे । एवमाग्रास्यथं व्यक्ताः सर्वकामफलप्रदा
 स्वयमेव हि साक्षिर्घ्यं यस्मिन्त्याति जनार्दनः ।

तस्मिन्नेव स्वयं व्यक्तं यदन्ति मुनयः शुभा ॥ २१ ॥

महाभागवतप्रेष्ठो विधिनास्थाप्यकेशवम् । मन्त्रोणकुर्वात्मानिर्घ्यं स्थापनतद्विशिष्यते
 तस्मिन्सम्पूजयेद्दत्तं ग्रामेषु च गृहेषु च । शालग्रामशिलायां तु गृहायां सद्भिरिष्यते ॥
 भर्त्तनं मन्त्र इदं यागयोगो महात्मनः । नामसङ्कीर्तनं सेवा तद्विद्वैरङ्गुलं यथा ॥ २४ ॥
 तदीयाराधनं च स्याद्व्यवधा भिद्यते शुभे । नरकमपि धानेत्या विप्रस्य सत्तनं स्मृता ॥
 महाभागवतप्रेष्ठो प्राप्स्यति ये गुरुर्नृणाम् । सर्वेषामेव लोकानामर्तो पूज्यो यथा हृदि
 तापादिवञ्चनं स्कारी नयेज्जाकर्मकारकः । अर्घ्यपञ्चकविद्रिगो महाभागवतः स्मृतः ॥
 नयकर्मविधानेत्या सत्रियस्य विधीयते । तद्विद्वैरङ्गुलं सेवा तदीयानां च पूजनम् ॥
 मन्त्रवर्णन्य जननं नामसङ्कीर्तनं हरेः । पत्न्यं च विशा प्रोक्तं यद्वर्षमेत्या विधानम्
 नामसङ्कीर्तनं सेवा पूजनं पत्न्यं तथा । अर्घ्यं च तदीयानां पदमेत्यादुष्टप्रमनः ॥ २० ॥
 साधारणेन सर्वेषां मानसेज्जाकृष्णादिषु । व्याधिकाग्रादुक्तं च काश्यादिवाजगन्धने

पूजयेद्विधिना स्वयमगन्धपुष्पाक्षतादिभिः । व्यापने वा स्वयम्यक्ते गृहाचार्यां विधानतः
 श्रीतस्मार्तागमोक्तानामर्चनं विधिमाहितः । कुर्याद्भक्तया यथा हं च विष्णोः प्रयत्नमानसः
 यथोपदिष्टं गुरुणा तथा कुर्वीत वैष्णवः । श्रीतं यैवानुसरति तेषां सिद्धिस्तस्मात्तुल्यते
 पाञ्चरात्रविधानं च दिव्यागममितीरितम् । क्रियालुप्तं न कर्त्तव्यं विष्णोराशयत एवम्
 आवाहनामनाचार्यैर्गन्धपुष्पाक्षतादिभिः । धूपदीपैश्च नैवेद्यं स्नात्वा नैवेद्यं प्रकृते ॥
 कुर्यादाराधनं विष्णोर्गथाशक्तिमुदावित । प्रत्येकं पुराणमूलेन मूलमन्त्रेण वैष्णवं
 मन्त्रद्वयेन कुर्वीत षोडशोत्पचारकैः । भूष. प्रत्युत्पारेषु दद्यात्पुष्पाञ्जलिं ततः ॥१६॥
 आवाहयेज्जगन्नाथ मुद्रया चैव वैष्णवः । आसनं तु यथा दद्यात्पुष्पकेण च मुद्रया ॥
 दीपाचार्यसमतं स्नातं वाक्चर्मचर्मलज्जलेः । मङ्गलद्रव्यसंयुक्तस्नुग्मदीपमिधिते ॥१७॥
 दद्यात्प्रत्युत्पारं तु मूलमन्त्रद्वयेन च । सुवासिनेन नैलेन कुर्यादभ्यञ्जनं ततः ॥१८॥

कस्तूर्या चन्दनेनाऽपि कुर्यादुद्धननादिकम् ।

गुग्गुलुवासिनेस्तोये स्नाप्य मन्त्रयुतैः शुभैः ॥ १९ ॥

चर्मैश्चाभरणैर्दिव्यैर्गन्धद्रव्यैश्च यथाविधि । मनुष्यकं ततो दद्याद्भक्त्यं दद्यात्सुवासितम् ॥
 गुरुर्माणि सुपुष्पाणि भक्त्या सम्यङ्निवेदयेत् । धूपं दशाङ्गुलमाङ्गुदीपं च गुग्गुनोद्वहम्
 नैवेद्यं विधिं दद्यात्पायसापूपमिधितम् । चर्पुषं तु सतः सप्तं भक्त्या चैव निवेदयेत्
 दीर्घैर्निराजतं कृत्वा पुष्पमालां समर्पयेत् । पण्डितैश्च प्रणम्याऽथ स्नुस्वान्तोत्रैस्तुल्यैः
 गन्धाङ्गु शापविष्वा मङ्गलाऽपि निवेदयेत् । संकीर्तयन्नामनिपुणैः सप्तशोडशमन्त्राद्यन्तेन
 होत्रैश्चोपदेशेन जुहुयाद्विष्णुद्वये । प्रकृष्टं पौरुषं गुरुर्धाम्ना मङ्गलद्रव्यम् ॥ २० ॥
 होतृवमाद्यममिधं हरिणं वैदिकतले । प्रोक्तेन मन्त्राद्यन्तेन जुहुयाद्विष्णुं यत्नम् ॥
 अष्टोत्तमस्तुतामष्टाविंशतिमेव च । यत्नैर्वा महाविष्णुं ध्यायन्ते जुहुयादपिः ॥२१॥
 शुद्धाक्षतैश्च नैवेद्यं जुहुयाद्विष्णुद्वये । समस्तैर्द्वैर्दत्तवाङ्मङ्गलाङ्गुलं प्रभुम् ॥ २२ ॥

देवता भिदा समार्षां ध्यात्वा होमं समाचरेत् ।

एकैकामाहुतिं यथाग्रामनिर्जुह्यादपिः ॥ २३ ॥

त्रिपदाग्रामान्तमुदितं महाभागपतेनमः । भूर्भुवो विमलाद्याऽऽगतयज्यमं ब्रह्मा

अनन्तविहगेन्द्रादिदेवतास्तदन्तरम् । वासुदेवाद्यः पश्चात्तथा शक्त्यादिदेवताः ।
मूर्तयः केशवाद्याश्च तथा संकर्षणादयः । मत्स्यकूर्मादयश्चैव तथा ब्रह्मादिदेवताः ।
कुमुदादयश्च त्रिदशास्तथा चन्द्रादिदेवताः । इन्द्रादिलोकपालाश्च तथा धर्मादिदेवताः ।

होतव्याः क्रमशस्तस्मिन्सम्पूज्याश्च विशेषतः ।

एतल्लैकुण्डहोमं तु महाभागवतोत्तमः ॥ ७८ ॥

नित्यार्चनविधौ नित्यं कुर्वीत सुसमाहितः । गृहार्चने गृहद्वारि पञ्चपत्रविधानम् ।
दन्त्या शलि विधानेन पश्चादाचमनं चरेत् । उपविश्याऽऽसने शुभ्रे कृष्णाक्षितुशोभने
मन्त्रयोगं प्रकुर्वीत भोगार्थं सुखमात्मनः । सम्यक्पद्मासनासीनो भूतशुद्धिं समाचरेत्
प्राणायामत्रयं कुर्यान्मन्त्रेण विजितेन्द्रियः । उद्दृष्टुं ततः कृत्वा हृत्पद्मजगन्मन्त्रं
विकासंतस्यकुर्वीतविज्ञानरचिणा हृदि । तत्कर्णिकायां पद्मपत्राशिखिम्यान्पुष्पमाला
त्रयं त्रयीमये तस्मिन्निन्त्येक्ष्यैषणवोत्तमः । नानारत्नमयं पादं तेषामुपरि विनयेत् ॥
तस्मिन् हृत्पद्ममूलान्ते चालार्कमहृशयुनि । अष्टैश्वर्यदत्तं पद्मं मन्त्राक्षरमयं गतेन ॥ ८० ॥

तस्मिन्देव्या समासीनं कोटशीतांशुसन्निभम् ।

चतुर्भुजं सुन्दराङ्गं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥ ८१ ॥

पद्मपत्रविशालाङ्गं सर्वलक्षणलक्षितम् । श्रीपद्मकोस्तुभोरस्कं पीतवस्त्रधरं प्राप ॥
विनिश्चामरणैर्युक्तं दिव्यमण्डनमण्डितम् । दिव्यमन्दलविभक्तं दिव्यपुष्पोपशोभिभक्तं
तुलसीकोमलदलपत्रमालालिभूषितम् । चालार्ककोटिशुभं कामया देव्या श्रिया सा
सर्वलक्षणलक्षणया समाभिपूजितं तिथाम् । सर्वध्यात्वा जगन्मन्त्रं समाहितमना हृदि
सहस्रं शक्त्यां वा कथाशक्त्यभावादिना । मतर्गोपाऽर्चनं कृत्वा विष्णोस्तत्र मन्त्रेन

सर्दीयानघैरेवमुक्त्वा तस्मिन्कारणे समागतम् ।

कर्तव्यस्याऽप्यगतामिन्नुवाच ताम्रैर्येन ॥ ८२ ॥

अथ विष्णोः तस्मिन्देव्यां कर्तव्यं विधानम् । तत्पूज्याऽनिर्गुण्याऽऽमृतप्रीयानां कर्तव्यं
पद्मपत्रमालाभूषणमयं कर्तव्यं गतेन । यो मोक्षान्ददति सा सा सा पद्मपत्रो मोक्षपुष्पम्
अथवा सा विष्णोः कर्तव्यं विधानम् । तस्मिन्कारणे समागतम् ।

त्रिपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः । * विष्णुसमर्पणार्थसर्वकर्मकरणम् * ६२३

ब्रह्मराक्षसयेतालयक्षभूतार्चनं नृणाम् । कुम्भीपाकमहाधोग्नरक्तासिसाधनम् ॥ ६६ ॥

कोटिजन्मकृतं पुण्यं यत्रदानकियादिकम् । सद्यः सर्वं लब्धं याति यश्चभूतादिपूजनान्

नारी वा पुरुषो वाऽपि यक्षभूतादिकार्चनान् ।

कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च ॥ ६८ ॥

कृमिर्मूत्वाऽथ विष्टायां पितृभिः सह मज्जति ।

यक्षाणां च पिशाचानां तामसानां दिर्वाकसाम् ॥ ६९ ॥

निवेदिताग्रयोऽश्नातिपूयशोणितभुग्भवेत् । यक्षभूतगणांश्चान्यान्कूरान्यैश्चब्रह्मराक्षसान्

उद्दिश्य भुङ्क्तेयोविश्रः सद्यश्चाण्डालश्च सः । यानारीपूजयेद्यक्षान्पिशाचोर्गस्तक्षसान्

सा याति नरकं घोरं कालसूत्रमधोमुखा । पतिना सह कल्पान्तमुपित्वा तत्र दारुणे ॥

लिङ्गान्मूत्रपुरीषं वै कृच्छात्सूचिमुखैस्तथा । कृमिभिर्मर्दयमाणाङ्गायायदाभूतसमूहम्

पञ्चाद्विभूमौ दशाहेषु जायते शतसंख्यया । तस्माद्यक्षादिकानां च देवानामर्चनं त्यजेत्

स्वतन्त्रपूजनं यत्र वैदिकानामपि त्यजेत् । अर्चयित्वा जगद्वन्द्यं देवं नारायणं हरिम्

तदाघरणसंस्थानं देवस्य परितोऽर्चयेत् । हरेर्मुक्तावशीरेण बलि तेभ्यो विनिक्षिपेत् ॥

होमं चैव प्रकुर्वीत तच्छेपेणैव वैष्णवं । हरेर्निवेदिनं सम्प्रदेवेभ्यो जुहुयाद्विधिः ॥

पितृभ्यश्चाऽपि तद्दद्यात्सर्वमानन्त्यमाप्नुयात् । प्राणिनांर्पाडनंयत्तद्विदुषां निरयाय वै

अदत्तं चैव यत्किञ्चित्परस्वं गृह्णते नरैः । स्तेयं तद्विद्धि गिरिजे' नरकस्पैव कारणम्

लशुनं मण्यपानादिमूलकं गृह्णनं तथा । निलपिष्टं शिप्रचित्तं तथा कोशातकी तथा ॥

अलापुं चैव वार्ताकं रीजालीं कवचानि च ।

पथमन्यान्यभक्ष्याणि शास्त्रदृष्टानि वै नरः ॥ ७० ॥

सादृशरक्ताग्नौति विचित्रमशिशं तथा । अयैष्णवानां यद्याऽग्रं पत्नानां तथैव च ॥

अनर्पितं तथा विष्णो' भवमांसदूरां भवेत् । यक्षराक्षसमृताग्रं भुगमयश्च गृह्णतम् ॥

योऽश्नाति निरथं याति पूयशोणितभोजनम् । एतैः संस्थापनम्परांसहवासादिभिर्नरः

येऽपि यान्त्येव निरथं विष्णुत्रकृमिभोजनम् । दत्तितानां च संसर्गात्प्राणवैद्यार्तांतपैव च

सर्वयज्ञस्य मोक्षार्थं दुर्गणं पुण्योत्तमम् । प्राण्यासयं प्रकुर्वीतनित्यनैमित्तिकाः त्रियाः

ऊर्जे मामि तथा देवि ! कोमलैस्तुलसीदलैः ।

पूजयिष्याऽङ्गुलं भक्त्या तस्माद्युग्यमवाप्नुयान् ॥ १६० ॥

धीगायशर्करोपेतमग्नं धै पायसं तथा । मयूरं च क्रमेणैव भक्त्या सम्पद्निवेदयेत् ॥
अमायां मन्दपारे च घैष्णपर्शं तथैव च । रविसंक्रमे द्यनीपाने ग्रहणे चन्द्रमूर्धनोः ॥
विशेषेणाचयेद्विष्णुं यथाशक्त्या परानने ! गुरोस्तत्कालिदिवसे जन्मर्शेषु तथा हरेः
इष्टि च घैष्णपीं कुर्याच्छक्त्या धै द्विजसत्तमः । दद्यात्पुष्पाञ्जलिं तत्र प्रत्यृचं वेदसंमितम्
पारणञ्चाऽपि कुर्यात् चरुणा पायसेन वा ।

घैष्णधान्यभोजयेद्विप्राश्रुतया दद्याच्च दक्षिणाम् ॥ १६५ ॥

कुलकोटि समुद्रस्य घैष्णयं पदमाप्नुयान् । सर्ववेदैश्शक्तश्चेद्यष्टं भागवतोत्तमः ॥
घैष्णचैरनुवाकैर्वा सप्तरात्रं निरन्तरम् । पुष्पाञ्जलिसहस्रन्तु होमं च प्रत्यहं वरेत् ॥
प्रीतये वा भगवतः प्रतिश्लोकं यजेद्बुधः । अथवा मन्त्ररत्नं हि सप्तरात्रं निरन्तरम् ॥
अष्टोत्तरसहस्रं तु जुहुयाद्धविषा यजेत् । विशेषेणाऽर्चयेद्विद्वान्महामागवतोत्तमान् ॥
अन्ते चाऽचभृथं कुर्याद्यथाविभवसारतः । घैष्णचैरनुवाकैश्च कुर्यादचभृथं द्विज ॥ १७० ॥
अत्र स्नात्वा विधानेन यथाशक्त्याद्विजोत्तमः । शुभेपात्रान्तरेरेभ्ये पादौ प्रक्षाल्यभक्तिः
अर्चयेद्गन्धपुष्पाद्यैर्वस्त्रैराभरणाविभिः । ताम्बूलेन कलैर्वाऽपि यथाशक्त्या समर्चयेत्
भोजयित्वाऽन्नपानाद्यैः प्रणम्य च पुन पुनः । आसीमान्तमनुग्रह्य नमस्कृत्यविसर्जितम्
पुनः प्रणम्य भक्त्याऽथ शनैस्तत्रनिवर्तितः । गृहं प्रविश्य देवेशं पूजयेत्प्रयत्नात्तमया ॥
पञ्चमभ्यर्चयेद्विष्णुं यावज्जीवमतन्द्रितः । तदीयांश्च विशेषेण पूजयेत्सर्वदा शुभे ! ॥
आराधनानां सर्वेषां विष्णोराराधनं परम् । तस्मात्परतरं देवि ! तदीयानां समर्चनम्
अर्चयित्वाऽपि गोविन्दं तदीयाप्राऽर्चयेत्पुनः ।

न स भागवतो ह्येव केवलं दाम्भिकः स्मृतः ॥ १७७ ॥

मुमास्तस्मात्प्रयत्नेन घैष्णधान्यपूजयेत्सदा । सर्वं तरति दुःखी च महाभागवतार्चनाम्
यमुक्तं मया देवि ! विष्णोराराधनं परम् । नित्यनैमिषिकं चैव तदीयानां च पूजनम्
निरुक्तं तस्य याथागम्यं कल्याणमेष च । तस्याऽऽवतगमेनैव कर्माद्यपि नानुग्रहम्

तव प्रोक्तं मया देवि ! किमन्यच्छेत्तुमिच्छसि ॥ १८० ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्रं संहितायां उत्तरे खण्डे उग्रामहेवर-

सम्पादे विष्णुपूजाविधानवैष्णवानामाकथनं नाम

त्रिपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०२ ॥

चतुष्पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः

पार्वत्यैवामदेवर्षिणा श्रीविष्णोर्दिव्यमहसनामामुपदेशः श्रीरामश्च निर्बचने
महादेवद्वारानहसनामतुल्यताप्रतिपादनं श्रीरामचन्द्राष्टोत्तरशतनामरुधनञ्च
वसिष्ठ उवाच ।

एवमुक्ता तु सा देवी पतिना शूलपाणिना । प्रणिपत्य महात्मानमुवाच प्राञ्जलिमन्त्रा
पार्यत्युवाच ।

साधूक्तं हि त्वया नाथैवेत्यर्थं धर्ममुत्तमम् । गुणदृष्टुं नमस्विन्नोः स्वरूपं परमात्मनः
धन्याऽस्मि कृतकृत्याऽस्मि सर्वदेवनमस्कृतम् ॥ त्वं प्रसादार्थे रामवर्चयामि मनाननम्
वसिष्ठ उवाच ।

मनस्तद्वचनं श्रुत्वा न भवन्निपुरातनकः । समाविष्टप्याऽप्यदेषो ग्रहणैनाऽन्तर्गमना
रुद्र उवाच ।

साधुसाधु महादेवि ! साधु साधु वरादाने ! अर्चयाम्य हार्गकेशं लक्ष्मीमन्तःसरगुहम्
हृत्स्वोऽन्तरं भद्रं वैष्णव्या भार्यया त्वया । गुणलान्त्यार्थं हि रामदेवेन धीमता
मनुजाताऽर्चयस्वेषां पुराणं पुराणोत्तमम् । गुरुदेवमागोषं पूजयिष्येव वन्दयम् ॥
प्राप्नोति पाप्मिनं सर्वं नाऽन्यथा भूयतामत्रे ॥ ७ ॥

वसिष्ठ उवाच ।

एवमुक्ता तदा देवी रामदेवान्निर्वहन् । जगाम तस्मा दृष्टा विष्णुश्चन्द्रवद्विभक्तः ॥

समेत्य न गुरुं वैष्णवं पूजयित्वा प्रणम्य च । विनोताप्राञ्जलिभृन्वा उवाच मुनिमतः
पार्यगुवाच ।

भगवन्मयाप्रसादेन सम्यक्ताम्रभवं हरेः । कथित्यामि द्विजध्रुव ! त्वमनुप्राप्तुमर्हसि
यमिष्ठ उवाच ।

इत्युक्तास्तु तथा देव्या वामदेव्या महामुनिः । तत्परं मन्त्रवरं श्रेष्ठं देवी स विधितायुः
नाम्नां महत्त्वं विष्णोश्च प्रोक्तव्यामुल्लिख्यतम् । निवेदयित्वापूजायाविधानमपि दैविकं
उवाच पारमप्रीत्या पार्यती संश्लिप्तताम् ॥ १२ ॥

वामदेव उवाच ।

अर्चयित्वा हृषीकेशं प्रातर्नित्यं वरानने ! । सहस्रनामपठनं कुर्यात् तदनन्तरम् ॥ १३ ॥
यमिष्ठ उवाच ।

इत्युक्ता तेन गुरुणा प्रहृष्टं नाऽन्तरात्मना । पूजयित्वा नमस्कृत्य पुनरागात्स्वनालयम्
शिक्षिता गुरुणा तेन वामदेवेन पार्यती । तथा समर्चयामास नित्यं भक्त्या सनातनम्
जपन्ती नामसहस्रं प्रतिनित्यमतन्द्रिता । उवाच सुसुखेनैव पतिना संश्लिप्तता ॥ १४ ॥
ततः कतिपयाहस्तु द्वादश्यां वृषभध्वजः । कोलासशिखरे रम्ये विष्णुमाराज्य शङ्करः
उपविष्टमन्तो भोक्तुं पार्यती शङ्करोऽप्रवीन् ॥ १५ ॥

शङ्कर उवाच ।

पार्यत्येहि मया सार्द्धं भोक्तुं भुषतवन्दिने ! ॥ १६ ॥

यमिष्ठ उवाच ।

तमाह पार्यती देवी जपवानामनहस्रकम् । ततो मोक्षायामहं देवं भुज्यतां भवता प्र-
ततन्तां पार्यतीं प्राह प्रहसन्परमेश्वरः ॥ १७ ॥

शङ्कर उवाच ।

धन्याऽसि कृतकृत्याऽसि विष्णुभक्ताऽसि पार्यति ! ।

दुर्लभा वैष्णवी भक्तिर्भागधेयं विनोदरि ! ॥ २० ॥

रामनिषोगिनोऽनने सन्धानाद्देविदात्मनि । तेन रामपदेनाऽसौ परं ब्रह्माऽभिधीरं

चतुष्पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः] * श्रीरामचन्द्राष्टोत्तरादिस्तोत्रम् * ६२६

रामरामेति रामेति रमे रामे मनोरमे । सहस्रनामतत्तुल्यं रामनाम धरानने ! ॥ २२ ॥
रकारादीनि नामानि शृण्वतो मम पार्वति । मनः प्रसन्नतां याति रामनामामिश्रद्वया ॥
रामेत्युक्त्वा महादेवि ! भुङ्क्ष्व सार्धं मयाऽधुना ॥ २३ ॥

वसिष्ठ उवाच ।

ततो रामेति नामोक्त्वासहस्रमुक्त्वाऽथपार्वती । रामेत्युक्तवामहादेवीशम्भुनासहसंस्थिता
पप्रच्छ शङ्करं देवं प्रीतिप्रवणमानसा ॥ २४ ॥

पार्वत्युवाच ।

सहस्रनामभिस्तुल्यंरामनामत्ययोदितम् । तस्याऽपराजितानामानि सन्तिचेद्वावणद्विषः
कथ्यतां मम देवेश ! तत्र मे भक्तिरुत्थिता ॥ २५ ॥

श्रीमहादेव उवाच ।

शृणु नामानि वक्ष्यामि रामचन्द्रस्य पार्वति ! ।

लौकिका वैदिकाः शब्दा ये केचित्सन्ति पार्वति ! ॥ २६ ॥

नामानि रामचन्द्रस्य सहस्रान्तेषुचाधिकम् । तेषुचात्यन्तमुत्थं हि नाम्नामष्टोत्तरंशतम्
धिष्णोदैकैकनामैव सर्ववेदाधिकं मतम् । तादृङ्नामसहस्राणि रामनामसमानि च ॥
यत्फलं सर्ववेदानां मन्त्राणां जपत प्रिये ! तत्फलं कोटिशुणितं रामनामैव लभ्यते
नामानि शृणु रामस्यमुष्पानि शुभदर्शने ! ऋषिभिःपरिगीतानितानिवक्ष्यामि तेप्रिये !
ॐ श्रीरामो रामचन्द्रश्च रामभद्रश्च शाश्वतः । राजीवलोचन धर्माप्राजेन्द्रो रघुपुङ्गवः
जातकीवल्लभो जैत्रो जितामित्रो जनार्दनः । विश्वामित्रप्रियो दान्तः शरणागतचत्सलः
पालिग्रमथनो वाग्मी सत्यवाक् सत्यविक्रमः । सत्यव्रतो मरुत्यः सदा हनुमदाश्रयः
कौशलेयः खरध्वंसी विराधवधपण्डितः । विभीषणपरित्राता दशग्रीवशिरोहवः ॥ २७ ॥
सप्ततालप्रमेत्ता च हरकोदण्डसंघनः । जामदग्न्यमहादर्पदलनस्ताडकान्तकृन् ॥ २८ ॥
वेदान्तपारो वेदात्मा भववर्णकभेषजम् । दूषणत्रिशिरोऽरिश्च त्रिमूर्तित्रिगुणात्मकः
त्रिविक्रमत्रिलोकात्मा पुण्यचारित्रकोर्तनः ।
त्रिलोकरक्षको घन्वी दण्डकारण्यवासकृन् ॥ २९ ॥

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

श्रीगणेशाय नमः । श्रीगणेशाय नमः । श्रीगणेशाय नमः ।
 श्रीगणेशाय नमः । श्रीगणेशाय नमः । श्रीगणेशाय नमः ।

[illegible]

यन्मयेव प्रबोध ।

अर्धमित्रा हर्षादिजं प्रत्यक्षितं वगतने । मह्यन्तामप्युजं कुण्डलं तदन्तम् ॥ १३ ॥
वसिष्ठ उवाच ।

इत्युक्त्वा तेन मुक्त्या प्रहृतं नाञ्जनाम्भता । पूजयित्वा तममृत्युपुत्रगामान्बनान्तः
गच्छित्वा मुक्त्या तेन यामदेयेन पार्वती । तस्या समर्चयामास नित्यं भक्त्या सतततन
जपन्ती मामसाश्रं प्रतिनित्यमनन्दिता । उद्याम मुमुक्षुर्नैव पतिता संश्लिखता ॥१६॥
कतिपयाहसु हादयां वृषमध्यजः । कैलासशिखरे रम्ये विष्णुमागच्छ शङ्कतः ॥

अष्टाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः] * अष्टोत्तशतनाममाहात्म्यवर्णनम् * ६३१

प्रणम्य ग्राह देवेशं मर्तारं वृषभध्वजम् ॥ ५६ ॥

पार्वत्युवाच ।

माहात्म्यमनुलं रामस्य परमात्मनः । धोत्रतृप्तिर्हि मे न स्यात्कल्पायुतशतैरपि ॥
ऽहंकृतकृत्याऽस्मि सर्वमुक्तं त्वयाऽनघ ! ॥ त्वत्प्रसादाद्वरेर्मक्तिर्जन्मजन्मनिचाऽस्तु मे
वसिष्ठ उवाच ।

पद्ममुक्त्वा समर्तारं गौरी भागवतोत्तमा ॥ ६२ ॥

अथ राममद्राय रामचन्द्राय वेधसे । रघुनाथाय नाथाय सीतायाः पतये नमः ॥
सीम मन्त्ररत्नं सर्वायस्यासु पार्वती । उवास च मुखेनैव कैलासे शम्भुना सह ॥
ते सर्वमाख्यानं गुहादुगुह्यतमं नृप ! साक्षाद्गुह्येण कथितं शुद्धसत्त्वतरं महत् ॥ ६५ ॥
लोक्तानि शास्त्राणि तामसान्येव पार्थिव ! सम्मोहनार्थं लोकानां प्रोक्तवान्वृषभध्वजः
तं प्रोक्तवान्देव्या इदमेकं हरः प्रभुः । यथार्थमयं गुह्यं च सारं मन्त्रस्य भूषणं ! ॥
देव्याः प्रीत्यै महादेवः कथयामास तत्परः ।

श्रीमामहेश्वरं राजन्सम्वादिमिममद्भुतम् ॥ ६८ ॥

उदेच्छृणुष्याद्वाऽपि भक्तियुक्तेन चेत्तदा । स सर्ववन्द्यः सर्वशो महाभागयतो मयेन्
धर्मविनिर्मुक्तः प्राप्नोति परमम्पदम् । धन्यः सलुभर्षाल्लोके पार्थिवेन्द्र ! महाबल ! ॥
न्यये हरिः श्रीमान्पुराणः पुरोत्तमः । उत्पत्त्यने दाशरथिः सर्वलोकहिताय यै ॥
तस्मादिच्छाकव्यः पूज्याः सुराणामपि पार्थिव ! ।

येषां जातो हि भगवात्रामो राजावलोकनः ॥ ७२ ॥

श्रीपाद्रे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां उत्तरे खण्डे उमामहेश्वर-
सम्वादे रामचन्द्राष्टोत्तशतनामकथनं नाम चतुष्पञ्चाश-
दधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५४ ॥

पञ्चपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः

वशिष्टदिलीपसम्वादे भृगुणा महर्षीणामनुरोधेन ब्रह्मविष्णुमहेशानां सान्निध्यं

परीक्षाकरणं श्रीविष्णोश्च श्रेष्ठत्वप्रतिपादनं पञ्चपुराणश्रवणफलञ्च

दिलीप उवाच ।

कथितं भवता ब्रह्मन् सर्वधर्ममशेषतः । सामान्यं च विशिष्टं च स्वरूपं परब्रह्मणो ॥
स्वर्गापयर्गौ कथितौ साधनं च तथोरपि । धन्योऽस्म्यहं द्विजश्रेष्ठ त्वत्प्रसादात्सदागु-
णैकस्तु संशयश्चित्ते ममाऽस्ति द्विजसत्तम ॥ कथामन्यां द्विजश्रेष्ठ पृच्छामित्वा पुनर्ह्यहं

कथयस्व यथातथ्यमपि चात्सल्यगौरवात् ।

महाभागवतश्रेष्ठो रुद्रलिपुर्घातकः ॥ ४ ॥

कस्माद्विगर्हितं रूपं प्राप्तवान्सह भार्यया । योनिलिङ्गस्वरूपं च कथं स्यात्सुमहात्मनः ॥
पञ्चवक्त्रश्चतुर्बाहुः शूलपाणिस्त्रिलोचनः । कथं विगर्हितं रूपं प्राप्तवान् द्विजपुङ्गव ॥ ५ ॥

एतत्सर्वं समाचक्ष्व मित्राघटननन्दन ॥ ६ ॥

वशिष्ट उवाच ।

शृणु राजप्रवक्ष्यामि यन्मां पृच्छसि गौरवात् । विशुद्धे हृदये पुंसां बुद्धिः श्रेयसि जायते ॥
स्वायम्भुवो मनुः पूर्वं मन्दरे पर्वतोत्तमे । जगाम मुनिभिः सार्द्धं दीर्घसमनुत्तमम् ॥
तस्मिन्समागताः सर्वे मुनयः संशितव्रताः । नावाशास्त्रविदः श्रेष्ठा बालमूर्खान्तरमा-
सर्ववेदविदो विप्राः सर्वधर्मपरायणाः । वर्तमाने महासत्रे मुनयः शीतलकम्पनाः ॥ ७ ॥
अन्वेष्टुं देवतातरुं मिथः प्रोचुस्तपोधनाः । विप्राणां वेदविदुषां कः पूज्यो देवतातरुः ॥

ब्रह्मविष्णुमहेशानां कः स्तुतो मुक्तिदो मृणाम् ।

कस्य पादोदरं सैव भुक्तोऽपि च पापनम् ॥ १२ ॥

कौऽप्ययः परमं धाम परमात्मा सनातनः । कस्य प्रसादं तीर्थं च निरुणां नृतिर्नगरे-
तेषां समुपविष्टानामिति वादो महानभूत् । रुद्र एव इति प्रोचुः केनिरत्र महर्षयः ॥

पञ्चपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः] • भृगुणाशिवपरीक्षार्थंगमनवर्णनम् • १३३

ग्रहीव पूज्यइत्यन्ये वदन्ति मुनिसत्तमाः । त्वं एवात्मनां पूज्यइत्यन्ये प्रादुदत्तमाः ॥
योऽसी सर्वगतः श्रीमाञ्छरीपतिः पुरुषोत्तमः । अत्रयः पुण्डरीकाक्षो वासुदेवः परात्परः
अनादिनिधनो विष्णुः स एव परमेश्वरः । सम्पूज्यो देवताश्रेष्ठ इत्यन्ये चोचिरे द्विजाः
तेषां चिदन्तांतमनुः स्वाधमभुवोऽप्रवीन् । शुद्धसत्त्वमयो योऽर्त्तापह्न्याणगुणयान्मभुः
पुण्डरीकेश्वरः श्रीमाञ्छरीपतिः पुरुषोत्तमः । विप्राणां वेदविदुषामेकएवाचिन्तः प्रभु ॥

विप्राणां नेतरे पूज्या रजस्तमोविमिधिताः ॥ १६ ॥

वसिष्ठ उवाच ।

इतितम्य वचः श्रुत्वा सर्वं एव महर्षयः । भृगुं तपोनिधिं विप्रं प्रोचुः प्राञ्जल्यस्तथा ॥

अथयऊचुः ।

अम्नाकं संशयं छेत्तुं त्वं समर्थोऽसिसुमतः ॥ ग्रहविष्णुमहेशानामन्तिकं व्रज सुमतः !
गत्वा तेषां समीपे तु तया दृष्ट्वा तु विप्रदातु । शुद्धसत्त्वगुणैर्योऽयमिहोत्सृज्यते मुने !
स एव पूज्यो विप्राणां नेतरस्तु कदाचन । शुद्धसत्त्वमयः साक्षाद्ग्रहण्यः स भविष्यति
श्रीर्ध्वप्रसादार्हालोके विप्राणां स भविष्यति । देवतानां पितृणां च तन्मोह्यिष्यत्सुपायकम्
तस्माद्याहि मुनिश्रेष्ठ ! विबुधानां त्रिपासनम् ।

स्तिष्ठ बुध मुनिश्रेष्ठ ! सर्वलोकहितं प्रभो ! ॥ १७ ॥

वसिष्ठ उवाच ।

एवमुक्तो भृगुस्त्वयं कैलासं मुनिसत्तमः । जगाम वायुमार्गेण यत्राऽऽम्ने वृषभध्वजः
गृह्णातमुपागम्य शङ्करस्य महात्मनः । शृण्वन् महावीर्यं बन्दिनं वाऽप्रर्षाद्विजः ॥
सम्प्राप्तोऽहं भृगुविंशे हरे द्रष्टुं सुरोत्तमम् । निषेधस्य मां शीघ्रं शङ्कराय महात्मने
तस्य तत्त्वयं धृत्या बन्दी सर्वगणेश्वरः । उवाच परमं वाक्यं महर्षिमिनीजगत् ॥
असाग्रीध्वं प्रभोस्तस्य देव्या क्रोडितमदूरः । त्रिपलंस्तमुनिश्रेष्ठं वदित्वापितुमिच्छामि

वसिष्ठ उवाच ।

एवं निराहृतस्तेन तत्राऽग्निहोत्रमहात्मनः । कृदि दिवसाद्वयमिहोदहारि महेश्वरः ॥

तत्र होत्रसमाविष्टो भृगुः शस्त्रमगन्तुमि ॥ १८ ॥

भृगुरत्याच ।

निविष्टस्तमसा मूढो मां न जानाति शङ्कः । नारीसङ्गममतोऽसौ यस्मान्मामवमन्यते
योनिर्लिङ्गस्वरूपं धी तस्मात्तस्य भविष्यति । ब्राह्मणं माऽवजानाति तमसा समुपागतः
अग्रहण्यत्यमागन्नो हापूत्रयोऽसौ द्विजन्मनाम् । तस्मादन्नं जलं पुष्पं तस्मै दत्तं हविस्तथा
निर्मान्यमस्य तत्सर्वं भविष्यति न संशयः ॥ ३४ ॥

वसिष्ठ उवाच ।

एवं शप्त्या महानेजाः शङ्खं लोकपूजितम् । उवाच गणमत्युग्रं नन्दिनं शूलपाणिकम्
भृगुरत्याच ।

रुद्रमक्ताश्च ये लोके भस्मलिङ्गास्त्रिधारिणः । ते पाषण्डित्यमापन्ना वेदवाह्या मवन्तु
वसिष्ठ उवाच ।

इतितस्य घचः श्रुत्या रुद्रस्त्रिपुरघातकः । भृगुं हन्तुं समारेभे महता तमसावृतः ॥ ३५ ॥
शूलं हस्ते प्रगृह्याऽथ पार्वती विनयान्विता । न्यवर्तयन्महादेवं प्रणिपत्य कृताञ्जलिः ।
ततो ललाटनयनं कोटिसूर्याग्निसन्निभम् । भृगुः पश्यन्महातेजाः स्थितोर्गोपां निवारितः
मुनिस्तु पादे नयनं प्रदर्श्य प्रहसन्ययौ । अमोघो मम शापस्तु कुरुषी त्वं न संशयः
ततः प्रभृति विप्राणां तस्य पादोदकादिकम् । अप्राह्यमभवद्राजस्तर्जभूताधिपस्य तु ॥
पापण्डैः पूज्यमानस्तु लिङ्गरूपधरः शिवः । एवं शाचा मुनिस्तत्र रुद्रं त्रिपुरघातकम्
जगाम ब्रह्मलोकं वै सर्वलोकनमस्कृतम् । तत्र देवैः सहस्रीनं ब्रह्माणं परमेश्वरम् ॥
दृष्ट्वा प्राञ्जलिना देवं प्रणमाम महामतिः । प्रणम्य पुरतस्तस्य नृष्णीमास्ते महात्मा ॥
तं दृष्ट्वा मुनिशार्दूलं रजोगुणसमावृतः । नाऽर्चयामास धाताऽसौ महर्षिः समुपागतम्
प्रत्युत्थानं प्रियं वाक्यं न कृतं तस्य वेधता ।
ऐश्वर्येणैव महता तस्थी तत्राऽम्बुजासतः ॥ ४६ ॥

तं दृष्ट्वा रजसोद्विक्तं महर्षिः पटुजासतम् । व्याजहार महातेजा वाक्यं लोकगिनामहम्
भृगुरत्याच ।

रजसा महतोद्विक्तो यस्मान्मामवमन्यते । तस्मात्सर्वं सर्वलोकानामपूज्यं समाप्नुवि

वसिष्ठ उवाच ।

यं शक्या महात्मानं ब्रह्माणं लोकपूजितम् । जगाम सहसा विप्रो भगवन्मन्दिरंभृगुः
स्मादेवैर्मनुष्यैश्च राक्षसैर्मुनिसत्तमैः । अपूज्यत्यमयाप्येव सितवान्स पितामहः ॥
विष्य वैष्णवं लोकं श्रीरात्रेरुत्तरे तटे । तत्रस्थितैर्महाभागे, पूज्यमानो यथार्हतः ॥
त्रानिवार्यमाणस्तु प्रविष्टोऽन्तःपुरं द्विजः । प्रविश्य तस्मिन्विमले विमाने रविसन्निभे
। पानं नागपर्यङ्के ददर्श कमलापतिम् । लक्ष्मीकरसरोजाम्बां भृङ्गमानपद्मयम् ॥ ५३
। इन्द्रा मुनिशार्दूलो भृगुः कोपसमन्वितः । सव्यं पार्श्वं प्रचिक्षेप विष्णोर्वक्षसिशोभने
तूर्णमुत्थाय भगवान्धन्योऽस्मीति वदन्मुदा ।

हस्ताम्बां चरणं तस्य पीडयामास हर्षितः ॥ ५५ ॥

निर्मदित्वातत्पादं मधुरंवाक्यमब्रवीत् । धनोऽस्म्यग्रीवविर्गो, रुतकृत्योऽस्मिन्सर्वदा
त्वत्पादस्पर्शनादेहे मङ्गलं मे भविष्यति ॥ ५६ ॥

समस्तसंपत्समवाप्तिहेतवः समुत्थितापत्कुलभ्रमकेतवः ।

अपारसंसारसमुद्रमैतवः पुनन्तु मां ब्राह्मणपादपांसवः ॥ ५७ ॥

वेत्पादरजो यस्य देहे तिष्ठति सर्वदा । गङ्गादिसर्वतीर्थानि तस्य तिष्ठन्त्यमंशयम् ॥
त्पुनवासहस्रोत्थाय देशासार्धजनार्दनः । मनयासमर्चयामास दिव्यश्रवणन्दनादिभिः
। इन्द्रा मुनिशार्दूलो हर्षपूर्णाश्रुलोचनः । उत्थायासनमुन्यात्तं प्रणनाम हयानिधिम् ॥
कृताञ्जलिपुटो भूत्वा हर्षात्प्राह महातपाः ॥ ६० ॥

थीभृगुरवाच ।

अहोरूपमहोशान्तिरहोज्ञातमहो दया । महो सुनिर्मला शान्तिरहो सत्यगुणं हरेः ॥ ६१
। नैसर्गिकंशुभं सत्त्वंतयैव गुणधारिणेः । नाऽन्येषां विद्यते कश्चित्सर्वेषां चिदियौकसाम्
ब्रह्मण्यध्वशरण्यध्व त्वमेव पुरगोत्तमः । ब्राह्मणानां त्वमेवेशो नान्यः पूज्यः सुरः कश्चिन्
येऽचर्यन्ति सुरानन्यांस्त्वां विनापुरुषोत्तमः । तेषात्तण्डित्यमापन्नाः सर्वलोकविगर्हिताः
विप्राणा वेदेषुद्रुवां त्वमेवेशो जनार्दनः । नान्यः कश्चित्सुराणां तु पूजनीयः कदाचन
अनर्घ्याग्रहत्प्राया रजस्तमोविमिथिताः । त्वं शुद्धसत्यगुणवान्पूजनीयोऽप्रजन्मनाम्

त्यत्पादसलिलं सेव्यं पितॄणां च दिघौकसाम् ।

सर्वेषां भूसुराणां च मुक्तिदं कल्मषापहम् ॥ ६७ ॥

त्यद्बुकोच्छिष्टशेषं वै पितॄणां च दिघौकसाम् । सर्वेषां भूसुराणां च मुक्तिदं कल्मषापहम्
भूसुराणां च सेव्यं स्यान्नाऽन्येषां तु कदाचन ॥ ६८ ॥

इतरेषां तु देवानामत्रं पुष्पं जलं तथा । अस्पृश्यं तु भवेत्सर्वं निर्माह्यं सुरत्या समम् ॥
तस्माद्वै ब्राह्मणो नित्यं पूजयित्वा सनातनम् । त्वत्तीर्थं भुक्तमग्नञ्च भजेतैवाऽनिशं पुण्यं
नान्यं देवं तु धीक्षेत ब्राह्मणो न च पूजयेत् । नान्यप्रसारं भुञ्जीत नान्यस्यायतनं विमो
न ददातीह यो विप्रः पितॄणां धातुकर्मणि । त्वद्भुक्तमग्नं तीर्थं च तत्सर्वं निष्कलं भवेत्
कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च । पतन्ति पितरस्तस्य तत्र के पूजशोभिने ॥
निवेदितं तव विमो! यो जुहोति ददाति धा । देयतानां पितॄणां च मुक्तिरात्यमावृते
तस्मात्त्वमेव विप्राणां पूज्यो नान्योऽस्ति कश्चन ।

मोहायः पूजयेदन्यान्स पाशण्डी भविष्यति ॥ ७१ ॥

यं हि नारायणश्रीमान्यासुदेवः सनातनः । पिप्पुः सर्वगतो नित्यः परमारमा भवेत्
त्वमेव सेव्यो विप्राणां प्रक्षप्यः शुद्धसत्त्ववान् ।

पूज्यत्वाद्ब्राह्मणानां ये शुद्धसत्त्वगुणादपि ॥ ७३ ॥

विष्णोर्मेव देवानां ब्राह्मणान्यमयाप्नुहि । त्यामेव हि सदा विप्रा भर्तृणि पुरातनम् ॥
तदजान्ते बभूवुस्तु माये तत्र न संशयः । ब्रह्मण्यो देवकीपुत्रो ब्रह्मणो मातुर्गुरुः ॥

ब्रह्मण्यः पुण्डरीकाक्षो ब्रह्मण्यो विष्णुरक्षुणः ।

ब्रह्मण्यो भगवाण्कृष्णो वासुदेवोऽक्षुणो हरिः ॥ ८० ॥

अथोक्तं नारदः ॥ ब्रह्मण्यो नारायणोऽप्ययं । ब्रह्मण्यः श्रीधरः श्रीशोभो विष्णोर्वातात्मना
अथोक्तं नारदः ॥ ब्रह्मण्यः पुण्डरीकम् । ब्रह्मण्यो वासुदेवः श्रीमातामहो वागीश्वरः
अथोक्तं नारदः ॥ ब्रह्मण्यः कृष्णः कृष्णः कृष्णः । ब्रह्मण्यो मातुर्गुरुः ब्रह्मण्यो विष्णुः
अथोक्तं नारदः ॥ ब्रह्मण्यः कृष्णः कृष्णः कृष्णः । ब्रह्मण्यो मातुर्गुरुः ब्रह्मण्यो विष्णुः
अथोक्तं नारदः ॥ ब्रह्मण्यः कृष्णः कृष्णः कृष्णः । ब्रह्मण्यो मातुर्गुरुः ब्रह्मण्यो विष्णुः

कल्याणगुणपूर्णां नमस्ते परमात्मने । नमो ब्रह्मण्यदेवाय सर्गस्मित्यन्तर्द्वये ॥८६॥
 धाराहवपुषे नित्यं प्रवीणाधाय तेनमः । नमो ब्रह्मण्यदेवाय नागपर्यङ्कशायिने ॥८७॥
 राजीषदलनेत्राय राघवाय नमोनमः । मायया मोहिताः सर्वे देवाश्च ऋषयस्तथ ॥
 न जानन्ति महात्मानं सर्वलोकेभ्यरं प्रभो ! त्वां न जानन्ति भगवन्सर्ववेदविदोऽपि हि
 नामरूपगुणैः श्रीशचारित्रैरपि दुष्टतैः । परत्वं मूढकः स्तुत्यं तव वेदिर्नुमीभवत् ॥८८॥
 महर्षिभिः प्रेषितोऽहमागतोऽस्मितवाऽनिकम् । तव शील्यगुणाऽज्ञातुं चरणं मम केशव
 दत्तं वक्षसि गोविन्दतत्क्षन्तदयं कृपानिधे ! पवमुनवा भृगुर्देवं प्रणम्य च मुहुर्मुहुः ॥
 दिव्यमहर्षिभिस्तत्र पूज्यमानो महात्मभिः । पुनर्जंगाम हृष्टात्मा यत्रभूमि शुभाह्वयाम्
 समागतं महात्मानं तत्र दृष्ट्वा महर्षयः । प्रत्युत्थाय नमस्कृत्य पूजां च ब्रुविषानतः ॥
 तेषां विप्रापयायास तत्सर्वं मुनिपुङ्गवः । रजस्तमोगुणोद्भिर्ना विधीशानां सुरोत्तमां
 शनौ मया न पूज्यौ तौ विप्राणामृषिसत्तम ! भद्रब्रह्मण्यन्वमापन्नो गर्हितं कपमाश्रितः
 शनः कौलासशिखरे शङ्करस्तमसावृतः । शुद्धसत्त्वमयो विष्णुः कल्याणगुणसागरः ॥
 नारायणः परं ब्रह्म विप्राणां देवतं हरिः । ब्रह्मण्यः धीपतिर्विष्णुर्वागुदेधो जनादन्तः ॥
 ब्रह्मण्यः पुण्डरीकाक्षो गोविन्दो हरिरच्युतः । स एव पूज्यो विप्राणां नेतः पुराणमः

मोहायः पूजयेदन्यं स पाप्मण्डी भविष्यति ।

स्मरणादेव कृष्णस्य विमुक्तिः पापितामसि ॥ १.०० ॥

नम्य पादोदकं सेव्यं भुकोच्छिष्टं च पापनम् । स्वर्गापवर्गद्वन्द्वानां ब्राह्मणानां विशेषतः
 विष्णोर्नियेदितं नित्यं देवेभ्यो जुहुयादपि । पितृभ्यश्चैव महद्वाग्वचं मानन्दमग्नौ ते
 योनं जुहुयादरेभुंक्तं पितॄणां धाडकर्मणि । अधस्ति रितात्मन्य विष्णुर्ना भक्तं द्विजाः
 तस्माद्विष्णोः प्रसादो वै सेवितव्यो द्विजन्मनाम् ।

इतरेषां तु देवानां निर्मात्यं गर्हितं भवेत् ॥ १.०४ ॥

महदेव हि योऽध्यानि ब्राह्मणोऽज्ञानदुर्बन्धः । निर्मात्यं गङ्गागदीनां मन्त्राणां मोक्षेऽर्धुयम्
 कल्पकोटिस्तृणाणि पचयेत् नरकाग्निना । निर्मात्यं मोक्षेऽर्धेष्टा गङ्गादीनां दिवाऽव्ययम्
 वसोवस्त्रमिवावायं मनुष्यामांससमं स्मृतम् । तद्वाग्वचं नैव मोक्षदं देवानामपि न हि

❀ श्रीगणेशायनमः ❀

❀ श्रीवेदव्यासायनमः ❀

श्रीमन्महर्षिवेदव्यासप्रणीतम्

पाद्मपुराणम्

अथ सप्तमं क्रियायोगसारखण्डम्

प्रथमोऽध्यायः

जैमिनिव्यासमन्वादपूर्वकं क्रियायोगमार्गपीठिकावर्णनम्

सहस्रनाथपदारविन्दयुगलं प्रद्विभवायामर-

श्रेणीतम्रसिरोलिम्बाश्रममलं चन्द्रामहे सन्ततम् ।

भक्त्या योगिमतस्तद्भाग्युत्तमासन्दोहपुष्पजम्

गङ्गास्मोमकरन्दविन्दुनिकरं संसारदुःखारहम् ॥ १ ॥

योमूर्तीर्षुधुपापिधायमगवाप्रसन्नपदोऽङ्ग-

सत्पादाचनत्परानहिवुनमञ्जनिपिभ्यार्णवे ।

सर्वमाप्तिददन्मुञ्जेषु धमतिर्देव्य प्रमोदसन्तं

सम्पन्नोऽवतुर्धराय हाये देवाय नमो नमः ॥ २ ॥

वेदेभ्य उद्भूय समस्तधर्माभ्योऽयं पुराणेषु जगाद देव ।

व्यासस्वरूपेण जगद्धिताय सन्धेः स्मरेत् समस्तधर्मेभ्यः ॥ ३ ॥

एकदा मुनिरा सर्वं सर्वतोऽतिरिजिजः । शुरुभ्ये जैमिनिराच्ये गोटीं बभूवैश्वरम् ॥

ननान्तरे महानेजाध्यासशिष्यो महायशः । सूनःशिष्यगणैर्युक्तः समायातो हस्मिन्
 नमायान्तं समालोक्य सूनं शिष्यार्थपारगम् । नेमुः सर्वसमुत्थाय शौनकाद्यास्तपोधनाः
 सोऽपि तान्सहसामनया मुनीन्परमयैष्णवान् । ननाम दण्डचटुमूर्त्तौ सर्वधर्मविदाम्
 यरासने महाबुद्धिस्तैर्हृत्ते मुनिसत्तमैः । उवाच ह मुनिर्मध्ये सर्वैः शिष्यगणैर्वृतः ॥
 तत्रोपविष्टं तं सूनं शौनको मुनिसत्तमः । यद्वाञ्छलिमिमां याचमुवाच वितयान्वितः
 शौनक उवाच ।

महर्षे सून सर्वज्ञ ! कलिकाले समागते । केनोपायेन भगवन्भूरिमक्तिर्भवेन्नृणाम् ॥ १० ॥
 फलो सर्वं भविष्यन्ति पापकर्मरता जनाः । वेदविद्याधिहीनाश्च तेषां श्रेयः कथं भवेत्

कलायन्नगताः प्राणा लोकाः सत्पापुपस्तथा ।

निर्धनाश्च भविष्यन्ति नानादुःखप्रपीडिताः ॥ १२ ॥

अथाससाध्यं सुकृतं शास्त्रेषु क्रियते द्विज ! । तस्मात्केऽपि करिष्यन्ति कलौ न सुकृतं जनाः
 सुकृतेषु वितष्टेषु प्रवृत्ते पापकर्मणि । सवशाः प्रलयं सर्वे गमिष्यन्ति दुःशयानः ॥
 खलपथमैरत्यविचैरल्पकालैश्च सत्तम ! । यथा भवेन्महापुण्यं तद्वै कथय स्वा नः ॥ १५ ॥
 यस्योपदेशतः पुण्यं पापं वा कुर्वते जनाः । सत्तद्वागी भवेन्मर्त्य इति शास्त्रेषु निश्चितम्
 पुण्योपदेशः सद्यः कैतवैश्च विवर्जितः । पापमार्गविरोधी च चत्वारः वेदोपमाः ॥
 ज्ञानं सम्प्राप्य संसारे यः परम्यो न यच्छति । ज्ञानरूपी हस्तिस्तस्मै प्रसन्नश्च नेशने ॥
 ज्ञानरत्नैश्च रत्नैश्च परस्ततोपहृन्नरः । स श्रेयः सुमतिनूनं नररूपधरो हृदि ॥ १८ ॥
 त्वमेव मुनिशार्दूल ! वेदवेदाङ्गपारगः । त्वद्वृत्ते नहि घत्ताऽन्यो यतस्त्वं व्यासशक्तिः
 सून उवाच ।

धन्योऽसि त्वं मुनिश्रेष्ठ ! त्वमेव यैष्णवाग्रणीः ।

यतः समन्तलोकानां हितं याञ्छति सर्वदा ॥ २१ ॥

अणुशौनक ! पश्यामि पश्यवाधो नुमिच्छितम् । सर्वलोकहितायां यैष्णवानां विशेषतः
 वृक्षो जैमिनिता सर्वं यदुवाच अणुपुत्र तन् । महर्षिर्जैमिनिनां यो गान्वासात् सप्त
 प्रणम्य शिष्या इवामं वपश्च मुनिरात्तमः ॥ २४ ॥

जैमिनिरुवाच ।

भगवत्सर्वधर्मज्ञव्यास ! सत्यवतीमुत !। कर्त्ता कस्माद्ध्येन्मोक्षस्तत्त्वमाऽऽवश्यमूलतः
मूल उवाच ।

जैमिनेर्वचनं धृत्वा व्यासः सन्तुष्टमानसः । प्रारम्भे मुनिशार्दूल ! कथां महूल्लसंगुताम्
व्यास उवाच ।

जैमिने! मुनिशार्दूल धन्योऽसित्य महामते !। नारायणकथां धोतुं यतोवाञ्छसित्सर्वदा
सत्कथाधरणे बुद्धिर्धर्म्ययस्य प्रवर्तते । तस्य तस्य मयेज्ज्ञानं ज्ञानं मोक्षप्रदं विदुः ॥
न वैष्णवकथां यस्मै शोचते पापिने भुवि । कृपेव गृष्टा विधिना भूमिमागयती एताः
कथा येर्जगती रतुं श्वापने वैष्णवेर्जनेः । तामिष्यामिषयो वन्ति सत्तेयः पापिनापरः
यस्मिन्दिने मुनिश्रेष्ठ धूयते न हरेः कथा । तद्दिनं दुर्दिनं मये घनच्छन्नं न दुर्दिनम् ॥
यत्र यत्र मर्द्दाभागे वैष्णवी घर्तने कथा । साक्षिष्यं तत्र भगवाग्र जहानि कदाचन ॥
यो वैष्णवकथासुभे विप्रहृन्मानसो भवेत् । तमेव शब्दा भगवान्दैवतेः सह गच्छति
प्रभाप पासुदेवस्य धृत्वा हृष्यन्ति ये जनाः ।

मेवास्मि त्वेव देवांशाः पूज्या इत्याद्य सत्तमाः ॥ २४ ॥

नारायणप्रभाप ये धृत्वा श्रोयदसन्ति ये । ते विमेया दानपांशा नरा नरकमागिनः ॥
तत्र तांशानि सर्वाणि गङ्गादीनि द्विजोत्तम !। देवपशव्य देवाद्य मुनयश्च तपोधनाः ॥
शृण्वतो लोकसद्गताः पादप्याधिपिनागनी । नारायणकथा यत्र घर्तने प्रतिवामसम्
मुने क्रियायोगगारं ब्रह्मं पादनाशनम् । नारायणकथांयेनं सतिहासं निशामय ॥ २८
इति धीमते महापुत्रगे यश्च श्रुत्वा साहस्यो रंहितायो क्रियायोगगारस्यन्दे जैमिनि-
व्यासकव्यादे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

मन्दरं चरमं चैव त्रिकूटमुदयाचलम् । अन्यांश्च पर्यतांश्चैव सृष्टयान्विविधानपि ॥ १५ ॥
 लोकालोकस्ततश्चैव तन्मध्ये सप्त सागराः । समद्वीपाश्च पित्रेन्द्र ! परमेशस्य यन्भुवा ॥
 जम्बूद्वीपो द्विजधेयः द्वीपश्चाग्निसञ्चितः । विशेषोऽङ्गिगुणस्तस्माच्छात्मलोऽङ्गिगुणस्ततः
 ते च ग्लक्षादयो द्वीपाः सर्वभागसमन्विताः । समस्तगुणसंयुक्ता देवदेवर्षिभूषिताः ॥
 सागद्वीपा इमे विप्र सप्तसागरखेष्टिताः । तेषां नामानि वक्ष्यामि सागराणां निगामय
 लरणेशुसुरासर्पिर्दधिदुग्धजलान्तकाः । एते समुद्रा देवर्षे ! पूर्वस्माच्च परः परः ॥ २० ॥

विनेया द्विगुणाः सर्वभालोकालोकपर्यतात् ।

द्वीपे द्वीपे ततो ब्रह्मा वृक्षगुल्मलतादिकान् ॥ २१ ॥

तिर्यग्योनिगताञ्जन्तुन्सृष्टवान् द्विजसत्तम ! । अथ देवान्मनुष्यांश्च नागान्विद्याधरांस्तथा

प्रमात्ससर्ज पुत्रांश्च ततो दशदिकान्मुनीन् ।

ब्रह्महृत्विष्यविद्वद्ब्रह्मनन्यांश्चैवान्त्यजांस्तथा ॥

तेषां च घर्तनादीनि सृष्टवान्स प्रजापतिः ॥ २३ ॥

हिमाद्रिदक्षिणं यद्वै विन्ध्याद्रेरुत्तरं तथा । आहुस्तद्भारतं धर्मे शुभाशुभफलदम् ॥ २४ ॥
 भासाय भारते धर्मो ये जन्म तु नरोत्तमाः । धर्मकर्माणि कुर्वन्ति ते सर्वे केशवोपमाः
 कर्मभूर्मा एतं कर्म शुभं वाऽशुभमेव वा । लफलं भुञ्जते लोका भोक्तृभूमिषु सत्तम ! ॥
 कर्मभूमि समागत्य यो धर्मकर्मसूयत । न च तेन समः कोऽपि त्रिषु लोकेषु विपत्ते
 तस्य स्यात्सफलं जन्म जीवितं च सुवीर्यवितम् । धीनारायणसेवायां मनिर्यस्य विपत्ते
 जन्मकोट्यर्जितैः पुण्यैः संसारैकाधितायके । नारायणे देवदेवे मनिः स्यात्सुदृढाशुषाम्
 समस्तसुखदधाऽपि स भूराख्यो निर्भयोऽपि यः ।

त्याज्यः स देश सहसा न निष्ठेयश्च धैर्यपः ॥ २० ॥

जन्मान्तरार्जितं पारं स्वयं वा यदि वा बहु । लक्षणात्स्वयमात्रेणि भगवद्भक्तदयान्
 धैर्ययाद्विजलं यस्तु समस्तगतकायहम् । लक्ष्म्यशिरसा मन्त्रागङ्गास्नाने कल्पविम्
 मुहूर्तमपि यः कुर्यात्सर्वं भागपतेः सह । स भुञ्जते सर्वपापैर्मददृश्यामुनेरपि ॥ २३ ॥
 धर्मकर्माणि पित्रेन्द्र ! विपत्तेः यानि यानि यः । भगवद्भक्तपुण्यमग्निं स्युत्तराग्निं च

गुह्यं वा गुह्यार्थं यत्र निष्ठुलि घैष्णयाः । सत्यं सत्यं
 भागं वा सत्किमपि कलमया घैष्णयाय च ।
 तस्मात्तरेण तादृशो घैष्णयः परिकीर्तितः । स चेत्सन्तोषितस्तेन तो
 रं सारेऽभिगम्यतामोरे नानादूःखरामन्विते । मगधद्वक्पुण्यः
 तस्मात्तस्मादभिधिमेव ! निगायोमेन केशवम् । समाराध्य सदा मक्याम्
 सूत उवाच ।

तरेततमं भूया कामीनय महात्मानः । शिरस्यञ्जलिमाधाय जैमिनि
 जैमिनिष्यान् ।

भगवत्कथां तातमं त्वया श्रोतुं पुनः पुनः । शुरोऽङ्गिरस्यं तेषां
 कथं वा घैष्णवालोका शक्त्या मुनिसत्तम ! । भावितो मूढि त्वस्यः

दानधाम्यां ततस्ताम्यामन्तरिक्षे हवामयः ॥ ५३ ॥

युगुधे बाहुयुधेन शरणागतवत्सलः । पञ्चवर्षसहस्राणि कृत्वा युद्धं सुदारुणम् ॥ ५४ ॥

विजयं नाऽगमत्कोऽपि न च कोऽपि पराभवम् ।

अथ तौ दानवी तत्र महामायाविमोहिनी ॥ ५५ ॥

घरं गृण्वति चास्मत्तोऽगदतां वेश्यामग्रि । ततः प्रहस्य देवेश उवाचेति वचो द्विज !

यदि तुष्टौ युवां दैत्यौ महर्ष्यौ भवतं द्रुतम् । ततस्तौ दानवीघोरी भगवन्तं जनार्दनम्

इत्यूचुर्मुहामाया महामायाविमोहिनी । अयमेव परो दत्तो भवते नाऽत्र संशयः ॥ ५८

मास्याऽऽयां विना धारि मही यत्र जनार्दन ! । महासुरैस्ततस्तौ नु आनीय जघनमग्रि

निहतौ सहस्रा विप्र चित्रया चक्रधारया । चक्रिणा निहतौ द्वष्टा दानवी मधुकैटवी ॥

तुष्टाव देवदेवेशं ब्रह्मा विगलसाध्यसः ॥ ६० ॥

ब्रह्मोवाच ।

नमो नमस्ते परमेश्वराय प्रपन्नसर्वासि विनाशनाथ ।

नमो नमस्ते त्रिगुणात्मकाय नारायणायाऽमिन विप्रभाष ॥ ६१ ॥

न्यन्वाद्वायोऽजयुगं प्रपन्ना जनाः क्वचिन्नो विपदं प्रपन्नाः ।

एतन्मयाज्ञातमनन्तकीर्ते ! सद्यो हनेयं महती ममाऽऽपत् ॥ ६२ ॥

योगेश्वरोऽसि सदयोऽसि जगन्त्रयेण त्वं देवदेवशरणागतपालयेन ! ।

त्वं निर्दयोऽतिनिकरस्य विनाशनेषु चक्षितोऽदमसुरैः निहतो त्वपैर्तो ॥

यद्यप्यतीवकठिनो मधुकैटवी तौ मये तथापि न्यज्जनाविह धेनुनाऽहम् ।

यस्मात्सर्वजीवनविनाशाय प्रदानैः सन्तोषितोऽमिन्नुभयद ईश्वरस्यम् ॥

रम्यं जगत्तपमिदं पुरुषस्य तस्य सर्ववन्ति सर्पेऽपि न्यहृदयैः समेताः ।

मृदि मज्जन्ति सुहृदोऽगिलवाग्धराश्च यं पश्यसि स्वयमग्रेण ! दधानि च ॥

राक्ष्सीमुष्मान्मुञ्जमपुत्रदेवदेव ! संसाधितोऽस्मिन्मोक्षविनाशकारिन् ।

स्वच्छाकाशश्चमन्दपद्माधवलं मां पादौ भाष्यं कृतवा सत्त्वं जमस्ते ॥ ६६ ॥

प्रसीद पुण्डरीकाय प्रसीद जमनेश्वर ! । प्रसीद सर्वभूतेषां मिथ्यजन्त ! भवोग्मुनेऽ

नमस्ते मातनुष्टुभ्य नमस्ते भक्तिदायिने । नमस्ते ज्ञानरूपाय शरणं मे मवाऽनघ ॥
 नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं नमोनमः । परित्राहि परित्राहि परियाहि जगन्मय
 व्यास उवाच ।

यतोऽन्यैरपि स्तोत्रैर्ब्रह्मणा लोककारिणा । स्तुतः स देवो भगवान्परमां प्रीतिमवाप्नोति
 श्रीभगवानुवाच ।

स्तोत्रेणाऽनेन ते मत्पुत्रोऽस्मि कमलासन ! ।

किमस्त्यभिमतं ब्रूहि तत्ते दास्याम्यहं मुनि ॥ ७१ ॥

ब्रह्मोवाच ।

यदि तुष्टोऽसि देवेश कृष्णाब्धे जगन्मय ॥ नापदस्तव भक्तानां भवन्तिवति यो मम
 श्रीभगवानुवाच ।

एवमस्तु सुरधेष्ट ! दत्तोऽयं ते मया यत् । मद्रक्तस्य कदाप्यापन्न भवेत्क्षितिमप्यन्ये
 घैष्णवानां शरीरेषु सततं निवसाम्यहम् । लभन्ते नापदस्तस्मात्कदाचिद्वैष्णवाः
 ब्रह्मोवाच ।

सर्वमेव जगन्नाथ ! त्वया दत्तं न संशयः । यदेतौ च महादैत्या सङ्ग्रामे विनिपाति
 कियत्कालं समासाद्य स्तोत्रेणाऽनेन ये प्रभो ! ।

स्तौति त्वां परया भक्त्या तस्य प्राप्ता भविष्यति ॥ ७२ ॥

ब्रह्मो ध्यानैरपि ध्यातुं देवैस्त्वं न हि शक्यसे । स त्वं वैष्णवदेहेषु भ्रमसीत्यद्भुतं मह
 क्षणमात्रमपि स्वामिस्त्वयि तुष्टेन किमयेत् । स त्वं वैष्णवसङ्गेन भ्रमसीत्यद्भुतं मह
 के वैष्णवाः कौटमारो किंवा तेषां लक्षणम् । कथं श्रेयार्तुने सर्वे त्वमे कथयन्नेवम् !
 श्रीभगवानुवाच ।

वैष्णवानां लक्षणानि कल्पकोटिशतैरपि । सम्पद्यन्तु न शक्नोऽस्मि सदृशेषां चतुर्गुणसप्तमं
 संसारो वैष्णवार्थिनो देवा वैष्णवपालिताः ।

अहं च वैष्णवार्थिनस्तस्माच्छ्रेष्ठाश्च वैष्णवाः ॥ ८१ ॥

क्षणमात्रमपि ब्रह्मन्विहाय वैष्णवं जनम् । तिष्ठामि नाऽहमन्यत्र

कामक्रोधविहीनाये हिंसादम्भविजिताः । लोभमोहविहीनाश्च श्रेयास्ते वैष्णवाजनाः
 भक्तस्तराद्यायुक्ताः सर्वभूतहितैषिणः । सत्योक्तिभाषिणश्चैव विज्ञेयास्ते च वैष्णवाः ॥
 धर्मोपदेशिनश्चैव धर्माचारपरास्तथा । शुश्रूषुर्भूषिणश्चैव विज्ञेयास्ते च वैष्णवाः ॥
 समानं ये च पश्यन्ति त्वां च मां च महेश्वरम् । कुर्वन्ति पूजामतिथेर्ज्ञेयास्ते वैष्णवाजनाः
 वेदविद्यानिरुक्ता ये विप्रभक्तिरताः सदा । जपुंसकाः परस्त्रीषु श्रेयास्ते वैष्णवा जनाः
 एकादशीव्रतं ये च भक्तिभावेन कुर्वते । गायन्ति मम नामानि श्रेयास्ते वैष्णवाजनाः
 देवायतनकर्तारस्तुलसीमाल्यधारकाः । पद्माशुधारिणो ये च श्रेयास्ते वैष्णवा जनाः
 शङ्खचक्रगदापद्मैरङ्कितानि ममाऽऽयुधैः । शस्त्रन्येषां शरीराणि श्रेयास्ते वैष्णवा जनाः
 घात्रीफलव्रजो येषां गलेषु कमलासनः । मां पूजयन्ति नन्दप्रेर्ज्ञेयास्ते वैष्णवा जनाः
 तुलसीमूलमृद्धिश्च निलकानि नयन्ति ये । तुलसीकाष्ठपट्टैश्च श्रेयास्ते वैष्णवा जनाः ॥
 गङ्गास्नानगता ये च गङ्गानामपरायणाः । गङ्गामाहान्यवकारो श्रेयास्ते वैष्णवाजनाः
 शालग्रामशिला येषां गृहे यस्यसि सर्वदा । शास्त्रं भागयतं चैव श्रेयास्ते वैष्णवाजनाः
 समार्जयन्ति ये नित्यं मम स्नानानि भक्तम् ! ।

दीपं यच्छन्ति तथैव श्रेयास्ते वैष्णवा जनाः ॥ १५ ॥

शीर्षं मग्नन्दिं ये च कुर्वन्ति नूतनंपुनः । ममाऽऽयतनगोमांश्च श्रेयास्ते वैष्णवाजनाः
 भ्रमपंथेषु यच्छन्ति मीरुम्यधनुरातनम् ! विद्वयाशनं च विप्रैर्म्योर्ज्ञेयास्ते वैष्णवाजनाः
 मन्वाद्सन्निदेयं सितानि मस्तकानि च । ममनैव हृदयमधन्ति श्रेयास्ते वैष्णवाजनाः
 भुक्तृदर्शीदितेभ्यश्च ये यच्छन्त्यधमस्य च । कुर्युर्वै योगानुभूतां श्रेयास्ते वैष्णवाजनाः
 भारामकारिणो ये च विष्णुकारोदिनोऽपि च ।

गोतेषां ये च कुर्वन्ति श्रेयास्ते वैष्णवा जनाः ॥ १६ ॥

भक्त्यन्तनका ये प्रत्यल्पिन्मदं प्रकुर्वते । कुर्वन्ति दीनानुभूतां श्रेयास्ते वैष्णवा जनाः
 सङ्गाग्रामकर्तारः कल्यादानगताश्च ये । श्रेयस्ते पित्रो यो च श्रेयास्ते वैष्णवा जनाः
 श्रेयस्ते श्रेष्ठभगिनी श्रेष्ठव्रातज्येव च । परमिन्दां न कुर्वन्ति श्रेयास्ते वैष्णवा जनाः
 वैष्णवेषु गुणा सर्वे दोषेभ्यो न विद्यन्ते । कस्माच्च नुमन्तव्यं च वैष्णवो मयं सान्द्रम्य

रामाराण्य मां निर्यं क्रियायोगोऽप्रतपते !। सर्वमेवाऽऽद्यु मयं ते मयिष्यतिवर्म
 वैषम्यं प्राप्नोष्यस्यं तस्मात्तु मनुष्यम् ॥ तस्मात्तु विष्णुने न ज्ञेयान्ते वैष्णवात्
 यदुनाऽत्र किमुक्तेन मायितेन पुनपुनः । ममाऽन्तरेणानुर्नन्ति विज्ञेयान्ते च वैष्ण
 भूयः पूर्णमिगमिष ग्राह्यतां सचरं जगत् । इत्युक्त्वाऽन्तर्धे देवमन्त्रैव परमेष्ठ
 तगन्तु पूर्णवदृष्टा गृह्यान्सकलं जगत् । क्रियायोगैर्हर्षि चेष्टा जगाम वरमं पदम्
 ये पठन्तीममध्यायं मयस्या नारायणामृतः । सर्वपापत्रिनिर्मुक्तं मन्ते यान्ति हरेर्गृहं
 इति धीमान्ने महापुराणे पञ्चअष्टासाहस्रं मंहितायां क्रियायोगसाखण्डे
 वैष्णवमन्त्राणं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः

सगङ्गामाहात्म्यं गृध्रद्वारा मनोभद्रराजपुत्रयोः पूर्वजन्मकथावर्णनं
 गृध्रदम्पत्योर्मृत्तिश्च

जैमिनिरुवाच ।

क्रियायोगस्य तत्त्वं मे ब्रूहि ध्यास ! महामते ! ।

क्रियायोगमहं श्रातुमिच्छामि भवतो मुखात् ॥ १ ॥

व्यास उवाच ।

शरीरं मानुषं विप्र ! दुर्लभं चाऽत्रभूतले । धीरः शरीरमासाद्वय मोक्षार्थं योगमस्य
 क्रियायोगध्यानयोगाबुभौयोगीन्द्रकीर्त्तिर्हो । तयोराद्वयः क्रियायोगः कुर्यात्सर्वकाम
 गङ्गाध्रीविष्णुयूजा च दानानि द्विजसत्तम ॥ ब्राह्मणानां तथा भक्तिर्भक्तिरेकादशी
 धात्रीतुल्योर्मृत्तिश्च तथा चाऽतिथिपूजनम् ।

क्रियायोगादृतेविप्र! ध्यानयोगाजसिदुष्यति । क्रियायोगस्तोयाति तद्विष्णो परमंपदम्
जैमिनिरुवाच ।

क्रियायोगाद्गभूतानियानि प्रोक्तानिभो! प्रभो ! तन्माहात्म्यानिकथय यदिभोमय्यनुग्रहं
गङ्गायाः के गुणा ब्रह्मन्विष्णुपूजाफलं च किम् ।

श्रेष्ठानि कानि दानानि का वा भक्तिर्द्विजमनाम् ॥ ८ ॥

एकादश्याः फलं किं वा धात्रीभक्तिश्च कीदृशी ।

तुलस्याः कीदृशी भक्तिः किं वा चाऽतिथिपूजनम् ॥ ९ ॥

एतत्सर्वं मुने! ब्रूहि श्रोतुमस्ति ममाऽऽदत्तः । त्वत्तोऽय्य' कथितुं कोऽपि शक्नोति जगत्तये
व्यास उवाच ।

साधुसाधु द्विजश्रेष्ठ! मनस्ते चिमलं ध्रुवम् । यतो गुह्यकथामेतां श्रोतुं श्रद्धाच कौतुकम्
भागीरथ्या गुणं सम्पद्कथितुं न हि शक्नते । तत्प्रात्समासतो वक्ष्ये ध्रुवतामेकचेतसा
गङ्गेत्यक्षरयुग्मं च जपत्यत्यन्तकोमलम् । मन्ये प्रजेत्तथाप्येनो महन्नास्त्यत्र संशयः ॥

सर्वत्र सुलभा गङ्गा त्रिषु स्थानेषु दुर्लभा । गङ्गाद्वारे प्रयागे च गङ्गासागरसङ्गमे ॥

सवासवाः सुराः सर्वे गङ्गाद्वारं मनोरमम् । समागत्य प्रकुर्वन्ति स्नानदानादिकं मुने!
देवयोगान्मुने! तत्र ये त्यजन्ति कलैवम् । मनुष्यपशुकीटाद्या लभन्ते परमंपदम् ॥

अत्रेतिहासं विप्रैः ! कथ्यमानं मया शृणु । सम्यक्छूषणमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
मनोमद्रो नाम राजा सोमवंशसमुद्भवः । पूर्वमासीद्भगवन्मिन्बलवान्सर्वधर्मविन् ॥

तस्य हेमप्रभा नाम महिषी प्रियवादिनी । पतिप्रता महाभागा सर्वलक्षणसंगुता ॥ १६ ॥
स राजा समरे हत्वा सकलानेव शात्रवान् ।

शशास पृथिवीं वृक्षान् सान्निधर्मीषां महाबलः ॥ २० ॥

स एकदा महीपालः समाहूय स्वमन्त्रिणः । उवाचेद् वचः प्रीत्या समामध्ये महायशः
मनोमद्र उवाच ।

ममात्मा ! पृथिवीं सर्वां मयेयं परिपालिता । निहता रिपवः सर्वे सपुत्रपत्न्याहनाः ॥
पालितानि स्वगोत्राणि दानैर्विप्राद्यतो गिताः । शिरांसश्च त्रिदशा सर्वे सपुत्रपत्न्याहनाः

समाप्तत्वा मां त्वत् किंवापयोगीः प्रस्तापनीः । सर्वभेदाऽऽप्यु ग्रहं मे मन्त्रिक्रियं
 नैवार्थं प्राप्तापकृत्यं तदर्थं न क्षुण्णम् । तन्मित्र मित्रादौ न वेदादौ वेदाज्
 ब्रह्माऽथ किमुमेव मानिमेव पुनपुनः । समाऽर्वावेकपुनस्त्रि निरुपायो न वै
 भूतः पूर्वस्मिन्नित्येव सत्तां सफलं जगत् । इत्युत्तराऽन्वये देवमन्त्रं एव
 स्यात्तु पूर्ववत्प्रसादः श्रुत्याम्भकत्वं जगत् । क्रियायोगैर्दृष्टिं सैव जगत् एव
 मे वदन्तीममन्त्यां सत्तया मातापतामनः । सर्वपापत्रिनिर्मुक्ता भवन्ति यानि ॥
 इति श्रीमते माहापुराणे पञ्चमोऽध्यायः संहितायां क्रियायोगनारक
 वीर्यव्यवस्थायां नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः

सगङ्गामाहात्म्यं गृध्रद्वारा मनोभद्रराजपुत्रयोः पूर्वजन्मकथावर्णनं
 गृध्रदम्पत्योर्मक्तिश्च

जैमिनिरवाच ।

क्रियायोगस्य तत्त्वं मे ब्रूहि व्यास ! महामते ! ।

क्रियायोगमहं ज्ञातुमिच्छामि भवतो मुखान् ॥ १ ॥

व्यास उवाच ।

शरीरं मानुषं विप्र ! दुर्लभं चाऽथ भूतले । धीरः शरीरमासाद्वय
 क्रियायोगध्यानयोगाबुभौयोगौ प्रकीर्तितौ ।
 गङ्गाश्रीविष्णुपूजा च दानानि द्विजसत्तम ॥

धार्त्रीतुलस्योर्मक्तिश्च तथा चाऽतिथिपूजनम् ।

क्रियायोगाङ्गभूतानि शोक्तानीति संमासतः ॥

शुद्ध उवाच ।

मृपनेविप्लावेतौ युगे ह्यपरसञ्ज्ञके । गत्सङ्हरतामानी सत्यघोषसुतौ स्थितौ ॥४६॥
एककाले च भूपाल! मृती निजगृहान्तरे । ननो नेतुमिमी भूप! दंष्ट्रिणो यमकिङ्कराः॥
पाशहस्ताः समायाता कोटिकोटिसहस्रशः । वक्ष्युधर्मपाशेन द्रावेतौ तु मदोदती
नित्युद्य निलयं मृत्योरतिदुर्गमवर्त्मना । स्मौ दृष्ट्वा धर्मराजश्चित्रगुप्तमुवाच ह ॥४७॥
एतयोः सकलं घृत्तं चित्रगुप्त! विचार्यताम् ॥४६॥

शुद्ध उवाच ।

तस्याऽऽज्ञया चित्रगुप्त! सर्वं कर्मशुभाशुभम् । मृतादिचारयामासतत्त्वाद्यन्तरम्
चित्रगुप्त उवाच ।

मत्प्रेमनो महाबाहो! पुण्ययत्नमहाशयो । भस्मि वेदुदु'टनं किञ्चित्स्मयं कर्मपिलोकिन्म
स्वयं दानं समुत्सृज्य नहि दत्तं द्विजालये । तेनैव कर्मणा राजभिमी नरकगामिनौ ॥
दाता दानं समुत्सृज्य यो न ददुयादुज्जितालये । मयानि नरकं घोरे सर्वभूतभयावहम्
दाता हि न स्मरेद्वानं प्रतिग्राही न याचने । उभयोर्नरके पातो पापघन्द्रदिपाथरी ॥
सम्मादिमी महापाथी मत्स्ववाहारिणीप्रभो ! नयन्तु किङ्कराः प्राप्रं नरकप्रतिदारणम्
यमाज्ञया तनो दूताः सन्दर्शयन्तु मया । चिरिपुनरंके घोरे तायेतौ वृथीरूपने ! ॥
नन्मिमेव दिने राजप्रनया भावय्या नह । यमदूतैः समागत्य नीतोऽहं यममन्दिम् ॥
मयाऽपि घट्टनं कर्म तदाकर्णय भूपते ! मृतात्मनं प्ररक्ष्यामि शृण्वतां विष्मयप्रदम्
पुराऽऽप्तं सर्वगो नाम प्राद्वजोऽहं महाबुद्धः ।

सौगन्धदेसावामी च येऽप्येदाङ्गरागाः ॥ ५६ ॥

एवं मत्सृज्यताम मम पत्नी यशस्विनी । पतिप्रता महामागा पवित्रपुत्रमागता ॥
प्रमत्तोऽहं महामागं विदुषया वधता घने । भवद्वा मन्ता दिव्योभक्ताः पुनैकदा
भदं भूमिमाश्लाघ्यो घनरूप सर्वकर्महन् । घनरागमुन्नागे घातो हानिरोपलब्धः
सर्वेव पुनः विजयी नो च पापरादमी । मुक्ता दयया हानो पापज्जिह्वाभूतोऽसुतो ॥
योरुप जीवनेनैव घनरूपे बुद्धं तथा । विदुषादीर्घनिध सर्वस्यं किङ्करां चिरन्तरम्

पालितानि म्यगोत्राणि यत्रैः सर्वैः सदाभिजैः ।

इदानीं जन्मया सर्वं महत्या मे कर्तुं हृतम् ॥ २४ ॥

कर्माणि कानिचित्कसुं न हि शक्नोमि दुर्यन्तः । सामर्प्यहीनेषु कवे राजर्षीर्न हि श
सर्वाभरणमंगुला जराजीर्णेषु कामिनी । सायद्विभ्यनि सर्वेऽपि शत्रवः पृथिवी
यायदि गतसामर्प्यं नेच्छन्ति चागन्धुगा । समस्तगुणसम्पन्नमपि तद्गन्तमानस
पृथ्वी त्यजेत्तद्वं दूतं मरिचिणी पालिता यथा । भक्तिलभ्यागुणाः सर्वगुणलभ्यमह
निःश्रेयसं दानलभ्यं बललभ्या तु मेदिनी । सामर्प्यहीनः कृणो निश्चितो त्पिशा
मूर्खमात्रपक्षोप्राही स नृपः शत्रुनन्दनः । ततोऽहं सकलं राज्यं विमज्य वामन्वि

दातुमिच्छामि पुत्राभ्यां युष्माभिर्यदि मन्यते ॥ २० ॥

मन्त्रिणऊचुः ।

यदेतद्वचनं प्रोक्तं त्वया नीतिविदा नृप ॥ तदेव मतमस्माकं सन्देहो नाऽत्र विद्यते
अथाऽऽयातो नृपादेशात्संसदं प्रति सत्तमौ । धीरमद्रथशोमद्रनामानौ तनपाबुमी
तौ च सर्वगुणोपेतौ कुमारौ मिथवादिनी । पितृभक्तौ सदा शान्तौ बलिनीधर्मनय
ततः स भूपः सहसा राजनीतिविदाम्बरः । विमज्य सकलं राज्यं ददौ ताम्यांकुतूहल
अत्राऽन्तरे गृध्र एकः स्वकीयजीसमन्वितः । आगत्य तत्समामध्ये उपविष्टो द्विजोत्तम
तावागती समालोक्य पक्षिणावतिहर्षितौ ।

राजाऽऽह शुचयोः कस्माच्छुभागमनमुच्यताम् ॥ २६ ॥

गृध्र उवाच ।

गृध्रोऽहं पृथिवीपाल! ममेवं ह्यो परतप ॥ आगतोऽस्मि मुदाद्रष्टुं संपदं पुत्रयोस्त
एतयोर्महती दृष्टा विपत्तिः पूर्वजन्मनि । इह जन्मनि सम्पत्तिं द्रष्टुमायां सम्राजनी
सर्वैतद्वचनं श्रुत्वा गृध्रस्य परमाद्भुतम् । राजोवाच पुनर्धिय ! विस्मयाविष्टमानसः ।

राजोवाच ।

अत्यद्भुतं पयो गृध्र! त्वस्य शुभमिदं मया । एतयोः पूर्ववृत्तागतौ भयता कायते कथम
यदि ज्ञानासि सर्वेन पूर्ववृत्तागतमेतयोः । मूर्ति तर्हि नगधेष्ट! सर्वमेतद्वचोपत ॥ ४१ ॥

यत्किञ्चिदीयते राजन्विष्ये वक्त्रे परन्तप ! तदश्नाति स्वयं विष्णुः पितृरूपो हरिर्यतः
प्रत्यक्षदेवो पितरौ सेवन्ते ये त्वहर्निशम् । सर्वसिद्धिर्भवेत्तेषां प्रेसादाञ्जगतीपतेः ॥
पितृभक्तिविहीना ये दिनं तिष्ठन्ति मानवाः । तावत्कृत्पसदृशं तु तिष्ठन्ति नरके जनाः
तस्मादिदं महादुःखं बभूव मम सागप्रतम् ।

मोक्षं कदा गमिष्यामि सदारोऽहं न वेद्यि तत् ॥ ८७ ॥

ध्यास उवाच ।

एतत्तस्य वचः श्रुत्वा प्रगृह्य द्विजसत्तम ! बभूव हर्षितो राजा विस्मितश्च पुन पुनः ॥

राज्ञोवाच ।

साध्यं हि वचो गृध्र ! श्रुतमेतन्मुखात्तव । मम चीरां च हृदये प्रतीतिर्नहि जायते ॥
अथाऽन्तरिक्षे पाण्डुर्यैरिनिजानानृपोत्तम ! सत्यंसत्यं सत्यमिदं सन्देहोनाऽत्रविद्यते
तत् स पशु विप्रैः सहसा भार्यया सह । गङ्गामाहात्म्यकथनात्पूर्यन्ति इयाऽभवन्
दिवि दुन्दुभयो नेदुर्जगुर्गन्धर्वसत्तमाः । ननृतुभ्याप्सरोयगां हास्यपुष्पवर्णम् ॥ ८८ ॥
विमानमागतं दिव्यं सर्वमोगसमन्वितम् । समायाता दृतगणाः प्रेयिताः कौटभद्रिया
अथाऽसौ सर्वगो विप्र ! विप्रया सह भार्यया । सद्योविमानमारुह्य जगाम मयनं हरेः
एतच्छ्रुत्वाऽद्भुतं कर्म स राजा द्विजसत्तम ! सपुत्रदारः सेवायां गङ्गायास्तत्परोऽभवन्
भार्गीरथ्या समं नीयं नास्ति ये भुवनत्रये । यन्मामोद्यत्पादेव सर्वगो मोक्षमानवान्
गङ्गाद्वारण्य माहात्म्यं जयितुं ते द्विजोत्तम ! ।

समस्तपापविषंति विमर्शयन्तोऽनुमिरुहति ॥ ८९ ॥

अध्यासमेतत्परादेव पठन्ति ये दीपगृहे मनुष्याः ।

भृशपन्ति ये च द्विजवर्गमग्रा मदपन्ति तेरां दुग्धितानि सदाः ॥ ९० ॥

इति श्रीपात्रे महापुराणे पञ्चरत्नारात्मकस्य मन्दिनापी त्रियायोगसाम्बन्धे
गङ्गाद्वारण्यमाहात्म्यं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ १ ॥

एतद्विचिन्त्य मनसा मया गृहं मुहुर्मुहुः । भवन्नया परित्यक्ता पित्रोः सेवा शुभं
अनेन कर्मणा राजन्सदारोऽहं यमाजया । विशिनी नरके दूतैर्यत्र तां पापिताम्बरीं
एताभ्यां सह पापाभ्यां सदारैः मया गृह ! ।

स्थितं च नरके घोरं यावत्कालं शृणुष्व तम् ॥ ६४ ॥

युगकोटिसहस्राणि युगकोटिशतानि च । अनुभूतं महादुःखं नरकस्य नृपोत्तम !
नरकान्ते ततः सोऽहं कान्ता च मम भूपते ! । गृध्रपक्षिकुलेजातो मृन्मांसाशनो तप
एतावपि च तां राजश्रकान्तगतपिणी । जातो शलभयोवंशे फलं भोक्तुं स्वकर्मणः
यदेताभ्यां कृतं कर्म राजश्रुलभजन्मनि । तदाकर्णय वक्ष्यामि धोनुषां विस्मयप्रदम्
एकदा सुमहान्यायुः समायातो महीपते ! । उड्डीय पानितो तेन गङ्गागर्भे सुनिर्मले ।
निपत्य गङ्गासलिले कोमलाङ्गाविमोतया । जन्मतुःपञ्चतां सदुयः समस्तकलुषापरम्
ततोनेतुमिमोदुता आयाताध्यास्वधुयः । आयातानि विमानानि सर्वभोगान्वितानि च
विमुक्तौ सर्वपापेभ्यस्तुलसीमाल्यशोभितौ । दिव्यं विमानमारुह्य गतो विष्णुपुरं प्रति
तावत्कालं स्थितौ राजन्महणोऽध्यक्तजन्मनः । ब्रह्माक्षया समायातो तत इन्द्रपुरं प्रति
भुक्तवन्तौ सुखतत्रदुर्लभं यत्सुरैरपि । तावत्कालंस्थितौ राजन्भोक्तुं कृष्णां वसुन्धराम्
पथित्रे भवतो वंशे जातावेतो महाशयी । गङ्गायां त्यजतो देहं भूयो जन्मन विदूयते
तथापि वसुधां भोक्तुं जातो पुण्यतमाविमो ।

चिरं भुक्त्वा महीं वृक्षां पुत्रपौत्रसमन्वितौ ॥ ६६ ॥

गङ्गामरणमासादुय योगिनामपिदुर्लभम् । नारायणस्य सायुज्यमिमोभूय ! गमिष्यतः
यत्तत्सर्व मया भोक्तं पूर्ववृत्तान्तमेतयोः । जातिस्मरणभावेण नृपवर्तशिरोमणी ॥ ६७ ॥
गङ्गामरणमासादुय गतावेतो दशमिमाम् । भावयोः कः परित्राणं करिष्यतिदुरात्मनोः
मित्राग्रहा मनुष्याणां नरककलेशदायिनी । मर्त्ये पृथिवीपाल ! इष्टा केवलमेव तम् ।
पित्रभक्तिर्द्विजयेष्ट ! इहाऽमुञ्च न दुःखदा । इह सन्नद्धिनाशाय परत्र मरुताय च ॥ ६८ ॥
वरं मन्ये महीपाल ब्रह्महत्यादिपातकम् । कदाचिन्निष्ठतितस्मादिव भवति शाश्वती
वृक्षाजितं पुण्यवृक्षं सर्वकलेशविनाशकम् । पित्रवत्तादुत्तरेण विदुषाम् नित्यं भुवि मानवाः

यावद्दिनं माघमासे तत्र तिष्ठति मानवः । तापस्कल्पशतं विप्रः मोदते विष्णुना सह ॥
गङ्गायमुनयोस्तोये स्नानं येन कृतं सत्तम् । सद्यस्तद्दर्शनमात्पापैर्मुच्यते सर्वपातकैः ॥

तनुं यदीच्छन्ति जनाः संसारार्थि सुदुस्तरम् ।

गङ्गायमुनयोः स्नात्वा भवत्या पश्यन्तु माधवम् ॥ १८ ॥

एतज्जन्ति मानवास्तत्र यदिच्छन्तः कलेवरम् । सद्यो लभन्ते विप्रैः तत्तदेव न संशयः
इतिहासमिदं वाऽहं कथयामि निशामय । यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुक्तो भवति मानवः
प्रणिधिर्नाम तत्राऽऽसीद्विष्णुको महाधर्मा । विप्रभवत्येकनिर्गतो देवतातिथिपूजकः ॥
तस्य पद्मावती नाम धर्मपत्नी पतिप्रता । चार्वङ्गी शाल्ययुक्ता च कुलजा प्रियवादिनी
स्त्रीणां योऽप्यागुणा ये ये मृषाः प्रीतिमृष्टिना । तच्छरीरे गुणान्तेने निपसन्ति द्विजोत्तमः
अथाऽसौ प्रणिधिवैज्यः समादाय धनं वदुः । पाणिज्यार्थं गतो विप्रः शुभेनाने शुभेति पा
धनादमः प्रभवति धनाद्य विपुलं यशः । धनात्पुण्यमपाप्मोति भवेत्किं वा धनादने ॥
धनहीनं जनं दृष्ट्वा सत्त्वाऽपि वा पलायने । मेघः शरघामुर्हानः सण्डं सण्डं नयन्मदम्
सादिनुं प्राप्यते पायतापदेव हि बाल्यवा । धनं यस्य कुलं तस्य बुद्धिस्तस्य स पण्डितः
अर्थे पिहीनः पुराणो जीयन्प्रति गृहोपम । धर्मार्थविद्याजंनो मतिर्यस्य निवर्तते ॥ २८ ॥

हेयः स मूर्खः सुतरामधिकम्याऽधिकमन्यम् ।

वर्तय्यः सततं धर्मभाऽर्जितयं सदा धनम् ॥ २९ ॥

सिद्धिपत्न्या सदा विद्या पुम्निरेयं विप्रसत्तैः । दानादनं यपि वा य धर्मेने प्रतिशान्ताम्
धर्मस्य धर्मेने दानाधर्मेने वितातृत्तम् । कष्टं मूर्खं मुनं वाऽपि सत्याप्यनरिष्यते
पुमान्सश्च वरालोहि कदाविद्याऽपनीदति । ततोऽसौ प्रणिधिवैज्यो नियोऽन्दिपमानदे
मृदवासारिष्यतो वापि मदेन जताम ह । अर्थे कदा तस्य पत्नी मृदवाऽर्जितं वादि ॥
समीभिः सह विप्रैः जगाम धानदेनैव । ततो धनुर्ध्वजो नाम ध्वजं वा पातकाऽप्यः
निश्चेच्छया प्रपुषन्तो धानकर्म ददतां ताम् । विक्रमस्य धनुष्यान्तं धनुष्यमन्यमानम्
गुणसाधनं वातार्थोऽप्यनयोपमानम् । तौ वैज्यवर्जितलोचन भवतोऽसौ भवतुतः

उवाच महाशयापी विद्वन्मूर्खविभक्तम् ॥ ३० ॥

चतुर्थोऽध्यायः

व्यासजैमिनिगम्यादे प्रयागमाहात्म्यं प्रणिधिर्वश्यकयावर्णनम्
जैमिनिश्वाच ।

गङ्गाहारस्य माहारस्यं त्यत्प्रसादाच्छ्रुतं मया ।
प्रयागस्यच माहात्म्यमिदानीं ध्योतुमिष्यते ॥ १ ॥
गङ्गास्थिसङ्गमस्याऽपि माहात्म्यं कथ्यतां मुने ! ।
न सम्यक्कथितुं कोऽपि शक्नोति त्यदूते क्षितौ ॥ २ ॥

व्यास उवाच ।

प्रयागस्य फलं ब्रूयते । गङ्गास्थिसङ्गमस्यच । सम्यक्कथितुं न शक्नोमि सद्दशैवाच्छ्रुयतां द्विज !
कोटिब्रह्माण्डमध्येषु यानि तीर्थानि वै मुने ! । प्रयान्ति तानि सर्वाणि प्रयागप्रतिमां तु विम
गङ्गाया यमुनायाश्च सरस्वत्याश्च सङ्गमम् । प्रशंसन्ति सुराः सर्वे ब्रह्मविष्णुशिवादयः
मकरस्थे रथौ माघे स्नानं ये तत्र कुर्वते । तेषामागमनं नास्ति विष्णुलोकात्कदाचन
गवांकोटिसहस्राणि याजिमेधमुखाध्वराः । मेघनेत्रसुवर्णानि दानान्यन्यानि च द्विज !
कुरुक्षेत्रे पुष्करे च प्रभाते च गयासु च । ह्रुत्वा दत्त्वा च विप्रेभ्यो यत्फलं प्राप्यते बुधैः
माघे स्नात्वा प्रयागे तु तस्मात्कोटिगुणमवेत् । तस्मात्समस्ततीर्थानां प्रयाग परमः स्मृतः
सिंहराशिस्थिते सूर्ये गोदामयां द्विजोत्तम ! । चिरमुग्रं तपस्तापा स्नानदानयज्ञादिभिः ॥
वेदागमपुराणोक्तं यत्पुण्यमक्षयं भवेत् । माघे स्नात्वा प्रयागे तु तत्पुण्यं नाऽत्र संख्यः
फाल्गुने कृष्णपक्षे तु चतुर्दश्यामुपोषितः । काश्यां यत्फलमाप्नोति तस्मै निगदतः शृणु
कोटिजन्मार्जितैः पापैर्विमुक्तः सर्वरूपधृत् । उदधुत्स्य कोटिपुण्यादिच्छयेन सह मोक्षये ॥
माघे मासे प्रयागे तु स्नात्वा सद्यपि क्षिप्र ! ।
कल्पकोटिदत्तं विष्णुं सम्पूज्याऽत्र वक्त्र यत्फलम् ॥ १४ ॥
एकाहमपि सम्पूज्य मकरस्थे दिवाकरे । सत्यं सत्यमहं यस्मि सर्वमेवाऽक्षयं भवेत्

अयं रथं समाख्या सततं कामपीडितः । परस्त्रीहरणार्थाय सुध्रोणि! नमसि व्रमन् ॥
 यां यां सुयौवनां नारीं यत्रयत्राऽयमीक्षते । बलाद्यालिङ्गितस्तां तु तत्रतत्र स्मरानुरः
 अथैकदा भीमकेशनाम्नो नरपतेः प्रियाम् । ददर्श क्रीडामध्यास्थां सुन्दरीं नययौवनाम्
 अथाऽसौ तां समालोक्य सुवर्णकुसुमप्रभाम् ।

इत्युवाच वचः प्रेम्णा का त्यमत्र करोषि किम् ? ॥ ८८ ॥

सा बोधाच्च ततः कान्ता भीमकेशस्य भूपतेः । अहं सुरतशास्त्रज्ञा केशिनी नामभूयिता
 अपि सर्वगुणज्ञां मां प्रेमदृष्टां न भूपतिः । स्वयंशजां दोषहीनां पश्यति क्षणमप्यसौ
 स्पर्शयते नित्यमग्नैव भर्त्राखण्डितचर्यया । मया स्वकर्म शोचन्त्या विरहानलतप्तया ॥
 कस्त्वं कथमिदं प्रातमुद्यानं प्रति सत्तम ! । समायातोऽसि तत्सर्वं प्रसन्नो वक्तुमर्हसि
 अथायमित्याहवचःपूर्णचन्द्रनिभानने ! । मायायी राक्षसोऽहंत्वामालिङ्गितुमिहाऽऽगतः
 जह्नीद्विरुद्धभर्तारं सर्वदा दोषदर्शिनम् । तन्वि मा भज सर्वते दास्यामि सुखमुत्तमम् ॥
 ततो विहस्य साध्वीयं राक्षसेन्द्रमिमं मुदा । धनञ्च बाहुल्यतया विन्यस्य वदने मुखम्
 सतामालिङ्ग्य युवतीं चिवेकोद्वेगविह्वलाम् । अनया सह सुध्रोणि! दिव्यमारदवाग्रथम्
 दम्पतीमावमाश्रित्य सौ जातावतिकांतुकम् । धायुषेगरथाकटो यातो गगनवर्मनि ॥
 अथैनामयमित्याह पश्य तन्वि वरानने ! । त्वद्वर्तुदेशादायातो गङ्गासागरस्तङ्गमे ॥ ८८ ॥
 ततो रथस्थनारीयमधिगङ्गाष्पिसङ्गमम् । जगामपञ्चतांसस्रः सन्दृश्याऽत्यन्तसाध्यमेः
 विलप्य बहुधा साध्वीं तत्राऽयमपि राक्षसः ।

गतप्राणो समालोक्य सदुयो मृत्युं जगाम ह ॥ १०० ॥

घननेयध्वजादेशादिर्भीमो गलितकन्मर्या । नयामः पुण्यकर्माणां यैकुण्ठप्रति सग्नति ॥
 जनेस्पृष्टे चान्तरिक्षे गङ्गासागरस्तङ्गमे । देहं सन्त्यज्य गच्छन्ति पापिनोहि परांगनिम्
 त्रैलोक्यदुर्लभं तीर्थं गङ्गासागरस्तङ्गमे । माचे तपसि शुद्धायामेकादश्यामुपोषितः ॥
 तत्र शुद्धिमयाप्नोति ब्रह्माऽपि न संशयः । गङ्गाष्पिसङ्गमे स्नान्याहर्हि दृष्ट्वा माधयम्
 कार्तिकेयमुत्तं दृष्ट्वा पुनर्जन्म न विदुषते । कार्तिकेयो हृदि साक्षादिस्थितः हृत् सदा
 ये कार्तिकेयं पश्यन्ति ते सर्वे मोक्षगामिनः । सर्वार्थाधिपं तीर्थं गङ्गाष्पिसङ्गमं शृणु

नमस्ते कमलाकान्त ! भुक्तिमुक्तिफलप्रद ! हर मे ज्ञानहीनायाः स्वकीयमतिविघ्नम्
 श्रीभगवानुवाच ।

भ्रमं जहीहि चार्यर्क्षि! द्राघेती हि पती तव । एकभावेन सुध्रोणि! कुरु सेवां तयो सदा
 यश्च ते प्रणिधिः स्वामी मद्भक्तस्तरुणः सुधीः ।

भोक्तुं सुखफलं साध्वि ! सोऽभवद्विचित्रः स्वयम् ॥ ७० ॥

अनन्तरुपिणीलक्ष्मीर्यथाक्रीडन्मया सह । तथात्यमपिसुध्रोणि! भुङ्क्ष्वताम्यामुत्तंसदा

पद्मावत्युवाच ।

एकस्या ह्यौ पत्नी देव! न प्रशंसन्तिमानवाः । भग्नं लज्जाविवक्षोले मामुद्धर दयामयं

श्रीभगवानुवाच ।

यदाप्रकीर्तितः साध्वि! विभेदित्यं ध्रुवं भुवि । तदा मत्पुत्रमागच्छ ताम्नांसहव्रतानने
 विमानमागतं सद्यस्तनो भगवदाज्ञया । तौ समादाय येकुण्ठं सा गन्तुमुपचरमे ॥
 यद्य सा पथिगच्छन्ती भर्तृभ्यांसह जैमिने ! ददर्शकं महात्मानं रथस्थं त्रीसमन्वितम्
 धृतं कमलपद्माक्षैरतसीकुसुमप्रभैः । चतुर्भुजैर्दूतगणैरसीनैर्गण्डोपरि ॥ ७१ ॥

विष्णुदूतांस्तनस्तांस्तु विष्णुस्त्वान्वराहना । कोऽयं रथस्थः पुण्य इति प्रच्छसामासी
 के पा यूयं महात्मानः पुण्डरीकनिभेक्षणः । भयं विविष्णुसदृशः शङ्खचक्रादिवान्वयः
 तनून् भगवदुदूता विष्णुस्तुल्यपराक्रमाः । विहस्योत्तुर्मुहुः सर्वे परमासीदग्रायुता ॥ ७२ ॥

विष्णुदूताञ्जयः ।

विष्णुदूतापयं साध्वि! पुण्यात्मानमिमं जनम् । समादाय पदं याम उदारालोकगुणमयं
 पद्मावत्युवाच ।

केन पुण्यप्रभावेण गतोऽयमीदृशीं समिध् । विष्णुदूता महात्मानः कथयन्ति त्वहोमम्
 विष्णुदूताञ्जयः ।

अयं बृहदुत्पत्तो जाय राक्षसो लोकलोकहृत् । भस्त्रादिनिष्पासी च महाबलपराक्रम-
 यश्चात्पराद्रव्यहारकः प्राणिपानुकः । मोक्षोपासी तिरुगोविन्पासी च देवनिष्पन्नः ॥
 अस्त्रादयस्त्रैः सर्वैः सर्वैः कृतं सदा । स्वयं विष्णु इति कर्म गुणं मयं वनिजम् ॥ ७३ ॥

मृदेवदेवहृपया कालेन कियता द्विज ! । व्यजायत सुनस्तस्या सख्यलक्षणसंयुतः ॥५॥
शास्त्रोक्तविधिना तस्य स राजा सर्वशास्त्रविन् । माधवेति ततो नाम चक्रवर्ती चक्राण

ततोऽसौ माधवो विप्र ! कालेन कियता बली ।

सर्वविद्यासरित्पारं गतः सद्गुणसद्गतः ॥ ७ ॥

अथाऽसौ यौवराज्येन राज्येनरपति सुतम् । सितपांस्तां महीदेयैः सर्वदेयगणाचक्रम्
एकस्मिन्दिवसे विप्रैः वतुरङ्गधलैर्वृतः । जगाम कौतुकेनाऽसौ मृगयार्थं महदनम् ॥८॥

तत्र हत्वा बहुज्जन्मभ्याह्ने समये ततः । हनवाभ्रगरं गन्तुमुद्यमं विपिनादसौ ॥९॥
नगरं स्वकमागच्छत्सत्सैन्यो माधवो मुदा । ददर्श युपतीमेकौ सरसि ध्यानतत्पराम्

ध्याताहर्द्रव्यवसनैर्व्यतीहृनकलेधराम् । स्यकीयमुखसौन्दर्यैर्जितपूर्णनिशाकगाम् ॥१०॥
सुवर्णकुण्डलद्वन्द्वविभ्राजद्गण्डमण्डिताम् । सुदीर्घवेलाकैश्चभ्रनितम्बां पाददासिनीम्

सुवर्णपद्मकलिकावाक्यप्रतययोधराम् । मृगारिदृशमभ्यां य वसन्ते कोकिलस्यराम् ॥११॥
यूतां मनोहरा राज्यं पन्दरपेण महात्मना । भारोपिता वनाकेय मुन्दरी सा प्यराजता

तादृशीं तां समालोक्य प्रान्तरे सङ्गमजिते ।

कः कामचरणो न स्यान्निर्तो प्राणान्यहन्पुमान् ॥ १६ ॥

अथ विक्रमपुत्रोऽसौ तामालोक्य वरातनाम् । पन्दरवापानप्रणिहद्वयश्चेत्यचिन्तयन्
एतस्यामहशीकाऽपि न दृष्टा क्षिप्रमण्डले । एतामिह समान्निहत्य सत्पदं जगम्येष्यते

अष्टोऽस्मि सर्वेन्दोकानां पयस्नेत्रोर्गुणैर्हम् ।

पटुयपीन्द्राङ्गनेयं स्याधेतज्याऽद्य तपापि य ॥ १६ ॥

वरावीहरणे यो या दोषो भवति साम्प्रतम् । को या राज्ञोक्तिश्चतुः वनो राजा पिता मम
इतिस्मिन्त्य मनसा दृष्टं कामचरागतम् । दूरे संस्थाप्य सैन्यानि यया मा ध्याति यत्र द

येभ्यः स महत्स्येव कामस्यैव महीतले । जयलने रिपेभ्यः नेत्रो प्रणि विमद्गुम् ॥१७॥
पिताऽस्य दुस्तिज्यंसी धर्मरतःकरो नृपाम् ।

विश्वस्यैव कामदेवोऽर्षी मोहपत्पतिर्जगन् ॥ २३ ॥

अमागन्तं समालोक्य येनेव मरता मरः । एकाकिनीं मा रमणे मृगं विवरायाम्

जले स्थले चाऽन्तरिक्षे मृतो मोक्षमवाप्नुयात् ॥ १०७ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्त्वा विष्णुदूतास्ते तौ समादाय जैमिने ॥ जग्मुर्विष्णुगृहं सर्वे सह साऽऽकाम्यार्त्तमनि
या च पश्चादती साध्वी भर्तृद्वयसमन्विता । गता सा रूपतां विष्णोश्चतुर्थं प्रदर्शिनः
तत्र भुक्त्वाऽखिलान्मोगान् दुर्लभान् द्विजसत्तम ॥ परमं ज्ञानमासाद्य ययुः सारूप्यतां हरेः
सर्वतीर्थमयी गङ्गा सर्वतीर्थमयो हरिः । गङ्गायाश्च हरेश्चैव तस्माद्भक्तिर्विधीयते ॥
गङ्गान्विसङ्गमे पूर्वं माधवो नाम भूपतिः । तप्त्या तपश्चिरं तत्र सदारो मोक्षमाप्तवान्
जैमिनिख्याच ।

त्वयोक्ते माधवः कोऽसौ किं कर्म सचकार ह । कथं तेपे तपस्तप्त्वे सार्धं कथयसाधव !
व्यास उवाच ।

चरितं तस्य विप्रैः ! माधवस्य महात्मनः । आकर्ण्य प्रपश्यामि समासेन महामने ॥
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां क्रियायोगसाराखण्डे व्यास-
जैमिनिसंवादे प्रयागपर्वणं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः

वृत्तान्ते गङ्गागागरमादात्म्यवर्णनम्

परमिदं समालिङ्ग्य क्षणमात्रसुखं भवेत् । इहापकीर्तिः शेषं च दुःखंकल्पशताधिकं मे
 कर्मभूमिर्गियं दूर ! पुण्यमत्र विधीयताम् । परस्त्रीहरणे विसं कदाचिदपि मा कुरु ॥
 लोभान्प्रवर्तने कामकामात्पापं प्रवर्त्तते । पापान्मृत्युर्मतेऽपि स्यादुदुस्तरैरनरकैस्थितिः
 सर्वेऽपि त्वदगुणा व्यर्थास्तवज्ञानाऽपि च निष्फलम् ।

कामस्य वशतां गत्वा गन्तुमिच्छेः परस्त्रियम् ॥ ४७ ॥

मांसमृज्जपुरीषास्थिनिर्मितं मे कलेवरम् । एतदेव समालोक्य स्मरस्य वशतां गतः ॥
 भूपालवंशोत्पत्तित्वात्पारेभ्यो न विभेदिकम् । मस्तकोपरिगर्जन्तं नैशसेसमवर्त्तिनम्
 प्रसन्ते वडिशं मत्स्याम्ने सर्वे ज्ञानवर्जिताः ।

ज्ञानी चेत्प्राप्य वडिशं भवान्कस्मादुग्रमिष्यसि ॥ ५० ॥

विवेकस्त्रिषु लोकेषु सम्पदां परमं परम् । अविवेको हि लोकानामापदां परमं पदम् ॥
 तथोक्तं वचनं श्रुत्वा माधवः काममोहितः । उवाच जैमिने ! घाचं विनयावनतः पुनः ॥
 तवोद्दीक्षणनाराचधाराजर्जरमानसम् । प्रिये ! मां त्राहि त्राहीति त्वामस्मि शरणं गतः
 तावत्प्रियतमा नारी यावत्तिष्ठति यौवनम् । मृणालकोशां नलिनौ हेमभृद्भौ न गच्छति
 प्रसीद हरिणीनेत्रे ! रक्ष मां सेवकं स्वकम् । त्वद्वाचं नीरसां श्रुत्वा मिथते हृदयं मम
 चन्द्रकलोपाच ।

त्यज दुःखं महावीर ! शृणु मढ्वचनं शुभम् । प्रवक्ष्यामि मनोदुःखं हन्तुं यद्वचनक्षमाम्
 समुद्रपारे विख्याता पुरन्दरपुरोपमा । वृधार्जुनेऽस्ति दीप्यन्ती विख्याता सज्जायापुरी
 गुणाकराद्वयस्तत्र राजा श्रेष्ठो महायशः । आस्ते सर्वगुणैर्युक्तः प्रतापेऽग्निसमो बली
 सुशीला नाम तद्वार्या सर्वलक्षणसंयुता । सेवावशीकृतस्वामिहृदया सदया जनैः ॥
 सुलोचनाय्या तत्कन्या धीर ! तन्नुक्षिप्तस्मया । सदृहरूपैरजयन्सकलान्मुन्दरीगणान्
 तस्या रूपं गुणीषं च वर्णितुं भुवि कक्षमः । तद्वपदर्शमालोकयामृज्जद्व्यां स्वयं विधिः
 अहमामं महावीर तस्या दासीनृपात्मज ! समागताऽस्मि दैवेन त्वद्देशं प्रति सुन्दरी
 तत्समा सुन्दरी नास्ति त्वत्समो नास्ति सुन्दरः ।

गृहाण तां विवाहेन स्वर्गमोगं यदीच्छसि ॥ ६३ ॥

एकाकिनीं समालोक्य कान्तारस्थां सूर्यावनाम् । अयं धावति धेगेन तमे मन
जलयन्ति मुनयः सर्वे धर्मो रक्षति रक्षितः । न च ज्ञातव्यमत्रैव किमत्र च मर्ति
सहाग्रहीनं यत्स्थानं पुरोधावन्ति शत्रवः । श्वाभ्यं पलायनं तत्र निवासः प्राण
इत्यालोक्यधरारोहासथ्यकच्छे(क्षे)धरंततः । वृत्वा पलायने मीत्यामनश्चरैस
ततः स माधवश्चाऽपि जवेन महता द्विज ॥ एवं तस्याः पुरो गत्या प्रसारितकर
श्रीमाधव उवाच ।

धराङ्गने चाख्येहे! सुयौघनबलाग्नम । पलायसे मनो हृत्वा हतोऽस्म्यहमचेतन
किं नाम चञ्चलापाङ्गि ! चार्घङ्गि ! तव कः पतिः ।

स्वर्गात्किं वाऽऽगताऽसि त्वं त्वत्तुल्या नास्ति भूतले ॥ ३१ ॥

सुन्दरि! त्वामिह श्रेष्ठा सर्वलक्षणसंयुता । कथं बहसि पानीयं दासीय कमलज
पयोधरी शतकुम्भी सदा बहसि वक्षसि । कक्षेण जलकुम्भं च कोमलाङ्गीदम्
दिवाक्करात्यन्तसन्तप्ते पथि लोहिताः । पादाङ्गुल्यन्तरा भान्ति जयानां कलिक
सुश्रोणि भजमांप्रीत्या त्यज कुम्भं धरानने ॥ तव दुःखावसानोऽभूयम दर्शय
श्रीमद्विष्णुमभूभर्तुः पुत्रोऽहं माधवाह्वयः । सर्वभाषैर्मविष्यामि धराङ्गस्तव सुन्दरि
मम स्त्रीगणमध्ये तु सुगरा त्वं भविष्यसि । सुपुष्पपत्नीमध्ये तु द्विरेकम्येव मा
अथवा मम यावत् त्वं गर्वाङ्गि त्वुमिच्छसि ।
न त्यक्ष्यामि तथापि त्वो यतोऽहं स्वप्नेः सुतः ॥ ३८ ॥

इदां उवाच ।

तेनोक्तं वचनं श्रुत्वा कन्दानं प्रविष्टापसा । तस्यापधोमुखा विप्रं प्राहेति च शनैः
कदापि च परः कोऽपि न भूनोति वयो मम ।
तथापि लज्जां सल्लग्नं वक्ष्याम्येष तयाऽमतः ॥ ४० ॥

तथा शब्दं महावीर्यं सुबाहुशक्तिप्रिया । नयामि देवगुणानं ज्ञानं चन्द्रबद्धा शहम् ॥ ४१ ॥
बद्धयो मयता प्रोक्तं न च तत्त्वदुल्लोचनम् । स्वर्गशयनयाः सर्वं परमोऽयं नयुगला
बद्धमेकाकिनीं मार्गं वीरान्नोऽप्रमो भवान् । बलापाङ्गिह्वयः प्रपशः किं न विधाति

प्रदक्षिणाकारतया सशैलद्वीपसागराः । क्षणमात्रेण पृथिवीं शक्नोमि भूपते ! प्रभो !

माधव उवाच ।

क्षमस्व दोषं सकलं मत्पित्रा विहितं ह्य । अद्यप्रभृति मुख्योऽसि मन्दुराभ्यन्तरैरम
परेण दत्तः सन्तापः सदा तिष्ठति नोत्तमे । सलिलं घट्टिसन्ततं क्षणाच्छीतलतां मजेन
रूपमाधुर्यैर्भवेदिक्षुः क्षणमपि हि तृप्तये । इत्युक्त्वा तं नमस्कृत्य तुरङ्गं नृपनन्दनः ॥
ततः शुभे क्षणे तस्य पृष्ठमादृत्य पाजिनः । प्रवेष्टाकृतेन भृत्येन विलङ्घ्य जलधिं ययौ
पुरीं सर्वगुणैर्युक्तं पुरन्दरपुरोपमाम् । जगाम माधवो भ्राजन्सौधावलिमिरुज्ज्वलाम्
तत्रोपस्थां च युवतीं गन्धिनीं माधवो द्विजः ।

दृष्ट्वा स्मितमुखो वाक्यमुवाचेति च कोमलम् ॥ ८६ ॥

वृद्धे मातरं पान्थो दिनमेकं तथालये । स्थातुमिच्छामिकाऽऽभाते धनवान्माधवाद्भ्य
आनियेयी गन्धिनीसातमाद्रायाऽतिथितः । दृष्ट्वा तुम्यगृहंतत्र जगामाऽत्यन्तमक्ति
यगोक्तविधिना विप्रतया तस्याहंणाहता । माधवस्तां निरांनित्ये विन्ताभ्याकुलमानस
अद्यप्रभाते विमदे गन्धिन्याः पुरतो द्विज ! । माधवः सकलं कार्यं कथयामास भूमुरः ।
देव्यास्तुलोचनायाश्च तस्मिन्नेष दिने शुभे । गन्धाधिवासनं कर्म रचयामास साचत
श्रुत्वाऽधिवासनं कर्म राजपुत्र्यास्ततो द्विज । शोकसागरकलोलनिकरो माधवोऽभवत्
यदप्यं राज्यवसतिर्मया त्यक्ता सदिल्लुना । यदप्यं बान्धवाम्बुजा ललितश्च महोदधि
अयं तस्या दंभेन भविष्यत्यधिवासनम् । निषण्णा सकलापवयाघन्तो विहिताश्चमा

किन्तु लोका न जल्पन्ति माधव्या मुग्धो गतोऽनिलम् ।

कोऽपि भग्नोऽप्यसौ न स्वात्प्रज्ञाय कार्यनिश्चयम् ॥ ८८ ॥

एतद्विचिन्त्य मनसा माधवोऽसी पुनः पुनः । मालापुण्यादिकं कार्यं नित्येन्द्रेण मयर्जितम्
कन्ये ! माधवनामाऽहं कुमारो धरणीपतेः । तालव्यजाधिगजस्य शिवप्रसन्नमहार्त्तम
त्यज्वेदी तत्र काऽप्यस्ति कन्ये चन्द्रकलाहया । तया तत्र गुणग्रामः कर्णितो मे पुरा कि
त्यद्गुणग्रामसोऽहं प्रचितोऽहं निम्नसागरम् । विलङ्घ्य तुरगाकृष्टः समायातः पुरीं त
अधुना मां वरत्येन वृणु कन्ये सुलोचने ! । दत्तं संसारमप्येऽस्मिन्प्राप्ताऽस्मिन्प्राप्तं

अभुक्तां यन्त्यानसिहो विहायाऽदृगतामपि । हस्मिनीं नहि किं घने यन्नं प्रतिपत्ते
उद्योगी पुरयो लोके लभते कामां धियम् । उद्योगेन विना वृद्धि किं कार्यं भुक्तिविजने
ध्यास उवाच ।

तस्यान्तद्भवनं ध्रुवा माधवो माधवार्णवः । दूरीकृत्यस्मरोद्भावं तामित्याह वगननम्
माधव उवाच ।

पेलनिर्घने तां यन्त्यां श्राम्यामि कमलानने ! तन्मे कथय सुश्रोणि ! यदि ते मध्यनुग्रहं
सिन्धुपाश्र्वनीपात्रः कथं यास्यामि मानुषः । मविष्यति तथा सार्धं कथं सन्दर्शनं मम
चन्द्रकलोवाच ।

तस्यास्तु धामजघने तिलकं तिलसन्निभम् । अस्ति तद्दर्शनेनैव श्राम्यसित्वं सुलोचनाम्
उच्चैःश्रवससञ्ज्ञस्य तुरगस्य महात्मनः । त्वन्मन्दुरायां पुत्रोऽस्तिसर्वगामीहपोत्तम
तमभ्वश्रेष्ठमारुह्य जयेन पयनीपमम् । गमिष्यसि समुद्रान्तं सुखसाध्या मही यतः ॥
ततोभूयालपुत्रोऽसौ ससैन्योगृहमागतः । साऽपि चन्द्रकलासाध्वी सुप्रतास्यगृहं गता
विचिन्त्यवचनंतस्याप्राधवोऽतित्वरान्वितः । चिन्ताकुलितचित्तोऽसौ सहसामन्दुरां ययौ
तत्र यद्वाञ्छलिर्भूत्वाचैकमिच्छिन्नमान्वितः । तुरङ्गमानिति प्राह गुणयुक्तान्महाबलात् ॥

माधव उवाच ।

यूपं सर्वे महात्मानः सर्वलक्षणसंयुताः । समुद्रपारे मां नेतुं कं शक्नोति तुरङ्गम
अथ ते तुरगाः सर्वे ध्रुत्वा तद्भवनं मिया । परस्परं क्षितिमुवास्तस्थुर्नो नेतुमुपत
अथैकस्तुरगास्तत्र समस्तेलक्षणैर्युतः । माधवस्य पुरो गत्वा वाचमेतामुवाच ह ॥
अहं भवन्तं नेष्यामि सिन्धुपारं न संशयः । कित्वाकर्णयदुःखानिमदीयानि नृपात्म
अन्यभुक्तावगिष्टं यत्तत्पूर्णं मम भक्षणम् । मन्धिकोटिप्रयुक्तामोरञ्जतुभिर्मम यद्यत
स्वप्नेऽपि मीढयो धीर ! न दृष्टा यलिता मया ।

अन्येषामपि भोगानां का कथाऽत्र सृपात्मज ! ॥ ८० ॥

मौख्येण विना धीर ! न सतां विद्वद्भोगदेत् । अलिप्यतिकथं यद्विधिनाकाष्ठं धृत्वादिभिः
प्रहमीदृगिमे सर्वे नानाभूपासमन्विताः । न तु सिंहसमाः श्वानः सर्वांमरणभूयिताः ॥

इति सञ्चिन्त्य सा साध्वी नि श्वस्य च पुनःपुनः ।

ज्ञानव्याजादृता वासं गन्धिन्याश्च सहाऽलिभिः ॥ १२५ ॥

इत्ने विधृत्य तां कन्यां गन्धिनी सा पुरन्धिका । माधवंदर्शयामास शयानंमञ्चकोपरि
नं समालोक्य सा कन्याकन्दर्पसदृशंततः । रोमाञ्चिनं समस्ताङ्गमुदात्तं पश्यतिक्रमान्
ननेत्रयुगलं तस्मिन्यत्र यत्र निमज्जति । कष्टदृष्ट्या च नाऽन्यत्रतस्माभ्रामाऽन्नगच्छति
साक्षादयं वा कन्दर्पो देवकीनन्दनोऽपि वा । शर्वोवाधिवयार्थाश साक्षाद्वापावन्तीपतिः
रूपैरेतैर्जगन्मध्ये मानुषो न हि जायते । अनेन स्वामिना जन्म सफलं हरिणीदृशः ॥
यद्वक्तिवशगो भूत्वा विधानाऽत्यन्तयत्नतः । यदाऽहं कन्यका जाता तदैवं किं समर्जं ह
यद्यप्रभृति नाथोऽयं स्वयं नास्त्यत्र संशयः । इत्युक्त्वा सामर्तिन्यवेगान्तुं निजगृहं प्रति
गन्धिन्युवाच ।

कन्ये युक्तिरियं भद्रे! त्वयाऽपि हृदिसेव्यताम् । यथासुवृत्तिं पुरुषो न तथामानि निन्दया
उल्लासो गात्रमङ्गश्च मन्ददृष्टिश्च विस्मितम् । सर्वाणि विष्णुचिह्नानि निद्रायां मृगलोचने
सन्दर्ष्टोऽप्युदाभ्रेपात्रोको नोत्तिष्ठति ध्रुवम् । शनैःशनैःकरं तस्य म्यकराभ्यामदर्शयन्
त्वां द्रष्टुं राजकन्यायाः सन्धृत्याऽऽगमनं शृणु ।

धृत्यैतत्सोऽपि चोत्तस्थी सस्त्रमाक्रान्तमानसः ॥ १३६ ॥

विनयावनतो वाचयं माधवश्चेत्युवाच ताम् ॥ १३७ ॥

माधव उवाच ।

कन्ये मज्जन्मसफलं धमध्व सफलो मम । त्वयाऽप्यदनाम्भोजं साक्षादेव मयेक्षितम् ॥
सफलं यौवनं कन्ये त्वं वरत्वेन माभृणु । त्वयोप्योऽस्मिन्वगेनान्योमांविना भुवि मुन्दरि
सुलोचनोपाच ।

सुमने! त्वं मम स्वामी भाग्येन महता भवेः । मया यद्वचनं प्रोक्तं तदेव सुदृढं खलु ॥

भागा कुरु महाभाग ! गच्छामि निजमन्दिरम् ॥ १४० ॥

माधव उवाच ।

निषेति यदि वा वयि कन्ये गर्वस्तदामयेन् । गच्छेन्निवचनं यत् नृणां तद्वदनात्मम

यया गुणयतीं तया हि गन्धिनी जानाति तन्पुमान् । सरोजिनीगुणवित्तिभृङ्गपवनद्वन्द्वः
 शुभ्रम्य जलदम्भाऽपि गगनैरुच्य मोदयः । तथापि न मजेदन्यं विना चन्द्रं कुमुदीना
 मय तल्लेखनं धीरो मालासारमिशारे । म्यर्णाङ्गुलीयसहितं ददौ स विनयो नृपः ॥

पुष्पमालान्तरे कृत्वा तं लेखं माङ्गुलीयकम् ।

राजपुत्रीसमीपे सा गन्धिनी तरसा ययौ ॥ १०७ ॥

पुष्पमालावलितम्यैश्च सागन्धिनीतनः । तस्यां यद्वाङ्मूलिर्मूत्वा दूरंगत्वामियाकियन्
 तनः सा राजतनपालिखितं साङ्गुलीयकम् । विलोम्यसफलं मूलात्पपाडात्यन्तपण्डित
 ताऽपि तत्पृष्ठपत्रे तु तद्योग्यमुत्तरं द्विज ! । अलिखद्विस्मिता कन्या यद्यच्च सर्थमुच्यते
 राजपुत्र महायादो त्वद्वाक्यमसिलं ध्रुतम् । शृणु सत्तम वाक्यं मे ययौचितमिदं यवः
 तयाधिवासनं कर्मभ्यो विद्याहोममधुवम् । पितुर्यत्सम्मतं कार्यं पूयिष्यांकोऽपिनन्यत्रे
 तयै तु दुःखसाध्ये तु कार्योनाऽतिश्रमोजनैः । कार्येसिद्धेभ्रमोनस्यादसिद्धेभ्रमण्वहि

तथापि शृणु वक्ष्यामि येन प्राप्नोति मां भवान् ।

यदर्धो भवता चैव समुद्रोऽपि च लङ्घितः ॥ ११४ ॥

या प्रदक्षिणीकार्यो धरो विद्याधरोहायम् । तत्पुरोऽहं गमिष्यामि नानामरणभूयिता
 मयाह्वयं कृत्वा च धीरः स्यान्ममसम्मुखः । येन मां शक्यतेनेतुं स मे मर्ताभविष्यति
 त्वं सत्यमिदं सत्यं पत्रेऽस्मि लिखितं मया । अन्यया सुदृढं कार्यं लङ्घितुं नहि शक्यते
 तद्विलिख्य सा कन्या तस्याप्यकरेददौ । साऽपि तत्पत्रमादायगता माधवसन्निधिम्
 तद्विलिखितं पत्रे तत्पठित्वा तु माधवः । भूयोऽविलिखितं चित्रं लिखेत्ताऽत्यन्तकर्तुर्कैः
 या यदुक्तं हे कन्ये धन्ये धन्यकुलोद्भवे ! । तदेवमन्तं सर्वं कोऽपि नास्त्यत्र संशयः
 स्तु गन्धिनीभूयो गत्वा तधिकटे द्विज ! । ददौ सुलोचनायै सा लेखनं सुन्दराक्षम्
 तल्लेखनं हात्वा कुमाराङ्गीकृतं द्विज ! । यभूयाऽत्यन्तसंक्षेपं विस्मिताय पुन पुनः

तस्मिन्नसंशयं कार्यं यदाऽसौ स्वीकृतं ददौ ।

तदा हि स्वयमिन्द्रो वा यस्मायामाधवः पुमान् ॥ १२३ ॥

तदा हि स्वयमिन्द्रो वा यस्मायामाधवः पुमान् ॥ १२३ ॥

कन्यारत्नं च रत्नं च मुदा प्राप्नोति दुर्लभम् ।

तदा किं सेवया कार्यं माधवस्याऽन्य दुर्मतेः ॥ १६२ ॥

धनार्थं क्रियते सेवा सर्वभावेन भुभुजाम् । तत्त्वेन्मुदा स्वयं प्राप्तं सेवादुःखेन कितदा
प्रवेष्टातिसञ्चिन्त्य समाहृत्य तुरङ्गम् । सा राजकन्या यत्राऽऽस्ते ययौ तत्र नभः पथा
घरं प्रदक्षिणोक्त्य स्मरन्ती समर्थं स्वकम् । वामहस्तं समुद्धृत्य तस्थौ विद्याधराग्रतः
हस्ते विधृत्य तां कन्या प्रवेष्टोऽतिजवेन सः । पृष्ठे निमेषयामास सनेस्तस्य महाबलः
तां राजपुत्रीमादाय पुरीकाञ्चीजगाम च । तामयाऽसौ समालोक्य प्रवेष्टोऽनित्यरान्वितः
उवाच प्रवहन्पाणि नष्टमानससाध्वसः ॥ १६७ ॥

प्रवेष्ट उवाच ।

समुदान्तस्तीरस्थां काञ्चीं नाम पुरीमिमाम् । पश्य सर्वत्र विख्यातां सर्वलोकसुखप्रदाम्
अत्र माधववीरस्य तस्य विद्याधरस्य वा । कस्यापि च भयं नान्ति पश्य चन्द्रनिमानेन
मणितेज्यनसैत्तु प्रां कामानलशिखावलिम् । कुचकुम्भकरैः सिद्धं निर्याणं देहि सुन्दरि
त्वय्यारुमुखपद्मेऽस्मिन्मन्मुखन्नमरोऽधुना । इच्छेत्पातुं मधून्प्रकाऽऽप्राप्तेति प्रणिप्रिये
त्वय्यारुगात्रसंस्पर्शाच्छरैस्तुदति मां स्मरः । आहिवाहिप्रियेत्राहितवाऽस्मिन्सारणगतः
इत्युवन्तं तं मूढमभिवीक्ष्य वराङ्गना । शोकाग्निमसर्वाङ्गी विन्तयामास चेनसा ॥
अयं मूढो दुष्टवेष्टः प्रवेष्टो नाम वेधसा । लिखितः किं लब्धते मे यन्मया हाहताऽस्म्यहम्
क माता क च मे तातः क च विद्याधरो धरः ।

अनेनाऽहं समानीता धिगन्तु घटनां विधेः ॥ १७५ ॥

अलं लोकाः प्रकुर्वन्ति गर्वं जगति सर्वदा । धेत्तिच्छेत्तुं गर्वं दृष्टं विधाता घटनातिना
तथापि विपदे धैर्यं निर्भवत्वं च तत्पत्म् । उपायाश्चेति चत्वारः प्रशम्यादीर्घदर्शिमि-
ह्न्यालोच्य हृदा कन्यायवोमि-कोमलाक्षरैः । प्रवेष्टं प्रत्युवाचाऽसौ सर्वकार्यविवक्षणा
सुलोचनोवाच ।

इदं कुर्वन्मनो धीरं कन्याऽहमविद्याहिता । मां समालिङ्ग्य मोहेन कार्यं याम्यसि दुर्मते
शास्त्रोक्तविधिना धीर ! विद्याहेन गृहाय माम् ।

पात्रण्डैर्बोधितोऽयन्तु द्विजभूमिं जहार धै । तेनैव कर्मणा स्थानं नरके चाऽस्य दुस्तरे
 वृत्तिच्छेदं सूर्यपुत्रायस्य येन विधीयते । स तेन धधमाप्नोति शास्त्रेष्वितिसुनिश्चितम्
 तस्मादयं पापकर्मा ब्रह्महा पृथिवीपतिः । एतस्य निरये स्थानं कल्पकोटिशतावधि ॥
 आत्मदत्तां हरेयस्तु परदत्तां च मेदिनीम् । सकोटिकुलसंयुक्तः प्रयाति नरकं विमोः॥
 यो हरेश्च महीं तावदेयस्य ब्राह्मणस्य च । न तस्य निष्कृतिर्हृष्टा कल्पकोटिशतावधि
 परदत्तां क्षितिं यस्तु धरनाथोऽभिरक्षति । सकोटिगुणमाप्नोति पुण्यं दातुस्तुपद्मेन
 नतोऽहं शमनादेशाद्भुक्त्वा धै पूतिमृत्तिकाम् । भनन्तजन्मासु प्राणिर्हि सासदा मया कृता
 नापञ्चब्राह्मणाश्चैव तथैवान्येऽपि जीविनः । मया दुष्टेन निहताः कोटिकोटिसहस्रशः
 कालेन चाऽयं मांसाधिः सर्वप्राणिविहितकम् । तद्भूयोनी समुत्पन्नं मयर्नामजघानह
 गङ्गाधिसङ्क्रमे तीर्थं दुर्लभं ह्येतेनैरपि । स्पन्देऽपि मृत्युमासाय यत्रेयं मम सद्गतिः ॥
 गच्छ सुभ्रोणि! भद्रं ते भविष्यति न संशयः । भविरेणैव च पतिर्दर्शनं ते भविष्यति

ध्यास उवाच ।

नस्पेतद्वचनं धृत्वा सा कन्या परमाद्भुतम् । वयन्दे चरणौ तस्य धर्मबुद्धिमंहीपतिः ॥
 ततो रथं समागत्य स राजा त्रिदिवं पयी । सोऽपि धीरपरो विद्वज्जगामरूपनेःसमाम्
 राजा च तं मृतं धृत्वा सङ्गिनं मीमांसि चमम् । तस्यैददौपियादेन जयन्तीनिजकन्यकाम्
 जयन्ती तां समादाय सा कन्या पुरुषाहतिः । तपस्तप्तुं मनश्चाप्ये गङ्गासागरसङ्क्रमे ॥
 गङ्गाधिसङ्क्रमे ज्ञात्वा प्रमाने द्विजसत्तम ॥ गीतैर्षापेक्ष मृत्यौ च यज्ञेप्राणायामं प्रभुम्
 निरामिषं हविष्यं च कलाहारं द्विजोत्तम ॥ कदाचिदुपपासं सा कुर्यान् च धरातूना ॥

एवाकितो मां हृष्टाऽत्र धर्मविष्यन्ति दुर्जनाः ।

दुर्जनामिति मन्वाऽसी समागत्य च बाजितम् ॥ ४४ ॥

भूयएवनिर्जं राश्वं सा जगाम धरातूना । माघपक्षस्य विद्योगेन तस्य विद्याधामस्य यात्र
 मृता सा रातजनया यतोऽस्म्येनमज्जयसि । तस्यामृतावांमृत्योऽमोर्निर्जगामवदृच्छया
 विदुष्य बहुधा तत्र प्रवेष्टोऽन्धन्मणोबलाक् । जगाम मन्वायां च गङ्गासागरसङ्क्रमम्
 गङ्गाधिसङ्क्रमे ज्ञात्वा मुल्गर्गमृदिसुविधः । कृताञ्जलिरिति प्राह प्रवेष्टो मीप्समाताम्

उपार्जितान्धया ये ये दुःखमन्यापपादयाः । यभूयुक्तलिप्तम्ने तद्वत्तं प्राप्य यथा दुः
खादिताः प्राणिनो ये ये शय्येऽस्मिन्पापिना त्वया ।

यमालये समम्नेऽस्मीः सङ्गमस्ते मविश्र्यति ॥ ८ ॥

मुञ्च निद्रामरे दुष्टं मां पर्यान्तकरं स्थितम् । मनया निद्रयाक्लिप्तमहानिद्रा मविश्र्यति
ततः सोऽपि समुत्तस्थो मोघसंस्वलोचनः । धूलिधूसरसर्वाङ्गस्त्यक्तनिद्रो महाबलः ॥

भीमनाद उवाच ।

गवं मा कुत दुर्युद्धे तवायुः शेषतां गतम् । मद्वृष्टिपयमायातः पुमान्को नु विमुच्यते
ज्वलद्ग्निशिखाध्रेणी प्रविशेच्छलमो यथा । मत्कोपान्तराशौ त्वं तथैव निपतिष्यसि
इतिश्रुवन्तं तंशनयाजघान शितया तया । सज्ज्वाल महाकोपालत्वा हुङ्कारनिःसृतम्
स पपात महीपृष्ठे गतायुर्गण्डकस्ततः । बालयन्पृथिवीं सर्वां शोणितौघपिण्डुतः ॥
यद्गिनं पतितं दृष्ट्वा यद्गाव्धिरोधसि ठिज्ज ! । समीपं तस्य भूपस्य स गन्तुमुपव्रजे ॥
स गच्छन्पथि विपर्येददशैकमहाशयम् । जाज्वल्यमानं तेजोभिर्द्वितीयमिव भास्करो
विष्णुदूतगणैर्युक्तं तुलसीमाल्यभूषितम् । दिव्याम्बरधरं दिव्यं रथारूढं स्मिताननम् ॥

प्रपच्छेति ततो मत्स्या स च धीरधरश्च तम् ।

कस्त्वं कुत इहाऽऽयातः क गच्छसि यदस्त्र नः ॥ १८ ॥

पुरुष उवाच ।

कन्ये! विधृतपुंवेधे मद्वृत्तान्तं निशामय । कथयामि समासेन श्रोतुमिच्छसि केमुदा
अहमासं पुरा राजा चौर्यशवनानलः । धर्मयुद्धिरितिख्यातः सर्वधर्मपरायणः ॥ २० ॥
मया यज्ञाः कृताः सर्वे दानानि सकलानि च । चतुर्यस्रसहस्राणि पालिता ययमुत्परा
यापण्डजनवाक्येन मया भूमिर्द्विजन्मतः । आहता कोपमासाय पुनर्दंता न कुत्रवि
मम तेनाऽपराधेन स्वयमेव पिपिस्ततः । जहार मन्त्रणादेव सर्वां राजधियं कृता ॥
अथाऽहं गतसम्पत्तिः शोकाग्निदग्धमानसः । क्रियद्विर्दिषसैः सात्विधर्मराजपरां गतः
मां दृष्ट्वा चित्रगुणेन तत्कर्म प्रकटीकृतम् । उक्तञ्च आकरिदेयम् । हासगानिः प्रभुः ॥
धर्मयुद्धिरयं राजा कृतपुण्यक्रियः सदा । अस्यस्य नुवितं किञ्चित्प्रशामय यच्छपटम्

मूष सुलोचने पुत्रिं कगताऽसि विहाय माम् । इत्युक्त्या समहीपालः पृथिव्यां मूर्च्छितोऽपतत्
 राजानं पतितं दृष्ट्वा शोकेन मदता ततः । जज्ञे हाहा रवस्तस्मिन्नगरे द्विजसत्तम ॥ ७० ॥
 तत्कन्दनध्वनेस्तत्र दिक्षु जाता प्रतिध्वनिः । उत्प्रेक्षते तत्र लोकः कन्दन्ति ककुभोदः ।
 धूलिधूसरिताङ्गं तु नृपतिं मुक्तकेशकम् । विधृत्य मन्त्रिणः सर्वे तरसा सौधमाययुः ॥
 अथ विप्राधरस्तत्र श्रीविक्रमतनूद्वधः । तस्याः पीठं समालिङ्ग्य हरोद् करणस्वनैः ॥
 हा प्रिये चञ्चलापाङ्गि सुवर्णकुसुमप्रभे ॥ शोकाब्धौ पातयित्वा मां कगताऽसि वरानने ॥
 मम किं दूषणं दृष्टं त्वया निर्दोषया प्रिये ॥ न ददासि कथं भद्रे दर्शनं कमलानने ॥
 न जीविष्याम्यहं भद्रे क्षणमात्रं त्वया विना । अतो मे दर्शनं दत्त्वा क्रियतां प्राणरक्षणम्
 किं धनैः किं जनैः किं मे मित्रैः किं वा धनैर्गृहेः ।

नाऽऽप्नोमि यदि भद्रे ! त्वौ प्राणेभ्योऽपि गरीयसीम् ॥ ७१ ॥

एतच्चान्यथा विप्रर्षे ! स कृत्वा करुणं महत् ।

शोकान्मृत्युं विनिश्चिन्त्य (त्य) ययौ गङ्गाब्धिसङ्गमम् ॥ ७८ ॥

तत्र गङ्गाभ्रमसि स्नात्वा समुद्रजलमिश्रिते । निवेद्य भास्कराया र्घ्यं गङ्गां नत्वाऽऽहमातरम्
 गङ्गां देवि जगन्मातस्त्वञ्जले विमले तनुम् । त्यजामितां यथाभूयऽप्राप्नोमि तत्करिष्यसि
 इति ब्रुवन्तं तं विप्र ! तत्किङ्करवरास्ततः । विधिं विनिन्युः सदृशं क्रुद्धा धीरवरस्य च
 हतो धीरवरः प्राह कस्त्वं भोः कुत आगतः । कथमत्र तनुत्यागं कुरुषे तद्वदस्य मे ॥
 तद्वाक्यमेतदाकर्ण्य ततो विद्याधरोऽखिलाम् । तां कथां कथयामास गृण्यतां विस्मयप्रदाम्
 अथ त्वं मूर्ते ! लोकानां प्रवरोऽसि न संशयः ।

गान्धर्वो राक्षसी वाऽपि पन्नगी वाऽपि किन्नरी ॥ ८४ ॥

शापागनेव सा कन्या तस्मादन्तर्हितास्त्रयम् । सा देवर्षिर्णाकन्या देवानां नित्यं गता
 कथं तया समं भूयो दर्शनं ते भविष्यति । चकोरपेयं पीयूषं गगने रोहिणीपते ॥ ८६ ॥
 किं शक्नुवन्ति तं पापा धायसा बलिनोऽपि च । यद्वाप्यनन्यप्राप्यं प्राप्यं यत्तच्छ्रुत्वा न
 जानन्ति तन्नवं कश्चिन्मोहमतिनगच्छति । केनाऽपि दीयते कन्या कन्याकेनाऽपि गृण्यते
 पूर्वजन्मनि या कन्या तां कन्यां स्मरते पतिः । पुत्रप्रयोजनार्थां पुत्रा पिण्डप्रयोजनाः

पवित्रे त्यजलेमातस्त्यजाम्यत्रकलेयम् । सुलोचना मे कान्तास्याद्यथातत्त्वंकिं
 भूयोभूयो युवन्तं तमिति तस्याश्च किङ्कराः । बद्ध्यापाशेनतंनिन्युनिर्हर्कतत्समां
 क्रुद्धा धीर्यरादेशात्किङ्करास्तं सुदारुणाः । कारायां स्थापयामासुः प्रचेष्टमनुविहृत
 एतस्मिन्नेव काले तु दृष्ट्वा तत्कार्यमद्भुतम् । हाहाकारो महानासीत्तद्राज्ये द्विजसत्तम
 एतच्छ्रुत्वाऽद्भुतं कर्म स च राजा गुणाकरः । आयातोऽत्यन्तसन्तप्तोवदतीतिद्विजोत्तम
 नियङ्गिणश्च रयिनश्चर्मिणः खड्गिनस्तथा । धानुष्काश्चकौन्तकाश्चकोटिकोटिसङ्गम
 स्थाने स्थाने पुरे तस्मिन् राजा वै शोकविह्वलः । नियोजयामासतदारुणायै द्विजसत्तम
 तेनाऽऽज्ञप्तास्ततः सर्वे योद्धारोऽमितविभ्रमाः ।

सत्पराः पतिरक्षामु तस्थुस्तस्मिन्पुरे रथा ॥ ५६ ॥

गीतानि गायकैः सर्वैर्नृत्यानिनर्तकैस्तथा । पाद्यानिपादकैश्चैवतत्रत्यकानिसाध्यसा
 ततः स राजा विप्रैः समाहूय स्वमन्त्रिणः । किमेतदिति पप्रच्छ शोकोपहतमानसः ॥

मन्त्रिणञ्जुः ।

देवादुतमिदं कर्म न दृष्टं न श्रुतं कचिन् । एतावतां मृणां मध्ये पश्यतां क जगाम सा
 कोऽपिजल्पति सा लक्ष्मीः शापेनाऽऽगत्य भूतले । त्वदीयंसीधमेतर्हिस्वयमन्तराधीया
 मायामयी सा रमणी मायया त्वदुष्टहेलिता । दर्शयित्वातुमायांस्मांतेत्यतेपद्वितये
 केचिद्वदन्ति रमणी सर्वलक्षणसंयुता । भगामिष्यति भूयोऽपि मगाङ्गो भगवा यतः ॥
 तन्मुखं चन्द्रयमस्या विचिन्त्यात्मानमात्मना । केचिद्वदन्ति चम्रेण भीतानुदमित्यतये
 यद्वदन्ति केऽपिसाकन्यासदुगुणादीर्घपासना । स्नात्वाचन्द्रमसाप्रनापूर्णं तन्निमानना
 दिग्गजैर्नैलिनीघ्राण्या प्रपुङ्गवमन्त्रना । विपद्पद्महस्ता य भीताकलिकापुया ॥
 केचिद्वदन्ति शृष्टा तां श्चन्द्रमयी त्वयं मृग ॥ तदुत्पद्सीताधीया भीता कण्ठगुणाग्निना

केचिद्वदन्ति भूगाल ! त्वया सर्वदिशो हिताः ।

रूपैर्देवाङ्गनां जेतुं गता सा त्रिदिवं प्रति ॥ ६७ ॥

अथ ते मन्त्रिणोऽभ्योग्यमालोक्य विभुलशिपः ।

स्तन्याद्वाऽभयसर्वे निष्कसाताः सप्ताध्वताः ॥ ६८ ॥

यदाऽकरिष्यन्सा कन्या विवाहं सा नृपात्मजा ।

नाऽमविष्यत्तदा शोकः स्वल्पोऽपि हृदये मम ॥ १०६ ॥

स्वर्गंगता चेन्सा कन्या सर्वलक्षणसंयुता । नीता नीचेनशोकोऽयंहृदये दुःसहोऽमघत्
लिखितामिवसर्वव्रतांपश्यामिवरातनाम् । विस्मर्तुं नहिशक्नोमिजीयताऽनेनचाऽऽत्मना
नीचक्रोडगता साध्वी न जीविष्यति सा क्षणम् ।

विद्याधरोऽपि तच्छोकैर्नजीविष्यति दादणैः ॥ ११२ ॥

यथामातापिताव्यक्तो देशस्तत्प्राप्तयेमया । तथैवसम्प्रति प्राणाम्बुक्तव्यानाऽत्रमंशयः
पुनस्तत्प्राप्तये प्राणाग्नौसागरसङ्गमे । त्यज्यामीति हृदं हृत्य सगन्तुमुपवचमे ॥
यत्नस्मिन्नेव काले तु नारदान्मुनिसत्तमान् । पादलेपं महाबुद्धिरभिगम्य स माधवः ॥
यथा कियद्विद्भिर्मर्गङ्गासागरसङ्गमम् ।

गङ्गास्थितोये स्नात्वा च पूजयामास चाऽध्युतम् ॥ ११६ ॥

तुलसीपत्रमालाभिर्भूषितो माधवस्तदा । यदाञ्जलिरिति ग्राह जडुकन्यां सगिहराम् ॥
माधव उवाच ।

देवि ! त्वन्सलिले देहं प्राप्तशोकस्त्यजाम्यहम् ।

भाषितजन्मनि तां कन्यां मायं शम्भसि शोभनाम् ॥ ११८ ॥

इत्युक्तवातां नमस्कृत्य गङ्गां त्रैलोक्यमात्मनम् । तत्सत्सलिले तिष्ठे प्रवेष्टुमुपवचमे
अथ धीवरः पृष्ठे तं पिबूय नृपामजम् । तन्ममो प्रति विज्जेतवेनाऽऽगम्यतज्जनेः
तत् समालोक्य नृपामजं तं प्रीतिं समामाय भनिन्दशोभाम् ।

कस्येत्त्वं तज्जन्मत्र कथं गरीरं गृहीति तं धीरपरं जगदः १२१ ॥

माधव उवाच ।
अहं विजमराजन्तं पुत्रो माधवसङ्गमः । मृगवायं वनं घोरं समीप्योऽगममेकदा ॥
अस्त्येका नगरोपान्ते सरसी पद्मशोभना । नारीमिवाविति रक्षामन्त्रं तत्र बामुक्
मानं चन्द्रकान्तं माहिनी मांमरातुम् । मुलोत्ताराया प्रतापं कथयामासमूले
तत्पुनरङ्गमाकरो विन्दूय सतितां वनिम् । प्रवेष्टां देन भूदेन तत्तन्मया पुरं प्रति

पुनर्जन्ति क्षारप्रदहणमन्त्राय मनीषिणः । यथेह क्षीयते नार्या नया नारी समरवृत्ते ॥१०॥
 मन्दप्रज्जन्त्यामप्येव भृङ्गः कुमुदिनीं सहेत् । सद्गुणोऽपि पनिः स्त्रीणांसन्तोषायमवेवैव हि
 रयो स्थितेऽपि पतिन्या मधूनि घ्नमरः पिबेत् । नारीषु सतनं चित्तं विष्णुमकायनादप
 शोकैः कैश्चित्सनुन्यागस्त्रिभुः पुंसां विदग्धनाः ।

क्षाराः पुत्रास्तथा भ्राता देशाश्च बान्धवाम्भ्या ॥ ११ ॥

पुनर्लभ्या इमे सर्वे पुनर्लभ्या न चाऽसकः । न मुक्तो विषयो प्रमो न च कर्मवृत्तं त्वया
 धनमाने गते मूढ ! मयिद्यं जन्म दुर्लभम् । मम माता मम पिता मायां भ्राता धनं मम
 निष्फलं याति ये जन्म नृणां ममतया तथा । एवं प्रबोधितः सम्यक्तेन धीरवरेण सह
 दोर्मनस्यं परित्यज्य तन्म्यां सत्रैव जैमिने ॥ ततस्तु गन्धिनीं प्रीत्या हसन्ती स्वगृहं गता
 गत्या च माधवं मञ्चे स्वपन्तं सा ददर्श ह ॥ १७ ॥

गन्धिन्युवाच ।

उत्तिष्ठोत्तिष्ठ दुर्बुद्धे ! भ्रमस्तेऽविफलोऽभवत् ।

कन्याया दूषणं नास्ति नास्ति विद्याधरस्य वा । ममैव दूषणं सर्वयतो हीनस्य सङ्ग
 नीचसङ्गे कृते पुंसां सुखं यच्छति नो विधिः । एतदेष मया ज्ञातं यतो गतिरियं
 न प्राप्नोति सुखं किञ्चिन्नीचसङ्गात्महानपि । प्रेतसङ्गात्महादेवो नरो मद्यविभूषण
 प्रविश्य निलयं नीचः स्त्रीधनादिकमीक्षते । किञ्चित्सङ्गमासाद्य पद्मचक्रः सपङ्क
 स तां धृत्या गुणं नीचः सद्य एव विपीडति । दोषं संभोतुमाप्नोति शतकृपो मयेत
 शुभमिच्छन्निर्जं प्राप्नो नीचेभ्यो नहि निश्चयेत् ।

क्षणमेकमपि प्राप्नो नीचेभ्यो नहि निश्चयेत् ॥ १०५ ॥

आदमेकमपि प्राप्नो नीचैः सह न गच्छति । विभ्यासपचनं नीचः मद्यपय विपीडति ।
 तेन सा भोतुमाप्नोति भोतुमायाति यद्वतः । ततः समयमासाद्य प्रकाशयति शोद्धसन
 नस्येकं वचस्त्वेकं कर्मैवेकं यत्तत्प्रमत्ताम् । मनस्यग्यद्वयस्यग्यत्कारण्यग्यदुपुगात्मनाम्

विपत्त्यां येन हस्तेन नयेत्पादरजः खलु । शिरःकृन्तति तेनैव स्यामिन् प्राप्य सम्पदम्
नूनमेव प्रभुं प्रप्तिं वशयां नृपराजयः । ततमप्युदकं पक्विं सद्यो निर्वाणतां नयेत् ॥
इति सञ्चिन्त्यमनसा तेन क्षमापतिवृत्तुना । प्रवेष्टा नष्टवेष्टोऽसौ निरस्तो द्विजसत्तम !

ताभ्यां ह्यभ्यां तदा विप्र सुगेन स नृपात्मजः ।

किञ्चिन्कालं तत्र ताभ्यां शोकश्याधिविपरिजितः ॥ १५१ ॥

ताभ्यां सुलोचतायां तु माधवस्य महात्मनः । शनं पुत्रा जयन्त्यांच्छेदने जहिरे सुताः
माधवस्य सुतान्तेऽपि शत्रुशास्त्रविदुक्तमाः । यमुदुः सयन्तोक्तानां प्रीत्ये धर्मतत्पराः
जन्मान्तरोपरार्जितया विष्णुभक्त्या च सहृतः । एकदा चिन्तयामासमनसासचमाधवः

कोऽहं कस्मात्समायातः कस्य वा केन निर्मितः ।

भूयः ॥ च समिप्यामि कुत्र वा स्थास्यते मया ॥ १५२ ॥

विपवं भुञ्जतो जन्म विना पुण्येनमे गतम् । तस्माद्विप्राण्येवमग्नंकोऽत्र मामुदरिष्यति
संसारेऽग्निञ्जनु प्राप्य येन नाराधितोदरिः । भाग्यघातां स विधेयस्यधर्मवद्विष्यतः
भूयोभूयो मयेज्जगम भूयोभूयोऽपि पश्यता । संसारोऽयमत्र सर्वःकलेशदो भोग्यो महान्
विष्णुभक्तिविनाशमयाज्जगममृत्युनिपातजम् । मनोऽयमकलं त्यक्तवाकःरिप्याम्यग्नं हरेः
एतद्विचिन्त्य मनसा विभ्रम्य च मुहुर्मुहुः । विभ्रममाणमाहूय तस्यैवमिदमवर्षात्
विभ्रमर्गमहाबाहोऽमयं विष्णोः शिरामयीम् । प्रतिमां देहिनिर्मायगर्वाकाशज्जगदाम्
तस्यादेशात्ततो विप्रं गित्तिना विभ्रमर्गम् । प्रतिमां विनाशेनमहाविष्णोः गित्तिनामयी
नर्षात्रनीरद्वयामा पुण्डरीकजिभेक्षणा । गद्गदवगदद्वयप्रधागिप्सी च वतुर्मुखा ॥ १५३ ॥
नृत्सीसस्वर्तोयुता वनमान्ताविभूतिना । समस्तलोकपेदुंक्ता भूतिना सर्वभूतयैः ॥
विविधमण्डपैः तां च सन्वाप्य प्रतिमां हरेः । स पृष्ट्वा कर्तुंमारेमे कामदां वज्रपाणिर्नम्
नस्मिन्नेवाऽन्यदे विप्र गृह्णाति द्विजोत्तम ! हारं प्रतिदिनं यच्छेदयिष्येऽजितं स च
प्रातश्चारां स्वयं भूषा पुष्पोत्तमाङ्गनादिकम् । मार्गहोमो च विप्रैः लभोऽनेनलभ्यः
छाया गद्गादिगन्धिरे वृत्ता पञ्च महापद्मन ।

विगत्यैव पृष्ठरेऽपि मुमुक्षोः सुखम् ॥ १५४ ॥

तस्मिन्नेवदिनेनस्या भविष्यसप्तमुत्तमम् । तयाऽऽकर्ण्य मया तत्रप्रेरितं साङ्गुलीयकम्
 मम पत्रं समालोक्य साङ्गुलीयकमुत्तमम् । साऽपि तत्पृष्ठपत्रेषु यत्निलेख तदुच्यते ।
 श्रीत्रिविक्रमदेवस्य पुत्रो विद्याधराद्वयः । पिता तस्मै विवाहेन मां प्रदाम्यति सत्तरे
 भयाऽधियासनं कर्मणो विवाहो मम ध्रुवम् । भयाऽप्युपायं वक्ष्यामि येन प्राप्नोति मां भवत्
 पामयाहुः समुद्रभृत्यस्थिताऽहं परसम्पुष्पी । यस्तु शक्नोति मां नेतुं स मे भर्तानर्तरा-
 विनिश्चय पत्रं सा कन्या गन्धिन्यास्तत्करे ददा ।

गन्धिन्या च तया दत्तं तत्पत्रं महामुत्तमम् ॥ १३१ ॥

तत्सङ्केतं प्रचेष्टेन संधृत्य मम सम्पुष्पे । हयमारुह्य सा नीता तत्राऽहं निद्रया जित-
 मनया व्यग्रया तत्र पुनस्तत्प्राप्तिहेतवे । तदाय जागरं मदः शृणुष्याऽत्र विधानतः ।
 इत्युत्वात्वाऽस्य रक्षार्थं नियुज्य पदगान्धर्वहन् । विहस्याऽन्तःपुरंगत्वा सा कन्या पुराणार्क-
 ततो विधृत्य खोद्येयं नानालङ्कारभूषिता । स्वदासीं प्रेषयामास तमानेतुं नृपान्मज-
 तदाज्ञया समागत्य ततो नृपतिनन्दनः । ईशां चक्रे च तां साध्वीं लक्ष्मीमूर्तिमतीं
 सा च कन्या समुत्पाय सुवर्णासिततो द्विजः ॥ वयन्दे वरणी तस्य पुलकाक्षिनविग्रह-
 ततो गान्धर्वविधिना सराजतनयः सुधीः । अङ्गीयकार तां कन्यां तत्रैव प्राप्तकौतुक-
 तत्प्रेमवार्त्तापामिः संसक्तो नृपनन्दनः । तत्रैव तां निशां नित्ये कुर्वन्केलिं तया सह
 अथ प्रभाते विमले सा शृंगीलोचना सती । आदितः सर्ववृत्तान्तं कथयामास माधवम्

ततः सुलोचना साध्वी जयन्ती तां नृपात्मजाम् ।

माधवं च समादाय सुप्रेणस्य सभां ययौ ॥ १४१ ॥

तां कन्यां स नृपः श्रुत्वा हर्षितो माधवाय वै । सुलोचनां जयन्तीं च विवाहेन ददौ ततः
 तस्मै तु रीतिकतयेन स राजा धर्मतत्परः । सुप्रीतो निजराज्यायै ददौ स्वर्णशतानि च
 ततो विचित्रभाषासं निर्माय स नृपात्मजः । तस्मिन्पुण्यतमे तीर्थे चकार वसतिं द्विज-
 तत्रान्तरे प्रचेष्टं तं कारागारनिवासिनम् । सभां समानीय ततश्चित्तयामास माधवः
 अयं पापमतिः धूरः स्वामिविश्वासपातकः । शत्रूणां प्रचरो मूढो रक्षणीयो मया न हि
 पालितोऽपि ; प्रसादयन्मोजनेः । शत्रुकर्म करोतयेव रामयं प्राप्य निर्दयः ॥

हरे विष्णो दैत्यजिष्णो नारायण कृपामय !। संसारसागरे घोरे पतिनं मां समुद्रया
ततो हर्षाग्माधवोऽसी प्रक्षाल्य चरणौ हरेः । भूमौ निपात्य सर्वार्ङ्गं जगद्माधवोहरिम्

माधव उवाच ।

गोविन्द परमानन्द मुकुन्द मधुसूदन !। त्राहि मां पापिनं कृष्ण! यतस्त्वं सर्वपापहा ॥
इतिस्तोत्रं तस्य श्रुत्वा भगवान्भक्तवत्सलः । परमां प्रीतिमासाद्य तमित्याह्वयत्स्वयम्

धीमगवानुवाच ।

घरं घरय भो वत्स माधव! क्षत्तिर्ययम् !। ब्रह्मत्वं वा शिवत्वं वा शक्तत्वं वा किमिच्छसि
माधव उवाच ।

सर्वमेव मया प्राप्तं जगदीश! न संशयः । दैवतैरप्यदृश्यं त्वां पश्यामि घरदं प्रभुम् ॥
भुक्तिं मुक्तिं धनेश्वर्यं दातुं सर्वं मयान्वृतम् । प्रमो'न भक्तियोग्योऽस्मि भक्तिमेव प्रयच्छमे
धीमगवानुवाच ।

तव भक्त्याऽनया घत्स ! प्रीतोऽहं नाऽत्र संशयः ।

किमस्ति घन्तु यद्वत्त्वा तवाऽऽनृण्यं भजाग्रहम् ॥ १६९ ॥

सुत उवाच ।

इत्युक्त्वा परमप्रीतः प्रसार्य चतुरो भुजान् । तमालिङ्गितयान् विष्णुः पितापुत्रमिव द्विजं
धीमगवानुवाच ।

भालिङ्गप्रभायेण तवाऽऽनृण्यं गतोऽस्म्यहम् । सर्वमेव शुभं भद्रं भविष्यति न संशयः
श्यामिना प्रतिमाघरसं! क्रियायोगेन सर्वदा । पूजिता मम तेन त्वां नेष्याम्यहं तनुमनि
प्यास उवाच ।

इति दत्त्वा घरं तस्मै चतुर्मिर्दोषबाहुभिः ।

भूय प्राप्तेः समालिङ्ग्य तत्रैवाऽन्तर्यामिन ॥ २०१ ॥

ततस्तान् प्रतिमा विष्णो सशरोमाधरमन्त्रा । भारधयामाममक्त्या विद्यायोगैश्चतुर्भुजैः
स भुक्तवासकन्यन्मोगान्चतुर्भुजैश्च समन्वितः । गङ्गायां मृत्युमासादसशरोमे'ष्टमानपात्र
पठति हरिचरित्रं पुंस्तमज्यायमेनं स बभूव दुरितघातिर्ययं भिभिः सर्वभक्त्या ।

गन्धर्धूपैश्च नैवेद्यैस्तामून्नेधूपैर्धूपकैः । गतिवायैः प्रयत्नैश्च मन्यपादैः सुशोभनैः
प्रदक्षिणैर्नमस्कारैश्चरैश्च सप्तक्षिणैः । निरामिषैर्हविष्यैश्च फलाहारैश्च सत्तम ॥ १७३ ॥
नमोनागायणापेतितपेत्क्षणवपूर्यकम् । अष्टाक्षरं महामन्त्रं सर्वकामफलप्रदम् ॥ १७४ ॥
एवमप्यसहस्राणि महाविष्णोः परात्मनः । चकार परया भक्त्या स पूजां सर्वकामदम्
तस्य भक्त्या ततस्तुष्टः सर्वदेवगिरोमणिः । आविर्भव भगवांस्तुलसीकुसुमप्रभः ॥
आविर्भूतं हरिं दृष्ट्वा सदातो माधवस्ततः । शिरसा भूमिमालिङ्ग्य चन्द्रे चरणां हरो

माधव उवाच ।

नमस्ते देवदेवाय नमस्ते परमात्मने । परेशाय सुरेशाय नमस्ते ज्ञानदायिने ॥ १७५ ॥
नमस्ते परमानन्द पुरुषोत्तम वेशव ! । नमस्ते पद्मनेत्राय कमलापतये नमः ॥ १७६ ॥
नमस्ते बहुरूपाय नीरूपायनमोतमः । विचिन्त्याया विचिन्त्याय दृष्ट्यादृष्ट्याय चै नमः
नमस्त्रैलोक्यनाथाय लोकपित्रे नमोनमः । नमस्ते ज्ञानगम्याय नमस्ते सर्वशायिने ॥
कंसारये नमस्तुभ्यं नमस्ते कैटमारये । मधुहर्त्रे नमस्तुभ्यं विघात्रे च नमोनमः ॥

येन त्वयोद्धृता वेदा मीनरूपधरेण चै ।

गम्भीरगम्भीरनिधेरम्भोऽभ्यन्तरात्महं मजे ॥ १८० ॥

येन त्वयोद्धृता पृथ्वी सशैलपनकाजना । कूर्मरूपधरेण येन तस्मै तुभ्यं नमोनमः ॥ १८१ ॥
घाराहमूर्तिना येन धरणी धरणीपते ॥ उद्धृता निजदन्तेन तस्मै तुभ्यं नमोनमः
नृसिंहमूर्तिना येन त्वया दैत्यो विदारितः । हिमपकशिपुः कुडस्तस्मै तुभ्यं नमोनमः
बलियक्षस्तथा ध्वस्तो येन वामनरूपिणा । तस्मै तुभ्यं नमो देवकाश्यप्यादानकारिणे
पितरस्तर्पिता येन त्वया क्षत्तिप्रशोणितैः । कार्तवीर्यां हतो येन तस्मै रामाय नै नमः
रावणो निहतो येन कौसल्यासुनुना त्वया । मारीचः कुम्भकर्णश्च तस्मै रामाय नै नमः
प्रलम्बो निहतो येन रेवतीपतिना त्वया । कालिन्दीभेदिने तुभ्यं तस्मै रामाय नै नमः
वेदा विनिन्दिता येन विलोप्य वसुधैस्तनम् । सङ्ग्रेषेन त्वया येन तस्मै बुद्धाय नै नमः

म्लेच्छाश्च विहिता येन युगागते कल्बिमुत्तिना ।

सर्वलोकहितार्थाय तस्मै नमो नमोनमः ॥ १८२ ॥

अत्रैव शृणु विप्रैः ! इतिहासं पुरातनम् । यस्य ध्वजमात्रेण गङ्गादेवी प्रसीदति
मासीत्यत्रेतायुगे विप्रो धर्मस्यो नाम धार्मिकः । शाल्लोदाल्लोदयायुक्तोपेदयेदाङ्गुल
सत्यवादी मोघहीनो हिंसाहीनोज्ज्वेलिन्द्रियः । मयंभूतहिनैर्वा न योगाभ्यासगत
संसारसागरं तप्तुं स विप्रो घैष्णवो जनः । पूजयामास देवेशं क्रियायोगेन के
कदाचित्प्राप्य पुण्याहं स न विप्रर्मो द्विजः । जगाम जाह्नवीतीरं मुमुक्षुः श्रान्तः

तत्र गङ्गासम्मि श्रान्त्वा कृत्वा च तर्पणादिकम् ।

गृहं गतुं मनश्चक्रे गङ्गासम्म चर्चरीं पश्यन् ॥ १८ ॥

नस्मिन्काले ततो विप्रः पेश्योदयकगङ्गायः । कृत्वा घातित्रयमायाति सवद्रे-विदूरे
नरूपैक किदूरो विप्रः कालकल्यतिस्मृतः । दण्डद्वयेन समायातो विहितानिन्द्या
मयवर्मधमधान्तस्तस्य गद्यकस्तस्य च । सुप्यारैको वरीयर्धं पथि प्राद्वणमस्तस्य
पथि स्वपत्नं तं दृष्ट्वा कालकलरो वृत्र भक्तः । दण्डेन नादयामास बहुधाऽऽपन्ननि
नदण्डाघातजनितकोपेन वृत्रभेजः सः । विद्यालाभ्यामुत्तुङ्गलाभ्याममुत्पाद्यविद्या
नदुत्तुङ्गवनिर्मिषयशाः स गतरोचकः । तस्याध्विनि दयायुक्तो धर्मस्यस्त्वयितो
तत्र कर्जास्यमादाय मुलसायकमुत्तमम् । गङ्गासम्म जाह्नवीदेवैः शिखोऽसीतेनर्षः
गतयाणं समालोक्य स विप्रः परमायंयिषुः । विस्मिन सवद्रे गतुं मनश्चक्रे द्विजो
धय गच्छत्यध्वि प्राक्तो गङ्गाकामानि चर्चयन् । यमदूताददृशां देवैकोटिकोटिकस्य

उग्रैकपादाः केविष्य केविष्यिष्ठं कयापयः ।

केऽपि केऽपि प्लिष्टकलां केऽप्येकत्रयकापला ॥ १९ ॥

केविष्यप्लिष्टकलाभाप्लिष्टत्रिहायकेननः । अष्टदन्ता केऽपि केऽपि केऽपि दन्तविद्वि
केऽपि शोचिनपासामित्तिसगर्भकेशराः । विमुक्तकेऽपि केऽपि केऽपि वक्रकेशविद्वि

केऽपि केऽपि तया तया केऽपि निर्भिन्नकलाः ।

केऽपि अर्द्धतिलदूताश्च अर्द्धाण्यर्धैः शिखीमुखैः ॥ २० ॥

निवृत्ताङ्गुलिदन्ताश्च दुन्दुवातीभवाऽपि । अष्टदन्तो भवता केऽपि पञ्चदन्तकाश्च
पथं भूतभ्रमरेण शालादित्येव द्विजोत्तमः । गङ्गाददृशं दर्शनं दृष्ट्वा तदा

इह जगति न भुगता सर्वभोगांस्ततोऽन्नेत्र तन्निमग्नः प्रीयामुदेत्य
इति धीमात्रो महापुण्यं पञ्चपञ्चाशत्माह्वयं संहितायां क्रियायोगप्रारम्भे
सागरराक्षसमाहात्म्यवर्णनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः

गङ्गामाहात्म्यम्

ध्रुव्यास उवाच ।

भूय एव प्रवक्ष्यामि गङ्गामाहात्म्यमुत्तमम् । यच्छ्रुत्वा मानवाः सर्वे सर्वान् कामजवापुषु
येन नाचरितं क्षान् गङ्गायां लोकमातरि । भालोक्य तन्मुखं सद्यः कर्त्तव्यं सर्वदर्शनम् ।
प्रमाते यः स्मरेद्भक्त्या गङ्गा इत्यक्षरद्वयम् । तस्य नश्यन्ति पापानि समो वेदरूपो देवोऽपि
न दृष्टा येन सरितां प्रवरा जह्नु कन्यका । तस्याऽप्राह्मण्ये सर्वाणि वज्रादिसंस्त्रिानि च
शरीराणि परित्यज्य गङ्गास्नानं प्रकुर्वताम् ।

गात्राण्यायान्ति पापानि गङ्गास्नानमकुर्वताम् ॥ ५ ॥

अहोचित्रमहोचित्रमहोचित्रमिदम् पुनः । पतन्ति नरके मूढा गङ्गानासि स्थिते मतिः ।
शिरसा यो वहेद्भक्त्या गङ्गाम्भकणिकामपि । स मुच्यते महापापैर्ब्रह्महत्यादिभिर्मित्र
ललाटे दृश्यते यस्य गङ्गासंकेतमुत्तमम् । स पुण्यात्मा जगत्सर्वं पुनाति नाऽत्र संशय
गङ्गातीरात्समायन्तं यः परयेत्परमादरात् । सोऽश्वमेधसद्वस्त्रस्य फलं प्राप्नोति मानव

सर्वे महात्मानस्तुलसीमाल्यभूषिताः । स्फुटवज्रपलाशाक्षा बलिजो गरुडध्वजाः ॥
 तस्मिन्मयं यूपं मयूरगलतुन्दराः । शङ्खवक्रगदापद्मधारिणश्च चतुर्भुजाः ॥ ५२ ॥
 [यमीदृशाः सर्वे सखेलस्रगसंयुताः । इमं पातकिनां श्रेष्ठं कथं वा नेतुमिच्छथ ॥

विष्णुदूताञ्जुः ।

सर्वे विष्णुदूताः पुण्यात्मानमिमं नरम् । नेतुमत्र समायाता यैकुण्ठं प्रति सम्प्रति
 श्रीभगवद्भक्तं स्वजनं गतकल्मषम् । मुञ्चताऽऽशु यमप्रेष्या यदि जीवितुमिच्छथ ॥
 स्तेषामिदं वाक्यं श्रुत्वा सर्वगतं द्विज ! । कोपायदुक्तमस्माभिस्तदाकर्णय कथ्यते
 । पापी दुराचारो ब्रह्महत्यासहस्रहृत् । हन्यस्त्वेव गोघ्नश्च मित्रघ्नश्च दुराशयः ॥
 प्रमाणहेमानि हतानि सुबहूनि च । परदारो हता निन्वमनेनाऽनिदुरात्मना ॥ ५८ ॥
 टिकोटिस्तस्मादिषु जन्तूनां विष्णुकिङ्कराः । कृताश्च बहुधाहत्या स्त्रीहत्या च तथैव च
 । न्यासापहरणं स्वमातृगमनं तथा । गोमांसमक्षणं चैव चकार प्रतियामरम् ॥ ६० ॥
 हिंसाकृताऽनेन दाहश्च परवेश्मनः । समायां परनिन्दां च विधवागर्भपातनम् ॥ ६१ ॥
 प्रायान्तमतिथिं घनलोभेन सत्तमा । अहस्सुनिशितैः खट्वैर्निशायां यवनोपमः ॥

एतावन्त्यानि पापानि महान्त्यगणितानि च ।

अकार नीचो मूढोऽसौ नालयमात्र शुभायहम् ॥ ६३ ॥

आदयं महापापी नीयते यातनायहम् । ज्ञेया हि पापिनोदण्ड्या धर्मगजस्यसत्तमा
 रं ये देवदेवस्य दूता भगवतो यदि । तदा कथमिमं नेतुं पापिनां धेष्टमिच्छथ ॥ ६५ ॥

विष्णुदूताञ्जुः ।

शङ्खः सन्ध्यामैथोर्लोकोऽपिनास्त्यत्रसंशयः । दण्ड्यापातकिन सर्वजीविनाधिपनेः सश
 यं पापविनिर्मुक्तो गङ्गाशीकरसेवनात् । तस्मादेनं धयं सर्वे नेष्यामो हरिमन्दिरम्
 चत्तिष्ठन्ति देहेषु पातकानि शरीरिणाम् । गङ्गाभर्ताकरापावप्रसृशन्तिमुदुर्लभाः
 न्द्रैककलया सर्वं निमिरं हन्यते यथा । गङ्गाभर्ताकरेणाऽपि पातकं हन्यते तथा

गङ्गानामानि संस्मृत्य पापी मुच्येत पातकान् ।

साक्षात्तत्सलिलं स्पृष्ट्वा मुच्यतेऽत्र किमुदुतम् ॥ ७० ॥

नयलभ्य नर्ता धैर्यं स विप्रो हस्तिमकिञ्चुत् । इत्यंशुच्छन्मधुरया गिरा तान्यमकिङ्कुरात्
धर्मस्य उवाच ।

यूयं सर्वे महावीरा ज्वलत्पावकलोचनाः । कृता तथापियुष्माकमियं केनाऽपि दुर्गतिः

यमदुताकुलु ।

मदृता घयं सर्वे यमात्राहारिणः सदा । सद्गुणोऽयं द्विजात्माकं सुमहान्कदनीदयः
धर्मस्य उवाच ।

यमद्विताऊचुः ।

यं मुञ्च हि जघ्रेष्ठं वृत्तान्तं सकलं शृणु । यथाऽस्माकमिदं दुःखं यभूवाऽन्यन्तदुःखम्
तोऽसौ वृषेण शृङ्गाभ्यां फालकल्पो विदारितः । तनेतुं धर्मराजेन प्रेरिताः किङ्करावयम्

नाऽऽज्जमा वयं सर्वे समस्तायुधपाणयः । यदुध्यातं पापिनं श्रेष्ठं हेतुमत्र समागतं
मयाऽसौ प्राप्तकालश्च कालकपोदुराशयः । वृणेण हेतुभूतेन विद्यानाम्नां विदारितं

सद्येन त्वया सत्र गङ्गापानीयसीकरेः । सितः पातकिनां श्रेष्ठो गङ्गातामानि जल्पता
 दाम्भः कृष्णसेकैर्गतकामयमप्यमुम् । यदुद्या याशैर्द्वन्द्वं मेतुमुद्यता हि यदा वयम्

तुं तमपि देयेशः शरणागतिपालकाः । श्यदूताब्देयमास महापद्मपराभमान् ॥४॥
केऽपि ह्यः समागत्य ततो नारायणाश्रयाः ।

केऽपि दूताः समानस्य ततो हरिविजयः ।
सकोपाः प्रादुरित्यसमागच्छि माह्वयसत्ताम् ! ॥ ४३ ॥
-विष्णुदत्ताक्षः ।

॥ भवन्तो महात्मानः कथयन्तं महाशयम् । बहुमानयन् वादीन्युपमा कथं विदुः ॥

संघस्याऽऽयुक्तदूताम् । तैः संघाद्विहिताः कृत्यिणः ॥ ५४ ॥

पुनराजिर्जयं कृत्वा सर्वे प्राजाणिपत्यं च । शूरान्वा पाणिनाभेन प्रतापेन ।

त्वन्समाध्मुर्धिलनोविष्णुकिङ्कुराः । अधच्छित्त्वाद्विजध्रेष्ठं कालकल्पस्यवन्धनम्
ने तं समारोप्य जग्मुर्भगवतःपुत्रम् । गङ्गाशीकरसेकस्य प्रभावेणैव सत्तम ! ॥

जगाम हरिसालोक्य कालकल्पोऽतिपातकी ।

स्थित्वा कल्पशतं तत्र भुङ्क्त्वा भोगान्मनोहरान् ॥ ६४ ॥

भ्रातास्य तत्रैव परं मोक्षं गमिष्यति । गङ्गाप्रभावेऽस्माकमेतद्दुःखं गत प्रभो ! ॥
छ ब्राह्मणो भद्रन्ते सुप्रीतो निजमन्दिरम् । ह्युच्यथा यमदूतास्ते ययुर्यमपुरं द्विज !
एष्व स धर्मस्वः प्रीतो गङ्गातटं ययौ । गङ्गायां स्नानमाचर्य सर्वलोकस्य मातरि ॥

यद्वाञ्छतिः स विप्रस्तां तुष्टाय परमेश्वरीम् ॥ ६८ ॥

धर्मस्य उवाच ।

गङ्गे ! समस्तजगदम्ब ! चलत्तट्टेऽनङ्गादिचाक्षतगमस्तकपुष्पमाले ! ।

कंसारिच्छादचरणद्वयरेणुहन्त्रि ! भक्त्या नमामि दुरितक्षयकारिणीत्वाम् ॥

मातः समस्तमुखदे ! प्रवरे नर्दीनां व्यासादिविप्रचयगीतगणे शुणादये ! ।

संसारोत्थमहार्षचमभ्यर्चनैके ! धन्दे तवाङ्घ्रियुगलं दुरितापहारि ! ॥ १०० ॥

यस्यास्तत्त्वाऽम्बुकणिकामपि जह्नुकस्ये ! सीदासनामनृपतिर्द्विजकोटिहन्ता

सस्याप्य मुक्तिमगमत्सुरैरलभ्या ता त्वां नमामि शिरसा वरदे ! प्रसीद ॥

नारायणाच्युत जनार्दनरुष्णरामगङ्गादिनाम गदतो मम देवि ! मानः ! ।

ससागपानकनिवारिणि ! देहपातम्वद्वारिणीह भवतु त्वदनुग्रहेण ॥ १०२ ॥

किम्वा तपोभिरलिलेश्वरि ! किं जरैषां दानैश्च किं तुग्गमेधमुपैश्च किम्वा

त्वध्रीरक्षीकामयाप्य सुरैरलभ्यां मुक्तिः प्रजगति मनुजा अनिपायिनोऽपि ॥

स्वाहात्वमेव परमेश्वरि ! या स्यधा त्वं गीर्षाणवृन्दं किन्लोकसुनृनिहेतोः ।

सत्त्वं रजस्तमइतित्रिगुणस्वरूपो सृष्टिम्यतिप्रलम्बकारिणि ! नीमितांत्वाम्

धत्ते ललाटफलके तव संवत्तं यः पुण्ड्रं च देवि ! रुडं रोरुचक्षुः सदैव ।

त्वन्नामसर्वरूपाय वदेद्य मत्तया तत्पादरेणुरसिलोऽस्तु मर्मव मूर्ध्नि ॥

त्यद्रोवति प्रिययोगे ! वसतिं विनाय पीत्वा च वारि तत्र पातकनाशकारि

शीतमप्युदकं गङ्गां बद्धिवत्पापकानने । यथाम्रिवत्पद्मवने शीतं तोयं च दाहकम् ॥३१॥
 नस्मादयं पुण्यकर्मा द्वितीयद्वयं केशवः । गच्छेच्च श्रमनप्रेष्या यदि कल्याणमिच्छय ॥
 नेपां केशवदूतानां श्रुत्वाऽस्माभिरिदं वचः । भूय एव निरुक्तं यद्विहस्योच्चैः शृणुष्वतत् ॥३२॥
 अहोन्नित्रमहोचित्रमयं कल्पपमन्दिरम् । गङ्गात्मःसेयनादेव विमुक्तः सर्वपातकैः ॥३३॥
 स्यहस्तोपार्जितकर्म शुभं धाय दिवाऽशुभम् । नाऽभुक्तयामुच्यते मर्त्यैः कल्पकोटिशतैरपि
 यमाज्ञया नेतुमिमं धर्मं सर्वे समागताः । कस्याऽयं वचसाऽस्माभिस्त्यज्यते पापिनां वरः

विष्णुदूताञ्जुः ।

यूयं पापधियो नूनं विवेकपरिवर्जिताः । युष्माभिर्जह्नुकन्याया न ज्ञायन्ते यतो गुणाः
 कार्यं वेदे निषिद्धं यत्तत्पातकमिति स्मृतम् । यद्वेदसम्मतं कार्यं तदेव धर्ममुच्यते ॥
 देवो नारायणः साक्षात्स्वयम्भूरिति शुभ्रम् । यथा विष्णुस्तथा गङ्गा गङ्गैव सर्वपापहा
 हरी प्रसन्ने पापानि कुत्र तिष्ठन्ति देहिनाम् । जन्मान्तराजितैः पापैर्गता यूयमिमो गतिम्
 अयाऽपि पापकर्माणः किमर्थं पापमिच्छथ । गङ्गानिन्दाकरायूयं विष्णुनिन्दाकरास्तथा

अतो युष्मान्दुःखिष्यामः पापिनश्चकारया ।

इत्युक्त्वा विष्णुदूतास्ते कोपादरण्यलोचनाः ॥ ८२ ॥

चक्रिरे समारम्भमस्माभिः सह सत्तम ॥ जीवेशदूतादहम्यस्तामिति प्रोयुञ्जते कदा ॥

भूयोभूयो यदन्तोऽस्माभिजघ्नुधक्त्रधारया ।

इत्युक्त्वा विष्णुदूतास्ते सहमामेऽत्यन्तदारुणाः ॥ ८४ ॥

सर्वे शङ्कान्तमावधुः सहसा हृष्टमानसाः । ततोऽस्माकं सिंहनादैः पयोवस्तनिर्गता
 कोदण्डानां च विस्तारैर्व्यातां विप्रजगत्प्रभम् । अप्यवृषी शिलागिध तथामर्षतद्विनि
 भस्माभिर्विष्णुदूतास्ते घाणेश विवलीकृताः । अपि विमिम्बिरादैर्वावाणैश्च परिघैस्तथा

— ८४ — अकिञ्चित्कृतं विनिर्गतां विनिर्गतां विनिर्गतां

तमिदं स्तोत्रं त्रिसन्ध्यं पठेन्नरः । तस्याऽहमपि सन्तुष्टादास्यामि मुक्तिमुत्तमाम्
व्यास उवाच ।

त्वा परं तस्मै सा देवी भक्तवत्सला । धर्मस्वनाम्ने विभेन्द्र ! तत्रैवाऽन्तरर्षीयत
विप्रो वरम्प्राप्य कृतकृत्यश्चाऽभवत् । गङ्गारोधसि तत्रैव तस्थौ विप्र ! मनोरमे ॥
हालेन महता विमले जाह्नवीजले । सुखमृत्पुं समासाद्य जगाम पदमुत्तमम् ॥
कल्पोऽपि पापात्मा सिद्धो गङ्गाम्बुशीकरैः । प्रातया नुत्तमं मोक्षमन्येषां का कथा द्विज !
पृथ्वाऽपि गाङ्गेयं जलं स्पृष्ट्वा फलं भजेत् । स्पृशतां भक्तिभावेन किं भवेन्न हि धेनि तन्
सम नास्ति तीर्थं भूयो भूयो भयोच्यते । यदम्बुकणिकां स्पृष्ट्वा परमं धाम लभ्यते
ये भक्तिभावेन सद्द्विरायाः स्पृशन्ति पाथः कणिकामर्षाद् ।

ते यान्ति नूनं पदमच्युतस्य पार्श्वमुक्ताः सकलैर्महोदयैः ॥ १२८ ॥

श्रीपादो महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां क्रियायोगसारखण्डे गङ्गा-
शीकरमाहात्म्य नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः

गङ्गामाहात्म्यवर्णनम्

व्यास उवाच ।

नवं श्यामि विभेन्द्र ! गङ्गामाहात्म्यमुत्तमम् । गङ्गाकणामुधापानं बुद्धमुक्तिवदाञ्जलि
त्वं दत्तं तेन सद्यं तेन सर्वे मत्ताः कृताः । तेन प्रयुजितो विष्णुर्यद्वकिर्मोष्ममासि ॥ २ ॥
गङ्गायां धर्मकर्मणि क्रियन्ते यानि कानि च । भक्षयानि भवन्त्यस्य तानि सपांजि त्रैमिने !
रहन्तं जनमालोक्य गाङ्गेयानि जलानि च । भनरागच्छेत्समुत्थाय सोऽभ्यमेध स ह्यत्र
पङ्खाजलेष्वायत्रेण यो नोत्तिष्ठति भवितुः । पशुता शाक्यनी तस्य जन्म जन्मनि त्रैमिने !

स्मृत्या च नाम तत्र धीविरसं च दृष्ट्वा संसात्पन्नहरेः मम जानु जन्म ।
 नाकं शुभे सुमहद्गुहसिता मनुष्याः कुर्यन्ति भीतिनिर्दुर्गमवर्त्म मत्वा ।
 व्यथेय सा किल धनोऽमृतदे ! त्वदीयं सौपानभूतमदकं त्रिदिवप्रयाणे ॥ ९ ॥
 पापानि रोगनिकराश्च शरीरदेहे निष्ठन्ति तावदभिलेभ्वरि ! मुक्तिदात्रि !
 कुर्यन्ति यावदमलेषु तपोदकेषु छानं नहि त्रिपद्यते ! सर्गितां प्रधाने ॥ ८ ॥
 यस्यास्नयाच्युतधिरिच्छिशिवादयोऽपि शकादिदेवनिकरा प्रजितुं महिष्णाम्
 गारं परे परममोक्षपदप्रदात्रीं तां त्वां वदन्ति तटिनीमिति केऽपि मोहात् ॥
 गङ्गे ! समस्तसुखदायिनि ! किञ्चिदेव जानाति ते पशुपतिमर्गवान्महत्पम्
 यस्मादसौ सुमनसां प्रयरोऽतिमक्त्या धत्ते सदैव शिरसा जदीश्वर्यं त्वाम्

गङ्गेदेविजगन्मातः ! प्रसीद परमेश्वरि ! ! परिपादि नमस्तुभ्यं रक्ष मां सेवकं स्वकम् ॥
 परब्रह्मस्वरूपां त्वां सर्वलोकैकमातरम् । शक्तौमिकिमहं स्तोतुं श्रान्तचित्तोऽत्र मोक्षदे !

व्यास उवाच ।

इति स्तुता जगद्धात्री तेन विप्रेण धीमता । आविर्यभूय सहसा गङ्गामूर्तिमती द्विज ! ॥
 ददर्श पुरतो गङ्गां द्विभुजां मकरासनाम् । कुन्देन्दुशङ्खधरतां सर्वालङ्कारभूषिताम् ॥

तां दृष्ट्वा पुरतो गङ्गां गङ्गा गङ्गेति कीर्तयन् ।

वचन्दे चरणौ तस्याः शिरसाऽऽलिङ्ग्य मेदिनीम् ॥ ११५ ॥

मोहयन्ती स्मिता लोकैः सुप्रीता परमेश्वरी । तमुवाच ततो विप्रः वरं वृण्विति जैमिनेः ॥

धर्मस्य उवाच ।

मातस्त्वत्सलिलस्पर्शाद्ब्रह्महाऽपिबमोक्षमाक् । प्रयात्यद्दृश्यते साक्षात्सार्वभौमपुत्रं मम
 तथाऽप्येकं वरं याचे त्वग्रीरे परमेश्वरि ! ! मृत्युर्भयनु मे देवि ! त्वन्नाम स्मरतो म-

मया कृतेन स्तोत्रेण यस्यां स्तौति सदैश्वरि ! !

सोऽपि भुक्त्वाऽपिलान्कामानगते याम्यनि सन्नमिम् ॥ ११६ ॥

गङ्गोवाच ।

अतयाभवतो भक्त्या सन्तुष्टाऽस्मि द्विजोत्तम ! ! शीघ्रं ते पुनरायं सयं भविष्यति नमः शय

गवाञ्छक्रो नानालङ्कारभूषितः । कीडागृहं ययौ कामी युवत्या पद्मगन्धया
 रसज्ञा सा सम्प्राप्तनवययीवना । नानारसप्रदानेन स्वकार सुरसम्प्रति ॥२६॥
 स्वर्णपर्यङ्कु तस्याः शिशुमृगीदृशः । प्रीतः पादतले त्रिष्णुस्वास स्मरभोहितः
 स्वयं शक्नो निर्माय स्वर्णवीटिकाम् । ददाति परमप्रीतस्तद्गुणाद्दृष्टमानसः
 ॥ काले तु पीलोमी वरसुन्दरी । भूषणैर्भूषिता सर्वैः स्वयं तद्गृहमाययौ ॥
 वेद्यं शक्नो सर्वदेवाधिपं प्रभुम् । भूशं युकोप पीलोमी प्राहेति च सुलक्षणा ॥
 शब्दुवाच ।

रे कान्त ! त्वं समस्तसुराधिप ! मम दासीस्वनपायै ददासि स्वर्णवीटिकाम्
 तद्ग्राह्यः सर्वे शिरसा खण्णोतव । त्वं कथं पद्मगन्धया दास्याः पादतले प्रभो !
 हेमन्ता त्वं समस्तसर्वविन्द्रभो ! कथमेवंविधं कर्म करोष्यत्यन्तकुत्सितम्
 तन्त्रे ! हे दासि ! दूरं पयिज । त्वमीभ्वरी च पर्यङ्के शक्नो पादतले तव ॥

ध्यास उवाच ।

तासाध्वी पीलोम्या बहुधाततः । उवाचपद्मगन्धासा क्रोधादितिषराङ्गना
 पद्मगन्धोवाच ।

यन्स्वयं स्वाम्येव चेति वै । केनाऽधिकारेणाऽऽगत्य त्वं मां निन्दसि नितुणैः
 नाऽपि पश्यन्ति गुणदोषकौ । सहस्रनेत्रैरप्येव न पश्येत्किं दुरमत्ये !
 हे लोकानां प्रचरेन्न गुणं तथा । आदौ कलङ्कश्चन्द्रस्य दृश्यते गुणवञ्चनैः
 । मूला कुर्मूर्तिर्गुणयजिता । यदाऽहं नास्मि गुणिनी भजतु त्वां तदापतिः

ध्यास उवाच ।

न्यासा क्रोधान्कोबलदेक्षणा । उत्तम्यां स्वर्णपर्यङ्कुर्गन्ती करणमहत्
 इन्द्र उवाच ।

‘धेय्ये’ मां विहाय क गच्छसि । मया विमपरादं ते मम तदुद् मुन्दति ॥
 ते ! दासोऽस्म्यहं नूनं दासकर्म करोमि ते ।

पत्नी भवेदासी वाक्यं त्वं न शृणोषि किम् ॥ ४२ ॥

गङ्गेयं जलमासाद्य योनगृहानिभनितः । जन्मकोट्यर्जितं पुण्यं क्षणादेव नश्यति ।
 गङ्गातीरं जिगमिषुं यस्तु वारयते द्वितः ॥ सकोटिकुलसंयुक्तो रीरवं नरकं व्रजेत् ॥
 मृत्यं वाऽथ पुरीषं वा गङ्गातीरे करोति यः । न दृष्ट्वा निष्कृतिस्तस्य कल्पकोटिरनैति
 श्लेष्माणं वाऽपि निर्घृषं दूषिकाश्वाऽथु वा मलम् ॥

गङ्गातीरे स्पृजेद्यस्तु स नूनं नारकी भवेत् ॥ ६ ॥

उच्छिष्टं कककञ्चैव गङ्गागमैव यस्त्यजेत् । सयातिनरकं घोरं ब्रह्महत्यां च किल्बिषं
 गङ्गास्येधसि यः पापं कुरुते मृदुर्धनरः । तदक्षयं भवेन्नूनं नान्यतीर्थेषु शान्तिः ॥
 अन्यतीर्थेन पापं गङ्गायां च विनश्यति । गङ्गायां यत्कृतं पापं तत्कुत्रापि न शान्तिः
 तस्मात्पापं न कर्तव्यं गङ्गायां शास्त्रकोविदैः । कर्मणां मनसा वाचा कर्तव्यो धर्मसङ्ग्रहः
 न ते देशा न ते शैला न च तानि धनानि च । पापविध्वंसिनी यत्र न तिष्ठेत्सुरनिघ्ना
 गङ्गातीरं परित्यज्य मुहूर्तमपि जैमिने ! । न च स्नातव्यमन्यत्र यदि कार्यशतान्यपि
 भिक्षाद्यमपि भुक्त्वा च स्नातव्यं जाह्नवीतटे । न चाऽन्यत्र क्षणमपि प्राप्य भूपालतामपि
 अन्यत्र देहं गङ्गायां ब्रह्महाऽपि विमुच्यते । अन्यत्र मुक्तये न स्याद्भवमेघसहस्रम्
 गङ्गातीरे वसन्त्यस्तु हरिपूजापरो भवेत् । जन्मजन्मान्तरे येन कदाचिन्नाशितो हरिः
 किर्तयति नैतस्य गङ्गायां लोकमातरि । श्रूयतां मानवाः सर्वे भूयोभूयोऽर्घ्यामृतम्
 ज्ञानं विधाय गङ्गायां गम्यतां परमं पदम् । मृत्युकाले यदेवमुक्तं गङ्गागङ्गेतिमानवः
 वेमुक्तः पातकैः सर्वैर्दिवि देवयुगान्वसेत् । यस्य गङ्गाकारधारमो मृत्युकाले भवेद्विज्रम्
 गच्छेद्विष्णुमयं गलिताखिलकल्मषः । यस्तु स्मरति वै प्राप्नो मृत्युकाले द्विजोत्तम
 द्वेति मुक्तिदं नाम तस्य तुष्टो भवेद्वरिः । मृत्युकाले भवेद्यस्तु गङ्गामृतपुष्पधारकः
 क्वास्तायिनमालोक्य त्यजेद्यस्तु कालेवरम् । श्मशानेऽपि द्विजप्रेष्ठः स गङ्गाधरः कल्मेष्
 ३१० ॥ ३११ ॥ तावत्कल्पसहस्राणि विष्णुलोके मदीयते

यस्य मज्जन्ति गङ्गायां मस्मात्स्थीनि मत्तानि च ।

शिरोहृदाप्यपि प्राप्नोः स विष्णोर्गर्भे परितः ॥ २६ ॥

गङ्गायां यत्कृतं कर्म तेन नरः । प्रवीमि तत्फलं सर्वं भूतानामनृणां

परिमलनमुखाम्भोजा सा जगाम यथाऽऽगता ॥ ६२ ॥

शक्राङ्कुरवसा वस्त्री पद्मगन्धा वराङ्गना । तद्वाक्यं हृदये तस्या जागरूकमिव स्थितम्
अथैकदा सुराधीशः सुप्रीतस्तदुगुणैर्द्विज ! धरं धरय सुधोणि! स्वयं तामित्युवाच इ-
पद्मगन्धोवाच ।

त्वं सर्वदेवताधीशो नारीकोटियतिस्तथा । तथाऽप्यसि ममाधीनः स्वामिन्किमपरिधरेः
तथापि त्वं धरं दित्सुर्यदा नूनं सुरोत्तम ! कर्मणा मनसा वाचा प्रतिज्ञां कुरु मत्पुरः
इन्द्र उवाच ।

जीवितञ्च धनञ्चैव राज्यञ्चैव परिच्छदम् । आशापय किमेतद्वै तुभ्यंदास्यामिसुन्दरि!
सत्यंसत्य पुनःसत्यं सन्देहोनाऽत्रघियते । यदिच्छसि मृगीनेत्रे ! तत्तदाभ्याम्यहं ध्रुवम्
पद्मगन्धोवाच ।

नूनमेव प्रसन्नोऽसि यदि त्वं त्रिदशेश्वर ! जन्म मे हस्तियोनीच भूयो देहीति मेधरम्
इन्द्र उवाच ।

कृतप्रतिज्ञः सुधोणि! धरं तेऽहं ददामि वै । किन्तु दुःखानि पातानि यद्गुणि हृदये मम
स्वामदृष्ट्वा वरारोहे प्रीतिर्न प्राप्यते क्षणम् । यद्यन्ते चिरविच्छेदंसोढुं शक्नोमिदुःसहम्
यदामप्यनुकम्पाऽस्ति तव पीनपयोधरे ! । तदा कियद्दिनं तिष्ठ मया सह वराङ्गने !
मनो देवाधिराजस्य यदन्ती यदुत्सम्पदम् । धर्माणामयुतं तर्था सा देयनिलये सती ॥
पद्मगन्धोवाच ।

आशां देहि सुराधीश! साधितुं सुमनोरथम् । यजाम्यहं कर्मभूमिं यन्दे पाददयं तव ॥
इन्द्र उवाच ।

स्वप्नं प्रसन्नियुमानेन मया चन्द्रनिमानने ! । स्निग्धाकतिदिनं पद्माङ्गमिष्यसि यथासुगम्
स्तनस्तु कीतुकागारे तेन सार्धमहर्निशम् । कीदन्ती पद्मगन्धा सातन्त्र्या यथायुतत्रयम्
सुराधीशं तनः सेति तदा प्राह मुदान्विता । आदेशं कुरु गच्छामि पृथिवीप्रतिसम्प्रति
इन्द्र उवाच ।

आह्वयं गृहीहि सुधोणि! तिष्ठाऽत्रैव मया सह ।

समुत्थाय ततः शक्रस्तन्मोहाकुलमानसः । बद्धुं निवेशयामास भूयस्तां वरमुत्त
शच्युवाच ।

क्रीडित्वजीवनं धन्यं व्यग्रं मजीवनं ध्रुवम् । त्वं स्वामिसुमगा नित्यं दुर्मगाऽहं वराः
यावत्पुण्यक्षयं क्रीडि ! तत्पुण्यं यास्यते हयम् ।

क्रीडिवंशसमुत्पन्ना दुःखं भूयोऽपि मोक्ष्यसि ॥४८॥

देवेन्द्रेण समं तावत्कुटुम्बे केलिं ययासुखम् । कियद्विदिवसैः क्रीडि ! नमस्ते च निर्गु
नस्य द्रुतं वचस्तस्याः पद्मगन्धा निशम्य सा । द्वन्द्वभावपरित्यज्य प्रणम्योवाच ततोऽसौ
पद्मगन्धोवाच ।

पुलोमजे ! वरारोहे ! चित्रमेतत्त्वयोदितम् । क्रीडि कथमहं ब्रूहि धोतुमिच्छामि यत्न
काऽहं कुत्र स्थिता वाऽपि कथमत्राऽऽगता सती ।

कालैः कियद्विर्मत्पुण्यं क्षीणत्वं प्रतिपास्यति ॥ ५२ ॥

शच्युवाच ।

पद्मगन्धे ! पुरात्वं हि क्रीडिषिषिषमुद्ववा । अमेध्यमामिषं कीदृशमशक्नोति क्षितौ मित्यत
न्यप्रोघतदरेकोऽस्ति गङ्गातीरे मनोरमे । तत्र नीडं चित्तिमायं भवत्या घसतिः इता
एकदा कृष्णसर्पेण तस्मिन्प्रोघपादपे । नीडं प्रविश्य ददा त्वं शदसा पश्यतां यता
प्रव्याणि तत्र सर्वाणि स सर्पोऽमस्यत्कृपा ।

स्थितानि तत्र वाऽस्वीनि निर्मासानि वरानने ! ॥ ५६ ॥

एतद्विषयवनेमं ब्रूहिः सा च पातितः । भग्नः पपात गङ्गायां साधुनोऽपि वरादुत्त
गङ्गायादोषतिनेन मिमन्वप्रोघे घरणीकद्वे । गङ्गाजले स्नायितानि ताम्रवस्त्रीजितयोत्तमे
पापदस्वीनि गङ्गायां तत्र तिष्ठितानि च । तापस्यं स्वामिगुमगागमिष्यसि तदादेव हि
ति ते कथितं त्वयं पद्मगन्धे ! मयाऽपुनः । येन पुण्यप्रमायेण शक्रोऽपि वरावपन्नः ॥

धन्या तु त्राहर्षी दैवी क्रीडिषी यस्याः प्रसादनः ।

त्यममृताऽपि सायकादौ स्तु स्वनिधिं वसिष्ठः ॥ ६१ ॥

तेनाऽपमानिता साध्वी शक्रोऽपि पुलोमत्रा ।

ते देवाङ्गनास्त्वयारुचामरव्यायुमिः । वीजित स्वर्णपर्यङ्के सुतस्तिष्ठति कौतुकी ॥
हवीसैकते यस्य शरीरं दृश्यते मृतम् । दिवाकरकरैस्ततं फलं तस्य यदाम्यहम् ॥
तन्वैश्चन्द्रनैर्दिव्यैर्लिप्तसर्वकलेयः । दिव्याङ्गनामिः सहितो दिवि क्रीडति सर्वदा ॥
कैंग्रैश्च कद्वैश्च शकुन्तैर्भीष्ममातरि । यपुर्विदलितं यस्य दृश्यते तत्फलं गृणु ॥
चे दिव्याङ्गनापीनप्रोत्तुङ्गरुचिरस्तनैः । स्निग्धवशाश्च पर्यङ्के निद्राति नित्यमेव सः ॥

पिपीलिकावेष्टितानि माक्षिकामिश्च कीटकैः ।

गङ्गायां यस्य दृश्यन्ते अस्थीनि पतितानि च ॥ १०३ ॥

याऽक्षयं फलं विप्र ! यदतो मे निशामय । प्रणमस्मिदशब्दहृष्टिरोमुकुटभूषणैः ॥
पादरजाः स्वर्गे स च शक्रायते चिरम् । धनिच्छयाऽपि गङ्गायां यदेहपतनं भवेत्
विमुक्तोऽखिलैः पापैर्नरो नारायणो भवेत् । यस्याङ्गाराश्च दृश्यन्ते गङ्गायां चलितजलैः

अङ्गारसङ्घुषया स्वर्गे तिष्ठेत्कल्पशताधिकम् ।

सर्वेषामेव पुण्यानां कदाचिन्क्षर्यस्थने ॥ १०४ ॥

तयां पतिते देहे भवेत्पुण्यक्षयो नहि । घटुनाऽत्र किमुक्तेन निधितं कथ्यतेऽधुना ॥

गङ्गायां त्यक्तदेहस्य महिमा क्षायते नहि ॥ १०६ ॥

विषमदुस्तरिशिताग्निं गाङ्गं स्पृशति नरो भुवि भवितो जलं यः ।

जगदुदधिजलं विलङ्घ्य घोरं व्रजति स पारमपारतुष्टिताया ॥ ११० ॥

। धीपाद्ये महापुराणे वज्रपञ्चारास्ताहस्यां संहितायां क्रियायोगसारखण्डे गङ्गा-
माहात्म्यवर्णनं नाम अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः

गङ्गामाहात्म्यवर्णनम्

जैमिनिरवाच ।

एव शुरोः इति गङ्गामाहात्म्यमुत्तमम् । गङ्गाकथामृतं पातुं माधुर्यात्सुनरिष्यते ॥

त्वां त्यक्तुं नहि शक्नोमि प्राणेष्व्योऽपि गरीयसीम् ॥ ७८ ॥

पद्मगन्धोपाय ।

पुण्यक्षये सुरार्थीशायदा यास्याम्यहं भुयम् । तदा विरजते विच्छेदो भविष्यति मया
इच्छाम्यहं गन्तुमय पुण्योपार्जनहेतवे । कर्मभूमिमहं गत्वा येनोपायेन वासव !
तत्करिष्यामि विच्छेदः कदाचित्स्यात्त्वया न मे ॥ ८१ ॥

इन्द्र उवाच ।

भद्रे त्वया यदा नूनं कर्मदं कर्तुमिच्छितम् । तदा गच्छ पुनः शीघ्रमागमिष्यसि पुनर
सहस्रेनेत्रविगलद्रुयाप्ससिततनुस्ततः । दोर्म्यामालिङ्ग्यतां शक्नो गच्छेत्साहस्रिरेव
तदादेशात्ततः साध्वी कर्मभूमिं समागता । जाता च हस्तिनी योनी भूत्वा ज्ञानिस्मादि
स्मरन्ती निजवृत्तान्तं सा कियद्विदिनैस्ततः । जगाम जाह्नवीतीरं हस्तिनो निमुसम्
गङ्गायां स्नानमासाद्य गङ्गा कर्दमभूषिता । गङ्गा गङ्गेति जल्पन्ती हृदं निर्मलं विरलं
तस्मिन् गङ्गाहरे गत्वा हस्तिनीपर्वताहतिः । निजां जातिं स्मरन्ती सा जगाम पञ्चोत्तरे

तस्याः सादसमालोक्य हस्तिनीं सर्वदेवताः ।

वयसुः पारिजाताद्यैः कुसुमैरुत्तमैर्मृदा ॥ ८८ ॥

सामानेत्तुं ततः शक्तः सर्वदेवगणैर्धृतः । वेगात्तच्चिरविच्छेदस्तदृच्छणाद्वा सुमना यो
पुष्पके तां समालोक्य दिव्यदेहां सुराधिपः । कथयन्निजकुलानि निजां शारं जगाम
पुलोमता च रम्या च प्रभोया चोर्ध्वशी तथा ।

सुन्दर्योऽन्याश्च सुपर्णास्तस्यान्तर्यवस्था मुदा गताः ॥ ८९ ॥

शक्रस्य हृदयोत्साहं तस्य गता सा यराज्ञना । पुण्डरीके तस्यां सुमना प्रीतिवद्गता ।
यस्यास्तिष्ठन्ति गङ्गायां यावदस्तीति ज्ञेयम् । कुलजोऽस्मिन्तापस्यपालासभूषणै
राज्ञानो दिवि राक्षसेषु ये ये भूमास्तनोकलाः । तेषां तेषां स्नेहभूमिर्वाक्पयसास्तुभूषणै
गङ्गाभिर्मन्त्रकादेव ज्ञेयम् । यज्जमीदृशम् । गङ्गायां स्थितो देवः पश्यन् कर्म न शक्नोति ।
मृतं शरीरं गङ्गायां वायवस्थानि ज्ञेयम् । कालजोऽस्मिन् तापस्यपालासः सुरास्ते
मृतं शरीरं गङ्गायां कोनोनिश्चितम् । इत्यनेनैव दिनमस्य तस्यैव शत्रुः प्रीति

स्वपिमि प्रान्तरे भूमी कथं वाऽहं समागतः । घनघान्वादिवस्तूनां का गतिर्वा गृहेमम
 किं द्विर्दिवसैर्भूयो गमिष्याम्यहमालयम् । इतिचिन्ताकुल्या ये च पथिगच्छन्तिमानवाः

गङ्गाध्यानफलं तेषां सम्पूर्णं न भवेदुद्विज ! ॥ २५ ॥

गङ्गे गन्तुं प्रतीतीरे यात्रेयं विहिता तथ । निषिम्ना सिद्धिमाप्नोमि त्वग्रमादान्तरिद्विरे
 इमं मन्त्रं समुच्चार्य यात्राकाले विशेषतः । हर्षितो नित्यगङ्गाच्छेदं प्रणयैः सह जैमिने !
 नाऽतिवेगेन गन्तव्यं न तथा च शनैः शनैः । गङ्गायात्रासु कर्त्तव्यं नान्यत्कर्मपि चक्षुषीः
 गङ्गातीरे प्रयागे तु पाणिज्यप्रमुखानि च । कार्याणि कुर्वन् यस्तु तत्पुण्याधेयिन इत्यति
 जन्मजन्माजितं पापं स्थूलं वा यदि वा सूक्ष्मं । गङ्गादेवीप्रसादेन सर्वं मे वास्यति क्षयम्
 इत्युक्त्वा परमप्रीतः प्राज्ञो गङ्गातटे प्रजेत् । हृष्टा च मातरं गङ्गामिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥
 भयमे सफल जन्म जीयितुं शुजीयितुम् । माहातुष्ट्यस्य रूपं त्वामयग्यमिति न्यशुषा
 देवि ! त्वद्दर्शनादेव महापातबिभो मम । पितृममपत्पापं जन्मकोटिगमुद्रयम् ॥ २६ ॥
 इत्युक्त्वा सकल देहं निशान्य पृथिवीतले । प्रणम्यग्राह्यो देवीं भक्तिमायमभिनयः ॥
 ततः श्रोत सर्वपि च यदाश्रितिरिमं पुनः । पठेन्मन्त्रं भक्तिमायैः शुद्धीतो द्विजसत्तम ! ॥
 गङ्गादेवि जगदात्रि ! पादाभ्यां सन्निवृत्तयः । ऋषाम्नीत्यवसायं मे प्रमया शक्तुमर्हसि
 स्वर्गांगोदणसोपानं त्वदीयमुदङ्गुणे ! । अतः ऋषामि पादाभ्यां गङ्गादेवि ! नमोनमः

तस्मिन् मन्त्रे पूज्या गाद्येयं पारि भक्तिः ।

आचार्यं प्रविशेन्मनः प्राज्ञो गङ्गेति कर्त्तयेत् ॥ २८ ॥

त्वत्कर्मैरिति श्रुत्यै सर्वपापप्रणाशनैः । मया संलिप्यते गात्रं मातुर्देहा पातकम् ॥
 गङ्गाकर्मैरिति गङ्गागङ्गेति कर्त्तयेत् । सर्वकर्मप्रणाशिन्या गङ्गायां आत्ममायोः
 भूयःपूर्वोत्तमयोः पृथिव्या मृत्तिका ततः । वक्ष्यमाणेन मन्त्रेण पृथिव्यामृत्तिकापुनः
 वक्ष्यमाणेन मन्त्रेण भक्ति आत्ममायोः ॥ २९ ॥

अथ च दे देवतुं आत्ममायेन मया । त्वदीये निमित्ते तोये पयोऽथवा मय इति
 ततो विज्ञेयता दिग्गङ्गायां मोक्षमात्रि । आत्ममायोऽप्राज्ञो गङ्गा आत्ममायोऽप्राज्ञ
 एवं आत्मा तु गङ्गायां मायं वक्ष्येत् मातयेत् ।

व्यास उवाच ।

सद्व्यहं प्रवीमित्यागङ्गामतो यतो भवान् । तौ पादौ सफली नृणां जाह्नवीतटा
गङ्गाकालोलिनदध्राविणौ ध्रुवणौ च तौ । सा जिह्वा या च जानाति त्वदुमेदं
ते नेत्रे जाह्नवीच्यारत्नरङ्गदर्शने च ये । तद्व्यादमिति प्रोक्तं गङ्गामृतपुण्ड्रधारिणम्
तौ हस्तौ जाह्नवीतीरे हरिपूजापरायणौ । शरीरं सफलं तद्य चिमले जाह्नवीजने ।
पतितं यद्विजघ्नेष्ट ! चतुर्गोपन्यदे । स्वर्गस्याः पितरः सर्वे गच्छन्तो जाह्नवीं
सन्दृश्य हृष्टाः शंसन्ति पदन्तःतिर्जमिने ! । तत्पुण्यं हृतमस्माभिः सद्गतिप्राप्तये
भविष्यत्यक्षयं तद्य यतः पुत्रोऽपमीदृशः । अनेन याज्ञैः सल्लेख्यं सम्पत्तिर्तपिता
यास्यामः परमं धाम दुर्लभं यत्सुरैरपि । गङ्गापायाजिह्व्यापिदास्यत्यस्माकमानमः
अस्मभ्यं तानि सर्वाणि भविष्यन्त्यक्षयाणि वै । नरकस्याध्वपितरः सर्वे दुःखसम्पन्निना
पदन्तीति सुतं दृष्ट्वा गच्छन्तं जाह्नवीतटम् । कृतानि यानि पापानि नरकवलेदशब्देन

याम्यन्ति संक्षयं तानि पुत्रस्याऽपि प्रसादतः ।

विमुक्ता नरकवलेशैर्वयं सर्वे सुदुःखहैः ॥ १२ ॥

अथ पुत्रप्रसादेन यास्यामः परमांगतिम् । यात्रां विधाय यो मर्त्यो गृहं मोहाश्रितवर्ते
निराशाः पितरस्तस्य यागित सर्वे यथागताः । आमिषं मैथुनं चैव दोलामर्त्यं गजन्तपा
उपानहं चाऽऽतपत्रं गङ्गायात्रासु धर्जयेत् । अध्यध्रमोद्धवं दुःखं दुष्करं नदि मन्यते ॥
गृहे पशुसुखं तत्र गङ्गाक्षाने स्मरेत् च । असत्यभाषणं चैव पाषण्डसङ्गमेव च ॥ १३ ॥
द्विर्भोजनं च कलहं गङ्गायात्रासु धर्जयेत् । परनिन्दां च लोभं च गर्वं च क्रोधमस्तौ

अत्यन्तहास्यं शोकं च गङ्गायात्रासु धर्जयेत् ।

मञ्जुसुतमिवाऽऽत्मानं चिन्तयेद्भूमिशायिनम् ॥ १८ ॥

गङ्गानामनुनामानि वदेन्नृच्छजनः पथि । मोहात्म्यं जाह्नवीदेव्या सयंपात्रप्रणालनम्
सुखदं मोक्षदं चैव कथयन्पथि गच्छति । गङ्गे द्वेष्टि ! जलमालर्द्धि सङ्गर्शनं मम ॥ २० ॥
बबोमिः कोमलैरेभिः दुर्यान्मनिवारणम् । हा कथं सदनं त्वत्प्रमाणात्पाक्यं मया
धर्मविरिषदेवस्तु सम्पूर्णं सफलं नदि । क परं दुःखं मे पती कथं मे क गृहमुपहृतम्

गङ्गेदे

धरवह

इति :

ददर्श

मोह

मात

तथ

अ

तस्य पुण्यफलं वत्स! वदतो मे निशामय । जन्मान्तरार्जितैः वार्षिमुक्तो विष्णुरूपधृ
विष्णोः पुरं समासाद्य विष्णुना सह मोदते । कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि
स्थित्वा विष्णुपुरे सर्वं सुखमुद्धत्ते सुदुर्लभम् । ततो नारायणादेशाद्ब्रह्मलोकं सगच्छ
ब्रह्मलोके सुखमुद्धत्ते दुर्लभं यत्सुरैरपि । तावत्कालं ब्रह्मलोके स्थित्वा ब्रह्मक्षयात्
महादेवं ततो गच्छेद्द्रुधमारुह्य शोभनम् । सुखं नानाविधं तत्र भुङ्क्तेऽत्यन्तसुदुर्लभं
गाणपत्यमवाप्नोति किमन्यैर्बहुभाषितैः । नावत्कालं शिवपुरे स्थित्वा वै पुण्यवाप्त
इन्द्रलोकं ततो गच्छेद्द्वितीय इव वासवः । तेन पुण्यात्मना सार्धं वसेद्देवासने तत्र

तत्र भुक्त्वाऽखिलान्कामान्कल्पकोटिशतावधि ।

सूर्यलोकं ततो गच्छेद्द्वितीय इव भास्करः ॥ ७३ ॥

उपित्वा तत्र सुचिरं चन्द्रलोकं ततो व्रजेत् । तत्राऽमृतानि भुक्त्वा वै चिरंचन्द्रस्य सप्रिय
पुनरागत्य पृथिवीं चक्रवर्तीं नृगो भवेत् । पालयित्वा विरं पृथ्वीं जित्वा वै सकलाग्रिपु
आयुषोऽन्ते च गङ्गाया सुपं मृत्युमवाप्नुयात् । भूयः स एव मायाविमाने सुमहायश
पुरं भगवतो याति दैवतैरपि दुर्लभम् । तत्र भुक्त्वाऽखिलाभोगान्मन्त्रान्तरचतुष्टय
परमं ज्ञानमासाद्य दुर्लभं मोक्षमाप्नुयात् । जाद्वीर्त्तान्यात्रायां दैवाद्यस्य भवेत्पति
पञ्चता सोऽपि परमं धाम गच्छेन्नर्मशयः । सत्यधर्मो नाम राजा धार्मिकश्च प्रियम्य
त्रेता ह्यापरस्तन्धौ च बभूव शितिमण्डले । विजयानाम महिषी तस्य भूमिपतेरम्
सुन्दरी शीलयुक्ता सा पतिसेवापरायणा । सप्तवर्षसहस्राणि भुक्त्वा पापमुन्नीमिमा
कदाचित्प्राप्तकालोऽसौ सदाः पञ्चतां गतः । ततो वममदैर्बद्धो दृष्ट्वा नौ भयद्
दुःखवदेन मार्गेण जग्मतुर्धर्ममन्दिरम् । नौ दृष्ट्वा धर्मराजोऽपि विश्वगुप्तमुवाच ह
एतयोः सर्वकर्मणि विश्वगुप्तं विचारय । तेनाऽऽप्तमधिश्चगुप्तस्तयोः कर्माणि जैमि

भूलादिचारयामास प्राह चेति हतावन्ति ॥ ८४ ॥

विश्वगुप्त उवाच ।

एतयोः सकलं कर्म शृणु राजन्वदाम्यहम् । शुभं पाऽप्यशुभं कर्म यदेताभ्यां कृतं सु
किञ्चिदस्यानयोपायं वदामि तद्दृष्टुम् । एकदा प्राप्तो ध्यायैः कश्चिदेको मृगयाम

परिधेयावगम्यून गङ्गास्नोतसि न त्यजेत् ॥ ४३ ॥

न दन्तधावनं कुर्याद्गङ्गागमं पियक्षणः । कुर्याच्चैन्मोहतः पुण्यं न गङ्गास्नानं ।
प्रमानेऽन्यप्रकारेणादन्तकाष्ठादिक्रियाम् । गन्धिवाम्परित्यज्यगङ्गायांस्नानम्
धातुमूमिमगन्वायो गङ्गायां स्नानमाचरेत् । गङ्गास्नानफलं सोऽपि सम्पूर्णव्रतने
गत्वा च गङ्गापुण्ड्रं स्थाने स्थाने नयेद्बुधः ।

ततः स्निग्धमनाः कुर्याद्विधिना तर्पणादिकम् ॥ ४४ ॥

गङ्गायैरदकैर्यस्तु कुरुते पितृतर्पणम् । पितरस्तस्य तृणमिदं चर्पकोद्विरतावधि ॥
गङ्गायां कुरुते यस्तु पितृधातुं द्विजोत्तमः । पितरस्तस्य निष्ठुन्ति सन्तुष्टास्त्रिदश
समाप्यस्नानकर्माणि गङ्गायां समुपोषितः । दानं देवाचर्चनंचैव जपोऽन्याश्चक्रियास्त
एतास्तु यास्तु गङ्गायां क्षयस्तासानविद्यते । समाप्यस्नानकर्माणि गङ्गायांसमुपोषि
एतपञ्चमहायज्ञो गङ्गापूजां समाचरेत् । गङ्गायां प्रतिमां देव्याः श्रीविष्णोःप्रतिमांश्च
नालिकेरोदकैर्दिव्यैः स्नापयेद्भक्तितां बुधः । जाह्नवीप्रतिमामावे नालिकेरोदकानि वै ॥
निक्षिपेजाह्नवीतोये जाह्नवीं हृदि संस्मरत् । द्विपैर्गन्धैश्च दीपैश्च घृतपूर्णसमुज्ज्वलैः
धूपैः सुवासितैश्चैव नानापुष्पैर्मनोहरैः । नानाफलैः सुपक्वैश्च नैवेद्यैश्चैवस्तथा ॥
पाद्यार्घ्याचमनीयैश्च ताम्बूलैः स्वादिरान्वितैः । अन्यैश्च सुपहारैश्च विशिष्टैर्निजप्रतिक
स्तवैर्नानाविधैश्चैव गङ्गां विष्णुं च पूजयेत् । ततः समूजितां देवीं विष्णुं च परमेश्वरम्
अङ्गप्रदक्षिणं कुर्याद्भक्त्या चारत्रयं बुधः । अथ स्थित्वा निराहारोऽपरेऽहनि सरिद्रे
मोक्षयामि जह्नुतये ! शरणं मे भवाऽयने ! एवं सङ्कल्प्यमतिमात्तमं मनसा गिरा
राश्रीं जागरणं कुर्याज्जितनिद्रोऽतिहर्षितः । अशक्त्या च द्विजधेष्ट ! फलहारो भवेद्दण्डः
अन्नमार्जनं भुञ्जीत न च कुर्याद्विभोजनम् । प्रातर्गङ्गां च विष्णुं च पुनरभ्यर्च्यैर्मितं
विप्राय दक्षिणां दद्याद्विप्रस्यस्याऽनुकृतः । अर्चनं जागरणं चैव यत्कृतं पुरतस्तथ ॥ ४५ ॥

अच्छिद्रमस्तु तत्सर्वं त्वत्प्रसादात्सद्यिद्रे ! ।

इत्युक्त्वा तं प्रमत्तस्य वृत्तित्यक्रियो द्विजः ॥ ४५ ॥

ततः सप्तधुमिः साधं वारणं स्वयमाचरेत् । तीर्थोपपासमेवं यः कुरुते जाह्नवीनरे ॥

गङ्गायै
पर्यह

इति
ददर्श

मोक्ष

मातृ
तथ

अथ

पनाजीवनरक्षार्थमागतोऽस्य सभाग्रणि । तमायान्तं समालोक्यभूपोऽयं प्रातिक्रु
जघान स्वयमुत्थाय गङ्गेन नग्ना मृगम् । जघान ह मृगं राजा शूरणात्मन्मनु
तस्मात्सदारो भूपोऽयं दण्डनीयस्त्वयाग्रभो !^१ यावन्तितत्सर्वगोमाणिसंमितानिजन्ते
मन्यन्तरसद्व्राणि मन्वन्तरशतानि च । कोदिकादिबुद्धैर्मुक्तो नागकी स्यान्न संशय
शरणागतस्तो यः प्राणैरपि धनैरपि । कुर्वन् यो नरो भ्रात्री तस्य पुण्यं निशाम्य
सर्वपापैर्विनिर्मुक्तो ब्रह्महत्यामुपैरपि । आयुषोऽन्ते मजेन्मोक्षं योगिनामपि दुर्लभम् ।

यमाग्रया ततो दूतैः सदारोऽसौ महीपतिः ।

असिपत्रवने घोरे स्थापितोऽत्यन्तदुःखदे ॥ ६३ ॥

गङ्गेदे
शरवह

असितुल्यानि पत्राणि यतस्तेषां च शाखिनाम् । असिपत्रचनं प्रादुरतस्तद्वै मनीषि
स्थित्वाऽसिपत्रविपिने युगकोदिशतानि च । सदारो नरकं भेजे व्याघ्रमभ्याह्वयं तत्
निरयं तं प्रविशति सर्वोपद्रवसंयुतम् । भवेद्य भूयो व्याघ्रेण व्याघ्रमभ्यस्ततस्मै
युगकोदिसद्व्राणि स्थित्वा तत्र स भूपतिः । सदारोऽजनिपापान्तेभेकयोर्निगत-^२स्थितौ

इति ३
द्दर्श

जातिस्मरौ ततस्तौ तु मेकीमेकी सुदुःखितौ ।

तीरे तस्थतुरेकस्मिन्सततं कीटमोजिनी ॥ ६८ ॥

अथैकदा तेन पथा पुण्याहं प्राप्य मानवाः । गच्छन्ति जाह्नवीतीरं तांस्तौ ददृशुर्द्वि^३

भेक उवाच ।

मोहा

धर्माभ्यः! मोहाद्यत्सर्वं पापं कर्महतं मया । गद्याऽपिकर्मणा तेन दुःखमायां न मु
त्यक्त्वा शरीरं गङ्गायांमुक्ताःस्युःपापिनोऽपि च । तपाप्येवांपर्यंदुःखमनुभूयावहे^४

मात
तथा

गङ्गायां त्यक्तुमिच्छामि सद्येतत्कलेयम् । कायुक्तिर्दूहिताकालोतितीर्तुर्दुःखसा^५

धर्माभ्यो तद्वचः श्रुत्वा प्राहेति यिनयान्विता ॥ १०२ ॥

धर्माभ्युपायः ।

दुःखं न शक्नोते सोढुं स्वामिधेतदुदुतं कुह । ततस्तौ दम्पतीविप्रः^६ श्रुत्वा गङ्गाशुभमप
सहसा चक्रतुर्द्वारां मरणायोपहवितौ । अथैतौ पथि गच्छन्तौ विरक्तालं पुमुदिता^७

अपश्यत्पापहृत्स्वीडः कालसर्वो भयदूरः ॥ १०५ ॥

सुन्दर्यस्तास्ततः सर्वाः सन्त्यज्यकल्हं द्विज ! । भाजामुर्द्वयोत्साहैः सर्वा मरणभूयिताः
 अथ तं नृपतिश्रेष्ठं सदा रं गतकल्मषम् । पादायैः पूजयामासुः प्रहेति च पुनरुदरः ॥
 रथे निवेशयामास पुष्पके स्त्रीसमन्वितम् । मेरीमृदङ्गमधुगिडिण्डिमानकनिम्बनीः ॥
 करकट्कुणनादैश्च करतालम्बनैश्चनया । जयशब्दैश्च देवानां नाकः शब्दमयोऽभवत् ॥
 देवाङ्गनाचार्यहस्तश्वेतचामरमारुहैः । र्वाजितः सरथाकटः सदाग्निद्विषं ययौ ॥ १४८ ॥
 ततः शक्रः स्वयं तस्मै सन्त्यज्यमायं भूभुजैः । दत्तपात्रिज्ञासनायै शुभोपैक्षयशङ्कया ॥
 शक्रेण सह भूपोऽर्क्षो वसुधैकात्मने सदा । शकृत्यमकारोत्सर्गं वैश्वदेव्यान्नुकम्पया ॥
 युगकोटिसहस्राणि दिवि भुक्त्वा पिलं सुखम् । रथमारुह्य वैकुण्ठं ययौ भगवदामया
 तथ मन्वन्तरं भुक्त्वा सर्वमोयं मनोरमम् । परमं ज्ञानमासाद्य सदासो मोक्षमाप्तवान्
 जाह्नवीतीरयात्रायां शरीरं त्यजत पथि । कल्मेषं विधं विप्र ! मया सर्वं प्रकीर्तितम्
 जाह्नवीतीरगमने मुनिमिस्तत्त्वदर्शिभिः । न बालनियमः प्रोक्तो नारदाद्यैर्महर्षिभिः ॥
 यदा यदा द्विजश्रेष्ठ ! गङ्गाया आनमाचरेत् । तदा तदाऽक्षयं पुण्यं लभते मानवो भूषम्
 गङ्गासखाणि पापानि नाशयेदिति निश्चयः । कुर्यात्पुनः पुनः पापं न गङ्गापुनानिष्कम्
 पापबुद्धिं परित्यज्य गङ्गायां लोभमानसि । ज्ञानं कुरुते हे लोका पथि सद्गतिमिच्छत्य
 यत्पुण्यं गङ्गाश्रानात्मानुमानयानां भवेदुद्विज ! । तत्पुण्यं प्राप्यते द्विज कर्मसिद्धिः सुदृढतः

भासागणं भूमिरेणोः सदृश्यां वस्तुं तु शक्यते ।

मागीर्यागुणाम्नेन शक्या वस्तुं न च द्विज ! ॥ १५१ ॥

त्रिचार्पणसंशान्नातिवर्दीयानिमपोच्यते । गङ्गात्मनि गङ्गाश्रान्नामोक्षमाप्नोति ज्ञानवः

ज्ञानं कृपञ्जलेऽपि वस्तु कुरुते गङ्गापि निज्य प्रभुं

देवानां स्वकायानि शोबदुग्नित्रासोऽपि विध्वंसिनाम् ।

मुक्तसोऽपि समस्तगतकचयैर्गोपिमहत्यादिभिः-

गच्छेद्विष्णुपुत्रममजगुर्गं गङ्गासदाहृद्विज ! ॥ १५१ ॥

इति भीमादे मदानुगमे पञ्चरत्नात्मनाट्म्यां शरितायां त्रिपादोगगतागच्छे गङ्गा-

माहात्म्यं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ६ ॥

अचिरेणैव नानि स्म लग्नन्ते भुवि मानवाः । मम्मार्द्रिसांपान्त्यस्यभुजङ्गमस्तुक्लान्तं
 त्वयि प्रसजे गच्छायः पारं दुःखमहोदधेः ॥ १२७ ॥

सः उवाच ।

यदि स्यात्परहिंसायां नूनं मे नाऽतिपातकम् । तदाकथमहोमृष्टो वेद्यसा मध्यमज्ञो
 परहिंसा न कर्तव्या सत्यमेतत्स्वयोदितम् । किन्तु सर्वेषु भक्ष्येषु हिंसासम्माज्यतेर्हि
 नारायणो विभक्तः सत्यमेतन्न संशयः । भक्ष्यभक्षकमायेन स्वयमेव ससर्ज ह ॥ १२८ ॥
 रजनि स्वयमात्मानमात्मानं रक्षतिस्वयम् । आत्मानं स्वयमेवाऽत्तिष्ठतिरेवविधातौ

शक्तोऽहं किं युवां हन्तुं कालरूपी स्वयं विधिः ।

सम्प्रति प्रेषयामास कार्येऽस्मिन्मां स्वयं हरिः ॥ १२९ ॥

शु
 शर

युवां ससर्ज यो देवो यश्च रक्षतिचांसदा । कालरूपी स एवाऽद्यहन्ति हेतुं विधायमान

व्यास उवाच ।

श्री
 श

ततस्तेन भुजङ्गेन मक्षितो तौ च दम्पती । गङ्गागङ्गेति जलपत्नौ महत्या भुधया कथं
 जाह्नवीतीरयात्रायां पादे पादे च ताविमौ । अश्वमेधाख्ययज्ञानां प्रातश्चत्नौ महात्मन
 तस्मादेनौ महात्मानौ बह्वश्वमेधधारिणौ । एतयोः सदृशो नास्ति शतकतुरहं यतः ।
 निजगधिकारेणैवाऽन्यमवलम्ब्य पुरन्दरः । अर्घ्यहस्तः पादवारी घृतो देयैः समाप्लव्य
 अथरम्भोर्वशी चैव सुन्दर्योऽन्याश्च हर्षिताः । अन्योन्यं कथयामासुर्निजयौवनगणि

मं

अयं पुण्यात्मेनां श्रेष्ठो रसज्ञोऽत्यन्तसुन्दरः ।

इ

आयातोऽहं करिष्यामि स्वयशं सेवितैः स्वकैः ॥ १३० ॥

इ

कावित्काञ्जिदत्तयज्ञानांमि सफलं कलाम् । मतरयमविष्यामिफागताहमस्वभूत
 कान्तिकाञ्जिदित्प्रयान्ते शक्तोऽपि यशोमम । किमत्रविप्रपरागोभूपालोऽयंभविष्य

भर्ता ममाऽयं च पतिर्ममाऽयं स्वामी ममाऽयं मम ताय पयः ।

इतीयं सर्वाः परमप्रसोदैर्दक्षितं तायोऽनिलसनुगुणताः ॥ १३१ ॥

उवाचचं विप्र ! निशम्य तासां जगात् कावितुगुणिनी रराजा ।

अतः स्वयं वां जगत्पदं किं कलहेन जायते ॥ १३२ ॥

। तथा विष्णुः सन्नेहो नाऽऽत्रावेयते । स्वपञ्चदशदशस्य पपङ्क केशवस्यनु
 तथा मर्त्यः कुर्याच्छीतनिवारणम् । क्षीरेणक्षापयेद्यस्तु माघे मासि जनादनम्
 । मोविष्णुः सन्तुष्टो न ददाति किम् । तथा शीतक्षयं कुर्याद्विष्वक्स्वर्णचक्रिणः
 । त्रुह्यमाघेक्षापयित्वा यतुर्भुजम् । तालिकेरोदकैर्दुग्धैः फलं तस्य वदाम्यहम्
 । मज्जमानान्दुस्तरे स्थेन कर्मणा । उद्धृत्य कोटिपुरुषान्स याति चक्रिणः पदम्
 । च शुक्राया पञ्चभ्यां द्विजसत्तम ! । एकादश्यां च सप्तम्यां हरिपूजाविशेषतः
 । वदेवाय सपन्नाय मुरारये । पायसो धूपसहितो माघे मासि दिने दिने ॥
 स यस्तु माघे यच्छति चक्रिणे । तस्य पुण्यफलं वच्मिभूषण घैष्णव जैमिने !
 । गुपुर गत्वा मन्वन्तरचतुष्टयम् । भुङ्क्ते मनोरमान्भोगान्प्रसादाद्यजपाजितः
 । धरणीं चकवसौ नृपो मवेत् ! भुङ्क्ते च भोगं सुचिरं मृतो याति हरेर्गृहम्
 । ऽपि सप्तम्यामेकादश्यां च जैमिने ! । अशक्तो घैष्णवो दद्यात्परमाश्रमं मुरारये
 । द्विजधेष्ट ! शुकपक्षे विशेषतः । शुकपक्षे तिथिर्ध्वेषु दद्याद्ग्रं मुरारये ॥२८॥
 । यो माघे विष्णवे दैत्यजिष्णवे । सायं पायसं दद्यात् तस्य दुर्लभो हरिः
 । द्विजत्रुष्टयं माघे मासि प्रदीयते । तदक्षयं भवेत्पुंसः कोऽपि नास्त्यत्र संशयः
 । ते कृतं कर्म शुभं घाऽऽशुभमेव घा । तस्य नास्ति क्षयं चित् ! मन्वन्तराशतैरपि ॥
 । एकपुष्पेण योऽर्चयेत्कमलापतिम् । स गच्छेत्परमं धाम विमुक्तः सर्वपातकैः
 । स्पर्शेऽपुष्पाणि दीयन्ते चक्रपाणये । सायद्युगसहस्राणि सूर्यायते विष्णुमन्दिरै
 । सुवर्णानि दत्त्वा भवति यत्पश्यम् । पश्येत्स्वर्णपुष्पेण हरिं संपूज्य तत्पश्यम्
 । विद्रेन्द्र ! सर्वदा केशवप्रियम् । माघे मासि विशेषेण पवित्रं केशवप्रियम् ॥
 । तुमैर्दिव्यैर्येन नाऽऽराधितो हरिः । स्तनैर्होतः सुवर्णांघ्रैः स भवेज्जगज्जगति
 । कपुष्पस्य प्रवीम्यहं विशेषतः । आकर्ण्य द्विजधेष्ट ! संनिदासमनुत्तमम् ॥२९॥
 । ताम भूपालो बलवान्सर्वशास्त्रविद् । आर्पायतेषु सर्वेषु बभूव पितृवर्चसा ॥
 । विषया च धनसा च स भूपतिः । अत्तिमत्तो विप्रर्षे ! सदापापस्तोऽमघन्
 । पावण्डमन्त्रिणां वाक्यैर्दिना दोषैरपि द्विज ! ।

दशमोऽध्यायः

माघादिषु मविष्णुपूजाविधानंतत्फलवर्णनम्

जैमिनिरुपाच ।

माहात्म्यमेतद्गङ्गायास्त्वत्प्रसादाच्छ्रुतं मया ।

इदानीं श्रोतुमिच्छामि विष्णुपूजाफलं गुरो ! ॥ १ ॥

व्यास उवाच ।

१

२

३

४

५

६

७

८

९

१०

११

१२

शृणु लक्ष्मीपतेर्वत्स! संपर्पाफलमुत्तमम् । यच्छ्रुत्वा मानवाः सर्वे लभन्ते ज्ञानमुत्तमम्
विप्र द्वादशमासेषु माघादिषु सनातनः । पूजितव्यो विधानैर्यैः शृणु तानि यदाम्यहम्
माघेमासि समायाते सर्वमासोत्तमे शुभे । आमिषं प्रैथुनं चैव सन्त्यजेद्वैष्णवोत्तमः ॥
प्रातः स्नायी भवेन्नित्यं तैलान्यपिचयर्जयेत् । द्विभोजनं पराश्रयं माघेमासिपारित्यजेत्
प्रातः शुक्लाम्बरधरः कृत्पञ्चमहाध्वरः । सपर्षामारभेद्विष्णोःस्थिरचित्तो हि मानवः ॥
ईषदुष्णजलैः शुद्धैः स्नापयेद्विष्णुमध्ययम् । अतिरुच्यैश्चन्दनैश्चविष्णोरङ्गानि लेपयेत्
पूजयेज्जगदीशस्य देवदेवस्य चक्रिणः । प्रक्षालितानि पात्राणि जलहीनानि कारयेत् ॥
स्नापयित्वा जगन्नाथमीषदुष्णेन पारिणा । प्रोक्षितव्यं तच्छरीरं दिव्यपद्मेण यत्ना
सलिलैरीषदुष्णैश्च प्रक्षापयति केशवम् । माघे मासि द्विजश्रेष्ठ! फलं तस्य मणोव्यनै
विमुक्तः पातकैः सर्वैर्जन्मजन्मान्तराजितैः । इह भुङ्क्ते सुखं सर्वशेषे याति हरैर्गुहम् ॥
यत्नात्प्रक्षाल्य पात्राणि कृत्वा शुद्धानिधोरिमिः । यः पूजयेज्जगन्नाथं तस्यपुण्यं निरामय
इह भुङ्क्त्वाऽनिलाङ्कामान्सर्पश्चापि विवर्जितः ।

अन्ते युगसहस्राणि तिष्ठेद्वैश्वामनिदरे ॥ १३ ॥

प्रसन्ने विभ्रसन्ध्यायां पुरतश्चरन्वाणिजः । ज्वलन्ते स्थापयेद्वह्निं निर्मूलं घैष्णवोत्तमः
शीतस्य वारणायां सार्धं प्रातश्चैष्णवः । माघे विष्णुपूजनीं यद्विष्णोःफलं तच्छृणु
इह भुङ्क्त्वाऽन्विलान्कामान्गुह्यैश्च सन्वितः । अन्ते विष्णुपुरं याति देवनेरविमूलमम्

श्रीभगवानुवाच ।

नृपते! कुशलं ब्रूहि सर्वपुण्यात्मनाम्बर !। किमस्ति साध्यं भवतस्तदाज्ञापयसम्प्रति॥
नमोनारायणायेति धारैकमपि यो वदेत् । नित्यं तस्यानुपाल्योऽहं स मे भ्राता स मे पिता
नारायणेति मन्त्रम कदाचिद्यः स्मरेणन्नरः । साधयाम्यखिलं तस्य पितुः पुत्रश्चेप्सितम्
भक्तोऽसि नृपति श्रेष्ठ! तस्मान्निजमनोरथम् । प्रकाशयाऽद्भुतं तात किन्ते दास्यामि चाधुना
राजोवाच ।

सर्वमेव दयासिन्धो! त्वया दत्तं संशयः । पापिनाऽपि मया प्राप्तं तव स्थानं सुदुर्लभम्
तस्याऽनेन तु धाक्येन प्रसन्नं कमलापतिः । स्नेहाग्निवेशयामास भूपालं तन्निशामय
ततः सुवर्णालङ्कारैर्विभक्तमविनिर्मितैः । चकार मण्डलं तस्य स्थमेव दयामयः ॥ ६८ ॥
अथ नानाविधैर्महर्षैर्दिव्यैरपि सुदुर्लभैः । तोयित स महीपालो विष्णुनाऽतिसहिष्णुना
एवं प्रतिदिनं तथैव स राजा विष्णुमन्दिरे । मन्वन्तरसहस्राणि नवययंशतानि च ॥
प्रजानां पालनं चक्रे स राजा धर्मतत्परः । पूजयामास सततं भक्त्या परमया हृदि ॥
चारुचम्पकपुष्पैश्च नैवेद्यैर्विधिवैश्च सः । आयु शेये स भूपालो मरणं जाह्नवीजले ॥
समासाद्य ययौ मोक्षं प्रसादाच्चक्रपाणिनः ॥ ७३ ॥

ध्यास उवाच ।

विप्र! चम्पकपुष्पस्य प्रमाणोऽयं प्रकीर्तितः । चम्पकैर्हृदि मन्त्रैश्च मुक्ताः स्युः पापिनो जनाः
स्फुटच्चम्पकपुष्पेण पूजितो भगवान् हृदि । अचिरेणैव विप्रैः ! दशानि परमं पदम् ॥ ७१ ॥
ये यजन्ति परात्मानमिच्छया पाप्यनिच्छया । तेऽपियान्ति परं धाम विमुक्ताः सर्वपातकैः
हर्षे प्रसन्ने दुर्तितानि कोऽपि यतः स राजा कृतयान्तकोऽपि ।
जगन्म मोक्षं कृपया मुरारैर्विभार्णवं निघ्नमिमं वितीर्य ॥ ७२ ॥
दिव्यैः सुगन्धैः कनकमयैर्नारायणं पद्मदलायताश्रम् ।
भक्त्या यज्ञेन परमादरेण मत्पूज्यं यज्ञेन तु पिहाय पापम् ॥ ७४ ॥
इति धीपाते महापुराणे पञ्चमश्चरत्साहस्र्यां संहितायां क्रियायोगसारमण्डे चम्पक-
पुष्पमहिमा नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

धनलोभासेन राजा दण्डयन्ते साधवो जनाः ॥ ४० ॥

अभ्यापोपाजितं वित्तं रीतियायादिमिथुनः । समस्तं नारायामास यत्रदानविवर्जितं ॥
न प्राप्तिगोपणं गते न देयद्विजमोजनम् । न च याचकसन्तुष्टिं सर्वदापापमोहितः ॥ ४१ ॥
न शफाराऽन्तिथेः पूजां सदापापपायणः । यथा च मन्दिराग्नित्यं स भूपः पापमन्दिरं
हृत्वादिनेनपापानिपात्यन्यान्प्रियंविनाम् । भगिष्येयानैशक्तः स हस्यातुं जितानिक्लिप्तं
एकदा स महीपालः कामेन पविमोहितः । जगाम वेश्यानिलयं निशीथे दुरिताशयः ॥
तमायातं ततो दृष्ट्वा भूपालमुज्ज्वलाह्वया । सहस्रोत्पाय पर्वद्वायके तत्पादबन्धनम् ॥
प्रक्षाल्य तत्पादयुगं भृङ्गारसलिलैश्चसा । मध्ये निवेशयामास दोर्म्यामालिङ्ग्यतं कृपम्
तत्रेमाधृतधारामिः सिकोऽसौ पृथिवीपतिः । तस्मिन्नुपास पर्वङ्के तथा सह कुतूहली

ततः सा गणिका प्रीत्या हसन्ती नययौवना ।

ददौ चम्पकपुष्पाणि तस्मै भूमिभुजे स्वयम् ॥ ४२ ॥

पुष्पमालापुष्पमेकं तस्मादुभूपतिहस्ततः । पपात धरणीपृष्ठे गन्धव्यासदिगन्तरम् ॥
तच्छ्रुतं कुसुमं दृष्ट्वा सराजाऽत्यन्तसम्भ्रमात् । नमो नारायणायैति जगादोङ्कारपूर्वकम्
नारायणायैति वाक्पात्सर्वाणि पातकानि च । स्वर्णपुष्पप्रदानेन तस्य नष्टानिभूमुजः
श्रार्मीणाभयसर्वेऽपि समागत्याऽतिदुर्जये । तस्यामेवनिशायातं जम्बुवैश्यागृहेस्थितम्
नेतुं तमथ भूपालं सर्वपातकिनां परम् । किङ्करान्प्रिययामास ब्रूदो वैवस्वतो भूरम्
तैनाऽऽज्ञप्तास्ततो दूताः पाशमुद्गरपाणयः । अतिवेगात्समायाताः क्रोधसंस्तब्धोवनात्
उद्यमं चक्रे नेतुं यमदृताः स्वमालयम् । ततो नारायणप्रेष्याः शङ्खजगदाधराः ॥
आपाता गरुडारूढास्तं नेतुं पृथिवीपतिम् । पाशेन यन्त्रितं दृष्ट्वा तं भूपविष्णुकिङ्कराः

— - - - - गतेन गते विधेयशङ्खान्दंभुरनुत्तमात् ॥

स्वर्णालयाधरितः ॥

तनो ह्येय' स चाण्डालो यावद्गङ्गां न पश्यति ॥ १८ ॥

मगबल्युदितेसूर्ये यः कुर्यादन्तधावनम् । तदन्तकाष्ठं पितरो भुज्वा गच्छन्ति दुःखिनः
उपवासदिने विप्र ! पितृधाददिने तथा । न तत्फलमवाप्नोति दन्तधावनरुधिरः ॥२०॥
प्रभाते मार्जयेदन्तान्वाससा रसनां तथा । कुर्याद्द्विदादश विप्रेन्द्र ! कलोलानि जलेर्बुधः
उपवासे पितृधादौ विधिनाऽनेन जैमिने !। दन्तधावनरुग्मर्त्यः सम्पूर्णं लभते कलम्
भनेन विधिना कृत्वा दीर्घदर्शो बहिष्क्रियाम् । तनो निजगृहं गत्पारात्रिपस्त्रं परित्यजेत्
तनो देवगृहद्वारे चोपविष्टो बुधः शुचिः । स्मरेशारायणं देवमनन्तं परमेष्वरम् ॥२४॥
शम्भु ! श्यामननो ! विष्णो नारायण दयामय ! । जनार्दन जगदाम पापं मे हर केजध !।
शीताम्बरधरा नन्तपद्मनाम जगन्मय !। धामन ! प्रणतस्येश ! विमो ! त्वं शरणं भव ॥२६॥
वामोदर यदुध्रेष्ठ श्रीरुष्ण करुणार्णव !। कमलेश्वर देवेन्द्र ! पासुदेव ह्योः कुट ॥२७॥
गरुडध्वज गोविन्द विष्णुश्च मदाधर !। शङ्खपाणे धनपाणे पद्महस्त हराऽऽपदः ॥२८॥
लक्ष्मीविलास पैकुण्ड हार्तिकेश सुरोत्तम !। पुरुषोत्तम ! कंसारे कौटमार ! भयं हर ॥
श्रीपते धोधर विमो धीद धीरुर माधव !। परं प्रह परं धाम शरणं मे भवाऽऽवय ॥

इत्थं कृत्वा द्विजध्रेष्ठ ! धीविष्णुस्मरणं बुधः ।

यद्वा जलिरिति धूने प्रविश्य निलयं गतः ॥३१॥

इंवर धीपते कृष्ण देवकीनन्दनप्रभो ! । निद्रां मुञ्च जगन्नाथ प्रभातममयोऽमवत् ॥
अशोभितमिषग्रस्तः पर्यट्टे देवकीसुतम् । निद्रां त्यक्त्वा सलक्ष्मीकं चिन्तयेन्निजचेतसा
तन हतच्छदं दिव्यं पात्रं च जलपूरितम् । मुग्धप्रभालनाथाय दद्यात्कृष्णाय घैरुण्यः
इंवरं घर्तनाथाय सेवन्ते सेवका यथा । तथैव मतिमन्तोऽपि सेवन्ते परमेष्वरम् ॥३५॥
यस्तु सेवकरूपेण सेवते जगदीश्वरम् । भक्तिरेणैव विप्र ! तस्य सिध्यति पाम्निष्ठम्
यथेष्वरस्य सभयाः सेवां कुर्यन्ति चेदकाः । प्राज्ञास्तथैव सेवन्ते सर्वदेव हरिं प्रभुम्
निजेच्छयाऽनया विष्णुं निर्भयः पूजयेत्ततः । कुसेवकाः सखास्ति तद्दानदि भवेद्विज
भतस्य द्विजध्रेष्ठ ! त्वरया कमलापते ! । कर्तव्या सर्वंश सेवा पुंसा कथित्यमिच्छता
निर्मातृं रात्रिपस्त्रं च गन्धं पर्युषितं तथा । हरेदन्तारयेद्गङ्गां प्रभाते घैरुण्यो जनः ॥

एकादशोऽध्यायः

हरिपूजाविधिबर्णनम्

व्यास उवाच ।

तत्रोदीच्यादिशि मानीयश्चूत्राणि कर्णयोः । हृत्चोपविष्टः प्राङ्मुखः मलमूर्ध्नाप
देयतायनने मार्गे गोष्ठेषु चत्वरेषु च । रघ्यायां कृष्टमूत्रो वा दर्ममूले तथाऽङ्गु
तटिनीपुलिने चैत्यवृक्षमूले तथावने । तडागवापीगर्भेषु मलं मूर्ध्नं च न त्यजेत्
रवि चन्द्रमसं चैव द्विजान्गात्र दिशो दश । मलं मूर्ध्नं त्यजेद्यायत्तापत्याहो न प
श्वनितां मृषिकाद्यैश्च विलाभ्यन्तरवर्तिनीम् । फालकृष्टां मुदञ्चैष न गृहीयाच्छीयां
जलाञ्जलं समानीय शौचं कुर्याद्विचक्षणः । पादं जलेषु धे दत्त्वा न शौचं कुर्यात् ।

दक्षिणामिमुषो रात्रौ कुर्यात्प्राहो बहिःक्रियाम् ।

शिवः प्रावृत्य पस्त्रेण ततः शौचं समाचरेत् ॥ १ ॥

मृत्तिकैका प्रदातव्या लिङ्गे तिलस्तु ये मुने । सप्त सव्ये करे प्राणैर्दत्तयोऽभयोरेश
पादयोः पद्मदातव्यामृत्तिकाच विनक्षणाः । हस्तशौचक्रियः प्राङ्मुखः कुर्यादङ्गुलपावन
जिह्वापामार्जनञ्चैव दशनाच्छादनादिभिः । दक्षिणामिमुषोमूल्या पश्चिमामिमुषस्तथा
मदन्तपावनं कुर्यात्कुर्याद्व्येष्टास्कीमयेत् । मध्यमाङ्गुलिकांश्च
दन्तम्य पावनं कुर्यात्तथैन्द्रस्य सुरस्य

न दन्तपावनं कुर्यात्तथैन्द्रस्य सुरस्य

यः ध्यानसमये

प्रविशेद्देवतागारं शुचिर्ब्राह्मणसत्तम ॥ अप्रक्षालितपादो यः प्रविशेन्निलयं जनः ॥६१॥

सम्पत्सररुतं पुण्यं तस्य नश्यति तत्क्षणात् ।

स्नानं कृत्वा समागत्य प्राङ्गणेषु विचक्षणः ॥ ६२ ॥

तस्मात्प्रक्षाल्य चरणीं प्रविशेद्देवतागृहम् । उपविश्य पादयुग्मं पुधः सञ्जेन पाणिना यत्नात्प्रक्षालयेद्विप्रं तथा पाणिद्वयम्पुनः । पादेन पादं विप्रेन्द्र! तथा दक्षिणपाणिना ॥ यश्च प्रक्षालयेन्मृदत्तं लक्ष्मीस्त्यजति ध्रुवम् । अथोपविष्टो मत्प्रिमात्वे शयाचर्चनमारभेत् अनन्यमात्सो भूत्वा सर्वकामफलप्रदम् । मृगचर्मासने शुद्धे व्याघ्रचर्मासनेऽपि वा ॥ घत्पासने केवले च तथा कुशप्रयासने । पुण्यासने चोपविष्टः पूजयेत्कमलापतिम् ॥

काष्ठासने द्वितो विद्वाश्च कुर्याद्विष्णुपूजनम् ।

विष्णुना त्वं धृता पृथ्वि! सर्वे लोकास्त्यया धृताः ॥ ६८ ॥

मतः सर्वं सदे देहि धर्तुं मे स्थानमुत्तमम् । इत्युत्तवासनमास्तीर्य पसेन्पारायणाचकः दक्षिणामिमुखोभूत्वा न कुर्याद्विष्णुपूजनम् । शङ्खे कृत्वा तु पानीयं मन्त्रपूतं सुधासितम् आपयेत्कमलाकान्तं कमलासहितं प्रभुम् । शङ्खेन आपयेद्यस्तु भगवन्तं जनार्दनम् नत्फलं तस्य वक्ष्यामि शृणु विप्रेन्द्र जैमिने ॥ विप्रगोत्रीघ्नपूजयामुत्तमानादिपातकैः विमुक्तोयाति घेकुण्डे भुङ्क्ते हि सकलं सुखम् । यदिदृष्ट्वा हर्षाकेशं पूजयेन्मानयो द्विज! लग्ने तत्तदेवाऽऽशु प्रसादात्कमलापतेः । शङ्खमाये तु विप्रेन्द्र! सुगन्धितोयकं पुष्पं ॥ कृत्वा चतुर्लसीं पात्रे आपयेत्केशायं पुधः । तत्रो देवं आपयित्वा मन्त्राभ्यन्धरासने सुगन्धैश्चन्दनैस्तम्य कुर्यात्सर्वाङ्गलेपनम् । तुलसीकाष्ठपट्टेन चक्रिणो देहलेपनम् ॥ यः करोति जनस्तस्य प्रसन्नः सततं हरिः । तुलसीपत्रमालेयं निजगन्धमुष्मदा ॥ दीयते ते जगन्नाथ! सुप्रानो मय सर्वदा । मन्त्रेणाऽनेन विप्रेन्द्र तुलसीपत्रमालयाऽऽ बलवृत्तो महाविष्णुः प्रसन्नो न ददाति किम् ।

तन्नुपैदिकैर्मन्त्रैः कर्तव्यं स्वस्तिपाद्यनम् ॥ ७६ ॥

दिगन्धनञ्च कर्तव्यं मन्त्रैः पौराणिकैर्बुधैः । कृष्णो रक्षतु पूयंभ्यामाग्नेय्यां देवकीसुतः श्याम्यो रक्षतु दैत्यारिर्ह्यं त्वां मधुसूदनः । विदिधु रक्षतु धीमानूध्वं च धीधरः प्रभुः

१०१२

● पापपुण्ये

[३ विष्णुगीतसंस्कृत]

ततो देवान्ते तस्मिन्मनसं हि मार्जयेत् ।

कुर्याच्छनैः शनैः प्राज्ञः सम्मार्जया परिक्रियाम् ॥ ५१ ॥

पापान्तो निष्पापस्मान्नृच्छन्ति रक्षणो बहिः । तस्यमन्यन्तप्राज्ञं तिष्ठेद्विष्णुगृहे न
यस्तु सम्मार्जनं कुर्याद्भ्रमदाऽपि हरेर्गृहे । सोऽपि पाति परं धाम किमन्यद्भुमार्ज
तपोपलेपनं कुर्यादूर्ध्वशैर्गोमयेर्द्विज ! । तस्मिन्विष्णुगृहे प्राज्ञः स्मरेन्प्राणायामं प्रभुम्
यस्तूपलेपनं कुर्यात्प्रेषावप्य न मन्दिरे । तस्य पुण्यमार्हं वस्त्रं मंशोपाच्छु जैमिने
रजांसि तत्र यावन्ति विनश्यन्ति द्विजोत्तम ! ।

सावत्फल्यसहस्राणि तिष्ठेद्विष्णुगृहे सुधी ॥ ५२ ॥

सम्मार्जनं विष्णुगृहे जनः दृष्टोपलेपनम् । लभते परमं धाम किं पूजाफलविक्रमो
देशकालपिरोधेन न शक्नोति यदा स्वयम् । तदा विष्णुगृहेचाऽपि धर्मयज्ञोन्मिषोऽत्रैव
अथवा सनयं भक्तं सुचरित्रं तथाऽऽत्मनः । आतरं मगिनो वाऽपि देवाभारं निपोऽत्रैव
हरेः सपर्यायस्तूनि सप्तधा शुद्धचारिभिः । प्रक्षालयेन्निष्ठा चाऽपि स्वयमेवाऽतिप्रसन्नः

अस्तेन सान्नपात्राणि कांस्यपात्राणि भस्मना ।

बहिना लोहपात्राणि शुष्यन्ति नाऽन्नसंशयः ॥ ५३ ॥

धनाढ्यो लोहपात्रस्यैवः क्षापयति चारिभिः । नारायणं जगन्नाथं तस्य तुष्टो न कैश्च
अथानाहाऽपि चेत्तर्हि गङ्गुज्ज्वलनेन शुद्धयति । सम्पदि ब्राह्मणधेष्टुः कर्त्तव्यो नियमः सदा

विषरपां नियमो नास्ति शास्त्रेष्विति विनिश्चयः ।

यत्नात्प्रक्षालितः शङ्खो यदा भूमिरूपोत्प्लुतः ॥ ५४ ॥

सदा स शङ्खो पिपेन्द्रशतधीतेन शुष्यति । इत्थं प्रक्षाल्य यत्नेन पूजाद्रज्यापिचक्रिणः
गृहीत्वा क्षान्वयस्तूनि क्षान्नाथं सरसीं प्रजेत् । अदृष्टपात्रानकर्माणि गृहप्रायातिथि पुनः
तस्मिन्दिने पितृगणस्तस्य नाभ्योति तर्पणम् । क्षान्नाथं भोजनार्थं पात्रच्छतो विप्रद्वये
यस्तु मोहाद्ब्रिजधेष्टुः स नूनं नार्त्तामयेत् । क्षान्नाथं सरसीं गत्वा मलमूर्च्छकरोति यः
पितरस्तस्य विष्णुभोजिनः स्तुर्न संशयः । तत्र इत्यादिधानेन जानन्नं तान्नादिकम्
स्यकीयं गृहभाग्ये स्मरन् नारायणं पुनः

धूपं दीपं च ताम्बूलं देवदेवाय विष्णवे । अन्यान्यप्युपहाराणि प्रदद्याद्वैष्णवो जनः ॥
 यस्तु धूपं द्विजश्रेष्ठ! चन्दनागरुवासितम् । दद्यान्मुरारये तस्य द्रुतं सिध्यति वाङ्मिच्छितम्
 धूपं यच्छति यो विप्र! हरये धूतवासितम् । सगच्छेद्विष्णुभयनं विमुक्तः पापकोटिभिः
 नारायणाय यो धूपं दद्याद्गुग्गुलुवासितम् । स याति परमं धाम दुर्लभं यत्सुरैरपि
 धृतेन दीपं यो दद्यात्सिलतैलेन वा पुनः । निमेषात्सकलं तस्य पापं हरति केशवः ॥
 कर्पूरवासितं यस्तु ताम्बूलं चकषाणये । दद्यात्तस्य द्विजश्रेष्ठ! मुक्तिर्भवति जैमिने! ॥
 यस्तु यच्छति ताम्बूलं खदिरेण समन्वितम् । इह भुक्त्वाऽखिलान्मोगानन्तेयाति हरिपदम्

पश्रीमधुरिकायुक्तं तथा जातिफलदिभिः ।

ताम्बूलं हरये दत्त्वा स्वर्गमाप्नोति मानवः ॥ १११ ॥

शङ्खे रुद्रा तु पानीयं कुर्याद्विष्णुप्रदक्षिणम् । पश्यमानेन मन्त्रेण जैमिने वैष्णवो जनः
 जनार्दन जगदुबन्धो शरणागतपालक ! । त्वदासदासदासत्त्वं दासस्य देहि मे प्रभो! ॥
 मन्त्रेणाऽनेन यः कुर्यान्नारायणप्रदक्षिणम् । तस्य पुण्यफलवच्चि संक्षेपाच्छृणु जैमिन
 ब्रह्महत्यादिपापानि यानि याति महान्ति च । तानि तानि प्रणश्यन्ति प्रदक्षिण पदैपदे
 यावत्पादं नरो भक्त्या गच्छेद्विष्णुप्रदक्षिणे । तावत्कल्पसदृशानि विष्णुना सह मोदते
 हृदि प्रदक्षिणे यावत्पादं गच्छेच्छनैः शनैः । पदैपदेऽब्रमेधस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥
 प्रदक्षिणो वृत्त्य सव्यं संसारे पत्फलं भवेत् । हरिं प्रदक्षिणी वृत्त्य तस्मात्कोटिगुणफलम्

भङ्गप्रदक्षिणं कुर्याद्यस्तु नारायणाग्रतः ।

सोऽपि तत्फलमाप्नोति किमन्यैर्बहुमापितैः ॥ ११६ ॥

न लङ्घयेत्सोमगृध्रं धीमाश्राम्भुप्रदक्षिणे । लङ्घितं यदि लङ्घिष्यसा पूजा निःपत्त्या भवेत्
 न लङ्घयेत्सोमगृध्रं धीमाश्राम्भुप्रदक्षिणे । लङ्घितं यदि लङ्घिष्यसा पूजा निःपत्त्या भवेत्

विष्णुप्रदक्षिणं यस्तु बुवाद्याद्यपि जनः । विमुक्तः सकलैः पापैः प्रविदेन्माधवी तनुम्
 सामयेत्सोदङ् शङ्खं केशवोपरि जैमिने ! । अन्ते देवालयं गत्वा स भवेत्सुखमिदम् ॥
 प्रणमेद्विष्णुपदभूमौ समधायस्तु केशवम् । पातकं तच्छरीरस्यं भस्मीभवति दृष्टवान्

मघो रक्षतु विधातमाहर्ममूर्तिः कृपामयः । ये विप्रकारकाः सर्वोपज्ञाकानिभवन्ति ।
 त्रैलोक्यं तु ते सर्वोद्विग्नानामोग्रताडिताः । इत्यदिगन्धनं कृत्वा ततः प्रहः कृतावलिः
 इक्ष्माणेन मन्त्रेण संफलं कुरुते इदम् । मयाऽऽख्यामिमां पूजां देवदेव उनादत्तं ।
 सेदि प्राप्य निर्विघ्नां प्रसीद परमेश्वर ! । ततस्तु कृतसङ्कल्पो धैर्यवानः सर्वस्ववित् ।
 इक्ष्मासादिकं कृत्वा ध्यायेन्मारायणं हृदा । नवीनमेघसङ्घाशं पुण्डरीकनिमेषणम् ।
 ताम्ररश्मिं देवं स्मितचारुतराननम् । कदम्बपुष्पमालाभिर्मूर्धितं सुमहामुखम् ।
 ह्रियर्ध्रेणिग्रसशिखण्डभूतकुण्डलम् । यशोमधुरनादेन मोहयन्तं दिशो दश ॥ ८८
 ण्डितं गोपनारीभिश्चारुवृन्दायने स्थितम् । पर्वसञ्चिन्त्य देवेशं गोविन्दं सर्वकामदम् ।
 तथाऽऽवाहनं कुर्याद्वक्तिमावेन धैर्यवानः । आवाहिताय कृष्णाय चतुर्वर्गप्रदायिने ।
 आर्घ्याचमनीयानि तत्र दद्याद्विचक्षणः । कोमलैस्तुलसीपर्जन्यैर्वा कुसुमैर्बुधैः ।
 नयेत्सर्वदेवेशं श्रीकृष्णं देवकीसुतम् । नमो मत्स्याय कृमार्यं वराहाय नमोनमः ।
 सोऽस्तु हरये तुभ्यं धामनाय नमोनमः । नमो रामाय रामाय रामाय बलिने नमः ।
 सो बुधाय शुद्धाय सहपाय नमोनमः । नमोऽस्तु कल्किने तुभ्यं नमस्ते बहुमूर्तये ॥

नारायणाय कृष्णाय गोविन्दाय च शार्ङ्गिणे ।

दामोदराय देवाय देवदेवाय ते नमः ॥ ८५ ॥

किंशाय शान्ताय व्योमपादाय चै नमः । नमोऽस्तु पद्मापतये नमस्ते पद्मचक्षुषे ।
 त्ताय नमस्तुभ्यं गदाहस्ताय चै नमः । तार्क्ष्यध्वजाय चै तुभ्यं नमस्ते चक्रपाणये ।
 हस्ताय चै तुभ्यमच्युताय नमोनमः । नमो दैत्याख्ये तुभ्यं सर्वकामप्रदायिने ।
 त्वाय सुरेशाय विष्णवे परमात्मने । किरीटिने कुण्डलिने नमोऽस्तु हरये दश ॥
 भगवते तुभ्यं वाहनं गजडाहणम् । ङ्गनमोगजडावेति मन्त्रेणैव विचक्षणः ॥
 शङ्खाय चक्राय गदायै च नमोनमः । नमः पद्माय सङ्गाय मन्दकाय नमोनमः ।
 सम्पूज्य देवेशं स्मरन् सखाहनम् । सायुधं च तनो मन्त्रं जपेदष्टाशरं सुधः ॥

निर्विघ्ना

यथोपधेन रोगास्तु हन्यन्ते देहिनी भृशम् । तथैव पानकं सर्वं विष्णुपादोदकेन च ॥
 विष्णुपादोदकं शुद्धं तुलसीपत्रसंयुतम् । यो पठेच्छिरसा विप्र! तस्य पुण्यं घटाम्बहम्
 ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्विमुक्तो विष्णुरुपभृत् । भक्ते विष्णुपुरं गत्वा विष्णुनासहस्रोदने
 मेरुप्रमाणहेमानि दत्त्वा भवति यत्फलम् । विष्णुपादोदकं स्पृष्ट्वा तद्भवेदधिकं फलम्
 अभ्यकोटिप्रदानेन तत्फलं प्राप्स्यते जनैः । समद्वीपां महीं दत्त्वा द्विजेभ्यो यत्फलं लभेत्
 तत्फलं लभते मर्त्यो विष्णुपादोदकं स्पृशत् । अभ्यमेभसहस्राणि कृत्वा भवन्ति यत्फलम्
 विष्णुपादोदकं स्पृष्ट्वा तद्भवेदधिकं फलम् । दीर्घिकाशतदानेन यत्पुण्यं परिकीर्तितम्
 तस्मादप्यधिकं पुण्यं लभेत्पादोदकं स्पृशत् । यदुनाऽप्रकिमुक्तेन संक्षेपादुच्यते मया
 विष्णुपादोदकस्पर्शांमुक्तो भवति मानवः ।

भूयोभूयोऽपि विप्रेन्द्र ! सुदृढं कथ्यते मया ॥ १५५ ॥

पुनर्न लभते जन्म स्पृशत्पादोदकं हरेः । विष्णुनैवेद्यशीघ्रं यः सर्वपापविनाशनम् ॥
 भक्षति मक्तिमायेन स गच्छेत्परमं पदम् । दुर्लभं विष्णुनैवेद्यं भुञ्जतो द्विजमजम् ॥
 देहं त्यजन्ति पापानि ब्रह्महत्यामुखान्यपि । भुञ्जतो हरिनैवेद्यं दार्ढ्यं घशया भवेत् ॥
 मुक्तिभूमिः सुरध्रेष्ठ ! देवतेरपि दुर्लभा । समूज्य कमलाकान्तं योऽद्याग्रैवेद्यमन्यजन
 अचिरेणैव न विष्णुर्नयेति स्वां तनुमिति । नैवेद्यस्य महाविष्णोर्गुणैकिकथयाम्यहम्

यद्भुजतः केशवोऽपि स्यादर्चीतो द्विज! प्रभो ! ।

यजेद्देवेन विधिना प्रतिमां जनार्दनम् ॥ १६१ ॥

विधिहीनामपि श्रेष्ठां पूजां धीकमलापतेः । यः कुर्याद्विधिमायेन सोऽपि स्यान्नेश्वरप्रियः
 विधिज्ञो विधिना विष्णुमन्यत्वं लभनेफलम् । ययोक्तविधिना यिप्रनेवेद्यैर्बुद्धिं प्रभो!
 पूजितोऽपि न तुष्टः स्वायदि भक्तिर्न तिष्ठति । यस्य यै यावतो भक्तिर्देवदेवे जनार्दने
 तावदेव फलावाप्तिस्तस्य तास्त्यज संशयः । भक्त्या या हरेः पूजा क्रियते भुवि मानयैः
 सा पूजा ब्राह्मणध्रेष्ठ! पूजाकाले भवेत्किञ्च । शानमूढं हरेर्मक्तिर्मन्त्रिमूढं जगत्पतेः ॥
 पूजामोक्षदुर्मोक्षतो मूलमापायनं हरेः । भक्त्या यजन्ति प्राज्ञाः भक्त्या कुर्यान्ति हि यन् ॥
 नरस्य भवेत्सर्वं धन्वायुकाजिलाकिया । भक्त्या यः पूजयेद्विष्णुमपि वा शक्तिमात्रतः

शिरस्यञ्जलिमाधाय प्रणमेदुयो जनार्दनम् । तस्मै लक्ष्मीपतिर्विष्णुर्ददाति परमं वैभवं
भूमौ निपात्य सर्वार्हं हरिं प्रणमतां नृणाम् । पुण्यप्रभावं विप्रैः पदलोमे निशाम्य
याचदुभूरेणुमिर्नृणां भूपितं स्थात्कलेवरम् । ताद्यत्कल्पसहस्राणि तिष्ठन्तिहरिसंनिभं
ततः केशवनिर्माल्यं घैष्णवेभ्यः प्रदीयते । घैष्णवांस्तात्प्रवक्ष्यामि शृणु सत्प्रभैर्मि
शुकः सूतस्तथा व्यासो नारदः कपिलोमुनिः । प्रह्लादश्चाम्बरीयश्च तथाऽङ्कुरोदयार्च
विभीषणो हनूमाश्च तथैवान्येऽपि घैष्णवाः । निर्माल्यं चासुदेवस्यपृच्छन्नुत्सर्वाकामा
इत्युक्त्वा विष्णुनिर्माल्यं निक्षिपेद्बुधि घैष्णवः ।

ततस्तु हरिनिर्माल्यं स्वयं गृह्णाति भक्तिः ॥ १३२ ॥

मस्तके दृश्यते यस्य हरिनिर्माल्यमुत्तमम् । स चित्ते यो द्विजभ्रेष्ठ! साक्षादेव हरिः स्थप्य
दुर्लभं विष्णुनैवेद्यं निर्माल्यं पापनाशनम् । गृह्णन्ति त्रिदशाः सर्वे मनुष्याणां च कथा
जैमिने तुलसीपत्रं यस्तु जिघ्रति घैष्णवः । तस्य देहान्तरस्थं हि सर्वपापं विनश्यति
तुलसीपत्रगन्धस्तु प्रविशेत्तस्य नासिकां । भापयस्तच्छरीरस्थाः स योगश्च गतिर्नाशनम्
तुलसीदलगन्धं यस्समाधायोऽभिनन्दति । तस्यालये भवेत्प्रियमानस्यो द्विजसत्प्रभ
स्तथैः स्तुत्या जगन्नाथं कमलाप्रियमभ्युतम् । इत्याञ्जलिस्ततः प्राप्त इमं मात्रं गुरोर्वरेण
नारायण जगद्गुप! गच्छ धाम जगत्पते ॥ गच्छ देव! निजस्थानं प्रसन्नो भव सर्वदा

येयं स्पर्शकत्या देयेन्द्र ! तप पूता कृता मया ।

भच्छिद्रांऽस्तु जगन्नाथ ! स्वप्नसाक्षात्प्रगम्य ॥ १४० ॥

ततः पादोदकं प्राप्नो महाविष्णोः परात्मनः । समस्तपापकण्ठसि पृथीयाद्भक्तिमात्रक
कणमात्रं पदेष्टु विष्णोः पादोदकं शुभम् । स ज्ञातु सर्वतीर्थेषु जैमिने सत्त्वगुणानै
क्योदितपादोदकं विष्णोर्गङ्गाज्जलमर्जयन् । तादृशं सन्निविष्टं विष्णुपादोदकं यत्
अकारमर्जयन् नास्ति नास्ति इत्यभिप्रयत्नया । बाह्वीत्यादिप्रसिद्धांश्चैव विष्णुपादोदकं यत्नया

पापमाराधिविचारान् विष्णुपादोदकीयम् ।

पादोदकं यत्नया विष्णुपादोदकीयम् ॥ १४५ ॥

ततः पादोदकं प्राप्नो महाविष्णोः परात्मनः । समस्तपापकण्ठसि पृथीयाद्भक्तिमात्रक

दि भुङ्क्ते सुखं सर्वं पुत्रपौत्रसमन्वितम् । अन्ते हरैर्गृहं याति रथमारुह्य शोभनम् ॥
 न दद्याद्गुडसंयुक्तं हरये बदरीफलम् । अन्नानादुवाहणश्रेष्ठं दद्याच्चैत्रारकी भवेत् ॥
 फाल्गुने मासि यो दद्याद्वरये दाडिमीफलम् । सुपक्वं तत्फलविप्रपदतो मे निशामय
 त्रयापन्ति धीज्ञानितितृप्तिदाडिमीफलम् । तावन्मन्वन्तरं विष्णोर्गृहेतिष्ठति मास्यवान्
 फाल्गुने मासि यो दद्याद्वरये गुडपिष्टकम् । स विज्ञेयो द्वित्रश्रेष्ठं वाजिमेषसहस्रवत्
 चैत्रे मासि द्वित्रश्रेष्ठं मधुना मधुसूदनम् । आप्येयलभते मर्त्यस्तद्विष्णोः परमं पदम् ॥
 मधुना आप्येयस्तु नारायणमनामपम् । न चर्चा कियते तस्य कदाचिद्रविमूनुता ॥
 चैत्रे किशुकपुष्पेण योऽर्चयेत्कमलापनिम् । तन्नामचित्रगुप्तेन पञ्जिकायां न लिप्यते
 चैत्रके जगतामीशं कृष्णं तिलकपुष्पकैः । अर्चितो नास्ति वै जन्म पुनरस्मिन्महीतले
 कृष्णवज्जुलपुष्पेण सर्पदैवशिरोमणिम् । पूजयन्मनुजो विप्रः लभते नागदं कथितम् ॥

वासन्तीभिः सुगन्धोमिव सन्ने यस्तु पूजयेत् ।

भगवन्तं प्रसन्नान्मा स देवैरपि पूज्यते ॥२१॥

तथा किसलयैर्दिग्दैरखण्डैर्षोऽर्चयेद्वरिम् । तं वन्दते समुत्थाय स्वयं पीडासनोऽपि
 धार्त्रीपत्रैर्नैवैर्यस्तु कोमलैर्हंसिचन्द्रेण । अचिरेणैव लभते सकलं वाञ्छितं जन ॥२२॥
 शाण्डिल्याखण्डपत्रैश्च धनूरेष्वाऽर्कपुष्पकैः । योऽर्चयेद्विष्णुर्मासं च समसाराधिपारगः
 यो दद्याद्विष्णवे विप्रः कदाहीनलमुत्तमम् । शशापाग्निरक्षाः सर्वे वन्दन्ते तमहर्निशम्
 यो दद्याच्चैत्रके मासि भक्त्या गोपालरूपिणे । गोधूमपिष्टकं विप्रः सर्वपापैः प्रमुच्यते
 आपाते मापये मासि पवित्रं माधवप्रिये ! । आश्रितं मैथुनं तैलं विष्णुमनःपरिच्यजेत्
 प्रातः समाचरेत्स्नानं माधवेमासि वीरणाथः । पत्न्यजेत्पराधं न न कुर्याद्यद्विप्रोऽहम्
 प्रमाने पूजयेद्विष्णुं पूर्वोक्तविधिना द्वित्र ! । यैशाने आप्येद्विष्णुं पुण्यवामिनशशिना
 आप्येच्छीततोदेषु सन्ध्यापर्वन्तामप्युत्तम् । विमन्थ्यं पूजयेद्भक्त्यानेकेनैव विधिष्वैश्वर्यम्
 यैशाने दमनश्रग्मिलैर्स्त्रीपतिरुद्धृतः । न किं ददति विप्रैः प्रसन्नः परमेष्ठिनः ॥२३॥

यैशाने मासि यो दद्यात्पराधं चक्रपाणये ।

तस्य पुण्यानि सङ्ख्यान्तं कः समर्थोऽस्मि पण्डित ॥ २४ ॥

संस्थानं लभते विष्णोर्यतो भक्त्यशो हरिः ॥ १६३ ॥

असारमेतदुच्यते समस्तं सारं हरेः पूजनमेव विप्र ! ।

तस्मान्मनुष्यो निजमङ्गलार्थं भक्त्या यजेत्कृष्णमनन्तमूर्तिम् ॥ १७० ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे यज्ञपञ्चाशत्साहस्रं संहितायां क्रियायोगसारखण्डे
हरिपूजाविधिनामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः

श्रीमद्भगवतो विष्णोर्नमस्कृत्य प्रकोरपुरःसरमथत्यपूजने विष्णुपूजनाभेदतः-

प्रतिपादनं तत्र धनञ्जयब्राह्मणारूपानम्

व्यास उवाच ।

फाल्गुने श्रावणश्रेष्ठे धीरुष्णे सुरवन्दिताम् । पूजयेद्वक्तिमायेन प्रत्यहं यैष्णवो जनः ॥

फाल्गुने श्रावणयैष्ठ्ये सर्पिर्गर्भकीर्तुताम् । फलं तस्य प्रपश्यामि यत् सप्तहस्तिशायम्

सर्वयशफलं प्राप्य सर्वदानफलं तथा । अगते याति हरेः स्थानं सर्वपापविमर्जितं ॥

युगकोटिसहस्राणि भुक्त्वा भोगं हरेर्गुहे । तत्रैव मोक्षमाप्नोति सध्याप्य ब्राह्मणतमम्

यस्तु पृच्छति कृष्णाय शिशौ गोपमूर्तये ।

तिलानां मोदकं दिप्यं स गच्छेत्तस्मिन्निदम् ॥ ५ ॥

यो पुण्ड्रलक्ष्मुकान्दण्डपादकेत्रायाय महारमने । स विवेदमूर्तं स्वर्गं सम्पन्नाशतापनिः ॥

हरये ललितं खण्डं यस्तु पृच्छति जैमिने ! । सप्त विष्णुः प्रसन्नस्मात्प्रतिभक्तिभाषणतमम्

विविधं पान्तिनं दिप्यं दण्डागवने द्विज ! । अग्रे ब्राह्मणं तापस्य स भवेत्तत्पवित्रतमः ॥

निर्मलां शर्करां यच्छेद्यस्तु कृष्णावर्णि

सुपक्वं फाल्गुने प्राप्तिं प्रपुनं वदतीति ॥ यस्तु यथाशक्तं पूजयेत्तस्य तत्फलं तत्फलम् ॥

पिप्पुमूर्त्तैर्जनो मोहादभ्युत्थस्य निहन्ति यः ।

सत्सुख्यः पातकी कोऽपि न श्रुतः क्षितिमण्डले ॥ ५५ ॥

अथवत्थमाहात्म्यं सर्वपापविनाशनम् । सेतिहामं द्विजध्रेष्ठं शृणु पत्स समाहितः
धनञ्जयो नाम ब्राह्मणो हरिभक्तिरुत् । भासीतत्रेतायुगे विप्र ! सर्वप्राणिहिने रतः
स्तिपूजार्तो नित्यं क्षीपदाने रतः सदा । सत्यवादी जितक्रोधो हिसादम्भविषाजित-
[पुः स द्विजध्रेष्ठ ! सर्वदा परमेश्वरम् । पूजयामास परया मनया नारायणं प्रभुम्
य भक्तिं ततो ज्ञात्वा महतीं सुदृढां प्रभु । जहार सकलं पितृहेतुमात्रेण केनचित्
नापि स द्विजध्रेष्ठ ! केदारस्य महात्मनः । पूजामनुदिनं यत्ने मनया परमया सुधी ॥

दुःखेनोपाजितं विभं पितृष्टं सकलं द्विज ! ।

दृष्ट्वाऽपि तस्य विप्रस्य न दुःखेनाऽचलं मनः ॥ ६२ ॥

जेस्तुमर्जनं धर्मं स विप्रः परमार्थविन् । महाविष्णुसर्वायां दृष्टं बह्व्या मनोजितम्
गोऽपि तस्य विप्रस्य भक्तिं ज्ञात्वा जनार्दनः । यथास्मदुपिच्छेदं सुदृढं हृदयं त-
त्पदास्तस्य विप्रस्य विष्णुमायाविमोहिता । हितमात्रेभिरेकं सर्वदेवद्विज्ञोत्तमं
गो विप्रो हि निर्मुक्तो निर्धन्यो पुरुषोत्तमम् । पूजयामास सततं प्रीतः प्रभुगभक्ति ॥
विकल्प्य न भूदेवो धनं केदारपूजने । मार्थं न जनार्थं न बन्धुगुणमाश्रित ॥
य एव महाविष्णुः कौतुकी तस्य जमिने ! । जहार सानुबन्धोऽपि पुत्रानपि दिनेदिने
तथापि स द्विजध्रेष्ठ ! केदारं केदारनाशनम् । पूर्वद्विगुणया मनया नित्यं विष्णुमपूजयन्
तस्य पर्या ततो विप्र ! दुःखमोक्षातिदुःखिना ।

विमोर्दं गता विष्णोर्मांषया परिमोहिता ॥ ३० ॥

अथैवासीत् स भूदेवो विष्णुमभिराधयन् । विपदं गितरत्नमात्रं न कदापि नु वक्ष्या-
यच्छा स द्विजध्रेष्ठ ! विष्णुमभिराधयन् । स्वयं देवमुदाशय कष्टार्थं विविधं यत्नैः ॥
यनात्वाष्टं समादाय निन्दयेव च स द्विज । हितमात्रे दन्दर्भं कुत्रे शंकायात्तम्
कदाचिदपि विमोर्दं गता प्रपद्येद्विजगन्तवः । यथास्मादुपिच्छेदं सुदृढं हृदयं त-
अथागते महाविष्णुसत्तादात्म्यपरादरात् । मिथ्यात्वं सुखं देवो यथास्मादपि यथाः

यत्किञ्चिन्माधवे मासि माधवप्रीतिहेतवे । दीयते माधवायैव तत्सर्वमक्षयं न
 यदन्यत्सुखं कर्म क्रियते मासि माधवे । माधवप्रीतये विप्र! क्षयस्तस्य न वि-
 चैशाखे मासि यः कुर्यात्प्रार्थनां माधवतुष्टये । दिनेदिनेऽभ्युपेक्ष्य फलमाप्नोति म-
 चैशाखो दुर्लभो मासः सर्वकर्मफलप्रदः । पूजितव्यो हरिस्तत्र हित्वा कर्मशतान्
 एकाहमपि यः पूजां चैशाखे कुरुते हरिः । पश्यन् हरिं पूजित्वा यत्फलं लभते स

चैशाखे मासि यो नित्यं विष्णुमभ्यर्चयिष्यति ।

चतुर्युगफलप्राप्तिहेतवे चैष्णवो जनः ॥ ३८ ॥

गण्डव्यमात्रतोयेन कुर्याद्योऽभ्यर्चयेन्नमः । सोऽपि याति परं स्थानं धिमुक्तः कोटिपात-
 अभ्यर्चमूलं विप्र! यो यन्नातिशिलादिभिः । अभ्यर्चयिष्यन् भगवान्किञ्चित्स्मृत्यनुष्ठ-
 अभ्यर्चयिष्यन्ममालोक्य प्रणामं कुरुते यदि । सोऽपि याति परं स्थानमायुर्धुर्दिनैराशयः ॥
 यद्यभ्यर्चयति विप्र! धर्मकर्म करोति यः । न्यूतानि रित्तता न स्यात्तन्मिमांसाणि जैमिने!
 तत्रतीर्थानि सर्वाणि त्रिस्तोत्राः प्रभृतीनि च । यत्राऽभ्यर्चयति तत्तदेकोऽपि शान्तिनाम्ययः
 माधवं पूजयेद्यस्तु स एव विष्णुपूजकः । अभ्यर्चयन्ति भगवान्मयमेव यतो द्विज ! ॥
 अपन्नानाद्विजश्रेष्ठ! योऽभ्यर्चयति मूढधीः । संसारोत्पत्तिरुत्पत्तिर्यत्रात्माकोऽपि न विद्यते
 अभ्यर्चयिष्यन् भगवान्कोऽपि हृदि स्मृतः प्रकीर्तितः । तस्माद्भगवान्हरिस्तु ज्ञाता कोऽपि न विद्यते
 अभ्यर्चयन् परमतो विप्र ! न्यूतानि परतस्तथा । देहस्य घातकं तस्यैव देहप्रणमनो हविः ॥
 विलोक्याऽभ्यर्चयन्तारं यः शक्तो न विचारयेत् ।

वत्थं सेवते यस्तु विष्णुं ध्यात्वा नरोत्तमः । तस्य प्रसन्नो मगवान्द्रुति परमं पदम्
ति श्रीपादो महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां क्रियायोगसारखण्डेऽ-
वत्थमाहात्म्यं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः

विविधमासेषु नानापुष्पादिद्रव्यैर्हरिपूजाविधानपुरःसरं प्रजानां प्रादक्षिण्यपूर्व-
जन्मशुचरकुलोत्पत्तिवृत्तपूर्वकं हरिभक्तिप्रसादेन मुक्तिलाभो हरिपूजाफलवर्णनञ्च

ध्यास उवाच

ज्येष्ठे मासि द्वित्रधेष्टं मगवन्तं जनार्दनम् । पूजयेद्विक्रमायेन जलैः संस्त्राप्यशीतलैः ॥
उद्धर्तनं च दातव्यं सुगन्ध्यामलकं तथा । तैल सुगन्धं हरये प्रीप्सुकाले दिने दिने ॥
सुवासिने शीतले च मन्दिरेऽतिमनोरमे । प्रत्यहं कमलाकान्तं स्थापयेज्जनमण्डपे ॥३॥
न रौद्रदेशे विप्रेन्द्र! सधूमे रुधनालये । न सुतिका गृहे चैव स्थापयेत्कमलापतिम् ॥
सामरेषां जयेच्छैतैर्मुदीर्घैः कमलापतिम् ।

ज्येष्ठे मासि द्वित्रधेष्टं ! सुप्रीतः किं न यच्छति ॥ ५ ॥

मयूरपुच्छव्यजनेर्निदाघे धीजितो हरिः । दशत्वमिमन्तं सर्वमविरेणैव सप्तमं ॥६॥
सालगृन्तकधानेन पवित्राम्बरपायुता । यैर्ग्रीष्मे धीज्यने विष्णुभक्ते सर्वे स्वर्गगामिनः ॥
यो गात्रनेपनं कुर्यात्सुगन्धीवैध्वं कर्दमैः । प्रीप्से हरिं चन्दनैश्च स विरोन्मापयोननुम्
उष्माणमे द्वित्रधेष्टं स मुक्तो नाऽत्र संशयः । प्रदुत्तकुसुमोपाने तुलसीकानने तथा ॥८॥
सन्ध्यायां स्थापयेद्विष्णुं देशे धीरसमीरणे ।

द्युग्निः पाटलपुष्पायां येन विष्णुरलङ्कृतः ॥ १० ॥

ज्येष्ठे मासि स विरेणो ह्यभ्यनेषसद्व्यग्रम् । यस्तु मुक्तावलिं दद्याद्प्रीप्सेर्वै धीपनेर्जनः
भृपालत्वं हरिस्तस्मै यच्छेज्जन्मनिजन्मनि । यस्तु मण्डयति प्रीप्से धीकृष्णमणिमालया

नित्यं तथाऽनुपाल्योऽस्मिन्मन्त्रेष्टोयनोभयान् । भवदीयानहंमन्ये दोषान्वत्सदिनेदिने
तथापिमपि मक्तिस्नेहवृत्तेमहतीतया । तस्माद्वत्सत्वाऽऽवृण्यंगन्तुमिच्छामिसम्प्रति

विहाय सकलां भीतिं धरं वृणु ममाऽप्रतः ॥ १०५ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

त्यपि सर्वसुरश्रेष्ठ! मम जन्मनि जन्मनि । तिष्ठतां सुहृदामक्तिर्हरेऽकिमपरैर्वरैः ॥ १०६ ॥

ध्यास उवाच ।

श्रुत्वावाक्यमिदं तस्य केशचंप्रणयोदितम् । निजकण्ठस्थितां मालां प्रीतस्तस्मै दर्शितः
समालिङ्ग्य ततो विप्रं पिता पुत्रमिव प्रभुः । चतुर्भिर्यादुभिर्द्वयैस्त्वाच्च मृदुलं वचः ॥

श्रीमद्वाल्मीकि उवाच ।

मद्वक्तोऽसि यदा विप्र! तथा ते मत्प्रसादतः । अचिरेणैव सकलं मद्रं विप्र! भविष्यति
अश्वत्थरूपमांनित्यं क्रियायोगेन सत्तम ! । समाराधय सर्वान्ते साधयिष्यामि वाञ्छितम्

इत्युक्त्वा तं द्विजश्रेष्ठं भूयोऽप्यालिङ्ग्य केशवः ।

अभवत्सहसाऽदृश्यस्तत्रैव करुणालयः ॥ १११ ॥

विष्णोः कण्ठस्त्रजं प्राप्य स विप्रो वीष्णवोत्तमः ।

कृतकृत्यमिवाऽऽत्मानं मत्वा तत्पुत्रीं निजे गृहे ॥ ११२ ॥

ततः कुर्वेदो विप्रर्षे! तस्य विप्रस्य सत्प्रति । स्वयं यवर्षं वित्तानि बहूनि केशवासया ॥
प्रासादो रचितस्तस्य शिल्पिना विभवकर्मणा । नारायणाशया तत्र यैजयन्तयोत्तमः
दासदासीसमायुक्तो नानावस्तुविभूषितः । गजाश्वफोटिसङ्कीर्णं विश्वीतस्थमन्दिनम्
यभूतुः सङ्गतास्तस्य नष्टा अपि च शान्धवाः । कृतायशश्च तत्पत्नी स्वयं तदुग्रहमाययौ
कृतपुत्राऽपि तत्पत्नी केशवस्याऽनुकम्पया । स्थिरप्रज्ञाऽभयद्विप्र! स्वामिमनितरायणा

चिरं मुक्त्वाऽलितान्भोगान्पुत्रपौत्रसमन्वितः ।

आयुषोऽन्ते ययौ मोक्षं सदाशो विप्रसत्तमः ॥ ११८ ॥

ध्यास उवाच ।

साक्षादेव स्वयं विष्णुस्त्वय्यो वृक्षसत्तमः । तद्वक्ति कुर्वन्तो पुनः विद्यते नाऽगुर्वहविन्

नूतनागारे सर्वोपद्रववर्जिते । स्थापयेत्पुण्डरीकाक्षं भगवन्तं जनार्दनम् ॥३५॥
 मशकैश्चाऽपि प्रकीर्णं मक्षिकादिभिः । हरिं पुरातनागारे स्थापयेन्नहि मानवः ॥
 त्रे पतद्गुहारे गलद्वितीं गृहे तथा । हरिं न स्थापयेत्प्राज्ञो वर्षासु परमेश्वरम् ॥
 तालयेद्विजध्रेष्ठप्रकुर्याद्यस्तुमानवः । चन्द्रानपंचिचित्रं च चन्द्रलोकं सगच्छति ॥३८॥
 तानाविधैर्धूर्ध्वमन्दिरेजगतीपतेः । दंशांश्च मशकांश्चैव पूजाकाले निवारयेत् ॥३९॥

मसारिकाभिः प्रावृत्य मञ्जशायिनमच्युतम् ।

प्रावृषि स्थापयेद्विष्णुं निशायां दिव्यमन्दिरे ॥ ४० ॥

यत्रैर्देवेशं सुगन्धैर्नूतनेस्तथा । मुमुक्षुः पूजयेन्मर्त्यो भाद्रे मासि दिने दिने ॥४१॥
 त्रे केतकीपुष्पैः पूजितव्यो जनार्दनः । यतो भाद्रपदे मासि केतकीस्यात्सुरासमा
 तालफलेर्दिव्यैषोऽर्चयेद्यदुनन्दनम् । गर्भवासमहादुःखं स भूयो लभते न च ॥४३॥
 कं घृतदुग्धाभ्यां पक्तालं मुरारये । यो दद्याच्छ्रद्धया मर्त्यः स गच्छेन्मन्दिरं हरेः
 मासि द्विजध्रेष्ठ ! हरये तालपिष्टकम् । स नृपं वैष्णवो दद्यात्कैवल्यप्राप्तिहेतवे ॥
 त्र भाद्रपदे विप्रं न कुर्याच्छ्राकभक्षणम् । न रात्रौ भोजनं कुर्यान्मुमुक्षुर्वैष्णवो जनः
 खनेमासि विप्रेन्द्र! केशवं वलेशनाशनम् । पूजयेन्मधुरैस्तोयैः पवित्रैश्च सुगन्धिभिः
 त्र्यं दीयते विप्र! पूर्वाह्णे हरये जनैः । पीयूषमिव तत्तोयं गृह्णाति कमलापतिः ॥४८॥
 ताह्णे दीयते यद्य त्तोयं वै चक्रपाणये । तत्तोयमिव येत्तत्त्वं तद्गृह्णाति द्विजोत्तमः ॥
 ताह्णे च तत्तोयं गोविन्दाय प्रदीयते । तत्तोयं रक्ततुल्यं स्यान्न गृह्णाति ततो हरिः
 एव द्विजध्रेष्ठ! पूर्वाह्णे हरिर्मर्चयेत् । समस्तं लभते कामं केशवस्याऽनुकम्पया ॥५१॥
 यस्त्रेण विप्रेन्द्र! न कुर्यात्पूजनं हरेः । कुर्याद्वाऽपि तथा पूजां न गृह्णाति च केशवः

अर्धातेन च पस्त्रेण यः पूजां कुरुते हरेः ।

विफला सा च पूजा स्यान्न च विष्णुः प्रसीदति ॥ ५३ ॥

यैस्त्ववद्विशिष्टैः पूजा क्रियते चक्रिणो जनैः ।

पूजाफलं नाऽऽप्नुवन्ति बलिप्राह्णा च सा मयेत् ॥ ५४ ॥

तंसंस्कृतगृहे पूजा क्रियते जगतीपतेः । सा पूजा ब्राह्मणध्रेष्ठ! बलिप्राह्णा भवेत्स्वल्पा ॥

तस्य पुण्यफलं विप्र! वदतो मे निशामय । यावद्ब्रह्मा सृजत्येतज्जमिने!
तिष्ठेद्विष्णुपुरे तावन्मणिमालाविभूषितः । सुवर्णामरणैर्यस्तु रजताभरणैः

हृत्पद्मं मण्डयति प्रीप्से सोऽपि तत्फलमाप्नुयात् ।

विविचित्रं यस्तु पर्यङ्कं सगण्डकं प्रयच्छति ॥ १५ ॥

हरये देवदेवाय न स दुःखी कदाचन । गोप्सुकाले न देवानि गुरुणि घस-
हरये ब्राह्मणध्रेष्ठ! दिवं तन्वंशुकं शुचि । यस्तच्चव्युफलं दिव्यैः सुगन्धैः पूज-
यन्ते शक्रपुरं गत्वा स पिबेदमृतं मुदा । प्रियालानां फले दिव्यैर्व्योऽर्चयेत्फल-
सोऽपि तत्फलमाप्नोति किमन्यैर्वहुभाषितैः । निदाघे हरये यस्तु यथागुमि-
नानाव्यञ्जनसंयुक्तामर्पयेद्वैष्णवो जनः । आपादे मासि पिबेन्द्र! देवदेवं जग-
दधिभिः स्नापयित्वा च पूजयेद्भक्तितो युधः । मातुः पयोधरपयः पुनस्तेन न-
घनागमे घनश्यामं कदम्बकुसुमैर्हरिम् । भारावयति विप्रैः! परां गतिमपा-
कदम्बपुष्पमालाभिर्मण्डपं मण्डयेन्नरः । यस्तास्य ब्राह्मणध्रेष्ठ! पात्रिमेधनार्त-
सुगन्धैः केतकीपुष्पैः पूजितः कमलापतिः । सर्वदुःखं हरत्येष मानवानो विप्र-
पनसानां फले दिव्यैः सुफले घृतमिश्रितैः । पूजितो भगवान्विष्णुर्गुणैर्ध्यायेन्मनुष्य-
आपादेमासि दध्यन्नं हरये प्रतिपासरम् । भद्रया घैष्णवो वचाग्मुक्तिमिच्छेन्नर-
हृत्पदाय नयनीतं यो ददाति घैष्णवो जनः । विमुक्तः शकतेः वागेर्गन्तालोकं स ग-
शेकालिकाग्रगन्तव्यं भूमिकाकुसुमैस्तथा । योऽर्चयेत्परमात्मानं स गच्छेत्पारम-

प्रमुक्तमालनीपुष्पैः सुगन्धैर्व्योऽर्चयेद्विप्रम् ।

तत्पुण्येन रामं पुण्यं न किञ्चिद्विना दितम् ॥ १६ ॥

हरदम्बपुष्पैर्वहुलैर्जगद्भरणं जनार्दनम् । अर्घ्यगमनार्तं कर्तां प्राप्नोति भुवि मान-
हामहत्पुण्यैश्च तथा कुरुक्षेत्रैर्हरिम् । प्रमुक्तैः पूजयेत्पुण्यं तस्य पुण्यं सदा हरि-
रीत्यर्चयेत् यो विष्णुं प्रपूजयेत् योऽर्चयेत् । कर्षीरप्यग्नौ स वासति हरिमासि-
रजने श्वेव यो वचाग्मुक्तिसंयुक्तविनाम् । हरये तस्य गिर्यर्षीपुत्रे श्री सर्वतोमु-
त्रे मानि विजिज्ञेत् कारावन्मममात्मनम् । भद्रया पूजयेत्पारमार्थ्यं प्रपूजयेत्कम् ॥ १७ ॥

कार्तिके मासि सेवते । जन्मजन्मनि विप्रेन्द्र ; स भवेद्गुणमसूकरः
तैलं च वैष्णवोजनः । आयाने कार्तिकेमासि यत्ताद्विपरित्यजेत्
दीवं यस्तु प्रयच्छति । फलं तस्य प्रवक्ष्यामि समासेन शृणु द्विज !
त्रैविमुक्तः फलेशाद्यकैः । दामोदरपुरं गत्वा तिष्ठेत्कोट्युगावधि
त्रिदशा घासवाद्यः । विलोक्य हर्षिताः सर्वे वदन्तीति परम्परा
धेष्टः केशवार्चनतत्परः । प्रदीपं कार्तिके मासि यतो यच्छति चक्रिणे
मासि विप्रेन्द्र ! तस्य तुष्टः सदा हरिः ।

प्रदीपं यः कार्तिके हरिमन्दिरे ॥ ८३ ॥

। फलं प्राप्नोति मानवः । तुलसीदललक्षैः कार्तिके पूजयेद्भक्तिम् ॥

प्रमथस्य मानवो लभते फलम् । विल्वस्य दललक्षेण योऽर्चयेद्विष्णुमव्ययम्
प्राप्नोति प्रसादाज्जगतीपते । यत्किञ्चित्कार्तिके मासि विष्णुमुद्दिश्य दीयते
तदेतत्सर्वं सत्यमेतन्मयोच्यते । घृताक्तं सुरपत्रं यः कार्तिके मासि विष्णवे ॥

दद्याद्दिनेदिने विप्रः तस्य विष्णोः पुरे स्थितिः ।

प्रभुलपप्रपत्रेण सिन्धेनाऽप्यसिन्धेन वा ॥ ८४ ॥

मनि तद्गोहे कमला नहि तिष्ठति । पद्मबीजानि यो दद्यात्केशवाय महात्मने
ते विप्रकुले शुद्धे च प्रतिजन्मनि । ब्राह्मणस्य कुले जातश्चतुर्वेदमुद्वेष्टेत् ॥
बहुपुत्रश्च कुटुम्बानां च पोषकः । नास्ति पद्मसमं पुष्पं जैमिने ! सत्यमुच्यते

येन सम्पूज्य गोविन्दं पापात्माऽपि च मोक्षमाक् ।

पद्मपुष्पस्य माहात्म्यं विशेषादुच्यते मया ॥ ८५ ॥

सं द्विजधेष्टः सावधानं निशामय । आसीदेकः प्रजानाम् ब्राह्मणसर्वशास्त्रवित्
दाम्बुजे यस्य मनोभृङ्गसदाश्रितः । देवानां ब्राह्मणानाञ्च गुरुणाञ्चैव सर्वदा

स्नानं देवान् नैव दानं च पिशून्तम् । तिर्यक्तं पिना विप्रं कुर्यात् न विवशम्
 तिर्यक्ताणां गृहीत्या यत्पुण्यकर्म विधीयते । मर्मीभयति तत्सर्वं कर्ता च नार्कामिव
 शङ्कयन् गदापद्मैरङ्गितं यस्य दृश्यते । शरीरं प्राप्त्यश्रेष्ठं विज्ञेयः सोऽन्युतः स्वम्
 यो तिर्यग्दक्षिणेषादी शङ्कयन् च घैष्णयः । सत्ये चक्रं गदां चैव सविष्णुर्नाऽप्रसंख्य
 पद्भुजं दक्षिणे पादौ शङ्खस्योपरि यो लिखेत् ।

पातकं सकलं तस्य क्षणादेव नु नश्यति ॥ ६० ॥

अत्रोपरि गदां यस्तु लिखेत्संश्रये भुजे द्विज ! तं वन्दन्ते द्विजश्रेष्ठ ! शक्राद्यायनिर्जग
 मुरागिणाद्युगमं च सललाटे लिखेद्भुजः । पापात्माऽपि च तं दृष्ट्वा मुक्तो भवति पात
 मघाक्षरं महामन्त्रं मत्स्यं कूर्मं च यो हृदि । लिखेत्स घैष्णयश्रेष्ठः पुनरिति भुवनः
 कृष्णायुधाङ्कितं यस्य शरीरं स्याद्दिने दिने । तस्य कृष्णोज्ज्वलाभो ददाति परम
 कृष्णायुधाङ्कितननुर्पत्कर्म कुरुते नरः । शुभं वाऽप्यशुभं वाऽपि तत्सर्वमक्षयं भवे
 दानवा राक्षसाश्चैव भूतबेतालकास्तथा । पिशाचाः पद्मगाश्चाऽप्यिह विविधाधरास्त
 किन्नरा गुहाकाश्चैव प्रहा बालप्रहास्तथा ।

कृष्णपाण्डाश्चैव डाकिन्यस्तथाऽन्ये विप्रकारकाः ॥ ६१ ॥

सर्वे भीत्या पलायन्ते दृष्ट्वा कृष्णायुधाङ्कितम् । द्वीपाश्च द्वीपिनश्चैव तथाऽन्ये वनवासि
 दृष्ट्वा प्रपलायन्ते भयात्कृष्णायुधाङ्कितम् । कामलाद्या महारोगा देहदेहावपातिनः
 कृष्णायुधाङ्किततनुं भक्त्या पश्यन्ति यो जनः । कृष्णदर्शनतुल्यं तु फलं प्राप्नोति मानव
 त्रिपदाहृतदूर्वाभिराग्निने योऽर्चयेद्दरिम् । दूर्वावत्सन्ततिस्तस्य अविच्छिन्ना प्रवर्तते
 आग्निने मासि यो दद्यादरये कर्कटीफलम् । शोको न जायते तस्य कदाचिददये द्विज
 कार्तिके च समायाते सर्वमासोत्तमे शुभे । दामोदरं देवदेवं भक्त्या प्राक्तः प्रपूजयेत् ॥
 कार्तिके मासि विषेन्द्रं विष्णुमीजणहेतवे । यथोक्तपि पिता प्राक्तः प्रातः स्नानं समाचरेत्

आमिर्यं मैथुनं चैव कार्तिके मासि यस्त्वजेत् ।

जगन्तराजितैः पापैर्मुक्तो याति परां गतिम् ॥ ६२ ॥

॥ ६३ ॥ प्रातः स्नानं द्विजोत्तम ! हविष्यं प्रक्षययं च महापातघ्नकारणम् ॥

आविर्भूतं समालोक्य सर्वदेवतमस्मृतम् । पश्यन्देवरणौतस्य स विप्रोऽत्यन्तमविमान्
भूयोऽपि स द्विजश्रेष्ठो हर्षनिर्मरमानसः । कृताञ्जलिर्महादेवं तुष्टाय परं प्रभुम् ॥११८॥

ब्राह्मण उवाच ।

यं न पश्यन्ति देवेशं देवाग्रपि सदासदाः । पश्यामि तमहं साक्षात्सहाभाग्यमिदं मम
ध्यातावस्थितचित्तेन यो दृश्यः परमेश्वर । पश्यामि तमहं साक्षात्साध्यं किमपरं मम
यन्नामस्मरणादेव महापातकिनोऽपि च । गच्छन्ति परमं स्थानं समीक्षे तमहं प्रभुम्
कृतार्थोऽस्मि कृतार्थोऽस्मि कृतार्थोऽस्मि च भाग्यवान् ।

नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं प्रसीद परमेश्वर ! ॥ १२२ ॥

महादेव उवाच ।

भवतोऽनेन धाक्येन तुष्टोऽस्मि द्विजसत्तम ! धरं वृणु महाभाग ! धरं दित्सुरहं खलु
ब्राह्मण उवाच ।

भवन्तं परमात्मानमदृश्यं दैवतैरपि । साक्षात्पश्याम्यहं नाथ ! किंकार्यमपरिधेयैः ॥
तथापि त्वं महादेव, धरं दित्सुः कृपामयः । पृच्छामि यदहं किञ्चित्तद्ब्रूहि परमेश्वर !
कोऽहं तन्वी पुरा देव ! किम्वा कार्यं कृतपुरा ।

संसारसत्तमै नाथ ! पतितोऽस्मि कार्यं प्रभो ! ॥ १२६ ॥

कर्मणा प्राप्यते देहो देही पापेन लिप्यते । पुनः पापप्रमाद्येन प्राप्यते विपमा गतिः ॥
प्रभावे, कर्मणां केनां जन्मप्राप्तमिदं मया । नानादुःखप्रदं नाथ, प्रसन्नो ब्रूहि शङ्कर !
पापमूलमिदं जन्म जन्मदुःखस्य कारणम् । ज्ञातुमिच्छाम्यहं तस्मात्पूर्ववृत्तान्तमात्मनः
स्थितोऽहं जननीबुद्धौ जटारान्तर्नापितः । मूर्खविश्रावर्कान्तेषु विप्राकेन च कर्मणाम्
गर्भवाससमं दुःखं संसारे नहि भव्यते ।

कार्यं मयाऽनुभूतं तन्प्रभो ! भवार्तिनाशन ! ॥ १२९ ॥

संसारेऽस्मिन्महाघोरे नानादुःखसमन्विते । भवसारे माययापिण्णोर्मोहिने पातकाश्रये
हुस्तरे कण्ठुहिने च कामभोगादिमंयुते । शोकभोगप्रदे क्षेत्र जन्ममृत्युप्रदे तथा ॥१३१॥
अपारे जगन्नाशकं पतितोऽस्मि कार्यं धीव ! एतत्सर्वं विभो ! ब्रूहि यदि ते भव्यनुग्रहः

इता पूजा द्विजप्रेष्टः स्वयम् कार्यशालान्यपि । परद्वयं चिन्तय्य परार्थीव स्वयम्
 भूयमानसं तस्य समं मित्रे च शात्रवे । भावान्तमतिपि दृष्ट्वा स चिन्तः परमार्थं
 भूरामानन्दमाप्नोति याचकञ्च द्विजोत्तमम् । सर्वयज्ञाः इतास्तेन प्रतानि सकलानि
 संसारसागरं घोरमपारं च तिर्नापुणा । एकदा स द्विजप्रेष्टो हरिमत्प्रियायणः
 स्वमृत्युं च निजां जातिं चिन्तयामास चेतसा ।

महं पूर्वं स्थितः को वा किं वा कर्म कृतं पुनः ॥ १०२ ॥

कथम्या जन्मसम्प्राप्तं गमिष्यामि क्व वा पुनः । इति सञ्चिन्त्य विप्रोऽसौ निःस्वस्य वपुन पुनः
 विजातुं पूर्णयुक्तान्तं शिवशेखरं जगाम ह । तत्र यद्वाञ्छति विप्रो मत्स्या परमया युतः ॥

तुषाय शङ्करं देवं वाचा मधुरया शिवम् ॥ १०४ ॥

ग्राहण उवाच ।

नमस्तुभ्यं महादेव नमस्ते परमेश्वर ! । नमस्ते शङ्करेशान ! नमस्ते वरद ! प्रभो ! ॥
 नमस्ते ज्ञानरूपाय नमस्ते ज्ञानदायिने । नमस्ते सर्वभूतानां हृदयुजनिवासिने ॥ १०६ ॥
 जगत्क्षत्रे नमस्तुभ्यं जगत्पित्रे नमोनमः । नमः संहारकर्त्रे च धूतानां पतये नमः ॥
 नमस्तेऽस्तु त्रिनेत्राय नमस्ते षड्विधशुभे । नमस्ते चन्द्रनेत्राय सूर्यनेत्राय चै नमः ॥
 नमस्ते भस्मभूपाय नमस्ते कृत्तिवाससे । नमोऽस्थिमालिने तुभ्यं श्रीलक्ष्णायै नमः
 नमस्ते पञ्चवक्त्राय नमस्ते शूलपाणये । कन्दर्पदर्पविध्वंसकारिणे श्रीममूर्तये ॥ ११० ॥
 नमस्ते देवदेवाय नमस्ते त्रिपुरारये । पार्वतीपतये तुभ्यं नमस्ते भीममूर्तये ॥ १११ ॥
 बाणभक्त्याऽतिसन्तुष्टमानसाय नमोऽस्तु ते । बहुरूपाय चै तुभ्यं विभवरूपाय चै नमः
 गङ्गाधराय चै तुभ्यं दक्षयज्ञविनाशिने । प्रेतानां पतये तुभ्यं नमस्तुभ्यं पिनाकिने ॥
 ईशानाय नमस्तुभ्यं मनीषाय नमोनमः । तुभ्यं नमोऽस्तु दृश्याय अदृश्याय नमोनमः

नमश्चित्पाय चै तुभ्यमचित्पाय नमोनमः ॥ ११४ ॥

ग्रहा त्वमेव त्रिदशैकनाथस्त्यमेव विष्णुस्तपनस्त्यमेव ।

त्वमेव सोमः सकलार्तिहारी नमोनमस्ते परमेश्वराय ॥ ११५ ॥

ततः कियद्विर्दिवसैस्तस्मिन्नेव महोत्सवे । सम्प्राप्तकालः पञ्चत्वं गतोऽसि त्वं द्विजोत्तम !
नेनैव कर्मणा तुष्टो भगवान्करुणालयः । इदो तुभ्यं परं ध्यानं देवैरपि सुदुर्लभम् ॥
मन्वन्तरसहस्राणि मन्वन्तरशतानि च । भुक्तं नातासुखं तत्र कृपया कमलापनेः ॥१५८॥
ततः कर्मावसाने तु कर्मभूमिमिमां द्विज ! आगत्य ते पुण्यफलैर्जातोऽसिद्विजसन्ततो
ब्राह्मणस्य कुले शुद्धे जन्म सम्प्राप्य सत्तम ! सर्वगुणाश्रया लब्ध्वा हरिमक्तिरचञ्चला
आराधितो महाविष्णुः क्रियायोगैस्त्वया प्रभुः ।

तुभ्यं दास्यति विज्ञानं ज्ञानान्मुक्तो भविष्यसि ॥ १६१ ॥

गच्छ ब्राह्मण! भद्रत्वे सुप्रीतो निजमन्दिरम् । मद्दर्शनं त्वया प्राप्तं मुक्तोऽसि भवयन्धनात्
एवास उवाच ।

इत्युत्त्वाऽन्तर्दधे विप्र! तत्रैव जगदीश्वरः । कृतार्थो ब्राह्मणः सोऽपि जगाम भवनं स्वकम्
अथ स त्रिदिनं विष्णुं पद्मपुष्पैर्मनोरमैः । यज्ञादाराधयामास तुष्ट्यर्थं परमेश्वरम् ॥
विष्णुं समाराध्य त्रिरं प्रभुमः पद्मप्रसूनैर्विचित्रैः (विधैः) सुपुष्पैः ।

प्राप्तं समासाद्य जगाम मोक्षं प्रसादनः श्रीगण्डध्वजस्य ॥ १६५ ॥

अनिच्छयाऽपि कमलं यच्छन्तः फलमादृशम् । विष्णवे यच्छन्तो मत्तयानजाने किमयेदिति
सत्यं सत्यं पुनः सत्यं सत्यमेव मयोच्यते । कमलैर्हरिमम्यक्यं प्राप्यते परमम्पदम् ॥
एकमेवाद्विन्दं यः प्रददाति मुरारये । तस्य नास्ति पुनर्जन्म संसारे नु भयावहे ॥
नारायणं ये च प्रदुष्टयारिजैर्दयामयं कामदमचंयन्ति ।

एकाहमप्युत्कटपापयुक्तान्ते यान्ति मुक्तिं हानिप्रापिनोऽपि ॥ १६६ ॥

इति श्रीपादो महापुराणे पञ्चपञ्चाशन्माहसृगं संहिताया क्रियायोगसाम्बन्धे
हरिज्ञाघर्णनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

महादेव उवाच ।

यद्यप्येतद्विजध्रेष्ठ! गुणानुगुणतरं महत् । अप्रकाश्यं तथापि त्वां भक्तं प्रतिवदामहम्
पुरा त्वं ब्राह्मणध्रेष्ठ! शयराज्यसम्भवः । दण्डपाजिरिति श्रुत्याः स्थितं सर्वोक्तदुःखं
परलोकभयं त्यक्त्वा विधेयैः परिजितः । दस्युवृत्तिं प्रपन्नोऽभूः सर्वेषां क्लेशदार्ढ्यं न
दस्युवृत्तिगतं दृष्ट्वा भवन्तमतिनिर्दयम् । अपरे स्नातः सर्वे वभ्रुवुम्ने च दस्यवः ॥१॥
तेषां नामानि विधेन्द्र! स्नातृणां निगदाम्यहम् । यैः साद्धं भगता पूर्वं स्नातृभिर्दस्युताहृत्य
दण्डी दण्डायुधश्चैव दत्तवान् दक्षभूस्तथा । सुदण्डो दण्डकेतुश्च स्नातः पश्यकीर्तिक
तैर्भ्रातृभिर्महाघोरैर्दयामिः परिजितः । दण्डेन भवता नित्यं सर्वे व्यग्रो हता जनाः ।
धनलोभेन भवता दुष्टैस्तैर्भ्रातृभिः सह । भरण्यप्रान्तरे विप्र! हताः शतसहस्रशः ।

हत्वा च सायकैस्तीक्ष्णैर्वनस्थेन त्वया सदा ।

गवां प्रव्याणि भुक्त्वा च मदिशामिः सह द्विज ! ॥ १४३ ॥

ततो यानविधिं सर्वे षणिजस्त्यङ्गवात्तथा । तत्पशुविपिने तस्मिन्ननयः पतितः सदा
यस्य वित्तं न सद्धितं गृहं यस्य न तद्गृहम् । यस्य भार्या न तद्भार्या त्वयि दस्युत्वमाग
एवं स्वभ्रातृभिस्तैस्तु तस्मिन्नेव महायने । गतो वर्त्मश्रमभ्रान्तः क्षानार्थं सरसीं प्र
तत्र क्षानं समाचर्य श्रुधितेन द्विजोत्तम ! । भक्षितानि मृणालानि भ्रातृभिस्तैर्जलानि
अथ त्वया द्विजध्रेष्ठ! कौतुकास्तत्र सत्तम ! । भुक्तानि पशुपुष्पाणि प्रकुलानि बहूनि च
तस्मिन्नेव ततः काले ब्राह्मणो विपिनेचरः । सर्ववेदातिशयात्तत्र क्षानार्थमागतः ॥

तत्र स्नात्वा स धर्मात्मा भगवन्तं जनार्दनम् ।

यष्टुं त्वामेकप्रभोजं यथाचे विनयान्वितः ॥ १५० ॥

अथ त्वया च विधेन्द्र! पद्ममेकं सुनिर्मलम् । दत्तं परमया भक्त्या पूजार्थं कमलापतेः ॥
त्वया दत्तेन पद्मेन स च प्रीतो द्विजोत्तमः । पूजयामास तत्रैव विष्णुं सकलपारकम्
विष्णुपूजापरं दृष्ट्वा तं विप्रं सर्वथेदसम् । त्वमपि प्रहसन्विष्णुं ननन्द च सुकामदम्
ननन्दस्य तत्रैव सत्यं गङ्गाप्रदम् । यथोक्तविधिना विप्र! स जगाम ॥

ततः कियद्विद्विषसैस्तस्मिन्नेव महांधने । सम्राप्तकालः पञ्चत्वं गतोऽसि त्वं द्विजोत्तम !
तेनैव कर्मणा तुष्टो भगवान्करुणालयः । ददौ तुभ्यं परं स्थानं देवैरपि सुदुर्लभम् ॥
मन्वन्तरसहस्राणि मन्वन्तरशतानि च । भुक्तं नानासुखं तत्र कृपया कमलापने ॥१५८॥
स्तः कर्मावसाने तु कर्मभूमिमिमां द्विज ! । आगत्य तौ पुण्यफलैर्जातोऽसिद्विजसन्तनौ
ब्राह्मणस्य कुले शुद्धे जन्म सम्राप्य सत्तम ! । सर्वगुणाध्या लब्ध्या हरिभक्तिरवञ्चया
आराधितो महाविष्णु क्रियायोगैस्त्वया प्रभुः ।

तुभ्यं दास्यति विज्ञानं ज्ञानान्मुक्तो भविष्यसि ॥ १६१ ॥

गच्छ ब्राह्मण! भद्रान्ते सुप्रीतो निजमन्दिरम् । मदर्शनं त्यक्त्वा प्राप्तं मुक्तोऽसि भवबन्धनात्
ध्यास उवाच ।

इत्युत्थाऽन्तर्दधे विप्र! तत्रैव जगद्दीधरः । कृतार्थो ब्राह्मणः सोऽपि जगाम भयनं स्वकम्
अथ स त्रिदिनं विष्णुं पद्मपुष्पैर्मनोरमैः । यज्ञादाराधयामास तुष्टयर्थं परमेश्वरम् ॥

विष्णुं समाराध्य चिरं प्रसुप्तः पद्मप्रमूनैर्विचित्रैः (विधैः) सुषुप्तेः ।

ज्ञानं समासाद्य जगाम मोक्षं प्रसादनः श्रीगरुडप्रजस्य ॥ १६५ ॥

अनिच्छयाऽपि कमलं यच्छन्तः फलमीदृशम् । विष्णवे यच्छन्तो भक्त्या न ज्ञाने किमवेदिति
सत्यं सत्यं पुनः सत्यं सत्यमेव मयोच्यते । कमलैर्हरिमभ्यर्च्य प्राप्यते परमस्य दम् ॥

एकमेवादऽरविन्दं यः प्रददाति मुरारये । तस्य नास्ति पुनर्जन्म सत्सारे तु भयावहे ॥
नारायणं ये च प्रकृद्धारिजैर्दयामयं कामदमर्चयन्ति ।

एकाहमप्युत्कटपापयुक्तास्ते यान्ति मुक्तिं हानिप्रापिनोऽपि ॥ १६६ ॥

इति श्रीपाद्रे महापुणजे पञ्चपञ्चाशन्साहस्रं संहितायां क्रियायोगमागच्छे
हरिः जायर्णनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः

भगवत्पूजामाहान्म्यम्

ध्यास उवाच ।

मार्गशीर्षे द्विजधेष्टु महालक्ष्म्या समन्वितम् । पूजयेदध्ययं विष्णुं भक्तिभावेन वैष्णवं
स्नेह्यदेशे न विघ्नेन् । तथैव पन्त्रिंशत्स्थले । दुर्गन्धैश्च परिव्याने स्थाने विष्णुं पूजयेत्
पारण्डानां सर्मापेयं मदापातकिनां तथा । असत्पद्माणिनां चैव न कुर्वांश्चिन्नुपूजनम्
मन्त्रतो सन्निधौ नाऽपि कलहानपि कुर्वताम् । तथोपहसतां स्थाने न कुर्यात्पूजनं हरे
मन्त्रिप्रहसतानाञ्च स्थाने विष्णुं न पूजयेत् । कृपणानां गृहे चैव परचित्तामिलापिणाम्
तथा कपटपूजिनीनां न कुर्याद्विष्णुपूजनम् । नारायणार्चने विघ्नं वरं भक्तिपरायणः ॥६॥

अन्यचित्तं परित्यज्य हरिध्यानपरो भवेत् ।

हाहाकारं च निःश्वासं विस्मयं च द्विजोत्तम ! ॥ ७ ॥

पाण्डजजनसम्भाषं न कुर्याद्विरपूजने । अनन्यमानसो भूत्वा भक्त्या विष्णुं यजेदुत्तमः
घ्नान्तचित्तेन यत्कर्म कियते तच्च निष्फलम् । सर्वं कर्म मनोऽधीनं मनोऽधीनं जगत्तयम्
तस्मान्मनो दृढीकृत्य पूजयेत्कमलापतिम् । पूजान्यत्र मनो यच्च भवेद्यस्य द्विजोत्तमः ॥
न च तस्य फलेत्कार्यं कल्पकोटिशतैरपि । यत्ताद्विहितशौचोऽपि विष्णुपूजापरोऽपि च
मनःशुद्धिविहीनश्चेद्याण्डाल इव स स्मृतः । अमक्या यत्तपस्तप्तं मुचिरं विधिना द्विजं
भवेन्निरर्थकं सर्वं केवलं कायशोधनम् । मेरुप्रमाणकं स्वर्णं ब्राह्मणाव कुटुम्बिने ॥१३॥
अभक्त्या यत्तमप्यर्थनाशायैव तु केवलम् । तस्मादेकमना भूत्वा भक्तिश्रद्धासमन्वितः ॥

सयास्तुकादिशाकम्बा दद्यात्सदसि वैष्णवे ।

नारङ्गस्य फलं दिव्यं सुपमं यस्तु यच्छति ॥ १५ ॥

केशवाय द्विजधेष्टुः सोऽस्मागिरभिपूज्यते । यत्नेन भूतनं यस्तु मित्रं सौख्यं ततो भवेत्
तदेवाऽऽग्रयणेमासि भक्त्या दद्यान्मुरारये । पौषे मासि समायाते ॥

देवमिश्रसोर्दिव्यैः स्नापयेद्वैष्णवो जनः । यः स्नापयति विघ्नेन्द्रविष्णुमिश्रसैः प्रभुम्
 सह भुङ्क्ते सुखं सर्वं मृतो यातीशुसागरम् । यो दद्यादिभुनक्ति देवं देवदेवाय विष्णवे ॥
 सोऽपि तत्फलमाप्नोति किमन्यैर्बहुभाषितैः । सुदुग्धपृथुकं पाने दधिमिषां समन्वितम्
 दत्त्वा मुरारये मर्त्यैः सर्वान्कामानवाप्नुयात् । सर्वं पुरातनं वस्त्रं दूरीकृत्य मुरारये ॥
 शीतस्य धारणार्थाय दद्याद्रस्त्रं च नूतनम् । पीपसंक्रमणे विप्रसलक्ष्मीकाय विष्णवे
 दद्यान्मुमुक्षुर्मनुजो दशवर्णं च पीठकम् । यस्तु शङ्खध्वनिं कुर्यात्सम्पूज्य कमलापतिम्
 तस्य पुण्यफलं वक्षिं शृणु वत्ससमाहितः । भगव्यागमनाद्यैश्च विमुक्तः सर्वपातकैः
 मन्ते विष्णुपुरं गत्वा विष्णुना सह मोदते । वननेयाङ्गितां घण्टां यस्तु धादयते हरेः
 पूजाकाले द्विजश्रेष्ठतस्य पुण्यं यदाम्यहम् । भभक्ष्यमक्षणाद्यैश्च विमुक्तः सर्वपातकैः ॥

प्रयाति मन्दिरं विष्णोरप्यमारुह्य शोभनम् ।

तत्र भुक्त्याऽखिलान्कामान्कल्पकोटिशतावधि ॥ २७ ॥

पुनरागत्य धरणीं चतुर्वेदीं द्विजोत्तमः । तत्र भुक्त्याऽखिलान्कामान्कल्पकोटिशतावधि
 पुनर्विष्णुपुरं गत्वा मोक्षं प्राप्नोत्यनुत्तमम् । घीणां धादयते यस्तु पूजाकाले जगन्पतेः
 पण्डितानामप्रणीः स्यात्स मर्त्यैः प्रतिजन्मनि । मृदङ्गयाद्यद्वयस्तु पूजायां कैटभद्रियः
 तस्य प्रसन्नो भगवान्ददात्यभिमतं फलम् । उमरं द्विण्डिमं चैव भर्षरीं मधुरीं तथा
 पटहं दुन्दुभिं चैव काहलं सिन्धुवारकम् । कांस्यं च करतलं च घण्टं धादयते तु यः

पूजाकाले महाविष्णोस्तस्य पुण्यं निशामय ।

स्नेयादुयैः पातकैर्मुक्तो मन्दिरं याति धर्मिणः ॥ २८ ॥

परमं ज्ञानमासाद्य तत्रैव परिमुच्यते । कल्पार्धं च यः कुर्यात्पूजाकाले जगद्गुरोः ॥
 मुखवादयं च विघ्नेन्द्रतस्य पुण्यं मयोच्यते । कोटिकोटिकुञ्जैर्धुनैः प्रयाति मन्दिरं हरेः
 ज्ञानमासाद्य तत्रैव मोक्षमक्षयमाप्नुयात् । विष्णोरायतने यस्तु भक्तियुक्तः प्रकृत्यनि
 सयाति ब्राह्मणधेष्टतद्विष्णोः परमम्भम् । यस्तु गायति गीतानि भक्त्या नारायणाग्रतः
 स शृपत्यग्रपात्रोति गन्धर्वाणां पुरेषु च । स्तोति स्तोत्रैर्जगद्धार्यं भक्त्या च वैष्णवोत्तमः
 तस्य प्रसन्नो भगवान्सर्वान्कामान्प्रच्छति । मासेमासे हरियस्तु विधिनाऽनेन पूजयेत्

भगिरेणैत विप्रैर् प्रनादयन्ति सोऽच्युतम् ॥ ४० ॥
 जगद्वृष्टिमिमं धे मनुमिच्छन्ति मर्त्याः प्रगुणतत्त्वमीरं सत्यदुःखप्रदञ्च ।
 पारमपुराणमामोक्तयुक्तं मनोर्षं विद्वन्नियहमेत्येतच्च सर्वैर्यजन्तु ॥ ४१ ॥
 इति श्रीपारमे महापुराणे पञ्चदशस्कन्धात्मिकां संहितायां क्रियायोगसाम्बन्धे मण-
 पायूतामाहात्म्यं नाम अष्टादशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः

भगवन्नामप्रभाववर्णने वक्ष्यपरशुनाम्नः पत्न्याजीवन्त्यामृतभर्त्र्याः कामलुब्धायाः
 स्वपितृर्हान्निष्कासनं वेद्यावृत्तौ केन भाग्येन लुब्धकमकाशाच्छुक्रावकप्रहर्ष-
 तत्पालनं वात्सल्येन रामनाम्नः पाठनं रामनाममहिम्नापापराक्षनाशः-
 पञ्चत्वं गतयोस्तपोर्विष्णुदूतानां यमदूतैर्बुद्धमनुर्वकुष्ठप्रापणं
 यमकृतारामनामप्रशंसावर्णनम्

व्यास उवाच ।

नारायणस्य माहात्म्यं पुनर्वक्षि मृणुद्विज ॥ यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुक्तो भवति मातवः
 विष्णुवंशभूतं सकलं जगदेतद्विजोत्तम ॥ तस्माद्विष्णुमयं धीरावश्यन्ति परमार्थिनः
 ब्रह्मशङ्करब्रह्माद्या विष्णुवंशाः सकलाः सुराः । तस्मात्समस्तदेवार्चा विष्णुमेकं प्रपद्यते
 स्मरतां विष्णुनामानि सर्वपापहराणि च । येन केनाऽप्युपायेन विदुषते नाऽशुभं क्वचिद्
 सर्वमेव द्विजश्रेष्ठ ! कर्म पापमयं भवेत् । भगवायित्विदं विष्णोः स्मरणं पापनाशनम्
 स्वप्नभुङ्गन्त्वदंस्तिष्ठन्निष्ठं च यजस्तथा । स्मरेदविरतं विष्णुं मुमुक्षुर्देवैः प्रियः ॥
 उत्तुङ्गैर्मुनिभिः सर्वैः स्मरणे कमलापते । न कालनियमः प्रोक्तः सर्वैर्गुणपितामहः ॥
 नामप्रभावं विप्रैर्केशवस्य माहात्मनः । भवीम्यहं समासेन शीतिहासं निशामय ॥ ८ ॥

भासात्स परशुर्नाम पूर्वं वृत्तयुगे शुचिः । वैश्यो वैश्यबुद्धधेष्ट' समस्तगुणधारकः ॥६॥
 स वैश्यो दैवयोगेन प्रथमे वयसि द्विज । जगाम यशसां मृत्योः पातकावासगदादितः
 जीवन्ती नाम तत्पत्नी सुमध्या नवयौवना । मृते भर्तरि तातस्य जगाम निलयं तनः
 सा जीवन्ती द्विजधेष्ट' नवयौवनगर्विता । गर्तिचकार आरेषु बोध्यमानाऽपि बान्धवैः
 यतस्य नियमं याऽपि गृहव्यापारमेव च । जाराद्रुग्गचिता सा तस्याज नवयौवना ॥
 मन्थीहृता सा कामेन सुधोषी पीयस्मन्तरी । धर्ममार्गं द्विजधेष्ट' न कदाचिद्दत्तां द ॥
 दुर्भालांचैव तां दृष्ट्वा तत्पिता धर्मतत्परः । अपकीर्तिमयाद्भीरुगित्याहास्यान्तकोपयान्
 दुष्टे पापिनि' मदशे सर्वदोषविवर्जिते । भासाय जन्म किमिति विद्यते पातकस्थया
 यदि ते पातके चित्तं नेहि भोक्तुं गृहं मम । भमद्रे गच्छ सद्गताञ्जहति मम मन्दिशम् ॥
 तातेनेति निरुक्ता सा बोधारुणितलोचना । पितुर्मेहं पश्मिन्नाय सा जगाम यथाशुगम्

अथ सा स्वेच्छया नारी सुमन्ती जातकाद्रुया ।

वैश्यावृत्ति समाधित्य तन्धी लज्जाविवर्जिता ॥ १६ ॥

पुलिन्दः शशरो याऽपि बाण्डालो याऽपि लघुगृहम् ।

भाषानि तन्म्यास्नेनाऽपि मुदा बीडति साऽसती ॥ २० ॥

पतरोकमयं पित्र' कदाचिदपि चेतसा । न विन्नयामास च सा धारतां यथावमान्
 कदाचिदुप्राप्तधेष्ट' कश्चिदुप्राप्तदालये । शुक्रार्थं समादाय विजयार्थं समापयी
 ताऽपि धाराजानां च शुक्रार्थयत्नमुत्तमम् । अष्टौ परमर्ष्याश्च धनैः सन्तुष्टं सुखम्
 ततोऽप्याहारदानेन धारतां निर्यमेव सा । शुक्रस्य योग्यं वचं तस्य ज्ञानबुद्ध्या ॥
 धाराजानाऽप्यस्या सा स्तेप शुक्रार्थयत्नम् । मन्था पुत्रमिवाऽऽत्मानं वचं तस्य निदालयन्
 तोऽपि धारी द्विजधेष्ट' निर्यमेव लदावया । इतिवस्मिन्नयमव्ययदरां वसेन्निव
 त्तोऽसी लघ्वमायश्च शुक्रो वसिष्ठवातदा । राजेति वचनं शब्द पाठने मुन्दगायम्
 मवान परं दत्त सर्वदेवाधिकं कृतम् । समानगतवर्षमिति न शुक्रानु वरा वदन् ॥
 ततोऽप्यारम्भात्तस्य लघोश्च शुक्रपेत्तरो । विरत्तमवस्थां सर्वदेव मुन्दगायम् ॥
 कदाचिदात्मुखा सा शुक्रोऽपि च द्विजोत्तमः । उन्नावरि च दत्तमवस्थां कर्त्तुम्

समानेतुं ततस्तौ तु विहीताखिलपातकी । किङ्करान्प्रश्रयामास चण्डाद्यान्वर्मणः ।
ततस्ते किङ्कराः सर्वे चण्डाद्या बलिधेगिनः । यमाज्ञया समायाताः पद्ममुद्रया ।

आनेतुं तां समायाताः सर्वं विष्णोस्तु किङ्कराः ।

पाशवद्धौ तु तौ दृष्ट्वा पतितौ विष्णुकिङ्कराः ॥ ३३ ॥

अथुर्वाक्यमिदं मुद्रा यमदूतान्दुरासदान् ॥ ३४ ॥

विष्णुदूताञ्जुः ।

अहो चित्रमिदं वाक्यं यमदूतमुखाच्छ्रुतम् । भक्तावपि हरेरेतौ दण्ड्यौ भास्करमु
अहो! चरित्रं दुष्टानां कदाचिदपि नोत्तमम् । यत्नादपि यतो हिंसां कुर्वन्ति सततं सता
दुष्टानां कृतपापानां चरित्रमिदमद्भुतम् । निष्पापमपि पश्यन्ति पुण्यात्मानोऽसितं व्रज

पापिनस्तु प्रपश्यन्ति वृत्तपापमिथाऽखिलम् ।

श्रुत्वा पुण्यात्मनां पुण्यमभितृष्यन्ति धर्मिणः ॥ ३८ ॥

सृप्यन्ति पातकं ध्रुत्वा पापिनां पापिनो जनाः । पापचर्चासमाकर्ण्य यथानुप्यन्ति तापि
न तृप्यन्ति तथा प्राप्य स्वर्णभारतशतान्यपि । अहो बलवती माया महाविष्णोर्महात्मन
आत्मपीडाकरमपि पापं कुर्यन्ति ते द्विज ! ॥ ४१ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्त्वा विष्णुदूतास्ते विष्णुमक्तिपरायणाः । उग्रिष्यन्तस्तपोविग्रं बन्धनं स कथारण-
नतस्तु शमनप्रेष्या ब्रुवास्ते पद्मिसन्निभाः । वयसुः सदृशा तत्र उपलब्धाराशश्च यत्नः ॥

दण्ड उपाय !

विहितं च मयाऽप्येषं शुक्रं दिश्यां च पापिनीम् । मेतुं युयं समावाताश्च युनमिवाऽमाव
नूनमेतौ यशमेतुं युयमिच्छथ सततमाः ॥ तथा कुरुत साहसमागमाभिः साह साधयति
इत्युक्त्वा यमदूताभ्यां बहिनो विभूतायुधाः । सिंहादौ दिशः सर्पे वृष्यामागुरुव्रता ॥
विष्णुदूता महाश्रमानः सुवर्णाकावचस्तथा । शङ्खनादैः सुतन्त्रिणैश्चक्रैः शस्त्रमयैः श्वान्
यावदेच्छते महानूतनैर्धनुमैः शिखिभिः । छादिना विष्णुदूताभ्यां बह्विधैः श्वान् यमदूताभ्यां
श्वानां विविधैः केचिच्छतिः केचिन्महद्वारधे । केचिन्महद्वारधे केचिन्महद्वारधे

मुक्तानि महात्माणि विष्णुदूता महामराः । बाणान्विचूर्णयामासुर्गदाग्रहरणादिभिः
तो मागवतैरेतैर्याम्यानां चक्रधारया । केवाञ्चिच्चरणाश्छिन्नाः केवाञ्चिदुपाहवस्तथा
केचिद्विच्छिन्नशिरसः केचिन्निर्भिक्षवक्षसः । अत्यदुतक्षताः केचिदुन्याम्याः पेतुर्गतासवः
छिन्नैकचरणाः केचित्केचिच्छिन्नैकपाणयः ।

सन्त्यज्य सहसा याम्याः सङ्ग्रामाच्च प्रदुदुषु ॥ ५३ ॥

तानालोक्य ततो दूतान्पलायनपरायणान् । प्रविवेश कथा चण्डः सङ्ग्रामं धृतमुद्गरः
यमदूतगणश्चेष्टधण्डोऽत्यन्तप्रतापवान् । ताडयामास शतशो मुद्गरैर्विष्णुकिङ्करान् ॥
अथ भागवता दूता निशितायुधवर्णैः । यमर्षुस्तरसा क्रुद्धास्तं चण्डं चण्डविजयम्
मुद्गरेण ततश्चण्डो विष्णुदूतान्पृथक्पृथक् । ताडयामास विगलदत्तसंसिक्तविग्रहः ॥
चण्डेन ताडितास्तेन दूता भगवतो युधि । त्यक्तसत्त्वाः पृष्ठमार्गं सुप्रकाशस्य वै ययुः
सुप्रकाशस्ततः क्रुद्धो जपापुष्पनिभेक्षणः । प्रविवेश रणे युद्धं शदापाणिर्महाबलः ॥ ५६
ताडयामास समुद्गो विष्णुतुल्यपराक्रमः । मुद्गराश्चण्डहस्ताश्च प्रेक्ष्य जनमप्यप्रदात् ॥
समुत्कर्ष्यो महातग्निः सधूमः पूतिगन्धवान् । समुद्गरेण चण्डेन ताडितस्तेन घेगिता ॥
स्फुल्लिङ्गवर्षणं सद्यो मुमोवाऽत्यन्तर्मातिदम् । ततः क्रुद्धेन चण्डोऽसौ तेनैवमुद्गरेण च
ताडयामास विमर्षे सुप्रकाशं महाबलम् । सुप्रकाशस्ततो विप्रव्यथा विस्मृत्यकोपवान्
गदया ताडयामास चण्डं शमनकिङ्करम् । तेन प्रताडितश्चण्डस्तत्र रक्तपरिप्लुतः ॥ ६४
पपात मूर्च्छितो भूमौ बालाकरं जैमिने ! ।

याम्यदूतास्ततस्ते च चण्डमादाय मूर्च्छितम् ॥ ६५ ॥

शहाकारं प्रकुर्यन्तो युद्धाद्धीनाः प्रदुदुषुः । विष्णुदूतास्ततो विप्रसर्वे चाऽन्निप्रदर्शिताः
अथ शङ्खान्समाध्मुर्जैमिने द्विजसत्तम ! । यमदूतास्ततस्ते च शोणिर्नाघपरिप्लुताः ॥
यमस्य सन्निधिं जग्मुः मन्दन्तो मयपिह्वलाः ॥ ६८ ॥

यमदूताञ्जुः ।

सूर्यपुत्रं महाबाहो तत्राऽऽपाकारिणो वयम् । तयापि विष्णुदूतैर्न हता दुर्गतिर्नादृशा ॥
महापातकितो धेष्टो प्रमो यद्यपि तौ खलु । रामनामप्रभावेण गर्तो नागयपालयम्

भवता दण्डनीया ये दुरात्मानः शूतैः गतः । तेऽपि विष्णुपुरं यास्ति प्रभुत्वं तव विलस्य
नाऽस्माकं विष्णुदूतैस्तैः कृतः परिमयस्त्वयम् । तवैव केवलं नाशयतो धैर्यद्वयवन्

यम उवाच ।

दूताः स्मरन्तां तौ रामरामनामाक्षय्यम् । तदा न मे दण्डनीयो तपोनारायणप्रभुः
संसारे नास्ति तत्पापं यद्रामस्मरणैरपि । न याति संक्षयं सद्यो दृढं शृणुत किमुप

ये मानवाः प्रतिदिने मधुसूदनस्य नामानि घोरदुरितोपविनाशनानि ।

भक्त्या स्मरन्ति विबुधप्रवरार्चितस्य ते पापिनोऽपि हि भटा मम नैव दण्ड्या

गोविन्द केशव हरे जगदीश विष्णो नारायण प्रणतयत्सल माधवेति ।

भक्त्या वदन्ति पुरुषाः सततं क्षिती ये दण्ड्यान्ते ममभटा अतिपापिनोऽपि

भक्तातिनाशन सुरेश्वर दीनबन्धो लक्ष्मीपते सकलपापविनाशकारिण ।

एतद्वदन्ति सततं भुवि ये मनुष्यास्ते पापिनोऽपि नभटा मम दण्डनीयाः

दामोदरेश्वर मुष्णमरवृन्दसेष्य धीवासुदेव पुरुषोत्तम माधवेति ।

येषां भवन्ति वदनेषु सदैव शब्दा दूता नमोऽयमपि प्रतिपासरं तान् ॥३॥

नारायणस्य जगदेकपतेर्मुरारेधर्वाणु विस्रमतिहार्दि मुनी न येनाम् ।

तेषामहं च सततं सुमटा हर्षीनो ये मे प्रभुद्वयमतीशानरण्यभाजः ॥४॥

ये विष्णुगूढनरता हरिभक्तमहा एकादशीजनरता कपारैर्विहीनाः ।

ये विष्णुपादमल्लिखित शिरसा वहन्ति ते पापिनोऽपि न भटा मम दण्डनीयाः

ये भुवने भगवतो मधुसूदनस्य मयेवरोपमगिनीपविनाशकारि ।

ये कर्णयोश्च शिरसि च छद्मं तुलस्या निधुं बहुविधं न भटा प्रणमोत्सवताम्

ये कृष्णपादचमलाचननमसाश्च ये प्राज्ञाचार्यनरता गुणदीपिनः ।

ये श्रीकृष्णोद्भवानिगुणमयान्ताश्च तेषामहं भगवतो न भटा हर्षीनः ॥५॥

ते सत्परायणवचनेषु सदाऽनुसृतः सोऽपि पाश्चात्तया नमोऽयमपि कृष्णदीपाः ।

ये वदन्ति ये न भवन्ति विषयलब्धये न मानवा मम भटा न हि दण्डनीयाः

ये आनन्ददायिनः सर्वदण्डनरता भुवि पाश निधुनोऽपि न भटा ॥६॥

ये वृत्तिहीनजनहृत्तिकराः प्रशान्ता दृता न ते खलु कदापि च दण्डनीयाः॥
 ये ज्ञातिपोषणरताः प्रियवादिनश्च ये दम्भकोपमदमत्सरहीनचित्ताः ।
 ये पापदृष्टिरहिता विजितेन्द्रियाश्च तेषामहं न विदधामि कदापि चर्चाम्
 व्यास उवाच ।

प्रबोधिताम्येन यमेन यमकिङ्कराः । ज्ञातवन्तो जगद्भुतः प्रभावमनुलं हरेः ॥८६॥
 ज्ञोर्नामानि विप्रेन्द्र'सर्वदेवाधिकानि वै । तेषां मध्येतु तत्त्वज्ञा रामनाम धरं स्मृतम्
 देवक्षरयुग्मं हि सर्वमन्त्राधिकं द्विज ! यदुच्चारणमात्रेण पापी याति परां गतिम्
 यनामप्रमार्थं हि सर्वदेवप्रपूजनम् । महेश एव जानाति नान्यो जानाति जैमिने ॥८६॥
 ज्ञोर्नामसहस्राणां पठनात्प्रमते फलम् । तत्फलं लभते मर्त्यो रामनाम स्मरन्नपि ॥
 ज्ञो चित्रं मनुष्याणां चरित्रमिदमुच्यते । रामेतिमुक्तिदं नाम न स्मरन्ति दुराशयाः ॥
 कुंभमो नचात्पोऽपि श्रोतुमत्यन्तसुन्दरम् । तथापि रामरामेति न पदन्ति दुराशयाः
 त्यन्तदुःखलभ्याऽपि मुक्तिर्जगतिमानवैः । लभ्यतेरामनामैव कर्माऽस्ति किमत'पगम्
 वृत्तिवृत्ति पापानि देहेषु देहिनाम्बर ! रामरामेति यावद्वै न स्मरन्ति सुखप्रदम् ॥
 ज्ञे च तर्पणेचैव बलिदाने तपोत्सवे । यज्ञे दाने व्रते चैव देयताराधनेऽपि न ॥८७॥
 न्येऽपि च कार्येषु वैदिकेषु विचक्षणः । स्मरेद्यस्तत्कलप्रेप्सुरामरामेतिभक्तिः ॥
 मोरामायेति विप्रेन्द्र! मन्त्रमोहद्वारपूर्वकम् । पङ्क्त्यं जपेद्यस्तु सायुज्यं प्राप्यते हरेः
 डक्षरेण मन्त्रेण हरिपूजनश्रयः । सर्वान्कामानयाग्रेति प्रसादाद्यमपाणिनः ॥८८॥
 द्युक्ताले द्विजश्रेष्ठ'रामरामेति यः स्मरेत् । स पापिष्ठोऽपि परमं मोक्षमाग्रेति मानयः
 मेति नाम यात्रायां ये स्मरन्ति मनीषिणः । सर्वसिद्धिर्मवेत्तेषां यात्राया नाऽत्र संशयः
 तर्पणग्रान्तरे वाऽपि स्मराने यो भयानके । रामनामस्मरेत्तस्य विघ्ननेनाऽऽपदो द्विज'
 तद्द्वारे तथा दुर्गे विदेशेऽस्तु सन्मुखे । दुःस्वप्नदर्शने चैव ग्रहपीडासु जैमिने ! ॥
 रीत्यादिभ्ये चैव घातरोगमये तथा । रामनाम स्मरन्मर्त्यो लभते नाऽशुभं क्वचित्
 रामनाम द्विजश्रेष्ठ ! सर्वाशुभनिवारणम् । कामदंभोदं चैव स्मरन्त्यं सत्तनं बुधैः ॥
 रामरामेति विप्रैः यस्मिन्नस्मर्यते क्षणे । क्षण. स एव व्यर्थः स्वात्सत्यमेव मयोव्यने

अथाऽसौ हर्षितस्तस्य फलमासीत्तु दुर्लभम् । ससंरम्भेणतल्लब्धानिप्रवक्त्रान्तरेददौ
स ददौ तत्फलं यावन्निप्रवक्त्रान्तरे द्विज ! ।

प्रविशेश गलं तावत्तत्फलं शृणु जैमिने ॥ १५ ॥

तावत्सख्येन हस्तेन गलरन्ध्रं वयस्य सः । यन्नादिधृत्य सख्येन पाणिना सकलं द्विज !
चक्रिकश्चिन्तयामास हरिभक्तिपरायणः । फलमेतद्यदा तस्मै न ददामि मुरारये ॥ १७ ॥
न जातः कोऽपि संसारे तदाऽहमिष पातकी । हरिं सञ्चिन्त्यबहुधास चकारभक्तिततः
सुधापि तत्फलं तस्य न निष्कान्तंगलाद्द्विज ! । हरैरैकान्तभक्तोऽसौ छित्त्वा परशुना गलम्
भानीय तत्फलं पक्वं ददौ देवाय विष्णवे । तत्सन्निधिं समायातस्तमेव हृदि चिन्तयन्
बहिरोद्भिनसर्वाङ्गः पतितः क्षितिमण्डले । तंहृष्टा मगवान्विष्णुर्गतासुं व्यधितोऽभवत्
एतस्य सदृशो भक्तो मम कोऽपि न विद्यते । यतो निजगलं छिस्थाममसन्तोषणकृतम्
यथा भक्तिमताऽनेन सात्त्विकं कर्म वै कृतम् ।

यद्वत्त्वाऽऽनृण्यमाप्नोमि तथा वस्तु किमस्ति मे ॥ २३ ॥

धर्मोऽयमनिग्रम्योऽयं धन्योऽयं नाऽत्र संशयः । प्राणान्विपरित्यज्य मम सन्तोषणं कृतम्
ब्रह्मत्वं वा शिवत्वं वा च कित्त्वं वापि दीयते । तदाऽप्याऽऽनृण्यमेतस्य भक्तस्य न द्विगम्यते
इत्युक्त्वाऽत्यन्तसन्तुष्टो मगवान्गरुडध्वज । स्वहस्तकमलेनाऽस्य ततो मस्तकमस्पृशन्
तद्वस्तकमलमपशोच्छ्वस्योऽसौ गतः प्रथ । समुत्तस्थौ महासरयो नारायणपरायण ॥

ध्यात उपाय ।

ततोऽस्य भक्तश्रेष्ठस्य निजवस्त्रेण वेशयः । पुत्रस्यैव पिता गावरजोर्माजितवान् द्विज !
चक्रिकस्तत्समलोभस मूर्तिमन्तं जनार्दनम् । पाद्यामधुराणां स्तोत्री पीत्वा ह्रमस्त कृताङ्ग इति
चक्रिक उपाय ।

गोविन्दवेशवहरेजगदीश विष्णो ! जानामि यद्यपि न ते स्तुतियोग्यवाक्यम्
स्तोतुं तथापि रसना मम धाञ्छति त्वां स्थापित्यर्त्ताद् हर दोषमिमं मृदुलम्
त्यक्त्वा भयन्तमखिलैर्वरचक्रपाणि ! हृद्यं यजन्ति मनुजा जगतीह ये वै ।
मृदाप्लव्ध दुरितप्रकरैकधाम सानुग्रहस्त्वमसि मय्यपि देव यस्मान् ॥

जानाति श्रेयः' भवतो भुवनैकताय मनयैव यद्यपि नृणां भवम्
 एकान्तपापशयगन्धर्वलब्धजन्मा विष्णोस्तथापि भगवान्मयि सु-
 यस्य प्रभो ! तव मनोवक्ररविन्दस्पर्शं धनुर्मंगमुद्याग्रपि देववृन्-
 न प्राप्नुवन्ति विदितम्यमयाऽयं लब्धं त्वत्तो न कोऽपि सद्यो नि-
 येन त्वया विनिहतस्त्रिदशायैरी कंसासुरो निमिसुतः कृतसर्वपा-
 सेन्द्रामरम्भकरमर्त्यहिताय पूर्वं तस्मै नमः परममङ्गलदाय तुभ्यम्
 येन त्वयाऽतिवलिना यमलार्जुनो ह्यो देवोत्तमेन निहतो यमुदेवजे-
 दुष्टश्च कालयवनो युधि धेनुकश्च तस्मै नमोऽस्तु नवमेघनिभाय तु
 श्रीरुष्ण माधव यदूत्तम ! भो ह्यनन्त ! येन त्वयाऽमरपतेरचलावि-
 पूर्वं कृता भगवता परमेश्वरेण तस्मै नमोऽस्तु यदुर्वंशपराय तुभ्यम्
 पारिजालो हतो येन जितश्चाऽऽखण्डलस्त्यया । लीलाजितमहेशाय तस्मै नम्यंता
 कृत्वा वृकोदरं हेतुं जरासन्धो निपातितः । बाणासुरस्य विचित्रा बाहवश्चत्वा-
 शिशुपालो हतो येन तस्मै नित्यं नमोनमः । भूमेरपहतो भारस्त्यया येन मह-
 क्षत्रियान्मायया हत्या तस्मै नित्यं नमोनमः ॥ ४० ॥

ध्यास उवाच ।

इति तेन स्तुतो विष्णुश्चक्रिकेण महात्मना । उवाच परमप्रीतो चरं वृष्विनि ज-
 चक्रिक उवाच ।

परं ब्रह्म परं धाम परमात्मनूपामय ! ! पश्यामि त्वामहं साक्षादरैः किमपरेर्द्धि-
 न ध्याता भवती मूर्तिः पूजा च न कृता तव । नैवेद्यैर्दिव्यपुष्पैश्च दिव्यधूपैः प्रदी-
 नते स्मृतानि नामानि कदाचिद्भगवन्मया । त्वत्पादसलिलं स्वामिन्विष्टं नहि श-
 न भुक्तं तव नैवेद्यं त्वदुमतं न मया कृतम् । तथाऽप्यहमपश्यं त्वां किं करोम्यहं
 शयराग्वयजन्माऽस्मि सर्वधर्मसहिष्णुतः । तथापि पादपद्मं ते देवमैरपि नुलंभा-
 तदेवाऽद्वयं मया प्रार्तं परैः किमपरेमम । तथापि कमलाकान्त ! परदिगुपयं न मया
 त्वयि निष्ठु मे चित्तं सदाऽपि त्वदनुग्रहाय ॥ ४१ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

घवनामृतवर्षेण त्वदीयेन महाशय ! । सम्प्राप्ता महती तुष्टिर्मेया सेवकसत्तम ! ॥४८॥
यदिदं घत्स'मे दत्तं त्वया फलमनुत्तमम् । अनेनाऽत्यन्तनुष्टोऽस्मि भक्तिगृहामि हर्षितः
व्यास उवाच ।

इत्युत्त्वा भगवान्विष्णुर्भक्तिप्राप्ती दयामयः । तमालिङ्गितवात्मकं चतुर्भिर्दीर्घबाहुभिः
श्रीभगवानुवाच ।

तुष्टोऽस्मि भवतोभनया घत्स'चक्रिकोत्तम ! । यदिदंमार्थिनं घत्स'तत्तथैवमविध्यति
इत्युत्त्वा तं पुनर्भक्तमालिङ्ग्य परमेभ्यः । तत्रैवाऽन्तर्दधे विप्र'विश्वात्मा विश्वपालकः
सचक्रिकोऽतिसन्तुष्टो हरिभक्तिपरायणः । पुत्रदारादिकं त्यक्त्वा जगाम द्वारकां पुरीम्
तत्र चैवं समासाद्य कृपया कमलापतेः । आयुषोऽन्ते ययी मोक्षं देवानामपि दुर्लभम्
तस्माद्भक्तवशो देवो भक्तिमात्रेण नुप्यति । न च स्तोत्रैर्न वित्तैश्च न तपोभिर्जपेन च ॥

फलं यद्यपि चोच्छिष्टं दत्तं तेन द्विजोत्तम ! ।

तथापि तुष्टवान्विष्णुर्मात्वा भक्तिमवञ्चलाम् ॥ ५६ ॥

तस्मान्नारायणो देवः पूजनीयो मुमुक्षुभिः ॥ ५७ ॥

ये यजन्ति दृढया किञ्च भक्त्या वासुदेवचरणाम्बुजयुग्मम् ।

वासवादिविबुधप्रवरेज्यं ते यजन्ति मनुजाः किञ्च मोक्षम् ॥ ५८ ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यो सहितायां त्रियायोगसारखण्डे
चक्रिकशरभक्तिसहितं हरिभक्तिप्राप्तं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

मायया मोहितं येन जगदेतन्महात्मना । शिष्योति मायया शम्भुर्यस्तस्मै नमोऽस्तु मे
भक्तिमात्रेण यस्तुष्टो न धनेर्नस्तवैस्तथा । न दानैर्न तपोभिश्च तस्मै तुभ्यं नमोऽस्तु मे
गयां च वाह्यणानां च साधूनां गृहितन्तथा । कृपां च कुरुते यस्तु नस्मै तुभ्यं नमोऽस्तु मे
अनाथानां च धनूनां योगिनां दुःखिनान्तथा । दुःखं हरतियोदयस्तस्मै तुभ्यं नमोऽस्तु मे
मनुष्येषु च दैवेषु गजेषु सकलेषु च । वर्तते यः समत्वेन तस्मै तुभ्यं नमोऽस्तु मे ॥
यस्मिन्तुष्टे पर्वतोऽपि सद्य एव तृणायने । शैलायने तृणरुष्टे तस्मै तुभ्यं नमोऽस्तु मे
पुण्यानां च यथा पुण्ये निजेषु त्रेययापितुः । यथा पत्न्यां सतीनाञ्च तथा त्वयिममास्तु वै

यूनां चित्तं यथा स्त्रीषु लुब्धानां च यथा धने ।

क्षुधितानां यथा चाऽग्ने तथा त्वयि ममाऽस्तु वै ॥ १५५ ॥

धर्मात्तानां यथा चन्द्रे शीतात्तानां स्वाविति । त्पात्तानां यथा तोये तथा त्वयिममाऽस्तु वै
यन्मया बुद्धिहीनेन गुरुस्त्रीगमनं कृतम् । तत्पातकं क्षयं यातु भवन्तं पश्यतो मम ॥
अवध्यानां धनो यस्तु मया मोहघता कृतः । तत्पातकं क्षयं यातु भवन्तं पश्यतो मम
अपेयपानं च मया विहितं परमेश्वर ! । तत्पातकं क्षयं यातु भवन्तं पश्यतो मम ॥
अप्सु योनां तथा तोये यद्वैतसेचनं कृतम् । तत्पातकं क्षयं यातु भवन्तं पश्यतो मम
भ्रूणहत्या कृता या च रेतसां सेचनं भुवि । तत्पातकं क्षयं यातु भवन्तं पश्यतो मम ॥
विश्वासघातकं यच्च अज्ञात्वा मायया कृतम् । तत्पातकं क्षयं यातु भवन्तं पश्यतो मम
असत्यवचनं यच्च मया प्रोक्तं क्षणे क्षणे । तत्पातकं क्षयं यातु भवन्तं पश्यतो मम ॥

सतां निन्दा कृता या च परहिंसा च सर्वदा ।

तत्पातकं क्षयं यातु भवन्तं पश्यतो मम ॥ १६४ ॥

श्लेष्मा च कफकञ्चुवै यद्वक्त्रे च मया कृतम् । तत्पातकं क्षयं यातु भवन्तं पश्यतो मम
घनस्यतिगतं सोमे यत्कृतं तदघातनम् । तत्पातकं क्षयं यातु भवन्तं पश्यतो मम ॥
यथि देवालये गोष्ठे मलं मूर्खं च यत्कृतम् । तत्पातकं क्षयं यातु भवन्तं पश्यतो मम
अमर्कितता या च पितुर्मातुश्च कैश्वर्य ! । तत्पातकं क्षयं यातु भवन्तं पश्यतो मम ॥
ज्ञानार्थं भोजनार्थं च गच्छन्त्यस्तु नियारितः । तत्पातकं क्षयं यातु भवन्तं पश्यतो मम

एकादश्या सुरधेष्टे यमया भोजनं कृतम् । तत्पातकं क्षयं यातु भवन्तं पश्यतो मम ॥
 अतिरिग्हमागच्छन्नुजितो न मया प्रमो ! तत्पातकं क्षयं यातु भवन्तं पश्यतो मम
 द्वादश्या च दशम्या च कृतं यद्य द्विर्भोजनम् । तत्पातकं क्षयं यातु भवन्तं पश्यतो मम
 निवारणं च पानार्थं यास्तीनां यद्वयो कृतम् । तत्पातकं क्षयं यातु भवन्तं पश्यतो मम
 असमाप्य परित्यक्तं व्रतभारभ्य यमया । तत्पातकं क्षयं यातु भवन्तं पश्यतो मम ॥
 कृत्वाक्षयं निरुक्तं यन्मित्रवात्सल्यतो मया । तत्पातकं क्षयं यातु भवन्तं पश्यतो मम
 शत्रुकालाभिगमनं निजपत्न्या कृतं न यत् । तत्पातकं क्षयं यातु भवन्तं पश्यतो मम
 यमस्कृते गृहे यद्य भोजनं विहितं मया । तत्पातकं क्षयं यातु भवन्तं पश्यतो मम ॥

ग्रामयाजकवृत्तिश्च या मया नृदरे ! कृता ।

तत्पातकं क्षयं यातु भवन्तं पश्यतो मम ॥ १७८ ॥

दण्ड्यमति मया भूय प्रभुत्वं यत्कृतं प्रमो ! तत्पातकं क्षयं यातु भवन्तं पश्यतो मम ॥
 गौराणिककयामध्ये यो विप्रो विहितो मया । तत्पातकं क्षयं यातु भवन्तं पश्यतो मम
 आदरेण मया या च परवाककया धृता । तत्पातकं क्षयं यातु भवन्तं पश्यतो मम ॥
 अश्वत्थच्छेदनं यद्य धात्र्याश्च कृतेदं कृतम् । तत्पातकं क्षयं यातु भवन्तं पश्यतो मम ॥
 दधिदुग्धघृतानां च विक्रयो यः कृतो मया । तत्पातकं क्षयं यातु भवन्तं पश्यतो मम ॥
 आशादित्वा परेभ्यश्च कृता सा निष्कला मया । तत्पातकं क्षयं यातु भवन्तं पश्यतो मम
 द्विजाश्च याचकाश्चैव कोपदृष्ट्या मयेक्षिताः । तत्पातकं क्षयं यातु भवन्तं पश्यतो मम
 जीवनोपायदातारः कोपाभिर्मर्त्तिता मया । तत्पातकं क्षयं यातु भवन्तं पश्यतो मम
 बहुनाऽत्र किमुक्तेन बहुजन्माजितानि च । क्षयं गतानि पापानि भवन्तं पश्यतो मम ॥

कृतार्थोऽस्मि कृतार्थोऽस्मि कृतार्थोऽस्मि न मंशयः ।

नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं जगत्पते ! ॥ १८८ ॥

इत्युक्त्वाऽसौ द्विजो मतया पुदकाक्षितविग्रहः । पपात्रैर्मितैर्विष्णोर्धाम्यादाम्बुजद्वये
 ध्यामगवानुवाच ।

उत्तिष्ठोत्तिष्ठ ते विप्रः तुष्टोऽस्मि त्वमस्मिन् । किं तेऽस्मिन् विन्दूहिते दाम्याम्यहंधुयम्

भद्रतनुख्याच ।

परमेश्वर ! गोविन्द ! दयालो ! परमान्युत ! परसम्पत्तिमयामातन्त्रकेन मुविलम्ब्य
तथाप्येकं वरं याचे मुरारे ! तत्र सन्निधौ । जन्मजन्मनि मेमक्तिस्त्वप्यस्तु सुदृढा प्रभ
मया वृत्तमिदं स्तोत्रं यः पठेद्भक्तितो नरः । तस्याभिलषितं सर्वं प्रसन्नस्त्वं प्रदाम्यसि

श्रीमगवानुवाच ।

दत्तोऽयं ते वरः कोऽपि विप्र ! नास्त्यत्र संशयः ।

किन्तु त्वया सह प्राप्त ! सख्यं कर्तुं मयेष्यते ॥

नमन्सेवकतायोग्यो भवानहमिह द्विज ! अतः सख्यं प्रविशृतं त्वया सह मयाऽप्युत ॥

ध्यास उवाच ।

सतो नारायणो देवो दयालुर्मन्त्रवन्सलः । धकार जैमिने! सख्यं तेन पुण्यात्मना सह ॥
निजकण्ठगतं मालां ददौ तस्मै मुदा हृदि । सोऽपि विप्रो ददौ भक्त्या हरेस्तुलसिकाश्रमम्
प्रसार्य चतुरोवाहं स्तमालिङ्गितवान्हरिः । स विप्रोऽपि मुदा विष्णुं तमालिङ्गितवान्प्रभुः
इत्थं कृत्वा हृदि सख्यं तेनाऽप्रजन्मना सह । भक्तिप्राप्ती दयालुः स तत्रैवाऽन्तर्धीयत ॥
ततः प्रतिदिनं तत्र क्षेत्रे च पुरुषोत्तमे । आरेभे कन्दुकक्रीडां हस्तिनाऽप्रजन्मना ॥
कदाचिद्बुधैर्बलं दृष्ट्वा तं विप्रं कुरुणामयः । उवाच वाचं विप्रर्षे! मिश्रवात्सल्यतो हृदि ॥

श्रीमगवानुवाच ।

सखे! कथं बुधैर्बलं हतं केन धनं तव । हृदि का या च ते चिन्ता सखे! तत्र कुमहंसि

भद्रतनुख्याच ।

त्वात्प्रीतये जगन्नाथ ! नित्यमेव मया तवः । क्रियते तेन मेगात्रं याति बुधैर्बलं प्रभो ॥

श्रीमगवानुवाच ।

यथा त्वयि प्रसन्नोऽस्मि कस्मिन् भगवता सखे ! । कायपलेशं पुनः कस्मात्परो विद्वित्तत्तम
बुधैर्बलं त्वां समालोषय हृदि मे जायते व्यथा । कायपलेशमनः सर्वं जहौ हि विद्वित्तत्तम

निजोत्सरीयैर्निजपदभरणैः । सुखाद्यार्मीककुक्ष्यमालम्ब्य ।

भ्यहस्तराजदलैश्च विप्रः स्पर्धं सुशेनं च मण्डितोऽरौ ।

किरीटमानीय निजाललाटात्पादाश्च पादाङ्गदयुग्ममीशः ।
 सुवर्णहारं निजकण्ठदेशात्तस्मै ददौ विप्रवराय कृष्णः ।
 तैमूषणैः श्रीहरिणा प्रदत्तैर्विभूषितोऽयं सुहृत्ती द्विजगमा ।
 क्रीडेतसदा कन्दुककेलिषेत्ता कृष्णेन कृष्णाम्बुजसुन्दरेण ।
 तमेकदा भूषणभूषिताङ्गं ताम्बूलरागारुचिरोष्ठयुग्मम् ।
 दिव्याम्बरं चास्तरोत्तरीयं स्मेराननं तत्र ददर्श दान्तः ।

दान्त उवाच ।

मद्र भद्रतनोऽद्यापिपापद्वष्टि न मुञ्चसि । दृष्ट्वाऽपि भवतः कार्यं निन्दितं सकलैर्जनैः ॥
 शिष्यः कृतस्त्वं यस्मान्मे सर्वमेव हि भूषणम् । अहं युष्माऽपि दुःशीलो निर्दयः पापकृत्परः
 गुरुकीर्तिविनाशी च पञ्चैते शिष्यपांसुलाः । अमक्तो यदुभायी च तथा चञ्चलमानसः
 परोक्षगुरुनिन्दाकृतप्रोक्ताः शिष्याधमात्मे । चरित्रमुत्तमं ज्ञात्वा शिष्यः कार्यो विचक्षणैः
 यतो दुर्जनगा विद्या गुरुणां चाऽपि दुःखदा ।

कीर्तिदास्तैश्च या विद्या निरुक्तास्तत्त्वदर्शिभिः ॥ २१४ ॥

सायं दुर्जनगा सद्यो गुरोर्भनन्ति यशस्तनम् । पापेभ्यः पुण्यकर्माणि न रोचन्ते कदापि च
 न रोचते मक्षिकाम्यः सुगन्धचन्दनं यथा । यथा मिष्टान्नपापेन न हि तृप्यन्ति गर्दभाः
 दुर्जना न हि तृप्यन्ति यथा धर्मस्य चिन्तया । अपकीर्तिमया हृद्मर्मधर्मं च सर्वकामदः
 कदाचिन्नमजेदुदुष्टं नमजेद्वा गच्छति क्षयम् । प्रतिजन्मनि या विद्या भाषेत न लभ्यते परा
 कदाचिन्नमते वाऽपि सदा तां हस्ते विधिः ॥ २१६ ॥

भद्रतनु उवाच ।

सत्यं ब्रवीमि विप्र ! नाऽस्मि शास्त्रविशारदः ।

मया शिष्येण ते वाऽपि नाऽपकीर्तिर्मपिष्यति ॥ २२० ॥

स्थिरतादाद्विजभेदे सर्वा मिलितं मम । सिद्धिं प्रति गतं यस्मात्प्रेको भुवि दुर्लभः
 दान्त उवाच ।

किनेऽमिलपिनं विप्र ! सिद्धिं प्रति गतं वद । भविरेणैव तपसा कथमुपागमं कृतम् ॥
 ६५—

भद्रतनुव्याच ।

अनुग्रहोऽस्ति देवेश यदा मयि जगत्पते !। तदा मे सम्मुखे देहि दर्शनं भक्तवत्सल !।
अयाचत गुरुर्देव! तव दर्शनदक्षिणाम् । अहो मे गुरवे दत्त्वा दर्शनं पाहि मां प्रभो !।

श्रीभगवानुवाच ।

यदा नूनं त्वपोत्सृष्टा मत्सन्दर्शनदक्षिणा । तदा गुरुं समानीय दर्शनं मम कारय ॥
इत्याहस्तस्ततस्तेन गुरोराश्रममुत्तमम् । ययौ भद्रतनुः प्रीत्या पुनःस्वगुरुरागतः ॥२४३॥
तस्मिन्विप्रे समायाते दान्ते दातृधरे हरिः । आत्मानं दर्शयामास सर्वलक्षणसंयुतम्
ततो हरिं समालोक्य स चिप्रो हरिर्मकिकृत् । बद्धाञ्जलिस्तमस्तौपीर्द्धर्पवाण्यविलोचनः

दान्त उवाच ।

दयालो! कमलाकान्त! शरणागतपालक !। नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं नमोनमः
अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे सफलं तपः । अद्य मे सफलं सर्वं प्राप्तं त्वदर्शनं मया ॥
पूर्वमालोचितं यद्यद्वचनं श्रीपते! प्रभो !। सिन्धुकोटिगमीरस्य प्रसृतं पुरतस्तव ॥
स्तोत्रं तन्नास्ति संसारे धागीशस्य जगत्पतेः ।

येन स्तोत्रेण ते प्रीतिं जनयिष्यामि चेतसि ॥ २४६ ॥

रक्ष रक्ष प्रभो रक्ष मां प्रसीद जगत्पते !। त्वदासदासदासानां दासत्वेनाऽपिमां वृणु
व्यास उवाच ।

सन् प्रदस्य देवेशो मक्तिग्राही दयामयः । कारारविन्दं तन्मूर्ध्नि दत्त्वा प्राहेति जैमिने!
श्रीभगवानुवाच ।

मद्भक्तोऽसि द्विजध्रेष्ठ ! प्राप्तं मद्दर्शनं त्वया । मत्प्रसादेन भद्रान्ने सर्वमेव भविष्यति ॥
व्यास उवाच ।

तमाऽऽलिङ्ग्य ततो दान्तं प्रेम्णा भद्रतनुश्च तम् । तत्रैवाऽन्तर्दधे चिप्रं सहस्रापरमेश्वरः
तस्मिन्क्षेत्रधरे पुण्ये दुर्लभे पुरुषोत्तमे । क्रियायोगैर्हरिं दृष्ट्वा दान्तो घाम परं ययौ ॥
सोऽपि भद्रतनुर्विप्रो हरिर्मक्तिपरायणः । आयुरोऽन्ते ययौ मोक्षं देवानामपि दुर्लभम्
एकाहमपि यो भक्त्या पूजयेत्परमेश्वरम् । बहुजन्मवृत्तं पापं नश्येत्प्राप्तिर्ह्यसौ भवेत् ॥

मयाऽपि त्रिदशाः सर्वे ब्रह्माद्याभ्युज्जिमे ! ।

प्रमार्थं नहि जानन्ति हरिमनस्य भूतले ॥ २५७ ॥

कर्मभूमिरियं विप्र! स्वर्गादपिच दुर्लभा । यत्रविष्णुंसमम्यव्यमर्त्याः स्युः सुखन्दिताः ।
 शत्रुघ्नास्त्रिदशाः सर्वे सुपुण्यक्षयभीरवः । वन्योन्यमपि जल्पन्तोऽनिशंच द्विजसत्तम !
 भूयष्य गमिष्यामः कर्मभूमिं कदा वयम् । कदा तत्र करिष्यामः पूजां श्रीकमलापते-
 अतिधन्या इमे लोका अम्मत्तोऽपि महत्तराः । दुर्लभे भारते वरे पूजयन्ति हरिं प्रभुम्
 अहो भारतवर्षस्य कः शक्तो गुणभाषणे । यत्राऽऽराध्य हरिं पूर्वं वयं देवत्वमागता ॥
 इत्थं देवगणाः सर्वे वासवाद्या द्विजोत्तम ! । नित्यं भारतभूमागं वरांसन्ति शुभप्रदम्
 तत्र जन्म समासाद्य येन नाराधितो हरिः । तत्तुल्यः कोऽपि संसारे नच दृष्टः श्रुतो नच
 सत्यं सत्यं पुनरपि गद्यते सत्यमेव तन् । विद्यात्मानं सद्दृष्ट्वा मानवा येऽर्चयन्ति च
 मुक्ताः पापैः स्वरचितैर्याति कौबल्यमाशु मे ॥ २५८ ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां क्रियायोगसारख-
 पुरुषोत्तमक्षेत्रे भद्रतनुवरप्रदानं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः

पुरुषोत्तमक्षेत्रमाहात्म्ये गुडिवांयात्राफलवर्णनम्

जैमिनिरुवाच ।

मिति प्रोक्तं यत्त्वया पुरुषोत्तमम् । तन्माहात्म्यं गुरो! मूढि यदि ते मध्यमुग्रहः

व्यास उवाच ।

पुरुषोत्तमस्य माहात्म्यं समासेन शृणु विज ! ।

लवणाम्मोनिधेस्तारैः पुरुषोत्तमसञ्ज्ञितम् । पुरं तदुग्राह्यपश्रेष्ठ ! स्वर्गादपि च दुर्लभम्
स्वयमस्ति पुरं तस्मिन्त्यतः श्रीपुरुषोत्तमः । पुरुषोत्तममित्युक्तं तस्मात्तन्नामकोविदैः ॥
क्षेत्रं तदुदुर्लभं विप्र ! समन्ताद्दृशयोजनम् । तत्र स्पृष्टे हि नो देवैर्दृश्यन्ते च घनमुज्जाः ॥
प्रविशन्तस्तु तत्क्षेत्रं सर्वे ह्युर्विष्णुमूर्तयः । तस्माद्विचारणा तत्र न कर्तव्या विचक्षणैः

चाण्डालेनाऽपि संस्पृष्टं प्राहुः तत्राऽन्नमप्रजैः ।

तत्राऽन्नपाचिका लक्ष्मीः स्वयं भोक्ता जनार्दनः ॥ ७ ॥

तस्मात्तत्रौदनं विप्र ! देवतैरपि दुर्लभम् । हरिभुक्तावशिष्टं यत्पवित्रं भुवि दुर्लभम् ॥
अन्नं ये भुञ्जते लोकान्तेषां मुक्तिर्न दुर्लभा । प्रह्लादाख्यदशाः सर्वे तदन्नमसि दुर्लभम् ॥
भुञ्जते नित्यमागत्य मानुषाणां च का कथा । न यम्यमने चित्तं तस्मिन्नन्ने सुदुर्लभे
तमेव विष्णुद्वेषारं प्राहुः सर्वमहर्षयः । पवित्रं भुवि सर्वत्र यथा गङ्गाजलं द्विज ! ॥ ११ ॥
तथा पवित्रं सर्वत्र तदन्नं पापनाशनम् । तदन्नं कोमलं दिव्यं यद्यपि द्विजसत्तम ! ॥
अक्वचस्योदरप्राप्य तथाप्यघविदारणे । पूर्वार्जितानि पापानि क्षयं याम्यन्ति यम्य घे
भक्तिः प्रवर्तते तस्य तस्मिन्नन्ने सुदुर्लभे । बहुजन्मार्जितं पुण्यं यम्ययास्यनिसंक्षयम् ॥
तस्मिन्नन्ने द्विजश्रेष्ठ ! तस्य भक्तिर्न जायते । इन्द्रपुष्ट्यस्य सरसि मार्कण्डेयहृदे तथा ॥ १५ ॥
रोहिण्यां च समुद्रे च स्येत गङ्गाजलेषु च । स्नानं ये कुर्वन्ते मन्या भक्तिभावसमन्विताः
तेषां न विद्यते जन्मपुनरस्मिन्महीतले । लवणाम्मोनिधेस्तो वैः पितरस्पर्णितद्विज ! ॥
सर्वदुःखविनिर्मुक्तान् जन्तुन्ति हरिर्मन्दिरम् । तीर्थराजः समुद्रोऽसौ कीर्तितस्तत्त्वदर्शिमि
तस्मात्तत्र कृतं कर्म सर्वमेवाऽक्षयं भवेत् । पित्रर्चनं तत्रादानं भगवश्चरणार्चनम् ॥ १६ ॥
जपयज्ञं तथाऽन्यच्च तस्मिन्क्षेत्रे मनोरमे । यत्कर्म कुर्यान्ते मन्या विष्णुप्राणनहेतवे ॥
सर्वमेवाऽक्षयं तद्य भवेन्नास्त्यत्र मन्त्रशयः । यत्कर्म सुभद्रां च रुक्मं च कमलेशणम् ॥
ये मानवाः प्रपश्यन्ति तेषां किंचिन्न दुर्लभम् । मद्गृहा धीजगन्नाथं सुमद्रां च यत्नं तथा ॥
मोक्षं न लभते मर्त्यैः कुर्वन्पुण्यशतान्वपि । तत्र क्षेत्रप्रदारेण शरीरं यस्य लोहितम् ॥ २३ ॥
सर्ववन्द्यो द्विजश्रेष्ठ देवानाकादयोऽस्मिता । स्थित्वाऽन्तरिक्षेऽकाद्याः सर्वदेवगणाद्विज !

प्रवदतीति दर्शिताः ।

कदा मानुष्यमस्मभ्यं दास्यते कमलापतिः ॥ २५ ॥

मनुष्यवच्च गच्छामस्तदा द्रष्टुं हरिं प्रभुम् । कदा चैत्रप्रहारेण क्षेत्रे धीपुरुषोत्तमे ॥
भविष्यन्त्यस्मदीयानि लोहितानि धूपिच । पासयाद्या सुराः सर्वे तस्मिन्क्षेत्रेवत्ये
सदाचैत्रप्रहारांश्च घाञ्छन्ति द्विजसत्तम ! तत्राऽऽशयवटं ये तु मर्या पश्यन्ति मानवाः
कोटिजन्मार्जितैः पापैर्मुक्तायान्ति परांगतिम् । सुमद्रांवलभद्रं च जगन्नाथमनामयम् ॥
श्वेतं माधवदेवेशं मार्कण्डेयहृदंतथा । उयामेभ्यं हनूमन्तन्त्राक्षयं वटं द्विज ! ॥ २६ ॥

पश्यन्ति भक्त्या ये मर्त्यास्तेषां मुक्तिर्हि शाश्वती ।

दोलायमानं गोविन्दं फाल्गुने मासि तत्र ये ॥ २७ ॥

पश्यन्तिमानवा भक्त्यातेषाम्पुण्यं निशामय । विमुक्ताः सकलैः पापैरन्ते यान्ति हरेर्गुहम्
ज्ञानं सम्प्राप्य तत्रैव मोक्षं यान्ति सुदुर्लभम् । चैत्रके मासि पाठण्यां यो जगन्नाथमीश
स मृतः प्रविशेद्देहं जगन्नाथस्य जमिने ॥ यैश्चाद्ये धैर्यं शुद्धायामेकादश्यां जगत्पतिम् ॥
तृतीयायां च यन्पश्येन्मुक्तपपस मानवः । प्रविशेद्यस्तु मनुजो महात्मानं जगत्पते ॥ २८ ॥

तस्य सिध्यन्ति विप्रैः ! सर्वेष्वपमनोरथाः ।

महात्मा त्विश्राः सर्वे स्थित्वाऽऽकारो जगत्पते ॥

महात्मानं प्रपश्यन्ति मक्तिमायसमन्विताः । महाशयेषु यो न विप्रैः जगन्नाथमानां प
आलोक्य समनेमत्सर्वो विष्णोस्तत्परमपदम् । गुणिकामाण्डवाम्नामादेकमलापि
बलभद्रं ययः परयेत्स मुक्तो नाऽत्र संशयः । यः पश्यति जगन्नाथं तत्रैव कामैश्चान्त्र
तस्य नास्ति पुनर्जन्म संतारं सर्वदुःखदे । तत्राकरो गुह्यं यो जगन्नाथं पश्यति मानवाः
उज्जति भगवोन्मन्य नु कर्त्तुं भयव्यताम् । भुज्वा गुह्यं वा यो गुह्यं पश्यति
ब्रह्मत्वा जीवयन्त्यात्मानां भवति द्विज ! । पुण्येणाऽऽत्मनो जगन्नाथं पश्यति
सम्प्राप्तिपुण्यकारी ब्रह्मत्वाभ्युपगतः । गुणिकामाण्डवाम्नामादेकमलापि
बलभद्रं गुह्यं यो पश्यति तत्रैव कामैश्चान्त्र । रोगी नृपति यो यन्पश्येत्पुण्यिका मन्त्रो हविर्
रोगाच्छतोकाश्च यन्पश्येत्तत्रैव भवत्ययम् । यन्पश्येत्पुण्यकारी जगन्नाथं पुण्येणाऽऽत्मनो
पश्यन्त्ययं द्विजभद्रं पुण्यं प्राप्नोति नृपकम् । ॥ २९ ॥

दास्योऽलमनेदारान्मोक्षार्थो मोक्षमाप्नुयात् । स्रष्टराज्योऽवृषो यस्तु हर्षित्वतिमतिजः
 गुण्डिकामण्डपेऽपि निजराज्यं लभेत सः । शत्रुमिर्विजितो यस्तु गुण्डिकामण्डपे हर्षित्वा
 भव्यापश्यति विजयं तस्य नश्यन्ति शत्रवः । गुण्डिकामण्डपे पश्येद्यो राजर्षीऽदितो भूशम्
 संस्रय एव राजानं स्वकीयं वशमानयेत् । सर्वासामेवा यात्राणां गुण्डिकाप्रवरामता ॥
 तस्मात्सामान्ये कार्याऽत्यक्त्या कार्यं शतान्यपि । शयने च तथोत्थाने तस्मिन् श्रेयमनोरमे
 हर्षि पश्यति यो मर्त्यं स देवैरपि पूज्यते । पुरुषोत्तममाहात्म्यं वक्तुं शक्नोति यः शिर्षा ॥
 यम्यप्रवेशमात्रेण नरो नारायणो भवेत् । यदुनाऽत्र किमुक्तेन संशेषादुच्यते मया ॥ १३ ॥

सर्वेषामेव सीर्यानां वरिष्ठं पुरुषोत्तमम् ॥ ५४ ॥

संसारसिन्धुमतिनिष्प्रमिमं तिलीरुः कलेश्चन्द्रं विममपापगणाधरं यः ।

शेखरे समस्तसुखदे पुरुषोत्तमाख्ये पश्येद्दमं परमसुरं पुरुषोत्तमं यः ॥ ५५ ॥

इति धीपाद्ये महापुराणे पञ्चमब्राह्मणसाहस्र्यां संहितायां त्रिपायोगसारमण्डे
 पुरुषोत्तममाहात्म्यं नामाऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः

विष्णुमाहात्म्यपूर्वकमुर्षीशुविप्रकथनम्

व्यास उवाच ।

भारतपते प्रवृत्ता ये मया भक्तिमन्विताः । कदाचिद्गुणैर्निर्वापिते न द्विजोत्तम ! ॥
 पुनरेव प्रवृत्त्यानि माहात्म्यं ब्रह्मजपने । यच्छ्रुत्वा मानवाः सर्वेऽस्मन्ने वार्यं वदन् ॥
 वासुदेवस्य माहात्म्यं श्रुत्वा नृप्यनित्येन वा । वाग्विद्वान्निर्गुणैर्निर्गुणैः कथेयमात्मनः
 वाक्पदानां सर्वानि तु विष्णुमाहात्म्यमुत्तमम् । नवमस्य द्विजपते यच्छ्रुत्वा नृप्यनित्येन ॥
 वृषं च तपुगोविन्दं चैर्गुणैर्निर्गुणैः । भारतीन्दासपते त्वत्वं धर्मविद्वान्मायावदः ॥

जन्मनीह मया तत् न भोक्तव्यं कदापि च ।
 कोऽपि षक्ति मया दत्तं रत्नालङ्कृतमुत्तमम् ॥ २५ ॥
 मयाऽपि च न भोक्तव्यं फलं तस्य च जीयता । मन्योग्यमेतद्दत्तां तेषां धृत्यापवांसि च
 उर्वीशु धिनियामास किं प्रदास्यामि विष्णवे ।
 संसारे यानि यन्नुनि भोक्ष्याणि सन्ति तान्यहम् ॥ २७ ॥
 बहिः शक्नोमि सन्त्यक्तुं किं दास्यामि मुरारये । नित्ययनान्तरण्योऽहं नीचो राजमयापूज्यः
 शकटारोहणे नास्मि ह्यधिकारः कदापि मे ॥ २८ ॥

व्यास उवाच ।

इत्युक्त्वा ह्मन्मुता तेन भूयोभूयो द्विजोत्तम ! । शकटं हरये दत्तं धनुर्वङ्गप्रदायितेन ॥ २९ ॥
 भय ते प्राज्ञाणां सर्वे जग्मुर्विप्रं यथागताः । सोऽपि ह्मन्पुंस्सुमिध्वजगामनिजमाश्रमम्
 एकदा गुडकण्डोलं तेनैव गतुष्यते मता । गृहीत्वा पथिकः कश्चिदेवाकीचनमागतः ॥ ३१ ॥
 ततोऽर्त्ता सहसा ह्मन्निर्ममः परहितकः । जहार गुडकण्डोलमभ्यर्त्तनस्य तस्य वा ॥
 भयते ह्मन्पथिकः गुडकण्डोलमञ्जनम् । उर्वीशु ध्यायतद्वागे शकटं गुडनिर्मितम् ॥ ३३ ॥
 उर्वीशुः शकटं गीढं समासाद्य द्विजोत्तम ! । मनसा निम्नयामास यगश्चर्यापूर्णं चम्
 भनो मया पुरा दत्तं स्वयमेव मुरारये । तस्मादतो न मे प्राप्यं कदापि रिह जग्मनि ॥
 विचिन्त्येति हृदा दानुं तदतो गुडपूजितम् । दत्तं विप्राय कर्मनिग्मापदं निरुपये ॥
 तां क्वि तस्य विहाय मदावातजितो द्विज ! । जहार शकटं पापं सप्त प्रीतोऽनन्तरं
 कस्मिन्नेव दिने विप्रं प्रविश्य स मदापनम् । हतः पौरजने सर्वेण हृष्टैः स उर्वीशुः ॥
 मगधानां तं जेतुं विमानं स्वर्णनिर्मितम् । दृष्ट्वा मेघगामास आवाप स भूमिनाम् ॥
 अथ ते मगधदृष्टास्तमुर्वीशुं गतेनयन् । समारोह्य विमाने ते गतो जग्मुः पुनं हतोः
 ततोऽर्त्ता हरिसाध्विष्यं प्राप्य पुनराश्रमनाथाः । पुनर्मन्त्रमन्त्रात् स्त्रिंशोऽनन्तरं प्रीतो
 पामं कान्तासाद्य स विप्रेण जेतुं हतैः ॥ ४२ ॥

व्यास उवाच ।

देव केनाप्युपायेन हरिभक्तिहारो जटः । सप्ताश्वजटैः पापं शक्यं मास मज्जे ॥ ४३ ॥

क्षणमेव हरेर्भक्तियुतं ते यस्य चेत्तसि । तत्पदं परमं याति स पापात्माऽपि गच्छति ।
 एकमप्युत्तमं वस्तु दत्त्वाऽसौ तन्मुरारये । स्वयमेव हिमोक्तं न्यपञ्चात्पापोपशान्तये ॥
 यत्तन्तु हरये दत्तं तद्य दद्याद्द्विजातये । किञ्चिच्छेषं न भोक्तव्यं तस्याऽवश्यं स्वयं दुःखं
 वस्तुनि ग्राहणश्रेष्ठ मिष्टानिन्यानि कानिच । अदत्त्वा विष्णवेतानि न भोक्तव्यानि वैष्णवै
 विष्णुर्न वैद्यमाहात्म्यं सर्वपापप्रणाशनम् । सेतिहांसं पुनर्वन्मि शृणु विप्र समाहितः ॥
 आसीत्सर्वजनिर्नाम ग्राहणः शुद्धवंशजः । शान्तो दान्तो दयायुक्तो गुरुग्राहणपूजकः ॥
 हरेः पूजापरश्चैव हरिस्मरणतत्परः । प्रपन्नबलेशविध्यंसीसत्यवादी जितेन्द्रियः ॥५०॥
 प्रातःकाले निजाचारग्राही हिंसाविषजितः । एकादशीव्रतततो ज्ञातिपूजापरायणः ॥५१॥
 कदाचित्सद्विजश्रेष्ठः स्वप्नेऽपश्यच्चकेशवम् । श्यामं विरजपद्माक्षं स्मेरास्यं पीतवाससम्
 स्वर्णकुण्डलमञ्जीरकिरीटोज्ज्वलविग्रहम् । कौस्तुभोद्भासितोरस्कं घनमालाविभूषितम् ॥५२॥
 चतुर्बाहुं शङ्खचक्रगदापद्मधरं प्रभुम् । समस्तैलक्षणैर्युक्तं स्वर्णयज्ञोपवीतितम् ॥५३॥
 संप्राप्य दर्शनं स्वप्ने स विप्रो जगतीपतेः । वृत्ताञ्जलिस्तमस्तौ पीदोमाञ्जिततनुर्मुखा ॥

तुभ्यं नमोऽस्तु जगतः सकलस्य भर्त्रे सहोक्तशोकमय रोगघिनाशनाथ ।
 नारायणाय कमलाहृदयप्रियाय धर्मार्यकामपरमाभृतादाय तुभ्यम् ॥५४॥
 पापानि चैव सकलानि मया वृत्तानि मत्तेन मोहयशनेन सदा मुपारे ! ।
 तस्मादुविभेमि जगदम्बुनिधेर्गभीराग्नामुद्धरस्य निजभक्तितीर्थे प्रक्षाय ॥५५॥
 जानामि यद्यपि हरेर्दुर्लभं मनुष्यो व्यामोहमाशुचलमे मुयि कैटभादे ! ।
 पापं तथाऽपिच मुदा सततं करोमि तस्मात्प्र कोऽप्यहमिवाऽस्ति जगो विमुक्तः
 पुण्यदुमः सुखफलं सहस्रं धत्ते किं येमिनेति दृढै वृत्तपातकोऽहम् ।
 पुष्पदुर्भाषं विप्रो न ममाऽस्ति विलंताय प्रसीद भगवन्मिमांसां करोमि ॥
 त्वत्पादपद्मपुगलं परमाभ्युक्तस्य स्थानं विहाय मम विलसायुक्तोऽयम् ।
 नारीमुखं व्रजति देव मृतिप्रदं पश्यतेऽप्यवकीर्णमनिशं व्रजप्रसंगेन ॥५६॥
 पाणिः प्रदानरहितोऽमृतमाम्बिकर्त्रं कर्णोऽयं पापप्रवणाय सार्वेव ॥५७॥
 वीरानिमागमम हरे ! हर नमस्कृत्य यस्मात्तु नाथ ! शान्ताय नमो वन्द्यता ॥

संसारघोरजलधौ नृहरे ! कदाचित्त्वद्वक्तिर्नीरिह मया सुदृढा च लब्धा ।
तत्राऽपि दैववशणोऽहमहो दुरात्मा धर्तेत एव सतनं मम दुःखकालः ॥
संसारपारगमनाय लसत्पथोऽस्ति किं सर्वदुःखरहितं सद्यः प्रसन्नः ।
अन्धीकृतस्य मम मोहमहातमिलैर्दृष्टिस्त्वयीह न कदापि च याति विष्णोः ।
पापात्मनोऽपि मम वित्तमिदं मुरारे तष्टं दिनएजनकष्टविनष्टिकारि ।
यस्त्वां समस्तसुरयन्दितादपन्नस्यज्जेऽपि केशिमथनाऽद्यविमोःसर्माशे ।
व्यास उवाच ।

इति तेन स्तुतं देवो भगवान्कमलापतिः । उवाच वाक्यं वाक्यशः संसारार्णवतारकः
धर्मभगवानुवाच

भक्तिभिस्तव विप्रेन्द्र ! तुष्टोऽहं नित्यमेव च । तस्मात्तयाऽचिरैरेव सर्वं भद्रं भविष्यति ॥
पापिनोऽपि तयोद्धारो मया पूर्ववृत्तो द्विज ! अधुना मम भक्तोऽसि न विपत्तिर्भविष्यति
ब्राह्मण उवाच ।

कोऽहं तस्यो पुरा विष्णो किं वा पार्यं मया कृतम् ।

पापिनोऽपि ममोद्धारः कथं पूर्वं त्वया कृतः ॥ ६८ ॥

संसारेऽस्मिन्कथंजातोऽनितोऽहं कथंन्यया । एतत्सर्वं विमोःब्रूहि यत्तत्त्वं सद्यःसदा
धर्मभगवानुवाच ।

अयकाद्यमिदं गुह्यं यद्यपि द्विजसत्तम ! । तथाऽपि तव वात्सल्याग्निगदामि निशामय
पुरा त्वं ब्राह्मणधेष्टुःपश्चिंशसमुद्भवः । भूतोऽसि भूमिमागेषु निजकर्मविपाकतः ॥ ७१ ॥
शुषयानृपया याऽपि सतनं व्याकुलोमयात् । वस्त्रा मशयन्वाटाश्रिभरोऽप्योदकं तथा
मानादुत्सदा भुज्जन्वशियोनिसमुद्भवः । अनुपयंसदग्रपिःपिनोऽसि त्वं पुराशिनो
एकदा कुलमद्राक्ष्यो ब्राह्मणःसर्पतत्त्वधिन् । पूजयामास मां भक्त्यानेधेद्वाहृपेनैर्दामटे
समन्वज्यं स विप्रेन्द्रो मम नैवेद्यतण्डुलम् । यया तत्रैव निशिन्य भूयण्य निजंगृहम्
ल्लोवृशात्समागत्य भुषितेन पिनात्पया । मम नैवेद्यसम्बन्धि मग्निनं सर्वतण्डुलम्
मुन्येषसदृयोमुक्तोऽमि पातकैरतिदारुणैः । कदाचिन्मयाकालम्व्यं बालधर्मगोद्विज्

मानुष्यदुर्लभलोके पूजा तत्राऽपि चक्रिणः । मक्तिस्तत्राऽपि विमेन्द्रदुर्लभाणां
 संसारार्द्धिं सर्वदुःखप्रपूर्णं कर्तुं चाग्रहा यस्य वित्तेऽस्ति पुंसः ।
 भक्त्या नित्यं पातुदैवस्य पूजां कुर्यादर्थः कर्मणां सोऽखिलानाम्
 इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां त्रियायोगस्य
 विष्णुपूजाफलकथनं नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

विंशोऽध्यायः

दानमाहात्म्यम्

व्यास उवाच ।

विष्णुपूजाफलं विप्रसंक्षेपात्कथितं मया । इदानीं वक्ष्यामि दानानि निशामय समा
 तानं तपो द्वयोर्मध्ये दानमेकं परं स्मृतम् । तपसा पापमित्युक्तं न पापो दानकर्मणि
 षः कृतयुगे श्रेष्ठं त्रेतायां ध्यानमेव च । सपर्यां द्वापरे श्रेष्ठा दानं श्रेष्ठं कलौ युगे
 स्मात्कलियुगे दानं प्रीतये कमलापते । कर्तव्यं सततं प्राज्ञैरिच्छद्भिः परमं पदम् ।
 त्वया कलया चन्द्रकला सम्बर्धते तथा । दानस्य सा गतिः प्रोक्ता तपसश्च मनीषिणा
 लादपि द्विजश्रेष्ठ ! कर्तव्या वित्तसंग्रहः । सञ्चितं तु धनं प्राणो दानकर्मणि संक्षिपे
 ने स्थितेऽपि यो मर्त्यो नाऽश्नाति न ददाति यः । दक्षिः सद्य विज्ञेयो दानमोगविघर्जित
 वित्तं केन सहाऽऽयाति याति तेन तु को द्विज ! ।

आयाति तत्पुरा दत्तमिदं पञ्चत्यभागते ॥ ८ ॥

॥ इत्या सदा दानं मानवा ये वृद्धिर्गतिः । न ते दद्याद्विज्ञेयाः परलोके मरेभराः ॥
 धनं दहन्ति कार्यण्याद्ये ते क्षेयाः सुदुःखिताः ।
 अन्ते त्यक्त्वा च तत्सर्वं निराशा यान्ति जैमिने ! ॥ ९ ॥

लोके द्विजध्रेष्ठः ! सद्युसदुपलवर्जितः । निर्धने बन्धुहीने च नादत्तमुपनि-
 ।कंस्तोकं च विप्रेन्द्र ! भक्तिप्रवृत्तासमन्वितः । नित्यं देयानि दानानि वैष्णवैर्नि-
 र्यामेव दानानामन्नदानं द्विजोत्तम ! । जलदानं च तत्त्वज्ञैरतिश्रेष्ठं प्रकी-
 र्ताऽग्नेन न तिष्ठन्ति प्राणा देहेषु देहिनाम् । अन्नदः प्राणदो ह्ययः प्राणदः स
 आत्मसमस्तदानानामन्नदो लभते कलम् । अन्नदानसमं दानं जलदानं च जै-
 ना तोयेन नात्र ह्यादत्तस्तोयं प्रदीयते । क्षुधातृषाऽपि विप्रेन्द्र ! द्वे तुल्ये तु
 स्मादृत्वा च तोयं च श्रेष्ठं लोकं मनीषिभिः । जीवनं जीवनं नृणां जीवनं न-
 तोजीवनरक्षणाय जीवनं प्राण उत्सृजेत् । अन्नं तोयं च विप्रेन्द्र ! दत्तं येन
 न सर्वान्पि दानानि कृतानि नाऽप्रसंगयः । अन्नदानस्य माहात्म्यं जलदान-
 भूय हास्तिनपुरे कुबेरस्य वित्तवान् । तस्मिन्नेव पुरे येश्या बभूव सुरसुन्द-
 र्याता रतिविदग्धेति सर्वलक्षणसंयुता । तत्र क्षेमद्वीरा नाम ब्राह्मणाधिश्रेष्ठः ।

समस्तगुणसम्पन्ना विधवाऽऽसीदुद्विजात्मजा ।

सा ब्राह्मणी द्विजध्रेष्ठ ! जारानुरक्तमानसा ॥ २२ ॥

निषिद्धं कर्म कुर्वन्ती त्यक्त्वा यात्यविवेकताम् ।

तया सनिहिता विप्र ! येश्याऽपि ब्राह्मणी च सा ॥ २३ ॥

चकार सख्यं स्नेहेन येश्यावृत्तिमुपेत्य सा । सा येश्या ब्राह्मणी चाऽपि द्वे चैव
 पापानि चकनुर्ग्रन्था असङ्ख्यातानि जैमिने ! । तनोरतिविदग्धा सा वृद्धम-

ब्राह्मणी चाऽपि विप्रेन्द्र ! दुर्ज्ञाताऽत्यन्तपापिनी ।

बदायिद्रात्मन्या सा जरती तां निजो सखीम् ॥ २४ ॥

प्राहेति विस्मिता विप्र ! वचनं विनयान्विता ॥ २५ ॥

रतिविदग्धोपाध ।

सखि त्वया सहऽनेकं हाटनं पातकं कृतम् । अद्याऽपि पातके दृष्टिर्महती
 सौन्दर्यं च बलम्यैव सर्वमं जराया इतम् । इत्यमस्याप्यहनिन्यमया त्व-
 न्याविरं शुभहृत्प्राप्तं कृतपातकया मया । समागतमिवैतर्हि समीक्ष्य मरण-

देवास्तस्तेषां चित्रगुणो विचक्षणः । सर्वं विचारयामास शुभकर्माऽशुभं तथा ॥
विचक्षुत उवाच ।

।ऽऽकर्णयष्यामि पुण्यं च पातकं तथा । इयं देव्या ब्राह्मणी च हस्तिनां चकार यत्
इति विद्म्याख्यागणिकाऽतिदुराशया । चकार यानि पापानि यत्कृतानि शरते
पापोपाजितैर्विचैरहितैरेष सूर्यज ! । भग्नज्ञानं चकारेयं गणिका गतयोधना ॥ ५२
ज्ञानप्रभावेण यातना गृह्यासहैः । त्यक्तैव पातकैः सर्वैः कोटिजगमाजितैरपि ॥
ज्ञानमहाराज, ये कुर्यन्ति जनाः शिरसा । तेषां पितृणां गच्छन्ति तद्विष्णोः परमं परम्
यावन्त्यन्तानि यच्छन्ति मानसाः क्षितिमण्डले ।

तावन्त्यो ब्रह्महत्याश्च तस्य नश्यन्त्यमंशयम् ॥ ५५ ॥

निश्चक्षुतो हस्तिनाशरीराणि च पातकम् । गृह्णामेयपात्राणि सहसा पातिगूर्यजं
निपापिता तस्मान्न गृह्णन्ति विचक्षणाः । मोहादुपगृह्णन्ति ये मुहाम्भयपापभागिनः
शुभकर्माऽशुभं वाऽपि देव्यायां कर्तुं प्रभो ! ।

ब्राह्मण्या गृह्णु कर्माणि शुभानि चाऽशुभानि च ॥ ५८ ॥

ममदूरी नाम ब्राह्मणी शुद्धवंशजा । मद्रकीर्तिप्रिया सर्वं चकार वृत्तिं प्रभो ! ॥
निजाधमाचारं निजयोषनवर्तिता । कभूवाऽत्यन्तपापिष्ठा जारस्रूमसोत्पुषा ॥
वेष्टेराये राजन्मोहता शिशुभि सह । रथपाषाणननं चक्रे यत्पुष्पोनसमन्वितम्
धेयं दिनेमेव उदकानि क्षयं च । पूतिं तच्छने, गाल(मं) तथा विनिर्मितं प्रभो !
ध्याहसमये गौरेका मृत्ता कृत् । भविष्यत् च दानीयं तापिनामरतात् ॥ ६१ ॥
सर्वपापानि विनष्टानि महानि च । तस्याः गूर्यसुतं प्राप ! जलदानप्रसाधतः ॥
॥ स कर्तुः पापैर्जलदायपालयम् । कृतवादि देव्या ब्राह्मणी च दुराशया ॥ ६५
॥ स कर्तुः पापैर्जलदानप्रसाधतः ।
ततोऽप्योपरि जीवेत् ! प्रभुकोऽस्तु नमः ॥ ६७ ॥

उवाच ।

। तस्य तदा कर्णसमाकर्ण्य स दण्डभृत् । तं

सिवायाः सुरा सर्वैर्जांसिममपादयोः । शिरः किरीटशोभोनिनित्यमेववहन्तिवै
 च्चैर्देवैर्यथाऽपि मुनयश्च जगत्पते ॥ स्तुवन्ति मांस्तवैर्नित्यं किङ्करा इव सर्वदा ॥
 इत्युवाच श्यामः शङ्खचक्रगदाभृत् । प्रफुल्लपुण्डरीकाक्षः पीतवासाः सुकुण्डलः ॥
 च्चर्णयशोपवीती च किरीटी कुण्डली तथा । दृश्ये त्वमिव देवायैर्हिनीयोगरुद्धध्वजः ॥
 सुखान्येतानि दत्तानि दुर्लभाणि त्वया प्रभो । ददासि कथमाहारं न मह्यं परमेश्वरः !
 शुभाश्रिता च सुमहच्छरीरंममदह्यते । यथैवञ्चलितो वृक्षः कोटरस्थेनचहिना ॥६०॥
 सुखमेतत्त्वया दत्तं हरेः मया न रोचते । प्रञ्चलज्जठराग्नीतु विह्वलाङ्गाय केजयः ! ॥६१॥
 हर्मणामनसा वाचा त्वां विनाजगदीश्वरम् । न पूजितो मयाकश्चिद्देवदेवगणार्चितः
 ऽप्यचेनाऽपि जगन्नाथे तस्य भक्तिः कृता नहि । आहारंकेनद्रोणेणददासिनहिमे प्रभो !

ध्यास उवाच ।

यथाऽसौभगवान्धिष्णुः कौतुकीसमुवाचनम् । गच्छब्राह्मणभद्रन्तेब्राह्मणंप्रतिसत्त्वाम्
 तिष्ठत्वा यद्यो विप्रः शीघ्रं ब्रह्मणामाययी । ब्रह्मणप्रतिप्रोवाच कार्पण्यं तस्यदर्शयन्
 ब्रह्मोवाच ।

ऽभ्यादुपार्जितं द्रव्यं दीयते यत्र भूसुरे । स्वयं न भुज्यते तच्च नष्टमेव न संशयः ॥६६॥
 तारणं तव दुःखस्य सर्वमेव मशोदितम् । गच्छब्राह्मण भद्रन्ते नि सदेहोऽयमागतः ॥

ब्राह्मण उवाच ।

निजकर्मविपाकोऽयं त्वत्प्रसादाच्छ्रुतोऽनिलः ।

इदानीं ब्रूहि दानानि कानि देयानि मानवी ।

ब्रह्मोवाच ।

हनि सन्ति दानानितानिदत्तं न शक्यते । संश्रयेवात्काच्यतेविप्रनिशामय समाहितः ॥
 मिदानं द्विजश्रेष्ठ ! सर्वदानोत्तमोत्तमम् । इत्थं पुण्याग्रता येन स प्रेयः सर्वदानम्
 त्वममात्रो भूमि यो ददानि द्विजसत्तम ! स गच्छेत्परमंस्थानं विमुक्तः सर्वपातकैः
 मि सस्यसमेतां यो ददिदाय द्विजातये । ददानिब्राह्मणश्रेष्ठस्यपुण्यं निशामय ॥७॥
 वंषापविनिर्मुक्तो नारायणपुरं प्रजेत् । तत्रभुङ्क्तेसुखं सर्वं यापदिन्द्राधनुर्दग ॥ ३ ॥

दिष्येः सुवर्णान्द्वारैर्यम्प्रेतानाधिपैस्तथा । तेषां पूजा यमः कृत्याकुटुम्ब्यानांचजैर्मित
उवाच प्रदत्तव्यापयं सुर्पितो मृदुलाक्षरम् ॥ ६६ ॥

यम उवाच ।

यूरं सर्वमहात्मानो विनष्टाखिलपातकाः । समस्तसुखदस्यानंगच्छत धीपतेः प्रमोद-
तानारोप्य ततो दिव्ये यमः काञ्चननिर्मिते । राजहंसयुते स्थानं प्रेषयामास वक्षिण-
ततो दिग्धरधारुढाः सर्गामरणभूयिताः । पुरं भगवतो जग्मुस्ते सर्वे गतपातकाः ।

गणिका ब्राह्मणी सा च वितप्ताऽखिलकल्मषा ।

सान्निध्यं प्राप्य देवस्य तस्यै विप्र! चिरंसुखम् ॥

हृषिर्माणमालोक्य समाधानं जनार्दनः । ददौ घरासनं तस्मैस्नेहात्कनकनिर्मितं
पादाभ्यां च मनीषैश्च तमभ्यर्च्य द्विजोत्तमम् । घरासनोपविष्टश्च पृथगेतिमुदाहृतः ।

श्रीभगवानुवाच ।

द्विजन्मन्कुशलं ब्रूहि मद्भक्तप्रवरोऽसि यत् । चिरंमेमन्दिरे तिष्ठ सर्वोपद्रववर्जिते ॥
स्नेहवाक्यं भगवतः श्रुत्वा हृष्टमनाद्विजः । प्रणम्य शिरसा विष्णुमुवाच नतकण्ठः ॥

ब्राह्मण उवाच ।

त्वांसमृन्वाऽपिशितीदेवलभतेकुशलं प्रभो ! त्वत्सान्निध्यमयाप्राप्तं पुशलं किमतः पर
व्यास उवाच ।

एतस्य घनं श्रुत्वा भगवान्प्रणयोदितम् । दत्तग्राभिजसत्कार्ण्यं प्रीतस्तस्मैद्विजगम्
ददौ तस्मैषुखं सर्वं दुर्लभं कमलापतिः । आहारमार्थं न ददौ तत्कार्पण्यं स्मरन्प्रभुः ।
दिनद्वयान्तरे चिप्रो निराहारः क्षुधाकुलः । प्रोवाच विष्णुं देवेशं चितपापनतः स्थिरः ।

प्राप्त्युपराध ।

१। प्राप्तां तद्व्याप्तमनेकतपसां कलम् । भवताऽपि शुभया नित्यं विफलं ऽस्मि कथं प्रभो

संज्ञातनययौवनैः । श्वेतवामरव्यातिन मञ्चेष्वपि निर्व्याजिन ॥

८. ————— । आदित्येतिममर्षाजे ॥ प्रभो ! ॥

“ नमोऽस्तुते ! ”

यासवाथाः सुरा सर्वैरजांसिममपादयोः । शिरः किरोटशोर्मानितित्यमेववहन्तिवै
 देवदेवर्षयथाऽपि मुनवध्ज जगत्पते ॥ स्तुयन्ति मांस्तवैर्निन्यं पिङ्गुरा इव सर्वदा ॥
 चतुर्बाहुरहं श्यामाः शङ्खचक्रगदावजभृत् । प्रकुण्डपुण्डरीकाक्ष पीतवासाः सुकुण्डलाः ॥
 स्वर्णयमोपवीता न किरिटी कुण्डली तथा । दृश्ये त्यमिषदेवार्चिर्निर्वाणयोगरुडभ्यजः ॥
 सुमान्येतानि दत्तानि दुर्लभानि स्वया प्रभो ॥ ददासि कथमाहारं न मया परमेष्ठिनः !
 श्रुधाग्निना न सुमहच्छरीरंममदहति । ययैवस्थलितो वृक्ष कोटरस्थंनवदिना ॥१०॥
 सुगमेतस्वया दत्तं हरे ! मयां न रोचते । प्रज्वलज्जटाग्रीनु विहृताद्वाय वेगाव ! ॥११॥
 कर्मणामनसा धाना त्वां विनाजगदीभ्यम् । न पूजितो मयाकश्चिद्देवदेवगणाधिप
 स्वप्नेनाऽपि जगद्गार्थं तस्य भक्तिःकृता नहि । भाहतांवेनदोषेणददातिनहिमे प्रभो !

ध्यास उवाच ।

अथाऽसौजगवान्विष्णुर्षांतुकीसमुवाचतम् । गच्छब्राह्मणमद्रुनेप्रायाणप्रतिसन्धरम्
 इतिभ्रूया यवो विज शीघ्रंश्याप्समाययी । प्रायाणप्रतिप्रोवाच कार्पण्यं तस्यदशायन्
 प्रलोपाय ।

दृग्मादुपाजितंद्रव्यं दीयते यत्र भुङ्गते । स्वयं न भुङ्गते नच नष्टमेव न संशयः ॥१६॥
 चारणं तत्र दृग्मास्य सर्वमेव मरीचिकम् । गच्छब्राह्मणं मद्रुने नि संदेहोऽयमागतः ॥
 द्राष्टव्य उवाच ।

निजकर्मविशोऽयं त्वदभ्यादाश्चुतोऽपिह ।

इदानीं दृष्टि दानानि कानि देवानि मानयै ।

स्तोवाच ।

यहनि सन्नि दानानिनात्रिपत्तुं न शक्यते । सर्वेराज्यजनेपिजनितामेव समाहितः ॥
 भूमिदानं द्विजप्रेष्ठ ! सर्वदाजोत्तमोत्तमम् । इत्तं पुनरात्मना देन न देयः सर्वदाकरम्
 गोवर्धमाशो भूमि यो ददाति द्विजपत्तम् । न गच्छेत्सर्वमंस्तानं विमुक्तः सर्वदाकरः ॥
 भूमि साम्यसमेता यो ददाति द्विजपते । ददातिजगत्समं देनायमुत्तं विनामय ॥२॥
 सर्वदाकरविनिर्मुक्तो भाग्यवन्तुर्ब्रह्मदेव । तत्रतुष्टंमुनिं सर्वं ददातिन्द्राधनुर्दं ॥ ३ ॥

भूयो भूमिसमासायसार्वभौमो नृपो भवेत् । चिरं भुक्त्या महीं
 यस्माद्भूमिर्द्विजैर्ग्राह्यात्यपंत्यादानशतान्यपि ।
 मन्दबुद्धिर्द्विजो यस्तु भूमिदानं परित्यजेत् । प्रतिजन्मनि विप्रेन्द्र !
 अन्येभ्योऽपि समादाय भूमिदानं य आचरेत् । तस्य
 ग्रामं यच्छति यो विप्रैर्दृष्टिदाय द्विजातये । दाययत्यपि सा तस्य पुण्यं पाऽपि निराम
 यावन्तोरेणवो भूमौ यावन्तो वृष्टिचिन्दवः । मन्यन्तराणि तावन्नि विष्णुलोके यसेत्सु
 धेनुं पयस्विनीं यस्तु सवत्सां यच्छति द्विज ! । तस्य प्रधीम्यदं पुण्यमाकर्ण्य पराशर
 समद्वीपां महीं दत्त्वा सप्तस्थां यत्फलं लभेत् । तत्फलं लभते मत्पणं धेनुं यच्छति शत्रो
 ददाति वृषभं यस्तु ग्राह्यणाय कुटुम्बिने । विमुक्तः पातकैस्तस्यै रद्रलोकं स गच्छति
 तस्य यावन्ति रोमाणि शरीरे वृषभस्य च । तावत्कल्पसहस्राणि रद्रेण स ग मोक्षे
 यस्तु वेदविदे धेनुं दद्यादुभयतो मुक्षीम् । न तस्य पुनरावृत्ती रद्रलोकात्कदापि ॥
 वृषं तिलसमायुक्तं कृष्णं यस्तु प्रयच्छति । स रद्रभयने तिष्ठेद्द्विजैर्नृ ! तिलसङ्गुपपा
 तिलप्रमाणमपि च स्वर्णं दद्यादुद्विजातये । स याति विष्णुमघनं कुलकोटिप्रविशति
 यो भनया रजतं यच्छेद्दृष्टिदाय द्विजातये । रद्रलोकं रामायाय सुधापात्रं करोति स
 हरिकर्मोन्तिकं याऽपि प्रवालं यमणितया । यो ददाति द्विजभ्रेष्ठ ! शत्रुलोकं स गच्छति
 अभ्यदानं द्विजभ्रेष्ठ ! यः करोति महाशयः । गच्छत्यैराजराजस्य स प्राप्नोति न संशयः
 यदाति धारणं यस्तु युधानं योग्यजितम् । देयराये पितामी स भवेद्दिव्याय द्विज !
 जगद्गोत्राञ्च यो दद्यादुग्राह्यणाय सवृक्षिणाम् । सोऽपीन्द्र परमागाय यगेष्टकमगमय
 शालग्रामशिलादानं यो ददाति द्विजातये । तस्य पुण्यं प्रयस्यामि रामातीन भणुषि
 सप्तर्षीणां महीं दत्त्वा सशैल्यनकान्तताम् । यत्फलं तस्य लभते शालग्रामशिलादानं
 तुलापुष्पदानेन यत्फलं प्राप्नोति नृ ! । शालग्रामशिला यच्छेत्तत्प्राप्तकोटिपुण्यं ॥
 शालग्रामशिला येन प्रयुक्ता द्विजसत्तम ! । नृने येन यद्वनाति भुवनाति ननु यद्विद्वत्
 नुदायुक्तदानं यः प्रयत्नोति नरोत्तम ! । दिवि त्रिधा भुवने च स ग मोक्षेति ॥
 भुवने च नृने न विनये ।

सगच्छेद्विष्णुमवनं पुनरावृत्तिवर्जितम् । यः कन्याधिक्रयं मूढो मोहात्प्रवृत्ते नरः ॥
 स गच्छेन्नरकं घोरं पुरीगृहदसम्भकम् । विक्रीतायाश्च कन्याया यः पुत्रो जायतेद्विजः
 स चाप्यदालवन्नेव सर्वधर्मवह्निप्लुतः । कन्याधिक्रयिणः पुंसो मुक्तपश्येद्य शास्त्रवित्
 पश्येद्वानतो वाऽपि कुर्याद्वास्कादर्शनम् । यत्किञ्चित्क्रियते फलं कन्याधिक्रयिणपुरः
 शुभं तत्सकलं कर्म गच्छेद्विफलतां द्विज ।

कन्याधिक्रयिणो नास्ति नरकाग्निप्लुतिः पुनः १३२ ॥

कन्यादानवृत्तौ नास्ति स्वर्गादागमनं पुनः । यदुनाऽत्र किमुनेन सहक्षेपेण प्रपीमि मे
 दीनकक्षितिकन्यातां फलं म्याद्यशलाधिकम् । उपानतं चाऽऽतपत्रं यन्मुपच्छतिभूतले
 गृणु नम्य तु ये पुण्ये संक्षेपेण प्रपीमि मे । इह धर्मशान्ते जीवेत्सर्वमभ्यन्तमभ्यन्तः ॥
 मृतः शवपुरं प्राप्य शतकण्ठवतुष्टयम् । ददति नूतनं धम्त्रं स याति परमां गतिम् ॥
 धम्त्रं पुरातनं यच्छेदेनं स जरती तथा । कन्यां व्रजन्त्या यन्मु स मदा नरकं प्रजेन्
 पल्लवोद्यातयो विप्रः गच्छेद्विजिदालयम् । मुदने कन्यमहम्राजिपन्नं तथाऽमृतोपमां
 शाकज्यदो याति विप्रः शम्भोर्मंगयतः पदम् । तत्र कन्यद्वयं मुदने पायनं दुर्लभं सुरैः ॥
 दुग्धदो दधिद्वयैव मृनदन्तवदन्तथा । प्राप्नोति ये मुपायानं पुरो भगवतो हरेः ॥
 दुग्धदो मनुजो विप्रः गण्डदध मुतालये । निष्ठेयुगमहम्राजि पुण्यगण्यविभूतिः ॥
 शाल्यादानं द्विजधेष्ट ! यः करोति द्विजोत्तम ! । स प्रहन्तेकमागत्य परंदूरायनधिरम्
 दीपदः पीठदन्तैव सर्वपापविषडिनः । दिव्यनिहासनमभ्यस्य ऊर्ध्वदीपापनीपूत ॥१४३॥
 साम्बूतदो बरो यजन्मुषिमुदनेऽनिलं शुभम् । दिविदेवाङ्गनाकोटं मुतन्नाम्बूतमिति
 विदादानं द्विजधेष्ट ! यः करोति नरोत्तम ! ।

सत्याप्य सविधिं विष्णोस्त्रिष्टेद्विष्णुमवनम् ॥ १४० ॥

स्त्रो बानं क्षमासाय तत्रैव द्विजवत्तम ! । प्राप्नोति दुर्लभं मोक्षं प्रसादप्रव्रज्यनने ॥
 अकार्यं ब्राह्मणं यन्मु पाठयन्तिदुर्गिन्म् । स याति विष्णुमवनं पुनरावृत्तिदुर्लभम्
 कुन्तीकोऽपि द्विजधेष्टो न याति विदूषया विना ।

तस्माद्विद्विं पाठयन्तः प्रयान्ति परमं वदन् ॥ १४८ ॥

भुवि प्रत्यक्ष देवोऽपि ब्राह्मणो देवताश्रयः । सर्ववर्णगुरुर्नैव विदुषाह्नो ॥ १ ॥
 संसारे यानि दानानि सन्ति हेमादिकानि च । तानि तेन प्रदत्तानि ब्राह्मणोपेक्ष्य
 कुर्यात्पुस्तकदानं यो नरो भक्तिसमन्वितः । तस्य पुण्यं द्विजश्रेष्ठं संशेषात्तं वदानम् ॥
 तत्राऽक्षराणि यावन्ति पत्रेपत्रे च पुस्तके । प्रत्यक्षरे लभते तु पुण्यं कपिलाकोटिदानम्
 यावद्दिनं पुस्तकं तत्प्रपठन्ति द्विजातयः । तावन्मन्वन्तरं तिष्ठेद्वैकुण्ठे पुष्पकपादम् ॥
 एवमादीन्यनेकानि सन्ति दानानि भूसुर ॥ सम्यक्कुं जगत्यस्मिन्कः शक्तो द्विरैतरी
 ब्रह्महत्यादिपापानि क्रियन्ते यानि मानवः । हन्यन्ते तानि पापानि तस्माद्दानं समाचरेत्
 आत्मपुण्येन यद्दानं दीयते च त्रिभिर्जनैः । यावदुद्रव्यं फलं तस्मात्तस्य दानस्य लभ्यते
 प्रीतये कमलाभनुर्यद्दानं दीयते जनैः । तस्य कोटिगुणं पुण्यं लभते नाऽत्र संशयः ॥
 तस्मान्नाशायणप्रीतिहेतवे मतिमाश्रयः । दानं समाचरेद्विप्रं भक्तिर्कर्मसमन्वितः ॥ १५ ॥
 तपसोऽपि परं दानं निरुक्तं तत्त्वदर्शिभिः । अतो यन्नादपि प्राज्ञो दानकर्म समा
 दानं तपो द्वे अपि यः प्रकरोति नरोत्तमः । तस्य तुल्यो जगत्यस्मिन्विद्यते न हि भू
 इति धीपान्ने महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्साहस्र्यां संहितायां क्रियायोगसारात्
 सर्वदानमाहात्म्यं नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

एकविंशोऽध्यायः

अन्नदानजलदानमाहात्म्ये विप्रपादप्रक्षालनतीर्थजलेन भपकमुक्तिस्तस्य-
 पूर्वजन्मकथापुरःसरं हरिश्चर्मप्राक्षणशृत्तवर्णनम्

ध्यास उपाय

ब्रह्मोवाच ।

सर्वेषामेव वर्णानां ब्राह्मणः परमो गुरुः । तस्मै देयानि दानानि भक्तिभ्रष्टासमन्विताः
सर्वदेवाग्रयो विप्रः प्रत्यक्षस्त्रिदशो भुवि । स तारयति दातारं दुस्तरे विभ्रसतारे ॥४॥

ब्राह्मण उवाच ।

सर्ववर्णगुरुर्विप्रस्तथा प्रोक्तः सुरोत्तम ॥ तेषां मध्ये तु कथं श्रेष्ठः कस्मै दानं प्रदायते

ब्रह्मोवाच ।

सर्वेऽपिब्राह्मणाः श्रेष्ठा पूजनीयाः सदैव हि । स्नेयादिद्रोषतमा ये ब्राह्मणा ब्राह्मणोत्तम !

अस्माकं द्वेपिणस्ते च परेभ्यो न कदाचन ।

अनाचारं द्विजाः पूज्या न च शूद्रा जितेन्द्रियाः ॥ ७ ॥

अमक्ष्यमक्षका गायो लोकानां मातरः स्मृताः ।

माहात्म्यं भूमिदेवानां पिशोरादुच्यते मया ॥ ८ ॥

सप्तस्नेहादुद्विजथेष्टं निशामयसमाहितः । क्षत्रियाणां च पैश्यानां शूद्राणां गुरुवो द्विजाः
अन्योन्यं गुरुवो विद्या पूजनीयाश्च भूसुराः । ब्राह्मणं पूजयेद्यस्तु विष्णुमुदयानरोत्तम !
आयुःपुत्रश्च कीर्तिश्च सम्पत्तिस्तस्य वधते । सञ्जिनोति द्विजं यस्तु मृदधीर्मानवो भुवि
सुदर्शनेन तच्छीर्षं हन्तुमिच्छति केशवः । पुष्पहस्तं पयोहस्तं देवहस्तं च जैमिने !
न नमेदुःशाह्मणं प्राज्ञस्तैलान्यवतस्य विप्रहम् । जलस्य देवयेष्मस्यं ध्यानमजितचेतसम्
देवपूजां प्रचुर्यन्तं न नमेदुःशाह्मणं बुधः । वहिष्कियां प्रचुर्यन्तं भुञ्जानं च द्विजोत्तम !
तथा सामानि गायन्तं न नमेदुःशाह्मणं बुधः । ब्राह्मणाववतिष्ठन्ति षट्यो द्विजसत्तम !
प्रत्येकन्तु नमस्कारस्तत्र कार्यो न धीमताः । ह्यनामिवादनं विप्रं मसयापोनाऽभिषादयेत्
स चाण्डालसमो ब्रह्मो नाऽभिषाद्य कदाचन । ह्यप्रणामं तनयं नम्रतां पितरौ न च ॥

ह्यप्रणामाः सर्वेऽपि नमस्कार्या द्वित्रैर्द्विजाः ।

ह्यदशोऽपि द्विजान्नाथ न द्विपति विचक्षणाः ॥ १८ ॥

द्विपतिषाऽपिमोहेन तैर्गच्छेत् सदा हरिः । पाचकान् ब्राह्मणान्यस्तु कोपदृष्ट्या प्रपश्यति
सुविप्ररोपयं तस्य नेत्रयोः कुप्ये यमः । विप्रनिर्मन्त्रने मृदा येन वधयेत् कुर्वते ॥ २० ॥

गमिष्यन्त्येव यमस्तान् सौहृदपुत्रं दधानि च । ब्राह्मणो गृहपतिश्च
 देवताः सकला ये च पिताभ्यः सुरपतेः । विप्रपादोदकं यस्तु कणमात्रं घहेदुदकं
 देहस्थं पातकं तस्य सर्वमेवाऽऽशुनयति । कोटिप्रलापमप्येषु सन्निवीर्यानिपाति

गीर्वाणि तानि सर्वाणि विप्रपादे तु दक्षिणे ।

विप्रपादोदकैर्निर्म्यं भिन्नं स्याद्यस्य मस्तकम् ॥ २४ ॥

स ज्ञातः सर्वनीर्येषु सर्वयोगेषु दीक्षितः । सर्वपापानि घोरानि ब्रह्महत्यादिकानि च
 सपत्न्ययिनरयन्तिविप्रपादाम्बुधारणात् । क्षयाद्याध्याधयःसर्वाः परमवनेशदायिकाः
 गच्छन्ति विलयं सगो विप्रपादाम्बुधारणात् । विप्रययानितोयानिदीयन्तेविप्रपादयोः
 तेभ्यः पितरः स्वर्गोतिपुन्याचन्द्रतारकम् । प्रक्षाल्य विप्रचरणौदूर्वाभिर्घाऽर्चयेदुदकं

नेनाऽर्चितो जगत्स्यामी विष्णुः सर्वसुरोत्तमः ।

विप्राणां पादनिर्माल्यं यो मर्त्यः शिरसा घहेत् ॥ २६ ॥

सत्यं सत्यमहं यच्चि तस्यनुक्तिर्हि शाश्वती । विप्रं प्रदक्षिणीकृत्य घन्दते यो नरोत्तमः
 प्रदक्षिणीकृत्वा तेन सप्तद्वीपा वसुन्धरा । प्राप्यन्ते सर्वकामास्तु विप्राणां पादसेचनात्
 रोगी रोगात्प्रमुच्येत पापी मुच्येत पातकात् । मुख्यतेष्वन्यादुष्यदो विप्राणां पादसेचनात्
 अनपत्याश्च या नार्यो मृतपत्याश्च याः स्त्रियः । बह्वप्या जीवन्तसा विप्रपादस्य सेचनात्
 माहात्म्यं शृणु विप्रेन्द्र! सर्वपापप्रणाशनम् । द्विजाद्विसेचनस्याऽहं समासेन प्रवीमि ते
 पूर्वं भद्रकियो नाम पवित्रकुलसम्भवः । यभूव ब्राह्मणो विष्णोः परिचर्यापरायणः ॥
 चेद्वित्सदयः शान्तः पितृभक्तिपरायणः । अतिपीनां पूजकश्च शक्तिपूजाकरस्तथा ॥
 एकदा स द्विजश्रेष्ठस्तैलाम्यकस्य विप्रहः । जगाम सरसीं क्षातुं गृहीतजानयत्नकः ॥
 प्रतप्तातः स विप्रेन्द्रो विधिना तर्पणादिकम् । नकार सर्वशास्त्रतः सर्वलोकहिते रतः
 तमाप्य ज्ञानं

एकविंशोऽध्यायः] * दिव्यदेहप्राप्तस्य भयकस्य ब्राह्मणेन सम्वाहः *

१०८१

विप्रपादोदकस्पर्शाद्वपकोऽत्यन्तपातकी । विमुक्तः पातके सख्यैः कोटिजन्महृत्तरपि ॥
स सुतो मन्दिरद्वारि भयको विकलस्तृषा । पानीयं याचयामास ताडितो द्विजकिङ्करीः
जगाम पञ्चतां सद्यो बभूव भयको द्विजः ।

द्विजाङ्गमिसेचनस्पर्शाद्वपको धीतकल्मषः ॥ ४९ ॥

समालोक्य महात्मानं भूर्तिमन्तमिवेश्वरम् । विनयाचनतः प्राह ब्राह्मणोऽसौ तपोधन
ब्राह्मण उवाच ।

कन्तुं ब्रूहि महामागं केन दुःखी तु कर्मणा । भयकस्य कुले जातो नाता दुःखसमाकुले
पचनीं तस्य विप्रैः समाकर्ण्य महावशा । कथयामास वृत्तान्तं मूलकः सर्वमात्मनः
महमासं सार्वभौमः शङ्खनामा महाबलः । चतुर्वर्गसहस्राणि महर्षे कृतक्रामपालयम् ॥
मयाऽऽसायां हताः सर्वजिताश्चरिषो युधि । दत्तानि सर्वदानानि युगलिनाश्चानयो विजिताः
एकदाऽहं महामागं ताडितः स्मरसायकैः । यलाघनवधं काञ्चिद्द्वार भूशमुन्दरीम्
तेन पापप्रमार्गेण मम श्रीः संशयं गता । ततः समस्तेल्लोकैश्च निरम्नोऽहं महाबलः ॥
ततस्तु भ्रष्टराज्योऽहं कान्तनाभ्यन्तरे स्थितः । शुभातृपापविघ्नान्नवदाचित्पञ्चनांगनः
अन्तकस्य पुरं गत्वा दुःखं मुक्तं मया विभम् ।

तदाकर्ण्य विप्रन्द्र ! शृण्वतां चित्तदुःखदम् ॥ ५० ॥

सन्तभरोद्दशाश्रुपां तनां साध्वमर्षीमहीम् । प्रापितोऽहं ज्वलद्द्विजितानि सुभीषणाम्
तस्मिन् शमनादेशाहो हन्तममं सुभीषणम् ।

ज्वलता वह्निना तप्तं समालिङ्ग्य मिततोऽम्बदहम् ॥ ५१ ॥

अतिशीतान्मुचारमभिः मत्तोऽहं धमकिङ्करीः । दुःखमन्यस्य सुमहदुक्तं तत्र दमारये ॥
ततो नरकगोपे च जन्माऽऽसाद्य मुहुर्मुहुः । पापपात्री मया दुःखमनुभूतं चिरं महन्
त्वत्पादजलमसंगां मुक्तोऽहं पापवञ्चना । गच्छानि परमं धाम दुर्लभं योगिनामपि
स्य मे गुरुरिदं प्रोक्तं तस्मिन् महात्मने । त्वत्प्रसादाद्भिमुक्तोऽहं पापेषां पुं हरेः

भद्रविय उवाच ।

पूर्वजन्मकथा राजन्मनुष्यो न कदाचन । अतस्त्वचिन्तयं शृण्वता सर्वदानीनिमाचरेन्

तस्मिन्वक्त्रे यमस्ततं लोहदण्डं ददाति यै । ब्राह्मणो यदुग्रहे मुङ्क्षे तदुग्रहे वैश्वस्वम्
 देवताः सकला ये च पितरश्च सुर्यश्च । विप्रपादोदकं यस्तु कणमात्रं पहेद्बुधः ।
 देहस्थं पानकं तस्य सर्वमेवाऽऽशुनयति । कोटिब्रह्माण्डमध्येषु सन्ति तीर्थानि गानि

तीर्थानि तानि सर्वाणि विप्रपादे तु दक्षिणे ।

विप्रपादोदकैर्नित्यं सिक्तं स्यादस्य मस्तकम् ॥ २४ ॥

स ज्ञातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः । सर्वपापानि घोरानि ब्रह्महत्यादिकानि च
 सद्यस्तस्य विनश्यन्ति विप्रपादाम्बुधारणात् । क्षयाद्याध्याधयः सर्वाः परमकलेशदायिका
 गच्छन्ति विलयं सद्यो विप्रपादाम्बुधारणात् । पित्र्यया नितो यानि दीपयन्ते विप्रपादो
 तेस्तृप्ताः पितरः स्वर्गेतिष्ठन्त्याचन्द्रतारकम् । प्रक्षाल्य विप्रचरणौ दूर्वाभिर्योऽर्चयेत्पुनः

नेनाऽर्चितो जगत्स्वामी विष्णुः सर्वसुरोत्तमः ।

विप्राणां पादनिर्माल्यं यो मर्त्यः शिरसा पहेत् ॥ २६ ॥

सत्यं सत्यमहं यच्चि तस्य नुक्तिर्हि शाश्वती । चित्रं दक्षिणीरृत्य पन्दते यो नरोत्तमः
 प्रदक्षिणीरुता तेन सप्तर्षीषा पतुन्धरा । प्राप्यन्ते सर्वकामास्तु विप्राणां पादसेवनात्
 रोगी रोगात्प्रमुच्येत पार्ष्णीमुच्येत पातकात् । मुच्येत यन्धनादुषद्भो विप्राणां पादसेवनात्
 अनपत्याश्च या नार्यो मृतपत्याश्च याः स्त्रियः । बह्वप्या जीवयत्सा विप्रपादस्य सेवनात्
 माहात्म्यं शृणु विप्रेन्द्र! सर्वपापप्रणाशनम् । क्षिप्वाद्भिस्सेवनम्याऽहं समागतस्त्रीभिरे
 पूर्वं भद्रक्रियो नाम पवित्रकुलसम्भवः । बभूव ब्राह्मणो विष्णोः परिसर्पापरायणः ॥
 वेदविस्तदयः शान्तः पितृमन्त्रिपरायणः । भतिर्गानो पूजकश्च भानिपूजाकरस्तथा ॥
 पक्ष्मा सः क्षिप्रपुष्पैस्तान्मन्यत स्य विप्रहः । जगाम मारुती क्षामं गृहीतस्त्रातयत्पुनः ॥
 हृतप्रातः स विप्रेन्द्रो विपिना तर्पेनादिकम् । नकार सर्वसात्त्वतः सर्वलोकहिते सतः
 समाप्य क्षातकर्माणि हस्तिनामानि कीर्तयत् । भात्राणाम् स्वयं ॥ ३३ ॥ विष्णुनामोऽनयन्
 पादौ प्रक्षालयामास पानीयैरतिशीतलैः । प्रक्षालित्वा दक्षिणतोऽरौ ब्राह्मणो ब्राह्मणां सर्वं
 न्यापयामास सर्वाणि क्षातोपकरणानि च । तत्रादौ विप्रपुंश्च ॥ ३४ ॥

तुरङ्गवाहनैर्होतः सहस्रा विपदं प्रजेन् । भाव्यारप्रदणं सम्यं स्यवाक्यप्रतिपालनम् ॥ ८३ ॥
 गार्ग्यं येति भूयानां लक्षणाणि द्विजोत्तम ! । स कार्यं नृपतिर्यन्नुपनादेन विषर्जितः
 स कार्यं नृपतिर्येनाऽनिर्जिताऽपरमं दिनी । जितायां परमं दिन्या यावत्पादप्रजेन् नृपः ॥
 प्रतिपादेऽभ्यमेधस्य पत्न्यं प्राप्नोति न्याऽक्षयम् । परभूमिजयाङ्गी हनो नृपतिमिषुधि ॥
 तदागच्छेत्परं न्यायं विमुक्तः सर्वपातकैः । युधिप्रातजयो राजा प्राप्नोति परमं वदम् ॥
 सहस्राणि प्रातमृग्युवादिषीन्द्रसमर्द्धलमेन् । त्यजताम्भ्यतः परं पलायनपरायणम्
 योक्षारं यदि यो हन्ति स भूयो धाम्यधोगतिम् । पलायनपरो युद्धेन दन्तान् द्विजोत्तम !
 निष्ठेतां तावपिभ्यर्गे यावच्छन्द्रदिवाकरी । यदुनाऽत्र किमुनेन मशेषादुच्यते मया

प्रजापालनरुद्राज्ञा कदाचिन्नापसीदति ॥ ८१ ॥

प्रज्ञोपायः ।

मीनिपाहीवृगोपप्लु विपत्तिनांम्लम्भये । विरंभुनक्तिवृगिषी कष्टकैःपरिवर्जिताम्
 यामै न रोगेन मीनिमंगलाय दुःखमने । भ्रष्टधीरविशेषाऽपि स भयेभ्राऽन्नमंशयः ॥
 भाग्युपेक्ष्यगोमित्रं वित्तपंसुममिच्छता । मन्त्रिणःपण्डिता राजा नियोज्याः सर्वदैवहि
 मयत्राय मर्हामनुस्यज्जने ये समां युधाः । समायां युवहीनायां नीतिरुच्यती नहि ॥
 ततो मीती विनष्टायां सहसा घरणीपतेः । राजद्वियो विनश्यन्ति सकोशकल्पाहनाः
 प्राप्त्रणान्गणकांश्चैव धैर्याश्च धान्यघांस्तथा ।

मृषाः कल्याणमिच्छन्तो न द्विगन्ति कदाचन ॥ ६७ ॥

गन्धर्वागणकद्वेष्टा वैद्यद्वेष्टाऽऽयुवर्जितः ।

जातिद्वेष्टा निष्ठुलः स्याद्विजद्वेष्टाऽखिलातिमाक् ॥ ६८ ॥

राजानः पितरःप्रोक्ताःपुत्राः जानपदास्तथा । ततो भूपालयन्तिप्रजाःपुत्रमिवोरसान्
 पौरलोके तथा कुर्याद्यथा स्नेहोनिजात्मजे । प्रजापीडाकरा ये च भूपालाप्रतिपापिनः
 शिरःस्था विपदस्तेषां विज्ञेयादीर्घदर्शिभिः । विवेकिनोमहीपाला पालयन्ति यथाप्रजाः
 तथा तानपिदेशः पालयत्यनिशः हरिः । प्रजानां पालनं दण्डं द्वे च राज्ञः शुभावहे ॥
 द्वाभ्यांविषर्जिताभूपास्ते विज्ञेयानृपाधमाः । दुष्टानां शासनंचैवशिष्टानांप्रतिपालनम्
 ————— यद्विपालाश्चिरंनन्दन्ति भवन्ते । न्यायेनोपाजितं वित्तं यज्ञाद्वैभर्महीपतिः ॥

एकदा भगवान्विष्णुः प्रजानां दुःखनाशनः । चैतयेयं समारहा जगाम यममन्दिरम् ॥
तं दृष्ट्वा जगतामीशं नारायणभनामयम् । धूपाद्यैः पूजयामास भास्करिस्तुष्टमानसः ॥
यमेनाऽभ्यर्चितो विष्णुः सर्वलोकैकनायकः । उवाच द्विजशार्दूल ! पीडे फनकनिर्मिते
तत्रोपविष्टो भगवान्यमेन सह दैत्यहा । शुभाय क्रन्दनध्वानं दक्षिणस्यांदिशि प्रभोः

अधाऽसौ कमलाकान्तो विस्मयाविष्टमानसः ।

उवाचेति यमं केषां कुतोऽयं क्रन्दनध्वनिः ॥ २१ ॥

यम उवाच ।

देव! पातकिनो मर्त्या निरत्येऽन्यन्तदुःखदे । स्वहस्ताजितदोषेणसीदन्ति यमोऽऽल्यं
पापवृक्षफलविष्णो! भोक्तुमन्यन्तदुःखदम् । रुदन्तिपापिनस्तस्मात्तेषां ध्वनिरसीमहा
इत्युक्तः सूर्यपुत्रेण कृष्ण कमललोचनः । जगाम सहसा यत्र पापघ्नो रुदन्ति ते
सान्द्रद्रु पापिनोमर्त्याग्रीरवादिषु सन्निताम् । भगवांश्चिन्तयामास हृदि जातदयःप्रसू

मया सृष्टाः प्रजाः सर्वादोषेण निजकर्मणाम् ।

मयि स्थितेऽपि नरके सीदन्त्येकान्तदुःखदे ॥ २६ ॥

एतस्याऽन्यथ विघ्नेन्द्र! विचिन्त्य करुणामयः । ययूच सहसा तत्र स्वयमेकादशीतिथि
नतभ्तापापिनः सर्वान्कारयामास तच्छ्रुतम् । ते च सर्वे परं धाम ययुर्गोल्लिखन्मय
तस्मादेकादशीं विष्णोर्मूर्तिविद्धि परात्मनः । समन्तदुष्कृतिष्वसि घनानां घतमुत्तम
एकादशीं तिथिं कृत्वा पापघ्नो जगत्तयम् । शङ्किनः पापपुरुषोविष्णुं स्तोतुमुपाय
वतो यद्वाञ्छन्तिमर्तस्य स पापपुरुषो द्विज ! तुष्टाय कमलाकान्त भगवन्तं जनार्दनं

तस्यैभ्यः समीकर्ण्य प्रसन्नः परमेश्वरः ।

उवाचाऽहं प्रसन्नोऽस्मि किल्लेऽभिमतमुच्यताम् ॥ ३२ ॥

पापपुरुष उवाच ।

मृष्टो भगवता विष्णो! निजानुग्रहदुःखदः । एकादश्याप्रभावेण सर्वप्राप्नोमिसारप्रत
मृते मयि जगत्पस्मिन्सर्वेतेव शतरिणः । मविष्यन्ति विनिर्मुक्ता मयवन्धैः शरीरिण
सर्वेषु च विमुक्तेषु देहि ध्येष्टेषु पूरय ! संसारकोतुकागारे कैस्त्वं क्रीडिष्यसे प्रम

द्वाविंशोऽध्यायः

एकादशीश्रेष्ठत्वप्रतिपादनपुरःसरंतद्व्रतविधिःफलञ्च

जैमिनेख्याच ।

गङ्गायाः शुभमाहात्म्यं विष्णुपूजाफलंतथा । अन्नदानस्य माहात्म्यं जलदानस्योत्तमम्
विप्रपादोदकस्याऽपि माहात्म्यं पापनाशनम् । त्वत्प्रसादाच्छ्रुतं सर्वं सेतिहासं गुरोः प्रण
इदानीं मुनिशार्दूल! श्रोतुमिच्छामि सादरम् । एकादश्याः फलं सर्वं सर्वपातकनाशनम्

कस्मादेकादशी श्रेष्ठा तस्याः को वा विधिः स्मृतः ।

कदा च क्रियते किं वा फलं तस्या वदस्व मे ॥ ४ ॥

कावा पूज्यतमा तत्र देवतासद्व्युणार्णव ! अकुर्वतः स्यात्को दोषस्तन्मे वक्तुमिहाऽर्हसि

व्यास उवाच ।

एकादश्याः फलं सर्वं वक्तुं नारायणादृते । शक्नोति नान्यो विप्रर्षे! तस्माद्वच्मि स मासतः
सृष्टाऽऽदौ पुरुषश्रेष्ठः संसारं सवराचरम् । सर्वेषां दमनार्थाय सृष्ट्वात्पापपूरणम् ॥
द्विजातिहत्यामूर्धनं मदिरापानलोचनम् । स्वर्णस्तेयं च घदनं गुरुत्वेन गतिः भुक्तिः ॥
स्त्रीहत्यानासिकं घेवगोहत्यादोषयाहुकम् । भ्यासापहरणप्रीथं मृणहत्यागलं तथा ॥
पारस्त्रीयगतिमुक्तां मुहूर्तलोकवधोदरम् । शरणापन्नहत्यादिनाभिगताधिपतिदिम् ॥ १० ॥

गुरुनिन्दासक्थिभोगं कन्याविक्रयशोकसम् ।

विश्वासघातकथनपापं प्रीतिवधाङ्गिणम् ॥ ११ ॥

उपपातकरोमाणं महाकायं भवद्गुरुम् । कृष्णवर्णपितृनेत्रं स्यात्प्रयास्यातपुःश्रमम् ॥
तं दृष्ट्वा पापपुरुषमत्युग्रं पुण्योत्तमः । सद्यश्चित्तयामास प्रजापतिशिरः शत्रुः ॥ १२ ॥
सृष्टोऽयं दुर्जनं क्रूरसाधवकलेशवापकः । प्रज्ञातो दमनार्थाय सृष्ट्वाभ्येतस्य कारणम्
अथाऽसीं भगवान्विष्णुर्वभूयस्य यमवतः । मत्सर्गरीत्यासींश्च निगमन्वापि नृ सत्तव
... .. यमाजया प्रज्ञेयश्च तस्य! वीर्याविकारः ॥

मासेद्विजथेष्टे पक्षयोः शुक्लपक्षयोः । महापातकयुक्तोऽपि करोत्येकादशीयदि
 पविनिर्मुक्तो विष्णुलोकमवाप्नुयात् । मातानप्रोच्यते मातामाताहोकादशीतिथिः
 जलप्रेम्माता सर्वत्रैकादशी तिथिः । एकादशीव्रतं त्यक्त्वा व्रतमन्यत्करोति यः
 स्वर्गं मर्णि त्यक्त्वालोष्टं गृह्णातिमूढधीः । एकादशीव्रतं यैस्तु कृतं भक्तिः समन्वितैः
 यज्ञाकृताः सर्वव्रतानि सकलानि च । एकादश्यां च भुञ्जन्ति ये मोहात्पापिनो नराः
 शुक्लाया वाऽपि कृष्णायां तेषां रुष्टः सदा हरिः ।

नैनाऽयमः कृताः सर्वे लङ्घिता येन सा(चेय) तिथिः ॥ ६२ ॥

समस्तदेवानां श्रेष्ठो विष्णुः प्रकीर्तितः । तथासर्वव्रतानां च श्रेष्ठमेकादशीव्रतम्
 त्याज्या यथा सूर्यो नक्षत्राणां यथा शशी । तथा सर्वव्रतश्रेष्ठं प्रोक्तमेकादशीव्रतम्
 नाच यथाऽभ्युद्यो वेदानां सामकीर्तितम् । तथासर्वव्रतश्रेष्ठं प्रोक्तमेकादशीव्रतम्
 नामुशनाश्रेष्ठो वर्णानां ब्राह्मणो यथा । तथा सर्वव्रतश्रेष्ठं प्रोक्तमेकादशीव्रतम् ॥
 ३० श्रेष्ठो मुनीनां च देवर्षीणां च नारदः । तथा व्रतानां सर्वेषां श्रेष्ठमेकादशीव्रतम् ॥
 समस्तदानानामश्रदानं वरं स्मृतम् । तथा सर्वव्रतश्रेष्ठं प्रोक्तमेकादशीव्रतम् ॥ ६८
 पुण्यसमं मित्रं नास्ति शास्त्रसमो गुरुः । तपैवैकादशीतुल्यं व्रतं नास्ति जगत्त्रये
 इन्द्रियाणां यथा श्रेष्ठं मनः प्रोक्तं मनीषिभिः ।

मासानां कार्तिकः श्रेष्ठः पाण्डवानां यथाऽर्जुनः ॥ ७० ॥

समस्तशास्त्राणां श्रेष्ठो वेदाप्रकीर्तितः । तथा व्रतानां प्रवरं स्मृतमेकादशीव्रतम्
 गमपुराणेषु शास्त्रेष्वन्येषु च द्विज ! कुत्राऽप्येकादशीतुल्यं व्रतं प्रोक्तं न कोपिदैः
 निर्मया मानवाः सर्वे तिष्ठन्ति क्षितिमण्डले ।

एकादशीव्रतं कृत्वा किं करिष्यति भास्करिः ॥ ७१ ॥

अमेकादशीसम्यक्कुर्वतां विदुरो यमः । एकादशीव्रतं सम्मान्यकर्तव्यं हि शुभप्रदम्
 तादशीव्रतविधिं संक्षेपात्कथयाम्यहम् । समाहितमना भूत्वा शृणु सत्तमजैमिने !
 तस्याम्नातस्तथाय वर्तव्यं दन्तवायनम् । ततस्तेलाहूते ज्ञानं वर्तव्यं मानवज्जले ॥
 ते विष्णुं समम्यर्च्य पाद्याहुपैर्दशैश्वरम् । हृत्विद्यानरो भूत्वा एकमोजनमाचरेत्

प्रीडितुं यदि तेषाम्प्राप्ता जगत्कौतुकमन्दिरे । एकादशीतिथिमयासदा मां ब्राह्मिण्यर्थं ।
 अन्यैः पुण्यसहस्रैस्तु मां दातुं नहि शक्नते ॥ शक्रोत्येकादशी पुण्या माहन्तुं ब्रह्मोभव
 मनुष्यपशुकीटेषु तथाऽन्येषु च जन्तुषु । पर्वतेषु च वृक्षेषु स्थानेषु च जलेषु च ॥१८
 नदीषु च समुद्रेषु घनेषु प्रान्तेषु च । स्वर्गे मर्त्ये च पाताले देवगन्धर्वपन्नपु ॥१९॥

एकादशीतिथिमयाद्रुमयान्विष्णो ! पलायितः ।

कुत्रापि निर्मयस्थानं न च तेन च कुत्रचिन् ॥ ४० ॥

कोटिप्रहाण्डमभ्येषु देवदेवसनातन ॥ एकादश्यां तिथौ स्थातुं मया स्थानं लभ्यते
 एकादश्यामहं कुत्र घटस्यामि निर्मयःप्रभो ॥ तन्मेकथय देवेशत्वयासृष्टोऽस्म्यहेतुकं

व्यास उवाच ।

इत्युक्त्वा पापपुरुषः कलेनाशनमच्युतम् । भूर्मा निपत्य चक्रन्द ह्यवदुवाप्यविलोचनः ॥
 ततः प्रहस्य भगवान्मधुकैटभमर्दनः । एकादशीमयात्त्रस्तमुवाच पापपूरुषम् ॥ ४१ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

उत्तिष्ठ पापपुरुष ! त्यज शोकं मुदं कुरु । एकादश्यां तिथौ यत्र तव स्थानं वदामि ॥
 एकादश्यां समायान्तर्यामपुनन्त्यां जगत्त्रयम् । स्यात्तव्यमन्नमाधित्य भवतापापपूरुष
 अन्नमाधित्यतिष्ठन्तं भवन्तं पापपूरुषम् । न हनिष्यति मन्मूर्तिरियमेकादशी तिथिः ॥
 ततो देवोऽपि विप्रर्वतत्रेवाऽन्तर्हितोऽभवत् । कृतार्थः पापपुरुषो ययौ च स यथागतः
 तस्मादन्नं न भोक्तव्यं कदाचिदपि सत्तमैः । आत्मनो हितमिच्छद्भिः सप्रानेहरियासरे
 संसारे यानि पापानि तान्येवैकादशीदिने । अन्नमाधित्य तिष्ठन्ति श्रीमन्नारायणाश्रया
 कुर्वतां सर्वपापानि नरकाग्निहृतिर्मेवेत् । पेचाग्रं भुञ्जतेऽत्रापितेजोयाः पापिनामराः ॥
 भूयो भूयो दूढं यच्चि धूयतां धूयतां जनाः । नभोक्तव्यं नभोक्तव्यं नभोक्तव्यं कदाचन

द्विजसत्तम । सर्वैरेकादशी कार्या चतुर्वर्गफलप्रदा ॥४३॥
 त्रिशत्काष्ठाभिरुक्ताचकला सर्वार्थशक्तिभिः

५५००

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

४५

संस्कृत

४२६

गुरुमण्डलप्रन्यमालायाः अष्टादशपुराणम् : १

पद्मपुराणम्

श्रीमन्महर्षि कृष्णद्वैपायनन्यायविद्वित्तम्

तस्य सृष्टिखण्डात्मकः

प्रथमोभागः

“पुराणं सर्वशास्त्राणां प्रथमं ब्रह्मणा स्मृतम्”

मनसुखराय मोर

५, क्लाइव रो,

कलकत्ता-१

विक्रम संवत् २०१३]

[ईशवीय सन १९५७

गुरुमण्डलमन्यमालायाः अष्टादशपुराणम् : ७

पद्मपुराणम्

श्रीमन्महर्षि कृष्णद्वैपायनव्यासविरचितम्

तस्य सृष्टिस्रष्टात्मकः

प्रथमोभागः

“पुराणं सर्वशास्त्राणां प्रथमं ब्रह्मणा स्मृतम्”

मनसुखराय मोर

५, लाइव रो,

कलकत्ता-१

विद्यम सम्बन् २०१३]

[ईशवीय सन् १९६७]